

અદ્ય
૪૬૩.૩૩
વાયાજ
(ખાસ)

૩૧૧૪૪

31184

તમારાં બચ્ચાંની કેળવણી

આજ ૨૪ વર્ષથી વખણાતા લોકપ્રિય ગોળવાલા કલાસોમાં અપાતી “ઇંગ્રેજ ૧ લી થી મેત્રીક” લગીની તેમજ “ળીઝનેસ ઇંગ્લીશ” ની કેળવણી ઉપરાંત જે એક અગત્યની ખીના છે તે નાનાં બચ્ચાંઓની ગુજરાતી ૪ ચોપડીઓ માત્ર થોડાજ વખતમાં પૂરી કરાવવાને લગતી છે. ક, ખ, થી ગુજરાતી ૪ ચોપડી પુરી કરતાં સ્કૂલોમાં ઓછામાં ઓછાં ૪ વર્ષ લાગે છે. ન્યારે અત્રે એજ ક્રમ શિક્ષણની ખામ રહીથી માત્ર દોઢ વર્ષની આસપાસમાંજ પૂરું થવાથી તમારાં બચ્ચાંની હાંદગીની શરૂઆતનાં અતિ અગત્યનાં વર્ષોનો બચાવ થાય છે. તમારાં બુલકાંનો આખો ગુજરાતી કોર્સ આ મુજબ રમતાં રમતાં આસાનીથી પુરો કરાવી નામદાર સરકારનાં કેળવણી ખાતાનાં મે. ઇનસ્પેક્ટર સાહેબની સર્ટીફિકેટ અપાવીશું. આ ખીનાની જરૂર નોંધ લઇ તમારાં બચ્ચાંને જલદીથી આગળ પાડશો.

વળી અત્રે દરેક ઇંગ્રેજ ચોપડી પણ છ છ મહીનામાંજ પુરી કરાવી એક વર્ષમાં બે સ્ટેન્ડર્ડ ચઢવાનો અનુપમ લાભ મળી શકે છે, જેથી ખરેજ એક ચંચળ વિદ્યાર્થીના અતિ કિંમતી વખતનો બચાવ થવા પામે છે. સંખ્યાબંધ જાણીતાં ગ્રીમંત, ખાનદાની કુટુંબોનાં છોકરાંઓ આ લાભ મેળવી ગયાં છે અને હજી મેળવે છે.

વધુ વીગત માટે પ્રીનસીપલ મીંઝ એરચ ગોળવાલાને મળો:—

“ગોળવાલા કલાસો”

બુંબાખાના સામે, કોટ, મુંબઈ.

રનીયરને નામે ચકલાનો એખરો તો કાંઈક ઉભાય છે પણ સંગીન,
ટાઇલથી, શોભીતું લગનસરાનું, ધરશણુગારનું, તેમજ ગોશીસનું
રનીયર બનાવવાનું પારસીઓનું પ્રખ્યાત ફરનીયર એમપોરીઅમ.

મીનોચહેર હારમસજી મીસ્ત્રી

એકલીજ દુકાન છે જ્યાં બટુકલાઓની બંગલીથી માંડી માલેતોળરોના
મહેલને દીપાવે એવું સાગ અને સીસમી ફરનીયર, ખીલકુલ
અપ-ટુ-ડેટ ફેશનનું મનપસંદ પોલીશમાં વખતસર બનાવી
આપવામાં આવે છે.

હઝારોએ લગનના પડો બનાવી સંતોષ મેલવ્યો છે, સેંકડોએ ભલામણ
કીધી છે. જેઓએ લગનના પડો બનાવ્યાં છે તેઓ હસીખુસો
સાથે તે વાપરે છે.

૩. ૫૫૧ ના લગનના પડની અમારી રહેસ્યાલીટી છે.

અમોને દામ કરતાં નામ વધુ બહાવું છેજી.

અને તેજ સબખથી અમારી પારસી કોમની વર્ષોથી સેવા મુગે મોઢે
બખવવાને અમો અમારી ફરજ સંમજ્યે છીએ.

ફકટ એકજ વીઝીટ તમોને સંતોષ આપવા પુરતી છે,
આજેજ અમારી દુકાનની મુલાકાત લેશોજી.

૧૦૩, ગનખાવ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

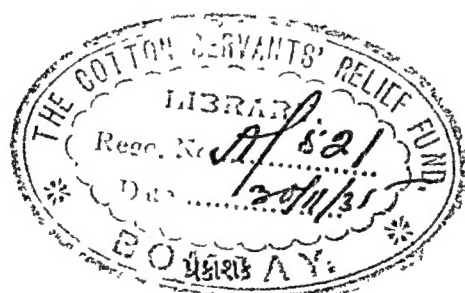
ચાએ સાકુ સાથનો મારો સ્પેશીયલ ઈન્ટરવ્યુ

ચાને

G. I. P. R. (ગુજરાતી ઈન્ડીયન-પારસી રહીષકુ)

in Service of Library
Gift from
P. R. Vakharia
In memory of
Doctor Babbar Pringhar
28 November, 1955
 મહાન્યાયી પ્રાકૃત્તેભા.
 ડોક્ટર બાબર પ્રિંગહર ૨૮ નોવેમ્બર, ૧૯૫૫.

Late Khan Bhai
 હાંગીર રતનજી વાડયા (મંચુ કાવારાણા)

શ્રીરાજ પેસ્તનજી સહા

સં. ૧૯૯૦]

[સ્પેટેમ્બર ૧૯૩૪]

(સર્વ અધિકાર પ્રસિદ્ધકર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

આ પુસ્તકમાં આવેલું લખાણ યા તેમાંનો કોઈ પણ ભાગ, ચિત્રો, જેતખાણાઓ વગેરે પર પ્રકાશકનો કોપીરાઇટ છે માટે કોઈએ પણ પરવાનગી શિવાય તેમાંથી કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકે નહિ.

લેખક

ડોક્ટર જહાંગીર રતનજી વાડયા (મંચુ કાવારાણા)

જે. જે. હોસ્પીટલ, ભાયખલા રોડ.

પ્રકાશક:

ફીરોઝ પેસ્તાનજી સહા

૨૫૯, વોરાનું ઘર, બનરગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

. “મોદી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ” માં

ફરામજી બેરામજી મોદીએ

૨૩૭-૨૩૯, બનરગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ,

છાપ્યું છે.

મળવાનું ઠેકાણું:—

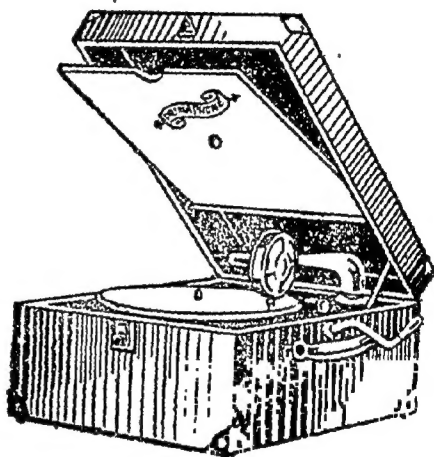
ફીરોઝ પેસ્તાનજી સહા

૨૫૯, વોરાનું ઘર, બનરગેટ, કોટ, મુંબઈ.

પ્રાઈમાફોન પોરટેબલ મોડેલ્સ.

સુંદર દેખાવની, મજબુત બનાવટની, ઓક અને મેહોગની રંગની, ઉંચી ક્રોનોલીટીની ક્રેબીનેટ્સ અસલ થોરેનસ મેકરની છેલ્લામાં છેલ્લા સુધારા વધારા સાથની ઉંચી સ્ટીલની નીકલપલેટેડ મોટરમ, છેલ્લી સુધરેલી ઢપના બોલબરીંગના ટોન આરમસ, મધુર ખુલ્લા યુલંદ અવાજના, ધાતુના કવરવાળાં, નીકલપલેટેડ સાઉન્ડ બોક્સો, સરવે મલીને પ્રાઈમાફોન્સને ચાલુ વખણાયેલા મેકરોની સરખામણીમાં, ખુલ્લી હરીફાઈમાં ખીનહરીફ પુરવાર કીધાં છે.

પા સહી પહેલાંના હીંદુસ્તાનનાં, સરવે શહેરોમાં ચાલુ થયલાં, શોખીન આલમમાં એકે અવાજે વખણાયેલાં “પ્રાઈમાફોન્સ” પોતાની ઉંચી કીરતી, આજ સુધી નીભાવી રાખી છે, એજ તેની ઉંચી લાયકાતની પુરતી સાબેતી છે. હલકી ક્રોનોલીટીનાં તકલીદી સસ્તાં બેસુરા અવાજનાં મશીનોથી લોભાઈ નહીં જતાં, ખરીદવા પહેલા તમારા નજદીકના વેપારી પાસે, “પ્રાઈમાફોન્સ” જેવા માંગળે અને તેના સુંદર દેખાવ, મજબુત બનાવટ, અને સઉથી વધુ તેના મધુર ખુલ્લા યુલંદ અવાજની ખાતરી કરીને તેના ઉંચી ક્રોનોલીટીની સરખામણીનાં તેના મધ્યમ ભાવે જરૂરજ તમાને “પ્રાઈમાફોન્સ” ખરીદવાની લાલચ થોભાવી શકશે નહીં.

મોડેલ્સ નંબર	૧૫૦	ડબલ કમાન	૩	૬૦
”	૧૫૫	”	”	” ૭૦
”	૧૬૦	”	”	” ૮૦
”	૧૬૫	”	”	” ૧૦૦
”	૧૭૦	”	”	” ૧૨૫
”	૧૭૫	ત્રણ	”	” ૧૫૦

હીંદુસ્તાનના કોઈ પણ રેલ્વે સ્ટેશને પહોંચતાં કરવામાં આવશે.

બોંબે ફોનો જનરલ એજન્સી,

૫૧૮-૨૦-૨૨, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ.

ટેલગ્રામ-“પ્રાઈમાફોન”

ટેલીફોન-૨૩૪૫૮.

મુજ તરફના એ બોલ

શુક યજ્ઞદાન કે મારી લાંબા વખતની એક માનીતી મુરદ હતી, તેમજ મારા મિત્રો ને વખાણનારા તરફનો એક આગ્રહભર્યું દયાળુ હૃદય કે બચાએ સાકુના અધુરા કીરસાને આપો પુરો કરી ચોપડી રૂપે બહાર પાડવો તે મારી અને તેઓની હમીદ આજે બહાલ આવે છે.

પહેલેથીજ કહી દેવશ કે હું કાંઈ રમુજનો ખાં નથી. મારી મિસ્કીન કોશેષોને પખ્લીકે વખાણી છે એ તેઓની લાયકી છે, તેઓની સમજદારી છે. હું તો મને જેવું આવડે છે તેવું મારી નાકેશ શક્તિ મુજબ ચીતરી માઈ છું. તમને પસંદ છે એટલે મને સંતોષ છે. વળી મારે કહી દેવું જોઈએ કે બચાએ સાકુનો આ કીરસો તમામ કદપીત છે એમાં અસહ્યાત જેવું કાંઈજ નથી. પારસી ભાષામાં કહેવું તો બધી ફેંકાઈએ છે. એ લખીને કોઈનું દીલ દુખવવાનું કોઈનું અપમાન કરવાનું મારો સેજ ખી ધરાદો નથી. ખાલી નીરદોષ રમુજને ખાતર તેમજ મારા લખાણ માટેના શોખને ખાતર મેં તે લખ્યું છે અને મહેરબાન વાંચકને પણ તે રમુજને જ ખાતર વાંચીને કાઢી નાંખવાની મારી બલામણુ છે.

આ કીરસો પહેલ વહેલો બેહેન મેહેરબાઈ માનેકજી દાવરના બાણીના નવરાસમાં આવ્યો હતો અને પછી એ બલાં બેહેનના આગ્રહથી મેં તે જ્યાદા અને જ્યાદા લંખાતો કર્યો. એ માનીતા નવરાસમાં વંચાયો અને વખાણાયો. એવાં બેહેન મેહેરબાઈ દાવરના ઉત્તેજનથી ઉલટ પકડી મેં ખી એને લંખાવ્યા જ કર્યો. એ બધું લાંબુલચ દાસ્તાન છાપવાની ધીરજ બતાવવા સારું હું એ લાયકીવાલાં બેહેનનો કાંઈ ગ્રાહો આભારી નથી. ખરેખર તો એ બેહેનના ચાલુ ઉત્તેજનને જ આ કીરસો આભારી છે.

અત્રે એક દુઃખી યાદ મને થઈ આવે છે નવરાસમાં જ્યારે બચાએ સાકુ છપાતો હતો ત્યારે મારા એક ખરેખરા વખાણનાર ચુનંદ કલમકશ,

વાર્તા નવેશ, નાટક નવેશ, મરહુમ ભાઈ શીરોઝશા અંગીર મરઝવાન ધણી ઉલટથી તે વાંચતા હતા અને મને કહેતા હતા કે જે જહાંગીર તું એ ચોપડી રૂપે છપાવે તો તેનો દીવાઓ હું લખશ. અફશોસ આજે તેમ કરવા એ ભલા ભાઈ જીવતા નથી. જીવતા હોતે તો અજબ જ કાંઈ રંગીલો એક forward થી આ ચોપડી શોભી રહેતે. જેની પરવરની મરજી.

એક ખીજ ચીજની ખી મારે ઉપકાર સાથે નોંધી લેવી જોઈએ, અને તે મારા ભલા પ્રોય મિત્ર ભાઈ લીમજી કાવારાણાના ખરા sporting spirit અને ઉદાર ખમીરની છે. એ મારા પુરાણા દીલસોઝ રશીકે મારા સાથે કામમાં ચાલુ ઉલટ લઈ મને મારા લખાણોમાં ધણી કીમતી સુચનાઓ અને મદદો આપી છે. તેમજ આ રમુજ કીસ્સામાં તમામ નીરદોષતાથી લેવાયેલી છે. ભલા ભાઈના નામ સાથેના રમુજ ટીકાઓ એવણે ધણા sporting spirit ને ઉદાર દીલથી સ્વીકારી છે તે માટે હું એ મારા ભલા મીત્રનો ખરા અંતઃકરણથી ઉપકાર માનું છું.

એક બે બોલ મારે આ ચોપડીના ઉલટમંદ પ્રગટ કરતા માટે લખવા જ જોઈશે. ભાઈ શીરોઝ પેસ્તનજી સહાના પ્રગટ કીધેલાં અનેક દલદાર સુંદર પુસ્તકો મેં જોયાં, વાંચ્યાં, અને વખાણ્યા હતા અને પ્રસન્ન થવે મારા બચાએ સાકુનો કીસ્સો તેવાજ એક દલદાર દમામદાર પુસ્તક રૂપે છપાવવા એ ભલા ભાઈ બાહેર આવ્યા ત્યારે મેં તે ઓફર ધણી ખુશી સાથે સ્વિકારી છે. ભાઈ શીરોઝ સહાના તેસ્ત અને કામમાં મને વિશ્વાસ છે, અને જહાલા વાંચક તે તારા વિશ્વાસને પાત્ર પણ પુરવાર થયેલું આ સુંદર ચોપડી ઉપરથી તું જોશે. ભાઈ શીરોઝ સહાએ એ ઉપર ધણી જેહેમત ખેંચી છે અને ખન ખન કરતા રૂખ્યાનો દરંગ પણ મોટો વેદી નાખ્યો છે, મગર મને ઉમીદ છે કે આ મારી કમીની કેતાબ તેનો જશવંતો બદલો એ ભલા ભાઈને લાવી આપનારી નીવડશે. ખુદ હાકેઝ.

જહાંગીર રતનજી વાડ્યા.

મુંબઈ, તા. ૧-૮-૧૯૩૪.

જી હા!—આ તમારેજ માટે છે.

અપ-ટુ-ડેટ કાપડની દુકાત

લેસાન્યા અધર્સ

કામાળાગ સામે.

લેસાન્યા અધર્સે” પોતાનું પતોતું નામ માત્ર થોડાજ વખતમાં ધરે ધર જાણીતું કેમ કર્યું છે?

ફક્ત પ્રમાણીકપણા થીજ.

મમારે ત્યાં તમે કદી પણ છેતરાશો નહોં. તેમજ માલ પસંદ ન પડવે બદલી આપવામાં આવશે.

ચોંટલો, ટુટલ વોઇલ, લેસપીસ, ભરેલા સદરા, પેટ્રીકોટ, મલમલ, ટ્રોંગ કલોથ, શર્ટીંગ, પોપલીન, કેશમીર, પામખીય, તસર, રમાલ, મોજ, બોસકી, બ્લેઝર, સરજ, ટુવાલ, નાપકીન, પરદાનાં, કપડાં, ચારસા, ખોરીયાં, ખાકી ટ્રીલ, સ્વાવ, સદરા, લેંઘા, નવસારીની કસ્તી, સાહયાની પાજ, નારાં, વગેરે, વગેરે.

એક ઉદાર ઓફર

લગનનો લાઇ કલાસ કમ્પલીટ વાગો રૂ. ૧૦૫-૦-૦
પાત્યાં જેવો વેલવેટ શીનીશીંગ દર તાકાના રૂ. ૨૦-૮-૦
પ્રીન્ટેડ બ્લેઝર યોઇલની સાડી રૂ. ૩-૧૨-૦
સીલ્ક ભરેલી બોર્ડર બોસકીના રેન્જઓ રૂ. ૧-૮-૦ થી ૨-૦-૦

અહરથો માટે ખાસ હોર કુાં નો કીસળી દરજી રાખ્યો છે.

દગલી માટે ગુજરાતી દરજી રાખ્યો છે.

રૂસી જમશેદજી લેસાન્યા

કેકોખાદ જમશેદજી લેસાન્યા

પેસ્તાનજી જમશેદજી લેસાન્યા

જોડયા માલેકો.

Perry & Co.

Registered.

Tel No. 41339.

Grant Road.

Tram Terminus.

તમારી ખરીદીની મુઝવણો દુર કરવા હમો હમેશાં તમારી સેવામાં હાજર છીએ.

ખાત્રીપુર્વક અને કીકાયત દામે હરેક સામાન તમોને પુરો પાડવામાં હમાઈ નામ ધરેધર લોકપ્રીય થયું છે.

બધી જાતનું ગ્રેવીઝન અપ-ડુ-ડેટ પરફ્યુમરી તથા તોલ્થેટસ-દરેક જાતનો સુકકો મેવો-તથા સધળી ધર ઉપયોગી છણસો મલવાનું એકજ ભરોસેદાર ઠેકાણું.

હમારી “આદર” આહ-પ્રખ્યાત “આદર ટી એસ્તેત” થી ખુદ મંગાવેલી તમોને હમો છાતી ચોકી ખાત્રીથી ભલામણ કર્યો છીએ. એક વખત વાપરી તમો જરૂરજ સંતોષ પામશો અને “આદર” આહ સિવાય બીજી કોઇ પણ આદનું તમો નાંમ પણ નહિ દેશો.

કોફી—દરોજ તાજી રોસ્ત કરેલી કોફી ધરાકતી હાજરીમાં મશીનમાં દળી આપી ધરાકતે ખુશબોદાર ચોખ્ખી કોફી મલવાની હમો ગેરંટી આપીએ છીએ.

પેરી એન્ડ કું.

ગ્રાંટરોડ, ગ્રામ ટરમીન્સ

પ્રકાશકના એ બોલ

શુક તે પાક પરવરદીગારના કે મેં છેલ્લી પ્રગટ કરેલી મારા પુસ્તક પિતાશ્રી શેઠ પેસ્તનજી જમશેદજી સક્કાની રાજ્યરત્ન બિરખલનો હાસ્ય ભંડારની બીજી આવૃત્તી પ્રગટ કર્યાને હજી છ માસ પુરા વિત્યા નથી કે આ એક નવું દલદાર પુસ્તક પ્રગટ કરવાને હું ભાગ્યશાળી થાવું છું. હું વધતો ભાગ્યશાળી મને એટલા વાસ્તે લેખું છું કે આ પુસ્તક પારસીઓમાં ધણાજ પંકાયલા એક નાંમાકીત નાટકનવેશ અને રમુજનાં ખાં લેખક ડોક્ટર જાંગીર વાડયાને હાથે લખાયલું છે.

બચાએ સાકુનો આ રમુજ કીસ્સો અત્રે પ્રગટ થતા જાણીતા લેખક બેહેન મેહરખાં માનેકજી દાવરનાં નવરાસમાં કટકે કટકે પ્રગટ થયો હતો અને તે ધણોજ વખાણુને કાબીલ નીવડ્યો હતો. ભલાં બેહેન મેહરખાં દાવરને જાણીતા નવરાસના અધિપતીને આજે કોણ ઓળખતું નથી ? મને પણ એ ભલાં બેહેનને ઓળખવાતું માન છે. તેવણુ વિષે જો બે બોલ નહિ લખું તો મારા જીવો નગુનો કોઇ ગણાય નહિ. એ બેહેને મારા કામમાં મદદ કરવાને વાસ્તે પોતાથી બનતું કીધું છે, તે વાસ્તે હું એ બેહેનનો ભારે આભારી છું.

એ કીસ્સાની થયલી જાગજાગ વખાણુને લીધે તેને પુસ્તક રૂપે બહાર પાડવા અનેકો તૈયાર થયા હતા. પણ તેટલાં અમુક સંજોગો હેઠલ એક દિવસ વાત ઉપડે આ ચોપડી છાપવાતું ભલા ડો. જાંગીર વાડયાએ મને સોંપ્યું અને પરીણામમાં આજે આ પુસ્તક વહાલા વાંચક તારા હાથમાં ધણાક સુધારા વધારા તેમજ બેતબાજીઓ અને સુંદર ચિત્રો સાથે સંપૂર્ણ ખીરાજે છે. આ પુસ્તક છાપવાની પરવાનગી આપવાનો એકલો હક મને આપવા વાસ્તે હું ડોક્ટર જાંગીર વાડયાનો ધણો આભારી છું.

આ પુસ્તકમાં અનેક રજુ થયેલી રમુજ બેતબાજીમાં તેમજ આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયેલા તમામ ચિત્રોના ખર્ચે ધણી મહેરબાનીની રાહ મને

અંધએસ્તા બનાવી પુરા પાડવા માટે જાણીતા વીકલી “કાતરીયુ” ગ્રેપ”ના અધીપતી મીં. એ. બી. એરફાનીનો હું ઘણો હેશાનમંદ છું. “કાતરીયુ ગ્રેપ” આખા હિન્દુ એકપુરં રમુજી અઠવાડીક છે. જેનો પટેડી અંક તો ખરેખર હાસ્યનો ભંડાર જ છે ને એમાં સમાયલી ખેતબાજીઓથી ઘણા નવા સેખકોને કાંઈ શીખવાતું મળે છે. અરધા આનાની કીમતમાં તે જે રમુજી વાંચણ, ખેતબાજીઓ, ચીત્રો અને જાહેર ખર્ચો પણ ખેતબાજીમાં, અને તે પણ ખરેખર રમુજના ભંડાર રૂપ દર વીકે એ પૈસામાં પુરં પાડે છે તે અમ્મીતજ ભાઈ એરફાનીને મગર બનાવનાર છે. આ ચોપડી પ્રગટ કરવાના મારા કામમાં મને જાણીતા તબીબ ડોક્ટર માર્નેક એન. પારડીવાલાએ ઘણી કીમતી સલાહો અને સુચનાઓ કરી છે જે માટે હું એ ભલા ડોક્ટર સાહેબનો ઉપકાર સ્વીકારું છું.

આ ચોપડી મારી બીજી અનેક ચોપડીઓ મીસાલ મોદી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસના જવાંત માલેક મીં. ફરામજી બેરામજી મોદીએ ઘણી ઝડપથી, છતાં ઘણી સ્વચ્છતાથી અને સુંદર રીતે છાપી આપીને મારાં કામમાં મોટી હમદશીરકી કરી છે કે જે માટે એ જવાંત ભાઈનો પણ ઉપકારી છું.

મારા પ્રગટ કરેલાં આગલાં પુસ્તકો મીસાલ મને આ ચોપડીમાં પણ ચુજરાતી વાંચનારી તમામ આલમ તરફથી ઘણો ઉદાર ટેકો મળશે એવી હરેક વકકી હું રાખું છું.

શ્રીરાજ પેસ્તાનજી સહા,

પ્રકાશક.

મુંબઈ, તા. ૦-૨-૯-૧૯૩૪.

PHONE: { OFFICE ... .. 25039.
RESIDENCE ... .. 26912.

FOR SHAMIANAS, STANDS AND
DECORATIONS OF ALL SORTS

Consult

FRAMROZ HORMUSJI

PAVRI AND SONS,

126, Pavri House, Gunbow Street,

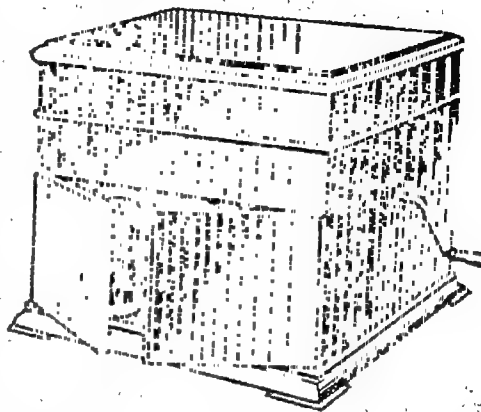
Next to Fort Fire Brigade,

Bombay

ALSO SUPPLIERS ON HIRE OF
CROCKERY, CHAIRS, CAR-
PETS. ETC., FOR PARTIES
AND DANCES.

પ્રાઇમાફેશન ટેબલ ગ્રાન્ડ મોડેલ્સ.

સુંદર દેખાવમાં,
જન્યુત બનાવટની
બોક્ક અને મેહોગ-
ની રંગની, ઉંચી
કવોલીટીની કુખીનેટ,
અસલ ચોરેનસ મે-
કરની છેલ્લામાં છેલ્લા
સુધારા વધારા સાથની
ઉંચી સ્ટીલની નીકલ-
પલેટેડ મેનરસ, છેલ્લી

સુધરેલી ઢપના બોલબેરીંગના ટોન આરમસ, મધુર ખુલ્લા
ચુલંદ અવાજના ધાતુના કલરવાળાં નીકલપલેટેડ સાઉનડ બોક્કસો, સરવે
મંલીને, પ્રાઇમાફેશનસને ચાલુ વખણાયેલા મેકરોની સરખામણીમાં, ખુલ્લી
હરીફાઇમાં ખીનહરીફ પુરવાર કીધાં છે.

પાસદી પહેલાંના હોંદુસ્તાનનાં, સરવે શહેરોમાં ચાલું થયેલાં, શોખીન આલ-
મમાં એકે અવાજ વખણાયેલાં “પ્રાઇમાફેશનસ” પોતાની ઉંચી કીરતી, આજ
સુધી નીભાવી રાખી છે, એજ તેની ઉંચી લાયકાતની પુરતી સાબેતી છે. હલકી
કવોલીટીનાં તક્લીદી સસ્તાં બેસુરા અવાજનાં મશીનોથી લોભાઇ નહીં જતાં,
ખરીદવા પહેલા તમારા નજદીકના વેપારી પાસે, “પ્રાઇમાફેશનસ” જોવા
માંગજો અને તેના સુંદર દેખાવ, મજબુત બનાવટ, અને સહયો વધુ તેના
મધુર ખુલ્લા ચુલંદ અવાજની ખાતરી કરીને તેની ઉંચી કવોલીટીની સરખા-
મણીમાં તેના મધ્યમ ભાવા જરૂરજ તમોને “પ્રાઇમાફેશનસ” ખરીદવાની
લાલચ થોભાવી શકશે નહીં.

મોડલ નં	૧૦૫	ડબલ કમાન	૩.	૧૦૦
" "	૧૧૫	" "	"	૧૫૦
" "	૧૨૫	ત્રણ	" "	૨૦૦
" "	૧૩૦	ચાર	" "	૨૨૫

હોંદુસ્તાનના કોઇ પણ રેલ્વે સ્ટેશને પહોંચતાં કરવામાં આવે?

બોંબે ફ્રાનો જનરલ એજન્સી.

૫૧૮-૨૦-૨૨. કલબાદેની રોડ, મુંબઈ

K. M. Katrak & Co.

121 BHATIA BAUG BUILDING,
Fort, Street, Fort, BOMBAY 1.

—:O:—

DEALERS IN

**Soda water essences, Machines,
Crown corks, and other requisites
of Soda Factory.**

—:O:—

**Cigarette essences, Machinery, for
Cigarette making, Cork bobbins, Real
as well as imitation and all other
chemicals & requisites for
tobacco trade.**

—><><><>—

**Highly Conscentrated Perfume Oils of
Messrs Seldte & Co., Germany.**

**Sole agent: Seldte & Co.
Siegel-Flaschenverschluss**

G. M. B. H.

રેશમી કાચડની
 ખ્યુટીપુલ વેરાઈડો
 ખરીદવાનું મઠક.
 હોરમસજ એન્ડ સન્સ.

ન્યુ
 ચરની રોડ,

મુંબઈ, ૪.

ટેલિફોન
 ૪૨૨૩૦.

Morenas & Co.

BAR & REFRESHMENT.

22, Meadows Street,

and

69, Esplanade Road, FORT.

Established in 1835,

STILL GOING STRONG

BECAUSE

WE SELL

Good Wines, Good Luncheons,

Good Tea, Good Ices,

at

MODERATE RATES.

Tea--Parties Catered for

Satisfaction Guaranteed.

અર્પણ પત્રીકા

મારા અતી વ્હાલાં માતા
પીતા જેઓએ અત્યંત વ્હાલ અને
કાળજીથી અનેક અગવડો ખમી
મને મુજ કમતરીનને ઉચી
કેળવણીનો લહાવાથી મને નવાંચે
છે તે વ્હાલાંઓને આ મારી કમીની
કોપેશ હજારો વ્હાલ અને ઉપકારની
લાગણીઓ સહીત અર્પણ કરું છું.

જહાંગીર રતનજી વાડયા.

બચાએ સાકુ સાથનો આરો

સ્પેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

(૧)

અફઘાનીસ્તાનના બાદશાહ અમાનુલ્લાનો ડબ્બો ગુલ કરી, કાબુલના તખ્તો તાજનો કપડો લઈ બેઠેલા હાલના શહેનશાહ આલમ પરવર અમીર દખીયુલ્લા ઉર્ઝે “બચા એ સાકુ” (અસલ ધંધો લુટાર) સાથે મારા થયેલા મેલાપ ને ઇન્ટરવ્યુ સંબંધીની વીગનો નીચે પ્રમાણે છે. એ મુલાકાત દરમ્યાન મને મહેલવી બચરો ગંભીર રાજદવારી બાબદોને લગતી ને શવ સટોસટની હોવાથી મહેરબાન વાંચનારાઓને તે નદન ખાનગી ને Confidential રાખવાની અરજ ગુજારું છું.

માછ શહેનશાહ અમાનુલ્લાને કાબુલથી ઇટાલી નસાડયા પછી પોતાને હેરાન કરી રહેલા સરદાર નાદીરખાનનું કાટકું કહાડવા બચાએ નવું લશ્કર ઉભું કરવા માંડ્યું. એ લશ્કરમાં તોપખાનાને લગતી બે ટુકડીઓ પણ હતી. એ તોપખાનાની ટુકડી માટે બે હુશ્યાર ને નવા શીખાઉ શીખાડીઓને તોપોને લગતી સમજ ને ફીલ આપી શકે એવા બે આહોશ તોપચીઓ પોતાને માટે મેળવી આપવા, બચાએ મુંબઈના પોતાના કેનસલ પર એક વીશ્વાસુ આદમી સાથે પેગામ મોકલી આપ્યો. મુંબઈના અફઘાન એલચીએ લશ્કરમાંથી રીટાયર થયેલા કેઈ અનુભવી પારસી તોપચીઓ મેળવી આપવાની ઓફર ઇરાની અનબુમનના પ્રેસીડન્ટ મી૦ દીનશાહ ઇરાની સેક્વીસીટરને કરવાથી, મી૦ દીનશાહે છેલ્લી લડાઈ વખતનો અમારા તોપખાનાની રેજીમેન્ટમાંનો લડાયક અનુભવ ધ્યાનમાં લઈને તેમજ અમુને મહાલક્ષ્મીની બેટરીપરથી રાખતા વરસને દહાડે તોપો ફેડતાં જતે જોયેલા હોવાથી, અમે બે પારસી યસ્તેકુસ્તીયાનો તમારા સેવક મંચુ કાવરાણા ને મારા કમીન લીમજી કાવરાણાની સખત ભલામણ

કીધી, ને તે સીધારસથી ને અમુને વૉર ઑરીસ તરફથી મળેલી સરટીરીક્ટો વાંચ્યા પછી અમીર બચા તરફથી બકરી ઇલના મુઆરક હોંગામપર અમારી નેમણુંક કાબુલના સરકારી ગેજેટમાં નીચે પ્રમાણે જાહેર થઇ.

“આલમ પરવર હુઝુરેવાલા, તે કરનક હાસમખાનના સાવકા સાલા, તીખખા મસાલા, પુરખાને બચાવનાર, કાફરોનો કાંટો કાઢનાર, હખીયુલ્લા ધી પંચમ (યાને પાંચમા) ખાસોઆમ તેમજ કલેઆમને ઝાહીર કરે છે કે, મરહુમ જહાંપનાહે ૩૦) ત્રીસ નંબરના અફઘાન તોપખાનામાં નીચલી નેમણુંક કરવાની કરમબક્ષેશ ફરમાવી છે.

મંચુ કાવરાણા—(અસલ રહેવાસી મજગામ, હાલના રહીશ ગીરગામ) સીનીયર સાર્જન્ટ, મેજર તોપચી.

લીમણુ કાવરાણા—એસીસ્ટન્ટ કોરપોરલ તોપચી.

મજકુર શખસોએ પોતાના યુનિફોર્મમાં સજ થઇ, બંને તોપ (બાર ઇંચના વ્યાસની) ને અકેક હરીકેન ફાનસ સાથે ઉપલી રેજીમેન્ટના વડા ગ્યા-મુદીન ગઝનવીને આંક દીવસની અદર કંઈકારમાં રીપોર્ટ કરવો. જે આંક દીવસની અંદર ડયુટી પર નહીં જોડાશે તો મજકુર શખસોને તે લોકના કુટુંબના આદમીઓ સહીત ઘાણીમાં પીલીને તેજ કાઢી નાંખવામાં આવશે. એ બેઉ અમલદારોના પગાર અનુક્રમે કાબુલી રૂપ્યા ઓગણતીસ ને ઓગણીસ રહેશે જે પગાર દર ચાંદરાતે ઇનકમટેક્સ (રૂપે દસ આના) કાપીને સુધવી આપવામાં આવશે. એકઠી સરતીસ પર રોજના છ આના એકત્રા અકાવન્સ મલશે. લડાઇનાં મેદાનમાં બચ્યાં છોકરાંઓને સાથે રહેવા દેવામાં આવશે નહીં.

અફઘાન લશ્કરમાં બે પારસી જવાનોને મલેકા જોખમ ને માનસર્પી ઓધ્યાની ખતરને પારસી છાપાએ ખુશી ને મગફરીથી વધાવી લીધી. જે કે કેટલાક પેટના અજબાઓ અગર નાલેસી કરતાંતા કે ‘એ કમખખતોને ડીકરીએ ખરાબર ઝારતું નથી તે તોપ શું ફોડી મરવાના હતા.’

અમે લોકોએ હવે કાબુલ ઉપડી જવાની તકાકામાર તઈ-

મારીઓ કીધી, બચાવે સાકુના લશ્કરમાં યુનિટમાંની બાબતમાં તમામ છુટ મુકેલી હોવાથી અમે લોકોએ પાચધુની પરથી પીછા-શુવાલા વાગ્વવાલાઓ પાસથી મુતરાઉ લશ્કરી ડ્રેસો સેકંડહેન્ડ વેચાતા લીધા. મેં પાટલુન પર મારી બધરીની સાડીની જુની કસબની કોર ઉભી ને આડી સીવરાવી લીધી. લીમબુએ બી વધારે તરાસ કરવા હેલમેટમાં આડ ફક્ત મોરનાં પીછાં ખોરી લીધાં. અમે બેડ જણે અમુને ટેનીસ ને હોકીમાં મલેક્ષા આંદો કોટ પર ટાંકી લીધા, ને જોટલો ભપકા થાય જોટલો કરી લીધો કે પરાયા મુલકમાં કોમની કીરતીને ઝાંખ નહી લાગે. તોપો અમારે પોતાને ખરચે લઈ જવાની હોવાથી જુના ફસ્ટમ હાઉસની બહાર ગોઠવેલી બે જુની તોપો રાતના અંધારામાં વીક્ટોરીયામાં મુકાવીને ઘેર લાવી ટૂંકમાં કપડાં નીચે છુપાવી દીધી. અમે બેડ જણાએ સેંટ્રલ બેંકમાંના અમારા કેશીયરના ઓધ્ધાતું રાજનામું આપીને અમારા હાથમાંની બેંકની રોકડ સીલક ડીરેક્ટરને ગણી આપીને તીજેરીની ચાવીઓ સોંપી દીધી.

આવા ધરાધરી ને કાપાકાપીના વખતમાં બે પારસી જીવાનેને અધ્યાન લશ્કરમાં જોડવાનો બનાવ, ને તે બી વળી તોપચીઓ તરીકે, ધણોજ અસાધારણ હોવાથી કોમ તરફથી અમુને ધણું ગાન અકરામ ને નવાજસોની બેટ થઈ. ચીરામખરના ખાંધીયાઓ ને મંગલદાસ મારકીટના પારસી ગુમાસ્તાઓ તરફથી અમુને સર શીરોઝશા મેહતા ગારડન્સમાં પાર્ટી આપવામાં આવી, જેમાં મુંબઈની સોસાયટીના આગેવાન બાનુઓ ને ગ્રહસ્થાએ પોલીસના પાહરા હેઠળ હાજરી આપી હતી. ટેબલ પર છુટે હાથે ચાહ, બીસ્કીટ, ચેવડો, સેવ, ગાંઠ્યા, પેપરમીટ વગેરે પીરસવામાં આવ્યું હતું. ટીકીટોના ભાવ છ આના રાખવામાં આવ્યા હતા; ને જોટલા નજીવા ભાવ છનાં બી બે ત્રણ મીલ માલેકોએ ને એક C. I. D. નો ખેતાબ ધરાવનાર ગ્રહસ્થ ટીકીટ વગર ધાઈ મારી હતી.

મેક્લાવડો બરખાસ્ત થતાં ખાંધીયાઓએ પોતાની સાથે લાવેલા કુતરાઓને તાબડ દોડી હાજર રહેલાંઓનું મોતું બનાવ્યું હતું. એ ઉપરાંત કિલ્લાડાની

અચાએ સાકુ સાથનો મારો સ્પેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

કદમી અનન્યુમને ને જમલ્લી મોહલ્લાના રંગારીઓએ એક ભેગું માનપત્ર આપીને ભંડી દુવાઓ સાથ અમુને અકેકી સાવ ઓઢાડી હતી. (પાછલ્લી બેઉ સાલો બમરમાં વેચવા જતાં સુતરાઉ માલમ પડી હતી.) માનપત્રમાં કરવામાં આવેલા એક ઇશારાથી અમે જરા ગુચવાડામાં પડ્યા હતા, કે તમે સુખમનો કીનારો હંમેશનો છોડી જાઓ છો એ સમજીને અમે ઘણા ખુશી છામ્યો ને છુટકારાનો હમ ખેંચીએછ.

હવે અમારા ઉપડવાની બધી તબયારીઓ પુરી થવા આવી. રાઇમસર પુગ્યે નહી તો તોપને મોંને ઉડારવાની બચા તરફથી ધમકી મલેલી હોવાથી, ત્રેન ચુકી નહી જવાય તેનો પાકો બદોબસ્ત રાખવા લોમનુ બે દહારા આગલથી કોલાએ જઇને વેટીંગ રૂમમાં બેઠો. આખરે તે છતીહાસીઃ દીવસ, બી આવી પુગ્યો કે બ્યારે બે અસ્તેકુસ્તીયાન (યાને કુસ્તીઆજ) પારસીઓ બે હજર વરસ પછી માદર વતન જાનુકીસ્તાન તરફ જંગમાં લાગ લેવા પંબળ મેલમાં ઉપડી જનાર હતા. કારતકી સોમવતી અમાસનો તે જાગ્યશાળી દીવસ હતો. ટ્રાપીકની સલામતી સાચવવા પોલીસ કમીશનરે કોલાઆની ચારે તરફ મસીન ગને સાથના ઘેડેસવાર સીપાહીઓ સુકી દીધા હતા. રેશન બહાર પીરોસા પાવરીના બજારચીઓ હાથમાં ચમચ સાથ ગાર્ડ ઓફ ઓનર તરીકે ઉભા હતા. રેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર મેડીકલ કોલેજના પારસી બૉય સ્ટાઉટ હાજર રહેલાં પરોણાઓને સોડા લેમનના ગજાસો પાસ કરતા હતા. રેડ ફ્લેગ યુનીયનના મેમબરો મીઠા ડાંગેની સરદારી હેઠળ અમુને છેવટનું માન આપવા હાજર થયાંતા, ને થોડે થોડે વખતે “શાક્રવાવટા કી જય” ના પોકારો કરતાંતા; જેના જવાબમાં બજારચીઓની ગાર્ડ ઓફ ઓનર “લેવ સાહેબો, જરનોસ્તી સીક્કાની સલામતી” ની ખુમો પાડતા. જગાત લાગુ પડેલ કે નહી તે જોવા અમારો સામાન ખોત્રવામાં આવ્યો.

લીમજીએ નવા બાર રેશમી લેંઘા સીવરાવી લીધાંતા તે પર અદાર રૂખ જગાત લાગુ પડી, જે એના ફેન્ડોએ લાંબા ઉંઘવાણું કરીને ચુકી આપ્ય મારા ફેંટાના દાબડામાંથી આમકારી ઇન્સપેક્ટરે વીસ રતલ અપીલ પડકાર્ય

ને મને પોલીસમાં આપવાની ધમકી આપી. પણ એ અશીશુ તો હું મારા ડાયેરીયા પર વાપરતો હતો એમ ખાતરી કરી આપવાથી મને જતો મુક્યો. ટ્રેન એ ત્રણ કલાક લેટ હોવાથી લોકો કંટાળી નહીં જાય કરીને, મારી અરજ પરથી અમારા જની ફેંડ સપ્ત માદને પોતાનું લોકપ્રીય ગાયન,—

“છેલ્લ પ્રખ્યાત ચીકગોનો હું એક. આર. સી. એસ.

ને પેટની કમજાતનો ખાસ સ્પેશીએલીસ્ટ.”

ત્રણ વખત ગાઇ સમજાવ્યું, જેના કોરસમાં સ્ટેશન માસ્ટર, ટીકીટ કલેક્ટરો ને પોરટરો જોડાવાથી જલ્દી રંગ ઉમેરાયો. સ્ટેશન માસ્ટર બી જરતોસ્તી હોવાથી અમારી પર મદદરવાની કરવા, દરેક મોટાં સ્ટેશન પર તાર કરીને રેલવે પોલીસને અમારી પર ખાસ નજર ને ટ્રેપરેષ રાખવા ફરમાસ કરીથી. આખરે પંજાબ મેલ આવી પુગ્યો ને ટ્રેન સાથે અમારો સ્પેશીયલ ડમ્પો જોડાયો. એ ડમ્પમાં ફક્ત દીંદુ સોડાલેમન ને આયવાલાનો રીફરેસમેન્ટ સ્ટોલ હતો; જેની બાલુમાંજ અમારો થડ કલાસ રીઝર્વ કમપાર્ટમેન્ટ હતો.

રીસેપ્શન કમીટીના મેમ્બરોએ એ ડમ્પાની બહાર અગીઆરીમાંથી લાવેલી સેતરંછ પાંચરી, જે પરથી ચાલી જઈને અમે લોકોએ કમપાર્ટમેન્ટમાં જગા લીધી; જે વખતે બાયસ્કાફ્ટોએ બ્યુગલ ને પરદમ પર સંજ્ઞા માર્ય વગાડી અમુને લસકરી માન આપ્યું. આ વખતે લગભગ બધાંની આંખમાં આંસુ આવી ગયાંતાં, ખાસ કરીને અમારા માંગનારાઓનો કક્લાટ છાતી ફાડી નાંખે એવો હતો. અમારા નજદીકનાં સગાંઓ ને અતલગના દોસ્તો હવે અમુને ગળે વળગ્યાં જે પછી તરતજ અમારાં ઘડીયાલ પાકીટ શુભ ચયજાં માલમ પડ્યાં. મારી બઝરી છાતીફાડ રડતી “જે મંચી, ચાલુ કાગળ લખ્યા કરજે હું. ને વરી પરખીડાંપર ટીકીટ મારવાનું ભુલી ના જતો, મને ડમ્પલ પઠસા બરવા પડશે. બઝરી છોડરાંઓને સંબાળવાં પડે કરીને તારા એખલા છવે સજ્જ મારવા તું લડાઇમાં જાયય તે હું જધું સમજુંચ. જે સમાલીને રેલજે ને દુરથી તોપના ગોલા આવે તો બોંયપર મુઠ જજે, નહીં તો વલી છલવાની અસનઈ ના કરતો. લડાઇ તો તારા વગર બી લડાયા કરશે. પણ તું કંઈ

આગે સાકુ સાથેનો મારો સ્પેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

હો ચંદને નાગી તલવાર સાથે એ મુઠ્ઠા કાણુડીઓ સાથે ધસી ના જતો, જ રાતના મુઠ્ઠા વખતે “લગભગ રમ્ય” લખુજો, જો મને આ રટની આખેરી મુઠ્ઠામાં કાગળ નથી મળ્યું તો હું તો સપ્ટેમ્બરમાં તમારા કાં માંડી દેવશ, કે તમારે કીધા કામ રખડી નહીં જાય.”

લીમછતા માથે એને એક આખો ટ્રાયલો ભરીને સો નરીયેલ આખ્યા કે પેશાવર મુઠ્ઠાની બધી નદીઓમાં અંકેક નાખજો, ને કોઈ નદી ભુલમાં રહી નહીં જાય તે માટે એને આખી રાત જાગતા રહેવાની તાકીદ કીધી. અમારી સાથે વીસેક દોરતો અમુને કંપની આપવા વસમ મુઠ્ઠાની ટીકોટ લઈને મેકાંતા, પણ અમારી ખેડ વીસકીની ખાટલી જલદી પુરી થઈ જવાથી ક્રાંટરેડ સ્ટેશન પરજ ઉતરી પડ્યા. લીમછતો ફ્રેન્ડ જમશેદ તરફરીવાશે તો પોકેટમાં મુઠ્ઠાને રડગો કે, “હવે તારા વગર મને રોજ આપ ને ખારી ખીસકોટ કાણુ ખવરાવશે?”

આખરે સત્તર તોપોના ધગકા ને ગોડ સેવ ધી કીંગના સરોદો વચ્ચે ટ્રેન ઉપડી, પણ લીમછતા માયછો આપેલો ભાટોયાનો કડીયો ભુલમાં ફેટકાર્મ પર રહી જવાથી લીમછતે એક જ એકીને ચર્ચગેટ ને કાલાખા વચ્ચે ટ્રેન ઉભી રખાવી; ને આઠમી દોરાવીને કડીયો મંગાવી લીધો. સાંકળ મેંચવાની પેનલડી તરીકે કોરટમાં દડ થાય, તે લઈ અટકાવવા એણે ત્યાંજ ગોડના હાથમાં રા. ૫૦) ગણી આપ્યા.

ખરાખર ચોવીસ કલાકે ટ્રેન દીલ્હી આવી પુગી. પ્લેટફોર્મ પર લાંછનું ગંભીર ટોળું દારતોરા લઈને હાજર થયું હતું. અમે એ બધી ધધુખર અમારે માટેજ હશે એમ ખુદરની ધારીને છાતી કહારીને નીચે ઉતર્યા. મેં ટોપી માથા પરથી ઉંચકી ઓડીવસને આઉ કીધું ને છટાથી ચત્રાચું. “ભાઈઓ, તમે અમે જેવા મામુડી આઠમીએને માટે ઉલટ લઈને આટલી બધી તકલીફ લઈને માન આપવા આપાય તે માટે દીક્ષાળનથી તમારો આભાર માન્યેય,” પણ માફ ભાશણ કોઈએ સમજવાની દરકાર નહીં નહીં ને બધા અમુને ધક્કા ખાંડીને આગલ દોડ્યા

ને ફર્સ્ટ ક્લાસના એક ડબ્બા આગળ એકલા થઈને ‘અલ્લાહો અકબર’ ના પોદાર કીધા ત્યારે માલમ પડ્યું કે એ બંની ઘઘુખર તો મવલાના શવકતઅલી મુસલીમ કોનફરંસને માટે દીલ્લી પધાર્યાંતા તેવણના માનમાં હતી.

ટ્રેન દીલ્લી અરબો કક્કાક થોભવાની હોવાથી અમે એક જણા મુસાફરીની થાક ઉતારવા વેટીંગ રૂમમાં દાહારી બોડાની નાહવા બેઠા. અમે હજી આથ રૂમમાં હતા, તેટલાં ટ્રેન ઉપડવાનો ઘંટ વાગતાં ટ્રેન ચુકી જવાની બીકથી દોડીને પેસેનજરોની હસાહસ વચ્ચે ટ્રેન પકડવી પડી. આ ગડબડમાં બુલમાં અમારો ડબ્બો ચુકી જતાં અમે ભલતાજ કમપાર્ટમેન્ટમાં ધુસી ગયા. અંદર બેઠેલા પેસેનજરોએ અમારો અવતાર જોઈને કોઈ બહાર કહાડીને “ચોર, ચોર, ખુન, ખુન” ની ચીસ પાડી મુકી ને ગાર્ડ ટ્રેન થોભાડી અમુને ગલ્લીમાંથી પકડીને બહાર કાઢ્યા, ને હેરાન પરેશાન થવલા અમે અમારા ડબ્બામાં ઠર પડ્યા.

અમે લોક વેટીંગ રૂમમાં હતા તે તકનો લાભ લઈને કોઈ ભલાં આદમીનું ફરજંદ અમારો ભાડીયાંનો કંડીયો પસાર કરી ગયલો હોવાથી અમુને આખે રસ્તે બન પાડે ને લીલી છાલનાં ફરક ફેરાં પરજ સુકરાના કરવા પડ્યા. પેશાવર સ્ટેશન પર બચા સાકુનો પેશાવરનો એજન્ટ સરદાર શીલઅલી રેહમુછ અમુને રીસીવ કરવા આવ્યોતો.

અમારા લશ્કરી યુનીફોર્મ જોઈ તે તરત અમારી નજદીક આવ્યો ને અમુને મીલીટરી ટપટ્ટી ઝાહરી ને માનથી પુછ્યું, “જહાંપનાહ હમીયુલ્લાને માટે ખાસ તોપચીઓ આવનાર હતા તે તમેજ લોકો કે?”

પાર્ટીના વડા ઝોશીસર તરીકે મેં જવાબ આપ્યો, “જે લશ્કરી અફસરોની કામુલ આટલી ઇતેમરીથી રાહ જોયય તે અમેજ નામવરો.”

સરદાર શીલઅલી હસી પડ્યા. “અરે તમારું બહું થાવરે. હું તો સમજતોતો કે કેવાએક ગમર ને પહેલવાન જેવા ઝોશીસરો આવશે, તે આથ તો તમે લોક છ મહીના ખાટલે પડીને હવા ફેરફાર કરવા આયા હોય તેવા રહુચકકર જેવા લાગોય. તમે અધ્યાન લશ્કરમાં શું કાંઈ કહારવાના હતા.”

અગામે સાદુ સાથનો મારો સ્પેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

અમે તુખા ચયલા હોવાથી આ અપમાન લોહીના ગોટ સાથ ગળી
II. એન્ટ હમુને એક સરાઈમાં લઇ ગયો ને ત્યાં અમારો જમના ચુવાને
દોષસ્ત કરી આપ્યો. આખી રાત ધોલ્યામાંના માંકર મારવા પછી કંટાળીને
નીચે બોંયપર ચારસો પાંચરીને સૂતો. લીમજીને તો ઘેરે બી ચાંચર
ફરમાં ઉંઘાવાની આદત હોવાથી એ તો દોરની કાની ઉંઘાયો.

સવારના નાસ્તો કરાવી કંદહાર જતી એક મોટર લારીસમાં મી.
વિદ્યાલક્ષ્મીએ અમુને ખેસાડી આપ્યા. મોટર ઉપડવા પહેલાં એણે અમુને
ચેતવણી આપી. “અય બીરાદરને અઝીઝ, અમીર સાહેબ મીત્રજના કરક
કંદાઝ છે. માટે ખુશ સાવચેતીથી ચાલજો. તમારી માફક મેં એહીથી એ
ડગન આદમીઓને લશ્કરમાં જોડાવા તમારી આગમજનાં રવાના કીધા હતા.
તેમાંથી હાલમાં છ આદમી હમયાત છે. બાકાના દોઢ ડગન આદમીઓ
નોકરીમાં નાલાયક માલમ પડનાથી અત્યાર આગમજના તોપને મોને મુકક
ગીઆય. તમે લોકો રોજ દોડવાની પ્રેક્ટીસ રાખજો, કોઇ દહારો એ આદત
બણી કામ લાગશે.”

અમારા તો હોસકોસ હડી ગીયા તો બી લીમજીએ જુડી
લંબાસ લાંકી. “સરદાર સાહેબ, મરનેસે ડરના ક્યા. શીપાહી બચ્યા તો
દરરોઝ મોત સાથે રમત રમેય. તમે અહીં જંગલમાં પડેલાઓ પારસી
જવાનોની બહાદુરીની કદર નહીં કરી શકો,” તે મને બાજુએ કહ્યું, “દીકરા
આ, બચ્યા છોકરાં ઘેરે વાટ જોયા કરવાનાં ! જો અહીંથી જીવતા જશું
તો પેસાવરથી સીધા ઉલ્લાડે આતશબેરાંમને માંચી ચરાવીને ઘેરે જશું.”

પરવરતું નામ જળાન પર લઇ અમે લોકો કંદહાર જવા ઉપડ્યા
લારીસમાં થોડા આફરીદીઓ પોતાને વતન જતા હતા. કમખખતો છેલ્લી છ
પરજ નાહેલા હોશે, તે પમરાટ તો એવો નીકલે કે સવારનો ખાધેલાં બધો
નાસ્તો આપોઆપ બહાર નીકલી આવ્યો. રસ્તાઓ તદન ખાડા ખખેલીયાં ને
પથરોથી ચીકાર હોવાથી હું એ વખત ધ્રુટખોલ માફક લારીસમાંથી ઉડીને
બહાર જઇ પડ્યો.

કંદહાર પહોંચતાં અમે તરતજ લાંબા મીલીટરી ગવરનર ત્રીગેડીયર જનરલ અહમદખાન આદતઅત્રાખાનને રીપોર્ટ કર્યો. એવણુ અમુને જોઇને ઘણાજ ખુશી થયા ને કાબુલી તાઝીમ તવાઝા પ્રમાણે અમુને દરેકને ગળે વરગીને કપાલપર અદેકો બોસો લીધો; જેમ કરતાં એવણુની દહારીની ગીલી સાગવાથી અમારાથી ધુમ હસી પડાયું.

લીમછએ શુજરાતીમાં કહ્યું. “જોયું કે મગોલ એની જાતપર ગીયો ખરો.”

જનરલે હમુને કાબુલથી આવેલા પેગામ કહ્યો. “આજ્ઞા હઝરત હખીમુલ્લા તમો શોકયાઓને જાતે મલવા ને ઇન્ટરવ્યુ આપવા ઘણાજ ઇંતેઝાર છે, માટે તમારે આજે રાતેજ કાબુલ જતી વનઝાર સાથ ઉપડી જવું. જનાબે આલી તમારી મારફતે મુંબઇનાં પેપરોમાં પોતાની તરફેણમાં પ્રોપેગેન્ડા ચલાવવા માંગેય, માટે એવણુને મલીને એ મુરખીજીની સીદારસમાં ખુબ મસકા પાલીસ ચલાવજો.”

(૨)

પેશાવરના ઉપડેલા અમે કંદહાર પુગ્યા. કંદહારના મીલીટરી ગવરનર જનરલ શુલામ નખી, જેવણુ અસલ મુંબઇમાં ધોબીતલાવ પર સુક્રી આહેનો વેપાર કરતાંતા, તેવણુ અમુને બહોંશ કરીને એક અકવાડયું કંદહારમાં પોતાના પરોણા તરીકે રાખી પાડયા. અમે લોક સવાર સાંજ કંદહારના બજારમાં ફરવા નીકળતા, ને પારસી તરીકે ઓળખાઇ આવવા અમારા યુનીફોર્મ સાથે પારસી પાધરી પહેરી નીકળતા. અમારે માથેની એ વીચીત્ર પાધરી જોઇ કંદહારીઓ ધુમ હસી પડતા. ઘણાખરા લોકો તો એમજ સમજતાંતા કે એ વખતે કંદહારમાં આવેલા પ્રેફેસર છત્રેના સરકસના અમે કલાઉતો હોઇશું, ને સરકસની જાહેર બજાર કરવા ફરતા હોઇશું. કાઠ વખત તો અમારી આંખુ-આંખુ લોકોનાં ટોળાંનો એવો ગંજવર ધસારો થતો કે લીમછ કમરે બાંધેલી

તણવાર મ્યાનમાંથી કાઢીને પટા ફેરવતો ત્યારેજ એ લોક જરાગી પાછળ હસતા. કાપુલીના નાલ્લા ચવીના છોકરાઓ તો પાધરીનાં ઠાઠામાં દુરથી પહોંચું દોઢીયું કોણ નાંખેજ તેની સરત રમતા; જેની બરફતે ઘેર જઈને પાધરી ઉંધી કરતાં ઠાઠામાંથી ખાસતું રૂપ્યા એ રૂપ્યાનું પરચુટણ નીકળતું. અમે એ સેમ્પલો કોણ હોશું ને ક્યાનાં વતની હોઈશું તે વીષે એ લોક ઘણી ચક્રચાર કરતાં; ને કાંઈ વખત પુર માનોઈઝતથી પુછનાં “એઅદગી માફ કુની, શુમા નામદરાન અઝ કુની આમદેઈ,” ને લીમણ ભાંગી દુટી ફારસીમાં છાતીપર હાથ મુકીને બુકીને જવાબ આપતો “હમશીરી હસ્તીમ, અસલ રેહવાસીએ માદરવતન ઇરાન હસતમ, અસ્તમ પસ્તમ.”

ઇરાનના અસલ વતની છઠ્ઠે એમ સમજીને એ લોક ખુશ ખુશ ને શીદા શીદા થઈ જતાં કે “બહી, બંહી અવલાદે નોશીરવાન આદેજ અસ્ત-માશાહ્લા.”

હું તો આ બધી વાત સમજ નહીં પરવાથી દેહકાનીની કાતી કાચુ વક્રસીને જોયા કરતો કે “લીમણ, એ આગાઓ બહી ને દુધ શું કરી મરેચ. ને એ લોક નસવાન આદીલ ને મારસલને વરે પુછેચ તે ખીચારા ખ્યાલ આવાવારા આદીલ તો ગુજરી ગીયાચ.”

લીમણ મને બેફાટ કરતો જોઈને ડોળા કકરાવે કે “તું ફારસી સમજ નહીં મરે તો મુઝો ગગર, એ તો એ લોકોમાંના કોઈએ મને મુંબઈમ જોયલો હોશે તે પુછેચ કે નસરવાનજ એદલજ તમારા માસા થાય કે?”

ફરટની સીઝન હોવાથી અમે લોકો પેટ ફાટી જાય તેટલી ફરટ ખાતા. ખાસ કરીને દરાખ, જરદાલુ, દારમઝાલ ને કોટ તો જીંદગીમાં નહીં ખાધેલાં જોટલાં ખાઈ લીધાં. ને છતી આવી સોજી ફરટ મલતીતી તેથી હું નાહી ધોઈને ખુમચામાં ફરટનાં સોજી નંગ મુકીને મારા મોટા બાવાને નામતું લોખાન બી મુકતો. જનમથી આજસુ હોવાને લીધે હું જરદાલુના ઠરીયા ગળીજ નતો, પણ લીમણ તો બધા ઠરીયા રમાલે નુંછીને કોથરીમાં એકઠા

કરતો, કે મુંબઈ જઈને ઠંડીના દહારામાં ઠરીયામાંથી બદામ કઢારીને ઈંડાપાક બનાવશું. જનરલ ગુલામ નખી અમુને કંદહારની બહાર આવેલાં અત્રેનાં વખણાયેલાં ખંડીયેરો બતાવવા લાઈ ગયો. અહીં દુર એક ઉંચી ટેકરી પર રસ્તમના બેઠા બરજોરના બેઠા ફરામરોઝનું દોખમું હતું કે જે નામચીન પહેલવાને એક વખતે ધરાનથી પેસાવર મુઘીનો તમામ મુલક છતી લઈ અસલી ધરાની કાવીયાની ઝુંડે બાબુલીસ્તાનમાં ઉડતો કીધો'તો. દખમાની બહારની દીવાલ પર ખીલા ને હથોરા રોકી બાપામાં નીચલો લેખ હતો, "નામવર પહેલવાન જહાંગ્મેય બરજોરના અઝીઝ બેઠા ફરામરોઝની આ આરામગાહ છે ને આ દખમું એ પહેલવાનના વખાણનારાઓ અને દોસ્તોએ એક એમેચ્યુર નાટક ભજવી બતાવીને મેળવેલાં ફંડમાંથી મરહુમની નકાયતે ઇસ્વી સનની પૂરવે ૨૨૫૪) માં બંધાવ્યું. અહીં ખાણીપીણી ને પીકનીકે આવનારાઓને અરજ ગુમરવામાં આવેલ કે હારમોનીયમ પર ગાયતો ગાઈ વજરી મરનારોની આ પવીત્ર જગાની શાંતીમાં ખલલ કરવી નહીં; અથવા ખીરની ખાલી બાટલીઓ અંદર ફેંકવી નહીં." ૩૧, ૧૮૪

ગુલામ નખીએ અમુને કહ્યું કે, અહીં શાહ શાહપુરનું ચાલીશ શીટ ઉંચું એક પથરનું પુતળું બી હતું, પણ તે પુતળું પુરાણાં ખંડીયેરોના બાણીતા અભ્યાસી મીઠ કેટ્ટી શીટરે અહીંથી ઉંચકાવી લઈ જઈને તે ધરાનના પરશીપોલીસના મહેલમાં ઉભું કીધું. અસલી ધરાની પહેલવાનોની બહોળ-લાલી ને સરફરાજીની યાદ આપતી આ બુલંદ આરામગાહને સેઝદો કરી અમે માથે માથાં કુટીને રડ્યા ને ઉશકેરાયલા લીમજીએ તો દખમાની દીવાલ પર જોરથી માથું અક્ષરતાં માથાંપર બે મોટાં દીયાં બી ઉઠાર્યાં.

ગુલામ નખી તો આ નહીં ધારેલા દેખાવ ને માહેતમથી ગભરઈ ગયો. લીમજીએ ડગલાના અસતરથી આંખ તુછતાં ડચકાં ખાઈને બુલાસો કીધો. "અય નામવર કંદહારી સરદાર, અમે રડીયેય તેનો ઘણો ગમખાર સખબ છે. આ દખમામાં આરામ કરનાર જનતગુજન પહેલવાન ફરામરોઝ અમારા બેઉનો અતલગતો સગો થાયય. બેહસ્તી આજે જીવતો હોતે તો

અમે આટલા હાડમાર નહીં થતે. ને આજે તો અમે ધરાનમાં રાજ કરતા હોતે.” આટલું બોલતાં એનો ડીંગો પાછો ભરમ આવ્યો. ને એણે આસમાન તરફ હાથ ઉંચા કરીને કક્કડતા અવાજે પોકાર ઉઠાવ્યો, “ઓ મારા ફરામરોડ આપ, તું મરી ગીયો ને સાથે અમુને બી મારી નાંખી ગીયો ને પારસીઓને આપલા વગરના કરી નાંખ્યા.”

મેં હવે એનો ડગલો ખેંચ્યો, “દીકરા લીમ. હવે બસ કર. થાણું રડ્યા તતરયા ને ઘણી એકઠીંગ કાઢી. મરનારોને ઘણા યાદ કાઢ્યા. હવે એ બીચારાઓને સુખે સુવા દે ને જીવતાંઓનો વીચાર કર ને પેટી દીરીન આસકીટ લાયાય તે બોલ. રહીને આપરે આપરી ફરજ બજાવીય એટલે હવે મન મુકીને ખાવા બી ગમશે.”

પણ લીમજીએ લંબાસ હાંકી, “શરમ છે તુને કે આવી ગમખાર, દીલઆઝોરદે ને જીગર ચાક કરનારી પાક રૂવાતોની જગા પર બી તું ખાવાપીવાનો હલકો વિચાર કરેય.”

મેં તો દીરીન આસકીટ બોલી. “હા દીકરા, તું કહેય તે બી વાજબી છે. તું તારે માહેતમ ચાલુ રાખ, તેટલાં હું ને જનરલ સાહેબ એ બુક ઘણી લાચારીએ ખાઈ લઈયેય,” કરીને મેં ને ગુલામ નખીએ રોસ્ટ મરઘી, પુલાવ, ખુરીયાની, ખોરમા, વગેરે ઉડાવવા માંડયું. દસેક મીનીટ વેર લીમજી ઢોંગ કરીને રડ્યા કાઢ્યા. પણ પછી એનાથી નહીંજ રહેવાયું, “પણ તારા પેટ પર શું ધાર આવી? બધું તુંજ ખાસે કે બીજાઓનો બી વીચાર કરસે.” કરીને એ બી બનામે ધક્કા કરીને બેસી ગીયો ને બહેસ્તી ફરામરોડનો ગમ ભુલાવવા ત્રણ પેગ વીરકીના બી ઠોક્યા.

જમી રહીને અમે ઘેર તરફ ચાલુ મુકયું. ઘેર પુગતાંજ જોઈંજ તો મારી બધરીનો અરજંટ તાર પેસાવરથી ફેરવડે થઈને કંદહાર આવેલો. વરી તાર શાનો હોસે કરીને મેં ધુજતા હાથે ઉખેરીને વાંચ્યો. અંદરના અંગ્રજી

.....તો મારી સમજ પ્રમાણે આ ગુજરાતી તરબુમો છે.

“ડીયર મરલાજી—તમે આ મહીનો દહારો થયાના ગીયાય ત્યારની ડ્રાગલની એક ડ્રાપટી બી નથી બધી તે તાં ત્રાપુલમાં તમે ને તમારા ધનધન ઘોરી દોસ્તાર શું ડ્રાપટીમાં કરોય? બધરી થતી અર્ધી એમત એમતે સુકક ડગઈ બયજ ને તમે નકકડા જેવા તાં ત્રરધના મેદનમાં એખલે છવે મન્નલ કરતા હોસો, ને તમે પગાર લઈને લગ્ન બનીઓઈર મોકલ્યો નથી તે ખાઈ કરડું ક્રાણને; તમારા હાથ પગને. તમે પાનસો રૂપરડી ખરચતી આપી ગએલા તેમાંથી તો મેં પાસેનાં વીતીબધતી પીરોજ પરાશી નેનાં લગનમાં જવા ઇસાઅલીના સેલમાંથી સારી રૂપરં લીધાં. તમે અદ્ધાન લસકરમાં ઓરીસર તે તમારા પોઝીસન પ્રમાણે મને બી ખરચ રાખવો પડે. જલદીથી ખરચના રૂપ્યા મોકલી દેજો, નહી તો કોરડમાં તમારી પર બરણપોસણની દરયાદી માંડીને લપતો બંધાવસ. લીમણુની શું બચર છે? એને મેંતેતું પીપીયું છુટયું કે નહી? એની મુજે તમે બી બગરીને કુર થઈ જવાના. ને તમારું ભેળું ખરેરે, તે મેં તમારે વરે નવા કોરા રમાલો નામ પારીને સાથે લઈ જવા બહાર કડારી મુકેલા તે એમના એમ રહેવા છતે, બુચાના બોરલાં ઉંચકી ગીયા. હવે જરા મુવલો દેકાણે રાખો ને બધરી થતીનો છવ ના. કુહરાવો.”

આય દુકકો ટચ તાર વાંચીને મેં અંદરના બોલ ગણીને લીસાબ: કહારયો કે મારી બધરીને એ તાર મોકલવા માટે એકસો ચાલીસ રૂપ્યા ખરચ થયો હોશે. મેં તરતજ એની પર તાર મોકલ્યો. “મારું ડ્રાગલ ને મનીઓરડર નીકલી ચુક્યોય. ખુદ ખાતર કંઈ બી કેલડું હોય તો હવેથી ડ્રાગલમાં લખજે, નહી તો મને કાંચ્યું દીવારું કહારવું પડસે.”

આ એક મહીનાના અરસામાં અદ્ધાન લસકરના કાયદા પ્રમાણે અમુને દરન્યાત દહારી ઉગારવી પડીતી, જેથી અમુને ઘણી અકરવકર થતીતી. ને રોજ શીનાઇલના પાણીએ ઘોતાં બી તે સાકુ નહી રખાતીતી. અમે અવરનવર સાંમસાંમા બેસીને એકેકની દહારીમાંની જુ મારતાતા. એ દહારીની મોહકાણે મારો જ વરો રકાસ થયો તેની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે. એક રોજ કંદહારના

ખત્તરમાં અમે લેહરે લેહરે નચીત છવે સુખદુઃખની વાત કરતા ફરતાંતા, તેટલાં એક પુરખાવાલી કાપુલી ઝોરત હાથમાં અચ્ચાં સાથે અમારી પાંચે ધસી આવી, ને મને ટીકીટીકીને જોઈને અચ્ચાંને ભોંપ પર સુકી દધને માંગ ગણમાં હાથ નાંખીને ધસાંધસ રડવા પડી કે “જમશેદખાન, જમશેદખાન મેરે પ્યારે શવહર, તુમ દો ખરસસે કહાં ચંધે ગયેથે ? હમ લોક તુમારી ગહ દખતે દેખતે દેક ગયેથે. ચકો પ્યારે શવહર, અપને ધર ચકો ઝોર તુમારી ખીખી અચ્ચેડી સાથ ઝીંદગી આરામસે ગુઝર કરો. ઇધર આવ કાસમ તુમારા અખખાનનસે મીક્ષો.” ને તે ટેંગણુ નેટકું પોરયું ખરડેલા હાથે મારા પગ પર વીટલઈ પડયું.

એક કાપુલી બાઇલું કાઇ પરદેશી સાથનું આવું ટ્રેલક એકટીંગ ખોદાખખસ જોવા પરવારતાં લોકેતું મોટું ટાલું નઝદીકમાં એકઠું થયું. હું તો આપ અણચીતા ધુમ્મરાંથી ગાફેલ ખતી ગીયો ને દીક્સોલ ને સંધ્યારો મેલવવા લીમલ તરફ ફર્યો જે આ બધો દેખાવ જોઇ મોંનામાં કમાલ દાખીને હસતોંતો.

“લીમજી, આપ શું વગર ખાધાની મોરચી. આપ મગોલણુ એમ ગરે વરગીને મારો ફેસ્તો કરેચ તે તું એને ધમકાવીને કહારની.”

મને યુમ પરાવવાનો લીમજીને આપ ચુના જોવો મોઢકો મલેલો એ શું કરવા જવા દેય. એણે તો ખુશાલ કાને હાથ સુક્યા, “બા મને માફ કર. હું તમો વર બહરની મારામારીમાં વચ્ચે પરીતે કાંય લુડો થાઉં ? મારી સલાહ છે કે તમે લોકો જુની દુશમની લુવી જઈને દોસ્તી કરી નાંખો. તેમાંજ શોભા છે. મંચા, મંચા, મારે રૂવેરૂવે તારી આવી નાલાયક સાક્ષથી ધુલેચ. હું ઘણોજ જુખી ને શરમીદો છેઉં કે એક નાઝુક નાઝનીનતું કુમળુ ઝીગરે તું એમ નાઝો નખરાં બતાવીને તોડી નાંખેચ. હજુર ખી તું એ તારી ફરમાસુ માથુક ને તેનાં તવજતાં અચ્ચાંઓને તારી પતાકમાં લેશે તો નજે મારે મારા મનમાં થોડું ખી માન પેદા થશે. તું મવાલી તો હતોજ

હતી. તવળા, તવળા, શું ઝમાનો આપોય,” કરીને લીમછએ પરેઝગાર હસ્તુરછની અદ્વતી તચાકરી ફેરીને દહારી પસવારી.

મને ચીર તો એટલી લાગી કે એની દહારી ચુંડી પીખીને કંઈ દેહ. ટોલામાંના પક્ષાણામાં પોતાની જાતવાલી બાધને થયલા મા ગેરહનસાદ્થી હાથકેરાટ વધતો જતો હતો, ને તે લોકોએ પોતાના પટામાં ખોસેલી છરીઓ પર હાથ નાંખવા માંડ્યો. પેલી બાધએ તો હવે ખુરખો હાંચકી નાંખ્યો ને મેં જોયું તો તોળા, બાધની ઉમર ખાસી પચાસેક વરસની હતી. લીમછએ મારો ખરડો ફોટી મને શાખાશી આપી, “દીકરા મંચા, આટલી મોટી ઉમરની અધોર બાધ સાથે ખ્યારમાં પડ્યોય, તારે તો તારો ખ્યાર ખરો મક્કમ ને પાટીજેહ હોશે. બચ્યાછ, હું મુંબઈથી મહીનાના મહીના બહારગામ રહેતો’તો તેનો તો કંઠો આય ભરમ દેખું. પણ દીકરા મારા, છવતી બધરી પર બીજી બધરી કરવાના અઝીમ શુનાહતી સઝા બી ઘણી સખત છે હં. ને તેં વરી નામ બી બદલીને કેવું રાખ્યું, હં. અરે વાહરે મારા મીયાં જમશેદખાન! તારી બધરી આગલ મુંબઈ જઈને આ નવાં બીબી બચ્યાંની વાત કરશ તો બધાં હસી હસીને થેલાં થઈ જશું.” કરીને લીમછ ધુમ હસવા પડ્યો. એની તરફથી મને કંઈ બી મદદ કે દીક્સોછ મહે તેમ હતું નહીં એટલે મેં પેલી બાધનેજ પતાવવા માંડી, “દેખો બાધ, તુમ કુચ્છ ગલતી કરતા હય. ઓર હમકુ ખાલીપીલી ગરે પરતા હય. મેં સદરા કસ્તીકા સોગંદ ખાકે કેહતા હું કે મય કાપુલ આગે કપી નહીં આવાયા, ઓર તુમકુ પહેલી દફા દેખતા હું. મેરા તો બીબી બચ્યા મુંબઈમાં મોજુદ હય. શાયદ તુમ ચેહરા ભુલ ગયા હોગા” પણ બાધના ધ્યાનમાં આ વાત ઉતરી નહીં. જમશીદ નામ સમજીને હું ચોંક્યો. “લીમજી, હવે મને કંઈ અંધકારમાં ઉગ્મસ માલમ પડેય. હવે મને લાગેય કે આ બધી મક્કલા ચેહરાની મોહકાણુ છે. તું જાણેય કે હું ને આપરો દોસ્ત જમશેદ ઘડીયાલી ઘણા મક્કલા આવ્યેય. બસ મને નકકી યકીન છે, આય બાઈ મને જમશેદ સમજીને ગરે પરેય. એતું જમશેદખાન નામ બી બરાબર છે. એ અમાનુસ્લાના વખતમાં કાપુલમાં

સરકારી ક્ષત્રીયાઓને ચાવી આપવા વરસમાં બે વખત આવતોતો તે આય ઘોંટાલો કીધેલો હોશે.”

લીમજીના ધ્યાનમાં બી આ વાત ઉતરી, ને મામલો કંઈ વધારે ગરમ લેય તે પહેલાં શુભામ નખીજ ત્યાં આવી લાગ્યો ને બાંધને વરની ચાંપતી તલાસ કરવાનું વચન આપીને સમજાવીને રવાના ને મેં છુટકારોનો દમ બેઠ્યો કે ક્યારે ફેમીલીની હોનારતમાંથી બા બચી ગયો.

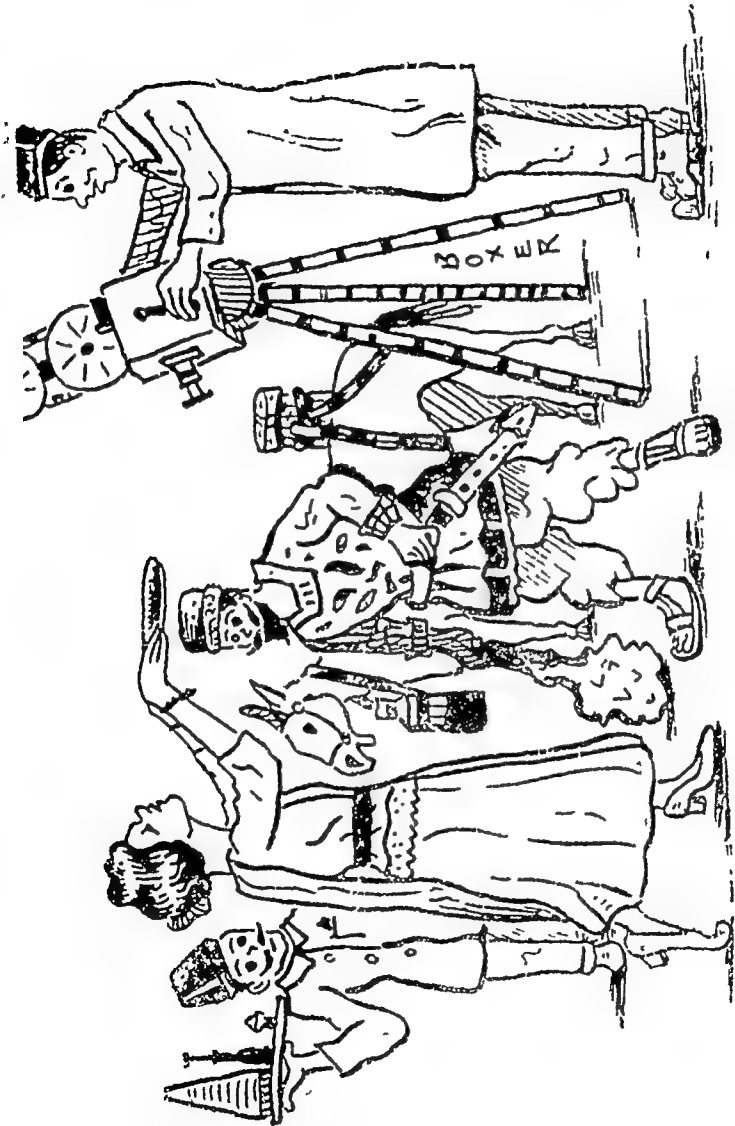
બજારમાં ફરતાં ફરતાં વીચાર આવ્યો કે કામુલની યાદગીરીની ચીજો ઘેર મોકલવી. અમે બેડ બીરાદરોએ લાંબાણ મસલન ચલાવી મુખ્ય મોકલવા અફેકા કામુલી કુંબો ખરીદ્યો કે ઘેર આગળ બચ્યાઓ બી રમે ને બેડ જણા સીધા બજારમાંથી કુંબા મુખ્ય પારસલ કરવા સ્ટેશન પર ગ હું એક જાળખીતા સાથે વાતે રોકાયો તે તકનો લાભ લઈને મારો કુંબે વેદીંગ રૂમમાં મુતેલા એક પઠાણની દહારી ચાવી ગીયો ને લોંબપર પાથ અરધી સેતરંજ ખાઈ ગીયો. પઠાણને દહારીના ઉમેજીલના પચીસ રૂ આપી પઠાવી સમજાવીને દપટ પાડ્યો ને પ્લેટફોર્મ પર ગીયા તો તો મારો કુંબો વધારે તેજ હોવાથી સ્ટેશન માસ્તરના લાલ પુનીદેશથી ભરક સ્ટેશન માસ્તર ને ટીકીટ કલેક્ટરને મુકું મારી ઉઠવાની નાખીને નાસી ગી તે પાછો લાય આવ્યોજ નહી. એ બી એક રીતે ઠીકમ થયું. કારણ લીમજીએ એના કુંબાને પેસેનજર ટ્રેનમાં ચઢાવ્યો તેની ખાલી મુખ્ય વેર લગેજ તરીકેની ટીકીટનાજ છપ્પન રૂપ્યા થયા જ્યારે કુંબાની અસલ કી ત્રણ કામુલી રૂપ્યા હતી. ને પાછળથી જણાયું કે કુંબો તો ફરાંચી પુ પહેલાંજ ટ્રેનનો ગાર્ડ તેને કપાવીને ખાઈ ગયેલો.

હવે બચાએ સાકુએ અમુને તરત કામુલ બોલાવી લાવવા ખાસ A. D. C. કેપ્ટન અલોબાબાને એક એરોપ્લેન મારફતે તાક સદેશ સાથે મોકલી આપ્યો. અંદરના લખાણની મતલબ એ હતી કે પારસી જાગીરોને અફધાન લખાવે ઉલટ આપવા આટલા મોટા

ART Mrg. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.

Ph: 42483.

Grant Rd., BOMBAY.

અવળા હાથે ઝોવારનાં લીધાં આંછું મીઠું કરીને,
કરશું મોજ મગ્નહો અમે દોસ્તો સાથ ફરીને.
લીધું નાળીયેર હાથમાં, ભાંચું મારે કપાળે,
ગંભીર બિમ્બારીનું કાગળ હોય તો નાખજે પહેલી ટપાલે.

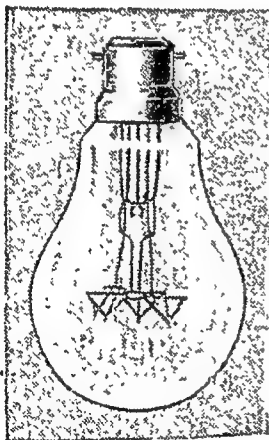
જગત્રસીદ્ધ 'PHILIPS' ઇલેક્ટ્રીક

લેમ્પ વાપડો ને તમારા ઇલેક્ટ્રીકના બીલમાં તમોને જરૂર
ફાયદો માલમ પડશે.

"MADE IN HOLLAND"

મારકા વાત્તા દરેક લેમ્પ કંઈ **PHILIPS** ની બનાવટનાં
હોતા નથી માટે હમારાં **PHILIPS** લેમ્પ ઉપર
નીચલો મારકો જરૂર તપારી લેજો.

PHILIPS **MADE IN HOLLAND.**

બનાવટી યાને નકલી માલથી
સાવચેત રહેજો.

હમારી ઓશીસમાં એકજ વખત
પધારશો તો તમોને લેમ્પને લગતી
દરેક સમજન આપવામાં આવશે.

પ્રેસીઅસ ઇલેક્ટ્રીક કું.,

ટે. નં. ૨૨૪૪૯.

૬૫, એપોલો સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

ખાસ મુંબઈથી બોલાવી મંગાવ્યા તે એ લોકો હજુ કંદહારમાં શું કાંઈક માર્યા કરેય. પેલો દગલખાઝ, અમારા નાજેતખતનો ઝાલીય દુશ્મન નાદર-ખાન મોટાં લશકર સાથે યાહોમ પાયતખન પર ઘસીને ને હવે ફક્ત કાપુતથી ત્રણજ દીવસના રસ્તા પર છે. મારા સીપાહોના તદ્દન પોલીયાં લેવાયય ને એ લોક ખીલકુલ હુજરા બની ગયાય તેથી એ બકાદુર નવજવાનોને તરત કાપુત આ એરેખેનમાં રવાના કરજો. મારો ડખ્ખો ગુલ થઈ ગયા પછી આવીને એ લોક શું તોપ ફારવાના છે. મેં દરખારના નજુમી કબયોસોંગ પાસે રમત ફેંકીને ફાત્ર બેવરાવી તે એણે લઈ માટે પરમ દફારે ઓઝરન ગેહનું મુરત આપ્યુંય માટે એ લોકને સખન તાટીદ કરો કે પવનની પીક પર સવાર થઈ તરત અહીં ઉડી આવે. નહીં તો લશકરી ડીસીપલીનનો ભંગ કરવા માટે સખત હાથે ખખર લેવામાં આવશે.

આ પેગામ આવી પુગ્યો તે વખતે અમે કંદહારના એક આલીસાન હેર કટોંગ સેલુન જે ખુદ્દા ઓટલા પરજ હવું ત્યાં ચંપી કરાવતાંતા. અમારી દરેક જણની બમે ચરીમધરીમ જેવા પકાણો આટો શુંદતા હોય તેમ ચંપી કરતાંતા, ને ચંપી ખજાસ થઈ ત્યારે અમારો અવતાર છવત્થ આદમી કરતાં મુવેજાંને વધારે મક્કતો આવનો હતો. એવી ઉલટથી એ લોકોએ પોતાનું કામ પાર ઉતાર્યુંતું. ચંપીની આખેરીએ એ લોકોએ અમારી ગરદનનો કટકો એટલી નાજુક અદ્દથી ફારયો કે અરધા કલાક વેર અમારું મોનું ખરકાની સામડે થઈ ગયુંતું ને આગલ પગ ને પાછલ મોનું એવી હાજતમાં ઘેર કેમ જશું તેનો અમુને મોટો અદેશો પડ્યોતો.

અમારી બેસ્તેજુ કરતા એ સીપાહીઓ હેડ કવોરટર્સ પરથી આવી લાગ્યા કે જનરલ સાહેબ અમુને એકદમ બોલાવેય. અમે ચંપીના દોરીયાં ચુકવી આપી ઘોડેસ્વાર થઈ તરત જનરલને જઈને મળ્યા, જેણે અમુને બચા તરફથી આવેલો પેગામ વાંચી સમજાવ્યો, ને તાબડોતોબ ઉપડી જવાતો અમુને લેખીત હુકમ આપ્યો. તરતજ એરેખેનની ટાંકીમાં વીસ ગેલન પેટરોલ ભરી લેવામાં આવ્યું. અમે લોકોએ બી અમારી પાણીની પાટલીમાં

વીસડી સોડા ભરી લીધા, ને યુનીફોર્મ પહેરી લઈ બગલમાં દુરખીનો ને
 રીવોલવરો ઓલવી લીધાં. લીમજીએ પોતાનું દુરખીન પરબના મેળામાં “ક્ય
 ખી ઉઠાવ છે અના” વાળા રમકરાંના ગારામાંથી લીધેલું હોવાથી દુરખી ચીજ
 નંજદીક દેખાવાને બદલે તંજદીકની ચીજ દુર જણાતીતી એવી તેની ખુબી
 હતી. હવામાં ઉડતા પવન નહીં લાગે કરીને અમે ભેંસનાં ચામરાંના મોઢા
 ઓવરકોટો, રબરની કાનીયા ટોપી ને ગોગલ્સ પહેરી લીધા. ને વધારે
 સાવચેતી ખાતર ખાસ્સો અરધો તકીયો ભરાય એટલો ૩ બેડએ કાનમાં
 ખોસ્થોતો. બધાને મઠી ભેટી અમે લોક એરોપ્લેનમાં બેઠા. જનરલ ગુલામ
 નખીએ અમારા હાથમાં જાણીતા વીમાની કપ્તાલીની લખેલી “હવામાં વીમાને
 એક્સીડન્ટ થાય તો શું કરવું?” તેની ચોપડી મુકી કે ખુલ ન ખારતા જો
 કંઈ એક્સીડન્ટ થાય તો તરતજ વાંચીને તે પ્રમાણે અમલ કરજો. હવે લશ્કરી
 મેડે અચા સાકુનું નેશનલ એનથમ “ચુરમ ચુ ચુરર આલી હબવા ખુરમી”
 વગાડ્યું ને અમારું એરોપ્લેન કાબુકની સરહદ તરફ ઉડ્યું. હું પાઇલટની
 માનુમાંજ બેઠેલો હોવાથી એનજીનના ઘોંઘાટ વચ્ચે મેં ઘાંટા પાડીને એની
 સાથ વાત ચલાવી. વાતચીત પરથી માલમ પડ્યું કે એ પાઇલટ ઓરીસર
 અસલ કાબુલમાં મોચીનો ધંધો કરતોતો ને બચાના ખુરા વખતમાં બચાના
 મુઠ પર હાફ સોલ ને એરી છ છ આનામાં મારી આપતો હોવાથી હાલના
 એના જાહોજલાલીના વખતમાં બચાએ એ અચુકાસમ પાસથી મોચીનો ધંધો
 છોડાવીને એને લશ્કરમાં હાખલ કરાવ્યોતો ને ફક્ત ત્રણ દહારામાં એરોપ્લેન
 હાંકવાનું જરા તરા શીખવીને જરમનીથી તરતનાં નવાં આવેલાં છસો હોર્સ
 પાવરનાં એરોપ્લેનમાં એને અમુને લેવા મોકલ્યોતો. એ ખીયારા અસરાફ
 જવાને ખુલ્લા દીવથી કચ્છ કાઢ્યું કે એરોપ્લેનની મશીનરી એ જરા ખી
 સમજતોતો નહી. તો ખી બે ચાર વખત પરી ખરીને જલદી હાંકવાનું
 શીખી જશે એવી એને ઉમેદ હતી. એણે મારા કાન પર પરીને મધ્યારો
 આપ્યો કે હમણાં તો મને હાંકતાં પુર પાધર નથી આવરતું પણ ઇનશાલ્લા
 બે ચાર એરોપ્લેનો મારે હાથે ભાંગશે પછી હું તદ્દન દુસ્વાર થઈ જવસ.”

આ સનાનના સમાચાર સમજી મેં ગુંટણ મંડીને પડી ત્રણ અથાઉ વેરીયા

જાણી લીધા કે “પરવરદેગાર! તું અચ્ચા કાસમના હાથને જસ આપજે. ને અમારાં હારકાં પાસરાં બાંચ્યા વગર સહીસલામત જમીન પર ઉતારજે.”

લીમથી મેં આય વાત છુપાવીતી ને એ વાત સમજવા જેવી એની હાલત હતી જી નહી. એ મારા વડાલાને તો દરીયો લાગુ પરી ચુકોતો, એટલે એણે ખાસી અકેદી તસ ભરાય એવી ત્રણ ફરમાસુ ઉલટીઓ મારા આંગ પર કીધી ને મારા ગરામાં હાથ ભેરવી મારી ખાંધ પર માથું નાંખીને એ પરી રહ્યો ને ધકમાં ને ધકમાં આંખ બંધ રાખીને પુછ્યા કરે કે મંચા બજારગેટ આયું કે નહી. આજે દુકાન પર જલદી જવાનું છે જો!

અચ્ચા કાસમને નકસો વાંચતા જી આવડતું હોય તેમ જણાતું નહી કારણ કે એ ધડીમાં જમણા હાથ પર ને ધડીમાં ડાબા હાથ પર એરોપ્લેન ફેરવ્યા કરતો, ને અસ્લાહના સત પર હાંક્યા કરતો. એ વલી જરા જરા વારે નીચે જોયા કરતો. શું જોયય તે પુછતાં એણે ખુલાસો કીધો કે જો સાત નાલીયેરીના ઝાડોના ઝુમખો સાથે દેખાય તો બાણવું કે કાપુલની સરહદમાં આવી પુગા. અરે તારો દહારો અરેરે અચ્ચા કાસમ! એટલે જો સાત નાલીયેરી સામટી દેખાઇ નહી તો એ ચાર દહારા ઉડ્યાજ કરવાનું. ને તેટલામાં જો પેટરોલ ખલાસ થાય તો રેતીના રણમાંજી ઉતરવાનું. એ બેટી બાપને મોચીનો ધીકતો ધંધો છોડીને વીમાની થવાનું શું મુજ પડ્યું. એ એક કલાક પછી લીમજી જરા હુસ્વાર થયો ને એણે એરોપ્લેનનું બારણું ઉંધારીને નીચે ઉતરવા માંડ્યું. મેં એનો ડગલો ખેંચીને એને અંદર બેસાડી દીધો. “લીમ, એ શું ઘેઝાં કારેય. તું કહાં જાયય?”

એણે બારણું પાછું ખોલવા માંડ્યું દીકરા મંચા, મને જવા દે. ગ્રાંટરોડ સ્ટેશન આવી લાગું, આજે બુચીનું વંરસ છે તે ઘેરે જલદી આવશ કરીને કહી આવ્યોય, આપરા ફેડો પીધો, જમશેદ, દીનશા બધા આયા હોસે ને ભુખા ડાંસ જેવા છાંટાપાણીની વાટ જોતા બેસી રહ્યા હોશે.”

અચાએ સાકુ સાથેના મારો રૂપેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

મારું ઘણું કાઠી રહ્યું તું તે મેં એતું ડોકું બહાર કઢારીને નીચે મેદાન બતાવ્યું.

“હવે જરા સુધસો ઠેકાણે રાખીને જો કે આપ ગ્રાંટરોડ છે કે મોરીબંદર છે.”

હવેજ લીમછને અમે લોકો એરોપ્લેનમાં બેસી કાચુલ જતાંતા તે ધ્યાન આવ્યું ને એણે મને બે ચાર ચોપરી કાઢી. “તારું ખચ્ચર થાય તારૂં, તેં મોટા પગારની લાલચ બતાવીને મને બચરવાડને અહીં પુસલાવીને લઈ આવ્યો. કાચુલમાં મરને એલાહી ખુનામરકી ચાત્તી હોશે ને આપરે વાંદરે કસબખાનામાં બકરાં કપાયચ તેમ નકામા રેંહસઇ જવાના ને પોરયાંઓ વાટેવાટ જોયા કરવાના,” મેં એને સંધીયારો આપીને પટ્ટાવી સમજવી લીધો ને મારાં મોંનામાંની અરધી ચુસેલી લીંધુની પેપરમીટ એને ચુસવા આપી. એ પેપરમીટ ચુસવા પરચો એટલે ખુશ ખુશ થઇ ગયો ને તદ્દન ઠંડો પડી ગયો. બેટીઆપને બસ પેપરમીટ પર અજબ શોખ ! તમે એક પેપરમીટ ચુસવા આપો તો તમારો ગુલામ જેવો થઇ જાય ને તમે એની ખાસથી અફલાતુન કામ કરાવી લેવ !

(૩)

ગરીબોના દાદખાહ, અમારા બહેસ્તનશીન મુરખીછ, કાચુલના માછ અમીર, બચા સાકુએ પોતાના લશકરને નવેસરથી ઓરગેનાઇઝ કરવા અમુને ખાસ મદદ માટે મુજબથી કાચુલ વેર બોલાવી મંગાવ્યા પણ બહેસ્તીના ગરેહ કંઇ નબળા ચાત્તતા હોશે તે અમો એ નામવરને કંઇ બી ધરખમ મદદ કરચે તે આગમજ એ બીચારોનો ડખો ગુઝ થઇ ગયો, ને એવણુ બીચારા ડોકાં વગરના થઇ ગયા. બચા સાકુના દેદ પકડાવાના ને પાછળથી એવણુ ડોકું હડી જવાના નહેસ્ત સમાચાર પેપરોમાં વાંચી ગમરાટમાં પડેલાં અમારાં વાંચનારાંઓ, પીછાણુનારાંઓ, અને માંગનારાંઓ તરફથી અમુને સેંકડો પુછપરછ, નીચાસા ને દીઝસે... બજલો તારો ને લવચેટરો મળ્યાંતાં, પણ તે બધાંનો

હુટો હુટો જવાબ આપવાનું પુરસદ ને પ્રુવુસ કમ હોવાથી તેમજ અમારા ગમની ગીરફતારી વચે નહીં બની શકતું હોવાથી, આ ચોપડીની કચારો મારફતે એ બધાં મુરખી ને ખેરખાહોએ બતાવેલી દીલસોહ માટે ઉપકાર માન્યેય અને આતરી આખ્યેય કે અમે ખેઉ ખીરાદરો હાલને કાજ તો નાદીરખાનના હાથમાંથી બચીને સહીસલામત આઈના કીલ્લામાં ભરધ બેઠા છીએ.

લી૦ સેવકો,

મંચુ ને લીમજી કાવરાણા,

તે ૩૩૬) અક્ષાન રેલમેંટના સ્પેશીયલ તોપચીઓ.

આપણે જ્ઞેધ ગયાંય કે બચાએ સાકુએ મોકલી આપેલા છસો હોર્સ પાવરના એરોપ્લેનમાં અમુ કાસમ પાવલટની બાંહેધરી હેઠલ અમે કંદહારથી કાબુલ જવા ઉપડ્યા. હું અમુ કાસમની બાબુમાંજ બેઠેલો હોવાથી મને એના આખ્યા મોંનાપર કંઈ પ્રુલ્લા થયા હોય તેમ માલમ પડ્યું.

મેં પુછ્યું, “મી૦ અમુ કાસમ, તમને આટલી મોટી હમરે બી કટલા અથા ખીલ છે?” તે એ મારો વહાલો તો હસી પડ્યો. “અરે નહીરે મીસ્તર મોંચિર, ખીલ શું બરમાય. એ તો આજે સવારનાજ મને સઘપેર નીકળ્યાય, ને હમણાં આંગમાં એકસો ચાર ડીગરી બોખાર બી છે.”

અરે તારો બાપ મરેરે આય તો એના સઘપર અમુલોકોને બી હડશે તેની ધાસ્તીથી મને કંડીતું લખલખું ચઢી આવ્યું. મેં તો અમુને નામની પપેત ભણીને હેવરસેકમાંથી બેચાર ગોરી કવીનીન ને એસખીરીનની કારીને પાણીના ગોટ સાથ પી ગીયો. ને ખેઉ ગોલીઓમાંની બખ્ખે લીમજીને બી પાસ કીધી કે પાણી સાથ લઇ લે. આય પાસેવારાને તો સઘપર નીકળ્યાય. લીમજી એનજીનના ઘોંઘાટમાં માઈ બોલેલું સમજ્યો નહીં કે શું તે થેંક્યુ કહીને પેપરમીટ સમજીને ગોળીઓ બચર બચર ગાવી ગીયો ને પછી આખે રસ્તે અઈ બેંચીને શુકયા કીધો.

કાચુલથી અમે લોક અરધાએક કલાકના રસ્તાપર હોઈશું, તેટલાં અણુ કાસમને ચુર થઈ આવી, કે અમુને મરીનપરનો પોતાનો અડંગ કાચુ બતાવીને છક કરી નાંખવા; એટલે એણે મારા કાનમાં ટુક મારી, “તમે લોકો એરો-પ્લેનના કટેરા મજબુત પકરીને બેસજો. હું લુપીંગ-ધી-લુપ કરીને તમુને અન્નયખીથી ચુપ કરી નાખના માંગુંછ”.

મેં લીમજીને યુમ પાડીને ચેતાવ્યો, “લીમ, દીકરા, જરા ઘડો મજબુત પકરીને બેસજો; અણુ કાસમ લુપીંગ-ધી-લુપ કરેચ, એટલે હવામાં ઉંધી ગોલાંટ ખાયચ.” લીમજીએ તો ઈંદોરના મહારાજા તુકાજીરાવે મઝમ સાથનાં પોતાનાં લગન વખતે એને ભેટ આપેલી વરઘોડાની લાલ છતરી, જે એણે કાચુલમાં સખત તાપ પડતો હોવાથી એાદીને ફરવા સાથે લીધી’તી તે ફરક દધને ઉંધાડી ને નીચે કુદી પડવાની તૈયારી કરવા માંડી. “મંચા, દીકરા શુડખાઈ. હું તો આય વરઘોડાની છતરીને પેરેશુટ તરીકે વાપરીને નીચે કુદી પડ્ચ. હું સીધો સીસતાનમાં ઉતરશ ને પગે ચાલતો કોહીસ્તાનને રસ્તે મુલતાન જવશ. આપુને બા એ લુપીંગ-ધી-લુપ ને સીપીંગ-ધી-સુપ નહી પરવડે. એ મોચી વળી એરોપ્લેન શું હાંકી જણુતો’તો. તારી કંઈ બી છેલ્લી ખાહેસ હોય તો બુલ્લાં દીલથી જાહેર કર, હું સરોચસમથી બજ લાવશ.”

લીમજી હજી પોતાનું બોલવાનું પુરું કરે તે પહેલાં તો અણુ કાસમે સલાનાશ ગીયાએ એરોપ્લેનને એક મજબુત ગોલાંટ આપી, ને અમે લોકો બધા માથું નીચે ને પગ ઉપર તેમ થઈ ગયા. મેં તો મોત ચેતીને એરોપ્લેનનો કટેરો પકડી રાખ્યો’તો પણ લીમજીની છતરીમાં તો પવન ભરધને ટુરક દધને એના હાથમાંથી ઉડી ગઈ; ને છતરીને ભરોસે નભરવસ બેઠેલા લીમજીના ટાંટીયા ઉંચકઈ ગયા, ને એ લગભગ આખો બહાર ઉડલઈ પડ્યો. એણે ધાસ્તીની ચીસ પાડી, “મંચા, હું તો ચાલ્યો, કંઈબી કરીને બચાવ.”

હું તો આય નવી આફતથી તદન હેઅતઈ ગયો, પણ

તરતજ સમયસુચકતા વાપરી લીમજીને પકરવા હાથ લાંબો ટીવો. ખુદના હનરો હનર શુકર, કે લીમજીના પાટકુનમાં પોએલું પાટી જેવું નર નર મારા હાથમાં આવી ગયું, ને તેને મેં મારી કાંડીની આસપાસ બેત્રણ આંટા આપીને લપેટી લીધું. સારાં નસીએ નારાંતો ગાંઠ બી ચપટક ગયોતો. નહીં તો જે સરગાંઠ હને તો પાટકુન મારા હાથમાંજ રહી જતે, ને લીમજી ઉંચેથી ચીમરાંતી કાની જમીનપર ટપકાતે. અમુ કાસમે એરોપ્લેનને બીજી ગોલાંટ આપી તદ્દન સીધું ખનાવી દીધું, ને લીમજી પાછો પોતાની અસલ બેકકમાં પટકા પડ્યો. આટલો વખત બનરમાંથી લાવેલી મરઘીની માફક એતું માથું નીચે લટકતું રહેતું હોવાથી એના ચેદરાએ જાંખુરનો રંગ પકડ્યોતો. મેં એને થોડાવાર આરટીરીટીઅલ રેસપીરેશન આપ્યું. અમુ કાસમે મને એની હુટીમાં રમ ને તમખીર ભરવા કહ્યું, ને તે સલાહને અનુસરી મેં રમતું મોટું પોતું ભીંજવી ઉપર તમખીર ભભરાવી પેટપર બાંધ્યું, કે એ બેત્રણ મોટી છીંક ખાઈને તરત હુશીયાર થઈ ગયો. જે છીંકના જોરથી એરોપ્લેનની બારીના બધા કાચનો ખુરદો થઈ ગયો, ને મારો બી એક કાનનો પરદો ફાટી જવાથી હું બી આઠ દહાર જરા બાહરો રહ્યો.

મુઠ્ઠીમાં આવતાંજ એણે પહેલો સવાલ પુછ્યો કે હું કેમીનમાં મુતોચ કે આપરે દરીયામાં સ્ટીમર પર છઈયે કે? મેં એને શું બન્યું તે કહેતાંજ એ ઘણો ઉશ્કેરઈ ગયો, ને છરી કાઢીને અમુ કાસમને મારવા ગયો કે, “એ ચલ્લીચોરની મકદુર છે શું કે એરોપ્લેનમાં બેઠો બેઠો એમ ગુલાંટ ખાવાનાં ઘેલાંચેરાં કહાડે. એ શું કંઈ સરકસના તંબુમાં કસરત કરવા આયોચ શું? બસ એતું પેટ ચીરીને એનાં આંતરડાં બહાર ખેંચી કહાડે તોજ હું મોખેલું ફરજાંદ.” મેં એને સમજાવી પટાવીને દપટ પાડ્યો ને એ બીજી વેનીલાની પેપરબીટ ચુસવા આપી. એ ચુસતો ચુસતો ભર ઉંઘમાં પડ્યો. એની પેપરબીટ ચુસવાની એ આદત મને ખબર, તે ગજવામાં પેપરબીટની બાટલી સાથે લાઇનેજ ફરંચ તે ઘણી કામ આવેચ.

અમુ કાસમે હવે ખુશાલીથી બુમ પાડી “શુકર એલાહી, કાઇસના

મેદાનમાંની પેલી સાત ખજુરી દેખાયછ. આપરે કાપુલ આવી પુચ્યા;” એણે એરોપ્લેનની ચાલ ધીમી કરી નાખી તેને શહેરના વચલા ભાગમાં આવેલાં મેદાનમાં ઉતાર્યું, પણ જમીનપર ઉતર્યા પછી ક્યું લીવર ખેંચીને એરોપ્લેન ઉભું રાખવું તે એ ભુલી ગયેલો હોવાથી એરોપ્લેન જમીનપર દોડ્યા કીધું ને મેદાનમાં નાખેલા એક સાંમયાનામાં એક કાપુલી લગનની પાંટ જમવા બેઠીંતી તેની વચે ધસી જઈ ચીજલસના મહેમાનોને ચોતરફ જમતાંજ નહસારી મુકી, પરણતા છોકરા ને તેનાં સાસુ સસરાને તથા નેકા પઢાવતા કાજને ઉઠાવી નાખી, મેદાનને નાકે આવેલાં ઇસલામ જીમખાનાની દીવાલ સાથે અકરીને પુરએપુરયાં થઈ ગયું. અમે બેઉ જણા તોપના ગોલાની કાની ઉડીને છાપરાં પર પડ્યા. અપ્પ કાસમને ત્યાંથીજ સીધા સ્ટ્રેચર નાંખીને ઇસ્પીતાલમાં લઈ ગયા. મને બી આંખ આગળ તારા સીતારા જણાતાંતા, ને હું અરધી બેશુદ્ધ દાલતમાં હતો. લીમજીએ ક્યા ખાઈ પોતાની ફલાસ્ક કઢારીને મને અરધીએક પીવરાવી, તારે મેં આંખ ખોલીને જોયું. “દીકરા લીમ, એ શું ક્યા છે? એનાથી મને જરા દીક લાગેય. એક ખીજે ડોઝ પીવરાવ”

લીમજીએ ફલાસ્કને ચપટ પુચ મારી ગળવામાં મુકી દીધી. “દીકરા, એ ક્યા ઘણી ઝેરી છે. ઉપર લાલ લેખલ છે તે જોની. એ તો ઘણી સાચવીને રાખવાની ને કંઈ નવું જીવું થાય તારેજ વાપરવાની.”

હવે મુંબઈ વેરથી ચુનંદા પારસી તોપચીઓ કાપુલમાં આવી પુગવાની ખપર શહેરમાં વીજળીની વેગે ફેલાઈ ગઈ. કાપુલના ગવરનર દોસ્તમહમદે પોતે એક લશકરી ટુકડી સાથે પધારી અમુને છાંપરાંપરથી નીચરણીએ ઉતારી માનોહતથી અરકારી ગેસ્ટ હાઉસમાં લઈ ગયા. અહીં અમારી શાહના પરોણા તરીકે ઘણીજ અચ્છી ખીદમત કરવામાં આવી. મીનુ તરીકે રાતના ભેંસના ખરીયા ને મુસવાઈની પુછરીનો મુખ હતો, જેને અમે ઘણીજ શેહઝતથી ઇન્સાફ આપ્યો. ભેંસની ચુર ઠોકરીને કઢારવા જતાં બેચાર પ્લેટનો અમે ખુરદો કરી નાંખ્યો. છેલ્લે ઉંટના દુધનું પુર્ડિંગ હતું, પણ અંદર ધાનાજીર જતી પહેલું હોવાથી તદ્દન લેવરા જેવું સખત થઈ ગયલું હોવાથી, અમે તે હથોરીએ તોડીને ખાધું.

હવે આખા દાહરાની રંજ ને હેજગારીથી વચ્ચાજ થાકી ગયલા હોવાથી, અમે ચીકણા હાથ અમારી દહારી પરજ તુંડી નાંખી, ખરડેલા હાથ ધોયા વગરજ ખુટ મુઢાં ખીજાનાં પર જઈને પડ્યા. પરાયા મુલકમાં ને લડત જેવો ગંભીર મામલો હોવાથી, અમે ભરેલી પીસતોલો તકીયા નીચે લઈનેજ સુતા. રાતના હંધમાં લીમછએ ખરાબ સ્વપનો લેઈ અઝારપઝાર કરવાથી, એની ભરેલી પીસતોલના થોડાને હાથ લાગી જતાં તે અકસ્માત પુટી ગઈ, ને ગોલી મારા જમણા કાનમાં આંધર પાડી બહાર નીકળી ગઈ. હુશમનો આવી પુજેલા સમજ મેં ખી આંધારમાં છ આર ખાલી કીધા. જતી કરીને જેતાં લીમલુ ધાસ્તીનો મારથો ધોલ્યા નીચે ભરાઈ ગયલો જણાયો, ને ટેબલ પર પડેલી એની લશકરી હેલમેટમાં ગોળીનાં બે આંધરાં પડેલાં જણાયાં. લીમછએ ખુદના મુકરાંના કીધા કે મેં ગોલી છોડી ત્યારે એ હેલમેટમાં એનું માથું નહીં હતું !

ખીજે દીવસે સવાના દસ વાગે શાહ હખીખુદલા ઉઠે જયાને મલવા જવાનું હોવાથી, એ શાહી મુલાકાત માટે અમે પાછલી રાતથી ઉઠીને તૈયારી કરવા માંડી. અમાનુદ્દાએ ગેસ્ટ હાઉસમાં બધું ફરતીયર ઇંગ્લીશ સ્ટાઇલ પર મુકાબ્યુંતું, એટલે મોટાં ઇંગ્લીશ બાથ ટબમાં નાહવા બેસવાનું હતું. લીમછ ટબમાંનું પાણી ગરમ છે કે નહીં તે તપાસ્યા વગરજ, કપરાં કદારીને કકરતાં પાણીનાં ટબમાં બેસી ગીયો, ને દાઝી જવાથી ઓ માપરે, ઓ બાપરે કરવા પડ્યો. મેં દેરી જઈને એને બહાર ઘસડી કહાડ્યો, ને સાદરી પર નાંખી આખે દીલે હેઝેલીન રનો ચોપડી અરથો કલાક પંખો નાંખ્યો, ત્યારેજ એ ડપટ પડ્યો.

શાહની હજુરમાં પહેલોજ દેખાવ આંજ નાંખે તેવો કરવાનો હોવાથી અમે ઘણીજ સંભાલ ને કાળજીથી તકીયારી કરવા માંડી. અમે બેઠએ દહારી અરીઠાંના શીણથી ઘેઠ નાંખી ઉપર કોલનવાટર ઝાંટી ઘણી સફળથી હોરી. લીમછએ દહારીનો વચ્ચેથી સેંટો પાડી, તેના બે ચોટલા શુંક્યા, ને ઉપર બધુ રીખનનો બો બાંધ્યો. મેં મારી દહારીના બેઠ છેડા કાનની આસપાસ

ગોલ્ડ લેપેટી, હોલીવુડની સીનેમા સ્ટારોની સ્ટાઇલ પર જલેથી રોકા બનાવ્યા, ને દહારી છુટી નહીં થઇ જાય કરી અંદર બાલનાં સુમ્યા ખોસ્યા. અદ્ધા-નીસ્તાત આવ્યા પછી અમારાં કપરાંમાં માંકર ચાંચર ને જી વધી પડેલી હોવાથી આખે આંગે કીટીંગ પાવડર છાંટ્યો. મેં યુનીફોર્મ પર મુંઝવના ચોરબજારમાંથી લીધેલું ગીલીટનું લોખંડી બખતર પહેર્યું તું, જે જરા ટાઇટ પડતું હોવાથી દમ લેવાની અડચણ પડતાં હું આજીમાંના ધસકોરાં દીલાં કરતો. કમરે શીવાજી મહારાજે મારા મોઢાઆવાને રાયગઢનો કીસ્કો છતવા માટે ભેટ આપેલી ભવાની તલવાર ખાંધીતી, ને પીઠ પર ગેંડાના ચામરાંની દાલ લટકાવીતી. મારો બધો અવતાર ઇમપીરીયલ સીનેમામાં આવી ગયેલી શ્રીલમમાંના “બહાદુર બહારવટીયા” ઉદે “રણધેલા રજપુત” જેવો લાગતોતો. લીમજીબી પીલાકેસ પર જઈ રતન શીનોર પાસથી રસ્તમ સોહરાયના ખેતમાં વપરાતો રસ્તમનો કાવીયાની ગુરજ કાઢાવાલા કરી માંગીટાંગીને લઈ આવ્યોતો. રતન શીનોર તો પોતાના કદ પ્રમાણે રસ્તમ તરીકે એ ભારી લોખંડી ગુરજ સ્ટેજ પર વોકીંગ સ્ટીકની કાની લઈને ફરતોતો પણ લીમજી તો એ ગુરજ ખાંધ પર મારીને ચાલતાં જરા જરામાં હાંશી જતો, ને દસ દસ કદમે દમ ખાવા ખેસી જતો, જેથી હું એની પર ઘણોજ છોરાતો કે આટલી મોટી ઉમરે એમ લોખંડનો ગુરજ ઉચકવાનાં શાનાં ફાંફાં ને પંજારા મારેય. તું એમ ભારી વજન ઉંચકેય ને તુંને હરનીયા બરનીયા થશે તો હું જંગલમાં તુંને સાચવતો મરવા પડશ. જેનાં કામ તે તે કરે. ને કોઈ વખતે આપુને લાંછમાંથી તોપ સુકીને નાસવું પડશે તારે તું ગુરજ લઈને કેમ દોડવાનો છે?

હમે બેઉ ખીરાદરો હવે ફુલ યુનીફોર્મમાં સજ થઈ, ફુલ મહોરાની અમારી પાઘરી પર કુંકુંનો ચાલ્લો કરી, પાનની પટ્ટી ચાવી મોંતું લાલ કરીને શાહી મુલાકાત માટે ગેસ્ટ હાઉસમાંથી બહાર નીકળ્યા. અમારા દરબાનને છાજતું માન આપવા નામવર શાહ અચ્ચાએ પોતાની ખાસ રેશમેટ, જે “દમદમે કલંદર”ના નામથી પ્રખ્યાત હતી, તેની બે ટુકડીઓ મોકલી આપી હતી; જે લોક બહાર સફ સમારી ઉભા હતા. મોટે ભાગે દમદમે કલંદરના

એ શુરા સીપાહીઓ, રાતના પહેરી સુતેલાં ખમીસ ને કાપુલી લેંધાનાજ ફેસમાં કમરે ગોલીના પટા ખાંધી, બંદુક ખાંધ 'પર લટકારી હાજર થયાંતા. અમુને બહાર નીકળેલા જોતાંજ કંપની કમાનડરે મોંતામાંથી પાનનું ખીડું થુકી નાંખી, અદ્ધાન ભાપામાં “કલ્લેઆમ—ખોપરી જામ”નો મીલીટરી ઓરડર આપ્યો, કે તરતજ અમારા માનમાં બંદુક હવામાં ઉંચી ફરી, એ ખીરાદરોએ દરેકે ત્રણ ત્રણ બાર હવામાં છોડ્યા. તરતના જોડાયલા થોડાક રેક્રટોની નીશાન એવી આંખાદ હતી કે મોટે ભાગે ગોલીઓ અમારા કાન ને નાકની પાસેથી પસાર થઈ ગેઈ ને લીમજી તો બચડ્યો કે “એ કમચખતો આપરે માટે ખુશાલીના બાર કરેચ કે આપુને અહીંજ દફનાવવાનો હીસાબ કરેચ.” બ્યારે બધા બાર ખલાસ થયા ભારેજ અમારા પેટમાં જીવ આવ્યો. અમે ખેઉ જણાએ ગંભીર ડાચુ કરીને, જાણે એવા બનાવો અમારા બાળમાં રોજનાજ બનતા હોય તેમ ગાર્ડ ઓફ ઓનરની તપાસ લીધી; જે ડ્રામ પુરું થતાં લીમજીએ ઘણાજ બચકાથી જોળવાલા સ્વીર્મીંગ બાથમાંથી ઉંચેથી ડુબકરી મારવા માટે એને મજેલો કાંસાનો ચાંદ, એણે ગજવામાંથી ફહારીને કંપની કમાનડરના કોટ પર પીન કરીધો, ને ફેંચ સ્ટાઈલ પર તેને ખેઉ ગાલ પર કીસ કરીધી; પછી સીપાહીઓ તરફ ફરી ખંખાર મારી એણે દ્વારસીમાં ભાપણ ચલાવ્યું. “અચ મારા બહાદર અદ્ધાન સીપાહીઓ, સ્ટ્રેચર ખેરરો, ખીરાદરો ને બસ્તે કુસ્તીઆનો; તમો જેવા શુરા સીપાહો સાથે જંગના મેદાનમાં ખલ્લે ખભું અથડાવી દુશમનો સાથે લડવાના અમો પારસી દ્રોમના બહાદુર નખીરાંએને મજેલાં આવાં અનુપમ માન માટે અમે ખરાં દીલથી મગરર છઈએ. અમે લોકો અમારી તારીફ કરીએ તે વાજખી ગણાય નહી, પણ જરાખી સહરાગાત વગર કહુંચ કે જો અમો ખે ખીરાદરો હતે નહી, તો પાણીપતની પહેલી લડઈ પાંડવો જીતતે નહી. (લશકરીઓ તરફથી હુરરેના પોકારો) ખીરાદરો, સીપાહીઓએ મરહબા, આફરીન, ઝીંદા, બાશ—ના પોકારોથી આ ખુશ ખબર વધાવી લીધી. લીમજીની આ ચપલઈ ને વાક્યચાતુરીથી હું હેરત થઈ ગયો. હવેજ મેં જોયું કે લીમજી ખીચારો ઘેરમાં ઉંદર જોઈને ખી ખીહીને ચીસ પાડનારો તે અહીંની ખુલ્લી નફકરી.

જીંદગીથી ને મારી હોંમતની કુમકથી ઘાઝી મરદ બન્યો'તો. હવે અમારે માટે બેસવા તક્યાર કરાવેલો હાથી, જે પોતાની દોલાના ઘોરા જેવી ચાલથી અંગ્રેમેન્યુસના નામથી ઝોળખાતો હતો તે આગળ લાવવામાં આવ્યો. હાથી-પર કીંમતી ગાલીચા નાખવામાં આવ્યા હતા, ને પીકપર એક ચાંદીની અંબારી દોરડાંએ બાંધવામાં આવી હતી. અંબારીની અંદર એ હાથીદાંતની ખુરસીઓ અમારે માટે મુકવામાં આવી હતી. આ બધો રાજવંશી કાઠ ને ભપકો જોધને અમે ઘણાજ ખુશ થઇ ગયા. મેં લીમજીને કહ્યું, “દીકરા, આપરાં લગન વખતે બી આવી ધામધુમ તો નહી થયલી હોશે. આપણી હાથની ધરતીઓ જે હમણાં આય અવતારે ને તરાસમાં જોય તો ને લોકનાં હમયાં કેવાં હરખઇ જાય, ને આપુને કેવાં ઓવરણા લઇને કટકા ફેરે! એ આપરી ધણીયાણીઓ આપુને હંમેશ તાણાં મારતી'તી કે તમે લોકો તદ્દન સાણુસુકાલ્યા ને ખુતારા છેવ ને કોઇ અરધીના ચણા બી તમુને નહી આપે.” તે આજે આપરે આ લશકરીઓ વચ્ચે હાથીપર અંબારીમાં બેસી સખી પરાવીને ઘેર મોકલ્યે, કે એ લોકંતી બી ખાતરી થાય કે કેવાં નામીયાં આદમીઓને એ લોક પરાણવાને ભાગ્યશાળી થયાંય. આખી જીંદગીમાં મેં હાથી આગલ કેઠે જોયલો નહી હોવાથી એતા લાંબા બહાર નીકળી આવેલા દાંતને ખુટીઓ સમજી, મારી બંદુક ને પાણીની બાટલી દાંતમાં ઝોળવી. આ બેચદખીથી અંગ્રેમેનુસે પોતાના મોભાતું અપમાન થયલું સમજી મને કમરપર સુંઢનો મજબુત ફટકો માર્યો, જે જોઈ લશકર રમુજથી હસવા પડ્યું.

હવે હાથીની બાજુમાં સીડી ઉભી કરવામાં આવી જે પર ચઢીને હું અંબારીમાં બેસવા ગીયો. હજી તો અંબારીની અંદર પગ મુક્યો નહી તેટલાં લીમજીના ભેમતો કીકો ચવડ્યો, તે એણે આખી તમખીરની દામડી સુંઢમાં ખાલી કીધી. હાથીએ તો આસમાન તુટી પડે તેવી છીંક ખાવા માંડી, ને નીસરણી નાંખી દઇ મેદાનમાં છાકટા આદમી માફક ગોળ ગોળ દોડવા માંડ્યું. અકેકી છીંક આવે ને હું ઘડીમાં પુછરી તરફ તો ઘડીમાં માથાં તરફ એમ અંબારીમાં ઉઠલાઈ પડ્યા કરે. સીપખઓએ હાથીને રોકવા એમેર કુંડણું કરી અંદુકના બાર કરવા માંડ્યા. હાથી વધારે શુર પર ચઢ્યો ને મેં જીવતો નીચે

ઉતરવાની આશા મુકી દીધી. આખરે લીમછાએ બેન્ગુ દોડાવી હેવરસેકમાંથી. એક નરીયત્ર કાઢી પાસે ઉભેલા સીપકના માથાંપર તે નરીયત્ર ભાંચ, અંદરથી કોપર કાઢીને હાથીને દુરથી બતાવ્યું કે હાથા કંડો પડી કોપર ખાવા દોડી ગયો. હું અંદરથી બેશુદ્ધ હાલતમાં નીચે ઉતર્યો. મારા એ આગલા દાંત પડી ગયાંતા, ને આંચકાઉંચકીથી આંગ પર બેચાર દેકાણે ગોળા પડ્યાંતા. લીમ-છાને મેં એવી મસ્તી કરવા માટે ગારબેર દીધી, ને ખુલાસો પુછ્યો તે એણે કંડો પેટે જવાબ આપ્યો કે એણે હાથીને આગલ કોઇ દહારો છીંકતાં નહીં જોયસો હોવાથી આવી તક મલી તેનો લાભ લઇને એ કેમ છીંક્ય તે જોઇ લીધું.

અમુને હારતોરા પહેરાવ્યા બાદ અમે હાથીપર બેઠક લીધી, અને ૩૨ તોપની સજામી બાદ અમારી સવારીએ શહેરના મુખ્ય રસ્તાઓ પર આગલ વધવા માંડ્યું. અમારે મોખડે દમદમે કલંદર રેહમેંટનું પાયદલ લશકર હતું. જેની પાછલ તેજ રેહમેંટનું ચોરા વખત પર ઉભું ઢીથેલું બેંડ પોતાના કંડકર સુખઉદવજાની સરદારી હેઠળ કંઈ ઇંગ્લીશ મીલીટરી ટચુન વગાડતું હતું. બેંડનાં વીસેવીસ આદમીઓ વીસ જુદી જુદી ચીજ વગાડતા હોવાથી શું ટચુન હતો તે નક્કી કહી શકાયું નહીં. લીમછાના વીચાર પ્રમાણે એ લોકો “છટ છઝ આ લોંગ વે ટુ ડીપરારી” વગાડતા હતા, જ્યારે મારી સમજ પ્રમાણે એ લોકો બોલીશુલના બેલમાંનું “સધ્યાં મય તો તુન્સે નહીં બોલુંગી” વગાડતાંતા.

બેંડની પાછલ અમારો હાથી એન્જિનેયુસ પોતાની પીઠપર બેઠેલા બહાદુર સપેહસાકારોને લઇને મગરૂરીથી ચાલતો હતો; જેની પાછળ અમા-નુલ્લા હાઇસ્કુલના છોકરાઓ બોયસ્કાઉન્ટના યુનિફોર્મમાં ભાલા સાથ ચાલતા હતા. બેચાર ચવીત્રા છોકરાઓ હાથીને ભાલા ભોંટી અંધારીમાંની અમારી ડગમગતી બેઠકોને વધારે ધાસ્તીભરી બનાવતાંતા, જે વખતે મને મહાભારતના બેલના ગાયનની લાઇન “ડગમગ ડોલે તોરી નઘવારે નાવ પુરાની” યાદ આવતી. આખો રસ્તો હજારો લોકોની ધમાલથી હલમલી રહ્યોંતો. લોકોની નજર અમારી પોહલી પેશાની ને ખુબસુરત લડાયક ચહેરા પર પડતાં “હુરે,

‘ઉમરદરાઝ બાદ દેશપોશાદ બાદ ખુશ આમદી’ વગેરે પોકારોથી આસમાન ધ્રુબધી મુકતા. મેં લીમજીતું ધ્યાન ખેંચ્યું કે એ લોક આપુને ખુશામદી કરીને આપરું ધનસહ કરેય; પણ એણે ખુશાસો કીધો કે ફારસી નહીં આવરે તો મુંગો ગગરી રહે. ખુશ આમદી એટલે તમે નામવરો ભક્તે પધાર્યા.

બચા-સાકુએ બાહર પાડેલા હુકમ મુજબ રધપત પોતાની ખુશાલી જાહેર કરવા મોટા ફટાકડા ચાકુ ફેડતી હતી, જેમાંના બે ચાર સુરસુરયાં અમારી પાઘ-રીના હાથમાં આવીને પડ્યા, ને અમે બીહ ધુજીની મરી ગયા કે, રખે ને આંગ-પરનો દાડગોળો સળગીને ફાટી જાય. ઘેરોની અગાસી પરથી નાજુક નાઝનીને નાહલા રમાલો ઉડારતી, ને હસીને અમારી પર દુલોનો વરસાદ વરસાવતી. એક અઘોર ઉમરતી ચસમો પહેરેલી શોર્ટ સાઇટ કાચુલણ બાઇએ ખુશાલીની ઉશ્કેરણીમાં દુલને બદલે બારીપર મુકેલું દુલતું કુડું ઉંચકીને હસીને ફેંક્યું. તે લીમજીના ડોબરામાં આવીને પડ્યું; ને એ બીચારાતું કનોઈ રંગઘ ગીયું. અમારી પાર્ટીના વડા તરીકે આ બધું માન સ્વીકારી, લોકોને વળતી સલામ કરવાનો મારો અંગત હક હતો; જેને અતુસરી દર મીનીટે હું હસીને મીલીટરી સલામ કરતો’તો. પણ લીમજીખી વચ્ચે પુરાયો, ને એણેખી અંબારીનો કટેરો પકરીને ઉમા થઇને હસી હસીને બાઉ કરવા માંડ્યું. મીલીટરી ડીસીપ્લીનનો એમ ભંગ થવાં માટે મેં સખત વાંધો ઉઠાવ્યો; પણ એણે મને દાદ આપી નહીં, કે તું સીનીયર ઓફીસર હોય તો તારે ઘેર રહ્યો. એ બધી લાહેરી ને દમદારી ચેરેડ ગ્રાઉંડ પર કર્યા કરજે. આ બધું માન તો લોકો મારા દમામદાર ચહેરા ને ખુબસુરતીને લીધે મને આપેછ. તું એખલો હોતે તો બધાં ભરકીને ખર-કીમાં ભરઇ જતે.” આખરે સેતાન ડાબો કરવા મેં એવું ડેરવધું કે જમણા હાથ પરના લોકોની સલામ હું લેઉં, ને ડાબા હાથ પરની સલામી એ લેય.

અરધો માઇલ જવા પછી, અમારી સવારીની સફરમાં નહીં ધારેલી ખલલ પડી. એઝેમેન્યુસ કોઇખી રીતની ચેતવાણી આપ્યા વગર, રસ્તાની અધવચે ખુશાલ પગ પહોળા કરીને ફસડઇ પડીને બેસી ગીયો, પટાવી સમ-જનીને. કે ગોદા મારીને ઉઠાડવાની અમારી બધી કોશેશો રદ ગઇ. એના

કાન પાસે ફોફેલી રીવોલ્વર કે ફટાકડાનેથી એણે મચક આપી નહી. આખરે એના માહવતને યાદ આયું કે આય તો એનો નાસ્તાનો વખત છે, તે નાસ્તો ખાધા વગર એ અડીથી ઉઠવાનો નથી. એનું સત્યાનાસ જાય એનું તે પહેલેથી નાસ્તો ખવારીને લાવતેની, કે અમારો એવો રક્તસ નહી થતો. અંગ્રેમેનુસના નાસ્તાની હવે બંધી ધમાલ ચાલી રહી, ને એણે દુઝન નરીએલ (કાટલી સુધાનાં) ને એક ચારી ભરીને કોપરાંપાક ખાધો ત્યાર પછીજ અચાચી ખાધ ઉઠીને ચાલવા માંડ્યું.

(૪)

અંગ્રેમેન્યુસે હવે ભરેલાં પેટે ઘણી ઉત્તરથી આગત વધવા માંડ્યું. રસ્તામાં માછ શાહ અમાનુદ્વાનો શાહી મહેલ જોયો. એક વખતનો શાહી હોરાથી દીપતો અને સેંકડો દરબારીઓ અને લશકરની દોડ-ધામથી ગાછ રહેલો એ મહેલ આજે તદ્દન સુનો પડ્યો'તો. બહારના મોટા લોખંડી દરવાજા પર "To Let" યાને "ભાડે આપવાનું છે" નું પાટ્યું લગાડ્યું'તું. જેની નીચે લખેલું હતું કે, "માલેક દેશમાં ગયા છે; છ મહીનામાં પાછા ફરશે." અફસોસ કે એ શાહી મહેલનો માલેક રાજ તાજથી આજે મોહતાજ પરાયા મુલકમાં પોતાના દીવસો એકાંતમાં પસાર કરે છે. આખા મહેલમાં એક કાગડો બી ઉડતો જણાયો નહી. ફક્ત નીચે ભોંયતણીયે પાંચ છ પાનવાના ને એક સોડા લેમનની દુકાનવાલા ધરાનીને દુકાનનાં નાનાં કોપડાં બનાવી ભાડે આપ્યા'તા. નસીબનું ચક્કર એમજ ફરેય. ઓ તમો મહેરબાનો, જેઓ ત્રણસો ચારસોમાં સેકંડહેંડ ફોર્ડ મોટર વેચાતી લઇને નાકનાં શીફરાં ફફડાવીને ફરોછ તેઓ આ પરથી ધડો લેશે. એ મહેલ ને તેની હાલની કંગાલ હાલત જોઇ મને જગમશહુર કવી હયરતની જોડેલી ગાયનની લીટીઓ યાદ આવી.

“રાત દહાડો મહેલ તારા પર ફડકતો વાવડો,
ત્યાં ઉઠે નહી ધોત્યું આજ—અબ વહાં કુછખી નહી.”

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

મોંચેર

હડાતા તેગ સર પર જુમતા મસ્તાના આતા હય,
 નહિ માલુમ કીસ દુનમે કાવારાણા આતા હય.
 સવારે નાસ્તામાં ફક્ત બે દળન ઇંડા ખાતા હય,
 બપોરે ખીલાડીના માથા નેવા કાચુલી કવાળ દખાતા હય.

આરટીસ્ટીક ડીઝાઈનો અને પાકા
રંગોમાં જો તમોને

ચું દ રી

છપાવવીજ હોય તો હમારે ત્યાં
એકજ વખત પધારી નમુનાઓ
જોઈ જશોજી.

જુની દેશાધાની કું.

કપડા રંગનારા તથા ડાઈકલીન કરનાર
અનજીમનના આતશબેહરામની
બાજીમાં—ધોલીતળાવ મુંબઈ.

હું દરજારી રીવાજેથી પુરતો વાકેફ હોવાથી આદેશાહને દુરથી ડોકું ઝુકાવી છાતી પર હાથ મુકી નમન કરીધું ને આદેશાહની ત્રણ કદમ દુર ગુંટણમંડીયે પડીને શીર નમાવી હાથ જોડી બેસી રહ્યો.

લીમજીએ તો સવારના પહોરમાં નાસ્તા સાથે ચાર આંગલ નાંખેલો હોવાથી ને મોટાં માણસને મતવાની ઉત્કટમાં આવેલો હોવાથી એ તો સેફી-નને માટે હાથ લાંબો કરી અચ્ચાના તખ્ત પાસે ધસી ગયો. “હલ્લો, હલ્લો, મીઠા અચ્ચા, How do you do? સારી કાની તો છેવની? માયજી ને હોકરાંઓ કેમ છે? મેં છેલ્લી ક્વોર્ટરેન્યુઅર મેચમાં તમારા બાવાને જોખ્યે જીમખાનાપર જોયલા. ખીચારાને હમણાં તો ઉપર ઉપર દમ ને હાંફણુ થાયચ તે ધણુ ખખરી ગીયાચ. અહીં જોલાવીને કંઈ સારા જોલા પર કેમ નહી જોઈવતા.”

અચ્ચો તો પુટલાં માફક બેસી રહ્યો. મેં તો જોયું, “ચાલો, જોજીન, આ એની બેઅદબીની મોહકાનમાં અમારાં બેઉનાં ડોકાં ઉડી જવાનાં.”

આદેશાહી એટ્રીક્ટનો ભંગ થયલો જોધ બાળુના પહોરેગીરે લીમજીના પેટમાં ભાલો ભોક્યો, “આલા હઝરતસે અદબસે બાત કરો. સેઝદા જોર કુરનીસ બજ લાવ.”

લીમજીને તો કંઈ સમજ નહી પડ્યું તે બબડવા બેઠો, “એતું સલાનાશ જય તે દેવ જેવો જીવતો જગતો બેઠોચ ને રવાનની મા ફક સેઝદો શાંનો કરાવી મરેચ.”

મેં એનો કોટ ખેંચીને એને ગુંટણમંડીયે બેસારી દીધો. “અચ્ચા લીમ, જો કાબુલમાં આપરા બેઠા ક્યાર નહી જોદાવવી હોય તો ડોકુ નીચું કરી બંદગીની હાલનમાં બેસી રહે ને જેમ હું કરું તેમ ગુપચુપ કરચા કર.”

અચ્ચાએ હવે હુકમમાંથી અરીજુના ધુંવાનો એક લાંબો દમ ખેંચ્યો ને તેનો ધુમારો નાકમાંથી બહાર કાઢ્યો ને નડી મોનામાંથી બહાર કાઢી હમુને

હસીને આવકાર આપ્યો. “બલે પધારયા, ખુશ આમદી, અય હીંદ સરઝમીનના ખુખસુરત ને કદાવર બાંધાના દીલાવર જવાનો, તમુને બેઠને હું નેહાયત ખુશી ને રાઝી છેઉં. તમારા જેવા અનુભવી અને જંગે મયદાનમાં કસાયલા ફ્રીઝી ઓશીસરોના આગ્યાથી મારા પેટમાં કુલેજ પાછી આવીય. હવે મારાં લશકરમાં નવોજ ઉમંગ ને ઝનુન ફેલાયો. મારી ચારે તરફ એવકા સરદારો ને બેદીલ લશકર છે. પણ ઇનશાલ્લા! તમે અઝીઝ હોસ્તો આવી પુગયા તો હવે લડાઇના અંજામનો મને ખોદ નથી. ચાલો આપણે બધા સાથે પોકારયે, “અપ અપ બચા સાકુ ફલેગ,” “ઝહિન ઝહિન અમાનુલ્લા ફલેગ.” ને અમે બધા હાજર રહેલાઓએ ધણી ઉલ્લસથી એ પોકાર ઉઠાવ્યો. એ તો જેની ધંટીએ બેસીએ તેનાં ગીત ગાઇએ.

નામવર શાહે હવે અમુને ખાસ માનોઇઝત આપવાના વીચારથી જમણો પગ સ્વીપરમાંથી બહાર કાઢી અમુને અંગુઠો ચુમવા માટે તે પગ લાંબો કરીધો. શાહી તાઝીમતવાઝ પ્રમાણે ધણાં માન ઇઝતથી અમે બેઠએ તે અંગુઠો આંખમાં દાખી જરા વાર પેપરમીટની માફક ચુસી તે પર કીસી લીધી. અંગોઠાનું નખ જરા મોટું હોવાથી મારી જીભ કપઇને લોહી નીકળ્યું.

બચાએ હવે અમુને તખ્ત સાંમે ગોઠવેલાં બે લોખંડી સ્ટુલોપર બેસવાની હાથથી ઇસારત કરી. અમે બેઠક લીધા બાદ એ નામવરે તાખડા ફ્રેઝયા જેના જવાબમાં હાથમાં ચાંદીની ટ્રે સાથની બે નાઝનીનો હાજર થઇ. લીમજી તો આ છોકરીઓ બેઠ ખુશ ખુશ થઇ ગયો ને કાનપર પડી કહેવા લાગ્યો, “દીકરા મંચા, આ છાવે તો આપરાપર ધણો દુરખાન થઇ ગયલો લાગેય. મને લાગેય એ આપુને અકેક છોકરી ભેટ આપવા માંગેય. હવે મુંબઇ વેર પાછા ધકેલા ખાતા કોણ બપ, આપરે બેઠ અહીં પરણીને કાખુલમાંજ ઠર પડી જશું. આપરા બેઠમાં હું જરા બટકો છેઉં તે પેલી ઠીંગણી ને નાલ્લી છોકરી હું લેવશ ને પેલી લાંબી સાટકા જેવી છે તે તું કયુલ કરજે.”

આ એના નાલાયક સખુતોથી મારા જેવા બજુનાર મચુનારનો જીવ કમકમયો ને મેં એને ધમકાવ્યો. “લીમજી, લીમજી, તારા આવા

નાલાયક સખુનોથી માઈ દીક્ર દુઃખાયછ. તું ભુલી કેમ જાયય કે આપરા પવિત્ર મજહબમાં એક બધરીપર ખીજી કરવાનો ગુનાહ ઘણો અઝીમ ને મરગરજન ગણાયછ. ખરો મરદ બચ્ચો તો તેજ કે જે પરાધ સ્ત્રીને જોતાં છત્રી વાંકી કરે. હું ખી જો તારા જેવો સ્વભાવ રાખતો તો આજના યુક્તદ દરજ્જાપર ને ઓછાપર હું કદી પુગતો નહી. દીકરા, એવી નેક ને પરેઝગાર ચાક્ર ચલાવ કે આપરા મુવા પછી આપરી સખી આતશબેરામમાં ટંગાય. આ નાઝનીનો તો શાહ નામવરની ખીદમતગાર બાંદીઓ છે ને તે સોક આપુને અત્તર ને પાનચુલાખ વહેંચવા આવીછ.”

દરેક ટ્રે પર સુતેરી પાનનાં ખીડાં ને અકેક અત્તરની બાટલી હતી. શાહની ઇસારતથી એ દારીઓએ કુરનીસ જળવી ટ્રે અમારી સનમુખ રજુ કીધી. મને તો વોઇસરોયની લેવીઓ ને દરબારી મેલાવડામાં ચાલુ જવાની આદત હોવાથી દરબારે ખાસના રેવાજ સુજબ અત્તરની સીસીનો ખુચ કહારીને એક ટીપું અત્તર રમાલપર લગાડયું અને પાનનાં ખીડાંને ખાલી માનથી હાથ લગાડયો; પણ લીમજી બીચારાને તો શાહી દરબારનો આ પહેલોજ અનુભવ હોવાથી એ તો શીશીમાં કંઈ પીવાનું હોશે સમજીને અત્તરની બાટલીનો ખુચ ખોલી આખી બાટલી એક ટાંસે ગટાવી ગીયો ને પેટ પસવારવા પડ્યો કે દારૂમાં સ્પીરીટ જસ્ટી છે તે જરા કરક છે. ટેસ્ટમાં લીકયોર જેવો લાગેછ તે મોંઘામાંનો હોશે.

એણે હવે પાનનાં બે મોટાં ખીડાં સામટાં દુઓ કરીને ઉપરના વરખ સાથેજ મોંનામાં ખોર્યાં ને હજારો રૂપ્યાના મોંઘાદાટ ગાલીચાઓ પરજ ખુશાલ ખીચકારી મારવા પડ્યો. એની એવી ધામટ ચાલથી ચોપદારો ને દારીઓખી હસવા પડી ને માઈ તો મોત થઈ ગીયું. એટલે મેં ઘણી મીનતજરીથી શાહની મારી ચાહી. કે “અય બાદશાહ સલામત, મારો દોસ્ત બોલો ને કમ-અકલ છે માટે એની બેઅદબ ચાલપર તું નામવર નાંખતીની નજરથી જોજો. એ બીચારો મોટો આગ બીલીમોર રહેય એટલે દરબારી તાઝીમતવાજીથી

ખીનમાંથીતગાર છે, એ બીલીમોરયાઓ અકકલમાં જરા દમ રહેછ પણ દીલનું ઘણું બોળા ને દયાનતના સાફ હોયછ. આ મારો ગરીબ દોસ્ત બહારથી સ્ટુપીડ જેવો જણાયછ પણ લડવામાં તો ઝતુની શેરની મીસાલ છે” પણ અચ્ચા મારો ખુલાસો સમજેજ સાનો. એને તો લીમછતો અતરની બાટલી પી જવાનો દેખાવ ધણેજ રમુછ લાગ્યો ને એ તો શાહી દબ્બો ભુલી જઈને પેટ પકડીને હસવા લાગ્યો. “કે આય કોઈ ધણેજ રમુછ આદમી લાગેછ. He is a very funny man. ધણેજ ફની—મંદો છે.”

ને મેંથી એ વાતને ટેકો આપ્યો. “હા સાહેબ, એ ધણેજ ફની છે. કારણ કે એ પ્રેક્ટિસર કાર્વેકરના સરકસમાં છ મહીના કલાકિન તરીકે રહેલો ને આશીસમાં બન્ય તો તાંબી કલાર્કને હસાવવા હંમેશા નાક લાલ રંગીને બન્ય.”

પોતે ધણો હસમુખો એમ પોતાની તારીફ થતી સમજીને લીમછતી કમાન છટકી ને એને વધારે શુર છુટ્યું. એણે હવે બધાને હસાવવા પર કમર ફસી. એ બેઠક પરથી કુદકો મારીને ઉઠ્યો. પગ વાંકા વાલીને પેંગો થઇ જઈને અફર બેસી ગયો ને બેઉ હાથો વાંકા વાલીને માંખની માફક ફફરાવ્યા ને બે ત્રણ વખત કાંકા કાંકા કરીને પછી મોટેથી કુદરેકુદ કીધું ને પછી ઉડીને જાદુગરની માફક અચાનું નાક એ આંગણ વચ્ચે બેઠ્યું ને નાકમાંથીજ ઇંડું મળ્યું હોય તેમ હાથની હથેલીમાં એક મોટું બટકનું ઇંડું રળ્યું કીધું.

અચ્ચા આ હાથચાલાકીથી હેરાત થઈને નાકમાંથી ઇંડું નીકલવાના અવાજથી ધ્રુમ હસવા પડ્યો ને અમીર સાહેબના કાખવાની નકલ કરી તમામ મીજાસીઓ બી હસવા પડ્યા.

પણ અહીં ખુશાલીમાં વધન પડ્યું. અચ્ચાના મોંનામાંની અતરીસી એક નંબર નાલ્લી હોવાથી બરાબર શીટ નહી બેસતીતી ને એ હીસી થઈ રહેલી અતરીસી ધ્રુમ હસવા જતાં ગંચાથી ભુલમાં ગરબ ગેર ને અમીર સાહેબનો દમ શુંગરાના માંડયાથી એવણુ તફડવા લાગ્યા. હું તો આ દેખાવ જોઈને

સુતોસાવન થઈ ગીયો કે ચાલો ખીચારા ખાસ્યાદના ઠોસલાં આ સીઝન મંડાવાના. પણ લીમણએ બેસું દેકારે રાખી તરત સમયસૂચકતા વાપરી મરથી માફક તફરદા જવ્યાને પગમાંથી પકડી ઉઘો કરી નાંખ્યો. ને માંથું નીચું કરી નાંખ્યું ને જરણપર ધમોધમ મુકટી મારી જતરીસી ગલાંમાંથી છુટી કરીને કાઢી નાંખી. જવો લોથળેથ થઈને તખત પર પડ્યો પણ થોડીજ વારમાં તરત દુસ્વાર થઈ ગીયો ને પોતાના વેસ્ટકોટના ગળવામાંથી અલ્પ-રમવાલા ડાઈમપીસનો ડબ્બો કાઢી સુતેરી સાંકરી સાથે તે લીમણના ગલાંમાં ઝોલવ્યો. “અય જદાદુર જવાન, મારો જનન જવ્યાવવાના તારા ઉપકારમાં દખાવણ તારા શાહ તરફથી આવ્ય તોફા બેટ કમુલ રાખ. ને જ્યારેખી એ શાહી વડીયાલમાં રકોરા પડે ત્યારે તું મને ને આજના જખતાવર દીવસને યાદ કરશે.”

લીમણએ આલમ જનવી લાયક શબ્દોમાં આ કીમતી બેટ માટે પોતાની ખુશાલી જાહેર કીધી, ને ખુરસીપર ગોઠવાતાં મારા કાનમાં ધુક મારી. “તજન સુખરી ને કરકે શાહ સુવેશે દેખું. ચણાના ઝાડપરથી કુદકો મારી જનન અચાવવા સારું ડાઈમપીસ બેટ આપ્યું તો તેની અંદર મીનીટનો કોટિંગ નથી.”

મેં એને સૂંધીયારો આપ્યો. “દીકરા, જનન મહારાજનએ! ખુશ થાય ત્યારે એમજ નેકાલ કરી નાંખે.”

દરે શાહે તાલી પાડીને જ્યોરના ખાણુનો સુફરો ખીલાવવા દુકમ કરાવ્યો. લોથપર એક ગોઠ્ઠું નાંખવામાં આવ્યું જેની પર એક ચારસો ખીલાવવામાં આવ્યો અને અમે એક શાહની સાથે ટપીઆને અદેલીને જમવા બેઠા. અમો તથુની વચ્ચે ગરમાગરમ પુલાવનો એક મોટો થાલો મુકવામાં આવ્યો. જેની વચ્ચે બે રોસ્ટ મરથી ને ડાઝનેક ખાદેલાં ઈંડાં હતાં. જવ્યાએ ને મેં આંખ મીંચીને આવ્ય ન્યામત જોજન માટે ખુશતી સેતાયશ કરવા માંડી પણ લીમણએ તો અંદગી ખાનુએ મુઝી ખીસમીસ્લા કરીને એક ઈંડું છોલીને મોંનામાં નાંખ્યું ને બે દાયે રોસ્ટ મરથી ચીરવા માંડી ને અંદર સાતપરો ને ક્ષેણ શોધવાં પડ્યો.

એ પારસી હંમેશ દરેક જગ્યાએ મને એમજ ખરાબ લગારેય ને એ મોહકાણે હું દર આતવારે સર કે પીટીટને ત્યાં જમવા જાઉં ત્યારે એને હરણીય સાથે નહીં લઇ જતો, કારણ કે એ છગરડા માસ્તર હંમેશ એમજ મારો ને એનો રક્ષક કરે।

એણે મને પુછ્યું. “મંચા દીકરા, આય મરઘીનાં ભારી ખાનાં સાથે જાંટો ખાંટો આવશે કે નહીં.”

મેં ડોળા કઢાવ્યા. “હવે મોંતું સીનીને ખેસી રહે. ઇસલામી રાજમાં કંઈ જાંટાપાણીની વાત છેડીયની તો તદન પુટખોલ થઇ જશે.”

અમારા જેવા અદના ને મીસકીન ઓશીસરો સાથે એક સુકરે જમવા ખેસવાનું બચાએ આપેલું માન ઘણુંજ અસાધારણ હતું કારણ કે રાજનેા કાયદો શાહી કુટુંબના આદમીઓ સીવાય ખીજઓને અમીર સાથ જમવાની રજા આપતો નથી. બચાએ હવે ખીજારીનાં માથાં જેવાં યુકે આવલ ડપાટવા માંડ્યા. હું પોતે ઘણીજ નાનુકઠથી દર યુકે આઠ દસ અવલનાં દાણાં મોંનામાં મુકતોતો. જ્યારે લીમણએ છએક મહીના પર પપેતીપર છેલ્લી મરઘી ખાધેલી હોવાથી એ માહરા વહાલાએ તો મરઘી પરજ સુમાર રાખ્યોતો તે એટલી સુધી કે ખુદ મરઘીનાં હાડકાંખી ચાવીને નરમ કરી ગરી જતોતો. નામવર અમીર અમુને વધારે માન આપવા નરમ નરમ ગોસનાં બોટાં શોધી કહારી એના ખરડેલા હાથેજ અમારાં મોંનામાં ઠેસવતો ને અમુને ન છુટકે એ માન હસીને સ્વીકારવું પડતું. આવું સુંદર ખાનું ખાવાની ખુશાલી ખતાવવા બચો દર બખે મીનીટે તંબુની બહાર સમજાય તેવા અટકાર ખાતોતો જેની અમે લોકો નકલ કરવાં જતાં બે વખત ગચકરાં નીકળી પડ્યા. એ નામવર પગનાં આંગણાંખી અવરનવર જમણા હાથેજ મસલ્યા કરતોતો ને વલી પાછો તેજ હાથે બહોંસ કરીને બોટાં અમારાં મોંનામાં મુકે એટલે અમારા વીચાર પ્રમાણે ખાનું ઘણું લેહજતક્કાર નીવડ્યું નહીં.

(૫)

અમે લોકો નામવર અમીર બચા સાકુ સાથે એક મુકરે ખાણું ખાઈ રહ્યા પછી બાંદીઓએ અમારા હાથ ગુલાબના પાણીથી બાંદીની તસમાં ધોવગવ્યા; જે બાદ મુકકા મેવાથી બરેલી એક ટ્રે હમારી સનમુખ સ્ટુલપર મુકવામાં આવી. જેમાં બાદશાહી બાગમાંથી તરતનાં તોડેલાં બદામ, આલુ, અખરોટ, પસ્તાં વગેરે હતું. અમે લોકોએ એકેક બમે દાણા પસ્તાં બદામનાં મોંનામાં નાંખવા માંડ્યા. બચા એ ટ્રેમાં મુકેલી એક મુતેરી દયોરીથી અખરોટ ભાંછ તે પર લીંચુ, મરી ભભરાવી અમારા મોંનામાં મુકેનો. મને ને લીમળુને તો આલબક્સ બાગમાંથી લગનમાંથી બદામ, મકરમ ઘેરે લઈ આવવાની આદત હોવાથી બચો બારીએ પાનની પીચકરી મારવા ગયેલો તેનો લાભ લઈ બાદશાહની નજર ચુકાવી ભોંયપર રમાલ પાંચરી તેમાં બદામ, પસ્તાં બધું ભરપટે બાંધીને અમારી લશકરી ફેલમેટમાં મુકી દઈને તે ટાપીઓ પહેરી લીધી કે ધુરસદે ઘેરે આસને રહીને ખાશું.

ભારી ખાણું ખાધેલું હોવાથી હવે લીમળના પેટમાં અકરવકર થવા માંડી. એને જમતી વખતે હંમેશ એ પેગ ટકોરો ચરાવવાની આદત હોવાથી ને આજે છાંટા વગર દરણું ગોસ્ત બરાબર જરપત નહી થયલું હોવાથી પેટમાં ચુકા આલવાને લીધે એ તાસવીસમાં પડ્યો. એના સારાં નસીએ બાદશાહના હુકમના કોલસા સલગાવવા માટે મેથીલેટેડ સ્પીરીટની બાટલી એની નજદીકમાંજ પડેલી હોવાથી એણે સીકત ને સકાઈથી પોતાનો રમાલ સ્પીરીટથી ખચખચ થતો ભીંજવી નાંખ્યો ને વાતચીત વખતે રમાલ મોંનામાં લઈને ચુસ્યા કાધો ને એ રીતે ત્રણેક પેગ જોડેલો કાચો સ્પીરીટ પેટમાં પડ્યો ત્યારેજ એના હોસકોસ પાછા ફર્યા. એની એવી ચાલને લીધે એના ફેડેએ એનું નામ “મેજર બ્લોટ” પાડ્યું; કારણ કે એને દારૂનો એવો ખુરો લખ લાગ્યોતો કે ઓપીસમાં જાય ત્યારે એ ઘેરથી બ્લોટીંગ પેપર વીસડીમાં ભીંજવીને લઈ જાય ને કામ કરતો કરતો તે વીસડીમાં ભીંજેલું બ્લોટીંગ પેપર ચાવ્યા કરે.

લીમજીના પેટમાં કાચો સ્પીરીટ પડવાથી એ પોતાના કુત્ર દોર્મમાં આવી ગીયો ને આટલા દહારા મેં એને અવરનવર બુમ મરાવેલી હોવાથી એણે મારો ઘાટ ધડવાનો પ્લાન કીધો. મને કંઈ બી રીતની ચેતવણી આપ્યા વગર એ ઉભો થયો ને પેટ પર હાથ મુકી બાદશાહને એણે કુરનસ બગવી, “જેઠાંપનાહ, મેં મારી ચાલીસ વરસની જીંદગીમાં સેંકડો ધધા કીધાચ ને સેંકડો હુન્નરો હાંસીલ કીધાચ ને તેમાંનો એક હુન્નર જે નામવરની ઇબ્રાહીમ મળે તો કરી બતાવવા બંદો સરોચશમથી તઈવાર છે.”

બચો વલી કંઈ નવી રમુજ જોવાની મલશે કરીને હસ્યો. હુંબી મારી કમબખ્તીનો ખ્યાલ કીધા વગર તાલી આપવા પડી ગયો.

બચાએ તક્યાને અધેશે મારી માંગેલી રગ આપી.

“ચલાવ, મારા મોજીલા જવાન, ને તારો જે બી હુન્નર હોય તે બતાવી મારા આગ્રોરદે દીલને શાદમાન કર.”

લીમજીએ હવે પટામાંથી છ બારની ભરેલી રીવોલ્વર કાઢી. “અય નામવર શાહ, તું આ વાત તો જાણતો હશે કે જાણીતા લડવઘયા વીલયમ ટેલના દુશમને વીલયમ ટેલના બેટાનો જાન એકજ શરતે બચાવવા કપુલ કીધેલું કે ટેલે પોતાના બેટાના માથા પર મુકેલું સપરચંદ તીર મારીને ઉડાવી દેવું, જે કામ ટેલે પોતાના તીરંદાજીના હુન્નરથી પાર પાડ્યું તું. આજે હું એથી બી વધારે સુનંદો નીશાનબાજનો કાણુ બતાવશ ને તે એ કે મારાં ફેંડ મંચુના માથાં પર અખરોટ મુકી હું તે રીવોલ્વરની ગોલીથી ઉડાવી દેવશ.”

અરે તારો બપાવો મરેરે લીમજી. જે પીધેલાની જીમમાં તેં શું ભાંગરો વાટયો. હું તો આય નવા ધુમ્મસથી હેબતાઈ મરીજ ગીયો. કારણ કે લીમજીની નીશાનબાજીનો મને અનુભવ હતો. એ જમણી બાજુએ પક્ષી મારવા માંગતો હોય તો ડાબી બાજુ નીશાન લેતો. મેં એનો પગ ડાબીને દશારો બી કીધો કે દીકરા લીમજી, અખારા કરી જા, તારા નીશાનબાજીના અખતરામાં હું વગર મોતે મારયો જવશ, પણ એ સમજેજ શાનો ?

બચાની હાથની ઇસારતથી રજા મલતાં એણે તો મારી હેલમેટ બાજુ સુકી ને માંચાં ઉપર એક અખરોટ ગોઠવી, ને ગણીને પંદર કદમ દુર ગયો ને રીવોલવર ઉંચકીને મારા માથાં તરફ ટાંકી. મેં આંખ બંધ કરીને મારા મનમાં ખુદાની બંદગી કરીધી. “ઓ રહેમતના બક્ષનાર સાહેબ, મારનાર ને તારનાર તું જ છે. તો આજે લીમજીના હાથને જશ આપજો. પછી તો તું સાહેબ જે કંઈ કરે તે મને કચુલ છે.”

ધરોધર ત્રણ પીસ્તોલના બાર થયા. આતશના ચમકારા સાથની ત્રણ ગોલીઓ ધુંધું કરતી મારી તાલકી પરથી પસાર થઈ ગઈ. કંઈ અજબ જેવા મોજેજથી લીમજીએ મારા માથા પરની અખરોટ ઉડાવી દીધી’તી પણ સાથે સાથે અખરોટની નીચેની બોપરીની ચામરી બી સાફ કરી નાખી’તી ને એના ચુનંદા હુન્નરની નીશાની તરીકે હજી બી હું તે ભાગ પર તાલ લઈને ફરેચ.

બચો તો આ પીસ્તોલબાજી જેમ તાલી પાડી આફરીન ને મરહુમા કરવા પડ્યો, પણ સાવચેતી દાખલ લીમજી પાસથી પીસ્તોલ લઈને ઉંચી કરી દીધી. મને બી ન છુટકે લીમજીને સેકીન કરી મુખ્યારકબાદી આપવી પડી. મેં એના કાન પર પડીને કહ્યું, “દોકરા, તારો હુન્નર જોયો. હવે ઘેરે ચાલ ને હું તુંને મારો બોક્સીંગનો હુન્નર બતાવશ. પાંચ મીનીટની બોક્સીંગથી તારાં કોઠાંની સીનરી એવી બદલી નાખશ કે તારી સગી માય બી તુંને ઓળખશે નહીં.”

અમે હવે બધા ગાદી તકીએ લાંબા થઈ નચીંત જીવે મેવો ખાતા જઈ વાતોના તડાકા મારવા બેઠા’તા, તેટલાં ટેલીફોનની ધંટી વાગી ને એક પોહરે-ગીરે તે ઉંચકીને બચાના હાથમાં ભુંગઈ આપ્યું.

બચાએ જરફાલુનો ફરીયો હુકા નાંખી ખંખાર મારી પુછ્યું, “હલો, હલો, કોણને પુછોય?”

તરતજ સાંમેથી સવાલ પુછાયો, “તમે બચાએ સાકુ છેવ કે?”

બચાએ જવાબ વાલ્યો, “હાજી, હુંજ તે નામવર સાકુનો બેટો સીનેફ-રાખ બચા. તમે કોણ છેવ બા?”

સાંમે આદમી હસી પડ્યો, “હું તારો ચાઓ નાદીરખાન, કંદહારથી વાત કરું. બેટા બચાજી, તારા દહારા ભરખ રહયાગ; માટે હવે હું દુમ દુમીની નહાસ. નહીં તો જે વખત બચય તેમાં કાપુલ સર કરી તારો ને તારાં કુટુંબનો કુટુંબો કરશ ને તે પેલા તારા પારસી ભાઈતી ખાંધીયાઓને મુંબઈથી બોલાવ્યાય તે લોકને કેહજે કે બચ્યાજીઓ, હવેથી કદન માથાંપર વીટારીનેજ ફરજે. કોઇ ખી વખત એનો તો ખપ પડશે. એ બલા આદમીઓ મુંબઈની એશઆરામ, એપોલો, બેંકસ્ટેડ, આઇસક્રીમ, ફાલુદો, કેક મુકીને અહીં શું ધુર મુકવા ને હાડમાર થયા આયા. ટટા, ગુડાઇ.”

અમે લોકો આય વાત સમજીને કંડાજ મારી ગીયા. તેમાં લીમજીના મોંના પરથી લોહી ઉડી જઇને એ તો શીકા ફર ને ધોયજા મુરા જેવો થઇ ગીયો. એણે તો ગુજરાતીમાંજ બચા ને નાદરખાનને ચોપરવાદી ચલાવી ને મને કહ્યું “તું ને માનયાંન મેલવવાનો અભખરો છે તે તારે અહીં રહેવું હોય તો સુખથી રેહજે. હું તો આઠ દહારાની વગર પગારની નોટીસ આપી મારી રીટન ટીકીટનું અરધીયું વંચુંય તે કમપાઈમેંટ રીઝર્વ કરાવી મુંબઈ જઈશ. તું ને કંઈ ઘેરને માટે છેલ્લું કાગલ લખવું હોય તો લખી કહાર. હું તારી બધરીને હાથોહાથ પુગારીને દીલાસો આપશ.”

મેં એને સમજાવ્યો. “દીકરા લીમ, એમ તદન બાજીનું પાણી કેમ થઇ જાયય. અહીં આપરી આખરનોજ નહીં પણ તમામ પારસી કોમની આખર ઇજતનો સવાલ છે. યાદ રાખ કે આપરી નસોમાં અસલી કયાની નયાગાનોતું બહુબલેક લોહી દોડે છે. જે મરહુમ ને જેહાંન મશહુર બહાદરોએ પરસીપોલીસ, ટેસીફાન ને જેમીલોનના મયદાને જંગ ધુમ્મવ્યાય તેના આપરે નજીરાઓ હાથે. તું ભુલી કેમ જાયય કે છેલ્લાં હુલ્લાડ વખતે આપરે પાપધુની ને ભીંડીખખર પર વગર હથીયારે ખુલ્લી એમખુલસમાં ફરતાંતા. જંગે વરીયાવની ખુનખાર લડાઇ વખતે ઉડેલા લોહીના ઝાંઘો હજી તારા સદરા લેંઘા પરથી પુરેપુરા સુકાયાખી નથી તેટલાં એમ ધુજી ધપકી શાંનો પડેય. એ તો તું ચમકતી તત્તવાર મ્યાનમાંથી કહારીને દુસમનોપર ધશે લારેજ તારું કંઈ પડી ગયલું ખુન બેસ પર ચડસ.”

મારાં એ દીલ ઉસકેરનારાં ભાપણની લીમણ પર જરાખી અસર થઈ નહી. એ તો છોડી પડ્યો. “મંચા, ખુલ્લને ખાતર એ ભારી ખોલોવાલા બધાં તારાં નાટકી ભાપણો બંધ કર, તું તલવાર મ્યાનમાંથી બહાર કાઢવાની વાત કરેય પણ મેંતો દહારી ખોરતી વખતે અસતરો ખોલાંમાંથી બહાર કાઢ્યા સીવાય બીજું કંઈમી હથીયાર હાથમાં ધરયું નથી. તું પરસીપોલીસના ન્યાગાનોની જંગની વાત કરેય તે લોકને તો મેં નહી જોયલા પણ ખીયારા મારા બાપદાદાઓએ તો લાકરાના ગજો રેશમી ટાકા ભરવા સીવાય કંઈ કીધેલું નહી એટલે તે લોકને પગલે ચાલી એ પકાણોની લરછ ફરછમાં મારે માથું મારવું નથી. એ પકાણુ મગોલો મગાય તેમાં આપુને વચ્ચે પડવાની જરૂરજ થું છે. તું નકામો મને બચરવાલ આદમીને મોટા પગારની લાલચો આપી બચ્ચાં છોકરાંઓની ગોદમાંથી બજાતકારે નસાડી લાયોચ” કરીને એણે તો. ડીમો તાણીને ડચકાં ખાવા માંડ્યાં ને કુટુંબની જુદાઈનો ગમ ભુલાવવા બાટલીમાંનો બાકી રહેલો સ્પીરીટખી ગટાવી ગીયો.

બચાએ તો નાદરખાનના તાણાટપલાથી છેરછને ટેલફોન ફેંકી દીધો. ને તલવાર પર હાથ નાંખ્યો. “અય મારા અઝીઝ બહાદર પારસી અફઝરો, જે ઇનતેકામના રોઝની હું આપુર ચશમે રાહ જોતોંતો તે દહારો ધારવા કરતાંખી વહેલો આયોચ. અંચ જવાનો, તમારી લડાયક તાલીમ ને તરખીયત. તેમજ તમારી પોતાની બહાદુરીની કસોટીનો અધ્યામ નઝદીક આયોચ. કીનાની કમરપર હું વેરતું જીન બાંધુંચ. મારાં તમામ લશકરની લગામ હું ખીનદેહસ્ત તમુને સપુર્દ કરુંચ. મારું લશકર, મારાં હથીયાર, મારો દારૂગોળો, મારો માલ ખજાનો હું તમારે હવાલે કરુંચ. જાવ, મારા જંગી જવાનો, લડાઈનો જુડો દરરાવતા જાવ ને દુશમનોને પરાંગદે કરી ફતેહનાં નગારાં વગારતાં પાછા ફરજો.”

લીમજીએ અહીં નીસાસો નાંખ્યો. “દીકરા બ્યાં તારાં ને અમારાંજ દોલ દીલાં તાં અમે નગારાં ને પરચમ શાંના વગારવાના ઉતા. દીકરા મંચા, જે કરવું હોય તે એખલે હાથે કરજો. મારે ભરોસે જરાખી રહેતો ના. નહી.

તો બધાનાં રવાન સામગ્રાં રખરસે. તારં કીધું હવે તું ભોગવ. ધણો કુંડાં કરી રહ્યો'તો તે હવે ગાજ્યોજ તેવોજ વરસજે, મારા બાપ."

મેં જોયું કે પારસી ખીર ને પારસી પાણી બતાવવાનો આયજ મોકો છે એટલે અલ્લાહો અકબરની ખુમ પાડી મેં મારી તલવાર ઝનુનથી મ્યાનમાંથી બહાર ખેંચી કહારી પણ તલવાર લાંબો વખતની પડીને કીટાઈ ગયત્રી હોવાથી અરધી બહાર આવીને અટકી ગઈ તે મેં લીમજીની મદદથી મહા મુસકેલીએ બહાર ખેંચી કહારી. મેં નાગી તલવારથી બચાવે લશકરી સલામી આપી ને પગ સાથ પગ જોરથી મીલીટરી સ્ટાઇલે અફાડીને લલકાર્યું "ખુલ્લું બખતના અય નામવર શાહ, મુઆરક આય રોઝ છે કે તારં આટલા મકીનાતું બાધેલું નીમક તેમજ ચઢીગયલો પગાર હલાલ કરવાનો આ અમુને મોકો મનેચ એવા લડાઈની તો તમે! કાચુકીઓને નવછ હશે પણ એવી લડાઈના દેખાવો મુંબઈમાં રોજના સાધારણ છે. મયદાને જંગ તો મારં ને લીમજીતું ઘેરબાર છે (લીમજી-તારા બાપતું કંખાર છે!) લડાઈ, જંગ, તેગ આઝમાઈ, કતોરાં રંગાઈ, શમશીરખાત્રી ને ગાલાગાલી એ તો અમે પારસીઓનો હરરોઝનો પેશો ને ધધો છે, જે તું નામવર મુંબઈની પોલીસ કોર્ટના રીપોર્ટોપરથી સહેલછથી જોઈ શકશે. આય તેજ જૈહરદાર તલવાર છે કે જોણે છાસ્તીની લડાઈમાં તુકાજીશવ હોલકરનો જમનો અંગોઠો ને ખાઓ કાંન કાપી નાંખ્યો'તો. આય તેજ સમશીરે આબદાર છે કે જેનાથી મેં ખાસુદીન ખીલજીના ગાલપરનો મસો એકજ ઝટકે ઉડાવી દીધો'તો. ને મારા કરતાં મારો જાની દોસ્ત કોર-પોરલ લીમજીસ વધારે ઝનુની ને વાઘ જેવો વીકરાળ છે.

"છેલ્લી "આરમીસ્ટીસ ડે" ને દહારે થયલા ટાઉન હોલમાં ડાન્સમાં તકરાર થતાં એણે ધબ્બો મારીને એક મારવાડીની પાધરીના આંટા તેના ગલામાં ઉતારી દીધા'તા, ને દ્રામમાં કંડકરે એની પાસથી જોટી પાવત્રી લેવા ના પાડવાથી છેરધને તેનો ગાલ ફરડી ખાધો'તો, બસ તું નામવર તારા તક-દીરની લગામ ખીનદેહસ્ત અમારા હાથમાં છોડ. અમારે માટે બસ હવે યા તો ફતેહ યા તો મોત છે! અમે એક જણા લશકરને મોખડે ફતેહ શીરાઝી

સાથ હસ્તે એહરે પાછા ફરશું, નહીં તો ખુસીયા મોતની ગોદમાં સીપાહી બચ્ચાની મીસાલ આરામથી લેટશું.”

આટલું બોલી ઉસકેરાયતી હાલતમાં તત્તવાર મ્યાનમાં ખોસવા જતાં મારે હાથે તે બે વખત લીમશની જાંગમાં બોટી દેવઘ ને એ તો ખુમખરાડા પાડી કુદકા મારવા પડ્યો કે “સત્યાનાસ ગયત્રા, જરા થોરો ઉસકેરઘ મર, મારી જાંગને કંઈ પીન કુશન સમજેય શું? તત્તવાર વાપરતાં નહીં આવરતી. હોય તો વોર્કિંગ સ્ટીક લખને ફર.”

મારાં ભાપણથી બચાપર ઘણીજ સારી અસર થઈ. એણે તરતજ લગાયક પોપાક મંગાવી અને તે ભેટ કીધો; તેમજ કેટલી રસ્તામાં વેચાતો લીધેલો “પુના એગરીકલચર એકઝીબીસન (૧૯૨૬)” વાલો કાંસાનો ત્રીજા વરગનો ચાંદળી બપકામાં મારી છાતીપર લટકાવી અને બેઉ ગાલપર ગરે વરગી બોસા લીધા. લીમશને એણે દોડાપર નાંખવાનું એક ઝરીન છન ભેટ કીધું જે લખને નમન કરતાં લીમશ બચર્યો “મુંબઈમાં ઘોરાપર આપરે બેસતા હોસા થયા પણ સાધકલપર સેડક તરીકે કામ લાગશે.”

હું ને લીમશ હવે પથર પર છરીની ધાર ધસવા બેસી ગીયા. બચાએ તરત બેપીયો દોડાવી ફરબારના જુજીમીને બોલાવી મંગાવ્યો જેણે રમલ જોઈ બીજો દહારે સાંજના ચાર વાગાનું લરઘ માટેનું શુભ મુહરત જાહેર કીધું. તંબુના ફરવાળપર એક ફરબે દુબો તત્તવારના એકજ ઝટકાથી જબેહ કરવામાં આવ્યો ને તેમાંથી વહી જતાં તાળાં ગરમ લોહીનું અરધું અરધું ગલાસ બચાએ અમુને સગન તરીકે પીવા આપ્યું જે મેં ઘણા કમકમાટી પીધું પણ લીમશએ તો સરકા મારીને ગલાસ પુરું કીધું, ને મોંને ચરીને બીજું ગલાસબી માંગીને પેટ પસવારીને પીધું.

તે વખતનો એનો દેખાવ આફ્રીકાના માણસ ખાઉને વધારે મલતો આવતો હતો, ગલાસમાં વરગેડું થોડું લોહી એ પાઉંની કાતરીએ તુંછી નાછીને ખાઈ ગયો. “દીકરા, કાલ કોણે જોઈય. આજે તો ખાઈ પી મજા

કરી લેવ. કદાચ કાલે અત્યારે તો આપણાં મુરદાં મુકકા ટાટ મેદાનમાં રખરતાં બી હોશે. દીકરા મંચા, હું તો આપ પેહલો ને છેલ્લોજ લરછ પર આયોચ. બીજી લરછ વખત બે જીવતો હોવશ ને તું લાખ રૂપીયાબી આપવા કેહશે તોબી હું આંટરોડના પુલની પેલી સાઇડે ફટકશ નહીં.”

(૬)

બચાએ શાકુ સાથનાં અમારાં ખાણાંની ખુશખબતીમાં જનરલ નાદીરખાને નીચલો અલ્ટીમેટમ ટેલીફોનમાં મોકલીને લંગ પાડ્યો, “બચાએ ભીસ્તી, ફનાના દરયાવમાં ડગમગતી તારી કીસતી, હસ્તીનાં અંદરમાયી નીસ્તીનાં ખાંરામાં હું મોકલી આપવા માંગુચ; માટે તારા પારસી ભાડતી ખાંધ્યાઓ સાથ ચોપીસ કલાકમાં મયદાને જંગમાં મારા બહાદુર લશ્કર સાથ મુકાબલો કરી તે લોકને હાથે બટર બીસકોટ જમવા તઇયાર રહેજે.”

નામવર બચાએ એ ગુસ્તાબી ભરેલા અલ્ટીમેટમનો ટેલીફોનમાંજ નાદરખાનનાં મોંના પર મોજીયું છુટું ફેંકી સ્વીકાર કીધો.

અમારી કસોટીનો બારીક વખત હવે આવી પુગ્યોતો. કારણ કે અહીં અમારી એખલાનીજ નહી પણ સોરી પારસી આલમની આબરૂનો સવાલ અમારી દીલાવરી ને જવાંમરદી પર લટકતો હતો. અમે જાણતાંકે અમારી બારીકબારીક હીલચાલની વીગતો ખાસ ખમરપનીઓ તરફથી તાર મારફતે ‘જમે-જમશેદ’ ને ‘કચસરે હીદ’ના અરધે અરધે કલાક બહાર પડતા રૂપેશીયલ એડીશનોમાં છપાઇને બહાર પડતી હતી! મુંબઈમાં પારસીઓમાં ઘેરે ઘેર, કલબે કલબ ને ઝોશીસે ઝોશીસે અમે એ કસોટીમાંથી ફતેહમંદ પસાર થશું કે નહી તેજ બાબદ ચકચાર ચાલતીતી.

અમુને એટલે વડીક ભરોસેદાર ખખર મલીતી કે નામવર રેઝાશાહ ને કમાલપાશા રેડીયો મારફતે અમારા ગ્રોગેસની છુપા જાસુસો મારફતે ખખર મેળવતા હતા. છેલ્લા પારસી બાદશાહ યઝ્દેઝ્દની “મયાવંદ” ના મેદાનમાં

થયલી હાર પછી તેરસો વરસ બાદ પારસીઓ તેવાજ એક ભયંકર તબક્કામાંથી પસાર થતા હતા. અમારા નાણુક ખભાં પર અમે ઘણી ગંભીર જોખમદારી ઉઠાવી લીધી હતી. મુંબઈની પંચાયતના સેક્રેટરી તરફથી તેજ સવારનાં અમુને અરજાંટ તાર મળ્યો'તો કે “જંગમાં બહાદુરીથી લડજો. જરૂર પડે તો ત્યાંજ મરજો. અમે તમારા લોકની ઘણી ભપકાદાર ને ગંજવર પાયદસ્ત કહારશું.” આથી વધારે અમુને ઉતેજન શું જોઈયે ?

બચાએ પોતાનું તમામ પાયદલ તેમજ ઘોડેસ્વાર લશ્કર, તોપખાનું, અબરચીખાનું, દારૂખાનું બધું અમારે સ્વાધીન કીધું. બંધી લશ્કરી બરાખોની આવી એણે અમુને સોંપી દીધી, ને કાયુલના ગેઝેટ એકત્રા-ઓરડીનરીમાં નીચલી ખબર લાલ સહીએ પ્રસીધ કરવામાં આવી.

હીઝરી સાલ ૧૩૯૫, માહ રમઝાન,

“આલાં હજરત, ગજવામાં બરકત, પીરાન પીર, મવલા પીર, અફસરે જંગ મોચેર કાવારણા, નખીરાએ જાદીરાણાને, અફઘાન લશ્કરના વગર પગારના ઓતરરી કમાનડર-ઈન-ચીફ ઉર્ફે સીપેડસાલાર તરીકે નામવર બચાએ સાકુ તરફથી નેમવામાં આવે છે. ઓધાની રૂએ એવણુને ચારથી વધુ બધરી કરવાની તેમજ મહીનામાં ત્રણ ખુનો કરવાની છુટ રહેશે. એ ઓધાની સાથે સાથે એવણુ કાયુલના સરકારી ખુબાખાના ને હમામખાનાના વડા તરીકેનો બી ચાર્જ તપાસી લેશે.

કોરપોરલ લોમજી ઉર્ફે લાઇમજીસને ચીફ ઓફ ધી જનરલ સ્ટાફ ને હીરેક્ટર ઓફ ધી કોમીસરીયટ ડીપાર્ટમેંટ બનાવવામાં આવેચ. એવણુને સવારના પહોરમાં ઉઠીને સપ્રરેથી આખાં લશ્કરને માટે બખર લાવની પડશે જે કામમાં એવણુને બખર માસ્તર ધનજીભાઇ ઘટતી મદદ આપશે.”

મેં મારા નવા ઓદાનો ચાજ જનરલ મહમદ ખીતજી, જેવણુને એઉ આંખે મોતીયા થયલા હોવાથી તદન દેખાતું'તું નહી, તેવણુ પાસથી

તપાસી લીધો. રીટાવર થતા જનરલ તદ્દન ઉધણસી ને અરીણી હોવાથી, લશ્કરમાં અત્યાર સુધીનો કારભાર મને તદ્દન અધેર માલમ પડ્યો. તમામ લશ્કરને મેદાનમાં એકઠું કરીને રોલ કોલ લેતાં માંત્રમ પડ્યું કે દશ હજાર સીપાઇઓમાંથી આઠ હજાર ચાલુ પગારે છ છ મહીનાની રજા પર ગયા માલમ પડ્યા, બેઝ મહીના પર આપવામાં આવેલા નવા મીલીટરી યુનિફોર્મો મોટા ભાગે સીપાઇઓએ ચોર જગરમાં વેચી નાખેલા માલમ પડ્યા. ને આખી રેજીમેન્ટો ઘેરનાંજ ખમીસ ને કાપુડી લુઝ બોંબના લેલા પર પરેડ પર ઉતરી પડીતી. લશ્કરમાં ડીપ્લીપડીન જેવું હતુંજ નહીં, ને ખુદ પરેડ પર બી સીપાઇઓ ખુશાલ જગરે પાનના ડડુમાં ચાવી પચુક દબાવી પીચકારી મારતાંતા ને હિમા હિમાજ ઓરીસરોના દેખનાંજ ફેરીયાઓ પાસથી સેવ, માંઢ્યા, મજબા, ને ફૂલરી મલમ લઈને ખાતા હતા. તોપો પર ડામર લાગેલા નહીં હોવાથી, તેમજ અદર કપુર, મરી નહીં મુકેલાં હોવાથી અધારો પડી ગીયાંતા. મેં એ બધી જુની તોપો કન્ટેન કરીને સરકારી હોસ્પિટલોમાં ટકીયા તરીકે વાપરવા મોકલી દીધી. લશ્કરી અસંખ્યા બી મુબકના દોષ રજાજઅત્રી ગોહરાએ પુરો પાડેલાં હોવાથી દારૂગોળામાં ભારેભાર રેતી ભરેલી હતી, ને અરધા અરધા બોંબો તો કવલા નારીએરની કાટલીઓ ને હાંસના બાફેલા છડાને કારો રંગેલાં માંત્રમ પડ્યાં. મેં એ બધા લશ્કરી અસંખ્યા ને દારૂગોળો રદ કરીધો ને નવા લડાયક સામન બંદુકો, તોપો, દારૂગોળો, યુનિફોર્મો વગેરે પચીસ લાખ રૂપાના માંત્રનો ઓરડર મુબકને દારૂગોળો ને કારતુસો બનાવનારી “વાસનીયા એન્ડ કાવારાણા” ની નામચીન ને જાણીતી પેઢીને આપ્યો. જે લોકોએ વલતે તારે ઓરડર કપુલ રાખીને મને સધ્યારો આપ્યો કે “તમારું પાંચ ટકા કમીશન અલગ રાખયુચ. મુબક પાછા આવે ત્યારે લઈ જાજો. મુવેલા સીપાઇઓના આગપરતા યુનિફોર્મો અમે અરધા બાને પાછા ક્રમશઃ ને જો બંદુકતા કુંદામાં દેતદરેનું લાકડું વાપરતા દેશો તો પંદર ટકા મુબી કમીશન ખસીયી આપશ.”

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

કંદલાર પહોંચતાં જનરલે લીધો હમોને એક એક ખોસો,
 લીમણએ હસવા મશકેરીમાં લીધો દાખીને એક થોંસો.
 પડથો બહુ એ વિચારમાં પહેરવેશ મારો એણે જોધ,
 પુછવાનું બધું માંડી વાળ્યું થોંસાથી સુધ યુધ ખોધ.

(જીવો માનું ૯)

Free YOUR CHILD FROM
RICKETS AND—
DIARRHOEA!

The only sure treatment.

Your child must be sturdy—have strong bones and firm flesh—therefore give Dryco. Give it Daily—ordinary Milk cannot take its place. "Dryco" is treated with ultra violet rays and provides vitamin *D* so essential to avoid rickets and diarrhoea.

EVERY CHILD NEEDS

DRYCO

WRITE FOR A TRIAL TIN AND
VALUABLE BOOKLET TO-DAY.

Dryco is also useful for
TUBERCULOUS PATIENTS.

Write:—

M. A. J. Noble,

109, Parsi Bazar Street, BOMBAY.

કોમીસરીયટ યાને ખાધખોરાકીના ડીપાર્ટમેન્ટના વડા તરીકે લીમનુએ તરતજ અખરચીઓની મોટી ફ્રોજ એકઠી કીધી, ને લડાઈને. માટે પાંચ હજાર સીપાઈઓને આઠ દહારા ચાલે એટલો પાપરી મચીદો ને ખીમાના પેટીસ તથયાર કરાવ્યા, ને પેટીસ પર નાખવા એના અપધછએ એને શીખવેલા નુસખા પ્રમાણે ટામેટાના સોસનું એક મોટું તપેલું પોતે રાંધણીમાં ભરઈને કોઈ શીખી નહી જાય કરીને છુપાછુપ તથયાર કીધું. એણે મુંબઈમાં નવજોત લગનના કોટ્રેક્ટ લઈને મેળવેલો પાવરી તરીકેનો અનુભવ એને આજે ઠીક કામ લાગ્યો.

અચાએ ભેળું ને સાવચેતી વાપરી રાતોરાત કોઈ સીપાઈઓ નાહસી નહી જાય કરીને કાયુક્તના બધા દરવાજાઓ બંધ રખાવ્યા. સીપાઈઓમાં લડવાની ઉલટ છુટે કરીને તે લોકને મેદાનમાં એકઠા કરીને મહમદ ગોરીએ આરમી સદીમાં હીંદુસ્તાનપર જે બાર ચઢઈઓ કીધીંતી તેણે તે વખતે લેવરાવેલી શીલમો અતાવવામાં આવી. અચાના લશકરમાં ખેંડ જેવું કંઈ નહીં હોવાથી મેં ને લીમનુએ ઘાસલેટના ખાલી ડબ્બાઓ પર ભેંસની મોટી ગુરોથી ભુલ ભુલધયાના ખેલનું લશકરી ગાયન “ચલો જંગ કરે, સખી સંગ કરે મારો મારો, કાપો કાપો” ગાઈ વગારીને સીપાઈઓ પાસ કોરસ લેવરાવ્યો. લીમનુનો લડાયક જુસ્સો તપી જવાથી એને એના મીઠા ખુલ્લંદ અવાજે શાહનામાનો રસ્તમ સોરાખનો કુસ્તીનો દીલ ઉશ્કેરનારો કીસ્સો નીચે પ્રમાણે ગાઈ સમજાવ્યો.

ખેત.

“બર આમદ રસ્તમ દર ગુસ્સા કમાલ,
પોકાર કર્દબર સોહરાખ, અખી તુમ સમાલ;
ગીરફતાર સોહરાખરાબર ઝમીન કર્દ,
અઝ ખંજર કાતીલ સોહરાખ શુદ સર્દ.”

ને રસ્તમ સોદરાખતે ઉંચકીને જમીન પર ફેંક્ય તે બાગ પ્રેક્ટીકલી કરી બતાવવા એ કમખખતે મને કંઈ બી એતવણી આપ્યા વગર કમરમાંથી પકરી ઘોબીના ગાંસરા માફક ખાંધપર ઉંકીને પછી મને નીચે પટકી નાખ્યો. ને મારી છાતીપર ચરી બેસી પોતાનું સ્વીપર કાઢી મને ખંજર ભોકતો હોય તેમ ભોક્યું. મારા માથામાં પથરની ધાર લાગવાથી મને જખમ પડ્યો, ને મારી નસકેરી ટુટી ગઇ. પણ એ તો રસ્તમના પાર્ટનું એકટીંગ કરતાં એટલો ઉશકેરણ ગીયો'તો કે મેં એની સાથે તકશર કરવામાં ડાહપણ બોધું નહીં.

આખી રાત પથરોપર છરી ને તલવારો ધસવાના અવાજો સમજતા રહ્યા. તોપખાનાના તોપચીઓએ તોપોપર કોબરા પાલીસ લગારી બ્રસે ચલક કહારી. ઇસકોલમાંથી મેં બી કાબુલના નકશાઓ મંગાવી બીજો દહારની લડાઇનો તમામ પ્લાન ધડી કાઢ્યો. લીમજીએ બી ઉઘટમાં આવી જઇ રીવોલવર લઇ ટારગેટ પ્રેક્ટીસ ને શુટીંગ કરવા પડ્યો; જેમ કરતાં એણે બે વખત મારાં માથાપરથી હેલમેટ ઉડાવી દીધી. ને એવા કવખતનાં મોત-માંથી બચવા મેં એને પટાવી સમજાવી એની પાસથી રીવોલવર લઇ લીધી; ને એનો લડાયક જુસ્સો ટકાવી રાખવા એની આગળ નવસારીવાલા કહલ્યા ભગર્યાઓના ખુનખાર જંગોની વાત કીધી.

છેક પાછલી રાતના ત્રણ વાગે અમે લોક કાલની લડાઇનો શું અંજમ આવશે ને પાછા કોઇ દહારો અમારા ફેડો દીનશાહ, જમશેદ સાથ રેલ્વે હોટલમાં કે પીયસમાં છાંટો લેવા બેસ્યું કે નહીં તેની વાતો કરીને ઉઘડ ગયા. ઉઘમાં બી લીમજી બે વખત “નાદીરખાન આયો” કરીને ઝખડી ઉઢીને મોંના પર બદુસ એઢીને ઘોડીયા નીચે ભરણ ગીયો ને મેં એને કોર્ટ મારસલ કરી તોપને મોતે ઉડારવાની ધમકી આપી ત્યારેજ એ દપટ પડીને મૃતો.

સવારના પાંચ વાગે લશકરી બરાખમાંથી ઉઠવાનું બ્યુગલ ટુંકાયું, ને અમે લોકોએ તરાએ મોંનું ઘોષ કરતી કરીને અમારાં બખતર પહેરી

લીધાં; ને કમરે રીવોલ્વર, પાણીની બાટલી ને તણવારો લટકાવી દીધી. લીમણએ તો કદાચ એ હથીયારો ભાંગી બચ કે પડી બચ તે અકસમાતો ધ્યાનમાં રાખી એ મોટી પાકું કાપવાની છરીઓની પટામાં ખોરી લીધી; ને મારી સખત મનઠ છતાં તડકું લાગે કરીને લશ્કરી કાયદાનો ભંગ કરીને છતરીની સાથે લઈ લીધી. લડાઈ ચાલતી હોય તે વખતે લાંબો વખત મુઠી ખાવાનું મજવાની વકત્રી નહી હોવાથી હમે દરેકે અરધો રજન બટકનાં આફલાં ઇંડા સાથે લઈ લીધાં. લીમણએ બચાપો કીધો કે “બીજું બધું બરાબર છે પણ આપુને કંઈ થાય તો રજા કર્યા બાદ મોંતું દેખરાવવા કુતરો નથી.”

હવે એ ઘોડેસવારો નામવર શાહ તરફથી ઝરીન રમાલથી હાંકેલા એ ખુમચા લઇને આવ્યા. અમે લોકોએ શાહે મગનનો નાસ્તો મોકલ્યો. હશે એમ સમજી, ઘણી ઉણટથી એક ખુમચો ખુલ્યો કીધો તો તેમાં તરતનાં કાપેલાં શકરાંતું લોહીથી ઝંઝરતું ડોકું હતું જેનાં સીંગરાં પર ચીટ્ટી બાંધીતી કે “આય ડોકાંની માફક જ લોહીથી મગરતું દુશ્મનતું ડોકું જંગે મેદાન-માંથી લઇને પાછા ફરજો ને આવીને ઇનામ લેજો. જે ખાલી હાથે પાછા ફરયાય તો તમારા લોકોની મુડીઓ ટાવર પરથી લટકશે.”

લીમણ બખડ્યો, “એ આપુને કંઈ કસઈ બસઈ સમજેય શું કે કાપેલી મુડી આપરી પાસે મંગાવેય.”

ખીજે ખુમચો ખોલ્યો તો અંદર ત્રણ મોટી માગન બોઈ ને એક મગરમજતું ડોકું કુદાએ ખરડીને બચાએ મારા મગન તરીકે મોકલ્યું, અમે લોકોએ મજી બુંછને નાસ્તો ખાઈ લીધો. નાસ્તા પછી લીમણ કંબા-ઉંડમાં દસ ચકકર ગોલ ગોલ ફોડ્યો. ખુલાસો પુછ્યો તો ફહેળે ખુલ નખાસ્તા જંગમાં નસીએ ચારી નહી આપી તો દોરવાની પ્રેક્ટીસ પહેલી હોય ને ફાર્મમાં હોઈયે તો આપણ નહી પડે. દા બા દા, દુસ્વારી ઇનના આપની છે?

હવે છ વાગેલા હોવાથી મેં લીમણને પેરેડ ઓફિસ જઈ બચુમગ પર “રેવીલી” ચાને લશ્કરને હિંદવાનો ફોલ વગાડવા ફરમાવ્યું પણ એ અકસમા

ઝોથમીરે “લાઇટ આઉટ” યાને સુધ જવાનો કોલ વગાર્યો, ને થોડા ધણુ સીપાઇઓ ઉડીને કામે લાગી ગીયા’તા, તે લોકોખી તંબુમાં જઇને બંદુસ ઝોઢીને પાછા મુઠી ગીયા, ને બ્યુગલ મારે જતેજ વગાડીને બધાને પેરેડપર ઝોકકા કરવા પડયા.

બધાનાં હથીયાર યુનિકોર્મ ઇન્ફોર્મે વગેરે કમ્પ્લીટ છે એમ ખાતરી દીધા પછી, મેં લોમજીને એ લોકને નાસ્તો ખવડાવી લેવાનો આરડર આપ્યો. લોમજીએ એ હજાર લશકરીઓને ફશ પાંતમાં બેસાડી દીધા, ને પોતાનાં પચાસ બબરચીઓની મદદથી, એ લોકને ગરમાગરમ પુલાવ ને કટલેસ પીરસાવી દીધા. ખુશાલીથી હાથ મસલતાં એણે મારા કાનમાં પુક મારી - ખાલી આજના નાસ્તાનાજ ખાટકીઓ ને દણાવાલા તરફથી કમીશનના પાંચસો રૂપ્યા બનાવ્યાય. ને જો લડાઈ બે મહીનાખી ચાલસે તો લક્ષાપતી ચમને ઘેરે જશું.”

હવેજ એ મને મારી સાથે એને લડાઈ પર લાવવા માટે દુવા દેવા લાગ્યો. ને પોતાની તરફથી એક નજીવી ભેટ તરીકે મારી બધરીને માટે એક એક્સલેટ એણે મારા હાથમાં સેરવી, કે ખાલી ત્રણસો રૂપરડીની છે પણ એક ગરીબ દોસ્તની વાદગારી તરીકે કમુલ રાખજે. મુંબઈમાં એ એક્સલેટ પાછલથી અંકાવી તો સાડા સત્તર રૂપ્યાની કીંમત માલમ પડી; ને તે બ સુન્ના પર ભાવ વધેલા તેની એટલીખી કીંમત ઉપજી. મેં એ એક્સલેટ ધણો શરમઘેને તેમજ ધણા કાજાવાલા કરાવીને કમુલ રાખી, ને એને શીખામણ દીધી કે શેખ સાદીના બોલ યાદ રાખજે કે Honesty is the best Insurance policy.

લશકરને લડાઈ પર જવાતું હોવાથી જ્યારે હુટે હાથે પુલાવમાં ધી ને મરઘીનાં ફાડયાં નખાયા’તાં; પાકુ લોમજીએ આજ્ઞા કરી પોરબંદરના ઘાડવાનાં ધીને બદલે વેંછટેગલ ધી વાપરેવું હોવાથી સોલજરોએ છેરાઘેને, લોમજીન ઝોઢીને કે એનો આ ભર તરીકેનો મન મરતબો ભુલી જઇને, એને પરડેલાં હાડકાં હુટાં મારવા માગ્યાં, તેથી એને ખાણું પુકું થયું ત્યાં

સુધી છતરી ઓઢીને ફરતું પકડ્યું. સીપાઈઓએ હવે ખરડેલા હાથ પાટણને નુંછી નાંખી, બ્યુગલ વાગતાં સફ સમારીને ઉભા રહી ગયા. એકવીસ તોપના ધડાકા સાથે નામવર અચ્ચાખી પોતાના બદામી રંગના ઘોડા “ઓરેન્જ વીલ્ડમ” પર એ ડી. સી. સૈકતઅલી સાથ આવી લાગ્યો. અમે બેઠાએ તક્તવાર નમાવી એને લશ્કરી માન આપ્યું. અચ્ચાએ વાવટા કાઢી આગલ અદ્ધાન ઝુંડા નીચે ઉભા રહીને “માર્ચ પાસ્ટ” કરી જતા સીપાઈઓની સલામી લીધી.

લશ્કરમાં સીપાઈઓ તરીકે અદ્ધાનો ઉપરાંત મુક્તતાનીઓ, માપલાઓ ને થોડા બોમ્બો ને બાઢીયાઓ ખી હતા, જે ખીયારાઓ મુંબઈમાં નોકરી ધંધા વગર ભુખે મરતા હોવાથી, પેટ ભરવા બચ્ચાના લશ્કરમાં જોડાયાંતા; મેં એક પારસી તરીકે ખાસ મગરૂરીથી જોયું કે મશીનગન સેકશનની એ ટુકડીઓ નવસારી ને ઉઢવાડેના બે નાવર થયલા મોબેદોની સરદારી હેઠળ હતી. એ લોકો પોતાના યુનીફોર્મ પર જમો પીઝેરી પહેડી હાથમાં ચલકતી ચમચો લઈ ચાલતા હતા. વાવટા કાઢી આગલથી પસાર થતા બચ્ચાને એ લોકોએ ચમચ નમાવી “હમમાય રસચે” બોલીને માન આપ્યુંતું. એ બે મોબેદોએ જોઈને મેં ને લીમજીએ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો કે અમુને કંઈ કશું થાય તોખી સચકાર ને ગેહસારણા વગર હવે હમારાં “શ્વાન રખડી જવાની” ધારતી હતી નહી. અચ્ચાએ આપરા ધરમનો અભ્યાસ કીધેલો તરત જણાઈ આવ્યો; કારણ કે બ્યારે એ મોબેદોએ એને ચમચ નમાવી “હમારચે” બોલીને માન આપ્યું કે એણે તરત પોતાની દહારી બેઠ હાથમાં પકડી માથું નમાવી “ખોરવચ્ચા” બોલીને વલનો જવાળ આપ્યો.

મેં મારા એક જુના દોસ્તને અહીં નવા લેખાસમાં જોયો; ને તે મુંબઈ પોલીસના હાથમાંથી છટકેલો જાણીતો બાપુ ચસમાવાલો હતો જે ધાડપાકુ-ઓની એક ટોલી સાથે ઘોડેસ્વાર લશ્કરમાં જોડાયો'તો.

લશ્કરી તાલીમની ગેરહાજરીમાં ઘોડેસ્વાર પલટણ (કેવેલરી)ના ઘણાખરા ઘોડાઓ સવારોએ ભાડતી વીક્ટોરીયામાં અત્યાર સુધી ભાડાંની લાલચે ફેરવેલા હોવાથી બ્યુગલ પર “ગેલપ” (Gallop)નો ઓરડર મલતાંજ, પોણી પલટણના

ઘોડાઓ પેરેડ ઑન્ટ પરથી ઉપડેલા, સવારોની ધણીબી ખેંચતાણુ ને રોકાણુ છતાં, સીધા કાબુકના સ્ટેશનની બહાર રાખેલાં વીક્ટોરીયાના સ્ટેડ પર જઈને હંમેશની પોતાની જગ્યાએ ઉભા; જ્યાંથી એ લોકને દુરથી તોબરામાં ચણા ખતાંવીને પેરેડ ઑન્ટ પર પાછા લાવવામાં આવ્યા. બચાએ તોપખાનાનું રીયરસલબી જોવાની જહોંસ લીધી, એટલે ન છુટકે મને તોપખાનું ફોડાવવાની ફરજ પડી. ચાર તોપોને એક લાઇનમાં ગોઠવી અંદર ગોલા મુકીને તોપથી રેલમેંટના વડા તરીકે લીમછાએ દીવાસથી સલગાવીને તોપો ફોડી, એની નીશાનખાણુ. એવી સામુત હતી કે પહેલેજ સપાટે એણે દુર ટેકરી પર તરતની બંધાવેલી ખંહીની સેનેટરીયમજ ઉડાવી દીધી. ભેજુ વાપરી એણે બચાને મીલીટરી ટપલી જારી ખાતરી આપી કે એણે તોપની નીશાન સેનેટરીયમ પરજ ટાંકીતી, ને બચાએ એનો બરડો ફોડીને એને ઉપરથી શાખાથી આપી. સીપઇઓ ઉલટથી લડે કરીને બચાએ એ લોકનો છ મલીનાનો ચઢી ગયલો પગાર આંગ પર ચુકવી આપ્યો. અચારા બેડના પગાર તરીકે એણે દુરઅંદેશી વાપરી અમુને સેન્ટ્રલ બેંકનો (૧૯૫૦) સપ્ટેમ્બરનો Post dated એક ભરી આપ્યો. બચાએ એકવીસ તોપના માન વચે લશકરને તેમજ અમુને ભલી દુવા ચાહી રખસત લીધી, ને પોતાની ફેમીલી સાથે કાબુકના સ્ટેશન પર તૈયાર રખાવેલી સ્પેસીયલમાં બેઠક લીધી. જો સીતારાની ચાલ એને દગો દેય તો એણે અહીંથીજ બહારોબહાર દેવલાથી ઉપડી જવાનો બંદોબસ્ત કરી રાખ્યોતો.

મેં હવે લગાઇની તકખારીઓ શરૂ કરીધી. પામદલ ત્રણકરને કાબુક નદીની સામે પાર શેરડીના ખેતરમાં ગોઠવી દીધું. ઘોડેસ્વાર લશકરને દુકમનો પર અચંખુચ છાપો મારવા દ્રામના તબેલાઓમાં છુપાવી દીધું, ને શાહી મહેલની ચોતરફ તોપખાનું ગોઠવી દીધું. લશકરમાં કેટલો અધેર કારભાર હોશે તે એટલાં પરથીજ માલમ પડશે, કે તોપો સાફ કરતાં ત્રણ ચાર તોપની નલીઓમાંથી બીલારીનાં તરતનાં જનમેલાં બચ્ચાં મલી આવ્યાંતા. રેડ કોસના તદ્દન વાખા હોવાથી અમે લોકોએ શહેરના ચંપીવાલાઓ, કપર ખોદનારાઓ ને

મુરદાં દેનાવનારાઓને રેડક્રોસના પટ્ટા પહેરાવી વહાણપની થોડા દીવસની તાલીમ આપી રહેયરો સાથ તઈયાર રાખ્યાંતા.

ખંધી તઈયારીઓ ખલાસ થનાં અમે છુટકારાનો દમ ખેંચી, મેદાનમાં સેતરંછ ખીછાવી પાણુનો કાર્ડ ક્લારી જુગાર રમવા બેઠા. મને પારસી જીમખાનામાં વરસોથી પાણું રમતાં બોંહિમાં બેઠેર સંતારવાની આહુ પ્રેક્ષીસ પડેલી હોવાથી, લીમજીના હું સો એક રૂપ્યા અરધા કલાકમાં છતી ગીયો.

દુશ્મનોની હીલચાલ તપાસવા મોકલેલો અમારો એક જસ્ટિસ હવે હાંકતો હુંકતો આવી કહેવા લાગ્યો, કે નાદીરખાન પાંચ લગ્નર જવાનોનાં લશકર સાથ કામુલ નડીના પુલ પર આવી પુગોચ ને પુલની નીચેનાં વીસ ભુંગરાં કાઢી નાંખીને પુલ દીલો ફરી નાંખ્યોચ. કામુલના પુલ પર રેલવે ટ્રીકીટ ક્યેકટરે એની ને એનાં લશકરની કામુલ આવવાની ટ્રીકીટો બેવા માંગી તે તેને ધકકા મારીને એ અંદર ધસી આયોચ.

તુરતજ ખ્યુગલ વજનડી મેં લશકરી દુકડીઓને પોતપોતાની જગાપર ખડા રહી જવાનોં ઝોરડર આપ્યો. અમે લોકો એક દુકડી લઈને આગલ ધસ્યા, તેટલાં નાદરખાન પોતેજ પુલના છેડા પર આવી લાગ્યો ને પરતુ ભાષામાં અમુને બે ચાર ગાળ દઈને ગાવા પડ્યો.

કોણની માથે મુંઠ ખાંધી કે મારી સાંમે આવે ઝતુની પકાંણુ સાંભે પંબો કોણુ લડાવે (દુશ્મન પક્ષ તરફની તાલીઓ). લીમજીએ એને છુટું સ્ત્રીપર મારી ગાયનનો જવાબ ગાયનમાંજ આપ્યો.

“વેચ ના વેચ ના તારાં વરસ,
પડયાંચ તારા જાપ કચકંઈ સરસ;
મુગો મુગો જો રસ્તે નહીં પડશે,
તો કંવાન તારું રસ્તે રસ્તે રખરશે.”

મેં નાદીરખાનને મારામારી ને બોલાચાલી છોડી દઈ સ્પોર્ટ્સમેનની કાની

જંગમાં ઉતરવા સમજાવ્યું. હમે એઉ જણા મેદાનની ક્રીકેટ આઉંડ પર એકલા મળ્યા. મેં ટોસ જીતતાં હરીફાને પહેલાં દાવમાં મોકલવા કબુલ્યું. લીમજીએ પોલીસ કોર્ટના છેડા તરફથી તોપો છોડીને પહેલી છતી ગસની શરૂઆત કીધી, જેનો નાદીરખાનના તોપખાનાએ જીમખાનાને છેડેથી વળતો જવાબ વાળ્યો. પહેલી ઓવર એઉ સાઇડની મેડન પસાર થઇ. એક ગોળીથી લીમજીનું કાંડીયું જરામાં ઉડી જતાં બચી ગીયું.

નાદીરખાને દુરથી સીગનધ કરી, “હાકિઝ ઘેટ” પુછ્યું ને મેં વાવટો લીલવીને “નોટ આઉટ” જાહેર કીધું. એ તો ધણું સારું થયું કે લીમજી ને હું હમારા જીવાનીના વખતમાં ઇસકોલમાંથી કુટ થઇ જઇને કેકી મીસ્ટ્રી સાથે કાઇસના મેદાનમાં ક્રીકેટ રમતા હતી. હું ધણો સારો બૉલર હતો ને લીમજી અચ્છો શીક્ષક ને કેમ જીલનાર હતો. મેં હવે મસીનગનોનો કમ્પાને લીધી, ને ગોલીઓ સાથે સુકા ગ્રીનપીઝ ને વટેણા ભરીને આખાદ નેમ લઇને નાદીરખાનના ઝતુની તાયફાવાળાઓનાં ડોકાં ક્રીકેટની વીકેટ માફક તરૈતર ઉડારવા માંડ્યાં. લીમજી બીરાદરે તો હજી કીધી, એણે તો તોપખાનાની હરોલમાં પાણીથી ભરેલાં મોટાં મોટાં પીપો ગોઠવી દીધાંતાં. ને જેવા દુશમનોની તોપોમાંથી તરખુચ જેવા ગોલાઓ છુટે કે તરત ક્રીકેટ બોલો માફક તે જીલી લઇ પાણીના ભરેલા તળમાં સુકી દેય, કે ગોલા બધા કુટવા આગમજ તદ્દન હાંડગાર થઇ જાય. કોઇ ગરમ ગરમ ગોલાઓ જીલી લઇ કુટવા આગમજ પાછા દુશમનો પર ફેંકી તે લોકનો કચડાણ કહાડતો. અમે એઉ જણાને તો જાણે બોળે જીમખાનાની આઉંડપર પ્રેક્ટીસ મેચ રમતા હોય તેમજ લાચું !

મેં મારી રીવોલ્વરમાંથી ગોળીઓ છોડી દુશમનોની ધણી તોપોના ટાયરોમાં પંકચર પાડ્યા, ને તોપો નકામી કરી નાંખી. હવે દુશમનની જીવણીમાં તરખાટ ફેલાયો, જેનો લાભ લઈ ખેતરમાં કુપાયલાં પાયદલ લશ્કરનાં સીપઇઓ સેરડીનાં સાંઠા લઇ દુશમનોપર તુટી પડ્યા. ને પહેલાજ હુમલામાં નાદીરખાન મથકને જંગમાં પાંચસો મુરદાં, પચાસ તોપો, ત્રણ હાથી ને બસો બેઝન નાંખીને નહાસી ગીયો.

અમારા સીપાહીઓએ દુશ્મનોની છાવણી લુંટી તમામ લુંટ વહેંચી લીધી. લીમજીએ નાદીરખાનના તંત્રમાં ધુસી જઈ તેનો ચાંદીનો હુકકો કબજે કરીધો, ને મને મારા ફાત્તા તરીકે એણે નાદરખાનની તપખીરની દાખડી આપી. અમે ખેઉ જગ્યાએ અમારી આસપાસ પાંચ દશ મુરદાં નખાવી હાથમાં નાગી તલવાર સાથે ફોટો પડાવી ‘જામે જમશેદ’ના શનીવારના અંકમાં છાપવા મોકલી આપ્યો, જે નીચલા હેડિંગ સાથ તંતજ છાપવામાં આવ્યોતો, “કાચુલ નદી પર ખુનખાર લડાઇ. સેંકડો મુરદાંઓનું બહાદુર પારસી જવાનોના હાથપર જખમી થવું.”

આ લડાઈમાં હમારાં લશ્કરમાં અઢાર જણને નાની મોટી ઇજા થઇ હતી, જેમાંના બાર જણ તો તોપ ફુટવાના અવાજથી એશુદ્ધ થઇને ઘોડા-પરથી પડી જવાથી ઇજા પામ્યા હતા. લીમજીને એક તોપના ગોળાનો હુકકો ઉડીને વાગ્યાથી માથામાં જખમ પડ્યોતો, પણ સારે નસીએ લોખંડી હેલ્મેટ પેહડેલી હોવાથી ખોપરીમાં તરલ પડવા ને સહેજ ભેળું ઠપકાવા સીવાય કંઈખી ગંભીર ઇજા નહી થઈતી. એ અકસ્માતની મોહકાણે એની યાદદાસ્ત શક્તી ઘણી નખળી પડી ગઈ છે, ને ખાસ કરીને કોઈની પાસથી ઉઝીતું લીધેલું પાછું ફેરવવાની તો એને યાદ રહેતીજ નથી. મને બી એક ગોળી છાતીમાં લાગી હતી પણ વેસ્ટ કોટના ગજવામાં હંમેશ ખોરદેહ અવસ્તાની ચોપડી રાખીને કેઠે બી ઉભા ઉભા બણવાની આદતને લીધે તે ચોપડીમાં ગોળી ધુસી જવાથી મારો બચાવ થયોતો. હજુબી તે ગોળી મારી બધરી સાડીની પીનમાં જડાવીને સાડીમાં પહેરીને ફરેચ. લડાઈના મેદાનમાંથી નાસી જતાં જતાં નાદીરખાને કાચુલના સ્ટેશન માસ્તર આગળ દાંતમાં આંગણાં પકડી આંખમાં પાણી લાવીને કચુલ કીધું કે આ બે ઝંતુની પારસીઓ બે હજાર મગોલોને પુરા પડે એવા કાફર છે. એ સ્ટેશન માસ્તર આગળ મુંબઈ રહી ગયો હોશે તેણે એને કહ્યું કે એ લોક તો કંઈજ નથી. એ લોકના કરતાં વધારે જોરેમંદ ને સીનેકરાખ પારસી જવાનો બાલારામ સ્ત્રીમાં ને ગામદેવીપર રહેચ. એટલે નાદીરખાન તદ્દનજ ઠંડો થઈ ગયો.

આ આખી લડાઈની ઇમ્પીરીયલ શીલ્ડ કંપનીએ શીલ્ડ ઉતારીય જે જમશેદી-નવરોજ પર રાયલ એપેરામાં બતાવવામાં આવશે. એક ચીઝથી હું ધણોજ દલગીર થયો ને તે એકે લડાઈ હતી તો અરબી ચાલી નહી હોશે કે અમારું અરધુ લશકર ગરગીના તાપથી ચાકી જઈને જમીન પર ચારસા પાંચરી ખુશાલ ધરોધર ઉંધ કાઢતું માલમ પડ્યું. એ લોકને ભરોસે જે રહેતે તો ખીચારા બચાના આ પહેલીજ લડાઈમાં મુપરાં સાકુ થઈ જતે.

(૭)

લડાઈના મેદાનમાં ધુરથી ભરધ ગયલા હોવાથી તેમજ આખા દહારાની થાક ઉતારવા અમે લોકો અખરતાં ગરમ પાણીએ નાહવા બેઠા. લીમજીએ મને કાલાવાલા કરી બરડાપર ખીસો ચોરવા કહ્યો. પણ ખીસો હું સાથે લાવેલો નહી હોવાથી મેં એનાં આખા આંગપર ધસરીને છુતારો ફેરવ્યો ને એને ઝારીઝરીને નવરાવ્યો. કાપુલમાં ઠંડી ધણી પડતી હોવાથી એ કમખખત અહીં પહેલવહેલો નાહ્યો એટલા માટે એના આંગપરના મેલથી મોરીનો નલ બંધ થઈ ગયો ને એની મોહકાનમાં મને બી અરધુજ નાહીને ઉઠી જવું પડ્યું.

હજી તો અમે લોક આંગપર કપરાં પહેરીયે તેટલાંજ બચા એ સાકુનો A. D. C. બારણાંપર ટકેરા મારવા વગર કે રજા પુછવા વગર અદર લાંકતો હુંકતો ધસી આવ્યો. અમે લોક પરદા પાછળ ભરધ જઈને ડોકા ઉપર કહારીને એને શું છે તે પુછ્યું. પણ એવણુ મુરખખીએ સીધી વાતપર આવવાને બદલે તાઝીમતવાજીથી અમારી બેઠની અપરઆપીયત પુછવા માંડી કે “તમો બેઠ સાહેબો કેમ છેવ? રાતના અહીં ઉંધ આવેચ કે? ઘેરથી કંઈ કાગળ આવેચ કે? બચ્ચાં છોકરાં કેમ છે?” વગેરે વગેરે.

લીમજીએ તો બે ત્રણ જબરદસ્ત છીંક ખાધને ગોંધીયાઈ કરી મુક્યું. “અરે અહીં કપરાં પહેર્યાં વગર બધી હારામાં ઠંડી ભરધ ગેઇચ ને શરદીએ

પધી અકરી ચાલ્યોય ને એ તાણમતવાળે શાનો કરી મરેય? એ સત્યાનાશના ગએલાને કેહતી કે જે કેહવું હોય તે કુંકમાં શોર્ટહેંડમાં કહીને પેલાઃ ડોસામાઈ તાખ્યા કહે તેમ. “રખસદે પાનદાન” લેય.”

લીમજીને બગરતો જોઈને એ. ડી. સી. એ બેજું દોરાવ્યું, “મીઠાઈમજુસ, શું છે? ગરમી ધણી લાગેછ શું? કંઈ સરખતે અંશુર નહી તો સરખતે સાલેહુસ મંગાઈ? દીલને રાહત ને મગજને ઠંડક થશે.”

લીમજીનો પીતો તદ્દન ઉકળી આવ્યો ને એણે કંચકીને એ. ડી. સી. ને સાંભુનો ગોરો છુટો માર્યો ને મેં એ. ડી. સી. ને અખારા કરી જવા કહ્યું.. એ બી લીમજીની કફેરી હાલત હવે સમજી ગીયો એટલે તરતજ કહી દીધું- “આલમપનાહ, નામવર નવાખ બચા સાકુ તમો બેઉ મહેરબાનોને એકદમ બોલાવેય માટે કંઈ બી ઢીલ કીધા વગર તમો નામવરોએ હજુરની હાજરીમાં સીતાખીથી હાઝીર થવું.”

બચાના શાહી ફરમાનને માન આપી અમે લોકો વળી એ શું નવી આકૃત ને ધરકંધુજરો છે તેનો વીચાર કરતા શાહે મોકલી આપેલી બે ઘોડાની વીક્ટોરીયામાં બેસી શાહી મહેલ તરફ ઉપડ્યા. આખે રસ્તે અમુને વીચાર આવ્યા કરે કે રખેને કંઈ લડાઈ ચલાવવામાં લુલ કે મફલતી થઈ હોય ને હમારાં રોશ્ન નદારદ થઈ જવાનો વખત આવી પુજે. લીમજીએ દોરાદોરીમાં કપડાં પહેરી લીધેલાં હોવાથી એણે જમણા પગતું છુટ ડાખા પગપર ને ડાખા પગતું જમણાપર પહેરેલું હોવાથી એની અકરવકર ધણી વધી ગઈતી એ ચોપરવા લાગ્યો કે મુંબઈમાં મરધી બટક ખાઈને નર્ચીત જીવે ગગરી રહેલા હતા તે તું અહીંયા ઉકમઈથી કાપુલના દુંખા ખવરાવવા ધસડી લાયો. આજે સવારના તેં ઉઠતાંની સાથે તરો કસતી કીધા વગર વસીદે મોને ચાય પીધી. તેની આય મોહકાન છે. તારા જેવા નાસ્તીક ને અધરમી સાથે મારી સરજતઃ જોડાય તો હું બી નીરદોષ ને બેગુનાહ આદમી તારી સાથે હેરાન પરેશાન ચાઉંય.

મેં એની એવી ડરપોક ને ધુન્ધરી ચાલ માટે એના પર શીટદાર નાખ્યો. “મગર પારસીતું ફરજંદ થઇ મોતનો મુકાબલો કરતાં એટલો ધુન્ધે ચાનો? મોત શું ચીજ છે. મોત તો ઘેરથી નીકળીને ઓશીસમાં જવા બરાબર છે, ને વરી તારા જેવા સખી ને સવાખીને માટે તો મોત એક આશીર્વાદ છે કે વધાર હારમાર થતો તું અટકે.”

પણ મારા આ સધારાની લીમણ પર જેવી જોઇએ તેવી અસર થઇ નહી. એ તો ગજવામાંથી બહારી છોકરાંનો ફોટો કહારી તે પર માથું નાખીને હુસકે હુસકે રડ્યો. કે “જો પરવરદેગાર, બસ એક વખત તું મને ઘેરે પાછો મોકલ. હવેથી હું તદ્દન સુધસી જવશ. વીસડી બી નહી પીવશ ને છોકરાંઓનાં મોણાંમાંથી બોટાં ખાઇ જતો’તો તે બી નહી કરશ.”

મેં એને ધમકાવ્યો. “લીમણુ લીમણુ. ખુદ ખાતર હવે રડવા તતરવાનું બંધ કર. રસ્તા પર ચાલતાં લોકો જોશે કે આવો મોટો ઓશીસર રડેય તો એમજ સમજશે કે એની સાથવાલો એને ચમટા તોરતો હશે. બહારી છોકરાં સાથે હતાં ત્યારે તો તે લોક તરફ નહી જોયું ને હવે બહારી બચ્ચાં કેમ હઇયે ચઢી આયાં. ગાંડા, મારાં બહારી છોકરાં નથી? મારા જેવો પ્યારો પેદર ને મોહબતવતો ભરથાર બીજો કોઇજ હશે તો બી હું છાતી પર પથ્થર સુકીને મરદની માફક સુંગે મોંને બેઠોચ કેની? તો મારા દીલાવર દાખલાની તું બી નકલ કર. ને આપરી આખેરી ઘડીએ ને પરવરની સેતાપેશમાં તાર દીલ લગાડ. ને બહારી બચ્ચાંની તકલીદી મોહબતથી તાર દીલ ઉઠાવ.”

અથાગે મોકલેલી વીક્ટોરીયામાં એવા તેજ ઘોરા જોડેલા કે બએ મીનીટે કોચમેનને એ લોકનાં પુછરાં મંડવા પડતાં’તાં, ને દર પા માઇલે એ લોક ફસડઇને જમીન પર બેસી જતા. કોચમેન નીચે ઉતરી એ લોકના કાનમાં કંઈ કહતો કે તરત ઉઠીને ચાલવા માંડે. અરસે એ ઘોડાને શું કહેતો’તો તેનો કોચમેને ખુલાસો કરીધો કે ઘોડાના કાનમાં એ બોલતો કે, “દીકરા, ઘેર ચાલ તુને પરણવશ.” કે એ ચંચળ જનાવરો તરત ઉઠીને ચાલવા માંડતા! કોચમેનની બી બેઉ આંખમાં મોતીયા પાકેલા તે એ ભલા આદમીએ

બી ગાડી બે વખત કાનસનાં થાંભલા સાથ અથડાવી નાંખી. ને પાહરા પર ઉભેલા પોલીસ સારંગટે અમારી ગાડીનો નંબર ને અમારા નામ ડાયરીમાં લખી લીધાં કે, કાલે સવારે ઝોનરરી મેજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં હાજર થજો. તમારા થોડા કલાકના ચાલીસ માઈલની ઝડપે દોડતાંતા. એના આપનું કપાલ-

અમારી પાછલ નીકળેલા બે મુરદાના જનાજઓ કહારના અમારી આગલ નીકળી ગયાંતા એવાં અમારાં તેજી ટકુઓ હતાં. આખે રસ્તે ઠેકાણે ઠેકાણે બાંધુના આરકાંઓ ને કમાનો ઉભી કરવામાં આવીંતી. લોકોનાં ટોળે-ટોળાં વાવટાઓ લઇને ફરતાંતાં, ને અમુને જોઇને મદાતમા મંચેરસાકી જય કરીને વાવટા નમાવીને માન આપતાંતા. વાવટા પર નીચે પ્રમાણે લખાણો હતાં.

(૧) અફધાનો પારસી કોમના છંદગીભર અહેશાનમંદ છે.

(૨) સ્વરાજ્ય અમારો જન્મસીધ હક છે.

રસ્તે રસ્તે ફેકવાલી છોકરીઓ દાખડાઓ લઈ રેડ કોસ ફાંડને માટે નાણાં ઉધરાવતીંતી. લીમળુએ પેસુ સમળુના જેવું ગંભીર ડાયુ કરીને મારા કાનમાં ટુંક મારી “દીકરા, અહીં બી બેપસી સખાવાલાના પપેતી બ્લોકની ધમાલ ચાલી રહીય. પાવલી આઠ આના વરી ઝોંસવું પડશે.”

મેં એને મુંગો મરી રહેલા કહીને ખરી બીના સમજાવી કે, આય તો અફગાન લશકરના જખમી થયલા સીપાહીઓના ફાંડ માટે કાચુકની વનીતા વીઆમની છોકરીઓ ફાલો એકઠો કરેય. તેટલાં તો બે આર છોકરીઓની અમો પર નજર પડતાં અમુને ઝાળખી કાઢીને “ફારસી અફસર ઝીંદાબાસ” ની લુમ પાડી. આર પાંચ છોકરીઓ ગાડીમાં ચઢી બેઠી ને દાખડામાં કંઈ નાંખવા કહ્યું. મેં તો મારી પાસ છુટી દસ ગીની હતી તે આય ભલાં કામ માટે દાખડામાં નાંખી. લીમળુએ બી છોકરીઓને વાતમાં નાંખીને અંદર પટાવું પાતલવું બકકલ ને થોડા પીકામાંથી મલેલા ખોટા ઢબુઓ મોટા

અવાજ કરીને ખખરાવીને નાંખ્યા ને મારા કરતાં વધુ સખીવશુદ્ધ હોવાનું માન ખાટી ગીયો.

મહેલની નગદીક આવી પુગતાં મેં લીમજીને મોનાંમાંથી પાનનો હુચો ફેંકારી નાખવા ને પાટલુનની મહોરી સમારી ટટાર બેસવા કહ્યું. મહેલ આગળ ઉતર્યા તો ત્યાંની ધામધુમ ને રચના જોતાંજ અમારા પેટમાં કંથેજ આવી કે અહીં તો બધી રોયલ રીસેપશનની તક્યારીઓ ચાલી રહી'તી!

પોર્ટીકોની સીડી પર લાલ સેતરંજ નાખવામાં આવી'તી, જ્યાં ઉતરતાં સાથેજ જયાનાં મીલીટરી બેડે “Lo, The conquering hero comes” વગાડ્યું, ને ત્યાં ઉબેક્કા ગાર્ડે Present Arms કીધું. જે માન અમે મીલીટરી ટપકી જાડી છાતો બહાર કાઢીને સ્વીકાર્યું.

અહીં બી લીમજીએ એ બધા મીલીટરી દબદબાની માથ મારી નાંખી. એને એનીજ તલવારની બેઉ પગ વચ્ચે ધુસી જવાથી આંડી આવી ને એ દુટ્ટી પડ્યો ને બધો ખરડા લચરડા ગીયો. મેં એનો ડગસો પખોડવાને મસે પેટમાં બે મુકકી બેસાડી દીધી, કારણ કે મારાં પોલીશનની બી સાથે સાથે માથ મરી ગેઇ'તી. મહેલની વાવટા કાઠી પર અફધાન વાવટા સાથે અમારા માનમાં આપણા હિન્દુસ્તાનના ભારતવાસીઓનો માનીતો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ પણ ઉડતો હતો. આપણો નેશનલ ફ્લેગ જોઇને લીમજીનું દેશાભીમાન ઉસ્કેરાઇ આવ્યું ને એણે ફ્લેગને લશકરી ટપકી જાડી. હવે અમે સંગેમરમરના શાહી દાદર પર અઢવા માંડ્યું. દાદરને મથાળે જયાએ સાકુની સાતમી સાસુ જે અગાઉ મુંબઇ રહી આવી હોશે ને પારસી લગનો જોયાં હોશે તે બખતાવર બાતુ હાથમાં સોપારા ને પીંગાણી સાચની સેસ લઇને ઉભી'તી. અમે ઉપર ચઢી રહ્યા કે બેગમ ખતીજનએ અમારા માથાં પરથી ઈંડાં ઓવારયાં ને અમુને કુકતો ચાંલ્લો કીધો ને ભોંમ પર ભાંજવાને બદલે અમારાં બેડનાં માથા પર અકેકુ નરીયેર ભાંજ્યું. જે કે અમુને મજબુત કર લાગી'તી ને ઈંડા જેવું કીચું ઉઠ્યું'તું, તો બી જયાને ખરાબ નહીં લાગે કરીને અમુને મોનું હસ્તું રાખવું પડ્યું. આ પછી નામવર બેગમ સાહેબાએ ચારીમાંથી

સુઠે સુઠે ભરીને હીરા મોતી અમારી પર ઝોવારી નાંખીને અમુને વધાવી લીધા.

ઘેરે આવીને પાધરી ઉંધી કીધી તો ખાસ્સાં બેઠને ફાલે દસ દસ હજારના હીરા મોતી આવ્યા. આ કીયા ખતમ થતાંજ અમે દીવાને-ખાસમાં પગ મુક્યો ને બચાએ અમારી પાસ ધરી આવીને ઉલટથી એવી તો દાખીને કોટી કીધી કે લીમણથી “બાપરે, દબાઈ ગીયોરે” કરીને ખુમ પડાઈ ગેઈ. કાંઈ બચાતું પહાડ જેવું આંગ ને જોર ને કાંઈ અમારાં કોટલાં જેવાં હાડપીંજરો! બચાએ એક વાર ફરીથી અમુને ગળે વળગીને ધમાધમ કીસીઓ કીધી. “આફરીન મરહુમા, ધન છે તમારા માતપીતાને, ધન છે તમારા જનમ વખતે હાજર રહેનાર સુવાવડખાનાના ડાકટરને—દાઈને કે જેણે તમે જેવા નામવરોને દુન્યાના તખ્તા પર રજુ કીધાચ. આફરીન મારા બહાદર હમશરીફો, કે તમે જેવા સપુતોએ મારા રાજને આફતમાંથી ને મારી ખીખીઓને નામોશીમાંથી બચાવી છે. તમે બહાદુર પારસીઓ જે મોકકાસર હાજર નહી હોતે તો આજે ખુદા જાણે હું ક્યાં હોતે? મારું રાજપાટ ક્યાં ફના થયું હોતે?”

આટલું બોલતાં એની આંખમાંથી કાણુડી કેર્યા જેવાં પાંચ સાત આંસુ ગાલ પરથી સરી પડીને મોટા અવાજ સાથે પત્થરની જમીન પર પડ્યાં. એના મોભા ને આંગ પ્રમાણે આંસુ બી તેવાંજ બાદશાહી હતાં, ને ચાર પાંચ આંસુથી એક કપ ભરાઈ જાય એવાં કદાવર ને ગંજવર હતાં.

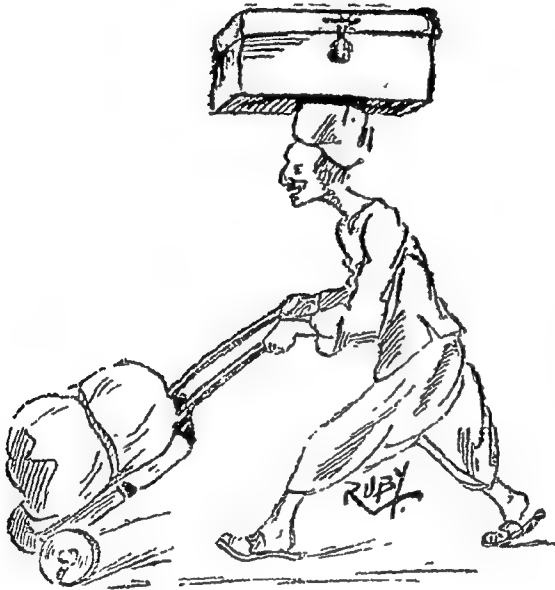
મારી ખાંધ પર એ માથું નાંખીને રરતો’તો, એટલે મારી ખાંધ પર એ આંસુઓનો દરયાવ બંધ કરવા મેં બચાને અરજ કીધી કે, “તમે રડી તતરીને નકામો મારો નવો મીલીટરી કોટ ખરાબ કરોચ. મારાં જમણાં ખભામાં રમેટીઝમ છે તે અહીં રરીને શરદી ના કરો. રમેટીઝમ પાછું ઉભરાશે. જોઈએ તો ડાખાં ખમાં પર માથું નાંખીને માહેતમ કર્યા કરો.” પણ એનો ભરાઈ આવેલો ડીબો અટક્યોજ નહી એટલે મેં નાચારીએ કોટને વધારે ભોંજતો બચાવવા તેની પર વરસાદનો ઓવરકોટ પહેરી લીધો.

અરથે કલાકે બચાએ જેમ તેમ રડવાનું થોભાડ્યું તેટલાં તો નીચે જઈ ચાર ખાલદી પાણી ભરાઈ ગીયુંતું. આવો પીલતન જેવો આદમી ને આવું બચ્ચાં જેવું પોચ્યું નરમ દીલ. એ એટલા વખતમાં તો એ ત્રણ વખત ફેટ મારી ગીયોતો, ને એનાં સાસુ ખતીમ બેગમે ભેમટમાં લુજેલો કાંદો સુંધારયો ત્યારેજ એ હુસ્ચાર થયો, ને ત્યારેજ અમને બચ્ચર બી પડી કે એને હીસ-ટીરીયા થવાની આદત હતી ને વધઢ મણીશકર ગોવાંદજીની ચાલુ દવા કરતોતો.

હુસ્ચારીમાં આવ્યા પછી અમારો બરડો ઢોકી એ નામવર બોલ્યો “આફરીન, આફરીન, અય રસ્તમ સોહરાબની તોખમના કથાની નરો, આફરીન. મને સ્વપને પણ બચ્ચર નહી હતી કે, ઝનુની ચીતા જેવા બહાદુર નરોની એક તોખમ હાંદુસ્તાન આવી મુંબઈમાં વસેલી છે. તમારા લોકના જામે ને કયસરના લખાણો પરથી હું તો એમજ સમજતોતો કે પારસીના પોરયાએ તદન લેલે ગુરે છેવ ને ફક્ત એમકી મેસકી થઈ સેરા પાટલી પાડી બસ બધરાંએને હસાવવામાંજ બહાદુર હશે, પણ આજની લડાઈનો હીંગામ નજરે જોયા પછી મારી ખાતરી થઈજ કે બહારથી લોકડી જેવો દેખાતો તાવદાન ચુંગાલ ધરાવેજ. હું આજની તમારા લોકોની બહાદુરી? તમે ખેઉ નવજવાન બીરાદરાએ કેવા જોડા હોડ્યા ને કેવા ગરમાગરમ જોડા જીલ્યા ને તાયકાં વાલાઓતો કચડવાણ કાઢ્યો. હું એ બધું જનાનખાનાની બારીમાંથી મારાં સાસુની પછવાડે ભરાઈ ચીમકતે જોતોતો. આફરીન, સદહજાર આફરીન.”

એણે હવે પોકાર માર્યો, “કાઈ હાજીર હય. જાવ ખમનચીકું બોલો કે એ દોનો અફસરોકો ગલ્લેમેસે હાથ ડાલ કે મુઠ્ઠા ભરકે ખુરદા દેવ” એ આજ બચ્ચો તદન લહેરમાં આવી ગીયોતો. એણે હવે અમુને દરકતે ત્રણ ત્રણ કાખુલી દુબા બી ભેટ આપ્યા; ને મારી છાતીપર “અખતરે હાંદે રો રસ્તાખેજે માઝદીયાન” નો ને લીમજીની છાતીપર Y. W. C. A. એમ્પીઅનતો આદ પોતાનાં મુખ્યારક હાથે લટકાવ્યો. તેમજ અમુને ખેઉ એમ્પીઅનતો આદ પોતાનાં અસ્તર તપાસતો અ

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBA

ગયો ભુલી લીમળ ખારકેટ લેતાં ભાત્યાની.
 ખાણું સાથ જોઈએ એને સ્પેશીયલ ડીશ પાત્યાની.
 તીંગલ તાંગલ ફરીને હેલ ધાટીની ભુલાવી,
 વગર ટીકીટે બેઠો ત્રેનમાં સામન નહિ તોલાવી.

(જીવો પાનું ૬)

SOUND LUNGS

મ
ર
બ
ત

ક
ક
સાં

PULMOVIGOR

પલ્મોવીગર એ ફેફસાંના દરેક વીકારો જેવા કે હાંફણ, ખંધની હાંફણ અને ન્યુમોનીયા પછીની માંદગી માટે એક ઘણું જ ગુણકારી તેમજ ઉત્તમ અભિષેધ પુરવાર થયું છે. એ તદ્દનજ સલામત ઇલાજ છે તથા મોટી ઉંમરના તેમજ બચ્ચાંઓ માટે જરાખી નુકસાન વગર એકસરખું ઉપયોગી છે.

તમા દ્રેડ માર્ક વાંચીનેજ લેજો.

પલ્મોવીગર

૧૦ ઑંકિસની ખાટલીની કીંમત ર-૧૨-૦

મેલ્બોર્ન પ્રધર્સ,

૨૬, કસ્ટમ હાઉસ રોડ, મુંબઈ.

આ કાપલી ચીટકાવેલી નજરે પડી, “મરદુમ બાલીવાલા, કંપનીના બેનેટની કંપની તરફથી લીલાંક થયેલા માલ.”

(૮)

અમારા નવા ઓધવાના અમુને માનવાન ને ઝમા પેદરાવ્યા બાદ નામવર અચાએ ગજવામાંથી એક કાગળ કહાડ્યો કે ઇરાનના શહ રેઝાશાહ તરફથી આજે સવારેજ આ રકકો મને કાસદ મારફત મળ્યોય. તેમાં એ નામવર લખેલ છે, “ડીયર બચા, જો કે તારા કથુ કામો ને વીચારો સાથ હું મક્કતો થઈ શકતો નથી, પણ તે જો કોઈની વખતે બેનું વાપરયું હોય તો અધવાનીસ્તાનના બચાવ માટે મુંબઈ સરકારીનથી એ બહાદુર નવજવાન પારસીએને બોલાવ્યા તેજ છે. ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં એ લોકના કામુલ ઉપડવાની ખબર વાંચીનેજ મારું તો મારું ટણક્યું કે ચાલ જ, બચાનો દવે દહારો સીતારો ફેરવઈ જશે. એ કદીમ કયાની લોલી ધરાવનારા બહાદુરો મારી રીઆસતમાં બી વસે છે, ને તેઓ એટલા તો ઇમાનદાર ને દયાનતના ચોખ્ખા છે કે કદીમ નયાગાનોની એ હાલની અવસાદપર મારો પુરતો એતેબાર ને વીશ્વાસ છે.

“એનો એકજ દાખલો હું આપુંચ. ગીયા જમશેદી નવરોઝપર મારા એક વીશ્વાસુ ને રમ્યતના માન પામેલા પ્રધાન આરબાબ કયામશહેને રસ્તા-પરથી એક બોટી પાવલી મળી ને એ ઇમાનદાર પારસી ભારતી ટેક્સીમાં પોલીસ કમીશનરની ઓફીસમાં જઈને કમીશનરને તે પાવલી દાખોલાથ આપી આવ્યો. મેં મારા રાજ્યના તમામ મોટા ઓધાઓ ખીનદેહરતે એ બસ્તેકુસ્તીયાનોને સોંપેલા છે. એક મુરખી તરીકે હું તને સલાહ આપુંચ કે તેં એકદું કીધેલું ઝવાહીરખાનું તેમજ નવું જનાનખાનું એ બેહ દસેને સોંપીને તું બેરીકર હંમેશની શાંતીમાં ઉંઘાનો રહે.

તાજે કસમ—તે” ગઇ બકરી ઇદ પર મારી પાસે ત્રણ ચાઈના સોલ્કના તાકા મંગાવેલા તેના ચોપન રૂપીઆ મારા કાસદ સાથ યાદયાદ મોકલી દેજે.”

શાહનો રૂકો ગજવામાં પાછો મુકતાં બચો બોલ્યો, “રેઝાશાહના આય માયાકુલ રૂકાના લખાણથી મારાપર મજબુત અસર થઈય. મારું મેળવેલું ઝવાહીરખાતું ને એકઠું કીધેલું જનાનખાતું જે હું મારા અસરાદ કાબુલીઓના હાથમાં સોંપી તો મને ધાસ્તી છે કે મને એક મહીનામાંજ પેશાવરમાં આય કાશીની દુકાનમાં પાછાં પ્યાલાં રકામી ધોવાં પડે. વળી છેલ્લા બેત્રણ દીવસ થયાં મારો અસલી મુરખખી ન્યાગાન બાબર સ્વપ્નામાં તાકીદ કરી બયય કે, બચ્યા બચ્યા, એ પારસીઓતું પુછરું પકરચુંય તો હવે કદી છોરતો ના. એ લોકોજ તારો દહારો ફેરવશે. જે દહારે એ લોક તુંને છોડી જશે તે દહારે તારાં સુપરાં સાદ થઈ જશે. તેથી મેં પકકો વીચાર કીધાય કે એ જનાનખાના ને ઝવાહીરખાનાની પરવરસી ને પાસબાની કરવાતું જેખમભર્યું કામ તમો બેઉ પારસી જવાનોને સોંપી હું નચીતે ઉંઘાઈ પણ બાવાજનન, ખુશ સંભાળમાં રેહજો. જનાનખાના કે જવાહીરખાનામાં જે કંઈ બી આસનાઈ કે ગફલતી કીધીય તો બેઉ જણાનાં ડોકાં ડીયકાંમાંથી ઉડી ગયલાંજ સમજજો.”

એમ બોલી બચાએ એક કાબુલી દાડમ હવામાં ઉડારી તલવારથી તેનાં બે ફાડયાં કરી નાખ્યાં. શમશેરખાજનો આ પ્રયોગ જોઈને લીમજી તો ગભરાટમાં ગરદનપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો કે “યા ખુદા, તારી પનાહ, એવણને તો દાંડીયા ઉડારવાની મજબુત પ્રેક્ટીસ છે. તે રખેને એ હુન્નર આપરી ગરદન પર બી અજમાવે. દીકરા, આ નવા ઓધ્યા માટે નનોજ વાસજો; નહીં તો વળી બીખાજ થઈને હા ના કહી દેતો. બસ તું તારે થંક્યુ વેરી મય કરીને ઉપકાર સાથ નાજ પાડજો, નહીં તો ગરદનનો વીમો નથી.”

બચાએ હવે તલવાર મ્યાન કરતાં આગળ ચલાવ્યું, “તમારા બેમાંથી જે જનાનખાનાનો ચાર્જ લેશે તેને પોતાની દહારી મુજ બોડાવી નાખવી

પડશે, કે દહારી મુઠને લીધે મારી સાથ બેસાઈ જવાનો કે ભુક્તાનો ખાવાનો આનંસ રહેશે નહીં.”

બાહ્ય સમાધી લેવા મેં પુર નમનતાઈથી કહ્યું. “જેહાંપનાહ, અમે સીપેહસાકારો એવું જનાનખાનું ને જવાહીરખાનું તપાસવાનું મુશકેલ કામ ક્યાં તપાસવા બેસીયે. તું નામવર અમુને તારી લશકરી દુકડીઓનો હવાલો આપ કે દુશમનોનો ક્યહાણુ કહાડી અમારી બહાદુરી ને દેલાવરી બતાવ્યે. આજની લડાઈ તો એક નજીવો સેંપલ છે. તું અમુને પચીસ હજારનું લશકર આપ ને તું જો કે એક મહીનામાં આખું રશીયા છતી તારા પગ આગલ લાવીને મુક્યેય કે નહીં. લડાઈ કરવી એ અમારો રાતદહારનો ધંધો છે. લડાઈનું મયદાન એજ અમારું ઘેરબાર છે. અમે બધરાંઓપર તકેદારી રાખવા મુંબઈ વેરથી નથી આવ્યા. એ કામને માટે આપ નામવર મજબુત માણસો બોલાવો તો બેહતર. જંગના મયદાનમાં ભક્ષે આ ગરદન હડી જાય તેની અમે સીપાહ અચ્ચાઓને પરવાહ નથી, પણ બધરાંઓ ખીરા-વવાનું કામ મરદ અચ્ચા થઈને તો નહીં કરશું.”

બચો. આ સમજી જરા નારાજ થઈ ગીયો. ને કહ્યું કે, “કરનલ મેંચિર, તું કહેય તે વાજખી છે. પણ લડાઈનો હીંગામ હાલમાં ખનમ થયોય. હવે તો મુશ્કેલની આશાયેસ ને આરામ છે. મને ઉમીદ છે કે મારો એટલો સખુન કમુલ રાખી તમે લોક મને શાદમાન કરશો. લડાઈ પુરી થઈય એટલે લશકર ખી બધું વીખેરઈ જઈ ઘેરબારે જઈ ધંધેવાપે લાગી જશે. તો પછી તમે નકામા પડી રહીને મોટો પગાર ખાવ તે શું કામનું? અપ મારા ધીરા વીરા શુરા પારસી સીપાહો, ભક્ષે એ દીવસ રહીને બરાબર દરયાકત કરીને પછી મને તમારો જવાબ આપજો. તેટલાં હાલમાં તો તમારા તંબુમાં જઈ રાહત ને આશાયેસ લેવ ને થોડી કુલરી મલક મારે હાથે બનાવીય તે મોકલુંય તે જરા ચાખજો. સીધારો ખુલ્લ હાશીઝ, સલામ આલેકુમ.”

લીમજીએ સલામ આલેકુમનો વળતો જવાબ વએલેકુમ સલામ આપવાને બદલે બેધ્યાનપણે “માર સખકુ,” બોલી દીધું. સાઈ થયું કે બચો

કંઈ સમજ્યો નહી, નહી તો અહીં કંઈ જોવા જેવું થઈ જતે. એ બેટી-બાપે પંખાખમાં એ ત્રણ ઠેકાણે એમજ બોલીને ગોઠરાનો સામન કીધેલો.

અમે તંબુમાં જઈને બેઠા પણ કંઈ સુજ પડે નહી, એની એજ વાતપર વીચાર કરવા કરીએ. હું કેટલો વીચારમાં પડી ગીયો હોવશ તે એટલાં પરથી માલમ પડશે કે બચાએ અમારા બેઠેને માટે મોકલેલી કુલરી મલકતી એ પહેલો ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં હુંજ સાફ કરી ગીયો, ને લીમજી બ્યારે કુલરી ખાવા ગીયો ત્યારેજ એ ભુલ માલમ પડી.

લીમજી બળાપો કરવા બેઠો. “મંચા, એ આય શું આવ બલા પકર ગલા જેવું થઈ ગીયું. બચ્ચા, જનાનખાનાની બીબીઓમાં જ ને જો તારા કેવા ફેસ્તા ફજેતા થાયય. તું તો વળી રોમેનટીક ટાઇપનો મુવોય, ને ઘેરમાં આયાઓ પર બી લવલેટર લખતો’તો, એવી જો અહીં કંઈ ગફલતી કીધીયતી તો જાણે માથું ખમાંપર ઉતુંજ નહી એમજ સમજજે, વળી આપરે ઘેરે ખચર પડશે કે બૈરાંઓની સંભાલ લેવાતું કામ મલ્યુંય તો આપરે નામની ઘેરમાં માહેતમ ચાલશે. ને આપરી હાથની ધરતીઓ કાપુલ વેર ધસરઈ આવશે; નહી તો આપરીપર બધાં સાથે વધારે ભેળાવાને ચાર્જ મુકી છુટાછેડાની ફરીયાદી માંડશે. વરી મુંબઈની આપરી હાથ કલાસ પારસી સોસાયટીમાં હો હા થઈ રેહશે, ને આપરી આબરમાં ગાબરું પડી લાખતી આબર ખાખતી થઈ જશે.”

હું લીમજીપર છેરઈ પડ્યો, “એમાં બધો વાંક તારોજ છે. તું નખરાં કરીને બૈરાં જેવો અવાજ કહારીને બચા સાથ લાર ને ધરાંપરાં કરીને વાત કરતે નહી તો બચાને મપને બી એ ખ્યાલ નહી આવતે. તેં મુંબઈના રટેજ પરનો એમેચ્યુર લેડી કેરેક્ટરનો હુન્નર એની આગળ અજમાવ્યો, ત્યારેજ એને ખ્યાલ આવ્યો કે આ મરફતના ઝનાના કામ મોંપો. તુંને શું છે? તું તો નાનપણથીજ બૈરાંઓમાં રમીને મોટો થયલો ને તું તો પંદર પંદર સાલીઓ સાથે નાયવા કુલવાવાલો, એટલે જનાનામાં ફરવું હરવું એ તો તારો રોજનો અનુભવ છે. પણ હું લાણુનાર ગણુનાર માણસ બૈરાંઓની સુચ

ધરાવનાર ને બધરાંઓને જોઈને ત્યાકરી ફેડી એક માધ્ય હર નાસનાર તે માઈ તો નાક કપધ જાયય. તેં વરી બાર બાર વરસ વેર છોકરીઓની ઇસકોલમાં ટ્રીલ માસ્તરતું કામ કીધેકું એટલે તારે મનથી તો એ રમત જોયું છે. તુંને તો દરદીને લાવતું તું ને વઘદે ફરમાવ્યું. તું જનાનખાનું તપાસજે હું ઝવાહીરખાનું સંભાલી લેવશ ને તું મને ઝવાહીરખાનામાં મલવા આવે તો ચાલાકી કરી ખુટના તલીયાં પર મીન ના લગારી લાવતો નહી તો જોયપર વેરવીખેર પડેલા હીરા મોતીને મીન લાગી જશે.”

મેં એને જરા પટાવી જોયો. “દીકરા લીમજી, તેં વેપાર ધંધામાં કોતાં કાવતરાં કરી જીંદગી ધરી નાંખીય, ને હવે તાઈં ભેજું બી પોચું પરતું જાયય તે તુંને આસાએશની ઘણી જરૂર છે. તું તારે જનાનખાનાની બહારની ઓરીસમાં કમરે નાગી તલવાર લટકાવી ધઝીયેરમાં લાંબા ટાંટીયા કરી પડી રહેજે, ને આઇસમાં ઠડો કીધેલો ખીર સીપ કરયા કરજે. પણ દીકરા, ખુબ સંભાળ ને સાવચેતીમાં રહેજે હં. તું એપોલો ને રેક્લેમપર ખુબ ફલરટીંગ કરતો તો ને તારી મોટરની આસપાસ પારસી પોરીઓનું મેન્ડર થતું તેવું અહીં કંઈ ના કરવા જતો હં. એ કંઈ એપોલોની એલીસ ને રેક્લેમની રતી નાજં મેહરાં નથી હં. અમથું નીચેથી ઉપર બી જરા જોયુંય તો Nowhere થઇ જશે.”

લીમજીના ધ્યાનમાં મારી ફલીલો ઉતરી નહી. એ તો કેહવા એઠો કે “હજી પાંચ દશ વીકરાલ વાઘ પાલવાનું પસંદ કરું પણ પાંચ દશ બધરાં સંભાળવાનું તો મુદલજ નહી.”

મેં જોયું કે એમ તકરારમાં તો દીવસો નીકલી જશે એટલે મેં લીમજીને કહયું કે, “એ સવાલ આપરા તકદીરપર છોડીએ. મારી પાસ ગજવામાં પાસા છે, તું જાણેય કેની કે અગવર સગવરે કામ લાગે કરીને પાના, પાસા ને વીસ્કીની ફલાસ્ક હું હંમેશ મજવામાં સાથેજ રાખુંય. જો જેના જસ્તી પાસા પડે તેને માટે જનાનખાનું ને જેના ઓછા પડે તેને માટે ઝવાહીરખાનું. બોલ, છે કયુલ. પછી કંઈ બી તકરાર કે અટરાટ રહેશેજ નહીં.”

“જીગારીનો સદા જય છે” બોલી મેં ગજવામાંથી પાસા બહાર કાઢ્યા. લીમજીએ પાસામાં કંઈ દગો તો નથી, કરીને પાસા દાખી જોયા, કરડી જોયા ને હજાર નખરાં કીધાં. “દીકરા મંચા, તું એવું અસરકારતું ફરકુંદ છે કે તારી પર મારો ભરોસોજ નથી આવતો.”

હમે લોકોએ પાસા ફેંક્યા, ને લીમજીની દરગીરી ને નાસીપાસી વચ્ચે પાસા એનાજ વધુ પડ્યા. મેં એને દાખીને સેકીન કીધી ને કોંગ્રેસ્યુલે કીધો. “જનતાનખાનાના ચોડીદારનો માનવતો ને જોખમદાર ઓધો. મેળવવા માટે સેવક તું ને મુઆસ્કયાદી આપેય. દીકરા, તું દહારી મુજ પોરાવશે, ને નકરું જાણે વાડીયા ખાનદાનતું ઘેરું જેવો લાગશે. ચાલ, હવે તારું નશીબ ખુલ્યું ને દહારો ફરી ગીયો, ત્યારે એમ ધુખરાયલી દાર જેવું ડાયું ના કર. કાંય નહીં, તું આગલ ચાલતાં કોઈ બેગમનો માનીતો થઈ જઈ બચાને સમજાવી કહારી કાણુલતી ગાદી પર ફસી જાય! દીકરા, જો એવો દહારો આવે તો મને ફેરેન મીનીસ્ટરનો પોર્ટફુલીયો આપવાનું જીલતો ના હું.”

લીમજી રડતા અવાજે બોલ્યો, “દીકરા, મારાં કલેજ કપકપ જાયય ને તું ને હસવાનું ને ચેષ્ટા કરવાનું સુજ પડેય. મંચા, તેં મને આખરે ફસાવ્યો. જો કામની મને એ-બી-સી બી ખજર નહીં તે કામ તેં મને સોંપ્યું. અરે મારી બધરી એટલી અદેખી છે કે જો હું કોઈ ઓલખતાં બધરાંને અમથું ગુડ મોરનીંગ કરૂંય તો છીકી પડેય, ને કોઈ કદાચ મારી ભોલપમાં સાલીએને પેટમાં દાખીને કોટી કરૂંય તો તેમાં બી વહેમાઈ જાયય. એ જો જાણશે કે મને જનતાનખાનામાં છુટા મુકી દીધોય, તો મારી પર ઝરેઝર તોરી પારશે ને મારા અશરાફ સાલાઓ કાણુલ સુધી આવીને મને માર મારી જશે, તો હું અજાજ નહીં થવશ.”

મેં એને સધીયારો આપ્યો કે “હું તારી તરફથી લરવાવાલો કેવો કેઉં. હું સુખજી જઈને એ લોકને કહેવશ કે, લીમજી તો વટગીને મુસલમાન થઈ ગીયોય ને એ બધરીઓ સાથે ભાગમાં કાણુલમાં પાઉં બીસકીટની મઠી કહારીય, તો એ લોક તારું નામનીશાન લેશેજ નહીં ને તારાં નામ પર પુરોજ મુકશે.”

અમારે જેલ જલે ક્યા ક્યા ઓઢા લેવા તે પાસા ફેંકી નફકી રીધા. એ નવા ઓઢાઓનો આજે લેવા જવાને માટે લીમશીએ અમારા ટપકા જોઈને સોજીયું મુઢરત શોધી કાઢ્યું. એના ફેલવા પ્રમાણે રાહ મંગલનાં ઘેરમાં હોવાથી ને સુકરની ગરદન પર ભરેસપતી ચઢી બેઠેલો હોવાથી આતવારનું મુઢરત અમારે માટે ઘણું ભાગ્યશાળી હતું.

તે પ્રમાણે આતવારે સવારના જલદી ઉડીને અમે નાહીધોષ નવાં કપડાં પહેડીને તથ્યાર થઈ ગીયા. હવેથી બધરાંઓની વચ્ચે રહેવાની એની સરજત નફકી થયલી હોવાથી લીમશીએ ઘણીજ સંભાળથી દહાડી મુઢ બોડીને એહરે મસકા જેવો નરમ બનાવી દીધો, આખે આંગે એણે કોલનવાટર ચોપડ્યું. મોંનાપર પાવડર છાંટી આંખમાં સુરમો આંજ્યો ને કાનમાં અત્તરના રૂતું પોરીયું ખોસીને બધો. મધમધતો બની ગીયો. એનાં લગન પર એના સસરાએ પહેરાવેલી ત્રણ ખોટા હીરાની ત્રણ વીટીઓ આંગણા પર પહેરી લીધી ને નાક પર વાંકી કમાનનો ચસમો મુકીને તદન છેલબટાઉ બની ગીયો. મેં એની મસકેરીખી કીધી કે એનાં લગન પરખી એણે એટલો સંભાળથી ડરેસ નહીં કીધોતો તેનો એણે નફટ જવાખ આપ્યો કે લગન ચખત એકજ બઠરીને ખુશ કરવાનો સવાલ હતો ને આય તો ડજનબંધ બેરાંઓને આંજ નાંખવાનો મોત જીવતનો સવાલ હતો.

એણે હવે લાર કરીને બેરાંઓની માફક નાજીક કદમે ચાલવાની પ્રેક્ટીસ કરવા માંડી ને માફ ઘણું કોહોવરાની મુક્યું. અમે લોકો સગન તરીકે સેવ, દહી, કેરાં ખાઈને નામવર અમીર બચા આગળ હાજીર થયા ને કુરનસ બજની હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા કે હુઝુરે આલાતું ફરમાન બજ લાવવા હાજર થયાય.

બચાનો સખુન અમે માથે ચરાંચ્યાથી એ ઘણો ખુશ થઈ ગીયો ને હસીને દહાડી પસવારતાં બોલ્યો. “તમે નવજવાનો મારાં રાજ્યનાં નવા જોખમ ભરેલા ઓઢાઓ લેવા કયુલ થયાય તે જાણી હું નેહાયત ખુશ છઉં. અવાહીરખાનાનો પાસખાન થવા કોણ તથ્યાર છે?”

“તમારો નામીઝ બદો, નામવર,” રવાનને સેઝદો કરે તેમ સેઝદો કરતાં મેં જવાબ આપ્યો.

“ખયલી ખુશ બહોત અચ્છા” કરીને ખયાએ નારાં સાથે બાંધેલો ચાવીનો ગંઝવર જુમખો મારા હાથમાં મુક્યો, “આપ અવાહીરખાતાની તીજેરીઓની ચાવીનો જુમખો છે. બધી મલીને ખસો ચાવીઓ છે. એ જુમખો આખો વખત કમરના પટામાં ભેરવી રાખજે ને નાહવા એસે ત્યારેખી કમરેથી પટો છોડતો ના. મેં ગોદરેજની આગમાં બળે નહીં તેવી ખાવન તીજેરીઓ મુકાવેલી છે. આજે રાતનાજ હું એ બધું અવેરાત તુને બતાવીને ગણી આપશ. તારૂં ખાસ કામ રોજ સવારના આવી બધું અવેરાત બાલદીઓમાં ખાલી કરી અરીકાંનાં શીણે ઘોઘ રેશમી રૂમાલે સાફ કરી પાછું સુકવીને તીજેરીમાં બરાબર અસલ જગા પર ગોઠવી દેવાનું છે. અવેરાતના રૂમમાં ખાલી ચઢી પર કામ કરવું પડશે કે કપડાંમાં હીરા મોતી ભેરવઘ નહીં જાય. સાંજના ડયુટી પરથી ઘેર જતાં એક ઉલટીનું પરીકું ને જમાલગોટાનો જોડાળ આપવામાં આવશે કે કદાચ હીરા ગરી ગયો હોય તો તરત માફમ પડી આવે. દર આતવારે હું આવીને બરાબર હીસાબ ગણી લેવશ.”

લીમજી તરફ ફરીને નામવરે બાપણ આગળ ચલાવ્યું. “જનાનખાનાનો જીખમ ભેરેલો ઝોધો સપેહસાકાર લીમજીસ તું લેવાનો છે કે? તારા ચહેરા પરથી હું કહી શકુંય કે તું દયાનતનો પાક ને ઇમાનનો સાફ તીકલશે. તારી આંખમાં આ મંચેરના જોટલી લુચ્ચ ધને જણાતી નથી. તું એ નવા ઝોધાને માટે કંઈ રપેશીયલ લાંબકાત ધરાવેય કે?”

લીમજીએ નમીને જવાબ આપ્યો “નામવર મુલતાન, હું નાનપણથીજ છોકરીઓની ઇસકોલમાં શીખીને મોટો થયોય. મારાં તવંગર પીદરનો હું ઘણોજ લાડકો હોવાથી મને રમાડવા દસ દસ આયાઓ રાખેલી. સસરાએ મને ઘેરજમઘ તરીકે રાખેલો હોવાથી પંદર પંદર સાલીઓ વચ્ચે હસી મોલીને વખત ખહારેલો હોવાથી બેરાંઓને હસાવવાની મારી રપેશીયાલીટી છે.

પણ જે ચીજને માટે હું ખાસ મગર છેલું ને તો મારો ડાનસીંગનો હુન્નર છે. મારા મુરખી પપાજીએ મને મેડમ પાવલોવાના હાથ નીચે ડાનસીંગનો હુન્નર હાંસેલ કરવાને તાલીમ લેવા માટે મુક્યો'તો. આપ નામદારની રજા હોય તો જરા સેમ્પલ બતાઉં."

ને અચાની રજા મલવાયા લીમજીએ તો ઘેરથી સાથે લાવેલો ધાધરો પહેરી પગ પર ઘુંઘરી બાંધીને મેડમ પાવલોવાનો જગમરાહુર ડાન્સ Spring થને વસંત ઋતુનો ડાન્સ નાચી બતાવ્યો ને મીનીટો વેર ઝોડીય-સની તાલીઓ મેળવી. મેં જોયું કે જનનખાનામાં નોકરી કરવાના ખ્યાલથી લીમજી ઘણોજ હરખ ને ઉત્કટમાં આવી ગીયો'તો ને એની જુની આનાકાતીઓ હવામાં ઉડી ગઈ હતી.

અચો આ ડાન્સથી લીમજી પર ઘણોજ શીદા થઈ ગયો ને એને પેટમાં દાખીને ઉપર ઉપર ખોસાઓ લીધા. "શાખાશ, મારા વદાદાર રીકો—તમે લોકો તમારા ઝોધાને જોય આપો એવું ખમીર ધરાવોય. જે એમજ આખર સુધી વદાદારીથી મારી ખીદમત બજાવશે તો મેં હુંટમાં મેળવેલી ને જનનખાનામાં રહેલી કોઈ ખાનદાની નાઝનીનો સાથે તમારા નેકાહ કરી આપશ કે તમે માદર વતન મુંબઈ કરવાનો પંજી ખ્યાલ બી નહી કરો."

અમે લોકોએ આ મહેરબાની ભરી માંગણી હસીને ના પાડી. "નામદાર સુસતાન, અમો એક બીરાદરોનાં બચ્ચાં છોકરાં ને એગમો મુંબઈમાં મોજુદ છે. અમારી કામમાં એક જૈરીથી જતલી પરણવાનો કાયદો મોજુદ નથી. નહી તો તારી આ લગ્નચાવનારી ને મહેરબાની ભરી ઓફર ધણીજ ખુશી સાથ કબુલ રાખતે. અમારી અકેટી જૈરી છે તેજ લોકો નાકમાં એવો દમ લાવેછ કે ફરીથી પરણવાનો સપનેબી ખ્યાલ નહી કર્યે."

અચો એક જૈરીની વાત સમજી ઘણો અંજળ થયો. "તમો પારસી લોકોને એ કાયદો ઘણોજ કઢેડો ને સાંકડા વીચારતો છે. અમે પકાણો તો મહીને મહીને જૈરી બદલ્યે તો બી અમુને તો કંડાળો આવી જાય."

બચાએ હવે અમુને નવા ઓધ્યાઓના પોપાકો એનાયત કરીયા ને બીજે દિવસથી ડ્યુટી પર રજુ થઈ જવા કહ્યું. અમે લોકોએ ઘેર જઈને તરત આ ખુશ બખર અમારી બેરીઓ પર લખી નાખી ને ચેતાવી દીધું કે નવા ઓધ્યાઓની જાંજળને લીધે હજુ બેચાર વરસ ઘેર અચાશે નહીં.

અમારા લોકની નવી નેમણુંકો કામુલના ગવરમેન્ટ ગેઝેટમાં નીચે પ્રમાણે પ્રગટ થઈ.

“લડાઈની મોસમ અગ્રાસ થયલી હોવાથી નામવર બચાએ સાકુ પોતાના વક્ષદાર પારસી ઝોરીસરો ઘેર બેસીને હરામનો મોટો પગાર ખાતા હોવાથી એ લોકની નીચલી નવી નેમણુંકો જાહેર કરે છે.

(૧) મેજર-જનરલ મોચેર કાવારાણુને “ખાદીમે નેગેલબાને અવાહીર-ખાના”નો ઓધો સોંપવામાં આવે છે. એ ઝોરીસરને અવાહીરખાનામાં દાખલ થવું તેમજ ત્યાંથી બહાર પડવું અવેરાતને લગતું રોજનું આવકજમવકતું સરનાયું બહાર પાડવું પડશે. દર મહીનાનો બારીક હીસાબ મેસર્સ દાવર એન્ડ કંપનીના વડા ભાગ્યા જાતે તપાસીને બંધ બરાબર છે કે નહીં તેની ખાતરી કરીને સરદીરીફેટ આપશે. અવાહીરખાનું ઉપરાત એ અમલદારને સરકારી તોપખાનું, બખરચીખાનું, રાજનું સોડાનું કારખાનું તેમજ નસાખાનું બી રોજ જાતે તપાસવું પડશે. એ વધારાની નોકરી માટે કંઈ બી એકલા એલાવસ મલશે નહીં પણ રોજનો એક ડજન સોડા લેમન મફત મળશે, તેમજ રાતના સુતી વખતે એ તોપ મફત ફેડવાનો હક મળશે. એની પાછળ એ ડીટેક્ટીવો રાતદહાડો તપાસ રાખવા ફરતા ફરશે, કારણ કે, અવેરાતનો નાણુક મામલો છે.

(૨) સારજન્ટ લાઇમજીસ કાવારાણુને આલા હઝરતે ઉમાં કીધેલાં નવા જનનખાનાનો સ્વતંત્ર ચાર્જ સોંપવામાં આવે છે. સફેદ દહાડીવાલો એ બુઝોર્ગ અમલદાર પોતાના નવા ઓધાની ફરજો વક્ષદારીથી બળવશે ને મન્નક મશકેરીથી દુર રહેશે એવી અમને પુરી ઉમીદ છે. એણે પરણવા પહેલાં છ છ દેહાણેથી ડાજ તોડી નાંખેલાં હોવાથી એને બેરીઓના સ્વભાવનો પુરો

અનુભવ છે તેમજ એ ઓધ્યાની એની લાયકાત માટે મુંબઈની પારસી અંબુમને તેમજ પોલીસ કમીશનરે ગેરંટી આપેલી હોવાથી એ જોખમદાર ઓધ્યાનો ચાર્જ અમે નેહાયત ખુશીથી એને સોંપીએ છીએ, ને એ નવી નેમણુંક માટે એને “પરસતારે માલાએ ચુલખુલી ચુલખુલો” નો ખેતાબ એનાયત કરીએ. જનાનખાનાની બેગમે શહેરમાં શોપિંગે નીકળે ત્યારે એને કમરે તલવાર બાંધી હાથમાં બાલો લઈ કોચબાકસ પર બેસી ગાડીપર પુરતી નેગાહ રાખવી પડશે ને દર પાંચ પાંચ મીનીટે “અઝ બેગમ નઝર દુર કુતી” ની ધ્રુમ મારવી પડશે. દર આતવારે જનાનખાનાની બુઠી દાસીએને હાથ પકડીને રાણીના બાગમાં ફેરવવા લઈ જવી પડશે. મહેલમાં થતા દરેક નવા બચ્ચાંના જન્મ વખતે એને હીરાની વીંટી ને સુનાના પગના કડાંની ભેટ મળશે. મહેલને ફરતી દીવાલના મુખ્ય દરવાજા બહાર એનો વેટીંગ રૂમ ને ઇનકવાયરી ઓફીસ રાખવામાં આવશે. દહાડામાં બે વખત એને દીવાલપર બધે ચાલીને જનાનખાના પર નજર રાખવી પડશે જેમ કરતાં દુરખીન ટાંકવાની કે બેગમોના મોંના પર આરસીના ઓળા નાખવાની સખત મનાઈ છે. રાતના લુલમાં એને બચા સાકુ સમજી એની સાથે કોઈ ચેડાં કહાડે નહીં કરીને એણે પેટપર લાલ હરીકેન ક્લેન્સ તેમજ “ધારતી છે” તું પાટયું બાંધીને ફરવું પડશે. કોઈ બી બેગાનો મરદ જનાનખાના નઝદીક ભટકતો માલમ પડે તો તેને પહેલાં કાપી નાખીને પછીજ શું કામ આયોગ્ય તેના ખુલાસો પુછવો.”

અમારી જોખમભરેલી નેમણુંકો માટે ધણે ઠેકાણેથી અમારીપર મુબારકબાદીના સંદેશાઓ આવ્યા. તેમજ બેચાર પેટના ખરેલાઓએ બચાપર નનામા કાગળ બી લખ્યાં કે એ બેઠ પારસીઓ મુંબઈની સુનેરી ટોળીના મેમ્બરો છે તે તારાં સુપરાં તદ્દન સાફ કરીને તુંને આપલા વગરનો કરી નાખશે. નવસારીથી વડા દસ્તુરજીએ અમારાપર મુબારકબાદીનો તાર મોકલ્યો ને પુછાવ્યું કે તમારે ખરચે બે માંચી ચોપડામાં નોંધાવીય તે કંઈ ગેલમાં ચરારું તે લખી જણાવજો.

આપણે તો બાપ જનમમાં ગાંધીની બી દુકાન નહીં ચલાવેલી તે આખું આખું અવાહીરખાતું મારા આર્જમાં આવ્યું તે મારી બૈરીએ મલકાવે કાગળ લખ્યું કે મરંજે મારો રાજવંશી વર ને સેલર શાહજાદો તે તારી લાયકી ને હુશ્ચારી પ્રમાણેજ તુંને આવું મોટું અવાહીરખાતું મલ્યું. બચાને તાં તો હીસાબ કીતાબ કંઈ હોશે નહી તે મરંજે તમારી કુરસદે મહીને પંદર દહારે નાલ્યું નાલ્યું હીરા મોતીનું પારસલ મોકલ્યા કર્યો. ને મારી બહેનોને હીરાની વીંટીઓ ને મોતીની માલા ધણી ગમેય તે, નાલ્યી મોટી સાંઘઝની એકં ડબ્બન હીરાની વીંટીઓ ને મોતીની માલાઓ કોઈ કાવાં આવતાં જતાં આદમી સાથે હાથોહાથ મોકલી આપ્યો. ગરીબની ધણી દુવા લાગશે ને તમુને કોણને હીસાબ આપવાનો છે? ને તમે બી આટલા વરસ જીવને ધણો મારયોય તે હવે બધું હીરા મોતીનુંજ પહેરીને ફર્યો. હેજગારી તો જીંદગીભર કરવાની છે. હવે ચાન્સ મથોય તો મજા કરી લેજો ને હુશ્ચારી રાખીને સારો જોવો હાય મારી લેજો કે -છોકરાંઓ ખેસીને આવ.”

એ બીચારીને શું ખચર કે એકબારગી રાજ હરીશંકર બી લાલચ આગળ પીગળી બાય, પણ આ મંચુ કાવારાણો તો જન જતાં બી હમાનને આંચ આવવા નહી દેય!

લીમજીની વાઘડે જનાનખાનાની બેગમે સંભાળવાના એને મચેલા નવા ઓઘાની ખચર સમજીને માથેરાનની શીતળ ટેકરી પરથી મીઠી મોહઅતવંતી જખાનમાં દશ પડતું દુકું ને ટચ કાગળ લખ્યું જેનો દુકં -સાર એજ હતો કે “મેં તમુને લગાઇ પર જવા ના કહ્યું ને કાલાવાલા કીધા કે ગાંધીજી સાથે ધરાસણા નીમક ચોરવા જત્ર તે તમે સાકુ ના કહ્યું, ને મારી બહોંશપર કાણવી પકાણો સાચ લડવા ગીયો, ને બચ્ચાં છોકરાં સંભાળવાનો બધો જીખો મારે માથે નાંખી ગીયો. હું જાણ્યું કે તું તારા શોભાદત્તા દોસ્ત મંચુની ઉસ્કેરણીથી મજાહ કરવાના વીચારથી બહરી બચ્ચાં વખાતાં નાખીને ચાલી ગીયો. એ પારસીના તો સાત સાત પહેરીથી આપ-

દાદાઓ લશકરી નોકરી કરતા આવે છે, એટલે મારામારી ને દાદાગીરી કરવાનું તો એને ઓધે ઉતરેલું છે. પણ તું રાતદહારો વાણીયા વધીયાતોમાં બેસનારો ને ફરનારો, ને મરઘું કાપે તો લોહી બેઘને બેશુધ્ધ થઈ જાય તે તું શું તોપ ફેરવા ગીયો. હું જાણતીંતી કે થાકીને ભુખે ઠોકઈ બધરી આગળ દોડતો આવશે તેટલાં તો તારી નેકનામીની ખબર વાંચીને તારી નફ્ટાઈ પર આફરીન કર્યં. ઘેરમાં બધરી એખલી ઝુરે તેની તુંને દયા નહીં આવી ને મગોલોનાં બધરાં સંભાલવાની નોકરી લેવા કુદી પડ્યો તે તુંને આગળ પાછળનો કંઈ વીચારજ નહીં આવ્યો. તારા ટપકામાંજ લખેલું કે તારા ઘરેહ દહારા એવા છે કે તારી નામરજી છતાં બધરાંઓ તારી પુઠે દોરશે ને તુંને હેરાન પરેશાન કરશે ને ને ખરૂંજ પડ્યુંય. તુંને હવે જોખીયદ રાખની કાની સાતસો રાણીઓ વચ્ચે ફરવું પડશે તે હવે તું ઘેર પાછો આવેજ શાનો ?

“તુંને પહેલેથીજ બધરાંઓની પુઠે પુઠે દોરવાની ટેવ પરેલી એટલે તેં માંગીટાંગીને બી આય નોકરી મેલવી હોસે. મુઘાં ઓરખીતાં પારખીતાંઓ. પુકેચ તે બધું નાક કપઈ જાયચ કે લીમજીને લાયકનોજ ઓધો મળ્યોચ, મારે બદલે કોઈ બીજી વીજીજ વાઉ હોતે તો કાપુલ આવીને તુંને કાપુલણોની વચ્ચેથી કાન પકરીને ઘસડી લાવતે. તમારાં માયખી હસીને કહેચ કે એમાં શું છે ? બચ્ચું ખીચાઈ ઘણે વરસે છુટા પરીને રમેચ તો એને રમવા દે. સાબાસ છે તમારા દોસ્ત મચુને, કે ગમે તેવો મવાલી છે પણ બધરાંઓને બેઘને “સકસતે સકસતે સેતાન” જાણતા માંડેચ ને દુરથીજ તયાકરી ફાડેચ. ને વધારે તો શું લખું ? હું સમજુંચ કે માઈ લખેલું પત્થર પર પાણી છે.”

લીમજી તો આય કાગળ વાંચીને ઠંડોગાર થઈ ગીયો. એ તો તરત નોકરીનું રાજીનામું આપીને મુંબઈ ચાલી જવાની હક લઈ બેઠો. પણ મેં એને ચાર રાસબેરીની પેપરમીટ ચુસારીને ઠંડો પાડ્યો કે હોય બધરાંઓની જાત અદેખી ગમે તેં બોલે. મન પર કેવું લેવાનું ? એ તો બોલી બજરીને રહી જશે. ભલા આદમી આવી એશચારામની નોકરી છોડી વરી પાછો બજાર-

ગેટની દુકાનમાં ગરમીમાં લુંબના કાંઠે બેસીશ? હોય લોકો એમખી ખાલ.
આપરી ધ્યાનત સાકુ છે તો નીલખોરોનાં બોલવાની શાની પરવાહ કરવાની?
ઉપર બેઠેલો સાહેબ તો બહુચ કે આપરે બેઠે કેવાં સંજતનાં કરનાં
છઠ્ઠાએ. લીમજીના ધ્યાનમાં આપ વાત ઉતરી ને વરી પાછો નવી નોકરીની
મગ્નક યાદ કરીને આપે ઓરડે ગોળ દોડવા લાગ્યો.

(૯)

કામુલમાં નવા ઓધાઓ પર અમારી નીમણુંક થયા પછી, આ પ્રમાણે
અમારી બેઠની બૈરીઓએ પોતપોતાની અક્કલ ને સ્વભાવ પ્રમાણે કાગળો
લખ્યાંતાં. લીમજીની બૈરીએ તો કાગળમાં એટલી બધી ધાકધમકી કીધીંતી,
કે એ ખીચારને બહુ મારવાતુંજ બાકી રાખ્યુંતું. એ કાગળ વાંચીને એણે
એટલા ઠંડા નીસાસા નાંખ્યાંતા કે આખા ઓરડામાં બધે સરદી થઈ રહીંતી.
એ કાગળ મલ્યા પછી લીમજીએ આખો દહારો પસ્તાયના પારસીતું ગીત
“લગન કરવાં છે સહેલ ધણાં. છુટા છેડા લેવા મુંસકેલ” ગાયા કીધુંતું.

અમે લોકોએ સેતાન ડાલો કરવા ઘણી નરમ ભાષામાં ને પ્યારના
ધકધકતા બોલોમાં સધારો આવે એવાં કાગળો લખી નાંખ્યાં. ખીચારાં ડુંક
અક્કલનાં બૈરાંએને મનાવી પટાવી લેતાં વાર કેટલી? મારી ભોલી ભાલી
બૈરીએ હીરા મોતીનાં ફક્ત પંદર પચ્ચીસ પારસલ જેટલી નજીવી ચીજોની
માંગણી કીધીંતી, તેને એ સમજાવી પટાવીને છાતીએ હાથ આપ્યો કે
“પારસલો તો બધાં પેકયુક ને સીલ કરીને તૈયાર રાખેલાં છે; પણ કામુલના
પોસ્ટમેનો છ મહીનાનો પગાર નથી મલ્યો તે હડતાલ પાડીને, સત્યાગ્રહ
કરીને ઘેરમાં સુઈ રહ્યાય, તે બહાર નીકલતાજ નથી, તે બધું સમાધાન
થતાં પારસલો ઠાવાં મોકલી આપશ, તે ગ્રાંટરોડના સ્ટેશન પરથી લગેજ
ઝાંરીસમાંથી ઠાવાં આદમી સાથે મંગાવી લેજે. હું પારસલો ઘેરબેઠા રવાનાં

હોશે તે નકામાં પારસલો ગેરવસ્તુ બન્ય કરીને સ્ટેશન પરજ મોકલશ. પારસલમાં તાજુ ફુટ છે કરીને લખશ, નહીં તો હીરા મોતી છે એમ જાણશે તો કસ્ટમ ડ્યુટી લાગુ પારીને ચામડું કઢારી નાંખશે. એમાંથી રક્ષાળી રક્ષાળી ભરીને હીરા મોતી ભર-ભાડતોમાં વહેંચજે, કે આપુને જરા સાઈ લાગે. એ લોક પુછે તો કહેજે, કે અફઘાનીસ્તાનમાં પહારોમાં ખોદકામ કરતાં મંચેરસાને હીરા મોતીની ખાણો હાથ લાગીય. હું જે ખી પારસલો મોકલું તેમાંથી ચોથો હીસ્સો વેચી નાંખીને તેના નાણામાંથી ગાયને ઘાસ નખાવજે; ને બાકીના રૂપ્યા ગરીબ પારસીની છોકરીઓને ચાંદીના હાથાની છત્રી અપાવવાના મીસીસ એપસી સખાવાલાએ ખોલેલાં ફંડમાં ભરજે. હીરા મોતી વેચવા હોય તો આપરા દોસ્ત જમશેદજી ધડીયાલીને કહેજે. એવણ અથંગ હીરા પારખુ છે, ને અગાઉ ગોલકોંડાની ખાનના મેનેજર તરીકે રહેલા; ને એવણની મારફતેજ જગપ્રસીધ કોહીતુર હીરા શાહ ઔરંગઝેબે અઢી કરોડ રૂપીયે ખરીદ કીધેલો, જેતું કમીશનજ એવણને પંદર લાખ રૂપીયા મળેલું, ખાનમાં નોકરી રહેલા તે વખતે એકઠા કીધેલા હીરાતું એવણ પાસ કીંમતી સંગ્રહસ્થાન છે જે બધા હીરા ડગલા પર સીવરાવીને દીલ્લી દરબાર વખતે તે ડગલો પહેરીને એવણે ખુદ મહારાજાઓ ને લોર્ડ કરઝનનેખી છક કરી નાંખ્યાંતા. જમશેદજીને મારી તરફથી ખાસ તાકીદ કરજે કે આપરા હીરા મોતીઓ આસ્તે આસ્તે વેચે. સામટા વેચશે તો મુંબઈ ને પેરીસતું હીરાતું બજાર દબાઈ જશે. ખયાના ઝવાહીરખાનામાં હીરા મોતીનો સુમાર નથી. હું તો ખાધેલું હજમ કરવા મીસરતી રાણી કલીયોપેતરાની માફક રોજ રાતના જમી રહીને બે મોંઝાઘટ મોતી સરકામાં પીગલાવીને પી જાઉંચ. પાછો નોકરી પરથી રીટાયર થઈ મુંબઈ આવશ તારે એ રાજવંશી આદત ઘણી ભારી પડશે. તુંખી દાંત ઘણા દુઃખે તો મોતી બારીને તેનાં મંજને દાંત સાફ કરજે. કલતર તરત નરમ પડશે.”

લીમજીએ ખી મારા કહેવા મુજબ. એની મહોરદાર પર સમજાવી પઠાવીને કાગળ ચીતરી કહાડયું. એ તો નાનપણથી ભર ભાડુતોની છોકરીઓ પર કાગળ ચીઠ્ઠી લખતો આવેલો તે એને કંઈ લખવાની બાબદમાં પુછવું

નહી પડે. એણે સમસોગદ ખાધને લખ્યું કે ડારલિંગ, ખુદના હાથે શુકર કરે. કે મારી મનસની મુજબ મને જનનખાનાના જનરલ કમાનડરનો માનવતો. ઓધો મધ્યોચ. બીચારા મંચુનો હાલ તો ઘણો દયા ઉપગમવા ભેગ છે. બીચારાનો નામે ઓધો ભારી પણ મહેનત મંચુરી ને જવાબદારી જખરી. એની ચાલ પ્રમાણે રખેને જવાહીરખાનામાંથી હીરા ચાઉં કરીને કંઈ પાટ-લુનના ગજવામાં સેરવે કરીને બીચારાને આખો દહાડો ચોટલા ભરજ કામ કરવું પડેય. બીચારાને ખુદનાં દીને કામ કરતાં હમણાં હાથેની શરઆત થાય. આખો દહાડો બંધ રૂમમાં પાવરે પાવરે હીરા મોતી કાચરામાં ભરવાના, બખે દહાડે બધા દાગીના ધોવાના, તેમાં હમણાં શહેરમાં પ્લેગ ફાટી નીકળેય તે બચાના હુકમથી ઝવેરાત બધું શીનામણે ધોવું પડેય, તે રાતના ઘેર આવેય તે બીચારો એવો વીસરો વીસરો વાસ આવેય, કે હું એને હમણાં ઓટલા પરજ સુવરાવુંય. શુક કીર્પીંગ જેવું બીચારાએ જનમમાં કીર્પેલું નહી, તે એક દહાડો તેરીયો ત્રણ તેતી વરદી આવી ત્રણ કરીને હીસાબ કાઢ્યો, તે વીસ હીરાની હીસાબમાં ભુલ આવી, તે આખી રાત બેસીને ગણ્યા કીધું, ને મેં ભુલ બતાવી ત્યારેજ એનો જીવ હેડે પડ્યો. મને તો બધા જરીન ઝલાઓ ને કસતી સુરવાલો પહેરી કમરે કઠારી, ખભાં પર નાગી તલવાર ને પટામાં પીસતાવીસ બારની રીતોલવરો લઇને મજેલવું ફર્યા કરતાવું. મારો મ્યુઝીકનો શાખગી અહીં પુરો પડેય. જનનખાનાની બીબીઓ ને બેગમો તથુરા ને ઠીલફા પર ઉસ્તાદી રાગણીઓ વગાડે તે સમજ્યા કરે, ને બહાર બેઠો બેઠોજ વન્સમોર, વન્સમોર કરીને સીપટી ફેર્ય. બીચારીઓ પર જુદું શું કરવા બોલ્યે, પણ એ લોક અંદરથી અતાર નવાર પુલાવ ખુરીયાની ને હલવા નાનખટાઈના ખુમચાઓ મોકલેય. તે હું ને મંચુ હમ દયાની ને પેટ પસવારીને ખાઈએય. મારે માટે કંઈ શીકર કરવી નહી. હું તો દરરોજ દહાડાની દશે દશ ગેહ ભણવા બેસુંય. તું ને કંઈ ચૈસા જોઈએ તો સેંદ્રલ બેંકમાંથી લેજે! તાં આપરાં પંદર લાખ રૂપીયા સેક ટીપોઝીટમાં છે. થોડે થોડે દહાડે બેંકમાં જઈને તીજેરી ખાલીને ભેગા કરજે, નહી તો આમાં ઉધધ ખુવધ લાગી જશે. જોઈએ તો થોડી અદર શીના-

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

લીમછ

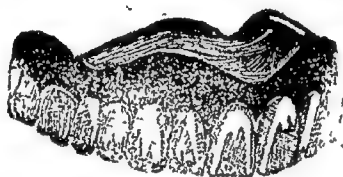
લીમછડો ચાર મંચા તુને હુબાકે મારા,
 લાવ્યો ઘસરી કામુજ ખાવા ધકક પછારા.
 ખુદાય ખુદાય કરી પુરા કરીયેરે ખાવા દહારા,
 વરસમાં ૩૬૫ દહાડા દોસલાં બેસે હમારા.

સસ્તું અને ખાત્રી ભરેલું દાંતનું દવાખાનું.

THE XL DENTAL ROOM

દાંતના ડૉ. એસ. એમ. કામા.

કોટ, હોર્નબી રોડ, ભાટીયા ખાગની સામે.

કઠી નહિ ભાંગે તેવા, અને ખરોખર ચાવી શકાય
એવા દાંત સારા અને સસ્તા બનાવવામાં આવે છે.
દાંતપર ખાજતી પથરી વિજળીના સંચાથી સાફ કરવામાં
આવે છે.

સારા નહિજ થઈ શકે એવા દાંતોને નવીજ બાતની
દવા લગાડી જરાપણ દદ વગર કાઢી નાખવામાં આવે છે.

મેળાપ:—સહવારના દશથી છ.

ઇતલી ગોરી મુઢી રાખજે. આપણા ભાગ્યાઓને પુઢી જોજે કે જો લોક જો થોડા પર બેસના હોય તો થોડાક સોજન અરખી થોડા અહીંથી બેઠા મોકલું. મારાં ઓળખીતાં પારખીતાં જૈરાંઓ મળે તો મારી તરફથી ગળે વળગાવજે. આપણા દોસ્તાને પીલો, જહાંગીર, જમશેદજી જે હજી ખી આતવારે જમવા ઉતરી પડના હોય તો એક બે વખત તીતોરી ને છબ રંધાવજે કે પોતાની મેરે જમવા આવવાના અખાડા કરશે. આલ, ટટા, ડીયરેસ્ટ.

અમે બેઉએ કાગળ લખી નાંખ્યા પછી અમારા છવંને ધણી રાહત થઇ કે આલો હવે વળી મહીનો બે મહીનો અમારું કાંઈ મુંઝવણી નામ લેશે નહીં ને ફરાગાતથી મજલ કરવાની મળશે.

નવા ઓલ્લા પર અમારી પાકી નેમણુંકે થયા પછીજ અમને જયાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી રજબચલી તરફથી માલમ પડ્યું કે જો ઓલ્લાઓ માટે બચાએ પહેલે ડીંદુસ્તાનના 'જણીતા પેપરોમાં જાહેરખબર આપી'તી (જાહેરખબર નીચે મુજબ હતી—“તાકીદે જોઇએ છે. નામવર જયાએ સાક્રના કાયુલના શાહી દરબારમાં જનાનખાના ને જવાહીરખાનાની તફદારી રાખવાના ખાનગી વીશ્વામુ ઓલ્લાઓ માટે ખાનદાની, તાલીમ પામેલા બે જવાન લડાયક ઓલ્લાઓ. જૈરાંઓને હસાવી જણુનાર તેમજ થીઓસોશીસ્ટોને વધારે પસંદગી આપવામાં આવશે. મારો પગાર ઉપરાંત ખાધખોરાકીનો કાચો સામાન પુરો પાડવામાં આવશે. નોકરી દરમ્યાન ખાદીના ચુનીફોર્મ પહેરવા પડશે તેમજ તકલી ફરજયાત ફેરાવી પડશે. પગાર અરજદારોની મુનસફી પર છોડવામાં આવશે. ઉમેદવારોએ પોતાની સખી, હાથ દસ્કતાની કોપી તેમજ સહયેર મુકાબ્યાની સરટીફીકેટ સાથે આઠ દહાડામાં કાયુલના શાહી બાગમાં આંમલીના ઝાડ નીચે જયાએ સાક્રના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીને મળવું.”)

રજબચલીના જણાવવા મુજબ આ જાહેરખબરના જવાબમાં લગભગ પાંચસો અરજીઓ આવી'તી. જનાનખાનાનો ચાર્જ લેવા તો મુંઝવણ મળે-

તુમર લક્ષાપતી પારસી ખાનદાનના શેક્યાઓ વગર પગારે બી નોકરી રહેવા તક્યાર થયા'તા. બ્યારે બમરગેટના એક હેંડસમ જાણીતા ડાક્ટરે તો બચાને ઉપરથી પાંચ હજાર રૂપ્યા પાઘડીના આપીને એ ઓધધો ચલાવવાની ખુશી બતાવી હતી. પણ બચાને અમારે માટે અજબ માન ચાહ ને વીસવાસ બેસી ગયો'તો, એટલે એણે બધી અરજીઓને નોકાઠાં કીધાં, ને અમારીજ નેમલુક છેવટની મુકરર કીધી.

એ અમારા તરફ એટલો પ્યાર રાખતો'તો ને એટલી હદ સુધી અમારી તરફ લડી ગયો'તો, કે કાબુજની એકપુરી પારસી અગીયારીના પંથકી દારબ-દારને અગીયારીમાં થતી કીયાકામ વખતે અમારાં નામો નામધરજીની ટ્રીપમાં ભણવાની બચાએ ખાસ તાકીદ ફરમાવી'તી. એ અગીયારી અમે કાબુજમાં ફરીકામ થયા પછી મેં મારી ખાનગી આવકમાંથી પચાસ હજાર રૂપીયાને ખરચે બંધાવી'તી; ને તેને માટે જથ્થકના મોબેદની ગોઠવણ રીઝર્વ ફંડ રાખીને કીધી'તી. સુખમાં રોજ અગીયારીમાં જઇને, મને ભણવાની આદત પડેલી ને કાબુજમાં અગીયારી નહી હોવાથી મારો જીવ ઘણોજ સુગાતો હતો.

એવી ધાર્મિક જગાપર બી લીમજીની જીંદગીબરની વેપારી આદત ને તાલીમ છુપી રહી નહી. એણે અગીયારીના ઓઠલાપર મલખારી સુખડની દુકાન ખોલી; તે હું રોજ સવારના અગીયારીમાં ભણવા ને સુખડ ચડાવવા જઈ, ત્યારે એ દુકાન ખોલીને આઠ આનાનું સુખડનું પેરીયું મને બે રૂપીયે વેચતો. એ મને રોજ છેતરતો તે હું ખુલ્લી આંખે જોતો'તો, તો બી એ બચરવાજ આદતી હોવાથી હું મનમાંજ આફસોસ કરી ચુપ બેસતો. મારા ચાહુ કાલાવાલા ને સમજવત છતાં એ કદી અગીયારીની અંદર પગ મુકતો નહી. પણ હું અંદર ભણતો હોઈ ત્યારે એ અગીયારીના ઓઠલાપર બેસી રેસની ચોપડીમાંથી હેંડીકપો વાંચી વીનર ઘોડાઓ શોધતો. બચો મારી ભણવાગણવાની રીતમાતથી મારાપર ઘણોજ ખુશ રહેતો ને મોત્રો-કે “આગા, મોંચેર, તુંને ખરાં દીલથી બંદગી કરતાં જોવો એ ખુદને નહી માનનાર આદતીને ખુદના રાખર દોરવવા માટે બસ છે. એણે મારી એક ચીતે કસ્ટી

કરતી વખતની બંદગીની એક ટોકી (બોલની) શીલમ ભવીપની ઓલાદને બતાવવા માટે મોટે બરચે ઉતરાવી'તી; જે એટલી ટ્રેજીક હતી કે શીલમ ઉતારનાર ખુદ કેમેરામેન બી.આર્.ઓ વખત રડ્યા કાઢો'તો.

આવા વિશ્વાસુ માન પામેલા ઓધ્ધાઓ અમો પરદેશીઓને મળવાથી બચાના સ્ટાફના આદમીઓ ને અમલદારોની આંખમાં અદેખમનો આતશ ખરપા થયો; ને અમારો કાંટો કહારી નાંખવાના ઘણાં કાવતરાં રચાયાં. પણ ખુદ રાખનાર હોય તો હજારો દુશ્મન ઉંઘા પડેય; એટલે અમારા બાકને બી ઇન્જ નહી થઇ.

એ ફરેબી દુશ્મનોએ દોસ્તીના સાહ્યા હેઠળ અમુને મેહમાન તરીકે ઝીયાફતમાં બોલાવી, પુલાવમાં એ ત્રણ વખત ભારોભાર ઝેર બી આપી જોયું. પણ અમુને પુલાવ સામો સવાદદાર લાગ્યો ને એ ત્રણ વખત ઉપર ઉપર મંગાવીને ખાધો ને દુશ્મનોનાં મોઢાં ઢાળાં થયાં

બ્યારે એ બાજી નીશફલ ગઇ ત્યારે એ બદમાશોએ અમે લોકો સાંજના ફરવા નીકલતા તેના લાભ લઇને મક્કનોનાં છાપરાંપરથી અમારાપર બોંબો ફેંકવા માંડ્યા. શરૂઆતમાં ઉપરથી બોંબ પડ્યા તે મને ડીકરીએ બરાબર ઝરતું નહી હોવાથી, કોઇ અમુને માન આપવા ઉપરથી કુલ ફેંકેય એમ સમજીને હસીને તે સળગતો બોંબ પાધરીના ઠાકામાં મુકી દીધો. મારી એવી ગફલતીને લીધે અમે બેઠ આખા ઉડી જતે પણ લીમજીએ સમયસુચકતા વાપરીને મારી પાધરીપર પાણીની બાલદી ઉંધી કરી નાંખી સલગતા સુરસુ-રીયાંના બોંબને ઠંડો કરી નાંખ્યો. પંખીયાં મોન ચેતીને અમે લોકોએ સદરા લેંઘા નીચે લોખંડના બખતર પહેરવા માંડ્યાથી, એ બોંબો ફાટવાની અમો જરાયી દરકાર નહી રાખતા. અમારાપર ફરેસ્તાઓ ને ખુદાનો સાહ્યો છે એમ સમજીને દુશ્મનોએ અમોને સતાવવાનું સદંતર બંધ કરી નાંખ્યું.

મારા નવા ઓધ્ધાની જોખમગરી સંપુર્ણ રીતે હું બજા લાવી. શકું તે માટે વંધુ તાલીમ લેવા, મેં મુંબઇના જાણીતા લીરાના વેપારી કલ્ચુમલ ચલ્ચુ-મલે બહાર પાડેલી “હીરા પારખુઓની કીડરગારટન ગાઇડ બુક” મંગાવીને

વાંચવા માંડી. એની અંદર ખાનદાની ને બીનખાનદાની હીરા કેમ પારખવા તેની પુરતી સમજ આપીતી. હીરા ખોટા છે કે ખરા તે પારખવાની એક રીત ઘણી સાદી અને સહેલી હતી; તે એ કે હીરાપર પેટરોલ નાંખી હીરા સલગાવી જોવા, જો હીરા ખરા હોય તો તરત બળીને કોયલો થઇ જાય, એ બાળદની વધારે પાકી ખાતરી કરવા મેં મારી પાસના ને થોડા લીમણ પાસના હીરા લઇને અખતરો અજમાવી જોયો, તો અમારી ખુશાલી વચે ચોપડીમાં લખેલી વીગનો ખરી માલમ પડી. પણ એ અખતરાની મોહકાણુમાં અમારા વીસ હમરના હીરાનું લોખાન થઇ ગયું. લીમણએ બી મારા દાખલાની નકલ કરીને ગુણકામની લખેલી “અર્ધશંખોને હસાવવાના ટુચકા સંગ્રહની” ચોપડી મંગાવી બધી Jokes ને રમુજો મેંને કરવા માંડી કે, જેમમોને હસાવવા કામ લાગે, ને રાતના સુતી વખતે બધી રમુજો મારી આગળ બોલીને પોતેજ એખલો એખલો પેટ ધરીને હસતો, ને હું એને છુટાં ગુટ કે ચોપડી છુટી મારતો ત્યારેજ એ દપટ પરતો ને મને સુવા દેતો.

લીમણએ મને સાફ લાગે એ વીચારથી મારી જાણ વગર મુંબઈનાં જાણીતાં પેપર “તાજ બાતમી” માં મારો જાંદગીનો હેવાલ છપાવી માર્યો. “મુંબઈની પારસી આલમ જાણીને ઘણી ખુશી ને મગર થશે કે બચાએ સાકુના અફઘાન લશ્કરમાં કમાનડર ઓફ ચીફનો માનવંત ઓધ્યો ધરાવતા સપેહસાહાર નવાબ મંચેર કાવરાણુને નામવર બચાએ પોતાના જવાહીરખાનાનો જોખમભર્યો ને વિશ્વાસુ ઓધ્યો સોંપ્યો છે. એવણની કારકીર્દી ઘણી જાણુવા જોવી છે. એવણુ એખજાજ પારસી છે કે જેવણુ પેગમખરાની માફક જનમતાંની સાથે હસ્યાંતા. ત્રણ વરસની ઉંમરે એવણુ પોતાના બાપ સાથે મરઘને ઘેરમાંથી નાહરી ગયા ના. મુંબઈમાં એવણુ પોપટવાડી કલબ તરફથી એક ઓવરમાં આઠ વીકેટ લઇ જાહેરમાં આવ્યાંતા. વીસ વરસની ઉંમરે એવણુ એક આટાપાટાની ટીમ ન્યુઝીલેંડ લઇ ગયાંતા ને ત્યાં બધી મેચો જીતી પોતાની તેમજ કોમની કીરવીની પાધરીમાં એક પીથું ને એ ક્લબીર ઉમેરીતી. એવણુ દર હોળીના તહેવાર પર દુધચાલા ભઠવાણુઓ સાથે ગાયનની હરીફાઈમાં ઉતરતા તેથી એવણુને હંમેશ સે જીતું ને સસ્તું દુધ મળતું. કરો-

ડોની દોઝતના માલેક છતાં એવજ નાસ્તા પર ફક્ત બન પાકે ને ફેરૂં ખાય. ખુદ એ ઓધે એવણને શાંતીથી ભોગવવા લાંબી છદ્મી બહે.”

અમે લોકો લડાઈની થાકથી તરતનાજ પરવારેલા હોવાથી, આ નવી જંગલ, જોહમત ને જોખમોથી ભરપુર નોકરી પર જોડાવા આગમન નામવર અચાને અમુને આઠ દીવસની હકની રત્ન ભોગવવા દેવાની અરજ ગુજરી. એ નામવરે પોતાના હંમેશનાં દુલ્લાં હાતમદીલે તે રત્ન કાપને પગારે આપવાની કરમબક્ષેશ ફરમાવી, પણ એ આઠ દીવસમાં હમે કામુલથી છુ નહી થઈ જઈએ તે માટે દરરોજ સવારના પોલીસ ચોકી પર જઈ અમારી હાજરી પુરાવવાની હમુને તાકીદ કીધી.

અમે લોકોએ જરા સગવડથી ફરહર કરીએ એ વીચારથી કામુલના ચોર બજારમાં જઈ એક સેકંડહેન્ડ ફોર્ડ ગાડી સવાસો રૂપીએ વેચાતી લીધી. લીમજીએ ગંભીર ડાયુ કરી ઇનજન પર લાકડી મારી જોઈ, ને મને ખાત્રી આપી કે ઇનજન તદ્દન સારી હાલતમાં છે. જરીપુરાનાવાલા પહાણે મને પંદર વરસની ગેરંટી લખી આપવાની બહોંશ કીધી, પણ એનો પ્રમાણીક એહરો જોઈને અમે એ લાયકી ઉપકાર સાથ ના પાડી, ને મોટર બંગલે મોકલી આપવાનો ઓરડર આપી ઘેર ગીયા. સાંજના ચોકીદારે આવીને ખબર આપી કે મોટર દરવાજા પર આવીય, એટલે અમે હોંશથી તકવાર થઈને બહાર પડ્યા.

લીમજીએ મોટર દ્રાઈવ કરવા પગના સફેદ મોજાં ગલબજ તરીકે હાથમાં પહેરી લીધાં. બહાર જઈને જોઈએય તો મોટરનાં ટાયર તદ્દન એસી ગયલાં. કંઈ પંકચર પરયાં હોશે સમજીને, બધાં ટાયર એક પછી એક બહાર કાઢ્યાં તો માલમ પડ્યું, કે મોટર વેચવાવાલા મીયાંજીએ અંદરથી બધી ટયુઓ કહારી લીધેલી. ગારબેર દઈને નવી ટયુઓ મુકાવી એમ તેમ થોડું ફરી આયા, તો માલમ પડ્યું કે પેટરોલની ટાંકીમાં આંધરું પડેલું તે પાંચ માઈલની મુસાફરીમાં ચાર ગેલન પેટરોલ ખપી ગયલું, એટલે જરીપુરાનાવાલાને તેજ દહારે કાલાવાલા કરીને મોટર વીસ રૂપીએ પાછી વેચી નાંખી, ને મોટરના નામ પર મોટો જોવો પુરો મુક્યો.

મારો વીચાર એ આઠ દહારાની રમ્મ, પરવરની સેતાયસમાં કોઈ ધરમનાં મકાનમાં કે એવાદનખાનામાં ગુમરવાનો હતો; પણ લીમચએ બહોંસ કીધી કે છંદગીનો બરોસો નહીં ને કાલે શું થશે તે કોઈ બાણતું નથી, તેથી એટલા દહારા દારૂના પારોમાં, ખાણીપીણી ને નાટક રીતેમાંમાં પસાર કરવા. એની દલીલ એ હતી કે ખુદાએ જીવાની જોર, જર ને જોખન આપ્યું, તો એશઆરામમાં વખત કહારવાને બદલે, એમ સાધુ સન્યાસીની કાતી બંદગી કરવા બેસવું એ હેમકતું કામ છે. આખરે એની હુજૂત ને કાલાવાલા આગળ માફ નરમ દીલ પીગણી ગયું ને એની સાથે ફરવા હરવા ને મોજમગ્નહ કરવા મેં મારી નામરજી છતાં કપ્પલ કીધું; ને એને વધારે ખુશ રાખવા એટલા દહારાનો અમારો ખાણીપીણી ને મોજમગ્નહનો જે ખરચ આવે તે બી એનેજ સુકવવા દેવાની મેં મોટાં દીલથી રજા આપી.

બીજે દહારે આખી રાત મસ્તી તોફાનમાં ગુમરવાના ધરાણથી કાણુલમાં બાણીતા થયલાં ને અંગ્રેજી સ્ટાઇલ પર ચાલતાં બચરામ બફતાદીના “હોટલ ડી ક્રાસકેરા સેગરેડા” ના બાર ને બીલીયર્ડ રમ તરફ હેરીયું લીધું. મને તો બચપણથી દારૂની સુગ તે મેં તો મસાલાના દુધતું ગલાસ મંગાવી સીપ કરવા માંડ્યું; ને પડોશમાં બેઠેલા ને સરખત પીતા એક બુઝોરગ મોલવી સાથે “આત્માની ઉન્નતી ને માણસની મુવા પછીની હાલત” પર વાદવીવાદમાં ઉતર્યો.

તકરારમાં મેં વચ્ચે વચ્ચે “ખુને નાહક,” “અસીરે હીર્સ,” “ગોપીચંદ,” વગેરે નાટકોમાંની મોતે કાઢેલી બેતો ને કાફયાઓ સંભલાવીને મોલવી સાહેબને આંજી નાંખ્યા. લીમચ એ દરમ્યાન વીસ્કી સોડાતું ગલાસ લઈ ગજવામાંથી પાનાં કહાડી, હોટલમાંના બીજા પરવારતા પકાણો ને મગોલો સાથે જીગાર રમવા બેઠો. પાનાંની એ રમતમાં કંઈ ઘણો રંગ આવતો હોય એમ જણાયું. કારણ કે થોડા વખતમાં રમનારાઓ આગળ લોકોનું ટોળું એકઠું થવા માંડ્યું. એ બધી શું ધમાલ ચાલી રહીય તે જોવા મોલવીને છોડી હું બી લીમચ આગલ જઈને બેઠો. લીમચ પાસે વીસડી સોડાના ચાર ખાલી ગલાસ પડેલા હતાં, ને એની બાજુમાંજ રૂપ્યા ને તોટોતો ઢગલો પડેલો હતો.

લીમછતું નસીય આજે બુલંદ લાગતું તું કારણ કે આડ દાવમાં એના હાથમાં છ વખત જોડા આબોયોતો. એટી વખતે સામગ્રી જોડેરા એના પાનામાં આવવા લાગ્યાથી રમનાર પક્ષણોમાં એ લીમછના બુલંદ નસીયની ખુશી હતી કે એવણુ મુરખીની હાથચાલાકીની કસમત હતી તે માટે શક પડવા લાગ્યો. લીમછને અગાઉ કલ્પમાં નેપ ષેગ રમતી વખતે જોડા ચોરવા માટે જે વખત માર પડેલો હોવાની વાત મને ખબર હોવાથી, મેં એને સાવચેતીમાં રહેવા ને જે ચાર દાવ દારી જવા માટે ચેતવણી આપવા પગ દાખ્યો, પણ એના પેટમાં ચાર પેગ પડેલા હોવાથી, ને ગમાર પક્ષણોને બનાવી જવાની ઉત્ક્રમાં એ હવે સાધારણુ સાવચેતી ને હુશ્વારી બુલી ગયો, ને જ્યારે એણે એક દાવમાં પોતાનો છતેલો હાથ બતાવવા પાનાં ખોલ્યાં ત્યારે એકટી વખતે ત્રણુ ખુરના એકા જોડે એ બોલા પક્ષણો બી ખરે મામલો સમજ ગયા.

તરતજ બધાઓએ પોતાના કમરના પટામાં ખોસેલી રીવોલવર ને ખંજરો પર હાથ નાખ્યા. મેં લીમછને બુમ પાડી ચેતવણી આપી, “દીકરા લીમ, હવે અર્ધાથી આખરુ દરકારથી દુમ દબાવીને હીંમતથી નાસવામાંજ શોભા છે, નહીં તો નકામા ચડણી થઇ જશું,” ફરીને લીમછની ટેબલ પર પડેલો બધો ખુરદો મેં ઉંચકીને ગળવામાં મુકી દીધો ને ટેબલ ઉચલાવી નાંખી; ને અંધારામાં થયેલી ગરબડનો લાભ લઇને અમે એક બારી કુદાની બહાર છટકી ગયા. કમ્પાઉંડમાં બહાર નીકળીને જોડુંજ તો લીમછ મલે નહી. રખેને એ ખુતીએના હાથમાં સપડાઈ ગીયો હોય, એ ખ્યાલથી હું ધુન્વા પડ્યો, પણ ખાંચ મીનીટમાં તો એજ લપેરા ખાતો બહાર આવ્યો. એ ક્યાં ગુમ થઇ ગીયોતો તે પુછનાં એણે જે છતરી બતાવી કહ્યું કે, “મારી છતરી ઓરડામાં રડી ગઇતી તે લેવા ગીયોતો; ને તું છતરી વગર ફરવા કરતોતો. તે તારે માટે બી પેલા દહારીવાલા મોલનીની છતરી પીટી લાયોય.”

કાબુલમાં રહ્યા તેલેલો વખત અમુને એ હોટલનો રસ્તોજ બુલી જવો પડ્યો. લીમછએ ઘેરે આવી ગાલ પર તમાચો મારી આતશ પર લોખાન મુકીને સમ સંગંદ ખાધા કે, “હવે પછી પાનાને હાથ લગાડવો નહી, ને ન છુટકે જે

રમવુંજ પડે તો પાનામાં કોઇ બી જાતનો એક કરતાં વંચારે એકકો રાખવો નહીં.”

એ પારસી બોલે તેટલાજ વખતનો. બીજેજ દહારે રાતનાં મારી સાથ પાનાં રમીને મને દોઢસો રૂપ્યાની રૂમરી મુકાવી ગીયો; ને એ ઉઠ્યો ત્યારે એની ભેલ બેંહેમાંથી અકેકો બેકર બોંચ પર પડ્યો, ત્યારેજ એની લુચ્ચાઇ પકડાઇ આવી. મારા જેવા અરો ને પરેજગાર દોસ્ત સાચની વરસોની દોસ્તી પકડી બીજે એ નહીં મુઘરે તો કોઇ પગે બી હવે એ નહીં મુઘરે. હું એની એવી ક્કેડી ચાલથી એટલો રંછા થયો કે એ મુઘ ગયા પછી એના ડગલાના ગજવામાંથી મારા છતેલા દોઢસો રૂપ્યા ઉપરાંત બીજા બસો એના બી કહારી લઇને મારી ટ્રુકમાં મુકી દીધા. એટલી હદ મુધી હું એના પર છેડા-યો'તો. મેં એને પેટનાં બચ્ચાં કરતાં જાસતી ચાહ્યો તેનો એણે મને કેવો નાલાયક નતીજો આપ્યો. ખરે, હું તો એને માફ કરંચ પણ ખુદ એને એના ગુનાહોની મારી બક્ષે, એટલુંજ ઇચ્છું.

(૧૦)

કાપુલમાં અત્યાર તલકના શાંત વાતાવરણમાં નહીં ધારેલી ખલલ પડી; અને મુલેહ શાંતીની જગ્યાએ એકરારી, બેદીલી અને બેચેની ફેલાઇ રહી. નાદીરખાન સામેની લડાઇમાં ધમધોકાર પછસા ખરચતાં તીજેરીનું તળાઈું આવી રહ્યું; ને તદ્દન તલીયાંઝટક થઇ જવાથી બચાએ ઉપર ઉપર ઘણા નવા કરો લોકો પર નાખ્યા, પણ છેલ્લે જ્યારે એણે કાપુલી દુંબાઓ પર નાંખ્યો ત્યારે દુંબાઓ પર કાપુલીઓના ખોરાકનો મુખ્ય આધાર હોવાથી આખી સજતનતમાં આ નવા કર સામે ગુરસા ને ઝનુનની લાગણી પ્રગટી નીકળી.

અમે પોતે બી આ કામથી પાછો હડવા બચાને ઘણો સમજાવ્યો ને દુંબાઓ પરનો કર દરેક ધરમનાં ફરમાનોની વીરૂધ્ધ છે, એમ અમે ધર્મશા-ઓમાંથી દાખલા દલીલ સહીત બતાવી આપ્યું, પણ બચાએ પોતાની હડ છોડી નહીં. ખુદ પડાણોમાં એક કહેવત હતી કે, “જે ખામ નહીં દુ'ઓ, તેને

કોઇ લેવ નહીં ચુઓ.” એ પરથીજ એ કોમમાં હુંબા તરફ કેટલું માન ને પ્યાર હતો તે બતાવી આપયુંતું. અફઘાનીસ્તાનના જુદા જુદા પ્રાંતના તાલ-ફાવાક્ષાઓએ પ્રોટેસ્ટ મીટીંગ ભરી હુંબા પરના કર વીરૂધ્ધ સભામાં પસાર થયેલા ઠરાવો પોતાના સરદારો સાથે બચા પર હાથોહાથ મોકલી આપ્યા, પણ બચો એકતો બે થયો નહી.

હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ચાલતી નોનકેરોપરેશનની ચળવળની વીગતો પેપરો મારફતે ચાલુ કાબુલમાં વંચાતી હોવાથી તે ચળવળની અહીં દરેક રીતે નકલ થવા માંડી. આખો દીવસ લોકોનાં ટાંગેટોળાં “હુંબા વગરનું જીવતર રદ છે” “જન આપશું પણ હુંબો જરૂર કાપશું” વગેરે લખાણોવાલા વાવટાઓ હાથમાં પકડી “હુંબા ગોસ-ઝીન્દાબાસ” ની બુમો પાડતા મોહલ્લામાં ફરવા માંડ્યાં. લોકોએ સરકારી આવકને ફટકો મારવાના વીચારથી અસહકાર કરી ગોસ આવાતુંજ બંધ કરી નાખ્યું. ખુદ ખાટકાની દુકાનો પર કાબુલી દેશસેવીકાઓએ પીકેટીંગ કરવા માંડ્યું, એટલે અમુને ખી ફરજિયાત ગોસ બંધ કરવું પડ્યું, ને ચાલુ તરકારી ખાતાં પેટ ખી કુગઇ આયું.

ખુદ મુંબઈથી બ-ફ-ભએ એક લંબાણ કાગળ લખી માતૃભુમી તરફની આ ચળવળ કોઇ ખી લોગે ચાલુ રાખવાની સલાહ આપી, ને એ હીલચાલને પોતાનો નઇતીક ટેકો છે એમ જાહેર કીધું. જીગરચાક કરનારા બે ત્રણ સવાલો એવણે પકાણોને પુછી તેના પોતેજ જવાબ આપ્યા હતા. (૧) બહાદુર પકાણો શું આવા ગેરમન્દાશી ભરેલા કરોને મુંગે મોંને ચલાવી લેશે?—નહીંજ. (૨) દેશની દાઝ ને રદ્યતનાં ભલાં માટે કાબુલીઓ જન આપવા તદ્યાર છે?—હાજ. (૩) ગમે એટલી આફતો વચ્ચે દેશાભીમાન પકાણો શું જરા ખી ડગમગશે?—જરૂરજ નહીંજ.

આ કાગળથી અને અંદર પુછાયલા દીલ ઉશ્કેરનારા સવાલ જવાબોથી પકાણોમાં લડત ચાલુ રાખવા માટે અજબ ઉલટ આવી ગઇ. ખુદ બધરાંઓએ એ ચળવળમાં ભાગ લેવા માંડ્યો, અને બધરાં માટીડાએ પોતાની લાગણી પ્રદર્શીત કરવા હવે પ્રભાત ફેરી ફરવી શરૂ કીધી. જ્યારે ખુદ જુના આચાર-

વીચારની ઓરતો ખી આ હીલચાલમાં ભાગ લેવા બહાર પડી ત્યારે સરકારી
 નોકરો હોવા છતાં અમારી દીલસોજી આ લડત તરફ ખેંચાઈ. ખાસ કરીને
 પ્રભાતેશ્વરીનો આઘડીયા અમુને ઘણોજ ગમ્યો, કે એ મસે એ બધરાંઓનું
 મોંદું જોવાનું ને છોકરીઓ સાથે જરાં ભેળાવાનું મલે. આ વીચારથી અમે
 ખી વોર કાઉનસીલ ઓફીસ પર જઈ અમારાં નામો વોલન્ટીયર તરીકે
 નોંધાવ્યાં; ને ખીજે દીવસે પાછલી રાતના જલદી ઉડી તથયાર થઈ પ્રભાત-
 દેશીનાં એક ટોળામાં જઈને ભેલાયા. લીમજીએ બહોસ કરી, મને પટાનીસટાવી
 એક હાથે વગાડવાનું હારમોનીયમ મારા ગળાંમાં ભેરવ્યું. લોમજીએ જતાના
 વારમાં માથાં પરથી પાધરી ઉંચકી લોકોને બાઉ કીધું. અમું લોકને આવી
 પ્રગલ્હકની લડતમાં ભાગ લેતા જોઈને લોકો ઘણાં ખુશ થઈ ગયાં ને “પારસી
 ખીરાદરોકી જય” ના પોકારો કાઢ્યા. લીમજીએ હાથ ઉંચો કરી બધાને ચુપ
 રહેવા ઇસારત કીધી ને ખખાર મારી ભાષણ ચલાવ્યું. “પદ્માણુ દેશબંધુઓ,
 દેશ સેવીકાઓ! અને કામુલી ભગીનીઓ, વરસોથી લોખંડી એડી હેઠળ
 કચડાયલી અને મુગે મોંને આફતો સહન કરતી સ્થિતિમાં સ્વતંત્રતા ને
 માતમભોગનો જે જુસ્સો પ્રગટ થયો છે તે જોઈ છુટાપણાંને ચાહનારી ને
 માઝાદી માટે જાન આપનારી ઝંતુની પારસી કોમના અમે એ મેમ્બરોના
 અંતઃકરણો ખુશાલીથી ધપકી રહ્યાં છે. (અહીં લીમજીએ પોતેજ “સાંભળો,
 સાંભળો” ના અવાજોની ખુમ પાડી.) છુટાપણાંની ધગશ અને આગ ધગવનારી
 કોઈ ખી પ્રગ્લ દુબા જેવા મુંગા જનાવર પર કર નાખવામાં આવે તે થું
 સાંખી શકશે? યાદ રાખજો કે આ કર Thin end of the wedge
 ચાને શુધ કારસીમાં બોલું તો “ફરસીનો પાતળો છેડો” છે, એટલે પાસેરામાં
 પહેલી પુણી છે. આજે જો દુબા પરનો કર તમે ગુપચુપ પસાર થઈ જવા
 દેશો તો કાલે ઉડીને એ હાફેમ તમારાં બધરી છોકરાં પર કર નાખશે, તો
 તમે તે કદી ખી સાંખી શકશો. (પદ્માણુ—કદીખી નહીં. અમે બધરાં છોકરાં
 વેચીને પરવારી જશું.) માટે દેશબંધુઓ ને ભગીનીઓ, ઉડો ઉડો, ઘણું
 મોંદું થઈ જય તે પહેલાં ઉડો, ને સ્થિતિનું માથું સાફ કરવાની
 માનને સમજનો આમીન—તથાસ્તુ—વહે માતરમ, ખીસા કાતરમ.”

લોકોનાં ટોળાંએ લીમછની આ વાક્ય-ચાતુરી હુરેના અવાજથી વધતી લીધી. લીમછએ હવે પોતાની હંમેશની આલાકીથી વચમાં જગા લીધી, ને આનુઆનુઓના દાથ પકડી અને સરઘસને મુખે મોકલી સરઘસને કુચ કરવા હુકમ આપ્યો; ને હારમોનીયમ પર નીચલો ગરબો પોતાના ભેંસાસુર ખુલ્લું અવાજે ગવરાવવા માંડ્યો. ને તેમ કરતાં એ વખત એને ઓકારી આવી.

અમે મરથું રે—અમે મરથું રે—પણ હું આપર કર તો નહીં
ભરથું રે ભરથું રે

બધરાં માટીડા અમે લરથું રે—લરથું રે—માથાં દેશસેવામાં
ધરથું રે ધરથું રે

લીમછને માટે તો આ પ્રભાત ફેરીનું આ ગાનતાન ને રંગરાગ ધણું જ મજેહતું હતું, પણ વચ્ચે મારો દમડુઓ નીકળી જતો તો, કારણ કે હારમોનીયમ ગળાંમાં ઓળવવા માટે હારમોનીયમ સાથે બાંધેલા પાટીના દુકડાથી મારી ગરદન છોલછ જતી હતી, તેનો એ મુરખ્ખીને ખ્યાલ નહી હતો. મારી આનુઆનુ ને આગળપાછળ અરીમધરીમ જેવા વાસ મારતા ને કાંઠાના અટકાર ખાતા પકાણુ ખીરાદરો હતા. જે લોકના ખુલ્લું અવાજથી ગોયા મારા કાનના પરદા ખી ફાટી જતા હતા. ગાયન ને કંવાલી ગાવાની એ લોકની આય પહેલવહેલીજ કોશિશ હાવાથી, ને તાલ, સુર કે રાગરાગણી ને સારેગમથી અંજણ હોવાને લીધે, બ્યારે હું હારમોનીયમ પર હજુ પહેલી લાઇન ખી વખડીને પુરી કરતો નહીં તેટલાં તો એ મારા વહાલાઓ દોરાદોરી ફરીને ત્રીજી લાઇન પર ઉતરી પડતાંતા; ને ગાવા વખડવામાં એક સંખી યાને Harmony ની કોઠાહીને લીધે મારો આરટીસ્ટીક જીવ ધણો સુગાતો ને મુંજતો. બ્યારે પ્રભાત ફેરી ફરવા નીકળેલી બીજી ટોળકીઓ ફેરી ફરી પાછલી રાતના સાડાચારે શરૂ કરી જ વાગે ખલાસ કરી ઘેર જઈ પડી જતી, ત્યારે ઉલટમાં આવેલા લીમજી. પ્રભાત ફેરીની અમારી ટોળકીને એકાંત ગલી ગુંચીઓમાંથી ફેરવી ફેરવીને નવ વાગે ઘેર પુગાડતો.

ઉસકેરાયલી અફઘાન પ્રજાની આ બધી પ્રોટેસ્ટ મીટીંગો, પીકેટીંગો ને પ્રમાત ફેરીઓની ધારવા મુજબજ બધાપર અસર થઈ. રાજની આમંદાની ધરી જવાથી ને રહ્યતમાં બેદીલી ને અસંતોષ વધી જવાથી એને પોતાના સીદાસનના પાયા ડગમગતા લાગવા માંડ્યા; ને ખુદ પોતાની ને રાજની સલામતી માટે બધાએ સાકુ ગભરાટમાં પડ્યો. એણે અમુને એક દીવસ ખાનગીમાં બોલાવી એ બાબદમાં અમારી સલાહ પુછી.

“અમ મારા રાજ્યના વફાદાર થાંભલાઓ, રહ્યતમાં ફેલાયલી બેદીલીથી ને રહ્યતની છતરાણના બોધથી, મને રાતની ઉંઘ કે દીવસનો કરાર નથી. નથી મને મારી જનાનખાનાની બેગમોની કંપનીમાં હવે મજ લાગતી કે નથી મારી માનીતી પુલાવ બીરીઆનીની પ્લેટમાં અસહ માફક લેહઝત આવતી. બતાવો બતાવો, અમ રાજના વફાદારો ને રહ્યતના જનીસારો કે અર્શાનીના આવા કંટોકટ ને ગંભીર મામલામાં તમારી શું સલાહ છે? મને તમારી પુખ્ત દુન્યાદારી ને રાજ કારોબારના પાકટ અનુભવનો લાભ આપો. મામલો બારીક છે. જે વખત જયજ તેમાં નારાજ થયલી રહ્યત ખુદસો બળવો જગાડશે એવી મને દહેસ્ત છે. ગમ ને અદેશથી માફ દીલ આઝોરદે છે, તો કંઈ એવો ઉપાય બતાવો કે રાજ ને રહ્યત વચ્ચેનો જુનો એખલાસ, રાજ ને પ્રજા વચ્ચેની પુરાણી મોહબત પાછી અસલ રાહ પર આવે ને બધાનાં જીવન શાદમાન થઈ મારા પાયતપ્તમાં તેમજ મારી કુલ સલતનતમાં સુલેહ ને શાંતી પંથરાય.”

ભાષણ પુરું થતાં લીમજીએ મારો પગ ઢાંખ્યો. “દોકરા, આપરા બેઉ તરફથી તુંજ કંઈ મજેનું ને સોજનું સોજનું બોલ. હું બોલવા જવશ તો બારોબાર હેજ ગરશે. તે તો તારા ઉસ્તાદ માફુ દાદાચાનજીના હાથ નીચે વાક્યાચાતુરીની વરસો વેર તાલીમ લીધીય. મેં તુંને ઘણી વખત બેતવાડીન પારસી બધરાંઓની મીટીંગમાં ભાષણ કરતાં સમજ્યોય. તું એટલાં અનુનથી ભાષણ કરતો કે હંમેશ બે ત્રણ ફેકવાળી છાકરીઓ સમજીને ફેંટ મારી જતી. એટલે આપ મોક્કા પર બોલવાનું તો તારે મનથી બચ્ચાંની રમત

જેવું છે. કંઈ એવો રસ્તો બતાવ કે આપરે જેઉ તરફથી માન ખાટી જાયએ.”

હું ઉઠ્યો ને અદ્યંતથી બચાને કુરનસ કરી એની સાંમે ગુંઠણ મંડીયે પડ્યો, ને અકબર બાદશાહની દરબારમાં રાણી ઇલીઝાબેથ તરફથી આવેલા એલચીની અદ્યંતી પુર ગંભીરતાથી ચલાવ્યું “નામવર શાહ, અમારા જેવા નાચીઝ ખીદમતગારોની સલાહ પુછવાનું માન આપીને તે તારા ગોલામોની ઇજાજત સરકારાઝ કીધીય તે માટે અમે ફરમાયરદારો તારા નેહાયત એહ-સાનમંદ છઇએ. તું નામવર કહેય તે ખરૂંજ છે કે રીયાસતનો મામલો ઘણો ગંભીર છે. રઇયતનાં દીલ ઉપરાસાપરી નાંખવામાં આવેલા કરોથી, ઘણાં ગમખાર ને આઝોરદે છે. તેમાં તારા છુપા દુશમનો રઇતનાં કાનમાં અદાવત ને ફેસાહતું ધીમું ઝેર રેડી રહ્યા છે. આ મારફાડ ને ઝુલ્મનો જમાનો નથી. રઇયતને છાંદગીમાં “એ ઘડી મોજ” લોગવવાનો દરેક હક છે. રઇયતમાં “નવા કાળ” ને “નવજીવન”નું ચેતન આવ્યું છે. ને તેથી જરાખી જીલમની ગંધ આવતાંજ એનું “કાતરીયું ગેપ” થઇ જાય છે. જો રઇયતને મનાવી પતાવી નહી લેશે તો તમે “ધુમધડાકા” સાથ ઉડી જશે ને તમારાં સુપરાં સાફ થઇ જશે, એમ તું નામવરના “સત્ય મીત્ર” તરીકે “પ્રજ્ઞ મીત્ર” તરીકે તુંને સમજવવાની આ તારા “ફેવરીટ”ની સાચી ફરજ છે. તું નામવર પોતે ખી તારા “નવરાસ” ને “કુરસદ” ને વખતે શાંતીથી વીચાર કરશે તો મારી દલીલોનું વાજખીપણું સ્વીકારશે.”

લીમજીની અધીરાઇની અર્ધી ઝોટ આવી રહી. “પણ સત્યાનાશના ગએલા, હવે દીબાચો ટુંકા કરીને મુળ વાત પર આવી જાની. એમ તુંને લાંબુ લાંબુ વગર મીનીંગલુ બોલવાની આદત પડેલી તારેજ તું કેથે ખી ભાષણો કરેય તારે લોકો પાછળથી તારો ડગલો ખેંચેછની કે, બસ કરો, એસી જવ. તુંને એક મીટીંગમાં પ્રમુખનો ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત સોંપેલી તો તે બાબદ પરજ તેં દોઢ કલાક ભાષણ કીધું.”

બચાએ ખી ઇતેજારીથી પુછ્યું, “મારા રશીક, તું કહેય તે બધું ખરૂં છે, પણ એ બધાનો ઉપાય શું?”

મેં સમજ પાડી, “ઉપાય એકજ છે. તું નામવર અમુને તારી તરફથી સુલેહના સંદેશા ચલાવવાની ઇચ્છાત બહુ ને હુંબા પરનો એ ગેરઘનસાથી કર તું કાઢી નાંખશે નેની અમુને ખાનગી રીતે ખાતરી આપ. હું ને મારો અગ્રીક લાઇમગ્યુસ અમારી પોતાની તરફથીજ જતા હોતએ તેમ રહ્યતના અકાબરોને તેમજ તારા મુત્રકના તાયફાવાલાઓના સરદારો ને મલીકોને મળશું ને અમારી ઝખાનના જોર ને મીક્સથી એ તમામ અકાબરોને મનાવી લઇશું. તું નામવર અમારી મારફતે રહ્યતના એ પ્રતીનિધીઓને મળવા એક “રાઉંડ ટેબલ કોનફરંસ” યાને શુધ પરશીયન જખાનમાં કહું તો “ગોલમેશ પરીપદ”માં હાઝીર થવાનું ઇજન મોકલ, ને તે સભામાં તું હુંબા પરનો કર કાઢી નાખવાની નવાઝીસ જાહેર કરજે. જો તું નામવરને આ શરતો કમુલ હોય તો આજથીજ એ શાંતીની ને સુલેહની ચળવળ અમે ચાલુ કરશું, કે તું નામવરની બી ઇચ્છત જળવાય ને રહ્યત બી છુટકારાનો દમ ખેચે.”

બચો તો આટલી સેહલાઇથી પોતાની મુરાદ બર આવતી જોઈ નેહાયત ખુશ થઇ ગયો.

એણે મને હાથ પકડીને માનથી ઉઠાડ્યો ને મારા મસકા જેવા નાંજુક જોલાબી રૂખસાર પર ખોસા લીધા. “શાખાશ, મરહુબા, અય મારા તાજે-તખતના પાસખાનો, મારાં ખાધેલાં નીમકની ફરજો આજે તમે વ્યાજ સીકકે અદા કીધીય. ખુશાલીથી મારું જીગર મેલ ટ્રેનની ઝડપથી ધડકે છે. મારા સીના પરથી ગમ ને ફકરનો એક પહાડ તમે ઉઠાવી દીધો છે. બહાદુર જાનીસારો, તમારી તમામ શરતો મને કમુલ છે. સીધારો સીધારો ને સીતાબીથી મારો સુલેહનો પયગામ મારી રહ્યતના યુઝોરગોને પહોંચાડો ને સમાખાની ફેલાવી એ સરદારોને મારા મહેલમાં રાઉંડ ટેબલ કોનફરંસમાં પધારવાનું ને મને મોનિમોનું મલવાનું મારી તરફથી આમંત્રણ આપજો. મારા સુલેહના કાસદ તરીકે બડી માન ઇચ્છતથી લશ્કરની એક ટુકડી સાથે સારી સજતનતમાં ફરી લલીને સુલેહની વધાઇના સમાચાર લઇ ફતેહશીરોઝી સાથે પાછા ફરો. ખુદા હાશીઝ, અલ્લાહ પાક તમારો નીગેહખાન યાવ.”

આટલું બોલી અમારા બેડના બારે કમકમાટ વચ્ચે બચાએ અમુને બેડ ગાત્ર પર પાછા બોસા લીધા. લીમચ બહાર નીકળીને ફફડવા લાગો કે, “ફરીથી જો એ મગોલનો બચ્ચો મને કીસ કરશે તો હું એની ગરદન પકડીને થોબરાંમાં બે મુકકા લગાવશ. એક બે વખત કીસ કીધી ને આપરે જાણ્યે કે હોશે, એ તો ખરડયા પગ છેક ગત્રીયા! વેર લાવેચ ને ચાલતાં ને હાલતાં કીસી શાનો કરી મરેચ?”

મેં એને સમજાવ્યું કે, એ તો શાહી એટ્રીકેટ એટલે એ લઇ ચલાવવું જ જોઇએ, પણ એનાં બેજાંમાં એ વાત કિરી નહોં.

દરબારમાંથી નીકળેલા અમે સુલેહ શાંતી ફેલાવવાના કામ પર તરતજ લાગી ગયા. રહ્યત બી આટલા દીવસની હલાકી ને હાડમારીથી ઘણી તંગ આવી ગઇતી ને એ લોકની મુશ્કેલીના વખતમાં અમે બતાવેલી દીલસોછ માટે એ લોક અમારા એહસાનમંદ હતા એટલે દુન્યા પરનો કર કાઢી નાખવામાં આવશે એમ ખાત્રી મળતાં બધા મલીકા ને સરદારો અમારી ચાપ-લુસીમરી જખાનતી પટાવટ ને કુસલાવટથી પીગળી ગયા, ને શાહની સાથ રાઉંડ ટેબલ કોનફરંસમાં આવીને સમાધાની કરવાની એકે બોલે ખુશી જાહેર કીધી.

આ ખુશ વધાઇ મહેલમાં જઇ બચાને અમે જાહેર કીધી. બચો એ અબરથી નેહાયત ખુશ થઇ ગયો ને એ એહસાનના બદલામાં અમુને ત્યાં ને ત્યાં ચક્રેકી જરીન પાધરી ને લાલ મખમલની ચક્રેક જોડ સ્લીપર પહેરાવી, ને રહ્યતના પ્રતીનીધીઓને પોતાના શાહી મહેલમાં ગોળમેજી પરીપદમાં શુકરવારે ચાને જુમ્માને દીવસે મળવાનું બટાકી ફેરવી જાહેર કીધું.

ધમધમ કરતો શુકરવાર બી આવી પુગ્યો. શહેરમાં ચોતરફ ખુશાલી ને શાહમાની ફેલાઇ રહીતી. કારણ કે રાજા રહ્યત વચ્ચે પડેલો અંતર ને કડવાશ આજની સુલેહથી હંમેશને માટે હઠવાનો હતો. મહેલનો દરબાર રૂમ ચાને અવવાને ખાસ જ્યાં કોનફરંસ મજનાર હતી તે ઘણીજ તજ્જુમલથી આરાસ્તા કીધેલો હતો. આરસપદાણની એક ગંજાવર ચોરસ ટેબલપર એક

ગમતી કીનખાખનો ગાલીચો પાંચરપો હતો ને ટેબલની ચારે તરફ ઉંચી મોઢીદાટ ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. ટેબલની વચ્ચે એક સુનેરી તંત્રકેટમાં સુલેકનો ખગીતો યાને કરારનામું હતું જે પર શાહ ને સરદારો સમજાવીની શરતો પર સહી કરવાના હતા. શહેરના મુખ્ય રસ્તાઓ બ્યાંથી મલીકા પસાર થનાર હતા તે રસ્તાઓ આજના મુબારક રોડે આરંધાઓથી શોભી રહ્યાંતા. બચો પોતે શાહી પોશાક ને ઝરીન તાગ સાથે દરબાર હોલમાં બીરાજ્યો હતો. અમો બેડે જણા અમારા લશ્કરી યુનીફોર્મમાં હાથમાં સફેદ મોઝા સાથે શાહના હુકમથી થોડેસ્વાર પત્રદળની એક ટુકડીને મુખકે કાનુલની સરહદ સુધી મલીકાને એસતેકખાલ લેવા ગયા. બહુકના અવાજો ને હુરરેના પોકારો વચ્ચે મલીકા સાથ અમે શહેરમાં ફરી મહેલપર આવી પુચ્યા. રઘયત ને તેના સરદારો આજે હવે બહારના ઉમંગમાં હતા કે કણ્યાનું મોહનું હંમેશને માટે કાળું થનાર હતું.

નામવર બચાએ રઘયતના એ માન પામેલા અકાબરોને દરબારના ઉંબર પર આવકાર આપ્યો, ને બડી ધક્કતથી ને શાહી દાઝાકવાલી અયવાને ખાસમાં પધારવાનું આમંત્રણ આપ્યું. અદર દાખત થતાં ટેબલના મુખકાપરની ઉંચી ખુરશીપર બેઠક લઈ બચાએ અંધા સરદારોને બેસવાની હમારત કીધી ને બોલ્યો. “ખુશ આમંત્રી, સત્તતનતના માન પામેલા બુઝોરગો ને અકાબરો તમે મારા શાહી દરમાનને માન આપી અહીં લાજર થયાચ ને આ મીજાસની રઉતકમાં વધારો કીધોય તે માટે બ સરોચશમ હું આપ મહેરમાનનો એકસાનમંદ છેઉ. તમો સરદારો નો સા પોતપોતાના દરજ્જા પ્રમાણે ટેબલની આસપાસ બેઠક લેશો તો હું દરબારનું કામ થઈ કરવા મારા કૌણ અફસર જનરલ મોચેરને હુકમ કરશ.”

ખુરશીપર જગા લેવાને બદલે સરદારો તો આગુઆગુ લેવા પોતપોતામાં ઘુમઘુમ કરવા પડ્યા. એ ખત્રાના એદરાપર ગુસ્સા ને તીરસ્કારન લાગણીઓ પુલ્લી જણાઈ આવતીતી. એકાએક કચેરીમાં શું કચરો પડ્યો તેની અમુને કે બચાને કંઈ સમજ પડી નહી. મને આવતા તુકાન આગાહી થવા માંડી.

K. WADIA
ART Mrg. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.

Ph: 42483.

Grant Rd., BOMBAY.

ધભરાયો હું દાખી નાંખશે બધા મારો તોતો,
 ગજવામાંથી કાઢી બનાવ્યો બીબી બાબાનો ફોરો.
 ફેટો પહેરતો બાબો મારો ઘોલ્યા પર નહિ સુવે,
 આસેપાસેની ખુચીઓને ટગર ટગર જુવે.

(જીવો પાતું ૧૫)

તમારાં લોહીથીજ ધોવાશે. સરદારો, તમારી તકવારો મ્યાનમાંથી બહાર કાઢો.”

હવેજ માફ ધ્યાન ટેબલ તરફ ખેંચાયું. અરે તારો બાપ મરે, સરદાર મમદુ. રાઉંડ ટેબલ કોનફરંસનું એણે તો તદ્દન લીટરલ ટ્રાન્સલેસન 'કીધું' ને ચોરસ ટેબલની મોહકાતમાં ખુદ કોનફરંસ બાંછ નાંખવા ને લોહીની નદી ચણાવવા તકવાર થઇ ગયો. મેં જ્યાને છુપી ઇસારત કરી મુંગો રહેવા જણાવ્યું ને સરદારોને શાંત થવા ઓજરખાહીમરી અરજ ગુજરી. “રમ્યતના અઝીઝ રશીકો, એક ઘણેજ કમનસીમ ઘોંટાણે અહીં થઇ ગીથોય. જો તમો મુરખીઓને કંઈખી અપમાન લાગ્યું હોય તો હું નામવર શાહ તરફથી તેમજ અમારા પોતાના તરફથી મારી માંગી દરચુકર ચાહુંંય. આપ નામવરોને ખોટું લગાડવા અમુને સ્વપને પણ ખ્યાલ નહી હતો. વાત એમ છે કે વીસ આઘીઓ સામટાં જેસી શકે એવી એકખી ગોલ ટેબલ સારાં કાબુલ શહેરમાં શોધેલી મલી શકી નહી. ને આપ નામવરોના દરજ્જાને પેશ પડતી આ એકજ ચોરસ ટેબલ મહેલમાં મોજુદ હોવાથી તેમજ તમો મહેલમાંના ખાસ ગોલ ટેબલ પરજ કોનફરંસમાં જેસવા બહોંસ કરશે એમ ખ્યાલ નહી હોવાથી આ નજરચુક થઇ ગઇય. તો તે ગફલતી તરફ તમો લોક મોટાં દીનથી નાંખતીની નજરથી જોશે એવી ઉમીદ છે. તે છતાં જો સમચોરસ ટેબલ પર જેસવાથી તમારાં માન ને ઇઝ્ઝતને જરાખી ઘોંટકો પુગતો હોય તો તેનોખી ઇલાજ હું કરી શકુંંય.”

એટલું બોલીને મેં નઝદીકમાં પડેલો એક મોટો લોખંડી હથોડો ઉપાડી બચો ને સરદારો શુંં થાયય તેનો ખ્યાલખી કરે તે પહેલાં ટેબલ પરથી ગાલીઓ હઠાવી ટેબલનાં ચારે ખુણાં પર ધરોધર હડોડા લગાવી ખુણાં બાંછ નાંખ્યા ને ટેબલની ફરતી કાનારી પર રંદો મારી ટેબલને તદ્દન ગોળ બનાવી દીધી, ને સરદારોના સખુનનું માન રાખ્યું. હવેજ સરદારો ઠંડા પડી ફરતી ટેબલ પર જેસી ગયા.

લીમજી ખી હવે હીંમતથી ખુદસી તકવાર સાથ ટેબલ નીચેથી બહ

આળ્યો ને મને કહેવા લાગ્યો, “સરદારો સીધી રીતે સમજી ગયા તે વાળું નેક કીધું. નહીં તો મારું લોહી એટલું ઉઠ્ઠળી આવ્યું”તું કે મારી લોહીની પ્યાસી તલવાર આજે સરદારોના લોહીથી પોતાની પ્યાસ છીપાવતે.” એટલું બોલી એ તલવાર ચ્વાન કરી ટેબલ નજદીક બેસી ગયો.

નામવર બચાએ ને તે પછી સરદારોએ સુલેહના કોલકરારો પર સહી કરીધી. હુંઆ પરનો કર બચાએ કાઢી નાખ્યોય, એ ખુશ વધઇ સારા શહેરમાં રેડીઓ મારફતે પુગાડવામાં આવી ને એજ ગોળ ટેબલ પર બચાએ સરદારો સાથે વઢારેલા આવજ ને બાફેલા બકરાતું એક સુફરે ખાણું લીધું. લાંબે વખતે ગોસ ખાવાતું મળેલું હોવાથી અમે બેઠાએ પેટ ઢાટી જાય ત્યાં સુધી ગોસ દબાવ્યું ને બીજે દહાડેથી બેઠે જણા મરડાથી હેરાન થયા.

(૧૧)

આગળ જણાવ્યા મુજબ, હુંઆપરના નાખવામાં આવેલા કરથી ઉભો ચપલો તોનકોઓપરેશનનો ઝંઘડો, રાઉંડ ટેબલ કોનફરંસ મલ્યાથી પતી જવાથી, ને પ્રભાત ફેરીની ધમાલો બંધ પડી જવાથી, અમારા બાકી રહેલા રમના, દીવસો કેમ પસાર કરવા તેનો અમે વીચાર કરવા લાગ્યા.

લીમજીને મુંબઈમાં બોરીબંદરના ને આંટરોડના સ્ટેશનપર મેલ ઉપડવાને ટાઇમે પ્લેટફોર્મ પર જઈ, ફર્સ્ટ ક્લાસ આગળ ઉભો રહી મડમોને મદદ કરવાના, ને ટ્રેન ઉપડ્યા પછી રૂમાલ ઉઘારી “ગુડબાય, ટાટા” કરવાનો ઘણો શોખ હતો; જ્યાં એનો જીવ હમણાંબી કાચુલના સ્ટેશનપર જઈ પેશાવર મેલ ઉપડતી વખતનો દેખાવ જોવાનો, ને બની શકે તો વળી કંઈ પોતાની હંમેશની રીત મુજબ લોકો આગળ ગેલાનત્રો દેખાડવાનો અભખરો હૈયે ચઢી આવ્યો.

એક સાંજના કાચુલના સ્ટેશનપર જવા અમે ચાલુ મુકયું; અને ટીકીટ કંલેક્ટરની નજર ચુકાવી, પ્લેટફોર્મ ટીકીટ વગર અંદર દાખલ થયા. સાંજના ચાર વાગે મેલ ઉપડવાનો વખત હતો. ટોળાબંધ પક્ષણો, તે લોકની મીસીસા, મીસીબાબાઓ, ગોરાં ગોરાં બચ્ચાંઓ, હુંઆઓ, બકરાંઓ, મરઘાંઓથી આખો પ્લેટફોર્મ ચીકાર ચઢી ગયા હતો. ટ્રેન આવવાને ક્લાકકનો વખત હતો, એટલે ડગ્ગનબંધ કુટુંબો પ્લેટફોર્મ પરજ પકાડી મારીને જમવા બેસી ગયાંતા; ને

જગી રહીને ત્યાંજ હાથ મેંતું ધોતા'તા. મોટે ભાગે મરદો હથીયારથીજ સજ થયલા હતા. એ લોક મીઝસના કેટલા કફોડા હોશે, કે અરધા કલાકમાં તો નજીવી બાબદથી તકરાર થતાં સામસામા ગોલીબાર થયા; ને અમારી સામે ત્રણ મુરદાં એમખુલ સવાલાઓએ બહાર કાઢ્યાં. ટીકીટ કલેક્ટરે અમુને સધ્યારે આપ્યો, કે આજે લોકો ઘણાં શાંત છે, ને રોજના જેટલાં ખુન નથી થયાં. અમે મનમાંજ શુક્રાના કીધા કે મુંબઈના રોશનેને એ બાબદમાં હજાર લલાઈ. ટ્રેન હવે પ્લેટફોર્મ પર આવી, ને લોકોએ પોતાની જગા લેવાની ધાંધલ કરી મુકી. લીમજીએ તો એના મળતાવડા સ્વભાવ પ્રમાણે, લેડીઓના ડબ્બાની સાંમેજ પોતાની જગા લીધી; ને આવતાં જતાં બૈરાંઓને 'બાઉ' કરી દરવાજે ઉઘાડી અંદર ચઢાવવામાં ને સામન ગોઠવવામાં ઘણો મદદગાર થઈ પડ્યો જેકે બૈરાંઓની સાથના મગોલોતું એની એવી તાજમતવાજેથી ઘણું કાઢી જતું'તું.

લીમજીની પછવાડેના બાંકપર કોઇ કાચુલી ને તેની બૈરી, અચ્ચાંને સુવાડીને સામન તોલાવવા ગયાં'તાં. એ લોકને આવતાં વખત લાગવાથી અચ્ચાંએ રડી તતરીને ઘણું ગોંધીયાઈ કરી મુક્યું. લીમજીએ પહેલાં દુરથીજ વીસલ મારી, તાજડા વજાડી ને અચ્ચાંને મુચું રાખવાની કોશિશ કીધી; તેના મોંનામાં પેપરમીટથી મુકી; અચ્ચાંની બોલીમાં "લાઇઓવ લુચ્યા, નોટી બોય, લલેચ ચાનો, તાતાજીને જો. મુંગો રેહ નહી તો બાકેને બોલાવશ," કરીને વાતબી કરી જોઇ, પણ લીમજીતું મોતું જોઇને તો અચ્ચુ એનેજ બાઉ સમજી બીહને વધારે રડવા પડ્યું, લીમજીને અસહ્યથીજ નાહલાં છોકરાંઓના ઘણોજ શોખ દેખ્યું. ઘેરમાંથી પોતાનાં છોકરાંઓને રમાડવાં પડે તો ઓરીસમાં જવાતું'બી લુલી જાય. જો ઘેરની આયા રોઝી કામમાં રોકાયલી હોય, તો તેનાં છોકરાંઓનેબી કેડપર બેસારીને રમઝડાં અપાવી લાવે, ને તે અચ્ચાંઓ નીરહોપતાથી એને પપા કહીને હાંકે મારે તારે બધો ખુશખુશ થઇ જાય.

જ્યારે આ કાચુલી છોકરું મુચું નહીજ રહ્યું ત્યારે એને ઘણીજ દયા આવી, ને તે અચ્ચાંને કેડપર દબ મુચું રાખવા ગીત ગાઇને આમતેમ આંટા

મારવા લાગ્યો પણ એ દુકતો તો વધારેજ છેડાયો. લીમજીએ પોતાનો અંગોઠો અચ્ચાંને મોનામા ચુસવા આપ્યો, તે એ સેતાનજીદાએ શ્રીનગર ખીસકોટ સમજીને કરડી ખાધો. મેંખી એને દપટ પાડવા છેરા સાથતું માઈ સુનાતું ઘડીયાલ રમવા આપ્યું, તે ઘડીયાલ ગરી ગીયો ને છેડો બહાર લટકતો રહી ગીયો. એનો દમ ઘુંટાવા લાગ્યાથી એને થાંસાની ઉપર ઉપર ગુંછ આવવા લાગી, ને અમારી આંજીઆંજી લોડોનું ટાળું થઇ ગીયું. સામન તોલાળી પાછાં ફરતાં કાચુલીએ પોતાનાં અચ્ચાંને બાંકપર નહી જોવાથી ધાંધલ કરી મુકી. લીમજીના હાથમાં રડીને ગાંધીયાઈ કરતાં છોકરાં પર નજર પડતાં, એણે તો દોડી આવી ખુલાસો પુછ્યા વગર, લીમજીના થોપરાંમાં તોપના ગોલા જેવી મુકી મુકી દીધી, ને લીમજી ખીચારો ગભરાટમાં તુટી પડેલા ચાર દાંત ગરી ગયો. અચ્ચાંને લીમજીના હાથમાંથી ઝુટવી લઇને બેઉ વર બૈયરે ગાંધીયાઈ કરી મુક્યું કે બેશરમ, દામીસ, અચ્ચાં ચોરી જવાનો નીચ ધંધો કરેય. બે ચાર બૈરાંઓએ મનેખી છતરીના ઝપેટા લગાવી કાઢ્યા. વાત ઘણી વધી જતે પણ મેં એ લોકને સદરા કુસ્તીના સોગંદ ખાઇને સીફતથી કંડા પાડ્યા કે “આય મારો રૂશીક તો દુધ વગરનાં તવલતાં અચ્ચાંને, દુધ પીવરાવવા ડાઇ-નીંગકારમાં લઇ જતો’તો. તમે અચ્ચાં ચોરી જવાનો અમોપર જીરો ઇલઝામ લગાવો છો. મુંબઇમાં કાચુલીઓ છોકરાંઓને ઉંચકી જતાંતા તેમ શું હમુને સમજેય શું? અમો પારસીઓ છોકરાંઓને ઉંચકી જવાનો નીચ ધંધો કદીખી કર્યે નહી. વલ્લાહ, અચ્ચાંને તો હાથખી નહી લગાડયે. અચ્ચાં છોકરાંઓના રડવા તતરવાનાં સંતાપમાંથી છુટવા તો અમે લોકે ઘેર મુકીને કાચુલ નાસી આયાય. મારા બોલવાની ધારેલી અસર થઇ ને પેલાં માટી બૈયર અચ્ચાંને લઇને હસતાં હસતાં ચાલી ગીયાં. માઈ ઘડીયાલ એ વખતે હજી અચ્ચાંનાં પેટમાંજ હતું; તે મને હજીર મલ્યું નથી. ટ્રેન તરતજ ઉપડી ગઇ. 31, 184

સ્ટેશનપર હવે ગીરદી કમી થયલી. અમે ધીમે ધીમે બધે ફરીને જોવા લાગ્યા. સ્ટેશનપર ટાંગેલો જખરદસ્ત મોટો ઘંટ જોઇ, લીમજીની ધારમીક લાગણી ઉસકેરઇ આવી. એને મુંબઇમાં રોજ રાનજીની અગીયારીમાં ઘંટ વગાડીને કરતી કરવાની આદત પડેલી, તે આય ઘંટને જોઇ નલમાંથી પાણી

મધ હાથ મોંતુ ઘોઈ “ખમનેથરે હોરમઝદાવ” કરીને એ કસ્ટી પખોડવા મંડી ગયો. કસ્ટી કરી રહી એ બેધ્યાનપણે મોટે મોટે સાદે બાણવા ઉભો, ને એક હાથે લટકતું દોરડું પકડીને ધાંટના એવા તો ઢોંકા લગાવવા માંડ્યા કે એક બાણથી સાંભા સાંભી ટ્રેનો અંદર આવવાની સીગનલ સમજીને પ્લેટફોર્મ પર ધસી આવી; ને જો પોરટરો બેઠું વાપરી લાલ વાવટો બતાવી એ ટ્રેનો અટકાવતે નહી, તો પરીણામ ઘણું ભયંકર આવતે. સ્ટેશનના ચારે ખુણામાંથી ને દરેક રૂમોમાંથી સ્ટેશન માસ્તરો, ટીકીટ કલેક્ટરો, પોલીસ ઇન્સપેક્ટરો, પોરટરો, વગેરે બધા ઉસકેરાયલી હાલતમાં અમારી દીશામાં દોડી આવ્યા. વડા સ્ટેશન માસ્તરે ઘણાજ ગુસ્સાથી ઇન્સપેક્ટરને લીમજીને પરહેઠ કરીને હાથમાં બેડી નાંખવાનો હુકમ આપ્યો ને પુછ્યું “તુમ કુછ દીવાના હય? એ કયા કરતા થા? તુમને ઘંટા બજાકે સીગનલ દીયા ઓર મે ટ્રેનકા એક્સીડન્ટ હોતા તો કોણુ જીમેવાર રહેગા? એ કયા તુમારા બાપકા ઘંટા હય?”

હવે હું વચ્ચે પડ્યો “લુકડીયર, મીં સ્ટેશન માસ્તર, હમ મીલીટરી અફસરોકે સાથ અદબસે બાત કરો. એ હમારા બાપકા ઘંટા નહી હય. ઓર તુમારા બાપકાળી ઘંટા નહી હય. એ તો કાણુલની અનજીમને, અહીં ખાસોઆમના વપરાસ માટે મુકાબોચય; એટલે કાઠનેળી બદલી કરતી વખતે એ ઘંટ વગાડવાનો હક છે. કયા સમજ્યા?”

સ્ટેશન માસ્તર તો આ સમજી વધારે છેડાયો ને અમારીપર, પ્લેટફોર્મ પર વગર ટીકીટ આવવાનો ચાર્જ મુકી, કાણુલથી કંદહાર સુધીની રીટર્ન ટીકીટનો ચાર્જ હોંતેર રૂપિયા ભરાવી લીધા. લીમજી બળડવા બેઠો કે ખોભો ભરીને રૂપિયા આપ્યા ને એક્સીડન્ટ તો કંઈ થયોળી નહી!

બધે વખત અમે હાડમાર થયલા હોવાથી, હમે હવે ઘણી સંભાળથી પ્લેટફોર્મ પર ફરવા લાગ્યા. આ વખતે એક એનજીન દુરથી અમારી તરફ આવતું હતું તેટલાં ધાસ્તી અને દેહરતની ભયાનક એક ચીસ સમજાઈ, ને લોકોના ભારે ગભરાટ વચ્ચે એક પાંસેટક વરસની પકાન બાઈ પ્લેટફોર્મ પરથી

ઉકલક જઈને, લાઇનપર તુડી પડી. બધે જઈરો તરખાટ મચી રહ્યો પણ બાઇને કોઈ બચાવવાની હીંમત કરે નહી. શું કરવું તે કોઇને શુભ્યું નહી; કારણ કે હવે એનજીન બાઇથી ફક્ત પંદરેક કદમ દુર હતું. બાઇ ખીચારી દેહસ્તથી અરધી બેહોસ થઈ ગઈતી. મેં જન જોખમનો ખ્યાલ કરીયા વગર, બુટમોજી ને ડગલો કહારી, યા ખુદા ! કરીને નીચે કુદકો મારી એક ઝટકે બાઇને બાબુ હટાવી નાંખી, ને તરતજ એનજીન તે જગાપરથી પસાર થઈ ગયું. મેં ખુશાલીથી ધડકતી છાતીએ બાઇને ઉપર ચઢાવી, ને હુંથી ઉપર ચઢી ગયો. લીમજીએ તરતજ ભેળું વાપરી, કોઈ બહારગામ જતા પઠાણને પહેરાવેલો હારતોરો તેના ગરાંગાંથી કાઢી લઇને મને પહેરાવ્યો, ને મારો બરડો ઠોકીને ખુમ પાડી “શ્રી ચીઅર્સ ફોર હીઝ લેટ લાઇનેસ મંચેરસા કાવારાણા, હીપ હીપ હુરરે. મંચેરસા નવાબ ઝીન્દાબાદ,” અમારી અજગળી વચ્ચે બે ચાર જણ સીવાય કોઇએ ચીઅર્સ ઉચકી લીધી નહી. પેલી બાઈ સાથની ટોલીના પઠાણો તો અમારી પર દુલ્યાં દુલ્યાં જેવડા દોલા કાઢીને જોવા લાગ્યા ને એ ટોલામાંનો વડો જેવો દેખાતો એક પઠાણ મારી પાસે ધસી આવ્યો, ને મને મોટેથી ખુમ પાડીને પુછ્યું. “શુ બદગાશ, શુ સન ઓફ આ દુલ, એ તુમને કયા કીયા.”

મેં હસીને બાઈ તરફ આંગલી બતાવી. “કયા કીયા ! બાઇ આદમીકા જન બચાયા. એ હમારા ફરજ ઉતા. અમારા ધરમકા કેતાબમાં લાલ સંધએ લીખા હય.

“જો બાઇ આદમીકા બચાવે જન

ઉસ પર અલ્લાહ મીયા હમેશ કુરખાન.”

એમાં મારો ઉપકાર માનવા જેવું કંઈજ નથી.”

હવે એની સાચવાલા પઠાણો મારી આબુબાબુ ફરી વલ્યા, ને પેટ પાસરામાં મને મુકકા લગાવવા માંડયા. એ લોક ઘણાજ ઉશ્કેરઈ ગયલા લાગતાંતા. મેં આ નાલાયક આલનો ખુલાસો પુછ્યો કે “શું જનને જોખમે

મરતાં આદમીનો જીવ બચાવનારને કાબુલમાં આવો સરખાવ આપવામાં આવે છે ?”

પેલા સરદાર જેવા દેખાતાએ પાછું ચલાવ્યું “અય બેગાના મરદ, હું તુને આજે જાનથી મારતો, પણ તેં જે કીધુંય તે અંજાણપણામાં કીધુંય, માટે તુને માફ કરૂંય. તારાં નહીં ધારેલાં માથું મારવાના પરીણામે તેં મારી કંગાલ જીંદગી સીંહા બનાવીય, જે ઝોરતને તેં બચાવીય તે મારી સાસુ ચાયય. એ વરસો થયાં મારી નામરજી છતાં મારે ત્યાં આવીને ધામો નાખીને પડીતી ને, મારી જીંદગી એણે પોતાનાં ટકટકપણાથી કંગાળ બનાવી મુકીય. મારી ચાલુ સમજવટ છતાં એ માફ દેર છોડી ચાલી ગઇ નહી, એટલે મારા દોસ્તો સાથે ટાગરો કરી આજે એને અહીં કુસલાવીને ફરવા લઇ આવ્યો’તો, ને મોકકા બોધે એને વાતમાં નાંખી ધકકા મારીને ધનજીન નીચે નાંખી દીધી’તી, ને મેં છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો’તો; પણ તારા નહીં ધારેલા વચ્ચે પડવાથી એ નાપાકની જીંદગી ખતમ થઈ નથી. ખેર, હવે એનો રસ્તો કરવા મને કંઈ બીજો ઉપાય ગોઘવો પડશે.”

ઘણી ખરી સાસુઓ કેટલી નાપાક આવેય તે અમે જાણતા હોવાથી, એની તરફ અમે ખરાં દીક્ષની દીક્ષોજી બતાવી, ને એવાં ભલાં કામ વચ્ચે ખલલ નાંખવા માટે ખાશી ચાહી; ને કોઇ વખતે જો એની સાસુનો કોટા કહારી નાંખવામાં અમારી નાચીઝ મદદની જરૂર હોય, તો તે આવવા દીક્ષોજનથી ખુશી બતાવી. હમે તેજ વખતે કાન ચીમટીને સોગંદ ખાધા કે હવે પછી કોઇથી બાધ માનસને બચાવવા પહેલાં ખાતરી કરવી કે એ બાધ કોઇ અભાગ્યાની સાસુ થતી નહી હોય !

*

*

*

*

જીના દોસ્ત નવા લેખાસમાં—કાબુલના રેશન પરથી લોકોને હાથે હાડમાર ને હેરાન પરેશાન થયલા, અમારી ઠાક ઉતારવા ને ગમ લુલાવવા, અમે કાબુલના રજબઅલી નાનવાલાના બાદશાહી ભંડારખાનાં “કાફે ૩ કરી આવલ” તરફ હેયું લીધું. કાવાખાનામાં શરાબની ગેરહાજરીમાં

શરૂતે સીતાદેવ પીતા જન્મને, અમે પલેટ નુકી નુકી, આંગલાં ચુસી ચુસી દુંખાના કવાળ લીંચુ નીચવી નીચવીને ખાતા બેઠા'તા, તેટલાં અમારી સાંભેની ટેબલપર એક મોટો દહારી મુછવાલો ને નાક આગળ તપકીરના દુઆવાલો મેલો અખતર વાસ મારતો આદમી આવીને બેઠો, ને હુકકો મંગાવી તે ગગડાવવા ને નાકમાંથી ને કાનમાંથી ધુમાડો કાઢવા લાગ્યો. એ હુકકો પીતાં પીતાં અમુને હસીહસીને જોય ને આંખ મારયા કરે, ને અમે કવાળ ખાતા'તા તે બતાવીને “વલ્લાહ કવાળ ખીસચાર ખુબ અસ્ત” કરીને કંઈ અબડયા કરે.

મેં લીમજીનું એની પર ધ્યાન ખેંચ્યું. “લીમ દીકરા, પેલો મગોલ ત્યારનો તુંને ટીકયા કરેય ને કંઈ બબરેય. તે તું પીક ફેરવીને બેસ. તે મુછ બેરાવીય ને વળી આંખ ખી આંજીય તે એ નાખાકનું ધ્યાન તારી તરફ ખેંચાયું, કે બધા દહારી મુછવાલા કાચુલીઓ ને મગોલો વચ્ચે આ બધરાંના જોવો નાજુક પોતો કોણુ?”

લીમજી મારા કહેવા મુજબ પીક ફેરવીને બેઠો, તો પેલો મગોલ તો વધારે હસવા લાગો, ને ગળવામાંથી બેચાર કાચુલી અખરોટ કાઢીને લીમજીના આંગપર ફેંકી કે “બાબા અખરોટ ખેંખુરી, ખોત અચ્છા હયે ખાવ.”

આવી રીતે ઝાળખાણ પીછાણ વગર અમારી સાથ છુટ લેવા માટે હું એની પર ઘણો છેડાયો ને મેં મોટેથી કહ્યું. “અય બેગાના મગોલ, શુમારા સરમ નમી આવરદી, કે બર ખીરાદરે મરાં અખરોટ ફેંકતમ વ મશકરી કરદમ. શુમારા ખીસચાર શરમ, હુક લેઆનત ધીકધાર વ શીટકાર અસ્ત. પારસીકા બચ્યા અઝ ખીગાના મગોલકા અખરોટ નમી ખુરદમ.”

આ સાંભળી પેલો મગોલ તો ખુબ હસવા લાગ્યો. “એ મંચા, હવે મુંગો મુંગો ગમરી રેહની. તારું કારસી ભાષાનું બંડોલ મેં જાણ્યું. એટલો હુસ્યાર હતો ત્યારે તો મેટરીકની પરીક્ષામાં ત્રણ વખત ફેલ થયો.”

મગોલને આવું સાફ ગુજરાતી બોલતાં સમજીને લીમજી તરખાયો. “મંચા, આ મગોલ તો ગુજરાતી ખી જાણેય. સારું થયું કે તેં એને ગુજરાતીમાં

ગારબેર નદી દીધી. પણ એ કમળખત છે કાણુ? કોઇ મુ'બઇમાં રહી આવેલો લાગેય. આપરે પીઢાઉસ પર મગોલને ત્યાં ખરીયા ખાવા જતાંતા તાં બાં એણે આપુને જોયલા હોશે. એ મગોલનો સાદ બી ધ્યાનમાં આવેય."

પેલો મગોલ હવે ઉડીને અમારી ટેબલ આગળ આવીને બેઠો, ને નાક પર આંગળી મુકીને અમુને સાવધ રેહવા કહ્યું. "ખામુસ. ચુપ, ઘણી ધાંધલ ના કરો. દીવાલને બી કાન હોયય. જરા બી ચોંકતાં ના. હું તમારો જુનો ફ્રેંડ અદી આગો ઉર્ફે અરદેસર બાબેકાન છેઉં."

હવે નઝદીકથી જોતાં તેમજ એના અવાજ પરથી અમે પારખ્યું કે એ અમારો જીવેજનનો દોસ્ત ને અમારાં લોહીનો તરશ્યો અરદેસર આગો હતો. (એને બેઉ બાબુએ અખ્ય કાન હોવાથી એના દોસ્તોએ એતું નામ અરદેસર બાબેકાન ઉર્ફે બાબેકાન પાડ્યુંતું). એનો ખુલાસો સમજી અમે ધ્રુમ હસવા પડ્યા. એણે મને ગરે વરગવા હાથ લાંબા કીધા, પણ એના આંગમ્માંથી પસીનાનો ચીકાર વાસ આવતો હોવાથી, મેં અખારા કરીને એને દાખીને સેશીન કરીનેજ પનાચ્યું.

"કાણુ આપરો અદી બીરાદર કે? તારો બપાવો મરે, તે આવી મોટી મઘરડા જેવી દહારી વધારીને અહીં શું ધકેલા ખાયય? કંઈ બદામ, પસ્તાં, અખરોટનો વેપાર કરવા આયોય શું?"

લીમંજી બી એને અહીં નહી ધારેલો જોઇને ઘણો અજબ થઇ ગયો. "દીકરા અદી, તું કેવો મજેનો ખેતવારીમાં મુખ્યએનમાં પડી રહેલો, ને બધરાંએને ગરબા શીખવવાનો ક્લાસ સૌ કાહરેલો, તે બધું છોરીને અહીં આય સાંઘ કવલાના ડૂસમાં શું ફાંફાં મારેય? પેલો જીજી બખરનોતો કે કલખતી વરસ દહારાની એણે શી નથી આપી તે નોટીસ કાઢવાનો છેઉં, તેથી કંઈ તુ ગભરખને અહીં તીરી આવ્યો શું? તું તો વચ્ચે કંઈ વીમાતું કામ કરતોતોની?"

આગાએ અમુને મળવાની ખુશાલી વચે એક ધીમી હાથ ને ઠંડો

નીસાસો નાંખ્યો ને બેઘ્યાનપણે મારી રક્ષાખીમાંથી કટલેસ ઉંચકીને ખાઈ ગીયો ને મારાજ ડગલાએ ખરડેલા હાથ નુછ્યા.

“જેની દીકરા, તું કહેય તે ખરું છે. હું વીમા કંપનીમાં કમીશન એજન્ટનું કામ કરતો’તો, પણ મારા કમનસીબે જેખી ધરાકોના મેં જીંદગીના વીમા ઉતરાવ્યા, તે બધાં ધરાકો બધે ત્રણ ત્રણ મહિનામાં ખાપરી જવા લાગ્યાં, ને વીમા કંપનીને મોટી ખોટ આવી ને મને રજા મળી. પછી જે મહીના આઠ આને રોજે કોંગ્રેસ વોલન્ટીયર તરીકે ખી જોડાયો, પણ દારૂનાં પીઠાંપર પીકેટીંગ કરતાં ધીસ પડી, તે ન છુટકે હું અહીંની Secret Service માં હાલમં. સામેનાં લશ્કરમાં જસુસ તરીકે જોડાયોય, ને કાયુલની આજુબાજુનાં કીલ્લાઓના નકશા બનાવીને નાદરખાન પર મોકલુંય. જે તમે લોકો ખી શહેરની અંદરની કીલ્લેબંદી તેમજ તોપખાનાના ને તરતી ગોદીને લગતા પ્લાનો ને નકશાઓ મને છુપી રીતે મેળવી આપશે, તો હું નાદરખાન આગળ તમારી સીફારશ કરી તમુને નવાજીને નેહાલ કરાવશ. તમે લોકખી મારી માફક પદસાને ખાતર મુસીબત ઉઠાવી, દુરથી દરયા દોહવતા અહીં આયાય, તો આ સુન્નામહોર જેવી તકનો લાભ લેવા સુકતા ના. આપરા બાવાનું જયય શું? વર મરો કે કન્યા મરો આપરી પેટી ભરઈ એટલે બસ.”

લીમજીનો એહરો તો આ પાક બેહાઈની વાત સમજીને ગુસ્સાથી ખીટક્ટ જેવો લાલ થઈ ગયો. એનું નાક મુરાના પાતરાં જેવું લીલું થઈ ગયું, ને ઝનુનથી એનું પેટ ખરીયાની જેલી મીસાલ ધુજવા લાગ્યું. એણે છેરઈને ભોણામાંથી ગરેખી વગરનો સુકકો કટલેસ અદીના માથામાં મારી મોટો જખમ પાડ્યો. “અય મુજ, પાજ, લાજ, કાજ. તેં આવી ગલીય વાત, આવી ગુસ્તાખી ભરેલી નાલાયક માંગણી, જે બહાદુર ખાનદાની પારસીઓ આગળ કાઢવાની હીંમતજ કેમ કીધી? અમારાં ઇમાન પર આય બદગુમાન! તું શું એમ સમજેય કે વફાદારી પર જન આપનારા કાવારાણા ખાનદાનના ઝનુની નખીરાઓ રાજદ્રોહી ને ઇમાનદરોશી નીકળશે? કરોડોની.

એવી હરામ દોલત પર અમે હુકમે બી નહીં. કયુલ કીધું કે તું અમારો જાની દોસ્ત છે. કયુલ કીધું કે તું અમુને અવરનવર ગ્રીન અને તાજમાં એક બે પેગ પીવરાવતો'તો, ને બીલના પર્ષસા અમારી પાસ અપાવતો'તો; એકબારગી કયુલ બી કીધું કે તું બે વખત જામીન થઇને અમુને પોલીસ ચોકીપરથી છોડવી લાવો'તો; તે છતાં આવી રીતે અમુને તારી સાથે દગાબાઝીમાં શરીફ થવાની માંગણી કરવાનો તુંને કંઈજ હક નથી. તેં અમારી વફાદારી ને ધમાનદારીની આવી હવકી કીમત આંકીને અમારાં બહેસ્ત પામેલાં મુરખીઓના હાડને દબમામાં ધુમ્બ્યાંય. જા, ઓ નાદાન છોકરા, અફીંથી ચાલી જઇને અમારા ખોફથી બચી જા." બોલીને એણે પોતાની તલવાર કાઢવાને કમરપર હાથ નાંખ્યો, પણ તલવાર તો બે દહાડા પરજ મારવાડીને ત્યાં ગીરવી મુકેલી હોવાની એને યાદ આવવાથી, રક્ષાબીમાંથી એક બીજો કટલેસ છુટો મારવા ઉંચકવા જતો'તો તેટલાં મેં એને રોક્યો.

"લીમજી, તારા ગુસ્સા ને ઝતુનનો હું ખ્યાલ કરી શકુંય, પણ તેથી તું આઠ આઠ આનાવાલા એમ કટલેસ મારવા કરશે તો તારો ગુસ્સો ધણો મોંઘો પડી જશે. કંઈ સસ્તું સસ્તું માર કે તારો ગુસ્સોબી જણાય ને આપુને ગરીબ આદમીને બે દોરીયાનો ફાયદો બી થાય."

લીમજીના બી ધ્યાનમાં એ વાત ઉતરી એટલે એણે ત્રણ દોરીયાંવારી મુરાની જુરી અદીના માથાપર મારી અને દરવાજાનો રસ્તો બતાવ્યો. "શીતાબીથી વધારે ખરાબી થાય તે પહેલાં અહીંથી ચાલી જા, ને તારી નહેસ્ત સુરત અમુને ફરીથી બતાવતો ના."

આ અપમાનથી આગો છેડછ પડ્યો ને જતાં જતાં અમુને ઘાતી આપી ગીયો, "બચ્ચાજીઓ, તમે મુંબઈ આવો, ને હું બી જેઈંય કે તમે યાદ કલમ ને એશીયન કલમમાં પાછા કેમ જઈ શકોય?"

હું બી ઉશ્કેરઇને બોલ્યો "અરે જરે છોકરી, હમારી કાલબાદેવીની કલમ કેવી છે? જ્યારે માંગો ત્યારે બાટલી ને બેગ પારટી તઇયારજ."

અરદેશર બાબેગાનને એમ દારમાર ને પરેશાન કરવા માટે અમે ધણા દલગીર થયા. પણ નાચાર! અમને દેશએવા ને ખાધેલું નીમક લલાલ કરવાનો સવાંલ હતો. એમ લુચ્યાઈથીજ પછસા કમાવા માંગને તો મુંબઈમાંજ સ્વદેશી કંપની કહારીને ડીરેક્ટર થઈને પછસા બનાવતાં અમુને કાણુ અટકાવનાર હતું?

સાલ મુબારક

આજે કામુલમાં ઘેર ઘેર ખુશખુશાલી ને રંગરાગ નજરે પડે છે. મહોલ્લે-મહોલ્લે સંગીતના સરોહો ને વાજનાં મંદુર અવાજો કાનપર પડે છે. સેવા-સદનની બાળાઓ ને વનીતા વીથામની બાળકીઓ બહાર રસ્તાઓ પર ખુશાલી પ્રદર્શિત કરનારાં મંગળ ગીતો ગાઇ રહી છે. મંદીરો, મસજીદો ને આતસકહેલુમાંથી બંદગીના ગંભીર ને ગણગણાટ કરતા અવાજો કાનને અથડે છે. શહેરના નાનાં કે મોટાં, મુઢલીસ કે માતબર, મોલવી કે મવાલી, તમામ આદમીઓ ભપકાદાર પોશાકમાં સજ્જ થઇ ફરતાં ફરતાં અકેકને દસીને મપારા છલાવતા નજરે પડે છે. થોડે થોડે વખતે બંદુકના બારો, તોપના ધડાકાઓ ને બોંબ ફાટવાના અવાજો કાન પર પડે છે. અધીરાં વાંચનારાઓ પુછશે કે એ બંધી ખુશાલી ને ધમચકરી શાની છે? વડાજી વાંચનાર, બાણીને ખુશી થા, કે આજના આસનાદ રોજ ને ગુસ્તાદ મહીનાના મુબારક-રોજે હાલત ગેદમાં, મારાં વડાજી બીરાદર ને પારસી કોમના તુરગ ને કાવારાણા ખાનદાનના દોહસો કેનડલ પાવરના ચેરાગ, સારગંટ લીમજીની સાડતીસમા વરસની સાલચેહનો શુભ પ્રસંગ છે. પુરાણી બમાસ્પીમાં, જરથોસ્તી ટેળાનો દહારો ફરવાના જે અસાધારણ બનાવની પંદરસો વરસ પહેલાં આગાદી થઈતી, તે આજનો બાગ્યશાળી દીવસ છે. લીમજી તો અસલથીજ શરમાલ, તે એ તો પોતાની સાલચેહ માટે કંઈજ બોલ્યોતો નહી, પણ જામે જમશેદમાં આવતા બનાવોની જે ટીપ આપવામાં આવે છે તે પર્યા, તેજજ મુંબઈ સમાચારના ૧૯૩૩) ના પંચાગમાં એ બાબદની.

આગમચેતી થઇ હતી, તે પરથી, એની સમ્પત્તી જન્મતીથી અચાનક મારા જાણવામાં આવી.

નામવર બચાએ સાકુએ એ દીવસ એક જાહેર તહેવાર પાતે એક હોલીડે તરીકે ઉજવવાનું શાહી ફરમાન બહાર પાડ્યું. માદર વતનથી હજારો કોસ દુર હોવા છતાં, એ મારા અઝીઝ ખીરાદરનું વરસ ધામધુમથી ઉગાડવાનો મેં ઠરાવ કીધો. કારણ કે લાંબો દરયાફત કરતાં મને માલમ પડ્યું કે આદમીની જાંદગીમાં સાડતીસમું વરસ ફક્ત એકજ વખત આવે છે. તો એ માંગતીક પ્રસંગ તેના છાજતા દમદમ સાથે પાર ઉતારવો, એ વીચારથી મેં આગલે દહારે દસ રૂપિયાની નોટખી વટાવી રાખી.તી.

ખીજે દહાડે એ જલદીથી ઉઠે એ વીચારથી, મેં એને આગળી રાતે શરબતમાં જરા અરીણુ દોહવીને પાઈ દધને એને જલદીથી સુવરાની દીધો. રાતના એ વાગા સુધી મેં એના ખીજાણાં આગળ ગુંહણમંડીયે પડી એ મારા ભલા ભાઈની દોલત, જાહોજલાલી, આખર ઇઝતમાં, તેમજ એનાં માથાપરની તાલ પરના ખાલમાં ને પેટ પરની ચરખીમાં વરસો વરસ વધારો આપ્યો, એવી ખરાં જીગરથી તે ખારે હકતાલાની હજુરમાં એક ચીતે બંદગી કીધી. બંદગી પુરી થતાં આકાશ પરથી એક મીનોઇ અવાજ આવ્યો કે “અમ ખાકી પાપી ઇનસાન, તારી એક ચીતની બંદગી ને એઆદત, દાદારની દરગાહમાં કબુલ થઇય;”

આ આખો વખત લીમજી તો ખુશાલ ઠોરની કાની ઉંઘાતો.તો, ને એટલાં જોરથી નાકનાં શીકરાં ફફરાવતો.તો, કે ગોદરાં નીચે દાખેલી કુરતનીખી ઘડી ઘડી ઉડી જ્યાં કરતી.તી. એ એટલો બધો ભાગ્યશાળી હતો કે એનાં વરસને દહારેજ સુરજ નક્ષેત્ર રાશીમાંથી નીકળી કન્યા રાશીમાં દાખલ થવાનો હતો. એજ શુભ દીવસે શાહ ગુસ્તારપે અશો જરથોસ્તની ભત્રી માંઝદીયસની દીન ખર દરબારમાં સ્વીકારી હતી. એજ મુબારક રોઝે ધરાનના છેલ્લા આદશાહ યઝ્દેઝ્દ શહેરયારે આઘસકીમની પહેલવહેલી શોધ કીધી.તી ને વધારે ખુશી થવા જેવું તો એ હતું કે એજ ભાગ્યશાળી દીવસે મારા ફેંડ

નવત્ર માઢને એના સાઢાના લગનમાં આઢગલેસ બાગમાં તપડીરતો મોટો સરકો લઘ ડગઢાની બોંહે નાક તુઢી “હું પ્રખ્યાત ચીઢગોતો એક. આર. સી. એસ.” વાલું મશહૂર ગીત ગાયુંતું.

લીમજીને મેં સહવારનાં પહોરમાં એના ઘોઢીયા આગલ ખુગલ વળરી, તેમજ માથાપર હથોરી મારીને જગાડયો. હથોરીના બે ત્રણ ફટકા પડયા તોખી એ અરંધી ઉંઘમાં પુછે કે એ મને પસવારેચ કોણ ? ફટકા ખાઢ ખાઢને માથુંખી સખત ને નફટ થઈ ગયલું. એ બેટીઆપને નાહવાની જખરી આળસઢ, તે રખેને નાહવાના અખારા કરે કરીને, મેં એને મારે હાથે જીને ઘોરાને માઢીસ કરવાતું ઘર ચોરીને નવરાખ્યો. સાલગ્રેહને દહારે તનની તેમજ મનની પાડીજખીને ખાતર તરો પીવાતું ફરજ્યાત છે, તે મેં એને અવસ્તામાંથી દાખલાદલીલો સાથ સમજાવ્યું; ને તે વાત એણે કચવઢને કમને કમુલ રાખી. એવા હાંગામ માટે ગામદેવીની અગીધારીમાંથી અમારી સાથે લાવેલા તરાની ખાટલો કહારીને, એક સોડાતું ગલાસ ભરી ઉપર મરી બજારની, થોડાં વેનીલાના ટીપાં નાંખીને, મેં એને બહોંસ કરીને આખું ગલાસ પીવરાવી દીધું. બધો તરો એણે હજર નખરાં કરી, ગારબેર દઢને મુરો કીધો. મેં એને સમજાવ્યું; કે એને એક વખત તરાનો શોખ લાગ્યો તો એ ભરઈ છુપઢનેખી તરો પીશે. મારા પોતાના અતુભવ પરથી કહુચ કે તરાની આદત ઘણી ખુરી છે. એક વખત એની આદત પડી તો માંણસ ખુવાર થાય તોખી એ આદત છોડી શકતો નથી, એવી એની તક્લબ થાયચ.

લીમજીને પોતાનેખી સારા સગન કરવાનો ઘણો શોખ, એટલે એણે પોતાને હાથ ખુતારાએ આખો ચોરડો ઘોઢ કહારી, લોખાણુ ધુપાવી ચોક પુરયા, ને ઉંખર પર ઇંડા ભાંજ્યા. એણે હવે બધો ભરેલો નેટનો સદરો, જે એની સાલીએ એને નવજોત પર લેટ આખ્યોતો તે તેમજ ગોઢાખી ઘાટપોટની ઇજર, સ્ત્રીવલેસ વી-શેપતું ગળાં આગલથી ખુલ્લું શરૂ, વારનીસનાં સ્ત્રીપર, માથે મોંઢીઘાટ કસખી ભરેલી ટોપી પહેરી લીધી. એ આખા ઘેરમાં ફરે, ને પોતે પોતાનોજ શેકીન કરીને “સાલ મુખારક” “થેંક્યુ”

જોડ્યા કરે. ઘણી થોડે થોડે વખતે દારમોનીયમ પર બેસી “તુને નવરોજ તેરી મુઆરક હો” તું ગીત ગાય; પોતેજ વન્સબોર કરે ને પોતેજ ક્લેપ્સ થી આપે. એક કલાકમાં તો ત્રણ વખત જોણે જોની વોકરની બાટલીમાંથી પેમ જે પેમ નેટલો ગ્લાસમાં નાંખી પોતાની સલામતી લીધી. “મચા, લે આ મોરી સલામતી, ખુદા અને અચ્ચા હોકરાંથી ધન દોલતથી ભરપુર રાખે.” કરી અંશાસ ખાલી કરે. ને ઉપરથી જુજેલી બદામના ફાફા મારે. હું એતું ધ્યાન જોતવા ગમે જોટલા થી હોક મરમટાઉ તોળી જો અને ઓફર કરવાનાં અખારા કરે, ને મેં એને તરે પાગલો તેતું વેર લેવા અને મારાજ બોલો કહી રામજાવે. “મચા, દોરની અરસે મરતાંથી ના જતો. નહી તો ખુવાર કરી નાંખશે જોવી જોની ખુરી આદત ને તકપ છે.”

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.

Ph: 42483.

Grant Rd., BOMBAY.

તલવાર પહેરતાં પગમાં બોક્ષાઈ લાગો રણુધેલો રનપુત,
દોડધામમાં વિસરી ગયો પગમાં પહેરતાં યુત.
બખતરથી બાર વધી ગયો ચાલતાં આવે ફેર,
કાંધો બેરી પર ટેલીફોન, ટેલીગ્રામ કરી તું તેર.

(જીવો પાનું ૨૬)

જ્યારે બહુચીસ્તાને શહેરે કાબુલ પર ચઢાઈ કરી ત્યારે બચાએ મંચુ આગળ બલાપો કીધો કે હવે શું થશે, નજુમીમાં ખપતો મંચાએ તરત કહ્યું કે જો તમે નામવરને ખરંજ ભવીબ્ય જાણવું હોય તો આજેજ તાર કરી ડૉશન કુંઁ માંથી એક પ્લાન શેટ મંગાવી લેવો અને તમારી બધી તકલીફ આપોઆપ ચાલી જશે. ભવીબ્ય જોવા માટે ફક્ત પ્લાન શેટ ઉત્તમ સાધન છે, અને તે પણ ડૉશનતુંજ જોઈએ.

પ્લાન શેટથી માલમ પડ્યા પ્રમાણે જ્યારે કાબુલી લશકર જીત, મેળવી પાછું ફર્યું ત્યારે મંચુને યાદગારી દાખલ શું જોઈએ એમ જ્યારે બચાએ પુછ્યું, ત્યારે વખત પાસ કરવાનાં ઉત્તમ સાધન તરીકે જાણીતું થય્યું ડૉશનતું ફેરમ ઑડ માંગ્યું, અને બચાએ તરત ટેલીગ્રાફથી ફેરમ ઑડ મંગાવી લીધું અને તે મંચાને સરપાવ તરીકે પહેરાયું.

બચાએ સાકુ અને મંચો જ્યારે આ ઉત્તમ ફેરમ ઑડ પર રમવા બેઠા હતા ત્યારે તીન્નેરીખાનામાંથી ખખર આવી કે તીન્નેરી કોઈ ઉપાડી ગયું છે, અને બધા પૈસા પર પાણી ફર્યું છે. તરત મંચાએ સધીયારો આપ્યો કે શીકર નહીં. ફેટ વર્કતું કામ શરૂ કરવાથી આજે ઘણા પોતાની રોજ પાડતા ચઢ ગયા છે, તો નામવર તમે પણ આજેજ ફેટ વર્ક શરૂ કરો અને પૈસાનો વીચાર તમેને કરવો પડશે નહીં.

ઠેકાણું નોંધી લ્યો અને આજેજ વીગત મંગાવી લેવો.

ડૉશન એન્ડ કુંઁ,

૧૨૨, પારસી બજાર, કોટ, મુંબઈ.

કુગ ચઢીતી; ને માછલી બહાર કાઢી સારે તો અમુને નાક પર પાટાજ બાંધવા પડ્યા. મેં એ આખું પારસલ ઉંચકીને બહાર ફેંકી દેવા કીધું; પણ લીમછને આટલા બધા ખરચેલા પૈસા પાણીમાં જાય તે ગમ્યું નહીં; તે એણે તો સેવ પરથી કુગ કદારી નાંખી, મચ્છી સાખુએ ઘોઘ નાંખી ને એ મારો વહાલો તો બધું પેટ પસવાડીને દેખાવવા પડ્યો. એ દરમ્યાન ઓરડામાં ગંધારો એટલો સખત હતો કે મને આખો વખત બહાર રહેવું પડ્યું. અઢી કલાકે ગંજનવર નાસ્તો કરીને ત્રણ ખાત્તા અટકાર ખાધને ઉઠ્યો ને ગાત્રીતું પારસલ રાતને માટે એણે આઈસની પેટીમાં મુરી દીધું. મેં આખે ઓરડે અગરબત્તો આળી, લોખાન ધુપાવી જેમ તેમ કોહેલી મચ્છીનો વાસ દુર કીધો. હું ધાઈચ કે કોહેલી ચીજ ખાનારાઓ પર ખુદ્દનો છુપો હાથ હોતો જોઈએ નહીં તો આવી ચીજો ખાધને કોઈની આઢમી કાલેરાથી બચવા પામે એ મારી અજાયબી છે.

મેં એને હવે પાટલાપર ઉતર દીશા તરફ મોંતું કરીને ઉભો રાખીને, હાર પેહરાની ટીકો કરીને, મારાં કુટુબમાં બારસો વરસથી ઉતરી આવેલો જાદીરાણાના વખતનો અઢાર લાખનો હીરાનો વાર, મારી બલો દુવાઓ સાથ પહેરાવ્યો. મારી દલગીરી એટલીજ હતી કે શેરોમાં બધાં નાણાં રોકાઈ ગયલા હોવાથી, હું એને કંઈખી રોકડી રકમનો ચાલ્સો કરી શક્યો નહીં. લીમછએ હવે ઘેરે એની બૈરીપર અરજાંટ તાર કીધો કે મારાં વરસની આજની પુશાલીમાં મારી ખાનગી પુજામાંથી, રૂપ્યા પાંચ લાખ ક્રોએસ હોસ્પીતલમાં ને દસ લાખ રૂપ્યા ડોક્ટર માસીના હોસ્પીતલમાં ભરજો ને રીસીટ લઈ મેજો. એ તારનો તરત વળતો જવાબ તારમાંજ આવ્યો કે એ બધાં ફંડમાં રૂપ્યા ભરવાની વાત તો દીક્ર છે, પણ ગીયે મહીતેના ઘેર ખરચના દોઢસો રૂપીઆ હજી મને મળ્યા નથી તે તરત મોકલી આપજો. હવે તો અના-જવાલો ને ધીવાલો ખી સામન ઉધાર આપવા ના કહેય.

હવે બહાર રસ્તાપર અમુને કંઈ ગરબર સમજાઈ. ઓટલાપર જઈને જોઈયેછ તો બધા સાકુએ દોઢતાસા સાથે લીમછને માટે મબલખ બેટસોગાદો

મોકલી'તી. ચાક્રોસ કાલા હળસી ગુલામો માથા પર મોટા રૂપાના ખુમચાઓમાં, સુકો મેવો, લીલો મેવો, હાપુસની ફેરીઓ, ખીલીમોરાની કાકરી ગરમો, તાજ તફડતા જીવતા લેવટા, આઇસમાંથી તરતની ઝઢેલી રામસ ને માંગત બોધ, પલાવ ખીરીયાતી, છીસ જાતના લીલા સુકા હલવા, પચીસ શેરનો અગરણીનો એક લાવરો જેની અણીદાર ગેંચપર દીવાદાંડીની માફક ઝગઝગતી ધ્રુવદ્રીક લાઇટનો બલ્બ ખસતો હતો, પરુરવાનાં કપડાં, ઝવેરાત વગેરે હમા ચીજો લાવ્યા'તા. ગુલામોના વડાએ લીમજીના પગ આગળ સુધ જઈ, એને બચા તરફનો પ્યારથી બરેલો રૂકો જેમાં એને નવરોઝની મુબારકબાદી આપી હતી તે આપ્યો. બચાએ બખરગેટવાલા દરાણીના પપેતીના કાર્ડમાંથી તફડાવેલી ખેતબાજી ટાંકી હતી—

“ફલો તુંજને આજતું સાડતીસમું સાલ
આખર ને પછસાથી તું થજે નેહાલ
દર સાલ આવે તુંજે બચ્યાં ખુશાલ
આખર થાવ દોસ્તો ને દુશમનો પાયમાલ.
અંતકરણની છે મુજ મીસકીનની દુવા
વારસો તુંજે આપી જાય તારા પેસ્તનજી દુવા.”

રૂકો વાંચી રહી લીમજીએ એ બધો સામાન તીજેરીમાં ગોઠવી દીધો ને એકદમ સખી થઈ જઈને ગુલામના વડાના હાથમાં પાવલી સેરની દીધી. મેં એની એની કંલુસાઇ પર અફસોસ કરીને એની હરસે પેલાના હાથમાં બધા ગુલામોને વહેંચવા પચાસ ગીનીની કાચરી પકડાવી દીધી. બચો એ બધી ભેટ સોગાદોમાં એક બી ચીજ ભુલ્યો'તો નહી; તે એટલે સુધી કે બનીશની સીકનેમનો ખ્યાલ કરીને આઇસ બેગો, થરમોમીટરો, ગરમ પ્રાણીની બાટલીઓ હિપરાંત અરધો ડગ્ગન એક પાન બી મોકલ્યા'તા. અંદર પચીસેક તો ચાલીસ ચાલાસ વારના રેશમી કાપુલી લેંઘાજી હતા; જે દરેક લેંધો અંદેકા તંબુની ગરજ સારે તેવો ગંજાવર હતો. લીમજીએ તો ટીપ પ્રમાણે દરેક ચીજ બારીકાથી ગણી લીધી; ને અંદરથી ચાર અખરાંટ એકી નીકળી

તે પેલા વડા સાથે મરાયો કે તેં મારી અખરોટ ચોરી; ને તે ખીચારાને ગરે ખી પડ્યો કે ત્રણ લેંધામાંના નારાં તેં કાઢી લીધાંય. મેં એને ધમકાવ્યો કે બાદશાહોના શાહી પરાણાઓને એવો સાંકડો સ્વભાવ નહીં જાળે. પણ એણે બટક હાંપી કે હીસાળ કોરીતો ને બક્ષેશ લાખની. બચાએ વળી એક મેંધીદાટ રૂપાંતી તોપ, જેના પર પોતાની સમી કોતરાવીતી તે ચણી ઉકમાઇતી મોકડીતી, જે તોપ એણે બચાની કાની આખી રાત ફેડીને દીવાલોમાં ગાળરાં પાડ્યાં ને મારી ઉંઘ લીધી.

સાંજના અમે દરીયે કીનારે લગર મારવા નીકળ્યા તો ત્યાં ખી લીમજી લીખાજી યદને કપાળને ટીસો કરી હાર પહેરી હાથમાં નારીયેર લઇને નીકળ્યો, ને નહીં જાળખાણપીછાણ તો ખી લોકોને હસીને સલામ કરે ને પઠાણો ખીચારા સમજ્યા વગર એને ગળે વળગીને ને કીસ કરી “શાહી મુઆરક” ઇચ્છે. ને જોરતું નામ ને તે કાંઈ રહેય વગેરે પુછ્યા કરે. લીમજી ખુલાસો કરે કે “સાદી નીસ્ત, લેકીન શુભ શાલગરેહ હસ્ત” સારે એ લોક હસીને “બયલી ખુબ, બયલી ખુબ” બોલીને ચાલતી પકડે.

(૧૨)

નાદીરખાને અમારા દોસ્ત અરદેશર બાબેગાન મારફતે મોટી રકમની લાંચ આપી આર્કના કીલ્લાના છુપા નકશાઓ ચોરાવવા માંગ્યાંતા ને અમે એવી લાલચોને ધીકાર સાથે ઠોકરે મારી અદીને હડધુત કરીને કહારખેંતો તેની બધી વીગતો કાપુલના સી-આઇ-ડી ખાતાંનાં વડા અમલદાર મહમદ છેલ તરફથી બચાના કાન પર આવવાથી એ મુરંબી અમે ઉપર જનોનીસાર કુરબાન થઇ ગયો.

લીમજીના સાડત્રીસમા વરસની સાલગરેહની શુભ તકનો લાભ લઇ બચાએ તે રાતના પોતાના શાહી મહેલ “દર ઇન એ શક” માં રીના ઉધરાણાથી એક રોયલ બેંકવેટ યાને બાદશાહી ખાતું આપવાતું જાહેરનામું બહાર પાડ્યુંતું. જેમાં હમે બે જણ ઉપરાંત તમામ તાગદાવાલાના સરદારો, શહેરના

અમીર ઉમરાવો, તેમજ લશ્કરી, દરયા ખાતાનાં અને ડેવગણ ડીપાર્ટમેન્ટમાંથી રીટાયર થયેલાં અમલદારોને માનપુર્વક ઇજન કરવામાં આવ્યાં'તાં.

સ્તાખેજ, વાનરસેના, સેવાદલ, તરયાપાવ, આફરીદી, આસુફઝાદ, ઝેકેરઝાવીયા વગેરેના તાયફાઓના સરદારો જ્યાંતમાં પધારવા એકે બેલે કમુલ થઈ ગયા. એ બીયારા રોજ કાકરી ને દહી ખાનારા આવું ઉમદા ગંધારતું ખાણું કેમ સુદે? અમોને જ્યાંએ ખાસ બોંદસાઓંહસીનું તેડું એના A. D. C. મારફતે મોકલ્યું'તું, જેણે ભર્યાઓ લગનના તેડાં વખતે કરેછ તેમ “જરૂર આવજો, મારા સમ જરૂર આવજો” કરીને અમારા બેઉના દગલાનાં બધાં બટન ખી તોડી નાંખ્યાં. તેડાંની ચીકીની તાજે કલમમાં જ્યાંએ લખ્યું'તું કે જ્યાંતમાં પધારવા કરતાં આદમી ઘણાં વધી જવાથી બધી કોકરી ને કટકરી ઘટી પડેલી હોવાથી તમો સાહેબોએ તમારા પોતાની છરી કાંટા ને પ્લેટ ગલાસો સાથે લઈ આવવાની મહેરબાની કરવી

હું'બા પર નાંખેલા કર વખતે જંગેલી સલાઘહની જુબેસ વખતે દેશના દરેક મુશકેલ મામલામાં લીધેલા એક્ટીવ ભાગ માટે આ તકે એહસાન બતાવવા કાયુલના ઇલેક્ટ્રીક ખાતાના વડા શ્રીરોઝખાનનાં બેગમ મહેરનવાઝ જેવણુ પ્રભાતફેરીના કેપટન હતાં, તેવણુ લીમણ માટે એક જલુ રેશમી મોઝાની જોડ, હીરાની ટાઇપીન અને એક ચાંદીના હુકકાની ભેટ મોકલી'તી. આદશાહી ખાતામાં હાજર રહેવાતું એટલે તેજ મુજબનો ફેસ ને હાઠમાઠ ખી કરવો જોઈએ. હું' તો મુજબમાં દર આતવારે ગવરનર સાથે ડીનર લેવાવાલો, તે મેં' નો મારો કાલો ફેસ સુટ પહેરી લીધો ને તે પર બોઅર લડાઇ વખતે સ્ટ્રેચર બેરર તરીકે કામ કરતાં મુવેના સોલજનરોની છાતી પરથી કાઢી લીધેલા લડાઇના ચાંદો લટકાવી લીધા. ફેસ સુટ સાથે ઘુંટણુ સુધીનાં મીલીટરી જુટ પહેરી લીધાં ને ગાયે મુતેરી હીરાજડીત પહેલવી કેપ લટકાવી.

લીમણનો ભપકો ને તોર વળી કંઈ ઓરજ દતો. એણે તો દેવજી કાનજીના સેવકમાંથી અઢી રૂપીએ લીધેલું દોઝખી લણા ભરેલું કસખી જસાઉઝ જેની બોંદે ધવીજામેથ સ્ટાઇલથી લાંબી લય ને પહેલી પટાક હતી તે પહેરી

દીધું. પારસી રાજકીય સભાના મેંબર તરીકે પોતે કેવો મોટો દેશભક્ત છે તે દેખાડવા ખાદીનો લાંબો ગુંઠણ સુધીનો સદરો, માણેકજી પીટીટ મીલના ચારસાનો લેંઘો, જાંબુરાં ઇસ્ટ્રાઈન ને ગુલાબી મખમલ પર બુટલા ભરેલી સ્કીપર પહેરી હતી. માથે એડનવાલા સહી પહોલી પટાક ચલકતી પાઘરી ને તેમાં મધમધતો ગુલાબનો તુરો ને લાલ પાજનો રૂમાલ ખોસેલો હતો. પાઘરીના કાંઠામાં નાની બેટરી મુકી પાઘરી પર જીણી વીજલીની બતી ગોઠવી'તી. જેની આંખ જરા જરા વારે દાખી પાઘરી ઝગમગાવી મુકી ખીચારા ગમાર તાયફાવાલા-એને એ આંજી નાંખીને અજબ કરતો'તો. 'એણે આજે દહારી મુઠ પર સાત સાત વાર અસતરો ફેરવી મોનું એવું તો ખુબસુરત બનાવી દીધું'તું ને આંખમાં મોતીનો કાકો સુરમો આંજી એવી તો કાલી ભમર બનાવી મુકી'તી કે જાણે દુરથી યજ્ઞદેગર્ શહેરીયારના નાટકમાંની પેસન્સ કુપરજી જોધ લેવી.

સાંજના સાત વાગે બે રૂપાંતી અંબારી સાથના શણગારેલા ઉંટો અમારે માટે દરવાજા પર આવીને ઉભા. વળી લીમજીનો જીવ સુગાયો. 'એ ભલા આદમીએ ઘોરાને બદલે એમ ઉંટ કાંચ મોકલ્યાં હોશે? એવાં ટેકરાંટેકરીવાલાં કદરબીહામણાં જનાવર પર સવારીમાં નીકળ્યું તો આપરી કલાસીકલ બ્યુટી ને લશકરી દરબજાને જરૂર ઘોકો પુગશે, ને એ લંબારી ઉંટો પર ચઢવા નીસરણી કાંચી લાવ્યું?'

આખરે બે ત્રણ લાંબા બાંયુના વાંસની પરાંચ બાંધી હમે ઉંટ પર ચઢ્યા. લીમજીનો ચેહરો એના ઉંટને પસંદ નહીં આવ્યો કે શું તે એને ઉપર ચઢવાજ નહીં દેય. એ ખીચારો બે ત્રણ વખત ટપક્રયો ત્યારે એને જેમ તેમ અમે લોકોએ કપ્પી ને દોરડાંથી ઉપર ચઢાવી અંબારીમાં ઠર પાડ્યો. દરબાર આવતાં સુધીમાં તો અમારા બેઠિતી કમરમાં લયક ભરાઈ, ને અમે આપરે માથે કરવા લાગ્યા, ને એની ઝડપી ચાલથી અમુને દરયો લાગીને ઉલટી ખી થઈ. મારાવાણું ઉંટ તો ઘણું દીલ્લગી કરનારું નીકળ્યું. એણે એનું લાંબુ ડોકું પાછલ ફેરવી એની લાંબી ભીણી જીભથી માઈ મોનું ચાટ્યા દીધું, ને બ્યારે મેં મોના પર કવીનીનનો પાવડર ભભરાવ્યો ને એને કડવું લાગું સારેજ

એ દપટ પડ્યું. ઉંટ પરથી ઉતર્યા પછી અમારી બેઠીની કમર પર એમથોકેશન ખુબ માલીસ કરાવ્યું ત્યારેજ અમારાથી મહેલની સીડી પર પગ મુકાયો.

શું શાહી દરબારનો દરેરો? કીમતી સાડીનના ગાદરાઓ પર ઉંચા ધસતંબોલી ગાલીચાઓ પાંથરેલા ને તે પર બસાએ પોતાની ખાસ પાલેલી સફેદ દુધ જેવી બસરાઈ મરથીઓ છોડી મુકેલી, જેનો દેખાવ જાણે પરસ્તાનમાં મોર નાચતા હોય તેવો લાગતો'તો. તે બધા મલીકા, આલીમો ને તાયફાવાલાના સરદારો ઘણે મહીને પેટ ભરીને જમવાના ખ્યાલથી ઘણા ખુશ મીઝમીમાં હતા.

હમોને દાખલ થતા જોઈ આખી દરબારમાં “ખુશ આમદી, ખુશ આમદી” “લીમછ છંદાખાશ” ના પોકરો થઈ રહ્યા. વડા કાજીએ લીમછના આંગપર પારસી ઢપે ચોખા ને કોપરાની કાટલીઓ ફેંકી દુવા તંદુરસ્તી ભણી.

શીર બહાર આઈ ચમનમે જખમે દીલ આલે હુવે
પુલાઉ મુતનજનમાં અજબ ભરે મસાલે હુવે
દાગે હીજરાં કે મેરે આતીશે દીલપર છાલે હુવે
સમુસા માટે સો ઉંટ કપાવ્યાં પાંજરા પોળમોથે પાલે હુવે.

“નેક બાદ, કુમ બાદ, ફરખે બાદ, ફુલુસ માશીસ બાદ, ચંદી સાલ ચંદી રોઝ” વગેરે.

અમે હવે આખી મીઝલસને પાધરી હાથમાં લઇને બાઉ કીધું ને પગ પર પગ ચઢાવી પલાંડી મારીને સ્વદેશી ઢપે અમારી બેઠક લીધી. તાયફાવાલાઓ ગરમીના દીવસમાં દુરદરાઝ મુઝકથી પગે ચાલીને આવેલા હોવાથી અમારી ચારે તરફ ખુશબો ને ખમરાટ તો એવો ફેલાયો'તો કે અમે લોકો ધારાવીના ચામડાના કારખાનામાં બેઠા હોઈએ તેમજ ખ્યાલ આવતો હતો.

લીમછ બચડવા બેઠો કે કેવી મજેની કકરીને જલદ લુખ લાગી'તી તેની એ કમબખતોએ માથ મારી નાંખીજ. વઝી લીમછનું વરસ તે દરે જણ એને બધે વખત ગળે વરગવાની બહોસ કરે તેમ તેમ એ વધારે સુગાથ

જરા વારમાં દોડ્યામ ને ગરબર સરબર ચાલી રહી. નામવર બચા સાકુની પંથરામણી ધોલતાસા ને તરતરયાના અવાજોથી જાહેર થઇ. આખી દરબાર ઉભી થઇ ને જદે માતરમના જંગી પુકારો થઇ રહ્યા. ઘોડાઓના દુલુદણાટ, ખંજરોના ખનખનાટ, તલવારોના ઝણઝણાટ અને સીટીઓના સણસણાટ વચ્ચે નામવર બચો દરબારની વચ્ચે હરતે ચહેરે આવીને દહારી પસવારતો ઉભો. આસપાસ નજર ફેરવી અમુને જોઇને એ ઘણો ખુશી થઇ ગયો ને પસ્તુ બાપામાં બોલ્યો, “મારા વક્ષદાર ને ચેડુરેનમુન લીમછ, તુને આજની તારાં સાહતીસમા વરસની સાલગરેહ માટે દીક્ષોજનથી મુખ્યારક્યાદી આપુંછ, ને દુવા શુન્નરત્રય કે:—

“ઝીંદગીની બાગમાં શુકાચ મીસાલ ખીલતો તું રહે.

બઘરાંઓન દસાવી, બઘઓને હાંથની કોદરી ઝીલતો તું રહે.

દુધ ઇંડાં મલઇ ખાઇ ચરખીથી ફાટતો તું રહે.

ગેર બજારના સદામાં, અરીણુના આંકમાં ખાટતો તું રહે.”

આ બોલી રહીને એણે લીમછને “ઇનખબેયા” ફરીને પોતાની પાસે બોલાવી, કમરમાંથી એક હાથે ઉંચકી કાઢી બેઉ ગાલો પર બોસા લઇ પેટમાં દાખીને એને પાછો ભોંયપર ટપકાવી દીધો. આ એકજ અગલગીરીથી લીમછના ગજવામાંનું ઘડીયાલ ને અતરની ચીસી ભાંગીને છુકો થઇ ગઇ. ખુદા એ કાણુલીના પ્યારથી બચાવે ! લીમછએ કુરનસ બજારની એ-રી મુખ્યારક્યાદીની બેતબાહનો જવાબ ફવીતામાંજ આપ્યો. લીમછની એક ખુરી આદત કે નખ-જાઇ એ છે કે પ્રસંગને લાણુ પડે કે નહીં તો ખી તફાવીને મોને કીધેલી બેતબાહનો ગમે તાંખી બોલીને વાપરી નાંખવી. એવીજ રીતે એણે પાંચ પચીસ જુની બેલોની ચોપડીઓમાંથી કાઢ્યાઓ તફાવી પોતાનો ઓરીછનલ બેલ લખ્યોતો, પણ તે પહેલી રાતેજ અંધ કરવો પડ્યોતો. આ વખતે ખી એણે બચાની તારીફ બોલવાને મસે એવુંજ બકાટ કીધું, ને નીચણું બાજે મુલંદ અવાજે બોલી ગયો.

“ઉંચે સરકારમેં, રાજ દરબારમેં,
હરદમ તુકાન હય, આકૃતમેં જન હય.
આલા મસ્તાન હય, અદના હયરાન હય,
ચુગલી બુહતાન હય, ક્યદી ધનશાન હય.
શેખી હય, સાન હય, સરપર શયતાન હય,
ઉંચા દુકાન હય, શીકા પકવાન હય.
ઝુંડીકા રાજ હય, સમ્યા મોહતાજ હય,
ધોડેકા હાન હય, ઝોર ગધેકુ માન હય.”

હું ગભરાયો, કારણ કે એ નાદાન મીનીંગ સમજ્યા વગર એવું એવું
ઓલી ગયોંતો કે તાલકાં ઉડવાનોજ સોદો હતો, પણ ખીચોરો બચો તેમજ
આખી દરબાર તેનો મીનીંગ સમજેલા નહીં હોવાથી વાહવા, વાહવાના પોકારો
હડી રહ્યા ને એ ખીચારા બોલાઓ એને ખીજે શીરદુરી તુસીજ સમજ્યા, ને
બચાએ એની શાયેરી માટે એને “તપંચાએ ચીઝ યાને પોએટ હોરીએટ”
નો ખેતાબ એનાયત કીધો.

હવે વડા બખરચીએ બખરચીખાનામાંથી ટેલીફાન કીધો કે ખાણું
તકબાર છે ને સુપ હડો પડેચ, એટલે બધાએ દોડાદોડી કરી મુકી પાસેના
ગાઈનીંગ રૂમ તરફ ચાલુ મુક્યું. મોટી મોટી ધરાની શેતરંજીઓ પર વીસ
વીસ આદમી બેસી શકે એવી ગોઠવણો રાખીંતી. ઝોરડાને એક છેડેની ઉંચી
બેઠક પરની શેતરંજીના સુકરા પર બચો નામવર બેઠો અને ખાસ બાદશાહી
પરોણા તરીકે અમુને પોતાના દરેક હાથ પર બેસાડવાનું માન બક્ષ્યું. અમારી
સાથે વડા વઝીર ને કાઝી સાહેબે જગા લીધી. જે બાદ બધાઓએ પોતપોતાના
દરજા પ્રમાણે જગા લીધી. જમવાની બધી તકબારી ચમ રહી નેટલાં લીમછને
છેલ્લી ઘડીએ બંદગી કરવાનું શીફરૂં થઇ આવ્યું. એણે તરત સુકરા પરથી
હડી હાથ મોતું ધોધ કોગરા કરીને નાજનખરાંથી ટચાકરી ફેરીને ફરતી કીધી
ને પછી મારો રેશમી રૂમાલ લઇ તે પર ચુંટણ મંડીયે પડી બાગેચુલદં
અવાજે દુવા ચુગરી, “અય ન્યામતોના બક્ષનાર મુરુખી બાપ, તેં જેમ

અભ્યાર સુધી તારી કરમ બક્ષેશ ફરમાવી આપતો. આયોજ તેમ દરરોજ દાળરોટલી ને નીમક અભ્યાર આપતો રેહજે. તેમજ આતવાર આતવારે કસતર, પુડીંગ ને બાજ રોજગાર પર પાપરી મલીદો પુગાડતો રેહજે. વીસકી, બ્રાંડી આપવો કે નહીં તે હું તારી નેક સુનસરી પર છોડું. તું દરેકની હાજતો તો જાણેય, તો મારા રોજના બે પેગ મને નીયમસર મલ્યા જાય એવો પાકો બંદોબસ્ત રાખજે. હીંદુસ્તાનમાં નોન-કોઓપરેશન બંધ પડે ને ગાંધીજી રાઉંડટેબલ કોનફરંસમાં જાય એવી મારી દુવા તું આમીન કર. તથાસ્તુ, આમીન.” કરીને એણે પા કલાકે પોતાની જગા પાછી લીધી જે દરમ્યાન લુખા ડાંસ થયલા તાયફાવાલાઓ એને મનમાં ને મનમાંજ એપરવાદી ચલાવતા’તા.

લીમજી પર બધો એટલો બધો ખુશ થઇ ગયો’તો કે એણે પોતાનો હંમેશનો ઠરાવ બાળુએ સુકી આજે ભર મેદરીલમાં શરખતો દોર ચાલુ રાખવાનો હુકમ આપ્યો જે મુજબ ખુશનુમા ચહેરાની પરીસુરત ગાનારીઓ ઉંચા ડ્રેસોમાં સજ થઇ ઝાંઝરના ઝમકાર વચ્ચે મીઝલસમાં બીલોરની સુરાહીઓ ને સુનેરી જમ સાથે ફરતી રહી, હાજર રહેલાંઓની તરફ છીમાવતી’તી. હવે વડા બખરચીના હુકમથી શીરીન હલકવાલી ખુબ-સુરત રામસગરોએ પરોણાને રીઝવવા નાચ ગાયન શરૂ કરીધાં.

હાલમાં ટાંગેલો મોટો રૂપેરી ઘંટ ત્રણ વખત વગાડવામાં આવ્યો અને ખાણાંની શરૂઆત થઇ. દરેક સુફરા પર ચચ્યાર ગુલામો ચામચ કહાડી નાંખીને આખો રેસ્ટ કીધેલો બળદ લોખંડના સળીયામાં ભેરવીને લઇ આવીને અતરંગ ઉભા ને સૌએ પોતપોતાના હાથ માંહેલી છરીથી ફાવે ત્યાંથી બોટાં કાપીને ઉઠારવા માંડ્યા. જરા બી છરી ખુડી થતાં જમનારાઓ ખુટનાં તલીયાંથી તે પાછી ઘસી તેજ કરીને પોતાનાં સઘળાં જોરથી પાછી બલદ પર ચલાવતા. ઝોરડામાંનો સામટો દેખાવ વાંદરાના કસબખાનાને મલતો આવતો’તો. અમારા સુફરા પર પીરસવામાં આવેલો બલદ અરધો લુંબયલો હોવાથી હજુ થોડો જીવતો રહી ગયો’તો, એટલે બગાએ છરીએ બોટું

કાપીને કહાડવા માંડતા બન્ને હેરબને જોરથી પુછડી હીલાવી બચાના મોંના પર પુછડીનો ફટકો માર્યો ને મારા બી આંગ પર ધસી આવી મને સીંગલુ મારવા જતોતો તેટલાં લીમછાએ પીસનોલ ફેડી એને ખતારા ટી નાંખ્યો. આવી બેદરકારી ને ગફલતી માટે બચાએ શાહ બખ્શરચીને બોલાવી તેતું ડોકું તલવારના એકજ ફટકે ડીચકાંમાંથી ઉડાવી દીધું ને તે કોશની મુડીનો સુપ તરતજ કરાવી મંગાવી અમુને થયલાં અપમાનના બદલાના વેરમાં બચા સાથે અમને બી ફરજયાત પીવો પડ્યો. અમે લોકોએ જોયું કે તાયફાવાલાઓ બધું ખાધા ઉપરાંત પોતાની સાથે લાવેલા કોથરાઓમાં ગોરત, તરકારી, અચાર વગેરે છોકરાઓ માટે ઘેર લઈ જવા ભરી લેતાંતા.

મીનુ પરના આઘટમ નંબર દુ તરીકે ઉદરનો સુપ આવ્યો, જે ઉદરે આવા મોટા મોટા માટે ખાસ ચીનથી એરોપ્લેનમાં મંગાવવામાં આવ્યાંતા. હાજર રહેલાંઓએ સ્વાદ લઈને એટલા મોટા અવાજે સરકા મારીને સુપ પીવા માંડ્યો કે ગોરકામાં વાતચીતનો એક બોલ બી સમજી શકાયો નહીં. બચો તો પુરૂર પુરૂર કરીને એટલો જોરમાં છાંટા ઉડારતોતો કે અમે બેઠાએ કપરાંની સલામતીને ખાતર આવરકોટ પહેરી લીધો.

સુપ પછી ઉંટના ગોસના બદલમ દરાબ સાચના સમુસા આવ્યા. બચો લીમછા પર એટલો શીદા હતો કે ગાહી તરીકતો અને રીવાજોનો ભંગ કરીને બી એણે પોતાના ગોસના સમુસા પર લીમછાને લીંચી નીચવવા દેવાની મહેરબાની ભરેલી પરવાનગી આપી, અત્યાર વેર કોઈને નહીં મલેલું અસાધારણ માન એને બક્ષ્યું. ઈંગ્લાંડના શહેનશાહ તરફથી બક્ષવામાં આવતા “નાઇટ ઓફ ધ ગાર્ટ” કરતાં બી આ માન વધારે કીમતી ગણાયજ. કાબુલની તવારીખનાં પાનાં ઉથલાવતાં એવું માન પાંચસો વરસ પર શહેનશાહ બાબરે પોતાના માનીતા હજમ ને ચંપી કરનાર રાવસાહેબ હીરાસીંગને બક્ષ્યુંતું.

બચાને હવે સીરાઝી વાઇન આરતે આરતે ચઢવા લાગ્યો. એણે લીમછાની મરદન આસપાસ પોતાના ખરડેલા હાથ લપેટી એના કપાલ પર

યુક્તા બરેલા એ બોસા લીધા ને ગગલને સાદે પુછ્યું. “લીમંછ ડારલીંગ, લીમ મારા જનન, મારા માહબોખતાર, કેહની કે તું મને હમેશ સુધી આજની માફક ચાહતો રહેશે કે? મારા વફાદાર દોસ્ત, મારા જની રશીક તરીકે તું મને હમેશ તારો મદદ ને દીક્ષલગીતો હાથ ને સાથ આપતો રહેશે કે?” લીમજીબી પીધેલાની ઝુમમાં આ દીલ ઉશ્કેરનારા સખુનોથી પીગલી જઈ ધસાધસ રડી પડીને બચ્ચાની છાતીપર માથું નાંખીને બોલ્યો. “મારા આશ, મારા અઝીઝ માલીક, આ અદના શુલામ તું નામવરને જાતોજીગરથી, સરોચસમથી, માલો ઝરથી, તનો મનથી જીંદગીના છેડા સુધી ને ટ્રાંટરોડ ટરમીનસ સુધી ચાહતો રહેશે. તારા પસીનાના એકજ ટીપાં પર મારું કુલ બદનનું લોહી કુરબાન કરવા હું તઈયાર છેઉં. તારું ખાધેલું નીમક મારાં રૂવેરવામાં એટલું બધું પચી ગીયું કે હવે હું ગોસ ચાવલમાંથી નીમક નથી નખાવતો. નીમકહલાલીની કુરબાનગાહમાં તુંજ નામવર પરથી સદેકે થઈ જવાનું હું મારું બુલંદ નસીબ સમજશ. મારા મુરબ્બી, તારા મુસીબતોના બારીક હીંગામમાં મારી વફાદારી આઝમાવી મારી નમકહલાલીની તું કસોટી કરજે. ને તેના બદલામાં હું એટલુંજ માંગું કે તું મારો પગાર પંદર રૂપીયા વધારી આપ ને છેલ્લા ત્રણ મહીના થયા પગારનું મેંનું નથી જોયું તે ચુકવી આપ.” ને બચ્ચાએ તરતજ ખજાનચીને બોલાવી પગારમાં પંદરનો વધારો કરવાનો ઓરડર આપ્યો.

બચ્ચાના વડા વજીર હાસમખાનથી લીમજીને બચ્ચા નામવર તરફથી મલતું આ અસાધારણ માન ને જનકેસાતી જોઈ શકઈ નહી. તેનું કમીનું તંગદીલ જીગર અદેખાધનાં આતશથી જલવા લાગ્યું તે એટલે સુધી કે એનાં જલતાં જીગરમાંથી નીકલતો ધુમાડો એના નાક વાટે બહાર પડવા લાગ્યો. એની આંખમાંથી ખરતા અદેખાધના આતશની ચીંગારી મારા દગલા પર પડીને તેમાં આંધર પાડ્યું એટલે મારું ધ્યાન એની પર ખુદરતીજ એંચાયું ને મેં એની પર બારીક નજર રાખવા માંડી. એણે ઘણી સીફતથી ગજવામાંથી એક નાની સીસી કાઢીને બાજુએ મુકી. સીસી પરનું લેબલ વાંચતાંજ હું ચોકચો. લેબલ પરનું લખાણ મેં બારી આંખે વાંચ્યું.

“ઉંદરનું ઝંદર-ઉંદરને પકડી તેનું ડાચું ઉઘારી એક ચમચી ઝેર, ગલતીએ ગલામાં નાંખવાથી ઉંદર બે મીનીટમાં ખવાસ થઈ જાય છે. નાસ્તાં બચ્ચાંને તેમજ બુઢાં સાસુને ચરધો ડોઝ, ઉમરે પુગેલા પારસીઓને ડબ્બા ડોઝ, ઝેરથી સંતોષ નહીં મળે તો પૈસા પાછા આપવામાં આવશે.”

હાસમખાને હવે આજુબાજુની ગડબડનો લાભ લઈ કોઈ જોય નહીં તેમ એક વાઈન ગલાસ જોડ્યું ઉંદરનું ઝેર લીમજના ગલાસમાં ખાલી કરી. લીમજ પર આવી પડેલી આ અચાનક આકૃતિથી હું હચમચ ગયો. મારા કપાલ પર ધાસ્તીનો ઠંડો પડીને પુટી નીકળ્યો. શું મારે જીવનના લીમજ મારાથી હમેશનો છુટો પડશે? મારી આંખે તખ્તર આવવા લાગ્યાં જ્યારે લીમજ તો પોતાની પર આવી પડેલી આ આકૃતિથી ખીનમાહીતગાર હોઈ, નાચનારીઓના નાચ પર તાલીની ઠાપ આપેના રંગરાગમાં ચક્રચુર એકાંતો.

મેં સમયસુચકતા વાપરી હાસમખાનનું ધ્યાન સીલોંગ પર ચાલતા કરોળીયા પર ખેંચી ઘણી સીકૃતિથી એનું ગલાસ લીમજના ગલાસ સાથે ચદલ ચદલ કરી નાંખ્યું. ને લીમજના સર પરથી વીપત્તીનું વાદલ વીખેરાઈ ગયું ને મુજી હાસમખાનનું ગળું એનાજ નાખેલા ફાંસામાં ફસઈ ગીયું. હાસમખાને પ્યાર મોહબતનો દેખાવ કરી પોતાનું ગલાસ ઉઠાવી લીમજને કપટથી દસીને સાલમુખારક ઇચ્છ્યું ને કહ્યું કે “અઝીઝ લીમજીસ, ખીરાદરે મન, પેલી દુન્યામાં તું હરેક તરેહના મુખ ને ખુશીથી આખાદ રહે. ને હું ઇચ્છું કે તું આજની રાત પુરેપુરી નીંદમાં ખુશાલ ઉંઘાય. ફરીથી મલ્હે ત્યાં સુધી ટપાં.” ને લીમજએ પોતાનું ગલાસ એના ગલાસ સાથે અથડાવી દસીને ખવાસ કરી નાંખ્યું. હાસમખાન ગલાસ નીચે મુકે નહીં તેટલાં તો એનો ચહેરો દુઃખથી ઝડ ને શીકકો મારી ગયો. એને મજબુત આંકરો આવવા લાગ્યાં ને બે મીનીટમાં તો પેલા નોવેલીસ્ટો લખે તેમ “તેનો પાપી આત્મા પોતાની કરણીનો હીસાબ આપવા તે દાદારની દરગાહમાં ચાલી ગીયો.”

જરા વાર ખુશીની મીઝસમાં ખતરો પડ્યો ને ગમરાટ ફેલ્યું રડ્યો. મેં તરત નાડ તપાસી મરનારની લાસપર જુરી બરી અભીપ્રાય આપ્યો કે નીરડીના ગોટની અતરસ જવાથી મરનારનું મરણ નીપજ્યુય. ગયાના હુકમથી લાસમખાનનાં મુરદાને ખુશીની મીઝસમાંથી દુર કરવામાં આવ્યું ને એક વખત ફરીથી ખાણીપીણી ને નાચ રંગ શરૂ થયું રડ્યો. ગયાએ ખુમ પાડી, “ચલાવો ચલાવો, સારી મેદરીસમાં શરાબનો દોર ચાલવા દેવ. કે રંજે અક્ષમ ને ગમમાં હુમેલું ગમખાર દીવ ખુશીના દન્યાવમાં હુમકી મારે.”

“ક્યા બાદએ ગુલશુંમે મસદુર કીયા દીસકો
દાતા રખે આગાદ અય સાકી તેરી મેદરીસકો,
મયેં જો મય પીનેપે આવું નો મુયુ પી જવું
ગર કોઈ મન્અ કરે, કિસકા લહુ પી જવું.”

લીમછ કોઈ દહારો પોતાને ખરચે અરધા પેગથી જારની પીએ નડી તે આજે દસેક પેગ અત્યાર આગમજનો નાંખી ચુક્યોતો એટલે એ બી ઘણો રંગમાં આવીને ખીસી નીકળ્યો ને મોટે અવાજે ગાવા લાગ્યો.

“મેરે જાની શરાબ, અર્ગેવાની શરાબ આજ તુંજે દાહુ પેટમે
છ મેરા આયા હય તેરી લપેટમે, તુંજે પીવું મય લેમકીટમે”

લેવ સાહેબો દાહુ તો દર્દે ગમની દવા છે. મુખ્યાઓતો એ સાથી ને દુખ્યાઓતો એ દોસ્ત છે. પેલા જાણીતા પારસી કવિ મી० ડોસાભાઈ લંગરાના (રશીક) દાહુ વીધે શું લખેય ?

“આસકની જુલ્મમાં, માસુકની જેવદમાં;
જોર અચ્ચાની વધમાં કોણ છે ખેરખાઈમાં,”

જોની વોકરની ચોરસ બાટલી.

હીયર, હીયર ! આફરીન ! મરહુયાના અવાજે વચ્ચે ગધાઓએ પોતાના હાથમાંના ગલાસીસમાંનો દાહુ ગલાંની ગટરમાં ફેંકી દીધ પેટમાં રેડી દીધો.

અથા નામવરને હવે એક હાથમાં ગુર ને બીજા હાથમાં કાંઠાવાલી કાકરી કરડતાં ઉભો થયલો જોઈ આખી મીજલસ ચુપચાપ થઈ ગઈ. ગંભીર ચુપડીદી વચ્ચે અચાએ પોતાના હાથમાંની ગુરનો એક સરકો ચુસી ઉપરથી કાકરી અરંધી કરડી બચર બચર ચાલી ગીઓ ને પોતાની પડોશમાં બેઠેલા વડા કાજીની કનખી ડગલી પર હાથ નુકી બે અડગરી ને ત્રણ અવાચી ખાઈ એ નામવરે બાગે ખુલ્લું અવાજે બોલવાનું શરૂ કર્યું. “અય રહ્યતના રશીકો ને સક્તતતના સીમેંટના થાંભલાઓ, દરબારીઓ, અમલદારો, અકાલીઓ, થીઓસોરીસ્ટો, કાલીપરજો ને દેશદ્રાહીઓ તેમજ વફાદાર પારસી કોમના માનવંત તુરરાઓ જનરલ મંચુ ને લેફ્ટનન્ટ લાઇમગુસ, આજની આ રંગીલી મેહરીજ મેં શા માટે મેલવીજ તે તમે સરવેને રોશન છે. આજે મારા વફાદાર જનાનખાનાના જીવાન જમાદાર લાઇમગુસની સાલગ્રેહનો સગનવંતો દીવસ છે. પારસીઓ આપુને કંઈ અંગણ નથી. ખરું પુછો તો એ લોક આપણા મુલકનાજ વનનીઓ છે. જેહાંપહેલવાન રસ્તમ આપણા બનખુલીસ્તાનનો રહીશ હતો એમ કાબુલની ચ્યુતીસીપાલીટીના જીના જન્મ-પત્રક પરથી ખુશુ જણાઈ આવે છે. ને એવણના બાવા જાફેજરખી અહીં અસલ કાબુલમાં હાઈ સ્કુલમાં હેડ માસ્ટર હતા ને રીટાયર થયા પછી પચીસ વરસ વેર પેનસન ખાધું”તું. એ નામદારોની પહેલવાની તોખમના ને નોસેરવાનજી આદેલના વંસોનાજ આ બે વફાદાર પારસીઓ છે. (રફામીઓ પર તલતાર અફાડવાના ને પ્લેટો તુટવાના અવાજો) મેં કેટલી વખત મેજર સોરાખ ખામજીની દહારીમાં હાથ ધાલીને કાલાવાલા કીધા કે તું જો ફક્ત તારા કસાયલા પાંચ હજાર પારસી તરકરી જીવાનો સાથ આપીને મને મદદ કરે તો હું અરધું રસીયા ને આખું પેન્સેસગ્રાઇન જીની લેઉં. ને તુને બી બોરાસાનતો ગવરનર બનાઉં. પણ ભલ્લા આદમીઓ નાટક રીનેમા, રેસ જીમખાના ને કલખોમાં જતાં ને યુરેઝીયનની પોરીઓ સાથ ડાન્સ કરતા પરવારે તો છરાન કે અફઘાનીસ્તાન જવાનો વિચાર કરે કેની? મારા મુરખી પખા ડીયર મને સમ સોગંદ ખાઈને કેહતા’તા કે પારસી બઘરાંઓ વગર સુ’બધતો ગેટ એફ ઈંડીયા તદ્દનજ લુખો સુકકો થઈ જાય, ને કરંબ્યા ને

મેસાનીયા ને વાઙ્છિતેના દર મરીતાના સેલોજ અંધ થઈ ગય. ખુદ એ કોમને સદા જાહેરાતવાળી બરેલી રાખે. દુ કીની રાખુંદ કે એ બેડ બીચારા મારી સજનનનો પાયો મનખુત બનાવી દસી ખુલી સાથ પોતાનાં કુટુંબીઓને જાઝ મહે લેવ સારૂંએ, આપ પારસી સીકાની સજામતી. લીધ લીધ દુરે!"

ખુદ જાણે એ જાદુ ઇત્તેદ સજામતીઓ કેણે ને ક્યારે લેવરાવી. આ ખુલીની મીનવસ સજારના પાંચ વાગે જરખાસ્ત થઈ. મીનવસના અરજા મહેમાનો તે ગાલીચા પરજ છોડો કરી ગય'તા. મને ને લીમછનેમી એમખુદસમાં શ્રેર પુગારનાં અવ્યાંતા એન અવાજ મજા પડેલી માએ ખખર આપી. આજે એ દીવસ થયા અમે બેડ જાણું માથે આકસની કોથરી ને છાનીપર રાઈનાં પસાવર મારી સુઈ રજાય.

(૧૩)

વળી પાછું લીમછનેમી જાણું.

મરદેરેશ-લીમ દેરેશ મુરદ દેરાશ મથોરે દેસ્ત,
એની મેદકનમાં મેં જડુ હાથે છે LOST,
એકએક લીમછને વળી નેવો છુડ્યો જોય,
કેદને મારા સગા થાય દેરેસ્ત બેરામ સેરામ.

અચાએ આકુ, અલમ પરવરે દો જોડને, પોતાની તેરની બીબીની પડેલી અવશ્યીની ખુશાલીમાં, આંકરણી રૂનતો લામ લઈ મને ને લીનખુને કાખુદ નદી પર એની બદલાવી જાડ "H. M. S. અદ્વત્તીયામ"માં સંલેલગાદ કરવા અમારી ડગલીના કસ તોડી નાંખીને અમેને બેલોલામદોસીનું મનન કીધું. એ નામવર અમે સાથ દવે બહુજ પસેડક ગયો'તો, ને એક મુરંખી મારીક કરતાં એક જાપ જાણે સગો બાઈ દોય તેમ અમારી સાથ આર મેદખતથી વરતો'તો.

પુનમની રજીયામણી રાત દોવાથી એ નદી પરની સંલેલગાદ વણીજ ખુશનુમા નીવડી. માદનખ પોતાના પુર કલકલમાં પાણીની ચમકની સજાડી

પર પોતાની કંડી કપેરી રેશનીની ચાદર ખીછાવી રહેયો તો. આકાશના બુલંદ આસમાની ગુંગળમાં ચમક ચમક થતા તારાઓ કાંઈ ખુબસુરત નાઝનીન પોતાના ખ્યારા આશકને બોલાવી રહી હોય તેવો ખ્યાલ આપતા તો. લીમી મંદ ગતીએ દોડતું નદીતું પાણી દીલખુશ સંગીતના સરોદ તાલક ખલખલ મધુર અવાજ કરતું વહી જતું હતું. મારા ને લીમજુના દોવર ખુબસુરત બદનના ઝાંખા ઓળાઓ પાણીની સપાટી પર ઘોટની પાછલ પાછલ ધસડઢ આવતાં. સોલે સીંગાર સજેલી નાઝનીન માલક કુદરત પોતીકા પુર બહારમાં ખીલી રહીતી. નદી પર પંથરઢ રહેલી ઘેર શાંતીમાં અવરનવર દરયાઈ કુતરાઓના ભોંસવાના અવાજથી ખલલ પડતી હતી. રાજ તાજની જાગલ ખટપટ અને કાવાદાવાથી યોડો ખી વખત એમ દુર રહેવાથી અમો ત્રણે ઘણા ખુશમીજઝમાં હતા.

ગાયનના દીલપઝીર સરોદો વચ્ચે સાકી શરાબની પ્યાલીઓ છુટથી ફેરવી રહેયો તો. હું ઘોટની કીનારી પર તકીયાને અટકી. દરયામાં બલ ફેંકી છુટીછવઝ મછીઓ પકડતો; જે પકડાયેલી મછીઓ એક ગુલામ અફર-ગાન્યામાં મુકેલા આતસ પર તરત ભુજ કહાડી સુકરા પર અમો સનમુખ રજુ કરતો જે પર ચટણી લગાડીને ખાતાં શરાબની લહઝનમાં ઓરથી વધારો થતો. નદીમાં તરતી એ જાલમાં જે વખત મગરમછો લેરવઢ જઈ જલ ખેંચીને નહાસવા જતા; હું ખી ઘોટ પરયા દરયામાં ધસડઢ જતો તો; પણ લીમજુ ને બચાએ મારો એકેકા ઠાંટીયો પકડીને ખેંચા રાખ્યાથી, ખુદાની ફઝલથી હું એ દરયાઈ ઘેરમાંથી બચી ગયો તો.

લીમેલીમે શરાબની મસ્તીએ એની કાતીલ અસર બતાવવા માંડી. એ બાબદમર માફ પહેલું બ્યાન, બ્યારે લીમજુએ કાંટા ને ડોકાં સાથે આખી મછા ખાઈ જવા માંડી ત્યારે ખેંચાયું. લીમજુ ને બચો વધારે લીગેલ થઈ જતા, હવે એકેકના દીવ પર પાનની પીચઢરી મારવા માંડી. ને બેક તરફના એ પીચઢરીઓના Gross fire થી ગચા મને છત્રી ઓઢતી પડી. બચાએ બધો શક્તી દમદમો બુલી જઈને લીમજુના મક્કામ હાથ નાખી મોટે અવાજે

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

પાંચ વાગામાં પચુગલ પ્રુકયું કકડતી ઠંડીમાં ઉભો સીપઇ,
 દેખાવ પરથી એવું લાગેછ નાણે બિચારાને થયોછ ખડી.
 પગ તો એના ગેરીયા રમેછ નાંખ છે બહુ લાંબુ,
 શું છે હાથમાં નથી માણુમ, બંદુક કે બાંધુ.

(જુઓ પાનું ૫૦)

JAMES & Co.

**IMPORTERS, DEALERS, TUNERS & REPAIRERS OF
PIANOS, GRAMOPHONES & RECORDS, MUSICAL
INSTRUMENTS & HOHNERS MOUTH
ORGANS & ACCORDEONS.**

SOLE AGENTS FOR

"IBACH"-"ZITTER & WINKELMANN"-"KRIEBEL"

"KAPPLER"-"MOUTRIE"-"BOYEN"

"EAVESTAFF" etc. PIANOS

Next to:-LLOYD'S BANK

Hornby Road, Fort,

Telegrams:-

"JAMESCO, BOMBAY"

BOMBAY

Telephone:-

26323

“મંજા દેતે હવ કયા ચાર, તેરે આલ ગુંગટવાસે” તું ગાયન લલકારવા પડ્યો. લીમચએબી પોતાની હુશ્યારીની ભય છાંટી ફેંકફેંક કરવા માંડી; ને છન પરયાં ને ભુત પલીદની વાત નીકલતાં, એણે નાહ્યું હાક્યું. “મુલદ બખ્ત ને રોશન સીતારાના નામવર શાહ, આ તારા નાચીઝ ગુલામે નાની ઉમરમાં ઘેરમાંથી આવા સાથે મરઘને નાહરી જઘને, ડીમેટના લામાઓના મઠમાં ને હીમાલયા પર્વતના ગુફાઓમાં, મહાતમા ને યોગીઓ વચે રહીને ધણુ આસમાની હુન્નરો, જહુધ તલેસમો ને કુદરતના છુપા ભેદ ભરમો ને એલમો હાંસેલ કીવાછ. વરસોના કીથેલા એ તપના બળથી, દુન્યાની સપાટી પર કે પાણીના બીતરમાં મારી તુરી ચશમોથી ખુદશા જોઈ શકું છું. ઉડતાં પક્ષીઓ ને જંગલી જનાવરોની ભાષા હું સમજીને બોલી શકું.” (મેં મનમાં વીચાર કીધો કે બીજકુલ જનાવર સુવોછ તે એ જનાવરની ભાષા જરૂર સમજી શકતો હશે.) નામવર સુલતાન, જે બેર્મીમતી હુન્નર મેં આંખના પહાડ પરના મહાતમાઓના વરસો વેર પગ દાબીને મેળવ્યોય, તે એ છે કે સુવેશાં આદમીઓ સાથે હું વાતચીત કરી શકું, ને તે લોકની હાલતથી વાકેફગાર થાઉં,” એટલું બોલી લીમચએ ઉઠો દમ લઇ દમામથી છાતી કુલવીને મારી તરફ જોયું.

છંદગીબરની દોસ્તી છતાં, આટલાં વરસ એના આવા હુન્નરો ને ઇલ-મોથી હું બેખબર કેમ રહ્યો હોવશ તે હું સમજી શક્યો નહીં! એની એ વાક્યાચાતુરીથી બચોબી અંજઘ ગીયો. એણે હુકકની નળી મોંનામાંથી કહાડીને તાળુબીથી પુકાર્યું. “વલ્લાહા મરહુમા, આફરીન, મારાં ખુલદ બખ્ત છે કે તારા જેવા એક પીરાનપીર આકેલ ને ફાજેલ પરહેઝગાર સાથે મને પીછાણુ થઈછ. ગુઝર પામેજાઓના આત્મા સાથે તું વાત કરવાનો દાવો કરેય, તો હું તારી આઝમાઇશ લેવા માગું. મારા છનતચુછન સુરખી બપાવા (જેવણુના રૂપર હઝાર આફરીન!) અકરમચ્ચલી બીન ચકરમચ્ચલી, જેવણુને પંદર વરસ પર તે વખતના શાહના હુકમથી ધાડ પાડવા ને ચોરી કરવાના આરોપસર તોપને મેંને ઉડારવામાં આવ્યાંતા, તેવણુ સાથે તાજડતોળ સંદેશ

ચલાવી, એવણની હાલની હાલત ને તખીયતથી મને વાકેફ કર. એ બહેસ્ટીનો મારી પર અવલથી ધણોજ પ્યાર હતો, ને એવણ મને હલુખી અવરતવર હૈયે ચહડી આવેચ, માટે જલદીથી તારી ચરમે હકીકતી વાતચીત ચલાવી બધો ખુલાસો કર. જે એમાં જરાખી ગદલતી થઇય કે તારો ઇલમ ખુદો પુરવાર થયોય, તો એ દગાચાઝોના અદલામાં તમારાં એકનાં ડોકાં ઉડી જવાનો સંભવ છે.” કરીને બયો તો પાંચ મીનીટમાં ખુશ મીઝાજ પરથી તદ્દન તરયા પાવપર આવી ગીયો.

અરેરે લીમછ! નહીં સદે તો નહીં પીછયે. તારી હુકીની લપલપે ઘાંટાલામાં ગોસ કરી નાંખી નકામો સેહતા જીવને સંતાપમાં નાંખ્યો. લીમછ તો પોતાની આવી લાહેરીથી, એના ટાંડીઆ એનાજ ગળામાં આવી ગએલા જોઇને, હુસકે હુસકે રડવા પડ્યો કે “આ લડાઇનો રાજા તો મથકેરી જેવું કંઈ સમજતોજ નથી; ને ખરાં ખોટાંની જરાખી પારખ કરી શકતો નથી. એને મનથી તો હું કંઈખી ખોલુંચ તે ભગવદ ગીતાના શ્લોકો જેટલું સાચું સમજેછ. એમ ખાધેલાપીધેલા જીવે જરા દેશદેક કરીને જીવને ખુશ નહીં કરયે ને મન નહીં મનાવ્યે તો કારે કરીયે. હવે એના બવાવાને શોધવા હું બહેસ દોજખ કાં ખુંદી મારવા જઈ? બીચારો જાં પરયો હોય તાં ગુરદમાન બહેસ, તે નકામો તેને કાં ઉઠારવા ને સંતાપવા માંગેચ. દીકરા મંચાં, કંઈખી ઉપાય સૂચવ. એ ચક્રમચકી સાથે હું શું વાત કરીને તુડી પડવાનો હતો. આજે ખુદા આપરી શરમ લાજ રાખે તો સાફ. હવેથી ગાલ પર તમાચા મારીને તોળાં ફડેચ કે જે ચીજમાં આપુને સમજ નહીં ને જેમાં પકરમ જવાનો સોદો હોય, તેવી ચીજ વીશે હોઠખી નહીં ખોલશ.”

બયો, જેને હુકામાંથી પીધેલો અરીણનો ધુવો ચડવા માંડ્યોતો તેણે ચુંચી આંખે લીમછ તરફ જોયું. “કયું હજરત લીમચુ, હમને કાં શરમાયા? તુમ હમારાં મુરખીસે અપની તખીયતકા હાલ પુછો. આર ખોશો કે કોઈ ચીજકી તમન્ના હય તો ગ... દમ ઉકા દનતેઆમ કરેંગે.”

લીમગુ ખુમન જેવી માફક ફરફર ધુજવા પડ્યો, પણ મેં મૌકો સંભાવી લઇને કહ્યું કે “હુજુર નામવર, હમણું કામુલના ઘડીયાલોમાં રાતના અગીયાર વાગાછ. અહેસ્તનો ટાઇમ ત્રીનીચ ટાઇમ માફક અહીંના ટાઇમ કરતાં ચાર કલાક આગત હોયછ, એટલે હમણું અહેસ્તના ઘડીયાલોમાં પાછવી રાતના ત્રણ વાગ્યા હોશે, ને બધા લોકો ખાખની મીડી નીંદમાં ગાદેલ પડ્યા હોશે; તો તમારા બપાવા સાથે પંદર વરસ પછી આ પહેલીજ મોલાકાત થનાર છે, તો તેવશુને હમણું જરી ખામદાદના ખુશ અને મસ્ન ખાખમાંથી બેદાર કરવા લાજેમ નથી. નકામાં એ જીનતગુજીન નવાગાન તમારી પર ખફા થશે, કે બુઢાં આદમાને એમ કવખતે ખલત કીધી. બેહતર છે કે આવતા આતવાર સુધી થોભી જવ કે કોઈ અચ્છો મુખારક મૌકો જોઇ મારો ખીરાદર લોમજ એના છુપા ઇજમની જરફત ને તારીરથી એના મગજના ઇથીરીયલ ટેલીફાનથી તમારા બપાવા સાથે લોંગ ડીસટન્ટ કનેક્શન કરી આપશે, ને તમે પેટ ભરીને વાત કરી શકશો.

બેનસીખી પે અય દીલ તુ અખસ રોતા હય
લીમજી મંચા જીંદગીસે હાથ ધોતા હય
ફલખી પાતા હય વોહી જો કોઇ કુછ ખોતા હય
ખોટાં નાલ્યા ફેંકવાથી કાતરયુ ગેપ હોતા હય

દર આતવારે અહેસ્તમાં બધાંને હુંખાના ગોસ્તનું ધાનસાક ને ક્યુંબર મલેછ, ને ઉપરથી મોવરાતું એક કોપડુંખી મલેછ એટલે તે દહાડે એવણુ લહેરમાં ને ખુશ મીજામાં હોય તેવે ટાકણે એવશુને પકરશું, તો બણું નવું ને દીલ ઉશકેરનારૂં ખ્યાન જાણવાતું મલશે.”

ખ્યાની નરમ રાજવંશી ખોપરીમાં મારી વાત ઝંપાટાબંધ ઉતરી ગઈ. “મરહુમા, દર ઇન એ શક! તરૂં કહેવું મંચા વાજખી ને જરહક છે. આજથી છઠે દહાડે આતવારે એ બંધી વાતચીતનો અદોઅસ્ત કરાવી રાખજે. હું સવાલોની ટીપ બનાવી લાવશ. ને એ વાતચીતને માટે કંઈ નવા તારના ચાંબજા નખાવવા પડે તો સરકારી તીજેરીમાંથી બધો ખર્ચ લઇ લેજો. પણ મોટાખાવાને છટકવા ના દેતા.”

હમે લોકોએ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો કે ઇનશાલ્લા ખુદાના હુકમથી હ દહાડાની મહેતક મચીય તો કંઈથી ટુકકો ઉભો કરશું.

ખીજે દહાડે અમે લોકોએ મુંબઈ અરબ'ટ Prepaid તાર કરીને મી૦ મહાત્મજીવાલાને પુછાવ્યું કે “આવાગ્નન, મોન જીવતનો યોદ્ધો છે ને અમે પારસી અમલદારો આત્મજ્ઞાનના અમારાં અજ્ઞાનપણાંને સખએ અહીં સદંતર ફરી ગયા છીએ ને અમારાં રૂચાન રખરી નય એવો મામલો છે. તો મહેરબાની કરી મુનેલાંઓ સાથ સીધા સંદેશા કેમ ચલાવવા તેની થોડીક પરચુટણ વીગતો ઝટ સમજ પડી નય તેમ વક્તતા તારમાં જણાવવાની મહેરબાની કરજોજી. અમે જાણુવા માંગીયેય કે જો સાન વાલ્યનો લોંગ ડીસટન્સ રેડીયો લાઉડસ્પીકર સાથે વાપર્યો હોય તો મીનોઇ જ્ઞાનમાં એ પરવાસ્તાં ખેડેજાં રૂચાનો સાથ ફરાગાતથી વાત થઇ શકે કે ને આપરે હીંદુસ્તાન માટેની રેડીયોની દસ રૂપ્યા લાઇસન્સ શી આપ્યેય તેમાંજ બહેરતની વાત થઇ શકે કે કંઈ Extra લવાજમ ભરવું પડેય તે ખી ખુલાસાથી જણાવજોજી. નહી તો એ નાળુક ગોરા જરથોસ્તી ડોકાં ડીયકાંમાંથી ઉડી જવાનો સંભવ છે.”

ખીજે દહારે તારનો જવાબ મળ્યો કે “મારા સાહેબ, જેના કામ તે તે કરે. એમ થોડી ઘણી ઉપરટપકેની ખાતખી મેલવીને સુંદને ગાંઠયે ગાંધી થઇ જવાનું હોશે. એ ગુપ્ત જ્ઞાન પ્રાપ્તી કરવા માટે તો જાંઠગીભરને અભ્યાસ ને અખતરાઓ કરવા જોઇયે. જે ચીજમાં તમુને સમજ નહી તેમાં ખુદાને ખાતર માથું ના મારો, નહી તો ભેળું ખસી જશે. થીઓસોફીની એક બે ચોપડી વાંચીને માહાત્માઓ સાથ વાતચીત ને સંદેશા ચલાવવાની નાદાની કરનારા બે ચાર પોરયાઓ પુનાના મેડહાઉસમાં પડેલા છે. એ મીનોઇ જ્ઞાન હાંસેલ કરવા માટે તો આદમીને તપ યોગ ને પાયશ્વિત વગેરેના બુદ્ધ જુદા તજજ્ઞકામાંથી પસાર થવું પડે છે. ને તે પછીજ એ અમરગીની ઉંચી ધવનીપરે પુગી શકવાની કાળેલીયત મેઝવાયજી. હજુ તમારાં લોકનાં ડોકાં ઉડી જશે તે પરવરશે પણ આગરી ચસકી જશે તો જાંઠગીભરના રદ થઇ

જશે એ મીનોઇ જેહાને લગતી બાબદોમાં ખીનસમજી ગમારોનું કામ નથી. તમે હજી સાધારણ ટેલીફોનમાંજ જીવતાં સગાં ને દોસ્તો સાથે વાત કરીને શુકરાના કર્યા કરો.”

અરે તારી આંધ તો અહીંથીખી નહી ધારેલી લટક ને નાસીપાસી મક્કી ને ઉપરથી દુ.ખપર હલામ તે કપકા ને તાણાબણીના સખુનો સમજવા પડ્યા. લીમજીએ તો બચવાની આશા તદ્દન છોડી દીધી ને દોરદોરીમાં પરીને વીલખી કરી નાંખ્યું જેમાં એણે દોસ્તીનો દાવો કમુલ રાખીને પોતાના બધા સહરા લેંઘા ને ખમીસ પાટલુન મારા નામપર ટાંધાંતાં. એના ગમરાટમાં મેં એને હીંમત આપી કે પારસી બચો થઇને એમ હીંમત હારી જાયજી તે ખ્યાલજ લીણપત્નીભર્યો છે. મરદ બચો તો તે જે જેમ જસ્ટી આફત આવે તેમ જસ્ટી ખુશી થાય. યાદ રાખ કે હીંમતે મરદ તો મદદે મુરદાં. એ બચાના ગુજરી ગએલા ધસેલા સગાની બરકતે આપરે બચાને અનાવશું ને ઉપરથી ખુરદોખી જમા કરશું. આપરા હાથમાં હજી તો ચોખ્ખા ચાર દહારા બાકી છે.

મેં હવે કામુલનાં શેહેરમાં ફરીને બહેસ્તી બપાવાની બારીક વીગત સગાંએને પીછાણવાલાઓ પાસથી એકઠી કરવા માંડી. બહેસ્તીની બંધી આજ તદ્દન દોલાના ઘેરા જેવી માલમ પડી. ૩૭) વરસની જીવાન વયમાં બ્યારે એવણે એવણનો ખારો જન કીરતારને હવાલે કીધો યાને મરદુમ હક થયા તેટલી દુકં ઉમરમાં તો મરનારે પચાસેક ધાડ પાડેલી ને એકસોને એકવીસ જણનાં ખુન કીધેલાં ને કંઈ સેકંડોના નાક કાન કાપેલાં. ઉસ્તાદની સરખા-મણીમાં તો બચા નામવર તો નીરદોસ દુધ પીનું કમુતર ગણાય.

કામુલની સેકંડહેંડ ચીજે વેચનારની દુકાનમાંથી મરનારનો ફ્રેમ સાથનો ફ્રેટોખી મળી આવ્યો જે પરથી એવણના મુંબારક દીદાર ને એહરાનો અમુને ખ્યાલ આવી શક્યો. એ પીકચરની બરકતથી અમે એક કામુલી શીલમ કંપનીના એક્ટરને લાંચ આપી તેને બચાના બપાવા જેવા એહરાનો ગેટઅપ કરવાની તથા તેવાંજ હથીયાર ને ડરેસ પહેરવાની તાલીમ આપી તમ્બાર

કીધો ને એનો પાટું શું હતો તે જારીક વીગતોથી સમજાવ્યું ને આતવારે અમારે જંગલે ડરેસ હથીયાર ને ગેટઅપનો સામાન લઈને આવવાની એલતેમાસ કીધી. વચે રહેલા દીવસો મેં ને લીમજીએ એ કીયાના રીપર-સલમાં પસાર કીધા.

આતવારનો તે મુળારક રોઝખી હવે આની પુગ્યો કે જે દીને અમારાં છુપા ઇલમની કસોટી થવાતી હતી. નામવર બચાને અમોએ અમારી સાથે જપોરનું ખાણું લેવાની ઓજરખવાહી ભરેલી અરજ કીધીંતી કે જે પછી એના ગુઝર પામેલા મોટાળાવા સાથે મુલાકાત કરવા માટેની Seance યાને એકાંત મીટીંગનો જંદોબસ્ત રાખવામાં આવ્યોતો. જપોરના જારની તોપ પડતાંની સાથે બચાએ અમારે જંગલે અમુને ખાનગી મુલાકાતનું માન આપ્યું. અમેથી એ પનોતા હીંગામને સંપુરણ શોભા આપે એવી રીતે પાર ઉતારવા ધીવાલા, ગોસવાલા, અનાજવાલાઓ પાસથી સામાન ઉધાર લઈ આવીને બધી તથ્યારી કરી રાખીંતી. એ મહીનાનો ચઢી ગયેલા પગાર નહીં મલવાથી ત્રણ દીવસપરજ અમારી સાથે મરઘને ગારબેર ઇધે ચાલી ગયેલા અમારા બચરચીને લીમજી કાલાવાલા કરી, પગપર પાધરી ઉતારીને સવારનાજ પાછો લઈ આવ્યોતો. જેણે એક રાજવંશી ટેબલને જેજ ને શોભા આપે એવું ઉમદા ખાતું અમારી પર સેમપલના આવેલા તાતા કંપનીના કોકોજેમના ધીમાં લેહજતદાર રીતે પકાવ્યું. સુફરાપર ખીદમત બજાવવા એ લીમજીના ચાચના સીક્રના સુટમાં લીમજીનું ધડીયાલ છેરો પહેરીને હાજર રહ્યો. એ પ્રસંગ માટે અમે લોકોએ ખાસ ઘોંડ વેશી ફરમાસુ ઘોંડના પનીરનું માટણું વેલ્યુએબલથી મંગાવ્યુંતું, જે પનીર બચો પહેલવહેલી વખત ચાખતો હોવાથી એને એવો ચરટો લાગો કે ચાર ડગળ આખાં ટુલસાઈજના પનીર ખાધાં ઉપરાંત એ માટલામાનું બધું ખાર પાણી એક ટાંસે હોઈ મટાચીને પી ગીયો ને પેટ પસવારવા લાગ્યો કે “વલ્લાહ એ દુધકી ગોલી બહોત અચ્છી હય.”

કાયુલી મેવો તો એ રોજ ચાખતો હોવાથી આજે ખાસ ઉકમધી હીંદુસ્તાની મેવા તરીકે અમે એને ખારી ચીનઈ સીંગ ને ભુજેલાં કોપરાં

સાથના સુવા ખવરાવ્યા, જમવા અગાઉ ને જમી રહ્યા પછી અમે લોકોએ રમુજને ખાતર અમારું વજન લીધેલું હોવાથી માલમ પડ્યું કે ઘોડના પનીરની બરફતે બચાતું વજન એ દુકં અરસામાં અદ્ધર રતલ વધ્યુંતું.

બે વાગે ખાતું ખલાસ થયા બાદ અમે બધા રોઈંગરૂમમાં ગયા. બચાપર એ ગંભીર પ્રસંગની લાયક અસર ઉપજવવા અમે લોકોએ જગેજગ સુકી ખોપરીઓ ગોઠવીતી ને બે ખુણામાં આખાં હાડપીંજરો ટાંગ્યાતાં. તમામ ઓરડામાં કાલા મખમલના પરદાઓ લટકાવ્યાતાં. ને બે મોટાં પીતલના વાસણમાં મુકેલા રોશન આતશ પર આખો વખત લોખાન ને અગર બાલવામાં આવતુંતું. લીમજી હવે પાસેના ઓરડામાં જઈ એ ક્રીયા માટેનો ખાસ સફેદ જામે પીછોરી ને લેંધાનો ડરેસ પહેરી આવ્યો. એના હાથમાં સફેદ મોજાં હતાં જ્યારે માથે પારસી મોબેદો પહેરેય તે ઢપની બે કાનવારી સફેદ ટોપી પહેરીતી. ને નાકપર પદ્મન બાંધ્યુંતું ને કાનમાં મોટાં રૂના બે પુમરાં ખોસ્વાતાં, જેમ કરવાની મતલબ તો એ મારો વહાલો પોતેજ સમજે !

એ હવે હાથમાં જરમન સીલવરની એક ચમચ સાથે ઓરડાની અંધવચે આવ્યો ને તલવારનાં પટા ફેરવતો હોય તેમ આંખ બંધ કરીને ચમચ માથાપર ને આગલ પાછલ ફેરવી ને પછી ચમચ કમર પરની પીછોરીમાં ખોસી દઈ બે હાથે તાબડા ફેાડયા ને બચા તરફ તચાકડી ફેાડીને એ સકસતે સકસતે સેતાન આખી ભણી ગીથો.

આ વખતે બધાં બારી બારણાં બંધ કીધેલાં હોવાથી ને બતીઓ ખુજવી બીરતી ખાલી બાટલીમાં ખોસેલી એક મીનબતી સલગાવેલી હોવાથી આસપાસનો દેખાવ ઘણોજ ગંભીર ને અસરકારક લાગતો.

દીલ મી રવદ કે દસતમ સાહેબ દીલે ખુદાર,
બરકતઅલીની બરકતથી જીવ બચયા હમારા,
દરદાકે રાજે પીનહાં બાહદ શુદ આશકારા,
પણુ હમારાં ખીસાં પાકીટપર સજ્જડ હાથ મારા.

એના ફરમાવવા મુજબ અમે હવે બધા એક જોડ ટેબલની ફરતે ખુરશીપર જોડવાયા ને અકેકનો હાથ પકડી જોડ કુંડાલું બનાવ્યું. લીમજીએ હવે અંધારોનો લાભ લઈ ટેબલ નીચે જોડવેલી વીજલીની બેટરી પર હાથ મુક્યો કે અમારા બધાના દીલમાંથી વીજલીનો ધીમો આંચકો પસાર થવા લાગ્યો ને અમે ધુનવા પડ્યા. બધાએ સમજ નહીં પડવાથી ગભરાઈને બુમ પાડી કે “મને તો ધુનરી છુટેય. એ શું છુતખાનામાં તમે લોકોએ મને લાવીને ફસાવ્યોય.”

મેં એને સંધ્યારે આપ્યો “એ તો આપણને ગેતીની દુન્યા સાથે કનેક્શન મલ્યુંછ ને આપણે આ ખાફી દુન્યાં છોડી મીનોઈ દુન્યાના પવીત્ર વાતાવરણમાં દાખલ થયાછ તેની એ નીશાની છે,” એટલે એને સંધ્યારે આવ્યો ને એ બોલ્યો કે “મારા બપોવા સાથે મુલાકાત કરવા હું ધણેજ અધીરો ને ઇંતેઝાર બન્યોછ માટે સીતામીથી એ બાબદનો બદોબસ્ત કરો.”

લીમજીએ એને શાંત પાડ્યો. “ધીરો કામ સાહેબનાં, નામર. એમ ઉતાવલે આંબા નથી પાકતા. એવણુને બોલાવવા પહેલાં મારે જેવું પડશે કે એવણુ મુરખી હમણું શું કરેય.”

હવે લીમજીએ ડોલા મીંચી દઈ, નાક આંગલાએ ચપ્પટ બંધ કરી સમાધીમાં પડ્યો હોય તેમ લાકડાં જેવો સખત થઈ ગયો ને પછી કપાલપર વીચારવંત ધપે હાથ ફેરવી એણે ગંભીર ઘાડા સાદે આસ્તેથી બોલવા માંડ્યું. “હજીરેવાલા, મારી નજર સનમુખ આસમાનના બધા બેદ હવે ખુલી ગયાછ. તમારા એ પ્યારા જનતગુજન મુરખી બહેસ્તના ચોથા ભુવનમાં છે. ને હમણું તો એવણુ તરતના સુતેલા ઉડીને મોટા ખીલોરના બાથમાં ગુસલ કરવા બેઠાછ ને પાંખવારી પાંચ પરીઓ કાચના માટલામાંથી એવણુ પર મુલાબત પાણી નાંખી રાત્ર જોધીચંદની કાની એવણુને અંગોત્ર ફાવેછ.”

બધો એના બપોવાના બહેસ્તમાં ગીયાની વાત સમજી અજબ થઈ ગીયો. “ખીસ્વાર તઆગુબ કે એ મારાં વાલીદે મરહુમ જીંદગીમરનાં કાલાં-ધોરાં ને ખુન હુટદાટ પછી જનતમુકામ મેલવવા ભાગ્યદાલી થયાછ.”

લીમજીએ ખુલાસો કર્યો “એવણની કરણી પ્રમાણે એવણ માટે તો બીજા જગા મુકરર કીધી’તી પણ એ ઉસ્તાદ ચીલકરપ વાપરી, બહેસ્તના વડા મેનેજર બેરામ સરોસે ત્રણ ચાર સારા આદમીઓને અંદર દાખલ કરવા બહેસ્તના દરવાજાનું તાલું ખોલ્યું ત્યારે બેરામ સરોસની નજર ચુકાવી એ લોકની પછવાડે ભરઘને ટીકીટ વગર દાખલ થઈ ગયા ને બહેસ્તના બોનાશાહડ લાહફ મેમ્બર તરીકે દર પડ્યા. ને જેમ જેમ એવણના આત્માની ઉન્નતી ને બહેતરી થતી ગઈ, ને ખુરશ એવણના કાલપુદ્ગમાંથી નાપુદ થતી ગઈ તેમ પ્રોમોસન લઈને નંબર એકનાં બહેસ્તથી શરૂ કરી એવણનું રવાન હમણાં ચોથા નંબરના બહેસ્તમાં દર પડ્યું.”

બચાએ હવે તક્ત ને તાકીદ કીધી કે ‘એવણ મુરંખીને કહો કે તમારો નખીરો બચા સાકુનો જીવ તમારામાં ભરકા રહ્યોય ને તે તમને મક્કવા માંગેય.” લીમજીએ આંખ બંધ કરી કપાલ પર ટકોરા મારી પાછી સમાધી ચઢાવી ને ચોડે વારે મોઢું ખોલ્યું. “નામવર સરદાર, એક દાસી સાથ તમારો એવણને મક્કવા માટેનો પયગામ કેવરાબેયે પણ એવણ તો છેડકા પડ્યાજ કે “એ શું કંઈ રીત છે કે અમુને રવાનોને શાંતીથી નાહવાનોખી કરાર નથી. પેલી દુન્યાના આદમીઓના આપનું અમે કંઈ લઈ આણુંય કે જ્યારે ગમે ત્યારે એ લોકની મરજમાં આવે ત્યારે એમ ટેલીફોનમાં સંદેશા કેવરાવીને વાત કરવા માંગીને અમે ખીનોત્ર જેહાનમાં જઈ વસેલાં આદમીઓને સતાવેજ, એ લોકના કંઠાળા ને આબદમાંથી છુટકારો મેળવવા અમે લોકો ગુજરી જઈને અહીં ચાલી આવ્યેય તો અહીંખી મુખે જંખીને બેસવાનો કરાર નહી. ખાકી દુન્યાનાં બદીથી ભરેલાં લોકોને ગેતીની દુન્યામાં વાસો કરેલા પવીત્ર આત્માઓ સાથ નીસંખત ને સનાન મુકક શું છે. તે દહારેખી હું નેપોલીયન, તુટનખાનમ ને ટીપુ સુલતાન સાથ જરા બીડજ રમવા બેઠેલો ને કેવો મજેનો ટ્રાંડરક્ષેમ કરવાનો ચાન્સ હતો તો તાંખી બે ત્રણ ટાલેલાં માસ્તર ચકરમોએ દીલ્હીથી નેપોલીયન ને તુટનખાનમને સંદેશા મોકલ્યા કે તમે કેમ છેવ ને હમણાં શું કરોય ને બહેસ્તમાં મચ્છર છે કે ને મચ્છરદાની સાથે લાવવાની કે કેમ તે અમે લોકો ફફરી ચટકીને પાણાં ફેંકીને ઉડી ગીયા.

એ પરવારતાઓએ તો હવે નાકમા દમ આપ્યોય. એક બીજે દાખલે આપુંછ, ઉદવારેથી અહીં એક મારા ફેંડ જમાણ કક્લીયા મહીતો દહારે થયાજ આવેલા. એવણુ બીચારા નવા સવા તે બધું અંગાણું ને નવું લાગે ને જેમ તેમ શરમખને પરમ દહારે અહીંની પરીઓ સાથ આખે પાટા બાંધી નાસોગોસો રમતાંતા તેટલાં એવણુની નજઘ તરફથી સંદેશો આપે ને એવણુ તરત ટેલીફોન પર દોરી ગીયા. “હલવ હલવ કોણુ જમાણ કે, જેવનીજ એ તો હું તમારી નજઘ છેઉં.” જમાણએ કાંસીકુસીને હસને અવાજે જવાબ આપ્યો “હા, હા નાજુ, બોલની, શું કહેય.” તે એવણુના ધણીયાણીએ ખુલાસો કીધો. “જેવની જમાણ, કાલે તમારી માંસીસાની બાજમાં આપરા પંચકી બમનદાડએ લુલમાં કાચું પેર મુકયું”તું ને તમારી બતરીસી તો અહીં રહી ગેધય તો તમે જીભરાયાથી દાંત વગર પેર કરડાયું નહી હોશે તે મદ્દને જીવ કેવો કુરચો હોશે. મને અટ ને વટ થયા કરતીંતી કે રખેને તમુને અજીરણુ થાય તે વીચાર કીધો કે લાવ જરા પુછીને ખાતરી કરું.”

જમાણએ જવાબ આપ્યો “જોની નાજાં, અહીં બહેસ્તમાં તો બધી હમા ચીજે મલે તે તું નકામું કરજ કરીને મીઠ્ઠ મેવાના ખુમચાના પછારા ના માર, અરે બહેસ્તનું ધી તે ધી, ને અહીંના જેવાં કરાં ખુરન પાઉં તો મેં કેહે નહી જોયલાં. ને તું જાણેય કે મને કાયાખીટીસ છે તોખી તું ભારે ભાર ખાડ સાથતું જગ ભરીને લીંબુનું શરબત શાનું લાણાવી મરેય. એ તો મારી તખીયત વધારે બગરશે.”

એવણુનું આ બધું સમજીને વાઈંજ વાઈંજ કીધું ને જીવ ખારીને પુછવ્યું કે “કાઘ ઓરખીતા પારખીતા તમારી તરફ આવે તો તમારો ઠંડીતો ઓવરકોટ મોકલું કે નકામા તાં ટહારમાં ઠ્ઠરતા હોશો.”

બમનદાડએ ધસીને ના પાડી. “નહી નહી. તું તરફી ના લેતી. અહીં તો બધાંને પાંખ ઉગેજ તે મજેની હુંક રહેય. ને જોની નાજાં હમણું બહેસ્તમાં Whitewash થાયય ને બધે રંગ ચુનો લગાડેય તે હમે બધા કામમાં છધ્યે તે મને હમણું ઘોરા દહાડા ખીલકુલ બોલાવતી ના. ટા, ટા,” કરીને

એવણે ટેન્ડીફાન મુકી દીધો ને પરીઓ સાથેના અધુરો રહેલો નાસોગોસો ચાલુ કીધો.

લીમછએ આ બધો વાતચીતનો સાર બ્યાને કહી સમજાવ્યો ને મુલેલાં છવતાંઓ વચ્ચે કેટલો લાંબો અંતર રહેછ ને મેલાપની કેટલી આપદા પડેય તે બી ખુલાસાથી કહ્યું. એ સમજ્યો કે બચો હવે કંટાલીને ડાપટ પડી જશે, પણ બચો તો બપાવાને મલવાને અધીરો પડ્યો'તો એટલે એની તરફથી એકવાર ફરીથી ચક્રમચલી નામવરને સમજાવવા અરજ કીધી. લીમછએ પાછો Trance યાને સમાધીમાં પડવાના ઢાંગ કરી દેવા ચલાવી દીધા.

“હવે તમારા મુરખીને જુદાજ અવતારમાં જોઉંચ. એવણના એક હાથમાં લોહીથી ખરડાયલી તલવાર છે ને બીજા હાથમાં લોહીથી ટપકતું કોઈનું તુરતનું કાપેલું તાણું ડોકું પકડ્યુંય જેને એ ફાટલે ડોરે ટગર ટગર જોયય ને મોંનામાં પકડેલું અરધું લીધું ચુસેછ.”

બચો પોકારી ઉઠ્યો “એજ એજ મારા પ્યારા બપાવા જન. એવણને ખુન કીધા વગરનો એક દહારોબી પસાર નહી થતો'તો ને એવણને ખુન કરીને લીધુ ચુસવાની આદત હતી કે મોંનામાં ખુનનો વાસ નહી રહે. એવણને મારી તરફથી અત્રે પધારવાનું ઓજરખ્વાહીબરેલું ઇજન કરો.”

લીમછએ બપાવા તરફથી જવાબ પુગાડ્યો એટલે લાંબે વેર આવવા જવાનો હજાર રૂપીઆનો ખરચ થશે તે કોણ આપશે. તરતજ બચાએ હજારની નોટનો દુકડો લીમછના હાથમાં મુક્યો જેણે બહેસ્તમાં નોટ મોકલતો. હોય તેમ લાંબા દુકા ઉંચા નીચા હાથ કરીને સીકતથી ગજવામાં સેરવી દીધી. ને બચાને મુરખીને મલવા તથ્યાર રહેવા કહ્યું.

અમારી ગોઠવણ મુજબ ખુણામાં મુકેલી બેટરીમાંથી બહાર પડતા વીજલીના ચમકારા સાથે પેલા કાણુલી એકટર બરકતબલી એક દુર ટાંગેલો પરદો હટાવી બહાર આવ્યો. એણે વીસ વરસ પરનો કાણુલી પીંડારતો ફેસ પહેર્યો'તો ને હાથમાં લોહીથી ગગરતી એક તલવાર પકડી'તી. અમુને મલેલા બપાવાના ફેરાપરની સીકતની એણે આબેહુબ નકલ કીધી'તી. એ

હાલ્યાયાલ્યા વગર દુરજ ચુપ ઉભો રહ્યો. બચાએ એને ઘણાં માનથી તાઝીમ કીધી ને એવણુની તખીયતની ખબર પુછી. બપાવાએ તરાસમાં જવાબ દીધો. “અય નાફરમાન, નાલાયક અવલાદ, છનતના પાક મુકામ પરથી, મારી શાંત પરહેઝગાર જીંદગી વચ્ચેથી આ યુરધથી ભરેલી નાપાક ઝમીનપર મને બોલાવવાની તારી ચુસ્તાખીનો સખખ શું? દુન્યાની યુરધ ને બદ્દેલી જેની વચ્ચે હું મારી નાપાક બેઠ્યા જીંદગી બસર કરતોતો તેવી કંગાલ જગા ને યુરી લાલચો વચ્ચે થોડી મીનીટો માટેખી તેં મને બોલાવીને મારી બેઠમતથી મેળવેલી પાકીઝગીને આહુદગી લગાડીય.”

બચો કકલી પડ્યો. “મુરખીજી, મારી તમારી તરફની પુરાની મોહબત, મારો તમો તરફનો સાચો પ્યાર એજ મારી આ ગફલતી, ને કસુરવાર બેઅદખીનો સખખ છે. તમો પેલી જેહાનમાં હંમેશના પાછા નાપ્રુદ થઈ જાય તે પહેલાં એા નામચીન બપાવા, આ બચ્ચાને એક વખત મોહબતથી બગલગીર થવાની, તમારા કપસાર પર બે મીઠા બોસા લેવા દેવાની મને ઇઝત ને કરમ બક્ષેશ ફરમાવો.” કરીને બચો એને લાંબા હાથ કરીને ગરે વરગવા ધસ્યો પણ બરકતઅલીએ તત્તવાર આગળ ધરી યુમ પાડી “ખબરદાર એ મારા પાક યુનના નાપાક કતરા, હવે આપણી વચ્ચે સગાઇનો તે પુરાણો સંબંધ રહ્યો નથી. આપણી વચ્ચે હવે નહી સંધાય એવો અંતર પડ્યોછ. તારી ને મારી વચ્ચે પાકીઝગીની એક આસ્તવાર દેવાલ ખડી થઇય જે હવે આપણને હંમેશને માટે અલગા ને તલબગાર રાખેય. તોખી હું મારાં અંતઃકરણના ઉંડાણમાંથી તુંને મારા આશીરવાદ આપું છ કે મારાં પ્યારાં ફરઝદ સાકુની તું આખેરી નીશાની છે તો અલ્લાહ પાકનો સાહયો ને મહેરબાની તારી પર હમેશ કાયમ રહેજો. તું મને તારાં આંગલાં પરની હીરાની વીંટી યાદગારી દાખલ આપશે તો એ અંગુડીને જોઇને હું દુરથીખી તું વહાલાં ફરઝદને યાદ કરી સંતોષ પામશ.”

“ખીરાદર લીમજી ને મંચા, હું અહીં આવનાર છેઉ એમ બાણીતો તમારા બેઠના બપાવાઓએ તમારે માટે મારી મારફતે પોતાનો પ્યાર ને મોહબત બહેર કરવા ફરમાયુંછ ને જે તમારાથી બની શકે તો એ બેક

જાણુને માટે કંઈ ખરચના રૂપ્યા મોકલવા કહ્યાં. માટે તમારા ગજવામાં જોખી નાણું હોય તે મને સોંપી દેવ. હું તે કાવું બેઠોને પુગાડીને રસીટઃ મોકલી આપશ.”

મેં એની નઝદીક જઈને આસ્તેથી કહ્યું. “દીકરા બરકતઅલી, તારી એકટીંગ કમાલ છે પણ હવે અખારા કર ને હીરાની વીટીપર સંતોષ પકરીને શુક્રાના કર. નહીં તો ઘણું ખાવા જતાં યોગમાથીબી રખડશે ને બધાનાં ડોકાં સાફ થઈ જશે.”

પણ બરકતઅલી બંદો જાણુતો કે અમારી મુડી એના હાથમાં છે. એટલે એણે દમ કર્યો. “અય બેમુરવવત ગાફેલ ઇનસાનો, દુન્યાની તુચ્છ દોલત આગલ તમે ખેશાવંદોનો ખ્યાર નાચીઝ સમજોછ તે જોઈ મને અફસોસ છુટેય. ને મારાં ખ્યારાં ફરજંદને આવા રાહબર સલાહકારો મલ્યાછ તેથી મને અફસોસ છુટેછ.”

બચાએબી હવે એને ટેકો આપ્યો “મારા મુરખીને નારાઝ ના કરો ને તમારા મુરખીઓનો સખુન માયે ચરાવી તે લોકને ખુશ રાખવા તમારાં ખીસાં ખાલી કરી આપો.”

અમે રૂપ્યા બીજે દહારે મનીઓરડરથી મોકલ્યું એમ સંધ્યારે આપ્યો. પણ બરકતઅલીએ બહોંસ કીધી કે એમ તો કેડે પોસ્ટ ઓફીસમાં રૂપ્યા અટવાઈ જાય ત્યારે આપ તો એ પોતે ઠાવા હાથોહાથ પુગારશે. એટલે અમુને નાચારીએ ખીસાં ખાલી કરીને બચાની હજરતી નોટ ઉપરાંત અમારા ખાનગી પાંચસો પાંચસો રૂપ્યાબી આપી દેવા પડ્યા. એ બધો માલ જમા કરી બરકતઅલી “ખુદાહારીઝ, ખુસી મુખી ને આપ્યાઃ રહો.” બોલીને પરદામાંથી ગયબ થઈ ગીયો. ગેબ થઈ ગીયો તે ખુદ અમારા બંગલામાંથીજ નહીં પણ ખુદ કામુલમાંથી બધો હાથ મારેતો દલ્લો લઈને એ બહારોબહારથીજ ખેશાવરઃ જતી ત્રેનમાં ચઢી બેઠો ને ગુજરેલાં સાથ વાત કરવા ને કરાવવાનો અમારો એ અખતરો અમુનેજ ભારી પડી ગયો.

(૧૪)

દુશં દીદમ કે બચા દરે ઝગાહીરખાને જઈદ
લીમજી મંચા બસરેશતંદો બપંચમાને જઈદ
બચાએ મારી એક અતી ઉડી હાય સરદ
એનાં પેટમાં ઢસકો પડતાં નવું ઉભરયું દરદ

બચાએ સાકુને, એના બહેસ્તી બપાવા ચક્રમઅલીનાં રૂહ સાથે મુલાકાત કરાવી આપી, એક ભલી ભલાઈમાં અમે ભાગ લઇ સવાબનો તોસો હાંસલ કર્યો; પણ તેના બદલામાં અમારીજ તાલીમ ને કેલવણી પામેલું એ રૂહ, અમુને બેઉ જણને દમદારી કરી પાંચસો પાંચસો રૂપ્યાની રમરી મુકાવી ગયુંતું, તે આપણે જોઇ ગયા છે. લીમજીની ફેકાલેજીની મોહકાનમાં મેં મારા પાંચસો રૂપયા ગુમાવેલા હોવાથી, ઘેરે આવીને હું એની સાથે ધણો મરાયો, ને સ્મોલ કોઝીઝ કોર્ટની ડીકી કઢાવી એના સામન પર મેં ટાંચ લાવવાની ધમકી આપી, એટલે એણે સેતાન ડાખે કરવા, મને આપ મુવે બમણા આપવાની હજાર રૂપ્યાની ચીડી લખી આપી. એ વાતને બીજે દીવસે અમે લોકો હજુર તો સવારના પહેરામાં છોટા હાજરી એટલે ચાહતું કપ, તંદુરમાં ભુજેલું ગરમાગરમ નાન, અરધો અરધો રતલ કસ્તુર ને સીલાજીત ને ડગ્ગન લાલ છાલનાં કેરાં બાધને ઇઝીચેરમા પડી, મુંબઈથી અમારી બેરીઓનાં આવેલાં કાગલ વાચ્યેછ, તેટલા બારણાં પર “તરરર તરરર, તુરમ તુરમ, તરરર તુટ, તુટ” ના અવાજવાલા ટકોરા પડ્યા.

લીમજી બોલ્યો કે બારણા પર આપરો ખાનસમા “સારેગમ” ની ટ્રેક્ટીસ કરેય; પણ મારા કસાયલા કાનોએ તરત પારખ્યું કે જરૂર કોઇ વીઝીટર હોવો જોઇએ. એટલે મેં “કમ ઇન, અંદરન બેલાઈ” નો પેકાર કીધો; ને તુરતજ શાહનો સ્પેસીયલ પેગમચી અંદર દાખલ થયો, ને ગુટણપર પડીને ભાલાની ટાંચ પર બોસેકો બચા તરફનો એક રાજવંશી રૂકકો અમારી સનમુખ પેશ કીધો. લીમજી તો બચાના પગના અંગુઠાના ઊપ ને શાહી મોહર સાથના એ રાજવંશી રૂકાને, ભાલાની અણી સાથેજ

આંખમાં દાગવા જતો'તો, પણ મેં એને એવી નાદની કરતાં અટકાવ્યો; ને દરબારી તાજમતવાજ પ્રમાણે દાથમાં સફેદ મોઝાં પહેરી ચાંદીનાં ચીપ્યાએ તે રૂકો ઉઠાની લઇ તે પર લોખાન ધુપાવી, પછી મેં તે ખોલ્યો. અંદર બકરાનાં તાજાં લોહીએ “પ્રાઇવેટ ને કોનસીડેસીયન્સ” મોટા અક્ષરે લખેલું હતું ને અમુને તાડીદ કીધી'તી કે આદ્યાહી રાજમહેલ “કફે દમદમ”માં આવતી કાલે બપોરે બાર વાગતાની તોપ પડતાંજ પ્રાઇવેટ કોનસર્સમાં હાજર થવું; કંઈ અગતની બાબતપર ગુફતેશુ કરવી છે.

તરતજ મેં ટેબલ આગલ બેસી જઈ ટાઇપરાઇટર પર ટપ-ટપ વલતો જવાબ ચીતરી દહાડ્યો. “કામુલ સલતનતના અથ ચમકતા કોહીનુર, ઇસલામની જાહોજલાલી ભરેલી શમશીર, હુદારાઓના સરદાર ને જીન પરીઓના પાદશાહ, અથ નુરે વતન ગાઝી બચા નામવર, શુમાખાતર જમાદારી કે બે વકતે દવાઝદેહ, દર રખીયવનગેહ, હમી હુ આશીસરાને પારસીઆન પંકયુઅલી દર ખીદમતે ખાવીંદ હાઝીર બુચ્ચમ. શુમા હીય શીકર વ ચીંતા ન કુની.”

“સુરજ ચાંદ ને સેતારા થાય તારા ફરમાંબરદાર

આ ફરતું આસમાન બને તારૂં ખીદમતગાર.”

એ રૂકો મેં કાસદને સપુરદ કીધો, ને તેને પાવલી આપી કાગલ મારતી ત્રામે જઈ નામવર અમીરની ખીદમતમાં પેશ કરવા ફરમાવ્યું. હીમજી બખરવા બેઠો “વરી એ પ્રાઇવેટ કોનસર્સ શાની ભરી ભરેચ ? કોણ જાણે શું નવી પીડા હોશે. ખરેખર હવે તો આ કંગાલ કામુલમાં પડી રેહતાં મને તો કંટાલો આવેચ. અહીં તો બધાં બેરાં દોઢીયાપર મજરદાની નાંખી હોય તેમ, માથાથી પગ મુઢી ખુરખા નાંખીને ફરેજ, તે જીવાન ખુદા, ખુશ-સુરત બદસુરત કંઈ સમજ નથી પડતું. તે દહાડે અહીંના સુરઘયા બાગમાં બેંડ સમજવા ગએલો, તાં ફરવા આવેલી એક ખુરખાવાલો નાઝનીનને મેં ઘણા કાલાવાલા કે “અય રોશન માહતાબ, તારો ચહેરેનમુન મુખડો ગતાવી આ અંધીરા અ-શકની તરસ છીપાવ” તે તેવણે ઘણાં શરમજ ઘણાં નખરાં કરીને

શુરબો ઉંચક્યો, તો મારા સમ મારા મમલ કરતાંબી પાંચ વરસ મોટી નીકલ્લી, ને વરી નાકી શુચી માયના જ્યેવો અવાજ કહારીને અને નાજુક અદાથી કહેય.

“તુમહારી તીરંજી નઝર છગર પાર કર ગમ
હાય મય કયા કરું, મય તો દેખતેહો તુમપર મર ગમ.”

આલ મંચા, જલદી મુંગલ જમ્યે તો એપોસો પર ગંધી સડીમીડી-
ઓતે મલ્યે, કે આપરાં છગરનો કરમાયસો વંદન યાગ પાછો સજવન થાય.

મેં એને પરાબો ‘શાંતી, શાંતી. અય અધીરા જવાન, એમ અકલ્લ
ના જા. જરરાક ધીરજ ને શાંતી રાખ. મુંગલ જમ એપોસો બી કરશું,
ગ્રીન ને તાજમાં ડીનર ને ડાન્સની મજલગી ચાખશું, ને ગઈરિંઓ સાથ
પીક્ટીંગમી કરશું. હવે આપરો થોડોજ વખત બાકી રહ્યોય. પછી ફરીથી
કાશુલ આવે તેને ગયા સાકુના સોગંદ છે.”

પણુ લીમચ ધણો બેકરાર ને રજંદા યમ ગીયો‘તો. “તું” અને જમશું,
જમશું કરીને જુડો સધારો ના આપ્યા કર, પછી મોડેથી ગયલું શું કામતું
ખરી મજલ તો મુંગલમાં લમણાંજ કરવાની છે. કેવો મત્તેનો તવ આનામાં
સાહેબ સોખ ઓરકેટ્ટોમાં બેસીને “વીકાચ વક્ટસેન” ને “ધસેસો ધનજી”
જોવાનો મલેલ. દોર દોર રૂપીયામાં બે વખતના ભોણાં સાથની આખા
દહારાની ઉરનની દીપ મલેલ. આઠ આઠ દહારે પોલીસની લાડી ચાજ
જોવાની મલેલ. લોકો બોર્લે બોલે રેસમાં નાણાં બનાવેલ; ને આપરે અર્ધ
પડી રહીને ‘અધી મજલમાંથી બાકાન રહી જમ્યેલ. અરે એ મોલકાણે
દર ભેસપંતવારનો “કેકોઉસની ગમ” વાલો હકનો વાંચવાનો રહી જમય
કરીને એ તો ભાંત સાથે. માથું અધાડીને રડવા બેઠો. પણ મેં એને
કેખશર પાદશાહે પોતાના બેટા નોશીરવાનને નેક નસીહનો આપીતી તેવી
નસીહનો આપીને માહાબારત ને રામાયણમાંથી દાખલા ટાંકી બતાવ્યા, કે
આપણીજ માફક પાંડવોએ પાંચ વરસ દેશવટો લાધો હતો; આપણીજ
માફક રામ ને લક્ષ્મણ બાર બાર વરસ જંગલે જંગલ ભટક્યા‘તા, તે
લોકો તો એમ માથે હાથ દહને રડવા નહી બેઠા‘તા વગેરે કહીને એને
પરાવી લીધો.

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.

Ph: 42483.

Grant Rd., BOMBAY.

મંચા આગે ભારી ખાના સાથે જોઈશે છાંટા પાણી,
 રોજ તો ઘેરમાં ખાતો'તો સુકા બુઝવાની વાણી.
 છાંટા પાણીની વાત કયે' તો ફુટખોલ થઈ જઈએ,
 નથી લાગતું કે બૈરી આગળ સીધા પાસરા જઈએ.

(જીવો પાનું ૩૮)

ઓપેલ • પોન્ટીએક • બ્યુઈક • લાસાલ

કેડીલેક વગેરે જનરલ મોટર્સની.

કલાસ મોટરકાર માટે

લખો યા મલો

મેટ્રો મોટર્સ

હયુઝ રોડ .... મુંબઈ.

બચાએ અમુને રાઉંડટેબલ કોનફરંસમાં કંઈ ગંભીર બાબતો મસ-
લેહત કરવા બોલાવ્યા હશે, એમ સમજી અમે લશ્કરી યુનિફોર્મ બાલુએ
મુઢી, જામા પીછોડીના પારસી નેશનલ ડ્રેસમાં તથા ચયા; જે જામા
પીછોડી અમે લોકો અગવર સગવડે કાપુડમાં કાઢને ઓટલે ઉઠમણે પહેરવા
કામ લાગે કરીને સાથે લાવ્યા'તા. હમે એક જણે કોરો કકરનો જામો પહેરી
કમર પર ટાઇટ તતરબંધ પીઝોડી ખાંધી, ને ખાંધપર દસ્તુરજીની માફક
સુનેરી સાલ ઓઢી. લીમજીના સપ્તર બહે, તે રખેને પટલુનની ધોલકાં આપવી
પડે કરીને જામાની નીચે ફક્ત ચોલુનું પહેર્યું. શાહી દરબારમાં એવા
ગુસતાખીબરયા લેખાસમાં આવવા માટે હું એની પર છેડાયો.

“જામજી, છેકજી ચરી ના જા. જરા તારા વડીલ બાગ્યાની ઇઝઝતનો
ખ્યાલ કર. તું દરબારે ખાસમાં આવેજ કે જીલ્લો દરીયે નાહવા જાય.”

એણે નફરમથી જવાબ દીધો “અરે પણ તું પાટલુન પહેરાવવાની
બહોંસ શાંતી કરેય. ઓટલો લાંબો જામો છે, તો તેની અંદર કોણ જણવા
આવવાનું છે કે અંદર લેધો છે, પાટલુન છે કે ચોલુનું છે. દરવાયો તું
કરકસર કરવા ક્યારે શીખશે? આપનો દેશ, ખારડોલી ને ગુજરાત જુએ
તવલેજ, ખેડુતો પાયમાલ થઈ ગીયાજ; વેપાર વગર મુંબઈ બંધું નાશ થઈ
ગીયુંજ; ને તુને સરખંધ પાટલુન ને અસતરી કીધેલા કોરા કકરતા લેંધા
વગર ચલતું નથી. જા, જા, તેં સ્વરાજ લીધું ને રાજ ચલાવ્યું.”

ટાઈમસર નામવર બચાએ અમારે માટે મોટી ટ્રોલી જે રસ્તા પર
પથર મટોઈ વગેરે લઈ જવા કામ કરતી'તી, તેને સાફસુફ કરાવી અંદર
ગોદરાં તટ્ટીયા પાંચરી હમુને લેવા મોકલી. ત્રણ માઈલ વેર જવાતું હોવાથી,
બચાએ અમારો ટાઈમ પાસ કરવા સાથે બે તુરકી નાચનારીઓ યાને
બેન્ડેટ ડાનસરો, બે સાજીંદઓ સાથ મોકલી'તી; એ લોકના ચાલતી મોટર
લોરીસ મહેના નાચ. ને અમારા જામા પીછોડીના વીચીત્ર ડ્રેસ બેન્ડ લોકો
એમજ સમજ્યા, કે હમે કોઈ નવી આવેલી સીનેમાની શીલમની જાહેરખબર

ફેરવતાં હોઈશું. જે ચાર દફોરચતુરોએ તો, મારાં લાલ ચીનક ખોખાને નવી જતનો પોસ્ટ ઓરીસનો ડબ્બો સમજીને અંદર કાગલખી પોસ્ટ કીધાં. નાચનારીઓના ડાન્સથી પુરુષ થઈને, લીમજી પોતે ક્યાં છે ને શું કરેછ તે ભુલી જઈને પોતાના મોભાનો ખ્યાલ કીધા વગર પોતે કેવો એક ઉસ્તાદી ગાનાર હોય, તેમ બધરાં જેવો અવાજ કહાડીને લલકારવા માંડ્યું.

“મર્દ બનો, તુમ મર્દ બનો

સખ હીંદુસ્તાની તુમ મર્દ બનો.

ગાતાં ગજવતાં બરાબર જે કલાકે અમારી ટ્રોલી ત્રણ માઈલની અવસરમંજલ કાપી, શાહી મહેલના દરવાજા આગળ ઉભી રહી. હજુર તો અમે મહેલના કંપાઉંડમાં દાખલ થઈએય તેટલાં ઉપરની પહેલે મારની બારીએથી તરતનાં કાપેલાં લોહીથી ગરતાં, અરધો ડગ્ગન ડોકાંઓ અમારા પગ પાસે આવીને પડ્યાં. પહેલાં તો અમે સમજ્યા કે કોઈએ પાણી પીને કવલાં નારીયેલના કોટલાં ફેંક્યા હશે, પણ નઝદીક જઈને જોતાં ખરો મામલો સમજાયો. અમે તો એ અપશુકનભર્યા ખાનાખરાખીના દેખાવથી ગમરાઈ ગયા કે મારી નાખ્યા ! આજે બચાજની સ્ટીમ ચરેલી છે. પણ એ નામવરના વડા કારભારી મનસુરખેગે મારા કાન પર પડી હલુસેથી સંધ્યારો આપ્યો કે “ગભરાવાની કંઈ જરૂર નથી. એ તો નામવર સુલતાન થોડીક નવી ધરાની તલવારો ખરીદ કરેચ, તે તેની ધાર તેજ છે કે નહીં તે જોવા શુલામોની ગરદન પર અજમાવી જોયચ.”

અમે લોકોએ મનસુરખેગને અરજ કીધી કે આદશહ સલામત બંધી તલવારોની અજમાયશ પુરી કરી રહે નહીં ત્યાં સુધી અમારો આમદની ખખર આપની નહીં. એ રાજાઓનો ભરોશો શું. અમે થોડો વખત દરવાજા પર પહેરો બરતા સંત્રીઓ સાથે વાતચીતમાં કાઢી નાખ્યો. લીમજીની છટાદાર લંલાસ ને ખોલીદેશજીનો એટલા પરથી ખ્યાલ આવશે કે એણે દશ મીનીટના ટુકે અરસામાં ખીલકુલ અંજાણુ સંત્રીઓને પોતાના ગળામાં પહેલા તાતા સ્ટીલના ઓરડીનરીના સો શેર સાઠ સાઠ રૂપીએ પહેરાવ્યા.

મહેલની અગાસી પરથી બાર વાગતાની તોપ ધુટતાંની સાથે અમે શાહી અયવાનમાં દાખલ થયા. દરવાજા પરના પહેરેગીરોએ અમુને નાક આગલ તલવાર ધરી સન્નામી આપી. નામવર અચાજ, હાથમાંની નાગી તલવારે એક મોટું તરખુચ કાપીને જાત્ર મુઘાં ખાતાંતા, ને તરખુચનાં ખીયાં પાસે ઉમેલા હજુરીઓના હાથમાં થુકનાંતા. અમેને જોતાંજ એવણે તરખુચ હજુરીયાના હાથમાં આપી દીધું ને હાથના ખરડાવણ આંગળાંઓ ચુસીને સુકકાં કરી નાખ્યાં.

“ઓહો, આવો રશીકો, ખુશ આમદી, ઇનજા બેનશીની” કરીને અમુને બાજુમાં મુકેલી મખમલની ખુરસીઓ પર બેસવા કહ્યું, ને હજુરીયાની કમરમાં તલવારની અણી ભોકી ત્યાંથી ચાલી જવાનો હુકમ કર-માવ્યો; ને તે ખીયારો નાની જેવી ચીસ પાડી ત્યાંથી બહાર નીકળી પડ્યો. અચાએ હવે મુકી ભરીને હરડેની ભુટ્ટીનો ફાકો મોનામાં માર્યો, ને ગગલતા સાદે ચલાવ્યું, “અય મારા ગમગુસાર અને જાંતીસાર રશીકો, મેં તમુને એટલા માટેજ તાકીદથી બોલાવી મંગાવ્યાય, કે હું ભારી અંદેશામાં છેલ ને ગમથી માફ દીલ દર્દમંદ છે.”

મેં બચાની દહારી મારી આંખમાં દાખીને કહ્યું “શાહ નામવર, તારી એ પોદનાક વાત સમજીને અમાફ દીત્ર ધુજી રહ્યુંય. કઇ ચીઝના અંદેશાથી તું આજે એટલો ગમખાર છે? શું તારા કોઠાની કબજાઆત વધી ગઇય, યા તો તારા ઘેરવાલાએ ભાઈ વધાર્યુંય. અગર તેમ બી નહીં હોય તો શું તું નામવરની મોઢરમાં પંકચર પડ્યુંય, જે હોય તે ખુલાસાથી બોલ કે હમો બી તારા દુઃખમાં શરીક થઇએ. તું સુખી તો જેહાંન સુખી, તું દુઃખી તો કુલ દુન્યા દુઃખી.”

બચાએ એક નીસાસો નાખ્યો, “નહીં, એવું કંઈજ નથી. ગઇ કાલે મારા એક વીશ્વાસુ નજીમી પાસે ફાલ જોવાડતાં તેણે કહ્યું કે, નાદીરખાન બહર કાપુત્રની ગાદી પર આવવોજ જોઇએ, કારણ કે એને સાડાસાત વરસની પતોતી બેઠીય, ને કેતુ ને રાહુ બેઠે એકજ ઘેરમાં બાહુન તરીકે

આવી રહ્યાય, ને બેઉની દ્રષ્ટી બચાના જનાનખાનામાં પડેલી છે, તેથી બચાને જનાનખાનાતું સુખ ભોગવવા દેય નહીં, ને તેને હેરાન પરેસાન બનાવે.’

આ દેહસતનાક ખગરથી મારા ઠાંડીયા ધુણ રહ્યાય, ને તેથી હું ઇચ્છું કે તમે અઝીઝો તમારા નવા ઓધાઓનો તરતજ ચાળ લઈ લેવ; તમે લોકો મારી પાસે ને આજીમાંજ રહો, તો પછી મને નજીબીએ કહેલી વાતનો ડર રહેશે નહી. આજે આપણા હીંદુ ભાઈઓની ધનનેરશનો પત્રીત દીવસ છે, માટે મંચા, તું જવાહીરખાનાનો ચાળ લઈ, હીસામ ગણી લઈ, અધું ધન તારે હાથે ઘોષને રેશમી કટકાએ નુશીને તેની જગ્યાપર ગોઠવી દે. ખજનચી, જવાહીરખાનાના દરવાજા ખોલાવી નખાવો.” બચો અમેને હથીઆરઅંધ ચોક્કી પહેરા હેઠળ મહેલના ભોંયરામાં આવેલા એક લોખંડી ઓરડામાં લઈ ગયો, જે આખા સેન્ટ્રલ બેંકની સેફ ડીપોઝીટના રૂમનો ખ્યાલ આપતો. અંદર હારેહોર ચાલીસ પીતળના ચરૂઓ ગોઠવેલા હતા, જે જીદી જીદી ગતના ઝવેરાતો, હીરા, માણેક, મોતી, લીલમ, પોખરાજ વગેરેથી ભરપૂર હતા, બચાએ એક લોખંડી સ્ટુલ પર બેઠક લીધી, ને એવણની જાતી દેખરેખ હેઠલ એ તમામ ઝવેરાત તોલવામાં આશુ, ને તેની બારીક વીગતો એક મોટા ચોપડામાં તોંધવામાં આવી. શાહી તીબેરી કેટલી તર હોશે તેનો ખ્યાલ એટલા પરથીજ આવશે કે ખાલી હીરાજ ચાલીસ મણ, છત્રીસ શેર, નવટાંક ને બે વાલ ઉપર હતા એમાંથી બેત્રણ મણ જેટલા હીનાઓને ઉધધ લાગી ગયતો હોવાથી, ખરાબ થઈ જવાથી મેં બચાને બતાવી તે રૂ કરાવ્યા, ને ફેંટી દેવારબ્યા કે ખીજ હીરાઓને ખગળ કરશે. મોતીની ખાક ઘણી તાકાતદાર ને છાનીના દરદો પર ઘણી અકસીર હોવાનું લીમણએ કેટલે વાંચેલું હોવાથી અમે અધા તોલવાના કામમાં રોકાવવા હતા, તેનો લાભ લઈ પહેરેગીરની નજર ચુકાવી, બે સુધા ભરીને એક બાલદીમાં મુકેલાં સોનું મોતી એ ખાક ગીચો, પણ એટી બાપને મારી ને ખીજ રાજવંશીઓ ચાક્ર મોતી ખાવાની આદત

નહી હોવાથી તરત એને પેટમાં ચુકો શરૂ થયો, ને આખે દીલે કીર કવચ પુટી નીકળી. મેં એને એક પ્યાલું ભરીને જલદ સરકા પાથો ને મોતી હજમ થયાં, ત્યારેજ એની ખવરધવર નરમ પડી. અમે અંદર દાખલ થયા ત્યારે ઝોરડાની ઝાંખી રોશનીમાં મને દરેકે ચરૂ પર કંઈ ગંજતવર કારી જણેથી હોય તેવું જણાયું, ને એક ગુચરામાં તલવાર ભોંકતાં એક દહાડી મુછવાલા કાલા નાગે ટું કરીને ફેંણ ઉંચકીને મારી પર હુમલો કીધો, ત્યારેજ જણાયું કે એ તો ખજાના પર ચોકી બેસનારા સાંપ હતા. એ બધા નાગોને બચાએ દુધ ને ઇંડા પાયાં ત્યારેજ એ લોક નીચે ઉતરયા, ને ચરૂને હાથ લગારવા દીધો. લીમણ જરા વારમાં એ નાગો સાથ બી પલોટઈ ગીયો. એણે તો પોતાની સાથે લાવેલી ચોકલેટ ને બીસકીટ એ લોકને ખવરાવી ને બધા નાગો એની પાછળ પાછળ ફરયા કરે, ને લીમણ એ લોકને કંઈ કંઈ વાત કરીને ધ્રુમ હસાવે ને નાગો એનો પીછો છોરે નહી. તે જોઈને બધાને પટાવીને એણે અકેકી કીસ લીધી, ને *Go to bed, children* કરીને કહ્યું, ત્યારેજ એ બધા પોતપોતાના ચરૂઓ પર જઈને ગોઠવાયા. મેં હવે બધા નવા ચોપરાઓની વહી પુજની કીરયા કરાવી, બતાસાએ બધાનું મોંનું સીટું કરાવી ઝવાહીરખાનાની ચાવીઓના કુમખાનો કબજે લીધો.

એ તદખીર અય મુસલમાનાં કે મન ખુદરા નમી હાનમ ન અઝ મુલકે નવસારી અમ ન અઝ ખાકે ખુરાસાનમ જનાનખાનાની જાંખુરીમાં ભેળું ફરવા લાગું ચક્રમમ હમો બેઉએ ભાશણ કીધાં એક એક પછી ગરમા ગરમ.

હવે અહીંથી બચો અમુને દરખાર હોલમાં લઇ ગયો, જ્યાં લીમણને જનાનખાનાનો કબજો સોંપવાનો હતો. દરખાર રમતે એક છેડે નામવર બચા સાકુએ ઝરીન ખુરસી પર જગા લીધી. એની સાંમેની ટેબલ પર શાહનામા જેવો એક મોટો પોઠો હતો, જેના પુઠાં પર સુનેરી અક્ષરે લખ્યું 'તું'—નામવર બચા સાકુના જનાનખાનાની ખાનગી ને કોનશીડંસીયલ વીગતો—છપાવી પ્રગટ કરનાર દાઉદ મુલેમાન એન્ડ સન્સ Publishers & Aerated Water Manufacturers.

દુને એક મોટો ઘંટ વગાડવામાં આવ્યો, ને હેઠ્ઠા દેકારનો મારુગણાટ બંધ પડે તે આગમજ, ગયાની બધી બેગમેએ જુરખા સહીત આવીને ગયાની સામે ઝોકવેલી મસનદપર જગા લીધી. ગયાએ પોયો ખોલી એક પછી એકનાં નામ પોકાર્યાં, જેના જવાબમાં બેગમે ઉઘી યઇ દાઝીર જનાખનો જવાબ આપતી. કુલ્લે ચારસો સીતેર ખીખીઓમાંથી, અદાર બેગમે જેઓ રાંધણીમાં ગઈતી તે સીવાય બધી દાઝર હતી. હાંદુ-સ્તાનના રાજધવારી કેદીઓ માફક અહીં ખી બેગમેને A. B. ને C. કહાસો હતા. C. કલાસવાલીઓને મહેલને લગતું તમામ કામકાજ કરવું પડતું હતું.

બેગમેની દાઝરી લેવાઇ રહ્યા પછી, નામવર ગયા સાકુએ ટેબલ પર મુકેલા સરખતની મુરાહીમાંથી જે ગોટ પી, દહારીએ મોતું તુકી ખંખાર મારી બાપણ ચલાવ્યું, “અવ મારી છંદગીના રંગીલા બાગની શુલ્કમદન શુલ્કઠરીઓ, પરીસુરત પુતલીઓ અને નવચુવાન નાજુક નાઝનીનો, આજના મુખારક રોજે તમારી છંદગાનીમાં નવો સુનેરી સફા ખુલ્લે છે. શાહી જના નખાનાના કતીલાસમાં એ એક અસાધારણ, અદ્ભુત અને અલ્લાહીક બનાવ નોંધાવે છે, કારણ કે આજથી તમે મારી લાડણી બેગમે અને મારી આંખની કીકી જેવી, મારી લખ્તે છગર, ચહેરેનમુન માશુકોની કીસમનની લગામ, મારા વફાદાર ને માન પામેલા પારસી સરદાર સારજંટ લીમંછ જેવા સુનંદા જોકીના હાથમાં સોંપુ છું. આ ક્ષની છંદગીના નાપાયદાર, બેરહેમ મોજાઓ પર જોંકા ખાંતી ને ડગમગ ડોલતી, તમારી હસ્તી નીસ્તીની કીસ્તીનો આજથી, એને નવો નાખોદા યાને કેપટન નેમું છું; જેની સાથે કામ પડવે મારો બહાદુર ખીરાદર મંચુ સેકન્ડ એનજનીયર ટડેલ તરીકે કામ કરશે. જે જોખમભરેલો ઝોધો, મારી પોતાની સ્થપતના, મારી જાત વાલા ને માન પામેલા જુઝોગ રમસોને સોંપવાનો હું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહીં કરું તે પાક ને ગંભીર કરજ, મેં ખીનદહેસ્ત એક પરાયા મુલકના, પદાયા ધર્મના પરદેશીને સોંપી છે. કારણ કે મેં મારા જાતી અનુભવ પરથી સીધ કરી જોયું, કે પારસી તારૂં ખીજું નામ દહેરી, વફાદારી ને જાની-

સારી છે. (લીમજી—દીકરા છેવટ સુધી તારા એ વીચારે રહે તો સારું, નહીં તો વરી પારસીઓને નામનું માથે હાથ દબાવે રડવા ના બેસતો.) પારસી યકીનદારી ને ઇમાનદારી માટે નડીયાદનો મરહુમ સાક્ષર ને ક્વી દલપતરામ કીમ્બાશંકર બી પોતાની મશહુર કવીતા “ચુસાઇ ગયલી આપ્રુસની કેરી પર વીલાપ” માં લખી ગીયોય કે, “આહ પારશી, પારશી, તને ફરી જતાં વાર શી.” મારી વહાલી બેગમો, તમારી નમતીક, આરથીક ને ધારમીક બેહતરીનું સુકાન હું એના હાથમાં સોંપું છું. એને મુરંબી માફક માન આપીને ચાલજો. એ ઘણો નરમ ને પોચા દીકનો છે માટે એનું દીલ જરા બી દુઃખાવતા ના. એમજ સમજજો કે, કે તમારા બહેસ્તનશીન થયલા બાપની જગાએ એ નવો ટેમપરરી બાપ છે.

(લીમજી—એ કમબખ્ત મને એ લોકનો બાપ શાનો બનાવી મરેછ.

“ગમે તો એ લોક ગણે મને બાપ—ગમે તો ગણે મને ભાઈ, હું તો થઈ રેહવશ—એ લોકનાં માયનો જમાઈ.”)

અચો હવે લીમજી તરફ ફર્યો, ને એના નરમ ગાલ પ્યારથી પસવારી, એના ખભાં પર હાથ મુકીને બોલ્યો, “લીમજી ડીયર, એક ચીજની મારે તુને ખાસ તાકીદ કરવાની છે, ને ગંભીર ચેતવણી આપવાની છે, તે એજ કે જે મારા પુજ્ય પીતાજી, મારા પપા ડીયર, યાને માદર ઝખાન પસ્તુમાં બોલું તો મારા પીદરે યુઝોર્ગવાર, ધાંધલ કરતા અહીં જનાનખાનામાં ઉતરી પડે, કે હું મારાં વહુ દીકરીઓને બે ધરી મલવા આયોય, તો ઘણી સદ્કા-મથી કંઈ બી ફેંકફેંક કરીને એવણને કાશી ને હુકકો પીવરાવી બહારોબહારથીજ વીદાય કરજો. કેહજો કે જનાનખાનામાં કોલેરા ફાટી નીકળ્યોય; નહીં તો કમપાઉંડમાં હડપ્પું કુતરું ફરેય, કંઈ બી નાલીયું ફેંકજો પણ ખુદાને ખાતર એ મારા છેલ્લયટાઉ લેહરી મુરંબીને જનાનખાનામાં તો પગ મુકવા દેતોજ ના. યુદાજી નજરના ઘણા ખરાબ છે, ને જે કોઈ પરીસુરત પોટ્ટી પર ડોરો બોબાયો તો કોઈ બી ભોગે તેને પોતાના દેશમાં લઈ જવા ચુકતા નથી. લીમજી કલેઝાં, એ બાપ તો મારો થાયય, પણ મને

પોતાને બી બે વખત કડવો અનુભવ આપવો પડ્યોય. એવણુ મને બે વખત તહવાર કરી, પોતે બી પોતાધાતા ચર્ધ સારે ઠેકાણે છોકરીઓ બતાવવા લઈ ગયા; ને મારે માટે વેચાઈઓ સાથ વાતચીત કરી, રીત કેટલી આપણો, પદ શું આપણો વગેરે બધું નકકી કરાવી, પછી છોકરીઓને ધુરખા વગર જોતાં, એવણુ તદ્દન પસરીને લટકુ ચંદ્ર ગીયા, ને વેચાઈ થવાને બદલે જમાઈ થઈને તે લોકને પરણી બેઠા, ને બંને વખત હું હાથ ધસતો ને હોઠ મટમટાવતો રહી ગયો. એવણુ પોતાના ગામમાં ડપટ પડીને બેસે કરીને, મેં છ મહીના પર જંગમ્બારના સુલતાનનો સેકંડહેન્ડ જમાનો પેસાવરમાં લીલાઈ થયો, તે બી વેચાતો લઈને આપ્યો, કે એવણુ ઘેરે બેસીને હવે માલા ફેરવ્યા કરે. પણ ટાઢ નય રૂવે ને આન્ત નય મુવે, તેમ પંદર દહારા પર મારા નવા નેકાહ થયા ને માયજીએ દયા ખાઈને એવણુને લગનની ચીડી-મોકલી, તો તાંબી શાદીની મીજલસમાં મને કાલાવાલા કરે કે એ છોકરી પરથી પાધરીના રૂપ્યા લઈને હાથ ઉગ્રાવ ને મારી ફેવરમાં રીઝાઈન થઈને મને પણુવા દે. હમણાં પણુવા અદરાવાનો મારો વખત છે. તું તો મોટા થઈનેબી પણુસે. લીમજી, મારા અઝીઝ વફાદાર દોસ્ત, ચાલ હવે તારા ઓધવાની ગંભીર ફરજે પુરી વફાદારીથી બજાવવાના સોગંદ આ.” કરીને બચાએ મીયાનમાંથી તલવાર ખેંચી કઢારી, ઓરડામાં ફરતી એક મોટી બસરછ મરધીતું ડોકું ઉડારી મુકી, તેતું લોહી લીમજીનાં માથાંપર છાંટી, તેજ લોહીનો એના કપાલમાં ચાંલ્યો કરી ઠંધ પસ્તુ બાપામાં બબડ્યો. લીમજી બી આ લોહીના દેખાવથી કિશકેરાઈ ગયો, ને એણે બી તલવાર ખેંચી કાઢી બાલુમાં બેઠેલી એક બકરીના પેટમાં ભોંકી દીધી, ને બે બોબલા ભરીને લોહી બચાના ડગલા પર છાંટી, બકરીની તલ્લી બગાર ખેંચી કાઢી હાથમાં પકડીને તલવાર ઉંચે કાઢી ને ઝતુનથી બોલ્યો—

કસમ છે મને વીસકી ને સ્તેપના—કસમ છે મને નેપ બ્રંગના

કસમ છે મને હોંદુસ્તાન મેપના—કસમ છે મને કાતરીયાં ગેપના

વફાદારીથી ફરજે મારી, જે અદા નહીં કરે

ધુરા મારા હાલ થાય, કુતરાંને મોતે મરે.

ઝેટલું બોલીને એ પોતાના કસમની ગંભીરતા બતાવવા એક ગલાસ સરીને ગરમ ગરમ બકરાનું લોહી પી ગયો. મેં એ ધમાલનો લાલ લઇ, પેલી કાપેલી મરઘી એક નુસપેપરમાં લપેટી મારે બંગલે બચ્ચરચી પર મોકલી આપી, કે રાતને માટે ખુડતા ધીમાં મોટા મામલેસરી પપેટા સાથ રોસ્ટ કરજે.

હવે બેગમોનાં ટોળાં વચ્ચેથી કોઇએ યુમ પાડી, “મેંસ્યુર મેંચેર કાવાખાના for a speech.” ને તેને કોઇ બીજાએ ટેકા આપ્યો કે, “હા, હા, મીં નદીરાણા, કંઇ સોજી બાપણ કરો કે આય કાપાકાપી ને ખુના-મરકીનો ડરામણો દેખાવ બંધ પડે.”

આય તો દરદીને ભાવતું વધદે ફરમાવ્યું, એટલે હું બી હા, ના, હા, ના કરીને ઉઠ્યો ને રૂપેરી ચંગ જેવા મારા મીઠા અવાજે ચક્કાવ્યું, “બાતુઓ, બેગમો, વીરાંગનાઓ, દેશભક્તાણીઓ, રંડાયલી ને કુંવારી બાકાઓ, મારા અઝીઝ દોસ્ત લીમજીની પનાહ ને માનભરેલા આશરા નીચે આજથી તમો આવો છો, એ તમારાં અહુબાગ્ય છે. ગયે ભવની, પુનર્જન્મમાં કીધેલી ભલામણોના બદલામાં, આજે તમો આય પુણ્યશાળી માન ભોગવી રહ્યાં છો. આજથી લીમજી તમારા સુખ દુઃખનો ભાગ્યો બને છે. દુઃખની વખતે એ શોધેલો મક્કો નહી, પણ સુખની વખતે તરત આવીને હાજર થઇ જશે. વેપાર ધંધાની અગવડો ખમીને બી એ આ પરમાર્થી કામ બળવવા અહીં રહી પડ્યોય, એજ એના દરીયાવ જેવા બોહળાં ને ખુમન જેલી જેવાં પોચાં દીકની ગવાહી છે. નાજુક નાઝનીનો, બચ્ચરવાલ બકરાંઓ, ને વીપ-તીમાં આવી પડેલી વીધવાઓની ખીદમતમાં એણે પોતાની છંદગી ધસી નાખીય. એના એવા ગેલાંટ ને પરોપકારી સ્વભાવને લીધે, એ અંગત અગવડ ને જાનલો ખમીને બી, ઘણા ખાનદાની મોટે ઘેરના છુટાઝેડાના કેસોમાં જવાબદાર તરીકે બહાર પડ્યોય. એ મારા અઝીઝ ખીરાદરને જનાનખાનામાં દેખરેખ સમવાના ઓધ્યા માટેજ ગોયા કુદરતે સરજ્યોય. કારણ કે નાનપણથીજ એ બકરાંઓમાં રમી ને ફરીફરીને ઉધર્યોય. પરવર-

દેગારે એવું જીગર ઘણું જ પોચું ને દયાળુ બનાવ્યું ને કોઈ બી ખુબસુરત બધરાંને જોતાં જ, એની આંખમાં ને જીગરમાં પ્યારનો ઝરો ઉમરાવા મોડેય. ખુદાએ એના જીગરમાં પ્યારનો માવો ભારોભાર સીંચ્યોય. જેટલો એ મયદાને જંગમાં ઝમકી નીકળેય, તેટલો જ એ પ્યાર મોહબતના મેદાનમાં બી ખીલી નીકળેય. મજલુન એની આગળ પાણી ભરેય, ને શેમીયોને તો એ હેંડીકેપ આપીને મારી જાય. ડગળખંધ શ્રીય ઓફ પ્રોમીસના એની સામે કેસો નોંધાયાય; ને પરણવાનું વચન આપીને હાથતાલી આપેલી છોકરીઓના અરધો ડગળ બાપો, આજેબી મુંબઈમાં ડાંગસોટા સાથે એની તકાસમાં ફરેય. માટે તમે લોકો એની મીડી જખાન પર બોલવર્ધ ના જતાં-પ્યારમાં પડવું ને ફરી જવું એ તો એની Hobby છે.”

લીમજીએ અહીં મારો ડગલો ખેંચ્યો. “કે હવે તારું ટાહેલું બંધ કરની. મનેબી કંઈ ચાન્સ આપસે કે નહી. તમેજ બેઠ સત્યાનાસના ગીયે-લાઓ એમ લાંબુ લાંબુ ને કોહેલું બોલ્યા કરશો, તે હું ભાષણ કરવા ઉઠશ તેટલે તો અરધું ઓડીયસ ઉડીને ચાલી ગયલું હોશે.”

લીમજી હવે ઉભો થયો ને પોતાની ચુંચી આંખ પર હેરાલ્ડ લોહડના જેવો સીંગડાની ફેમનો ચસમો ચકડાવી, સામે ખેડેલી નાઝનીતો તરફ કમર-માંથી અરધો નખ્યો, બચાને જમીન વેરથી સેજદો કીધો, ને પછી મોખેદ રવાન આગલ ભણતો હોય તેવા યુગચા સાદે ભાષણ શરૂ કીધું. “યોર મેજેસ્ટી, હર સીરીન હાઇનેસ ઝરીના બેગમ અને બાદશાહી જનાનખાનાની માનવંત બેગમો, ખીખીઓ, ખાંડીઓ, લોંડીઓ ને સ્વીટ સેવનટીનો, નાણુક બધરાંઓ સામે બોલવાનો આ કંઈ મારો પહેલો અખ્તારો નથી. તમારા સેવકે કંઈ સેંકડો વખત ખેતરાડીના બધરાંઓની મીજલસો ભાષણોથી ધુજની છે. ઘણી વખત મારાં દીક્ર ઉપકેરનારાં ધારમીક ભાષણો ને શાહનામાનાં વાંચણથી ઘણી ફેકવાલી છોકરીઓ બેસુધ થઇ ગેઇછ. માટે તમે બાતુઓથી દરેક જણ હાથમાં અકેકો ભુંજેશો કાંદો રાખજો. કે જરાખી ફેંટ જેવું લાગે તો તરત સુંઘવા કામ લાગે. મને તમુને મુબારકબાદી આપતા દેવ કે

નામદાર બચાએ તમારા રખેવાણ તરીકે, કોઇ મધરડા જેવા ખોસરા વાસ મારતા ને ત્રણ મહીને બી નહી નાદનારા કામુડીને બદલે, મારા જેવા ખુબસુરત નાનુક ને એસકી જીવાનીયાને નેમી તમે નાનુક નારો તરફની. પોતાની મોહબત ને દીવસોજી બતાવી આપી છે. (તાલીઓના, કીસના અવાજો) હું પોતેબી જનાનખાનાનો પ્રરતો અનુભવ ધરાવું છું. કારણકે યંગ લેડીઝ હાઇસ્કુલમાં હું વરસો વેર ટ્રીઝ માસ્તર હતો તેમજ નવી બંધાતી બીલ્ડીંગોમાં જમીનને કોઓ કરનારી ઘાટણોનો હું સુકાદમ બી હતો. તમે નામ-વરોને જાણીને ધીરજ આવશે કે હુંબી એક પરણેલો ખચરવાણ આદમી છેડે, એટલુંજ નહી પણ મારી સાત સાત ખુબસુરત સાલીઓ છે જેઓમી મોખેદો, અથોરનાનો ને ઐરવદો સાથે પરણેલી છે. બાનુઓ તમે જરાકબી બીહતા ના. જેમ સેંટ્રલ બેંકની સેફ ડીપોઝીટમાં લાખો રૂપીયાતું ઝવેરાત સચવાયલું રહેય તેજ માફક તમે બંધી નાઝનીનો મારા હાથમાં સહીસકામત સચવાયલાં રહસો. (બચા—બચતી ખુબ ને વેરી ગુડ) તમારે માટે સોલાપુરથી એવડો, બીતીમોરથી ખારાં ખોર; વલસાડથી જીની લેવટીનો તીખો તમતમટો પાટીયો મંગાવવાનો ઝોરડર બી હું આપી ચુક્યોય, કારણકે એ ચીજો બધરાંઓની જીવેજન દોસ્ત છે. મને એકજ દલગીરી ઉપજેય કે તમે વચે હમો ઘણો લાંખો વખત રહી શકશું નહી; કારણ કે અમે મીત્રીટરી ઓફીસરો હોવાથી લશકરનો કબજો લેવા અમુને ઉપડી જવું પડસે. (બધરાંઓનાં ડચકાંનાં અવાજો ને ગાયન “અરે નહી અમુને છોડી જવો.”)

લીમજીએ હવે આ મીટીંગનો છેડો લાવવા એના મીઠા હલકે પોતે નવું જોડેલું કામુડી નેશનલ એનથમ “દંડા હમારા ઉંચા રહેગા, ખોપરી તુમારી નીચી રહેગી” બેગમો પાસ હારમોનીયમ પર ગવરાવ્યું. શાહી મહેલના શાંત સુલેહકારક વાતાવરણમાં એ ગંભીર ગીતે દરેકના જીગરપર અસર કરીધી. તે એટલે સુધી કે લીમજી જેવા ઘાટકી ને સખત હુકમાનાં આદમીની આંખમાંથીબી તરતર આંસુઓ સરી પડી એના લેંધાના પાયજ લીજવી નાંખ્યા. એના હારમોનીયમના વગાડવા સાથે મેં તગલાતું એકમ્પનીમેંટ આપ્યુંતું. ધંધાદારી મગરૂરી બાજુ મુકતાં હું વાજબી દાવો કરી શકું.

કે માહસોર રાજ્યના રાજ ગવહયા, નીસતુ પીતાંબરના અપવાદ સીવાય, હીંદુસ્તાનના લાઘટ વેઘટ એમપીયન તખ્તચી તરીકે ગણાવાતો મારો દાવો બેતકર છે. કાનપુરમાં ૧૯૨૮ માં ભરાયલા “ઓવ ઇંડીયા તખ્તચી કોનફરંસ” માં હીંદના ચુનંદ તખ્તચીઓ વચેની હરીદ્વામાં, ત્રણ કલાકમાં છ તખ્તવાની બેઠક ફાડી નાંખીને, સાહ તખ્તચી તરીકેનો મારો દાવો મેં સીધ્ધ કરી આપ્યો’તો. ખુદ નામદાર ગવરનરના બેંડમાં ઓનરરી તખ્તચી તરીકે જોડાવાની ઓફર મેં ઉપકાર સાથ ના પાડી’તી, કારણ કે એમ કરવાથી મારા Amateur status ને ઘેંકો પુગતે. કોઇ બી આખરદાર એકાએકાર જરતોસ્તીઓ ગુજરાણના સાધન તરીકે એ હુન્નર મારી પાસથી શીખવા માંગતા હોય તેઓએ રેસ કોરસની કેરમાં મને લખી જણાવવું.

(૧૫)

આતોંકી ગરમીઓસે છુનતે દીલોં છગર હય,
જો ઝીંદગીસે અપની બેઝાર ધસ કદર હય,
હમો ઉપર નાસીર જંગની ખાટી નજર હય,
મુંખાઇ પોંહચીશું કે કાખુલમાંજ કબર હય?

છેલ્લા પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જનનાખાનાના તમામ સ્ત્રી મંડલને ટેકું કરી, બચાએ ભાષણ કરી, એ સર્વ બાઇકા લોકોને લીમજીની દેખરેખ હેઠલ સોંપી આપ્યાં. અરસપરસનાં ભાષણો ખતમ થવા બાદ, મીટીંગ પુરી થવાની ચેતવણી તરીકે, બ્યુગલ પર Rio Rita નો ટ્યુન વગાડવામાં આવ્યો; ને બચાએ ખુલ્લું અવાજે “Company attention. Dismiss” યાને “દેકે શવદ” નો ઓરડર આપ્યો; ને બધાં વીખેરાઇ જતાં’તાં, તેટલાં લીમજીએ હાથ ઉચરીને બધાંને યોગવા ફરમાવ્યું, પણ બચાએ તેને તતરતજ રોક્યો.

“લીમજી, એટલી હદ સુધી તારી લાગણીઓ ખતાવવાની કંઇજ જરૂર નથી. બેગમો તરફનાં તારાં માન ને અદખતો મને પુરો ખ્યાલ છે, તો લાંબે ઉમ્મો રહીને તારે જે કંઇ કેહવું હોય તે કહી સમજાવ. તું એમ જરા જરામાં

ધસીને છોકરીઓનાં આંગપર જાયય, તે આ મને ગમતું નથી. પાછું એક તો તારું હાર્ટ નબલું, તે આટલાં બધા સામટાં બધરાં જોઈને તારો ખ્વડ. પ્રેસર પાછો વધી જશે. તુંને જે કંઈ ભલી દુવાઓ ઇચ્છતી હોય તે અહીં-થીજ ટુકમાં બોલીને આજના ખેલનો ત્રીજો અંક ખલાસ કરી નાંખ કે હવે આપરે અહીં રૂપસીન નાંખ્યે.”

લીમજી બબડવા બેઠો “એનું સત્યાનાસ જાય, તે કોઈ ઘણોજ સાંકડા મગજનો આદમી છે. આખું બોણું પોતે ખાયજ તેનું કંઈ નહી, ને હું જરા કુતરાનો યુક ખાવા માંગુંય તો તેનુંબી એની આંખમાં ઝહેર આવેય. મંચા, મંચા, આ મને કેવું ખુલ્લું અપમાન! મારી નીતી રીતીને આ ખ્યાલે નાપસંદથી કેટલું નબોણું લાગેય! તું તો મને નાનપણથી સારીકાની આલખેજ કે હું ચાલનો કેવો આદમી છેઉં.”

મેં એની તરફ દીલસોજી બતાવી “દીકરા, તારી ચાલચલણ મને કહાં અંજાણી છે. તેની જીવતી જગતી સાહદતો ને સરડીશીકેટો તો મુંબઈની પોલીસ ફાઇલો, ને પેલા ખોરીટી લીગના ચોપડાઓમાં મોજુદ છે. તું અહીંથી ભર્યો પુર્યો આખરમાં માર ખાધા વગર મુંબઈ જશે તો ઘણું ગનીમત છે. મુંબઈમાં કેટલાં પરણેલાં બધરાંઓના વરો હાથમાં સોટા સાથે હજી તારી તલાસમાં ફરેય, ને તું તે લોકથી નાસ્તો ભાગતો ફરેય તે મારેથી કાં અંજાણું છે.”

લીમજી પોતાની આ બધી તારીફ સમજી નફટ નાખે હંસી પડ્યો.

“મંચા દીકરા, તું ગમે તે બોલ પણ તુંજ જોશે કે હું આ જનાન-આનાની નોકરી છોરશ, તારે એજ બધરાંઓ હુમકે હુસકે રડશે.”

હું એની પર જરા છેડાયો “તું નોકરી છોરશે ને એ લોક રડશે તારની વાત; પણ તારી હમેશની બધરાંઓ તરફની ગેલાંટરી આ જંગલી મુલકમાં બતાવવા જતાં, આપરાં ડોકાં ઉડશે ને ઘેરનાં પેરયાં રડશે તેનું કેમ? જરા તારી લાગણીઓ ને જીરુસાઓ પર કાળુ રાખતાં શીખ.”

અહીં ચોખ્ખરે “દરબાર બરખાસ્ત” ની ખુમ પાડી ને નામવર બચાજી

શાહી કાઠમાઠથી વીઠાય થયા ને અમેથી આખા દહારાના થાકેલા ઘેર જઈને
હર પડયા.

નવા ઓદાનો પહેલ વહેલો ચાર્જ લેવાનો હોવાથી, અમે ખીજે સવારે
સકાલેથી ઉઠ્યા. કરોડાના હીરા મોતીની જોખમદારીના ખ્યાલથી હું બીહુશ
રહ્યો'તો. પણ લીમજી તો પરીયાંઓના મુલકમાં જવાનો હોવાથી બંને
હિલટમાં હતો. તેને નાહતાં નાહતાં મોરીમાં મોટે સાદે ગીત ગાઇને
ઘેર ગળવી મુક્યું. તેણે ગોદરેજનો સાબુ ચોરીને આંગ ધોયું, ને આખા દીઠ
પર વાઇટ રોઝનું તેલ માલીસ કરાવી, દાખીને હળમત કરાવી. આજે એણે
બલ્બીજ સંભાળથી ડ્રેસ ડીધો. આઇસક્રીમ કલરના રેશમી ખમીસ પર ખોંચ
વગરનું રૂપેરી ભરત કામવાલું વાસકુટ, ને ઘુંટી આગલથી ટાઇટ ને ઉપરથી
બધેથી ઢીલો કસખી ભરત કામતો દુરકી લેધો, ને ઝરીન ભરેલાં ખોસટોકનાં
સ્કીપર એણે લટકાવ્યાં'તાં. કમરે બાંધેલા હીરાજડીત પટામાં એક ટુંકો તલવાર,
કે જેના પર એણે કેપીટલ એલ. કે. (L. K.) નો મોનોગ્રામ કોતરાવ્યો
હતો તે લટકાવી'તી. માંથા પર હાથની વણેલી ખેઝવાડાની ખાદીનો સાદો
બાંધ્યો'તો, જેની અંદર શાહનુગનું પીછું નહીં મલવાથી મોઢું બટકનું સફેદ
પીછું ખોસ્તું'તું. લેંધાના રેસમી નારાં સાથે બાંધેલી રૂપેરી ઘુંઘરીઓ, એ
ચાલતો ત્યારે છનનન છનનન કરીને મધુર અવાજવાળું મ્યુઝીક પેદા કરતી'તી
જવાહીરખાનામાં મને તો સખત ચોટી પહેરા હેઠળ કામ કરવાનું હોવાથી મેં
તો સફેદ ગંજફરાક ને ટાઇટ ચોલું પહેરી લઇ ઉપર નાઇટ ગાઉન ઓરવી
લીધો. લીમજીએ મોટી આરસી આગળ ઉભા રહી નાળુકમળી હસવાની, બાઈ
કરવાની, રૂમાલ હીલવવાની ને નખરાં કરીને ચાલવાની કસાફેરવેર પ્રેક્ટીસ
કરીને મારું તદ્દન કોહવરાવી નાંખ્યું. આ મુંગો ફારસ પુરો થયા પછી અમે
અમારા નવા મુકામ પર જઈને ઓદાનો ચાર્જ લઇ લીધો.

ખરેખર, નસીબનાં નખરાં કંઈ ઓરજ ચીઝ છે. નાપાયદાર નસીબનાં
વીચીત્ર નખરાં આગસ્ટ એપ્રિલો પર આતવારે સાંજે ફરવા નીકળેલી જોખ્ખ
ખાલવાલી ને સ્વીસ્લેસ જ'પર પહેરેલી નખરાંખાત્ર નાઝનીનનાં નખરાં તો કંઈજ

ખીસાદમાં નથી. નસીબનાં એ નખરાંથી હમો ખેડ ખીરાદરો ક્યાંથી ક્યાં આવી પડ્યા! હમારા અદેખાઇ ઉપજવે એવા પોસ્ટ પરથી હમો ક્યાં ગબડી પડ્યા! આઝાદ મેદાનમાં લડનારા શુરા સરદારો, ને પાનીપતના જંગમાં દલેરી દેખાડનારા અમે બકાદુર બહારવટીયાઓપરથી, એક આજે કંગાલ કામુલમાં જવાહીરખાનાનો કેશીયર, ને ખીજે જનાનખાનાનો જમાદાર! હું બલાપો કરતો કે એક વખત હીંદી સરકારની ભઝામણ પરથી નામંદાર વાઇસરાયે મને શીનેન્સ મેમ્બરનો પોર્ટ ફેલીયો આપવા કહ્યો, તે મેં સાફ નાં પાડી કે એવા ફેલીયા ને કોથરા તો મારે તાં અરધો ડબ્બન પડેલા છે. ને તેજ ધણી આજે એક કોમન કેશીયર, ને મારો કઝીન લીમજી જે એક વખત લેડીઝ શીઝીકલ કલચરના ક્લાસનો મોનીટર તે એક કોમન જનાનખાનાનો ઝોનરરી જમાદાર! એ નસીબનાં નખરાં નહીં તો ખીજું શું? પણ તકદીરની નાસીર આગલ આદમીની ફરયાદ કુઝલ છે. લાંબે કાં જવોચ, એક વખત દુન્યાને ધુમવનાર સીકંદર આદશાહ, જમાનાની ગીરદેસથી આજે સેન્ટ્રલ બેંકમાં શોર્ટ હેન્ડ ટાઇપીસ્ટનું કામ કરેચ. કવી કાલીદાસ શંકુતલાના બેલમાં લખી ગીયોચ તે ખરુંજ છે કે:—

“શાંતાકારમ ભુજગશયન પદનાભં સુરેશમ
વીશ્વાધાર ગગનસંદ્રશ મેઘવર્ણુ શુભાંગમ
લક્ષ્મીકાંત કમલ નયન યોગી સિદ્ધ્યાંત ગંચમ
વંદે વિષ્ણુ ભવ ભય હરં સધ લોકેષક નાથમ.”

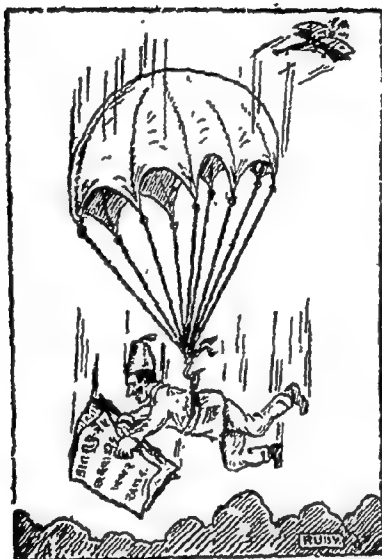
યાને ઝો માનવી આદશાહીથી તું કુલાનો નહી. ફકીરીથી તું મુંજતો નહી.

મારે બલાપો સમજને લીમજી બોલ્યો, “મંચા, તું તો કંઈ ધણો સેનસીટીવ મુવોચ. એમ બલાપો જુરાપો કરતાં તો તારું વજન ધડીને બસો એસી રતલ પર આવી ગીચુંચ. એમ બરાપો કીધાથી શું વલવાતું છે. જમાસ્પીમાં સાફ લખ્યુંચ કે “કબી તો હય ધી ઘણાં; કબી તો હય મુડી ચણા; કબી તો હય વોહબી મના.” તેમ કોઇ દહારો પુલાવ ખીરીયાની તો કોઇ દહાડો સુકાં નાન પરથી શુકરાના કરવા. એમાં બલાપો શાનો કરવાનો ?

છટ છટ. હું તો મારા પોસ્ટ માટે ખુબ ખુશાલ ને આનંદમાં છેઉં આહ !
 મંચા, જનનાનખાનાની બીબીઓના હેવાલ ને હોસરી તું સાંભળે તો તું બી
 એમજ કહે કે મુંબઈમાં જૈરાં છોકરાંનું કદી નામગી નહી લેઉં. રાતના
 જમ્યા બાદ એવા રંગરાગ, ગાનતાન ને મ્યુઝીક ચાલેય કે જાણે પરસતાનના
 પરીયાંઓમાં ઈંદ્ર દેવતા બીરાજ્યા. વધી થોડીક બીબીઓ તો એલખાની
 નીકલીય. બીચારીઓ અમાનુલ્લા સાથે મુંબઈ આવેલી, ને લેડીઝ જીમ-
 ખાનામાં મને લેડી કેટી નેકસાતખાન સાથે ટેનીસ રમતાં જોવેલા તે તરત
 પીછાપયો; ને વધી પુછવા લાગાં જે તમારો પેત્રો નાજુક ને ખુબસુરત ફેડ
 હકીમ ઝાલેજર કેમ છે? એ પરણ્યો કે હજુર છોકરીઓ સાથે ફરદીગજ
 કર્યા કરેય? મંચા, મને તો જનનાનખાનું ઘણું જ ગમેય જો. જાણે આખો
 દહાડો તાંજ પડી રહી ગાનતાન સમજ્યા કરે. જુડું થું કરવા બોલુ.
 બીચારાં જૈરાંઓ મારા પર થોરાં થોરાં થઈ જાય. તે દીવસે જેમ
 ખોરસેદમન મને કહે જે હમને કંઈ હાંદુસ્તાનની ચંચકેદાર વાણી ખવરાવે.
 જનનાનખાનામાં મીઠાઈ મેવા ખાતાં તો હવે મોને શીક આવેછ. સારું થયું,
 જે પકયાન પોથી સાથે લાવેલો, તેમાંથી વાંચીને તીખી તમતમતી પતરેલ
 ને મરચાંનાં ભજ્યાં ને ચટણી બનાવી ખુબ બધાંને ખવરાવી, ને બધાંઓએ
 હાંસભર ચપાતી; પણ બીજો દીવસે ખખર આવી જે પોણો ભાગ એમમોને
 સખત મરડો થયોય. રખેને કામ વધી જાય કરીને, મેં બધીઓને ઠંડી
 કાઢેલી થોરાના ઘાસની જેથી ખવરાવી શાત પાડીય. મંચા દીયર, તે
 અરેબીયન નાઇટસ વાંચીછ કે, આબાદ તેવોજ અવતાર ને ચીતાર, આ
 જનનાનખાનાનો જાણી લેવો. જેટલું સુખ તેટલુંજ બીચારીઓ પર દુઃખ
 જેટલી મઝા તેટલીજ કઝા ને સગ્ગ."

હું તો સમજતો'તો કે ચારસો જૈરાંઓ તપાસવાની જગત્ર ને
 જેખમધરીથી લીમજી લેવઈ લુટઈ જવાનો, ને એની મોટી દુમ જરા ઝરી
 જવાની, ને એ ખાંખા પચીસ પચાસ રતલ એસરી જવાનો. પણ એને
 તો આ નવો ચોકાદરનો ધધો ઘણો માફક આવી ગયો. એ મારા વહાલો
 તો જનનાનખાનામાં પોતાના ટાહુકા દુચકા ને હસાવનાનાં ભાવપ્રાથી, તેમજ

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

પેરેશુટ બાંધી પટ્ટામાં માંગેછ વગર મોતે મરવા,
 પોસ્ટ ઓફીસમાં મોકલ્યો માણસને જોરીને તાર કરવા.
 છક કરી નાખવા માંગેછ લઘ—હવામાં લુપીંગ ધી લુપ,
 દરાણ બાજની ગોઠવણ કરે વગર જુરીએ ગુપચુપ.

(જુલો પાનું ૨૩૪)

ડૉક્ટર

જ્યારેથી તમને ડૉક્ટર ઓલીવ ઓઇલ કહે ત્યારે
તમારે એમજ સમજી લેવાનું કે તમારે ઇટાલીયન

SASSO
OLIVE OIL

સાસો ઓલીવ ઓઇલનીજ

ખાટલી અથવા દીન લેવાનું છે.

સાસોનું ખેતર ઓલીવ ઓઇલ આખી
દુન્યામાં પ્રખ્યાત છે અને ડૉક્ટરો
સાસોનું ઓલીવ ઓઇલ લેવા તેમજ
ખાંચાંઓને આંગે મશાલવા સખજત
લલામણુ કરે છે.

મુંબઈમાં દરેક દુકાન પર મળશે
અથવા છુટક અને જથ્થાબંધ

ગ્રેટ વેસ્ટર્ન સ્ટોર્સ

હોરનબી રોડ,

કોટ, મુંબઈ.

૩૬ પર ક્વગી તોરાના ખ્યાલો ને યઝદેઝદ શહેરીયારના નામીયા નાટકના દ્રેશક ગાયનોથી, બેગમોનો ઘણો લાડકો ને માનીનો થઈ પડ્યો. આખું જનાનખાતું એની ભોલી બાલી ચક્રાચૂથી એનીપર કુરમાન હતું. અધાં હવે એને કીમ લહેરીના લાડકાં નામથી બોલાવવા લાગ્યાં ને એણેખી એક પગલું આગલ વધીને છોકરીઓને પીઝઘ, સુનઘ, નજઘ, રતી, કેટી વગેરેથી બોલાવવા માંડ્યું. એક દહાડે બેગમો આગલ એણે “મુંબઈની મન્નહ.” પર એવું તો દીકા પીગળાવનાઈ ભાશણ કીધું કે અધાં તરતજ મુંબઈ જવાજ તથ્યાર થઈ ગયાં. એસીયન કક્ષય, લેડીઝ જીમખાતું, તેમજજીતું સુનાવડ-ખાતું, વીલીંગડન કક્ષય, આતવારતું એપોલો અંદર વગેરે પર, પોતે કીધેલી મન્નહ ને ત્યાં જોયલાં તરેહવાર ખેણકોટકોનો એવો તો આગાદ રમુજ ચીતાર આપ્યો કે આખું જનાનખાતું વાહ વાહ કરવા લાગ્યું. વલી એ પોતાના જરથોસ્તી ધરમનેખી બુલ્યો નહી. ‘પારસીઓથી જીવતી અધરી પર ખીજી મુવેલી અધરી નહીં થાય; ગમે તેટલી સાથે ફલરટીંગ કરવા છતાં જનાનખાતું નહી રખાય; સાલગરેહને દીવસે ધાન દાર રાંધવું ને મરડુમોની બાજને દીવસે ધાનસાખજ ખાતું વગેરે પારસી રેવાજો, નાગપાંચમને દહાડે કેવરીયા નાગને દુધ પાવાની ને હોલીમાં નાલીયેર નાંખવાના ને કાલી ચહિદસને દહાડે ઘેરમાં ખાટીઅટ તાડી છાંટવાના કાયદા વગેરે પર, અસરકારક ને રૂવેરૂવાં ઉભાં થાય તેની વાંઝેજો એ કરતો જે સાંભલી એ કેવો આકેલ ફાઝેલ, પહરેલ ને ચરેલ છે તેની અધાં વખાણ કરતાં. એ વલી અધરાંઓને જોઈતાં મોંઘાદાટ રેશમી કપડાં મુંબઈના રેશમી કપડાંના પાયોનીયર્સ કરંજયા કંપનીમાંથી મંગાવી આપતો, ને તેમાંથી તીસ ટકા તે લોક એને ખાતે ઉધારતા.

હું જે પહેલાં મનમાં મઝીદા ખાનો’નો, કે આખો દહારો જર જવાહીર ને હીરા મોતીમાં રમ્યા કરશ, તે હવેજ મને જવાહીરખાનાની જન્નલોનેઠ ખ્યાલ આવવા લાગ્યો. મારી વાછલ આખો વખત હથીયારમંઘ સંતરીઓ

દરયા કરતા. હું કંઈ હીરાઓ ભુલમાં મળવામાં નહીં સેરવું કરીતેમને આપો :હારો થઈતી મોસમમાંથી ચોલ્યાં પરજ કામ કરવું પડતું. હું હીરા કદાચ ગરીબોં કરીતે સાંજના કામ પુરું થયા પછી મને રોજ એતીમા આપવામાં આવતો, ને Xray થી મારું નાક કાન ને ગર્હ વડીક તપાસવામાં આવતું. આ બધી તકેદારી છતાં હું બચાની આંખમાં ધુલ નાંખી શક્યો. અમારા પદ્ધતિ પ્રમાણે લીમજી મને અવરતવર આવીને દુરથી છેરે, ને હું ગુસ્સે થઈને એને સ્વીપર પગમાંથી કઢારીને છુટું મારું કે જેની અંદર હું આગમચથી નાની હીરાની કોથરી છુપાવી રાખતો. લીમજી મને યુમ પડાવવા સ્વીપર લઈને નાહસી જાય, ને તેથી હું એની પુકે ઉઘાડે પગે દોડું. પણ એ પકડાય નહી. એ અમારી સુખલા જામાસની ગતનો ખરો ભરમ સમજ્યા વગર બાળુમાં પહેરે ભરતા સીપાઈઓ પેટ પકડીને હસે ને હમે લોકો ઘેરે કોથરીમાંથી હીરા કઢાડીને તીજેરીમાં મુક્યે સારે હસ્તે. લીમજીને હું હંમેશ કહેતો કે જો આજ પ્રમાણે ખંત ને કાલજથી હાલતી નોકરી આડુ રાખશું, તો ઇનશાલ્લા અંદરોજમાં આપરે મુંબઈમાં આપરી જાનગી હીરાની દુકાન ખોલશું. હું તો હંમેશ કહેતો આયોચ કે "Honesty is the best Policy."

લીમજીને જનાનખાનાના કીલ્લેદાર ને ચોકીખાનનો માનવંત ઓધ્યો મદયાથી, બચાના એક વીસવાસુ પરસનલ ઓફીસર નાસીરજંગે પોતાનું ગંભીર અપમાન થયલું માની લીધું; કારણ કે એ અમલદારે તરકીના માણ સુલતાનના ખુલ્લંદ ને બાદશાહી જનાનખાનામાં, એજ બાજેસરાના ઓધ્યાની લાયકાત મેલવવા પાંચ પાંચ વરસ વેર ખાસ તાલીમ લીધી'તી, ને કોનસ્ટાંટીનોપલ યુનીવર્સીટીની એ વીજ્યને લગતી સહથી અધરી "ઇમ્પેટીવે અસમત પરવરીશે ઓરતીયાન" નામની, પરીક્ષા ઉપલે નંબરે પાસ કરી સરડીપીકેટ ઓફ મેરીટ મેલવી'તી, ને જેને બચાએ આ ઓધ્યા પર મુકરર કરવાનું વચન વડીક આપ્યુંતું. પણ પાછલથી અમારી ઇમાનદારીની કહણ કસોડી કર્યા પછી, એ માન ભરેલા ઓધ્યાની ટીળી લીમજીને કપાલે ચોટી'તી. પોતાની ઉમેદોમાં નાસીપાસ થવાથી નાસીરજંગના તન બદનમાં, લીમજી માટે અદેખાઇની આગ પ્રગટ થઇ, એને બાલી જાવી નાંખવા માંડ્યો. તે એટલે સુધી કે એ અમારી કંપનીમાં જો

કદાચ એસતો, તો એના બોક ને ગુસ્સાની આગથી ખુરસી પરનું ફેંચ પાલીસ બી પીગલી જતું; ને એક બે વખત તો એના નાક ને કાનમાંથી વેરનો ધુમારો એટલો નીકલવા લાગ્યો, કે અમે આગ લાગેલી સમજીને ખુંબો બોલાવવા ટેલીફોન વરીક કીધો. લીમજીને આ ઓધ્યા માટે ખાસ પસંદગી આપવાનું એક કારણ એ હતું કે એણે આગત ભાવલપોરના નવાખને ત્યાં Wet Nurse નું કામ કરીધું'તું. તેમજ યરોડા જેલના બધરાંઓના વોર્ડના વડા જેલરનો ઓધ્યા એણે ભોગવ્યો'તો. નાસીરજી હવે લીમજી વીરૂધ્ધ બચાના કાન ભંભેરવા માંડ્યા કે “અય બાદશાહ, તું દાનાવ થઇ એટલો નાદાન દેમ બની ગીયોય, કે એક કુદરને, એક એહસાન ફરમોશ ફારસીને, તેં તારી સૌથી કીમતી એસક્રયામતનો હવાલો સોંપ્યોય. હજુરે વાલા, એ મારે આસ્તીન, એ હસવાવાલાં સાંપોથી ચોંકીને ચાલો, નહીં તો નામવર ખતા ખાશે. હજુબી વખત છે તેટલાં એ ઓધ્યા પરથી એ ચશમચોર પારસીને પાણીચું આપી, એ ઓધા પર મારા જેવા ધરમાતુ શખસને રાખો, નહીં તો નાસીપાસીથી તુંને હાથ ચોલવાનો વખત આવશે, ને કદાચ તુંને તખ્ત છોડી રાગ ગોપીચંદની કાતી ધાસલેટના ડાખ્યા પર બેસવું પડશે.

“રહેશે વક્ષાદાર પારસી, એ છે તારું બેખ ગુમાન,
સમજ્યું'છ તેં કદીબી કે, કુદરે પકડીય દામને ઇમાન.”

જેમ રોઝગરોઝ પાણીનાં ટીપાં પડવાથી પથરબી ધસઇ જાયય, તેમ આ ચાકુ ઉશકેરણી ને ટુલવણીથી કાચા કાનના બચાના મન પરબી અસર થઇ, ને અમારા પરનું એતું મુસતકીમ ચકીન ડગમગવા લાગ્યું ને એણે અમારી ઇમાનની કસોટી કરવાનો કરાવ કીધો.

ઝીંદગી કહેનેં હંય પેહ દુન્યાંસે ગુઝેર જાને કો,
લીમજી તડપતા હય કુલરી ખાકે મર જાને કો
મયને કહા અય રશીક તું કુછ ના ગભરા છતના,
ખાંધયા મુંબધથી ગંગાવીશ દેખમે પોંહયાને કો.

ખીજેજ દીવસે મકરસંકરાંતીની કાલી રાત હતી. લીમજી ને હું તરતનાજ ખરીયા ખાઇ તલના લારવાએ મોંનું સમારતા જનાનખાનાતી બહારના બાંક પર બેસીને ઘાસલેદના ડાયાની ઝાંખી રોશનીમાં મુંબઈથી અમારે ઘેરથી આવેલાં કાગલો વાંચતા'તા. આ વખતે બધા સનાનના સમાચાર કાગલમાં આવ્યા'તા. લીમજીની એક ખસરખ મરઘી, તેરસો ઇંડા મુક્યા પછી ખડક પડી ને સત્યાગ્રહ કરી બેઠી'તી તેનો એની બધરી બલાપો કરતી'તી; કે હવે નારતાપર પોરયાંઓને શું આંપશ. મારી મીસીસ બી લખતી'તી કે આપરા બાબાને પેટમાં કરમ થયા'તા ને ડોક્ટરોની ઘણીબી દવા કીધી પણ પડ્યા નહી ને છેલ્લે નાગ પકરવાવાલા મદારીને બોલાવ્યો તેણે એની આગલ વાંસલી વગારી ત્યારે બધા કરમ પડ્યા. ને આપરા સૌથી છેલ્લા બાબાને દશમો મહિનો ઉગ્યો તો બી ઝોંજયાનો હજી નારયો ખરીઓ નથી તે શું કરે? પણ જે ચીજે અમુને સૌથી વધારે દલગીર કીધા તે ન્યુસપેપરમાંની એક ખખર હતી, કે મુંબઈના એક પારસી રાજદારી આગેવાનને પગે પુલ્લી થયાથી, તેમણે થોડો વખત રાજદારી અતવશેમાં ભાગ લઇ શકશે નહી. પારસી કોમની કમનસીબીની હદ થઇ! અમે આ બધું વાંચીને મુંબઈને લગતાં ગચ્છાં હાંકતા'તા. તેટલાં મધરડા જેવો અરધું મોંનું બાંધેલો એક પડાણુ અમારી નજરે પડ્યો. એણે અમારીથી થોડો દુર ઉભો રહી અમુને ખામોશ રેહવા કહી, લીમજીને ઇશારાથી પોતાની પાસે બોલાવ્યો. લીમજી ઘણો ખડક થઇને એની પાસે ગયો “કેમરે ઓ ખીગાના મરદ, તું જાણેય કે આ શાહી જનાનખાતું છે, ને અહીંયા એક મરદને દાખલ થવાનો તો શું, પણ અહીંની ઝમીન પર તેનો ઝોળોખી નાખવાની સખત મનાઇ છે. તારી બેહયા શુસ્તાખીની તુંને ઘણી સખત સગા ખમવી પડશે. તું અહીંની રાહરસમો ને કાનુનોથી તદન ખીન-માહીતગાર લાગેય, તેથી તુંને ફક્ત ચેતવણી આપી જવા દેઉંય. જો ફરીથી આ ઝમીને પાક પર પગ મુકવાની હીમત કે સરકશી કીધીય, તો જાનથી મારયો જશે, ને તારું ઝલીલ ગેરત બોટીઓ કરી મોહલાના રખડતાં કુતરોઓને ખચાડવામાં આવશે.”

પેલાએ હસીને ક્યુત્ર કીધું. “એ તમામ વાત ને અહીંના સંખત કાનુનોથી હું પુરેપુરો વાકીફગાર છું. અંચ આલાક ને દલેર જવાન, તારી ફરજ પર તું આટલો મુસતાક ને સાબુત કદમ છે તે જોઇ હું નેહાયત ખુશ છું. પણ તારી નોકરી કે તારી ઇમાનદારીને ઘોઠો પુગાડયા વગર, જે તું પાંચ હજાર રૂપા કમાવા માંગતો હોય, તો મહેરબાની કરીને જનાનખાનાની કાખી વીંગમાં રહેતી મારી માથુક ગુલઝાર બેગમને આટલો મારી તરફનો ફકકો પુગાડશે, તો અગધડી હું તુંને એ રકમ સપુરદ કરશ, ને તારો જતવેદાનનો એહસાનમંદ બનશ. એ નાઝનીન ને હું એક ખીજના પ્યારમાં મરતે એલાહી ગીરફતાર છઇયે. તું મારા પ્યારનો પેગામ એ મારી ઇતેઝાર માથુકને પુગાડી અમારી ભલી દુવાઓ હાંસેલ કર.” એ હવે વધારે ટ્રેજીક થઈ ગયો, ને ઉશકેરઇને લીમજીનો હાથ લઇ પોતાના જીગર પર દાખીને ઓખરા અવાજે બોલવા માંડ્યું “ઓ પ્યારના પેગામચી, ઓ મોહબતના મેસેનજર, એ મારાં પ્યારાં બુલબુલને મારા તરફથી મેંનિથીખી કહેજે કે—

“ઇતેઝાર બેકોચ, આશક તારો ઓટલા પર,
જન વટીક કુરખાન કરશે, કાલા તારા ચોટલા પર,
અધીરો બન્ધોચ નજર ફેંકવા, એ તારા દીઠાર પર,
ભરોસો છે એ ખીયારને ફકત પરવરદીગાર પર.”

એટલું બોલીને ઉશકેરાટના આવેશમાં લીમજીનેજ એ પોતાની માથુક સમજ્યો કે શું, તે બચાબચ લીમજીના ચીમરાયલા રોખસાર પર બે ત્રણ ગરમ બોસા લીધા. લીમજીએ કમકમીને રૂમાલ પાણીમાં ભીજવીને મેંનું નુછી નાંખ્યું, “એનુ સત્યાનાસ જાય એનું, તે એ કીસો કરતી વખતે ગોરપાપરી ખાતો હોય તેમ ગાલ શાંના કરડેચ.” મેં લીમજીને આસ્તેથી કહ્યું. “દીકરા લીમ, એને પટાવી સટાવીને એમજ અહીંથી પાછો વીદાય કર; નહી તો બચાને જે આપરે એમ જનરલ પોસ્ટ ઓશીસની માફક જનાનખાનામાં કાગલ પતરો ને રજીસ્ટર પારસલો લાવ લઈ જા કરીયેજ, એમ ખબર પડશેની, તો અરધી રાતના સુતેલા હોશું તેટલાં બહેસ્તની વડી

પોસ્ટ ઓફીસમાં આપુને ટ્રાન્સફર કરી નાંખશે. દીકરા, એ બધા પરવારના રોમીયો જુલીયટો, ને ચરેલાં લયલા-મજનુનો વચ્ચે સદેશા Broadcast કરવા આપરે અહીં નથી રહ્યા. તું એને કોઇ Matrimonial Agency નો હવાલો સોંપ.”

લીમજીએ મને સંધીયારો આપ્યો “તું ફર ના કર. હું એવું કરું કે સાંપ મરે ને લાકરી ભાંગે ખી નહી. એનો પ્યારનો જુસ્સો એવો ઠંડો આઘસકીમ જેવો બનાવી દેઉંચ, કે એ કમખખત ફરીથી પોરીઓતું નામજ લેશે નહી.”

એ હવે પેલા પઠાણ તરફ ફર્યો “મુરખીએ મન, તમે મને જે કામ સોંપોચ તે ખીકટ ને ધાસ્તી ભરેલું તો છે, પણ તમારા ચહેરા પરથી તમે કોઇ અશો ને પરહેજગાર મરદ જણાવોછ; ને પાકીજેહ પ્યારથી તમારું આંતરડું વલ ખાઇ ગીયુંછ. એટલે મને તમારી દયા આવેછ, તેથી જનને જેખમેખી તમારું કામ પાર પાડવા બંદો તઢયાર છે. પણ તે પહેલાં તમે ગજવામાંનો ભાર હલકો કરીને કાબે હાથે પેશું પાંચ હજારતું પરીકું સેરવો, કે મને કામ ખમવવા વધતી ઉલટ છુટે.”

પેલાએ નોટતું બંડલ લીમજીના હાથમાં સેરવ્યું; જે નોટો લીમજીએ આંગલીએ થુક લગારીને બખે વખત ફેરવી ફેરવીને ગણી જોઇ; પછી કાપી વાસકુટના ગજવામાં મુકીને બોલ્યો “લાવો મુરખી, પેલો તમારો પ્યાર મોહબતની આગથી સળગતો ફકકો આપો, કે હું તે તમારી મસતાબ માશુકને પુગારીને હમણાંજ જવાબ લઇ આઉં.” પેલા પઠાણે ચચાર મોટી લાખની સીલો લગાડેલું રજીસ્ટર કવર કહારી આપ્યું, જે લીમજીએ લઇને અમારી પાસેના ખાંક પર મુક્યું. પછી એણે જોરથી તાબરા ફોડીને ગુલામને બોલાવ્યો ને કહ્યું, “બશ્શા લોંકા, ગરમાગરમ કેશર્વા મશાલાનાં દુધતું એક ગલાસ લાવતો,” તે જઇને દોરતો કે લેઇ આપ્યો. તેવુંજ એક ટાંશે લીમજીએ ખી લઇ, એક દજન ઉંઝ જેસ કરી ડગલાની બેઠ બોલો ઉંચે ચડાવીને પેલાને ગરદનમાંથી પકડ્યો. “આવાજન, તમે એક વકાદાર ધરમચુસ્ત પારસીની

કમાનદારી સાથે આગ્રનાજ કરવા, ને તે ખીચાગ નીરોગરને લાગ્યે આખી જોડનમના ગારમાં ગીરફતાર કરવા આગ્રાય, તો એ નમારી પાક બેદયાજ ને લાંચરસવનનું પરીચામ બોગવવા તક્યાર થાવ. તમે અને ફરકો તો આખોય. હવે એક ફરકની પારસી જવાનનો તોપના ગોલા જોવા મુકકો કવો દોય તેનો સવાદ આખો. પછી હું તમને મુકકો ખીચાગી લીધું નરીયેજ ને મુકકો ગોર આખીને વીઘ્ય ક્યંથ કે ફરીથી તમે એવો મુકકો લઈને અર્ધી ઉતરી પડો નહીં.” એટલું બોલીને લીમજીએ તો “યથા તારી મદદ, તેમુરસ ચરકારી તારો આગરો” કરીને પેલાને આખો ઉંચકાને બે વખતે દવામાં ઉંચે ફેંક્યો, ને પછી એની છાતીપર ચઢરી બેસી પેટ પાસરામાં ગજગુત ગટર ખીસકાટ જમાડી, થોભી કપરાંની ફેદી કરી થોભીકાટનો દાવ દેખડારી આખો. મેં ગમરાઈને કુમ પાડી કે “બેદી આપ, હવે બસ કર, નહીં તો નકામી કોરોનરને તસ્દી આપશે.” એણે કાચાજ કાકાવાકા કરીને મારી માંગી ત્યારે લીમજીએ એની અરંધી ગરદન તોડી નાંખીને એને જતો મુક્યો ને બેદયો—

“તેરે કુમુરકી ઓ બેકમાન, તુજકો અચ્છી ચીકી મઝા.

પારસીકે બચ્ચોકો ફસાનેકી, એરી દય મઝા.”

પકાચુ જોવો જુદો થયો તેવોજ છવ લઈને નામી ગયો. લીમજી હવે સાણુએ સાથ થોઈ, બોંદિ નીચે ઉતારી લઈને કુમ દસવા પડ્યો. “એ કાચુ દતો તે ઓળખ્યો કે, મંચા?” મેં ના પાડી એટલે એ બેદયો “એ તો બચા નામ-દાર આપરી ઈસ્ટી કરવા આયો”તો પચુ મેં એની એરી કસુપર બનાવીચ કે ફરીથી આપરી કમાનદારી પર શુમાનઆવરી કરવાનું જુલ્લી જયો. હું પોને ખી પહેલાં એના જુપા હરસચી કાપ ખાઈ ગીથો”તો પચુ એના નાક પરના મોટા કાકા મચાચી તેમજ હંમેચ એને કાળી પાતુની મુજ ચુસવાની આદત પરેલી તો પરથી મેં એને તરત ખીજાણ્યો ને તદ્દન બીખાજ બની જઈ જાણે કોઈ તરોદેત કુચા આદમી સામે ખુનસ ખાઈ ગીથો દોડે, તેમ એની પાટી બચર લીધીચ ને ઉપરથી દંડ તરીકે એના પાંચ દબર ફાળી જતપત કીચાચ. એ મારો વકાસો શરમનો મારેસો આપુને તો એક બોલ

બોલશે નહીં. ચાલ દીકરા, એ પાંચ દુનરની નકલને આપરે એકુ બાંડીની ખાટલીનું લોખાન બણાવ્યે.”

(૧૬)

“છદ મુખારક”નો પત્રીત હોંગામ, કાચુલની કુલ રમ્યતે હસી ખુશી ને શાદમાનીમાં પસાર કીધો. એ દીવસની કુરઆનીની છયાદત માટે, અમાત મોહલ્લામાં ચારસો દુઆ કપાયા. લીમજનો વિચાર ભવીશમાં મુખબ જલ્દને ખાટકીની દુકાન મોટા પાયાપર કાઢવાનો હોવાથી, એણે બસો દુઆ પોતાને હાથે પોતાની માનીતી તલવાર “બીજલી”થી જબેહ કીધા; જે વખતે લોહીથી એનું તમામ આંગ ને કપડાં એટલાં ખરાબ રીતે ખરડાઇ ગીયાંતાં, કે એનો સામટો દેખાવ ખુની ખવીસ જેવો લાગતો. એક તો બોદાયજી ખુબસુરતી વહેંચતી વખતે એને તદન લુલી ગયલા, તેમાં આજના એવા મેલા ઘેલા દેખાવથી એ તદનજ કદરથીહામણો ને બદસુરત લાગતો’તો. બસો બકરાં જબેહ કીધા પછી એના દેમાગમાં ખુન ને કનકનો ખ્યાલ એટલા બેશથી બહેવા લાગ્યો, કે હું એનો દોસ્ત છેઉં તે વડીક લુલી જલ્દને, એ વખતે લોહીથી ખરડાયલી નાગી તલવાર લખતે એ ઝતુનથી મને ખી કાપી નાંખવા મારી પુઠે આખા ઘેરમાં ને મોહલ્લામાં દોડ્યો મેં એને ધણો ખી સમજાવ્યો ને કાલાવાલા કીધા કે “હું તો તારો ભાઈ જેવો થાનો છું.” પણ એ તો કીકેટ રમતો હોય તેમ તલવાર આગલ પાછલ ને માથાંપર ધુમાડીને બુમ પાડવા લાગ્યો. “ઓ ચરબદાર ગરદનના ફરબે હુંઆ, તારી ભેંસ જેવી નડી ગરદન પર હું મારી નકલવાર ફેરવીને લોહીનો પુવારો ઉડારશ, ત્યારેજ મારી આસી શમશીરની ખ્યાસ ને મારી કીનાતી આગ ખુન્નશે. તું જરાથી ધાસતી ના કર, હું તુંને ગીલી લાગશે તેમ ફટકો મારશ. તું પોતે જો મારાં કામથી ખુશી નહીં થાય તો હું તુંને ડેમેજસ ભરી આપવા તક્યાર છેઉં. તું મારો જીવેખનનો દોસ્ત થઇ મને આટલી નજીવી ખાખતમાં નારાજ નહીં કરશે.”

મેં જીવ પર આવીને દોડતાં દોડતાં વીચાર કીધો કે “ઓ દગાખાઝ દુન્યા ને બેવકા મહોખત, જેને તેં જાનથી અઝીઝ ને ખ્યારો ભાઇ ગણ્યો

તેજ આજે ખુની કસાઈ બન્યોજ, ને જનનો તલમગાર થયોય. લીમજી, લીમજી, હું તારી ખુની શમશીરનો નીરદોશ ભોગ થઈ પડી વફાદારીની કુરબાનગાહમાં જખેહ થઈ, વફાદારોની ટીપમાં રોજે ક્યામત તક નામ નેધાવી જવશ. પણ દુન્યા તારા જેવા દગાબાઝ દોસ્તાના નામ પર લ્યાનત નાંખશે.”

સારે નસીબે મારી નજર એક કુલશીવાલાની દુકાન પર પડી, ને હું જઈને એક મોટાં કુલશીના પીપમાં સંતાઈ ગયો. તેટલાં લોકોએ લીમજીને ધરી પકડીને શાંત પાડ્યો, ને એની આગલ એક ઉંટ રજુ કરી, જેના પર એણે તલવારના વીસ પચીસ ફટકા મારી તેના લોહીમાં રૂમાલ ભીંજવી, પોતાના હેમાગ પર ગલમો કીધેલા ખુની જુસ્સાને શાંત કીધો. લોકો હવે એને ઠડો પાડીને કુલશીવાલાની દુકાનમાં લાવ્યા, ને ત્યાં અમો વચ્ચે જુની ને પુરાણી મોહબત પાછી જરી થઈ; ને તેની ખુશાલીમાં અમે લોકોએ રૂપ્યા રૂપ્યાવાલી બે મોટી પરતાંની ભરેલી કુલશીઓ મંગાવીને કીનો કપટ દુર થયોજ એ ખતાવવા અકેકની અરધી અરધી કુલશી કરડી કરડીને ચુસી ચુસીને ખાધી. લીમજી કુલશી ચુસતો જાય ને નવધાર આંસુએ રડતો જાય, “કે મંચા, મંચા મારી હીચુપસ્તીમરી ચાલને માટે મુધરેલી દુન્યા શું ધારશે !” અરે ભઈ જેવા ભઈતુ હું મુજી ખુન કરવા નીકસ્યો ! હેફ છે મને ! અરે રેઝાખાન પહેલવી આ વાત જાણશે તો મારે વરે શું ધારશે ? એ તો એમજ કહેશે કે

“આકેબત શુર્ગઝાદે શુર્ગ શવદ
ગરચે બા આદમી ખુઝેરગ શવદ”

કે “આખરે વરતું બચ્ચું તે વરની ખાસીયત પરજ જશે, પછી તેને ગમે તેટલું સારાં આખરદાર આદમીઓ વચ્ચે કાંય નહી ઉધારો.”

લોહડ બ્યોર્નતુંખી ચઢી વાગતું થશે કે મને તો એ ટીનપાટ પારસી માટે પહેલાંથીજ સારું મત નહી ઉતું ને આખરે હુંજ ખરો પડ્યો. હાઉસ ઓફ લોડસમાં એ જરૂર મારી સાંમે કપકાની દરખાસ્ત લાવશે કે એ પારસી ઉમરાવ લોડ લીમજીમાઈ ઓફ ચીયપોગલીને બ્રીટીશ તીજેરીમાંથી

મલતું બાવીસ રૂપ્યાનું પેન્શન સદંતર બંધ કરી નાંખવું. અરે મુખમાં મોટે ખાંચરેનાં જે પારસીઓ મને પોતાનો જન્મકર્મ કરવા ફાંફા મારતાં તો તે લોક હવે મને પોતાનો બધેથી બનાવવા બી ના પાડશે. બસ ખજારા, હવે જીંદગીમાં મળહ જેવું થું છે.

“આખરે ચાલી ગઈ તો જીવેલું થું કામનું,
કરમાયું પુલ તો સુધેલું થું કામનું”

બસ હવે તો આ કુલશી આખી ગરી જઈને આપધાત કઈ છે. મંચા, ડીયર બોય, ગુડબાય. મને મારી દગાગાઝી માફ કરજે, ને પુરસદ મળે તો ફરવરદીન રોજ ને ફરવદીન મહીને મારી કબર પર પાંચ મીનીટ આવીને બે ગમના આંસુ જેવજે ને હારમોનીયમની કારી ચારી પર કંઈ શોકનું ગાયન ગાજે. Good bye ! Don't cry ! Don't sigh ! કરીને એણે “ટટા”નો હાથ હજાની પતરાના ખોલાં સાથની આખી કુલશી મલઈ ગરી જવા માંગી; પણ એનો આપધાતનો ધરાદો હું સમજી ગીયો, ને એક અછાટ મારીને કુલશી મેં એના હાથમાંથી ઉઘાડી નાંખીને કહ્યું કે “લીમજી, એમ તદન અચાંસડી નાદાન ને મજનુન સહી દીવાનો કેમ બનેછ? તું આપધાત કરીને મરી જશે તો પછી આ બેઉ કુલશીના દોરીયાં કોણ સુકવશે? માટે ગંધ ગુજરી ભુલી જઈને દોસ્તીનો હાથ લંબાવ. મારા મનમાં કંઈબી કપટ કીતો નથી.” કરીને મેં એને ગરે વરગાળ્યો, ને મારી પાધરીના નરમ ગાભાએ એનાં આંખમાંનાં આંસુ તુંછી નાંખ્યાં, ને લીમજીની ભોંય પર પરેલી કુલશી ઉંચકીને તે સદરાએ સાફ કરી, નલ પર ઘોઘીને એને પાછી આપી, જે એણે બધાં જેવી હોંશથી ખાધી. ને લોકોનાં જમાં થયલાં ટોળાંનાં “હુરરે” ના પોકારો વચે હમે લોક હસતા હસતા હાથમાં હાથ ને પગમાં પગ ભેરવીને ઘેરે ગયા.

*

*

*

*

પાંછલી રાતના ચાર વાગ્યાનો અમત્ત હશે. દુધવાલો તરતનોજ પાણી ભેરેલું દુધ આપી ગીયો'તો. ચોરો, ખુતીઓ, બુગારીઓ ને પેપરના અંધી

પતીઓ રાતની હેજગારીથી ફારેગ થઈ, તરતનાજ પેટમાં તકીયો દાખી નીરદોષ મીઠી ઉંઘમાં પડ્યાંતા; હું પોતેથી મારા બેહસ્તી મોટાબાવાની નહયતે પપેત રવાનની ભણીને પા કલાક પરજ અલેટાયોંતો, તેટલાં હમારા મોહલ્લામાં બધી ગરબર સરબર ને હોહોકાર મચી રહ્યો. હું ઉંઘમાંથી ઝબકીને ત્રણ ગુલાંટ ખાંધને ઉઠ્યો કે ચાલ જ, કાચુલમાં કંઈ પાછુ હુલડ થયું કે શું? કે નવા વરસતું માન અકરામતું ગેઝેટ બહાર પડ્યું તે બધા ઉમેદવારો પોતે ખાનબહાદુર ને સર કે કે. સી. ઝેડ. વાય. થયા કે નહી તે જાણવા તુટાતુટ કરતા હોશે.

લીમજી તો કાચુલમાં કોઈ ગુલાબજન નામની નવી ગાનારી આવેલી તેનો મુજરો સમજવા ગીચોંતો, તે છેક ત્રણ વાગે આવીને સુતેલો તે દોરની કાની ઉંઘમાં પડેલો; ને ચોરે ચોરે વખતે ટકીયાને કોટી કરીને બબરયા કરે “ગુલાબજન, પ્યારી ગુલાબજન મય તુજ પર દીલોજનસે શીદા હું, તુમ મેરી સાથ બંબઈ ભાગ ચલો.”

મેં બારી ઉધારી બહાર ડોક્યું કાઢી, મારા પાસેના પડોશી સરવરખાનને પુછ્યું “મીયાં સરવરખાન. શું ગરબર ચાલી રહીય? બચાએ સાકુની માસી સાસુ ઘણાં સીક ને બેહાલ હતાં, તે તેવણે તાફા ધરી કીધો તેને લીધે શહેરમાં પીકેટીંગ બેસાડી હડતાલ પડાવીછ કે? ને હડતાલ પંદર વીસ દહાડામાં પુરી થશે કે કેમ? હડતાલ વખતે પીકાં તો ખુસ્લાં રહેશે કેની? નહી તો મારા જેવા સીક આદમીઓ કાં જશે?”

સરવરખાને ધીરજ આપી કે “ગભરાવાં જેવું કંઈજ નથી. એ તો શેરે કાચુલ અઝ બાગે બોસ્તાન પક્ષીદન ખરીવંજે સુદ.” એણે મને બોલાસાથી સમજાવ્યું કે બાગે બોસ્તાન એટલે કાચુલના વીકટોરીયા ગાર્ડનમાંથી એક કાચુલી સીંહ નાશી ગીચોચ, ને તે આખા શહેરમાં તોફાન મચાવેછ જેથી ગભરાટ થઈ રહ્યોછ.

આટલી બધી ગરબર થવાથી લીમજીની ઝબકી ઉઠ્યો “હે મંચા, એ પક્ષીદ ને સેતાન ઉતરી આયા હોય તેમ એ શોરબકાર ને કન્નાપીટ શાના છે.

મેં તો તુને હજાર વખત કહ્યું કે આવા સેતાનીયત શહેરમાંથી વંજે માપીએ તો સારું, પણ તારાં ધ્યાનમાં કંઈજ ઉતરતું નથી.”

હજી તો હમો વચ્ચે વધારે તકરાર થાય તેટલાં શાહી દરબારમાંથી જે ઘોડેસ્વારો ખીજા જે ખાલી ઘોડાઓ સાથે આવી લાગ્યા, ને હમારા બારણાં ઠોક્યાં. હું તરત સપાટ ને લેંધા પરજ દરવાજા આગલ દોડી ગીયો, ને પેલા ઘોડેસ્વારોના માથામાંથી મારે નામનો શાહી રૂકો લીધો, જેમાં બચાએ મને ફરમાસ કીધેલી કે કાબુલના બાગે બેસતાનમાં રાખેલો સીંહ, જે દુન્યા પર નાંખેલા કરને સબએ ખાટકીઓએ પાડેલી હડતાલની મોહકાણુમાં, આઠ દહારા જુખોદાંસ પડી રહ્યો'તો, તે ઝુનુની બની પોતાતું પાંજરું તોડી નાશી ગીયો છે, ને આખા કાબુલમાં નાશભાગ કરી જુમ પડાવે છે. એ સીંહ હું જ્યારે લાહોરમાં કરન્સી નોટ બનાવવાતો હુજર શીખતો'તો ત્યારે પંડીતજી બેનીપ્રસાદે મને ભેટ આપેલો હતો. હવે એ સીંહનો શીકાર કરી નાંખવા, ને કાબુલી બધરાં બચ્ચાંઓમાં ફેલાયલો ગમરાટ દુર કરવા, આ સાથે મોકલેલા ઘોડાપર સવાર થઈ તરત નીકળી પડજો, ને તેનો બનતી તાકીદે શીકાર કરી તે મુવેલા સીંહને મારી આગલ રજુ કરશો, તો હું નેહાયત ખુશ થવશ ને તમારા બહાદુરીના ધનામ તરીકે તેતું ચામરું દાંત ને નખ તમુને ભેટ કરીશ.

લીમજી તો હાથ ને પગ અફાડવા લાગ્યો. “આ રાજમાં જે ધડી પાછલી રાતના ઉઘાવાનોખી કરાર નથી. શું કાબુલીઓ બધા મરવા પડયાજ, કે જ્યાંથી જોખમતું કામ હોયજ તો આપુનેજ હોલીના નાલોથેર બનાવી આગલ પાડેજ; પારસીઓને જરાખી કોઈ મસકો લગાડીને મોટા ભાજ બનાવેજ કે બસ એ લોક તદ્દન બીખાજ બની જાયજ. એક તો મને રાતના ગુલામ-જર્નનો મુંજરો સમજી આવ્યો તેનો ઉજગરો છે, ને મારી તમીયત બરોબર નથી, તે એવા આંદ દીવસના જુખા તરસીયા સીંહની સાંમે હું થવા નથી માંગતો. તારે જોછે તો તું જ ને જોખમ ખેડ. હું તો પાછો સુધ જઉંજ. એ તો એને લીલી દોરી મુકીજ તે બધાને ફાવતું પાયુંજ. લશકરના સરદાર પરથી જનાના દારોગા બનાવ્યા. હવે સીંહનો શીકાર કરવા મોકલેજ. કાલે

હીને કેહશે કે ગામમાં કુતરા ઘણાં રખાયે તે તેને પકરવા જાય, ને પરમ દહારે કેહશે કે પ્યેગના ઉંદરો મારો.”

લીમછા છેરછ પડયો. મેં લીમછાને શાંત પાડયો કે “ગાંડા રે, આપરો ખુદાપાનો વખત સુખ ચેન ને એશઆરામથી પસાર થાય, ને માટે પછસા કમાવાના વીચારથી તો આપરે આપરે વહાણું માદર વતન અડાજન ભાઠા છોડીને આપરાં પ્યારાં બધરી બચ્ચાંઓને આપરી જુદ્દમમાં તવલતાં ને તરફડતાં મુકીને, આપરે આટલે દુર કામુલ વેર નોકરી કરવા આયાછ. આપણી પાસથી કોઇથી જાતની કફેડી ને જાન વટીક જોખમમાં નાંખે એવી ખીદમત માંગવાનો નામવર જ્યાને દરેક હક છે. નોકરી કહી કોણુને ? કર કે ના કર. ખીજો ઉપાયજ નથી.

ચાકરી છે દીકરા મારા, કસોટી બહુ ચાકરી,
નહી કરે ચાકરી, તો મળે નહી પાઉં કે ભાખરી,
વગર ચાકરીએ ઘેરી કેમ પેહરસે મુનાની સાંકરી,
નહી મલે ભાખરી, તો તખીયત કેમ રહે ફાંકડી.

‘તું’ને નફ્ટ નોકરી નહી પસંદ હતી ને શોધજ કરવા ગમતી’તી તો પછી તારી દેવલાલીની ખાંધ્યાની સાહેબ સોખની નોકરી છોડી દધ શું ધુર મુકવા અહીં આયો, કે આજે તું તારાં આવાં ખુમદેલપણાંથી મને રાગ રજવાડાઓમાં નીચું જોવાતું નહી કરતે. લીમછા, તું શીકારી બાપતું બચ્ચું થઇ આજે ખાલી શીકારના ખ્યાલથી ડરે છે એ તારે માટે હીણપસ્તીભર્યું છે. તું ડરેય શાનો. તું લાંખે ઉભો રડીને હાથ પગ હીલવીને સીંહને દુરથી દમદમી કરજે. હું એને એકાઠ ગોલીથી ખલાસ કરશ, ને તુ માન ખાટજે કે એ તો મેં એને પહેલેથી ખુમબરાડ પાડી ગમરાવી મુકેલો તે ગોલીનો જલદી ભોગ થઇ પડયો.”

લીમછા સીંહના વીચારથી એટલો ગભરાઇ ગયલો કે “એ મને પુછવા એકો કે તું એને ગોલીથી ખલાસ કરશે તે કય ગોલી ? કવીનાનની, કાસકેરાની, કે વેગળેબા લેકસેટીવ વાપરશે ?”

મેં એની આકલપર કપાલ કુટ્યું. એણે કાલાવાલા કીધા “હુ આવરા પશુ આપરે લોકો એક માછલાં પકરવાની જાણી સાથે રાખશું. કે સીંહ વણે નજદીક આવે તો એને જલમાં સપડાવીને જીવતો પકડી લેશું”. મેં એને ખુશ રાખવા મછીમારેને ત્યાંથી એક મોટી જાત મંગાવી જે લીમજીએ પોતાની કમર આસપાસ વીંટાલી લીધી, જેમ કરવા જતાં પોતેજ બે ચાર વખત અંદર ભેરવાઇ જઇને તુટી પડ્યો. મેં એનામાં જાસ્તી હીમત પેદા કરવા એક ચમચો ભરીને એને કોકેન ખવરાવી દીધું. હવે રૂકો લઇ આવેલા સીપાહીઓએ બચા પાસ પાછા ફરવાની અધીરાઇ બતાવી. એટલે અમે લોકોએ અંદુક, મશીનગનો, તીર કામઠાં, ગુરજ વગેરે આંગ પર લટકાવી લીધું. લીમજીએ પોતાના ધોડા સાથે દોસ્તી પાડવાના વીચારથી, તેનું માથું પસવારી ખુચુક ખુચુક કરીને ગજવામાંથી એક પેડો કઢાડીને ખવરાવ્યો. પશુ ધોડા એવું સજાતનું ફરજદ કે થેંક્યું કેહવાને બદલે પેડો ખાધા ઉપરાંત લીમજીનાં બે આંગણાંની અરધાં આવી ગીયો, લીમજીએ ગુસ્સાની એક ખાંગ પાડી ધોડાને એક લાત ઝાડી ને ધોડાએ એના જવાબમાં એને એક લાત કકડાવી કઢાડી. મેં એ છેડાયેલા જનાવરને ગાજર ને સલગમ ખવડાવી શાંત પાડ્યું.

અમે લોકો હવે ધોડેસ્વાર થઇને મારતે ધોડે શાહી મહેલ તરફ જવા ઉપડ્યા. ઉશકેરાયત્રી હાલતમાં ધોડા પર કુદકો મારીને સવાર થવા જતાં, લીમજી ધોડાના પુછાં તરફ મોંનું કરીને લુલમાં ઉંધો બેસી ગીયોતો, તેવું એને અરધો માઇલ ગીયો પછી ધોડાએ મોંનાપર પુછરાંના ફટકા માર્યા સારેજ ભાન આવ્યું. લોકો ગભરાટનાં મારયાં બારી બારણાં બંધ કરીને ઘેરમાં છુપઇ એકાંતાં; ને મોહલ્લામાંથી એકાદ બકરી કે કુતરૂંની પસાર થતાં બીકથી આઘીઓ ખુમ પાડી ઉઠતા કે “સીંહ આયોરે, સીંહ આયો!” ને વધારે હીમતવાદાઓ પુકાર કરતા “સીંહ આયો તો આવવા દેવ અર્ધા કોથુ બીએચ.” કરીને ધોડીયા નીચે ભરમ જતાં. પોતાના બચાવ માટે અમુને એમ જાનને જેખમેથી મોતનાં ડાચામાં યાહોમ ધસી જતા જોઇ, લોકો હીમતથી બહાર એવેરી પર આવ્યાં, ને રમાયો ને વાવડાઓ ઉગરી “પારસી

ઓશીસરો ઝીંદા બાશ, લીમનુ મંચેર હાય હાય!” કરીને અમારી જય પોકરાવી.

અમે લોકો હવે રાજમહેલના ચોગાનમાં બચો બખ્તર પહેરીને દરબારીઓ સાથે ઉભો હતો, ત્યાં હાજર થઇ તેના પગ પર માથુ ઝુકાવી કુરનસ બજાવી. અમુને જોઇ બચા તેમજ દરબારીઓએ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. બચાએ અમુને ગુંટણ મંડીયે પડેલા ઉઠાડ્યા “પંચારો મારા શુરા સરદારો, ને રસીલા રંગીલા રંગ રસીયા રસીકો, પંચારો. હું જોઇને ઘણોજ મગર ને શાદમાન છેઉં કે મારા રાજ્યના ગંભીર ને કટોકટ ને જીવ સટોસટના સંજોગો વખતે, તમે બહાદર જવાનો સીતાળીથી અમારી બેરકુમાં હાજર થઇ જવોહ. ખીરાદરો, હઝારો લાડ ને નાઝથી પાલેલો મારો માનીતો સીંહ, આજે પીંજરાંતું બારણું તોડી નાશી છુટ્યોહ, ને બહાર નીકલીને તરત એના રખેવાલનોજ નાસ્તો કરી નાંખ્યો. ત્યાંથી નીકલેલો એ સીધો પાંજરાપોલમાં ગીયો, ને ત્યાંથી બે ગાય ઉચકીને આખી સીંગરાં સાથે કાચી ખાઇ ગીયોહ. અફસોસ કે પાલેલા સીંહેજ પગ કડયોચ. એ એટલાંથી હજી ધરયો નથી, કારણ કે અવરતવર એની ભુખથી ઝુનુની બનેલી બરાડો હજીખી દુરથી સમજાયહ. એની પુઠે શોધમાં નીકલેલા બોય સ્કાઉટો ને ગર્લ ગાઇડોએ પાંચ મીનીટ પરજ ટેલીફોન કીધોચ, કે એ રાજદરબારનો રસ્તો પુછતો કલાકના ત્રીસ માઇલની ઝડપે આ તરફજ આવે છે માટે મારા શુરા સહનીકો, તમારાં તેજ હથીઆરો મ્યાનમાંથી કહાડી તઇયાર થઇ જવ, ને આ ભયમાંથી મારાં પાયતખ્ત કાબુલને બચાવો.”

લીમજીએ સીંહની ગેરહાજરીમાં પોતાની બહાદુરી બતાવવા મ્યાનમાંથી તલવાર કહાડી માથાં પર ને આગલ પાછલ પટ્ટા ફેરવવા માંડ્યા જેમ કરતાં એણે ઉપર ટાંગેલા એક મોંઘાદાટ ઇલેક્ટ્રીક ઝુમરનો ખુરદો કરી નાંખ્યો. મેં ખુમ પાડી “લીમજી, આ શું કંઇ ક્રીકેટ ગ્રાઉંડ સમજીને બાઉંડરી ફટકા મારવાની પ્રેક્ટીસ કરેચ શું?”

એણે હવે મોટેથી ખુમ પાડવા માંડી “મારું ખુન જોશ પર ચડયુંહ. મારા ગુસ્સાનું બાઇકર તપી ગીયુંહ. જે વખત જાયહ તેમાં મારો ફરુઝ

(Fuse) ઉડી જશે. આવવા દેવ, ડબ્બન સીંદા મારી સામે આવવા દેવ.
હું હમણાં તેની ચટણી કરી નાંખું છું. એવાં જગતી ઝતુની જનવરોષો હું
કાંઈ ડરતો નથી. વીકટોરીયા ગારડનમાં મેં સેંકડો વખત પીંજરના
સલીઆમાંથી એવા કચકચ વાદ્ય તે ચીહાની પુછરી બાહીમત ખેચેલાં છે.
ખુન પર ચટલા લીમજની ખીસાદમાં સીંદા ને વાદ્યની શું મજાડ છે?

“હોય બહે વર સીંદા કે ચીત્તો વાદ્ય,
હોય બહે શુંગરીયો કે કેવરીઓ નાગ,
હોય ઝતુની સુસવાટ, કે હોય વીકરાસ અઝદાહ,
સાંમે જો મારી આવે તો ચાપ તે તખાહ.”

ખચો તો લીમજનો લડાયક ને ડરામણો દેખાવ જોઈ તાણુખીયો
પાફરીન કરવા લાગ્યો. “વહલાહ, કયસા દબ્બર જવાન હય, ઇસિદી માદરકુ
ન હય કે અયસા બહાદર લડકા પપદા કીયા. ધન્ય છે બહાદર પારસી
ખમને જો આવાં આબહાર દેલાવર ગવહરો પેદા કરેછ. એ સીંદા નખી
પેટલાં આટલો ઉશકેરાયછ, તો સીંદા આવશે તો શું શું કરી નાંખશે?”

પોતાની તારીફ સમજીને લીમજ વધારે જોરથીજ તલવાર ફરવવા
મંડી ગયો. જેમ કરતાં બચાંના નાખની રીચકી એ વખત ઉડી જતા જરામાં
બગી ગેઈ ને આ બંધી કસરતથી રીફર આવતું હોય તેમ એને મોતે રીન
આવી ગીયું. મેં જોયું કે કોઈનેની બરકતથી એનામાં બનાવરી દોમત આવી
હતી. મેં ખી એની તારીફ કરતાં બચાને કહયું. “નામવર સાહ, ઝતુની
જનાવરોના ચીકાર કરવાની બાગદમાં તો લીમજ પારસી દ્રામનો કાબજી
એમખીયત છે. નાસતો બાધા પહેલાં એક એ વાદ્ય મારવા એ તો મુજબમાં
એની સાધારણ પ્રેક્ષીસ હતી. કોટમાં આવવા દબરથી દ્રામમાં એણે તો
પાયધુની આવતાં સુધીમાં તો કય કય દરજો ગેડાઓ ને જલદકારી
ચીકાર કરી નાંખે. એ વાદ્ય મારવાનો હુતર તો એના બાગ બપાવાથી એણે
ઉતરી આવેલું દરદ છે. એના ગપાવા દેહડો વાદ્ય નાંખે. “તારાં વાદ્યમાં”
જોતાં પાખ્યાંતાં ને એણે બહેસીયું મેહુતખી લીમજવન: ધરાડ પર ચીકાર

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

ટીકી ટીકીને લેઈ મને પડી ગેઈ એ રડવા,
 લાગુ મનમાં એવું પહેલાં આવેછ મને કડવા.
 હાથ ઉપર નીચે કરી કરવા આવી ડોતી,
 કરશે થોડા વારમાં મારી, ખાટી મીઠી બોતી.

(જીવે ચાનુ ૧૪)

COLD DRINKS *V/S* HOT WEATHER

G U E S S !

Which are the Best?
Refreshing Drinks?

The obvious answer that comes to
your lips is

DUKE'S DAINTY
DELICIOUS DRINKS.

Obtainable at every door-step.

Sparkling **Soda**, Flavoured **Lemonade**,

Full Strength **Ginger**,

Raspberry and Thurstoh with superfine

Essences, **Prune Ade** from

selected Bordeaux Prunes.

કરતાં એક જાખ્ખી થયલા વાઘે સીંગડાં મારવાથી નીપજ્યુંતું. એ બધા મારેલા વાઘનાં આમડાંના ડગલા લીમણ હજી બી ગવરનરની લેવીમાં પહેરી નીકળેછ. વીલીંગડન કલમના છેલ્લા ફેન્સી ડ્રેસ બોક્ષમાં મોંના સાથનું આપું વાઘનું આમડું પહેરીને “Bengal Tiger” તરીકે જતાં બાયખલા પર એક સાંહેબને હાથે ગોલીથી શીકાર થતાં એ જરામાં બચી ગયોતો. રેલવે હોટલમાં હમણાં દર શનીવારે જહાંગીર કાવારાણા હરનના કવાય ખવરાવેછ તે લીમણ સાંટાકરના જંગલમાંથી શીકાર કરીને મોકલાવેછ.”

લીમણની બહાદુરી ને હીમતનાં હું બાંકાં કુટ્યો જતો હતો, ને લીમણ એ તારીફ ગાલ પર શરમતી ક્લાકી સાથે નીચી મુડીએ સમજ્યો જતો હતો, તેટલાં દરવાજા પર બધી ગરબડ ને દોડાદોડી થઈ રહી. બચાના બહાદુર પેહરેગીરો હાથમાંના હથોયારો નાંખી દઈ અંદર દોડી આવ્યા, જેમ કરતાં બે ચાર જણાઓએ બચાને જમીન પર ગળાડાવી બી દીધો. દરવાજા પર “રજા વગર અંદર આવવું નહી” એવી નોટીસનું ખુલ્લું પાટયું મારેલું હોવા છતાં, એક જંગી ઝતુની ને વીકરાલ સીંહે હવે બગીચાની દેવાલ પર દેખાવ દીધો. બચો અમારા પછવાડે ભરખ ગીયો ને કહ્યું “અય ચુનંદા પારસી શીકારીઓ, આગલ પડો, ને એ બદમાશનો રસ્તો કરી નાંખો. પછી હું બી એને મારી સંગદીલ શમશીરનો સવાદ ચખાડુંછ. આજે જો એને બનથી માફ તો કાલે બધરાંઓનો ગંધાર છે તેમાં એને કપાવી ખાશું.”

લીમણનો લડાયક ઝતુનનો પારો તો આ બરાડા મારતાં સીંહને જોઈને તદન ઝીરો પર આવી ગીયો. ધાસ્તીને મારે બે વખત એનું પાટલુન કમર પરથી સરી પડ્યું; તોબી લાહેરી મારવા ફેંક્યું “દીકરા મંચેર, મને હમણાંજ યાદ આયું કે આ તો બમન મહીનો ચાલેછ, ને હું બણુનાર ગણુનાર ને હું અયોરનાનનું જમ્યું, તે મારાથી તો આજે ગોસ નહીં કપાય. તું બીયારો ચડે કલાસ ઓરડીનરી બેઢદીન છે, ને તુંને એવી કોઈબી રીતની છીટ નથી, તેથી એવું કસાધનું કામ તુંજ કર ને એ સીંહને જાણેહ

કરી નાંખ. ચાર, હાથ તો એવા ચવરેછ કે આજે આખા આફ્રીકાનાં જંગલનાં સીંહાના કાપીને કટકા કરી નાંખું. પણ ધરમનો બાધ નડેછ ને અંતકરણ કહ્યું નથી કરતું.

“ના કાપો ગોસ બમન મહીનામાં-ધરમનું ફરમાન છે, દીન ધરમ પર આપું જન-એજ માફ અરમાન છે.”

આ કાશીઓ એ બોલી રહે તેટલાં તો સીંહ દીવાલ પરથી કુદકો મારી બાગમાં ઉતર્યો. લીમણએ આંખ ચોરી સીંહને એક બે મીનીટ બોચા કીધો, ને પછી બધો ગભરાટ ભુલી જઈ મોટેથી ખુમ પાડવા લાગ્યો. “સલીમ, દીકરા સલીમ, આટલા વરસ તું કાં હતો? આવ દોસ્ત મને ભેટ.” કરીને એ તો સીંહની નજદીકમાં ધસી ગયો, ને સીંહના ગળામાં બેઉ હાથ નાંખી તેને ગળે વરગવા મંડી ગયો.

બળાપાએ બચા ઉરકે મુઝવણે લીમણ મંચા, વરસમાં છ છ અધરણી રટોક ઓવર બાઉન્દ્રીયા, વાહ બેટા બચા તું નહીં કાપુંલી કચ્ચા, હાંક મુલે... ગાદી. હય અહલાહ સચ્ચા.

લીમજીને કહાણી કીસ્સાને વિસરાવે લુલાવે તેવા આં વીચીત્ર દેખાવનો સખખ ને ભરમ પુછ્યો. લીમજીએ તરત રાંધણીમાંથી રાતનાં ભોણામાંની વધેલી સેંસની ગુર મંગાવીને સીંહને આપી, જે લઈને તે લાંબો થઈને લીમજીના પગ આગળ ફરાગાતથી બેસીને ઘણો સંવાદ લઈને ચુસવા લાગ્યો, ને ખુશાલીથી પુછડું હીલવી લીમજીના મોંના પરથી આંખ ઉડારવા લાગ્યો. ઈતેભરીથી અમે બધા લીમજીની આસપાસ ફરી વળ્યાં. એણે એક હાથ ઉંચકીને અમુને ખામુશી અપત્યાર કરવા ઇશ્વારત કીધી ને પછી ચક્ષાચુ “મહેરબાન ખાને આબાદ, ગરીબ પરવર નામવર બચાજ, ખુઝારગ મુરખી મંચાજ, ને ત્રીજા વરગના અમીરો, સરદારો, ઠાકોરો, ભાયાતો ને કુટકલીયા હજુરીયાઓ, એક મુગું જનાવર બી પોતા પર કીધેલું એહસાન કેવી ઇમાનદારીથી યાદ રાખે છે, ને પોતા પર મહેરબાની કરનાર ઇનસાન તરફ કેવી સાચુતકદમ વફાદારી બતાવે છે, તે તમે આજના દાખલા ને મારા એહવાલ પરથી જોઈ શકશો. વાચા વગરનું મુગું, ને અકકલના ગવહરથી બેનશીબ રહેલું એક મીસકીન જનાવર, એહસાનફરામોશ ને નાકદર દગાબાઝ ઇનસાનોથી હજાર દરજ્જે આલા છે. ગ્રહસ્થો, આજથી દશ વરસની વાત પર યાને સંવત ૧૯૫૬ માં હું ને મારા ફેંડો પોરચુગલના પ્રેસીડન્ટ “ડયુક ને ડચેસ ઓફ મતારપાંખડી” સાથે નામવર જામ સાહેબનાં ઇજનને માન આપી, ગીરનારના પહાડો ને જંગલોમાં સીંહનો શીકાર કરવા ગયાંતા. આખા દીવસની રખડ પછી એક અંધારી ગુફાના મોંના આગળ એક ગંજવર સીંહને અમે જોયો. ડયુકે મને પોરચીગીઝ ભાષામાં કહ્યું. “પાંજો સીઝેરીયો દુખુડો મોરસ.” યાને ડીયર લોર્ડ લીમજી, આ પહેલા સીંહનો શીકાર કરવાનું માન તું ખાટી જા. મેં ઉપકાર સાથે એ માંગણી ના પાડી ને કહ્યું “મુસકાટો પારસીટો” (પોરચુગીઝમાં ચેંક્યું) યૌર હોલી હાઈનેસ, તારા પગની પુતછથી મેં તે દોઢથી બે હજાર સીંહો માર્યાછ. તું આટલે દુરવેરથી આયોજ તો તુંજ એને મારીને અહીં વેરનો તારો ફેરો સફલ કર; પણ એણે મનેજ બહોંસ કીધી, એટલે હું બંદુક ખાંધ સાથે અંધારાની નીશાન લઈ ગંદુકનો ઘોડો ડાવાવના જાઉંછ તેટલાં અમારી ભારે

અભયળી વચે સીંહને પુછરી પર વીંટાલેલા સફેદ રમાલથી સુલેહના વાવણી સીગનલ કરતો જોયો. મેં મારી બંદુક પાછી આનમાં ખોસી દીધી ને બેદેહસ્ત હું તે સીંહ નજદીક ગયો, જે દાખલાની નામવર ડચુક ને ડચેસે તરત નકલ કરીને મારી પાછલ પાછલ આવ્યા. અમે ગુફાના મોં આગલ પહોંચ્યા તો જોયું, કે એક સીંહણ તરતના જનમેઝાં ચાર બચ્ચાંઓ સાથે ત્યાં પડીને બચ્ચાંઓને ધવરાવતીંતી, ને પેલો સીંહ આ નવી પેલાં ચપલી ફેમીલી, ને પોતાની સુવાવડી મહોરદાર પર ચોકા કરતો તો, ને એ લોકની નજદીકમાંજ એક મોટો અધરણીનો લાવરો પડેલોળી હમે જોયો. કુટુંબની ચોકા કરતાં સીંહથી એકબે દહારા શીકાર નહીં થઈ શકેલો હોવાથી સીંહ સીંહણ ધણાંજ ભુખ્યાં હતાં. તેમને માટે અમે લોકોએ તરતજ બે કાપેલા બકરાંનો બંદોબસ્ત કીધો, ને બચ્ચાંઓને મેલીન્સપ્રુડની કાંઠ કરીને પીવરાવી. બે ચાર કલાક પછી અમે એ નવા બનાવેલા દોસ્તોથી ભારી જીમરે આંખમાં આંસુ સાથે છુટા પડ્યા. ને તેજ સીંહે, મારા વીસવાસુ ને વફાદાર સહીમે, આજે દસ વરસે બી મને ઓળખી કાઢી તે કીધેલા એહસાનનો ઉભરો, ભુખો જતાંબી કોષ્ટના જાનને જરાબી અલવલ નહીં આવવા દહને બાજ સીકે વાલી આપ્યોછ.

આફરીન છે જનાવરની વફાદારી પર-જે એહસાન કઠી જુલતું નથી, હયક છે ઈનસાન પર-જેને બેઠાંબાની સીવાય બીલું કંઈ સુઝતું નથી.

લીમજીની આ વાતથી અમે બધાં ડંગ થઈ ગયા. મુંગા જનાવરનાં એહસાનથી અમારી આંખમાં ઝલઝલીયાં ભરઇ આવ્યાં. બચ્ચાંએ તરતજ પોતાના ગળામાંથી Y. W. C. A. નો લીરાજડીત ચાંદ કાઢી સુનાની સાંકળી સાથે સીંહના ગળામાં ઓરવ્યો, ને પોતાના A. D. C. ને એ સીંહને બાગમાં તદ્દન છુટો સુધી દેવા, ને રોજ એને બે રોસ્ટ મરધીતો ખોરાક આપવાનો હુકમ કીધો. લીમજી સહીમને ગજે વળગીને 'છુટો પડ્યો, ને અમે સૌ પોનપોતાને ઘેરેચારે વાખરઇ ગયા. લીમજીનો વીચાર સીંહનો મુંબઈ પોતાની સાથે ઘેરે લઈ જાવનો છે પણ મેં એને સમજવ્યો કે તારાં ચોરયાં એટલાં ચવીતરાં છે કે સીંહના મોંનામાં એક આખો દાંત નહીં રહેવા

કેશે. ને પરાસીઓનાં છોકરાં ગુમ થશે તો લોકો તુંને યદનામ કરશે. લીમણએ સીંહને ઘેરે લઇ આવવા વીશે બધરી પર કાગલ લખીને ચોખો ચાંપી જોયો હોશે, તે તાંથી તો અત્રીમેટમ આવી ગીયો કે “એમ જન જનાવર લઇને ઘેરમાં આવશે તો પોરયાંઓને લઇને હું જાવાને તાં ચાલી જવશ. ને તમે ઘેરમાં એક ખાકું કરું જોવા ઓછા છેવ કે બીજો સીંહ લઇ આવોછ.” એટલે લીમણએ એ વાત પર હમણાં પુરોજ મુક્યો.

(૧૭)

શાએર સીનાફલખાન પોતાના “ગંજે ગુલીસતાનમાં” લખી ગીયોછ કે “Suspicionum no medicinum” (સસપીસનમ નો મેડીસીનમ) યાને “વહેમની દવાજ નથી” તે ખરુંજ છે. બચાએ સાકુને જયારથી અમે એરામ સરોસ પર લાગવગ લગાડી સાતમાં આસમાન પરથી ખોલાવીને એના મોટા બાવાતું રૂહ બતાવ્યું ત્યારથી એ અવારનવાર સ્વપનામાં બીહીને ખુમ પાડી ઉઠે જે “ઓ મુરખી મોટાબાવાજ મને માફ કરો, મારી પર એટલા અફા ના થાવ. હવે હું તદનજ સુધરી જવશ. હવે હું કદીબી કોઇ છોકરીને જખરદસ્તીથી જનાનખાનામાં નહીં ઉંચકી જવશ. કોઈનાંબી ડોકાં સાથે કુટ બોલ નહી રમશ. અમાનુદ્વાને હવેથી માય જણ્યો ભાઇ સમજીને ઠેકાણે પારશ,” વગેરે. અમુનેબી એ વારંવાર કહયા કરે જે “બીરાદરો, મારા બહેસ્તી બપાવા ધરી ધરી સ્વપ્નામાં આવી મને ધમકાવેછ ને કહેછ કે “બેટા, ખુબ સંભાલના, ઇસ ક્ષાની દુન્યાકી માયા તુજકો અસિમાનપે ચઢાકે પાતાલમે ગીરાને ચાહતી હય. અલબત્ત તું બહોત બહાદુર ઝોર શુરા હય લેકીન અફમોસ નેરા અંજમ બહોત પુરા હય.” હવે મારે સુધરી જવું જોઇએ. મનેબી કંઇ મારી કીંદગીનો કે મારા નવા જીતેલાં રાજપાતનો બરોશો લાગતો નથી. કાપુતનો કબજો લીધા પછી મેં કંઇબી બલઇતું કામ કીધું નથી, કંઇબી બલઇ જોઈ નથી—

ક્યાં પુરાં મેં કામ ધણાં-ધીક પડ્યો એ અવતાર
બચા તારાં કામથી-થયોછ દુન્યામાં હોહોકાર,”

એટલું બોલીને એ તો ઝારઝાર રડવા પડ્યો. લીમજીએ એની પીઠ પર બાપના પ્યારથી હાથ ફેરવીને એને દીલાસો દીધો. “નહી નામવર, એમ નહીં બોલ્યો. એ તો અપશુકન કહેવાય. તમો નામવરે કાપ્પુલનો કબજો લીધો બાદ છ મહીનામાં ચચાર અધરણી બાંધીછ; છ છ બીબીઓ સાથે મારામારી કરાવીછ; બંને નવી જેલો બંધાવીછ તે ઇનશાલ્લા એ બી ભલછનાંજ કામ કહેવાય.”

મેંબી લીમજીના બોલવાને ટેકા આપ્યો, “હા નામવર, મારો કઝીન લીમજી કહેછ તે રારતો દરેસ્ત ને ચુસ્તોચાસ્ત છે. હમે હીંદુસ્તાનમાં પારસીઓ ને વાણ્યાઓ ઘણી ધામધુમથી અધરણી બાંધ્યોછ ને એટલા પર એંડ બેસરાવીયે ને જેઓની અધરણી થઈ હોય તે લોકને હારતોરા પહેરાવી હાથમાં નાલીયેર ને પાંચ સાત શેરનો અધરણીનો લાડલો આપી મોહલે મોહલે ફેરવીયે, અધેગધ મીઠાઇ વેંઢચીયે ને ઘણી ધામધુમ કરીયે. બાદશાહ સલામત, એ બધાં ભલછ ને હીંમતનાંજ કામ કહેવાય.”

પણ બચાના ધ્યાનમાં એ વાત ઉતરી નહીં. “હશે, તમારા લોકની ને ભલછ તમુનેજ મુખ્યાર્થઃ હીંદુસ્તાનના જેવાં જંગલી લોક અહીંયાં નથી. અધરણી જેવાં નાચીઝ હીંગામ પર એમ પોતાના ફેસ્તા ફેરેતી કરાવે. કાપ્પુલમાં તો અધરણી ઘણીજ સાધારણ ચીઝ છે. એમાં ભલછ ને મોટાંજ લેવા જેવું છેજ શું.”

લીમજીએ બચાની ગમગીની દૂર કરવા બોલકાં. માથાં પર હાથ ફેરવી બે મીનીટની ખામુશી અખત્યાર કરીને સુચવ્યું. “જે તમો નામવરને ભલછજ કરવી છે તો શીદવીની સલાહ છે કે આપ નામવર કારોનેશન કરાવો.”

બચાએ ડોકું હીલવ્યું. “અરે પણ શાતું ઓપરેશન કરાઉં? એપેન-દીસાઘીસતું ઓપરેશન કરાવ્યુંછ, ટાનસીલખી કપાવ્યા, છેલ્લે છેલ્લે હરનીયા-તુંખી ઓપરેશન કરાવ્યું, હવે તો કંઈ તો બાકી નથી રહ્યું.” લીમજીએ એની લુલ્લ ભાંગી “નામવર સરતાજ, ખુદ તુને ઓપરેશનો ને સરજવનોતી ધરી ને ઓપરેશન શીના બીલોથી બચાવે. હું ઓપરેશનની વાત નથી કરતો.

હું તો કોરોનેશન યાને તાજપોશીના સંબંધમાં ઇશારો કરું છું. ગરીબ પરવર, આજ કાલ તો ગુજરાત ને કાઠ્યાવાડના નાલ્લા નવાઓ ને કાકોરોખી કોરોનેશનની ક્રીયા કરાવેછ. બ્યારે તમે નામદાર આલમ પરવર તો ચકરવર્તી શહેનશાહ છેવ જેના રાજપર સુરજ કદી આથમતોજ નથી, તો તમે નામવરે ઘણી ધામધુમથી એ તાજપોશીની ક્રીયા કરતી જોઈએ. એ બધો ભપકો ને કાઠમાઠ જોઈ રહ્યતવું દીલ તમે નામવર તરફ વળશે.”

રાજા બોલ્યા ને દાદી હાલી. બચાના કવલા નારીયેલ જેવા કુમલાં બેજાંમાં એ વાત સપ દેતી ઉતરી ગઇ. “વલ્લાહ ! ખીરાદર લીમજી, તે ઘણીજ બરહક સુચના કીધીજ. આવતા જમશેદી નવરોઝના બખતાવર ખુલદ રોઝે મને કાખુલની ગાદી પર બેસાડી તાજપોશી કરવાની ક્રીયા મુકરર રાખો. મારા રાજવંશી ઓધ્યાને છાજતી રીતે એ હીંગામ રહ્યતમાં જવેદાન યાદ રહે તેવો બહોબસ્ત કરો, ને મારા પાડોસી ને પીછાણવાલા ખીજ દેશોના રાજા, મહારાજા, નવાઓ ને કાકોરોને ઇજન કરી બને એટલી ધામધુમ કરો. કાલ કોણે જોઈ છે ને વળી કંઈ ઘડી ઘડી ગાદીનશીન થવાતું નથી. તમે મને એ પાક ભલાં કામમાં હમશરીક થઈ મદદ આપશોતી ?”

લીમજી ઉલટમાં આવીને બોલી ઉઠ્યો. “નામવર બચા, એવી તાજપોશી ને ગાદીનશીનીની અમે ઘણી સેરીમનીઓ જોઈછં. છેલ્લેખી અમે નવસારીના વડા દસ્તુરને એવણના વડવાઓની ગાદી પર બેસાડી આવેલા. વળી અમે લોકો કનટ્રાક્ટ લઇને ખી તાજપોશીની ક્રીયા પાર પાડી આપ્યેછ. નેપોલીયન બોનાપાર્ટ, ઇંગ્લેન્ડના બાલ્ફાહ તુટનખાનમ, રાજા ભોજ. ને છેલ્લા જરમન કયસરનાં કોરોનેશનનાં કામ કોન્ટ્રેક્ટથી પાર પાડેલાં તેનાં અમારી પાસ સરડીશીક્ટો મોબુદ છે. તું નામવર અમારો સુરખી છે તો અમારા ચાલુ ભાવો કરતાં તું નામવરને ત્રીસ ટકા ઓછો ચાર્જ દરશું. ને મીજલસમાં ઠંડો સોડા લેમન ને ફ્રાજુદો મુક્ત પુરો પાડશું.”

હું લીમજી પર છેડાયો કે એ વરી તું શું નવું તોફાન ઉભું કરેછ, ને ભુતના હાથમાં નીસરણી આપેછ. મેં બચાવું ધ્યાન ખેંચું કે હમણાં તીજેરી તદ્દન તબ્યાં ઝાટક ને ખાલી છે તેવા વખતે એવા સોમન સાબનના

ખરચ કરી રહ્યત પર યોગે નાંખવો ઠીક નહી. પણ તેનો બી લીમજીએ તોર કુચબો કે આપરે લાગના વગગતામાં લીસ્ટ ફેરવથું તો બચાને નામે શરમાશરમીમાં ઠીક નાણું જમે થશે. નહી તો જીજી પાલીસવાળો મુંબઈમાં દર વરસે ગરીબ પારસી બચાંની નવજોત કરાવી આપેછ તેને લખથું તો એ ધણો ખુશીથી ધરમતું કામ સમજીને એ કોરોનેશનનો ખરચ ઉંચકી લેશે, એટલે બચા નામવરતું કામ પાર પડશે ને જીજીને ધરમ લાગશે.

કરમ કર મેરે હાલ પર અય કરીમ,
તખત પર બેસે બચા અરીમધરીમ,
તુહી કાચુલ કંદહારકા સુલતાન હય,
જહાંમે તુમાયા પુનમકા ચાંદ હય,
ફના હોને વાલા હય ચેહ સળ કારોબાર,
પીકાં દાર તાડીનાં અને ટેંપલ બાર,
ઓરડર આપે જાવ તમે મંચા ને લીમ,
તાજપોશી માટે જોછજે આઠસકીમ,
કરમ કર મેરે હાલ પર અય કરીમ

હવે આ તાજપોશીનો મુઆરક હીંગામ પુર દખ્ખ્યાથી પાર ઉતારવા ધરખમ “કોરોનેશન કાર્યાવ્યાહક કોઓપરેટીવ કમીટી” નીમાઠ જેના મેંમબરોને અઠવાડીયામાં બે વખત મીટીંગમાં હાજરી આપવા માટે બબે ગીની મળે એવો ફરાવ પસાર થયો. એ કમીટીના પ્રેસીડેન્ટ તરીકે હું, ને ટ્રેઝરર તરીકે લીમજી નીમાયા. લીમજીના હાથમાં ફંડમાં એકઠા થયલા પચીસ હજાર રૂપ્યાની મોટી રકમ રહેતી હોવાથી, એને બહાર ફરવા ગયેલો આવતાં લેટ ચાય તો મને ધાસ્તી ને અકરવકર થતી કે રેખેને જમાં થયલાં નાણાં લઈને એ સીધો મુંબઈ ઉપડી ગીયો હોય. લીમજીનો મુંબઈમાં કલબોના ટ્રેઝરર ને બેકાના કેશીયર તરીકેનો રેકૉર્ડ કોષબી રીતે બરોસેદાર ને સધવારો ઉપજાવે તેવો હતો નહી. અમે લોકોએ દેશપરદેશ ને ખુદ યુરોપના પેપરો વડીકમાં જાહેર બખરો છપાવી કે નામવર બચાની કાચુલમાં જીનીવાની લીમ ઓફ નેશન્સની બાંહેધરી હેઠળ ઓશીસીયલ કોરોનેશન ચનાર હોવાથી કોષબી

સખસને એ આખરસર કંઈખી વાંધો હોય અથવા બધા સાંમે કંઈખી દાવો હોય તો હસ્તાવેગે સાથે કનીટી સનમુખ દાગર થઈને પોતાનો કેસ જણાવવો તો તે પર ઘટું ધ્યાન પ્રગારવામાં આવશે.

માછ શાહ અમાનુદયાએ કનીટીના મેંમબરો પર પોતાના એડવોકેટ અમથાલાલ મહતલાલ મારફતે ધધરાવીને નોટીસ મોકલી કે બધાના કયા આવતું તખત ને તાજ છે કે એ બેસાં ને બચ્ચાંઓનો સરદાર ને એક દલકો રાગે નફટ નાકે કોરોનેશન કરાવવા બહાર પડ્યોછ. હું ધણોજ ફક્તીર છેડં કે કામુલના આખરદાર રક્ષો ને ચેહરીઓ એવા એક દલકી પાયરીના રાગને આખર ને હુમાયુની માન પામેલી ગાદી પર બેસાડી તેના ખુલંદ ફરજતને દલકું લગાડેછ. એ રાજ તાજનો ખરો દલદાર માલીક ને દાવાદાર તો હું છેડં. બચો તો ખાલી મારી ગેરદાનરીમાં ‘મોરગેશ ધન પહેશન’ છે ને જો ખી કોઇ એ પચાવી પાડેલી તાજપોશીની કીયા કામમાં મદદ કરશે તેના પર કાવત્રામાં બાગ કેવા માટે હું હાઈ કોરટમાં ફરયાદ નોંધાવશ. (જુઓ-કામુલ પીનકકોડ કલમ ૨૨૪-પેરા વીભાગ ડી.)

બધાએ તો પોતાનો ખુલંદ ખવાસ બતાવી એક વીશ્વામુ આદમી સાથ અમાનુદયા પર કહેવરાવ્યું કે “તું નામવર નકામો મારી સાંમે ખુનસ ખાઈ ગીયોછ. મારા મનમાં તારી વીરુદ્ધ જરાખી કપટ કે કીનો નથી. તું કામુલ ખીનદેહસ્ત પાછો ફર ને હું મારે હાથે જતે તારી બધી ધટતી કીયા કામ કરી તુને તખત પર ફર પાડય. મારી તો એજ ઉમેદ છે કે તુને એક વખત ગાદી પર જરાખર ફર પડેલો જોઈ ને પછી હું હીમાલય પહાડ પર એક શુંદાં બાડે લીધોછ ત્યાં ખુદાની એઆદત કરવા રીઝાયર થઈ જાઉ,”

પણ અમાનુદયાએ એક વખત બધાને હાથનું મુખ જોયેલું તે એ બધાના ઇજતને માન આપીને પાછો કામુલ ફર્યો નહી ને બચો ખીયારો ધણો રંછતા થઈ ગીયો ને એ દલાડા ખાધાપીધા વગર ફર્યા કીધો ને એણે અમાનુદયાને માટે નવી જમીન ખોદાવેલી તે પાછી પુરાની દીધી!

કોરોનેશનની ગંભીર ક્રીયા પુર દબદબા ને ગંભીરતાથી તેની અસલીયાતમાં પાર ઉતારવા માટે અમે લોકોએ ધરમશુદ્ધો પાસ પેપરમાં છપાવીને ટેંડરો માંગ્યા, જેમાં લકનોના મોલવી ગીયામુદીન ને પેશાવરના દસ્તુરજી દીનદાર દીન્યારના ટેંડરો સૌથી ઓછા ભાવના હોવાથી એ બેક જાણીને મળ્યુંક દરવામાં આવી ને ક્રીયાનો બધો સામાન સાથે લઈને કાપુલ આવવાનું ઇજન તેમજ થર્ડ ક્લાસની યુરેઝીયન કમપાર્ટમેન્ટની ટીકોટો મોકલી આપવામાં આવી. દસ્તુરજીએ આઠ દહાડા આગળથી આવીને બધાં છોટરાં સાથે અમારે ત્યાંજ ધામો નાંખ્યો. એ તકનો લાભ લઈને લીમજીએ એના બપોવાની ચાલીસમાં વરસની બાળ સીઆવ સુધાંની દસ્તુરજીનેજ ખરચે કરાવી નાંખી ને આઠ દહારા વેર બીચારાં ગોરાણીને તકલીફ આપીને સવાર સાંજ ધીની ગગરતો મલીદો કરાવ્યા છીધો. એ મલીદાનો અમુને એટલો ચરતો લાગો કે ઘેરમાં ખાવા ઉપરાંત અમે રોજ બચાની દરબારમાં મલીદો પાતરાંમાં લપેટી પાઘડીના ઠાઠાંમાં મુકી સાથે લઈ જતા ને ત્યાં બેઠા બેઠા પાઘડીમાંથી અરૂસે કહાડીને ખાતા. લીમજી ભર દરબારમાંથી મલીદાના ખરડેલા આંગણાં ચુસતાં જરા શરમાતો નહી. મલીદો પાઘડીમાં મુકવાની મોઢકાણે અમારું માથું બધું ધીધી ખરાબ થઈ ગયલું તે રાતના ઉંદરોએ ઉંઘમાં બાલ ખાઈ જઈને માથું કોરડું બનાવી દીધું ત્યારેજ માલમ પડ્યું.

અમારી પડેશમાં દરબારમાં બેસતા વડા વજીર અકાઉદીનની નગર એક વખતે અમે મલીદો ખાતા તે પર પડી એટલે એને દપટ પાડવા થોડો મલીદો એનેથી ખવરાવવો પડ્યો જે એને ઘણોજ પસંદ પડવાથી બીજો દહાડો એક પલેટ ભરીને મલીદો, ઉપર ધાના જીરૂ ભભરાવીને એને ત્યાં અમે ઉકંમળથી મોકલ્યો પણ એ મારો વહાલો તો છેરછ પડ્યો ને પાકો મોઢલ્યો કે શું ચણાના ઝાર પરથી કુદકો મારી જીવ બારીને ડુલયાં બેઠલો મલીદો મોકલ્યો. અરે કંગાલ કંજુસો એટલો એટલો તો રોજ મારા કાનમાંથી મેલ નીકળેછ !

કાપુલનો બધો બાદશાહી સરસામાન તો અમાનુલ્લા ચાલીસ ઉંટ પર લાધીને એની સાથે ઇટાલી લઈ ગયેલો હોવાથી ખજાનામાં બાબરનું પુરાણું

ખાદશાહી તાજ, હીરાજડીત તલવાર કે રાજદંડ કંઇજ રહેતું નહી હોવાથી એ જરૂરી ચીજો વગર ચાવા બખતાવર મોકલા પર ચાલી નહી શકે એમ હોવાથી અમે વીચારમાં પડ્યા. છેલ્લે અમે ઇરાનના શાહને અરજી તાર કીધો.

Bacha's coronation-great jubilation, send head-decoration. Return after completion with compensation. Please no refusal, send with deputation. તેનો એજેન્ડા જવાબ મોકલ્યો કે “ધણો દલગીર છું કે તાજ મોકલી શકતો નથી. મને મારી તાજપોશી પછી આખો વખત તાજ પહેરીને ફરવાની ટેવ પડીછ તે જરાપી તાજ વગર ફરું છો તો માથામાં સરદી લાગી આવેછ. નાહતી વખતખી હું તાજ કઢાડતો નથી. ખીજું બધાનાં માથા પર દરાજ છે તે તાજ એને પહેરવા મોકલું તો મનેખી તે હડવાનો ચાન્સ રહેશે. એના સોબધ ગોરા ને સાબુ સુકાલીયા જેવા મોંના પર હીરાનું તાજ શોભશેખી નહીં. મારી સલાહ માનો તો એક પીતલની તલ્ખાં વગરની તપેલી લખ તે પર સુનેરી ગીલીટ ચઢાવી તેનાથી કામ ચલાવી લેવ.” રાજવંશીઓની અંદર અંદરની અદેખાઈ જોઈ ?

તાજ વગર હવે શું કરવું તેના અમે અદેશામાં હતા તેટલાં લીમજીને યાદ આવ્યું કે વીક્ટોરીયા ગારડનના મ્યુઝીયમમાં દીલ્લીના છેલ્લા મગોલ ખાદશાહ મહમુદશાહનું તાજ એક કાચની કપાટમાં લોકાને જેવા માટે સાચવી રાખેલું છે. અમે અમારી મુસીબતનું બ્યાન અમારા જની દોસ્ત બાબુ અશમાવાલા પર લખી નાંખ્યું ને બને તો અમુને અમારી આ મુઝવણમાં મદદ કરવા માંગણી કીધી. એ બીચારાએ એક બોલે એ તાજ વાપરવા મોકલી આપવાનું કબુલ કીધું. એક અંધારી રાતનો લાભ લઈ બાબુ પોતે ઉજાગરો કરીને મ્યુઝીયમની બહારના પાણીના નલ પર ચઢીને કપાટ તોડીને તાજ પીટી લાવ્યો.

તાજની સાથે કપાટમાં ગોઠવીને મોકલી મહમુદશાહની તલવાર, ભરેલાં સ્ત્રીપર, રેશમી ઝરીનો લેંગો ને હીરાજડીત હુકકોખી બધાને કોરોનેશનમાં.

વાપરવા કામ લાગે એ વીચારથી એ સાથે ઉચ્ચટ્ટી લાવે'તો. તાજને સંભાવથી રૂમાં લપેટી એક બાંયુના કરંડીયામાં ગોઠવી ઉપર નીચે ધાસ પાંચરી ઉપર થોડી આપુસ ફેરી મુકીને કંડીયો અમારી પર ફેરીના પારસ તરીકે મોઢશી આપ્યો. પારસલ ઘેરે લાવીને ખોલીને બેયું તો તાજ તો પલામત નીકળ્યું. પણ ગાર્ડે રસ્તામાં બધી ફેરી ચુસીને ગોટલાં કાગલમાં કપેડીને મુકી દીધેલાં ને સાથે ચીડી સાદુકારીથી લખેલી કે આપુસમાં મીઠાસ મળેનો. પણ રસ બરાબર નહીં તે ચુસવાની મનહ નહીં આવી. આશા છે જે ખીજ વખતે એવી ફરયાદ કરવાનું કારણ રહેશે નહીં. તાજ ૧૦૦ વરસનું પુરાણ હોવાથી કાટ ખાધ ગયલું હતું. અમે આમલીએ તેને સાફ કીધું ને કંસારા બગરમાં લઇ જઇને ઉપર બચાનું નામ ને મોનોગ્રામ કાતરાવ્યો.

બચાનું જરમન સીલવરનું તખત જે સાંધામાંથી દીલું ચમ ગયલું હોવાથી ખેત્તી વખતે ચુંચું ખોલતું તું તેના ધરાકોરાં ટાપટ કરાવ્યાં ને અંદર આકર થયલા હોવાથી તે ગરમ પાણીએ ઝરાવી નાંખાવી, ઉપર એક ગીલીટનો હાથ મારી ચક્રચક્રીત બનાવી દીધું. ને તખત પરનાં ગોદરાંને તડકે સુકવી નાંખી ઉપર નવી ખોલ નખાવી.

બચાએ બી વધારે ભપકો કરવા ને તાજપોશીમાં હાજર રહેનારાઓને આજી નાખવાના વીચારથી મોનામાં ઉપર નીચેનાં આગલના છ છ દાંત પડાવી નાંખીને એણે નવા સુનાના મુકાબ્યા. એવા સોજ દાંત નકામાં પડાવી નાંખવા માટે મેં મારી નારાઝગી બતાવી પણ એ તો હસવા પડ્યો, “દીકરા મંચા, તું હજી નાદાન છે ને દુન્યાદરીથી બેખબર છે. એ સુનાના દાંત મુકાવવાનો તું બાતેનનો બરમ સમજતો નથી. જેમ દુરઅદેશ લોકો આકે બતમાં આવનારી કઝા ને મોતનો ખ્યાલ કરીને અગાઉથી સાવચેતી ખાતર વીમો ઉતરાવી મુકેછ તેમ મેંબી મારી ડામાડાલ હાલત ને ડગમગતા સીંહાસનનો ખ્યાલ કરી હમણાં સુનાનો ભાવ સસ્તો છે તેટલાં ચારસો પાંચસો રૂપ્યા એ દાંતનાં સુનામાં રોકી નાંખ્યા કે ખુદાન-ખાસ્તા જે અરધી રાતનાં કાપુલથી હાથમાં ખાસરાં લઇને બન બચાવવા નહાસતું પડે તો એ દાંતમાં

સુતું વેચીને થોડો વખત જીંદગી નીભાવી શકાય. અમારો મશહુર શાયર શ્રીરદ્ધસી તુસી રસ્તમ પહેલવાન સમનગાન પર ચઢાઈ લઈ જાયછ તે વખતે તેને શીખામણુ દેતાં તેના પીદર જલનાં મોંમાં નીચલી લાઇનો મુકેછ :

“જો બરગેસ્તે દહાડાની તુને લાગતી હોય ધાસ્તી
તો મોંનામાં મુકાવી લેજો સુનાતી બતરીસી સસતી
જો માથુક સાચ પ્યાર કરવાની તુને સુઝે મસ્તી
ગાલ પર તમાચા મારી, કરી લેજો કસ્તી”

સુનાના દાંત મુકાવ્યા પછી એ ફાંટેલાં દાડમની કાની જરા જરામાં હસી પડીને પહોડું મોંતું ખોલી બધાને દાંત બતાવવાની ઇતેબરી રાખતો. એક દહાડો એનો દાંતનો ડાકટર એ બધા દાંત મુકવાતું ખીલ લઇને આવ્યો તે વાંચીને એણે એટલા જોરથી દાંત કચકચાવ્યા કે અરધા દાંત તુટી ગીયા. ડાકટર બીચારો બબડવા બેઠો કે “મારા મુકેલા દાંત મારી સાંમેજ કચકચાવેછ! કેવો નચણો ને બેશરમ છે!” એ કમબખત જીવનોખી ઘણો કંજુસ ને નહેસ નીકળ્યો. એ વખત સુનાના ભાવ વધી ગીયા તે જીવ પર જોરાવરી કરીનેખી એ વખત બધા દાંત કઢાવી નાંખી સુતું વેચી નાંખ્યું ને ભાવ ઉતર્યા ત્યારે સસતાં ભાવતું સુતું લઇને નવા દાંત મુકાવ્યા.

બચાનાં માથજી ઝરીના બેગમે પોતાના દીકરાને ત્યાંની આ પહેલી બલઈ પુર ઠાકમાઠથી ઉજવવા ખાસ તેડાંના કાર્ડો છપાવી અતલમના સગાંઓ ને ઓળખીતા રાજવંશીઓ પર હાથોહાથ મોકલી આપ્યા.

કાર્ડમાંતું લખાણુ આ પ્રમાણે હતું :

સાંટો સાકુરી

બાપુ ગતી બેક રોડ,

બહારકોટ-કાબુલ.

તમો મહેરબાન, કદરદાન, આલીશાન, ચતુરસેજનને જણાવવા નીહાયત ખુશાલી ઉપજેછ ને હરખયા છાતી ફાટી જાયછ કે હમારા નેકનામ ચીરંછવી લખ્તે જીગર પેસર નામવર, આલમ પરવર, ઉદાર ને નાદાર બચા-એ-સાકુ.

‘ઉર્ફે’ અરજીએ ચીનની બખ્તવાર તાજપેશીનું કીયામત (યાને રામ બોંબા બાયરામ) રોજ ગુસ્તાસપ માહે અફરાસીયાબ ફસલી સાથે ૧૨૪૪ ને વાર જીમાના પત્રીત દીવસે (N. B. જે તેવણુ નામદારની છંદગી ચારી આપશે યાને જે તેવણુ જીવતા હોશે તોજ) બપોરના બાર વાગે (ચીનીય દાઘમ) ફરવાનું નીરધાર્યું છે; માટે એ શુભ પ્રસંગે મહેરબાની કરીને બાલ ગોપાલ, ચહુ દીકરાં તથા ભર ભાડુતો ને આપા બોયો સાથે હમારા કાબુલના શાહી મહેલ “મોંન પ્લેઝીર” માં કમરસ્તાન બાજુના ઓટલા પર, બડી ફજરમાં છ વાગેને કોરોનેશન ને એમબ્રોકેશનની કીયામાં હમશરીક થઇ પાનગોલાબ ને સુનામખીનો જોડાવ લેવા તથા રાતે બાર વાગે હોસબામ ગેકમાં એજ. સુકામ પર પાછલી સાઇડે હમારી સાથે ખાના પર નાન ક્વાબ ને પુકાવ આવાની તરદી લેશે તો હમુને મોટું માન ને શોભા મલશેજી.

લીખ આલીશાન બેગુમાન, ખાનદાને હામાન શ્રીયુત સાકુ

બીન રાજર્સ ચાકુ તથા બેગમ ઝરીના ખાતુમના
હુવા બંદગી કબુલ વ મંજુર હોજોજી.

તા. ક.—નામવર બચાએ સાકુ જનાનખાનામાં બેગમો સાથ તબખશ્તુ રમવામાં રોકાયલા હોવાથી તમારી સેવામાં મોંઢેમોંઢું કહેવાને બન્યું નથી માટે આ ફકતે પેગામે અરજી ઉર્ફે મોતનું વારંટ સમજીને માન આપી તરદી લેશેજી.

આવા મંદીના વખતમાં જાહેર પ્રજાની ખાહેશને માન આપી ખાનાની શી છાંટાપાણી વગર ફકત રૂપ્યા સાકાત્રણ રાખી છે તે આ માણસને હાયોહાય આપી દઇ રસીદ માંગી લેશેજી. આટલી નજીવી શીમાં મરદી બીજી વખત પીરસવામાં આવશે નહી. પણ ચાવલ ને મફત જે વખત સુકાવી શકાશે.

Lest you forget યાને રખેને તમુને ધાખખોરાઓ સમજ બખ્તરચીઓ ધકા મારી બહાર કાઢે માટે આ કાર્ડ સાથે લાવવાની જરૂર થાદ રાખશેજી.

કોરોનેશનની ટીકીટો દરવાજા પર જાસ્તી ભાવે વેચનાર વોહરાજીઓને પોલીસને સવાધીન કરવાનાં આવશે.

તાજે ક્લમ પર તાજે ક્લમ-રોયલ એકવેટ પછી જાણીતા ઓરીયેટલ એમેચ્યુર્સો જે બરોબર શુધ્ધીમાં હોશે તો 'ડ્યેસ ઓફ ડીયક્ટુ' નો તદ્દન નવો ખેત્ર ભજવી અતાવશે. પહેલાં ને બીજા અંકની વચ્ચેના ઇન્ટરવલમાં ખેલાડીઓ માટે ઉદ્ધરાતું કરવામાં આવશે. એક્ટરોનાં કામથી નારાજ થયલા તમાસખીનોને એક્ટરો પર ગોલી છોડવા દેવામાં આવશે નહીં. ખેત્ર દરમ્યાન ધાંધલ કરનારાઓને પોલીસ સારજન્ટો મોટર કોરીમાં બેસાડી વીકરોલીના મેદાનમાં છોડી આવશે.

બહારગામના રાજવંશીઓને ઇજ્જત કરવા અમે લોકોએ ડેપ્યુટરોનો મોકલી આપ્યાં. બચાએ રેલવે કંપની પર લાગવગ ચલાવી બદોબસ્ત કીધેલો હોવાથી એ બધા રાજવંશીઓએ થર્ડ ક્લાસની ટીકીટ લઈ કનસેશન તરીકે ઇન્ટર ક્લાસમાં મુસાફરી કરી. એ દરેકને પોતાની સાથે ચાલીસ રતલ સામાન લાવવાની છુટ મળતી. મોટા રાજ મહારાજાઓને બચાએ પોતાના શાહી મહેલોમાં ઉતારો આપ્યો તો, પણ બીજા મામુલી કાકોરો ને નવાબો માટે તો જીમખાનાના મેદાનમાં ને પરેડ ગ્રાઉન્ડ પર તંબુઓ ઠોકાવામાં આવ્યા ને છેલ્લે જ્યારે પરોણાઓનો દરોરો ઘણો વધી પડ્યો ત્યારે તો અનાજની વખારો, ઘોડાઓના તબેલાઓ ને જોલો ખાલી કરાવી ત્યાં બીચારાઓના શ્વાન ઠેકાણું પાડ્યા.

કાપુત્રના છેલ્લા બે ત્રણ રાજાઓ કોરોનેશન વખતે બોંબ ફેંકવાથી 'હડી ગયલા હોવાથી બચાના બાબમાં એવી હેનારત નહીં અને એવા વિચારથી સાવચેતી તરીકે બચાએ શાહી ફરમાન બહાર પાડી કાપુત્રમાં ગાંધીઓની દુકાને બોંબ વેચવાનું 'અંધ કરી નાખ્યું' ને ચોક્કસ જાણીના કેમીસ્ટોની દુકાનેજ બોંબ વેચવાના ખાસ લાઇસંસો આપ્યાં ને બોંબ વેચાણની યાને આવક જવકની બીજી વીગતો ચોપડામાં નોંધવાનું ફરમાવ્યું. ઘણો લાગ બોંબ તરીકે કવલા નારીયકતો ઉપયોગ થતો હોવાથી એણે બહારગામથી

આવતાં કવલાં નારીયલો તદન બંધ કરાવી નાંખ્યાં, તેમજ કાપુલમાં આવેલા તમામ કવલા નારીયલો એણે જપત કરાવ્યાં.

કાપુલની ખાસોઆમ રહ્યતને તાજપોશીની કીયાની ખમર આપના, મોહલે મોહલે ચારી પીટી ફાંડી ફેરવવામાં આવી, તેમજ રસ્તે રસ્તે ચાકે ભોંય પત્રીકાઓ લખી એ બાબદની જાહેર ખબરો આપવામાં આવી. નામવર બચા ધણા સુગાતરા ને વહેમી હોવાથી કોઈ રંડાયલા જાઠ લુલેચુકે કોરોનેશનની પાક કીયામાં આવી અઢે, તેના બચાવ તરીકે, કાપુલ શહેરની તમામ રંડાયત્રી ઓરતોને થોડા દીવસ માટે સરદારી ખરચે કંદકાર વીધવાં આશ્રમમાં મોકલી દેવામાં આવી.

બચાનું આ પહેલવહેલું કોરોનેશન હોવાથી, ને એના બાપ બપાવાએ ખીચારાઓએ Deportation ને Execution સીવાય કંઈ જાણેલું જોયેલું નહીં હોવાથી, એ કમખખત કંઈ બાંગરા વાટીને એનો ને અમારો રકાસ નહીં કરે કરીને, અમે લોકોએ એને ઓરડાનાં બારણાં બંધ કરીને તાજપોશી વખત કેમ ચાલવું, કેમ ઉભા રહેવું, કેમ બાઉ કરવું, વગેરેનું રીયરસલ બનાવવા માંડ્યું; જેના સખળે દરબારનું રોજુંદુ કામકાજ બંધ રાખવું પડ્યું, ને લોકોને ખબર કરવા બહાર પાટીયાં પર મેટી નોટીસ મુકવામાં આવી, કે નવા ખેલનું રીયરસલ ચાલતું હોવાથી સનવાર આતવારના રાખેતાના ખેલો થોડો વખત માટે બંધ રાખવામાં આવ્યા છે. એ નવા ખેલ “બચાની તાજપોશી” યાને “રહ્યતની કદમખોસી” પુનમની રળીયામણી રાત્રે વીજળીક લાઇટના બપકા વચ્ચે નવી સીનસીનરીઓ સાથે, નવા તેમજ જુના ખેલાડી-ઓના ભેગા બળથી પુર જોરે-શોરથી ભજવી બતાવવામાં આવશે. બચા સાકુ ઊંચે તરીકે ચીફ પાર્ટ બજાવશે. પ્લાનો પર લીલા પેનસીલના ડેકાઓ ધરોધર પડતા હોવાથી ટીટીટો જલદીથી રીઝવડ કરાવવાની અરજ કરવામાં આવે છે. ઓપેરાની ચોપડીમાં જાહેર ખબર આપનારાઓએ જનરલ મેનેજર લીમજીને મંલવું. મારા માન પામેલા પુજ્ય વડવાઓએ સેંકડો સદી સુધી ભરૂચના નવાઓ તરીકે રાજ કીધેલું હોવાથી મેં મારા ધણા ન્યાગાનોની કોરોનેશનની કીયાઓનો ધ્યાનથી તપાસી બારીકીથી અભ્યાસ કીધેલો હોવાથી,

મેં બચાવે તાજપોશીને લગતી તાજમંતવાએ ને સેરીમનીઓ પુરતી ચોક્કસાઈથી બતાવી.

તાજપોશીમાં તાજ પહેરાવતી વખતે ગુટલુમંડીયે પડવાનું હોય છે તે ભાગના રીયરસલથી એ ઘણો કંટાળતો, કારણ કે એના રૂમેટીઝમ ભરેલા સાંધાઓ એને ઘણો હેરાન કરતા, ને ઉડતાં ખેડતાં કરર કરર બોલતા. આઠ દહારા આગસથી થોડા દરબારીઓ ને અમીર ઉમરાવોની હાજરીમાં, ધરમગુરુઓની સાથે બચાવે કપડાં, હાંપીયાર, ઝરેરાત વગેરે પહેરાવી. અમે કોરોનેશનની કીયાનું આંડ ડ્રેસ રીયરસલ મુકરર કીધું. બચો એ ગંભીર કસોટીમાંથી ઘણો આસાનીથી પાર ઉતર્યો. કીયા લગભગ ખનમ થવા આવી હતી, ને હું છુટકારોના દમ ખેંચી મનમાં મનઘડતો હતો, તેટલાં લીમળનો કીરો ચવડ્યો તે એણે મને કાનમાં ડુંક મારી “દીકરા મંચુ, બધું પ્રોગ્રામ તો દરેક આઈટમમાંથી સંતોષકારક રીતે પાર ઉતર્યું” છે; પણ બ્યારે આ આંડ રીયરસલજ છે તો કદાચ ખુદા-ન-ખાસ્તા કોઈ મુશ્કેલી બદમાશ એ આપરા મુરખી સરતાજ પર અચમુચ ખુતી હુમલો કરે, ને એ ગભરો જઈને ખુતીના હાથ પર કતક થાય, તો એવો આસાધારણ બનાવનું બી રીયરસલ કરેલું હોય તો સારું, કરીને હજી તો હું એને એવા બચાવોસડી એડાંથી બાઝ રહેવા સમજાડું, તેટલાં તો એના પાટલુનના ગજવામાંથી એક તદ્દન ખુદી પાઉં કાપવાની જરી કદાહીને યાહોમ બચા પર પોંકાર મારતો ધસી ગયો. “ઓ મારા બચા, સાવધાન! રહવતનાં રીસાયલા વફાદાર દોસ્ત, તારી હમ્મેશની અજલની ઘડી આવી પુગીજ. નીરદોષ જનાવરોનાં રેડાયલાં લોહીતું વેર લેવા હું બેહરામખાન બોલસેવીસ્ટ ઉર્ફે બેહરામ બહારવડીયો આવી પુગયોજ. ઓ ખ્યારા દુશમન તારા કરપીણ કુકર્મોની સગની મઝા ચખાડવા ખુદ કઝા તારી રચ આવી ઉભીજ !

“નીરદોશોના લોહીથી ખરડાયાજ તારા હાથ પાપી
વેર લેડું છું ખુદી જરીથી તારૂ આગળ કાપી !”

એટલું બોલી એણે તો એક દીવાનાનાં ઝતુનથી નભરવસ બેઠેલા બચાની ગરદન પર ઢાપ મારી તેને નીચે તોડી પાડ્યો, ને તેની પર ચઢી બેસી પેલી ખુડી છરી બચાના પેટ પાસરામાં લોકવા લાગ્યો.

બચાને મેં સમજાવ્યું કે આ બી એક રીયરસલનોજ ભાગ છે માટે ચલાવી લેવું. બચો પહેલાં તો હસીને પડી રહ્યો પણ શુરપર ચઢેલો લીમજી તો ઉપટ પડ્યો નહીં ને બચાનું પેટ પીનકુશન હોય તેમ છરી ઉશકેરતે લોક્યાન કાઢી. મેં લીમજીનો ડગલો ખેંચ્યો “દીકરા લીમજી, ઘણું ઘાંચાયછ. ખુદાને ખાતર બસ કર નહીં તો કેમેડી ટ્રેજીમાં બદલાઈ જશે.” પણ એ થોભાવેલો થોભ્યો નહીં. “Don't be absurd” મંચા ! જરા Realistic અસર આવવા દે. એમ ખુન પર ચઢેલો ખુની જરાવારમાં ઉપટ પડી જાય કે ?”

હવે બચાનું પહાણી લોહી જોશ પર ચઢ્યું ને એણે લીમજીને ઉઠાવી નાંખી સીપાહીઓને હુકમ કીધો કે, “એ મુજી ખુનીને થાંભલા સાથે બાંધી ડમ્પન ચાખુકના ફટકા મારો, કે બીજા ખુનીઓને શાહના જનન પર હુમલો નહીં કરવાનો ધડો ને ઘાક બેસે.” ને બીયારો લીમજી હજી પોતાની અબળબળીમાંથી હોશમાં આવે તેટલાં તો એને થાંભલા સાથે બાંધીને ચાખુકનાં પાર ફટકા ઝુરી કહાડવામાં આવ્યા. એ ખુમાખુમ પાડે કે “મંચા, આ શું જીલમ ?” રીયરસલ કરી બતાવ્યું તેની આ નવાજેશ કે !”

મેં એને સધ્યારો આપ્યો કે “દીકરા, એ બી રીયરસલનોજ એક ભાગ છે. બચો ફરેછ તે Realistic effect લાવવા ખાતરજ.”

ફટકા પુરા થયા પછી બચાએ લીમજીને સેફીન કરી ગળે વળગાવ્યો કે “આજનું રીયરસલ ઘણુંજ કમાવ ગીયું. હવે કદાચ ખુની હુમલો ખરેખર થાય તોખી શું કરવું તે મને આવરી ગયુંછ.” બીયારો લીમજીથી એના આરોપીક ટેમપરામેંટની મોંઢાણમાં અકરસાટને લીધે બે દહાડા ખુરસી પર નહીં બેસાયું તે ઉભા ઉભાજ ટેબલ પરથી ખાણું ખાયું પડ્યું !

(૧૮)

નસીહત માન લો મેરી, ન હો આશક કહીં યારો,
જુવો લીમજી ઉંઘમા બખડે કેવો હાયે બીચારો,
એક તરફથી આવે બચાના તેલીફાન તારો,
બીજી તરફથી કરે લીમજી પ્રેમનો બકબકારો.

તાજપોશીની માહેતમ યોશી

તાજપોશીની ક્રીયા બરાબર પાર ઉતરે, ને એ બલાં કામમાં કંઈબી
ખલલ નહીં પડે, તે માટે લીમજી ઘણો આતુર ને શીકરમંદ હતો; જેથી એ
હરરોજ રાતના બાર વાગે ઉઠી, કુવામાંથી પાણી કઢાડી કુવાની પાર પર ઉભો
રહીને નાહે, ને પછી એક પગે બંદગી કરવા ઉભો રહે, ને સવારના સાત
વાગા સુધી બજે, ને મોટે મોટે તંદોરસ્તીમાં બેહોડીન બચાજી ઓસ્તા સાકુ-
જીરાવતું નામ દેવ ને તચાકરી ફેરે. રોજ એમ અરધી રાતના મારી ઉંઘ
જવાથી, હું એની પર ગુસ્સે બી થાઉં કે તું ને એ શું થેડું લાગું? એમ
રોજ અરધી રાતથી ઉભગરો કરેજ તે તખીયત બગારશે, ને તારા જેવો
ચુરાણો ગુનેહગાર એમ પરવરદેગાર આગલ બચાની સીફારસ બંદગીમાં
કરશે તો સામું તે બીચારાતું કામ બગરશે.

ઇનસાન જાતને કોઈબી સારી ચીજની ખુશાલી કંઈ ઓરજ છે. જેમ
એક અદરાયલી છોકરીને પરશુવાની ખુશાલી, જેમ સાત સાત છોકરીઓનાં
આપને આઠમી વખત સુવાવડખાનું લખાવ્યા પછી, એક બેટાનો જનમ થયલો
સમજવાની ખુશાલી ઉપજે, તે બીજ બચાને તાજપોશીની ખુશાલી ઉત્તમ થઈ
હતી. બલો માણસ નહીં રાતના બરાબર ઉંઘાએ, કે નહીં હમુને સુખે ઉંઘાવા
દેવ. એ ખુશાલીના હરખમાં એણે જનનાખાનાની મોજમજલ ને એશોઆરામ
બીલકુલ છોડી દીધી, ને શાહી મહેલમાં રંડી રાતનાં ગમે ત્યારે ફેાન કરે ને
હમુને બર ઉંઘમાંથી કડાડે, “હજવ, હજવ, એ કોણ મુવોજ? કેમ તારનો
જવાબ નહીં આપતો! કોણ મંચો કે?”

“હા નામવર, મારા પ્યારા સાહેબ જેવા મીઠા અવાજ પરથી જોશો કે હું મંચોજ છેઉ. નામદાર કંઈ હોકમ? કંઈ ફરમાસ છેજી? હું જરાક તમારે નામની પપેત ને ફાનીયા લણુતોતો તે ફેન પર આવતાં વાર લાગીજી, તે સાહેબ ટેલીફોનવાળાઓએ નોટીસ આપીજી કે આ વરસતું બીજા હજી ચુકવ્યું નથી તે તરત ભરી દેવ નહીં તો ફેન કાપી નાખશું.”

“વારું, વારું તેનું સૌ થઈ રહેશે. જોની મંચા, તમારા હીંદુસ્તાનના રાજા મહારાજાઓ તાજપોશી વખતે લાખોના ઝવેરાતો ગલામાં, હાથમાં, નાકમાં, કાનમાં પહેરે છે, તેમ હું બી બધું પહેરીને તાજપોશીની કીયા કરાવવા માંચુચ. જો કે મને નો એ ધરેણું ગાઠાંથી સજ થયલા તમારા હીંદુસ્તાનના રાજાઓ, મરદાને મરદ કરતાં આસીયાયલા જેવા વંધારે લાગે છે. પણ મારા બધા ફેટો નુસમાં આપવા S. Hormusji ની કંપની તરફથી લેવાશે, તેમાં બધા ઝવેરાતો દેખાશે તો મારો ભપકો ઓરજ લાગશે. રામ્સે મેકડોલન્ડ રોજ સવારના નાસ્તા પર જામે વાંચેજી તે મારો એવો ફેટો જોશે તો એને મારે માટે જરા ઉંચું મત બેસશે. કેમ તારો શું વીચાર?”

“હા નામવર, હમણું તો તમે પોઢી જવ. સારાચાર થયાજી તે આપરે સવારે ફરસદે વાત કરશું.” મેં ફેનમાં કંટાળીને ઉઘમાંથી ઉઠેલો હોવાથી જવાબ આપ્યો.

બચા નામવર તો છછણી પડ્યા “એ શું બોલ્યો કમજબત, પોઢી જઈ-આવી મોતજીવતની અગતની બાબત પર વાત કરવાની તે છોડીને પોઢી જઈ? તમે બેઉ જણા બીલકુલજી હીંદુસ્તાની સુવાજ; ને તેથીજ આલસુ ને અધ-ધારી છેવ, હીંદુસ્તાનના બધાં જાણીતાં પેપરો, જામે, સાંજ, ક્રોનીકલ, ડેઇલી ટ્રાયસર, ધુમધડાકા, કાતરચું ગેપ, બુધવારના વાંધા વગેરેમાં મારા ફેટો આવશે તો હું ચલકી રહેવશ, ને બધા વાડવા પોકારશે. પેલો ધરાનનો રેઝાશાહ મને ને મારાં લશકરને અડીબાગા ને ચાલીસચોર કડી મારી મશકરી કરેચ, તેથી મારો હોંકો જોઇને પોતના વીચાર બદલશે. કેમ શું ધારું બીજાર?”

એ ચરેલાને હુકમાં પતાવવાને મેં જવાબ આપ્યો “રાસ્ત વ દરસ્ત મી ગુઘ, નામવર. હું સવારના પહોરમાં ઝવાહીરખાનામાં જઈને બધા દાગીના કલક કરાવુંછ. ખીજો કંઈ હુકમ નામવર?”

“હા ખરા, તારો લીમબુચ કાં છે. એ ખી ગોંટક રહ્યોછ કે આટલો જલદી એક વાગામાં સુધખી ગીયો.”

ખીયારો લીમજી શું કરે? એણે તો એના બહેસ્તી બપાવાની બોનેરમાં વરસની બાજની અશો યાદમાં વીસકીનાં ચાર પાંચ પેગ ઠોકેલા, તે ઉંઘાય નહી તો શું કરે, પણ મારે એનો બચાવ કરવોજ જોઈએ. ‘નામવર સરદાર, લીમજી તો હમારા ઘેરની પછવાડેનાં કમખાઉંમાં કુવા પર નાહવા ગીયોછ. કારણ કે રોજ રાતે ચાર વાગે હાવન ગેહમાં માથું નીચે ને પગ ઉપર કરીને ત્રણ કલાક લાગટ બંદગી કરેછ તોજ દીલ હલકું રહેચ ને એને ઉંઘ આવેછ. તમે નામવરનો હોકમ હોય તો કુવા પરથી નાહતો બોલાવી મંગાઉં. અધુરું રહેલું નાહવાનું ટેલીફાન પર વાત કરતો જઈને પુરું કરશે.”

બચો હસી પડ્યો “નહી મંચા એની બંદગીમાં બલક ના કર, એ ખીયારો મારી તાજપોશી ફતેહમંદીથી પાર ઉતરે તે માટે પાક ખુદતાલાની બંદગીજ કરતો હશે. શાખાશ, તમે પારસીઓ કેવા વફાદાર ને દીનચાસીદાર છો. ને તેથીજ તમે લોકો રેસમાં ને ચાંક સટામાં ધુમ કમાવોછ. ચાલ ખુદા હાફેઝ, ચીઅરીઓ, ઑસ્વા !”

ટેલીફાન બંધ થયો ને હું ખીજાનાં પર પડી વીચાર કરવા લાગ્યો કે એ બધાનો અંજમ શું આવશે. હજી તો અરધોએક કલાક ઉંઘમાં ગીયો હોશે, કે એને સુમારે પાછો ટેલીફાનનો રીંગ શરૂ થયો. મેં પાંચેક મીનીટ તો જવાબ નહી આપ્યો, ને પછી લીમજીને એક જખરદસ્ત ચમટો તોડીને ઉઠાડ્યો “કમખખત ઉંઘઈ શાનો રહ્યોછ, નામવરનો ફાન ત્યારનો રીંગ ચાલછ તે સમજતો નહી કે?” લીમજી તો કેહો નાચરંગના જલસાનો સપનો જોનો હોશે તે એ તો ટેલીફાનની ઘંટીને કોઈ ડાન્સીંગ ગર્લનાં પગની ધુધરીનો અવાજ સમજીને બોલી ઉઠ્યો “જાને દો મેરી ગુલાબજન, જાને દો. વાલ

કપા ખુખ! હાય પ્યારી જરા ઝાંઝર ઝમકાવો, યોદ્ધા થમકાવો! વહાલી જરા નયના નચાવો! કરીને એ તો “નયનાસે નયના મીલાવ મેરી ઝનનું” ગીત ગાવા પડ્યો. મેં એનો કાન પકરીને બીઠાનામાં બેસાડ્યો.

“અરે નયનાસે નયના મીલાવવા શાનો નીકળ્યો? બચાવનો ફેન આયોજ તે સાંભલતો નહીં કે? ઉઠ ને ફેનનું ભુંગડું કાન આગલ ધરીને શું કહેછ તે સાંભલ, નહીં તો એ બેઝફાટેલ ટેલીફોનમાંથીજ તુને ને મને શુટ કરશે.”

લીમજી ગભરાઈતો માર્યો જલાંગ મારીને ઉઠ્યો, ને ટેલીફોનનું ભુંગડું પહેલાં માનથી બેઠું આંખમાં ઘામી ચુખી લઈ કાન આગળ ધર્યું, “હલવ, હલવ, કોણુ છેવછ? તમારો ટેલીફોન નંબર શું? શું ૨૨૨ તુ તુ તુ કોણુ Your Late Lamented Majesty બચા સાહેબ? આઈ એમ થોર ફરમાબરદાર લેફ્ટનન્ટ લીમજીસ છેલ. એઅઈ બાફ છે પણ સાહેબ, એવી ભાંડ ભાપા ના વાપરો. મંચા, એ તો ગારબેર પર આવી ગીયોજ. એના બાપદાદાનું કંઈ ખાણુય કે?”

મેં એને કહ્યું, “તે ગારબેર નહીં દેય? પા કલાક થયો એવણનો રીંગ ચાલુ છે. હવે માફ માંગી ને નીકાલ પતાવની.”

લીમજીએ પાછું ચલાવ્યું. “હુઝુર પરવર, હું ચુનાહની તોજેશ કરુંછ. શું પુછોજ નામવર? હં. જનાનખાનાની તાલ બાતમી યાને Stop Press પુછોજ? સરદાર સાહેબ, બધી બેગમ બીબીઓ ખુશાલ છે, ને તમે નામવરના હકમાં હુવા ગુજરેચ. જનાનખાનામાં હમણાં સહીયરતું જોર વધારે છે ને મેં બધાને સહીયરની રસી મુકી દીધીછ”

“જો સમજ લીમજી, આપરી બધી બેગમોને ભપકાદાર પોસાક પેહડી તાજપોશીની કાયામાં હાજર રેહવા ફરમાસ કરજે.”

“મુરબીછ, બધીજ બેગમોથી ત્યાં હાજરી આપવાનું બનશે નહીં. મહ કાલેજ ચાર બીબીઓ Delivery Home માં જેઝછ. બે બેગમોએ

નેડ છોકરાં, ને એ બીબીઓએ સીંગલ છોકરાનો જનમ આપ્યો, ને બીજી ત્રણ બેગમે અકવાડીયાં પછી તે લોકોને રીલીવ કરશે.”

“લીમશુ, સુવાવડખાનામાં દરેક બીબીને કેટલો વખત રાખે? ખાવાનું શું આપે? દરેક બાઈને એવરેન્જ કેટલી સુંઠ આપે?”

લીમશુએ જ્ઞાન પર હાથ મુક્યા “સાહેબ, મને સુવાવડખાનાનો કંઈજ અનુભવ નથી. અત્યાર સુધી મેં કોઈથી સુવાવડખાનાનો લાભ નથી લીધો, એટલે હું કંઈ કહી શકતો નથી.”

“જો સમજ લીમશુ, તાજપોશી પછી બીજી પોણોસો સો બેગમે ભેટ તરીકે જનનાખાનામાં આવવાની છે, માટે જ્યો પાકો બંદોબસ્ત રાખજો.”

“બહોત ખુશ હજુર પશુ સાહેબને કેડે જે દુમણાં જનનાખાનું ધણું Overcrowd થઈ ગીયું. તમે એક બીજી ખાંચ ખોલો તો સાર. ખુદા હારીઝ ! ટકા ! થોડા હાઈનેસ,”

ટેલીફોન બંધ કરીને લીમશુ બબડવા બેઠો “અરે તારો દાદો મરેરે બચા. તુંને વાત કરવાનો વખતજ નહિ મલ્યો કે રાતના એ ને ત્રણ વાગે. ઉંઘમાંથી ચોંકાવીને ઉઠાડે, મંચા, હવે એ ટેલીફોન કરે ને મારે વરે પ્રછે તો કેહજે કે માંદર ધણાં કડયા તે એ હાથી પર ફરવા નીકળી પડ્યો. હવે ખુદા ખાતર મને ઉઠાડતો ના.”

*

*

*

*

હવે તે મહીનાઓની ઇતેમરીથી રાહ જોવાયકો સુઆરક રોઝ ને શુભ બખતવાર હોંગામ આવી પુગ્યો, કે જ્યારે બચાજ, અમાનુદલા પાંસેથી મારગેજ લીધેલી કામુલની ગાદી પર તખ્તનશીન થવાના હતા. પાછલી રાતના ચાર વાગે એકારમ વાગતાંજ અમે ઉઠ્યા ને બચાના ઘોડ્યા નીચે એક બોંબ ફાડ્યો ઘોડ્યાના પગ આગલના એ પછા આ ઉડી ગયા, પણ બચો મારો વહાલો તો ઘરોઘર ઘોરયાજ કરે. એજ વખતે લીમશુએ ખાસ મહીનાઓની તાલીમ આપીને કેલેવેલી પાંચસો બસરક મરવીઓએ લીમશુની સીંગનકને

માન આપીને, એકે અવાજે 'કુકરેકુક', બધા ઉઠેકે' નો કોરમ ગાયો, ને એ નામવર ત્રણ ગેઢાંટ ખાઈને ઘોડ્યા પરથી કુદકો મારીને ઉડ્યા. પણ ઉતરતાં અંદુશની આંટી આવી જતાં નીચે ગોખત્રણ ગીયા. જન્મ દરખાસીઓએ ખમા, આપુછને ઘણી ખમા" કરીને એવણને ભોંય પરથી ઉઠાર્યા, ને ભીમજીએ ધાંધલ કરીને ઘરડા પર ભેરમાં છાપટો મારીને એવણની કમડા પરની ધુર એટલી આસ્તેથી પખોડી કે ખીયારા બધાએ ત્યાં ત્યાં મે ઘોડીનાં ગચકરાં કાઢ્યાં, ને એ લીમજી પર છેરછ પડ્યો કે એ શું કંઈ ગોદરાં પખોડેછ કે.

જાન જામે સર કટે પરવા કબી કરતા નહી,
હીંદ માટે મંચા લીમજી મરનેસે ડરતા નહી,
પણ ખોદાય ખાતર ડોસમોરીયાંની વાત કરતા નહી,
ચમરી જાય, દમરી નહી જાય, કેહવત વીસરતા નહી.

બધાને દોઈ દહારો નહી ને આજે કાશીની તત્તલ થઇ. સકાશ હોવાથી ને હજુ દુધવાલો નહી આવેલો હોવાથી, લીમજી એક બાલદી ને ધડીયેર લખને ભેંસના તમેજામાં દુધ દોહવવા ગીયો. અંધાર હોવાથી એણે ધડીયેરમાં ખેસી એક હાથમાં વીજલીની ટોચ રાખી, બીજે હાથે દુધ દોહવવા માંડ્યું. ઉઘમાં સુતેલી ભેંસના મોંના પર અચાનુચ લાછટ પડવાથી, એણે વીજલી પડેલી સમજીને લીમજીને પેટમાં લાત મારીને મેલા ધાંસના ઉકરડા પર ફેંટી દીધો, ને લગામ તોડીને કમખાઉંડમાંથી નાસવા માંડ્યું. તરત ધારતીતું બચુગલ વગાડવામાં આવ્યું, ને સવારો નાગી તત્તવાર સાથે ભેંસની પાછળ દોડ્યા, પણ એણે કાઢને મચક આપી નહી. મને હવે મરહુમ કરી સેકશપીયરની લાછનો યાદ આવી, કે music hath charms to soothe the the savage beast કે ગાયનથી હેવાનો પરથી એજમતી અસર ચાયજ, એટલે મેં તરતજ હાથતું હારમોનીયમ ગળામાં ભેરવીને ભેંસ આમલ જાહેને લીમપલાસી રાગમાં "સમજ સમજ તું નાહાન-રે, કાંય ખાલી યુસ્સા કરતાં" વાલુ ગાયન મારા સુરીલાં કેળવાયલાં કંઠે ગાવા માંડ્યું. પણ

એકશપીયરને આ બાબતમાં મેં ખોટા પડેલો જોયો, કારણ કે હું હજી તો હાથકેરબને ત્રીજી લાઇન ગાતો'તો ને મનમાં ખુશ થતો'તો કે ગાયનની એજમતી અસરથી ભેંસ નરમ બદ્દ' થઇ ગેઇય, તેટલાં તો કોઇખી ચેતવણી વગર એ સખતનાં ફરજદે એકદમ ધસારે ફરીને મારાં પેટમાં સીંગડ ભોક્ક્યું. પણ પેટ પર હારમોનીયમ બાંધેલું હોવાથી હું બચી ગીયો, ને મેં ગાયનનો અખતરો એકદમ બંધ કરી નાંખ્યો. આખરે અમુને ભેંસને કોરોરોદોર્મ આપીને એમુધ ફરીને દુધ દોડવવું પડ્યું.

કોરી પીવા પછી બચાને અમે ગુસ્સા કરવાની ફરમાસ કરી. નાહવાની બાબતમાં બચો ધણેજ Conservative ને અસલી વિચારનો હતો. નાહવાની એને ઘણીજ છીટ ને સુગ હતી. એના વિચાર પ્રમાણે તો આદમીને છંદગીમાં ફક્ત એ વખત નાહવાની જરૂર રહેજ. એક જનમે ત્યારે ને ખીન્ને બાપ મરી જાય ત્યારે! પણ આજે તો આવો ગંભીર પાક મોકકો એટલે અમે એને પટાવી સમજાવીને મોરીમાં લઇ ગીયા, ને એની મજાખુન આનાકાની છતાં, એને મોરીમાં કુસ્તીનો પેચ આપી ચતો પારી નાંખીને મેં એના મજાખુત હાથ પકરયા, ને લીમજીએ એની છાતી પર ચરી બેસીને આખે આંગે ચનાનો આટો ચોર્ખો, ને કોપડ' ખમણવાની ખમણીએ એનાં આંગ પરનો મેલ ઓખવ્યો. નાહન નાહી રહ્યા પછી અમે એને શાહી પોપાક જે નવોજ સીવરાવ્યો હતો તે પહેરાવ્યો. એનો નવો સીવરાવેલો રેશમી નવાળી લેંઘો તો એનો દરજી પેદર ફરનાનડીઝ, રૂપેનમાં ચાલતા રાત્ર આલેફાન્સો વીરધના યજ્ઞવામાં ભાગ લેવા એકએક ઉપડી જવાથી, અરથો અધુરો ને વસી નાઈ' પોયા વગરનો આગતી રાતનાજ આપી ગીયો'તો. સાઈ' હતું કે હું ઇનડસ-ટ્રીયલ હોમમાં ભરવા સીવવા શીખેલો હોવાથી, આખી રાત બેસીને લેંઘો સીવી કહારી, ઉપર નવી ટીલીની કોર મુકી મારા જુના લેંઘાતું નાઈ' પોધ તૈયાર કરીયો'તો. તમામ ઝરીન લેખાસ પર એક દમામદાર રોખ બચાને અમે પેરાવ્યો ને એના મોંના સાંમે આરસી પકરી તેમાં એની સીકલ જોઇને એનાથી ખુશાલીને મારે રડાઇ જવાયું.

લીમછ બોલ્યો “નરો Tarzan of the ape” જેવો લાગેછ. બંને હવે હારતોરો પહેરી હાથમાં નરીયેલ લછ, બગલમાં વાઘના માથાંવાલો મુતેરી રાજદંડ મારી, ડોરોનેશનનાં કુલ યુનીફોર્મમાં, એના નામવર માદર ઝરીના બેગમ આગલ, આજના મુપ્પારક રોઝની ફનેહમંદી માટે શુભ આશીરવાદ આંગવા ગયો, ને એ યુઝોરગ ખાતુન આગલ ભોંય પર તકીયો ગોઠવી તેની પર પગ ટેકવીને ગુહલ્ય મંડીયે પડ્યો. ઝરીના બેગમે એનાં ખભાં પર હાથ ને એની બગલમાં બેરોમીટર મુકીને ભલી દુવાઓ ચાલી.

“અઝીઝ પેસર, મારાં વડાલાં બચ્યાં, તારું રાજ અમર તપો. તારી એકની એકવીસ બધરીઓ થાવ. ને તારાં માથાં પર આલ છે એટલાં બચ્યાંની તારે ત્યાં વરધી થાવ, ને તારાં રાજની હદ કાપુલથી કન્યાકુમારી સુધી ને ઉરનથી ઉજ્જન સુધી લંબાવ”

એવણે હવે બચાને ઝમીન પરથી ઉઠાડ્યો, ને એને ગરે વરગાવી એના કપાલ પર બે બોસા લછ પોક મુકીને રડી પડ્યાં. બચો આ દેખાવથી ગભરછ ગયો ને બોલી ઉઠ્યો “માદર, વહાલા માદર. આ હું શું જોઉં છું ? તારી આંખમાંથી તો મોતી સમાન કીંમતી આંસુઓની ધારા વહી રહી છે. મારી તાજપોશીની ખુશલીનો આજ મુપ્પારક દીન, ને આવા અપસુકન, મારો પેદરે નાલાયક હજુ તો ઝીંછ છે તેટલાં તે પાથરણું શાતું માંડયું ? મને ખરું કહે, અય માદરે અઝીઝ, કે તું શીદને રડે છે ? મને ખરું કહે, નહી તો મારાં ચારમનું તું બોલું ખાય.

“જોઇ તારો ગમગીન ને ઝરદ એહરો વહે છે આ આંખોમાંથી પાણીની નહેરો રડતાં મુજ માદરને જોઈછ પહેલી વખત શું પેદરે ઝીલાવીછ તુંને દોદરી સખત.”

ઝરીના બેગમે આ સમજ ચારસા જેવા મોટા રેશમી રૂમાલે પોતાનાં આંસુ નુછી નાંખ્યા, ને બચાને ઝોવરણુ લછ શીકકું હસીને બોલી “મને મન, મારાં લખ્તે જીગર, મારાં ફરમાંબરદાર પ્યારાં બચ્યાં, એ આંસુઓ

દલગીરી કે અપસુકનના નથી. ખેટાં. એ હરખનાં આંસુ છે, કે આંખે એક મહાન શહેનશાહની માદર તરીકે, તારી તાજપોશીનો ગુલઝાર હીંગામ જોવા હું જીવતી રહીશ. તારો બાપ સાકુ તો એના સસરાને પદસે વેલાત. I. C. S.ની પરીક્ષા આપવા ગયલો ને તાં ફેલ થયલો, ને તદન જીએ મરવા લાગ્યો ને પેસાવરનાં યુરોપીયન જીમખાનામાં સ્કોરર તરીકે ને પીચ પર પાણી સીપાવા રહેલો. અમુ લોકોને એકવીસ છોકરાંઓ તે બધાનું પેટ ભરવા મને બી ઘેરેઘેરે રોટલી કરવા જવું પડતું પણુ તેં મારા દીકરાએ લાંબી અક્કલ દોડાવી કોલેજમાં વકીલનો અભ્યાસ છોડી દધને બીજો અપજસબર્યો પણુ ધીકતો ધંધો શરૂ કીધો નો આજે આપડં બખ્ત બુલંદ ને સેતારો રોશન થયોહ. ને જે મેડમ ટીચકાંઓને તાં હું રોટલી કરવા જતીતી ને હાડમાર થતીતી, તેજ મીંગસનાં કુતરાંઓ આજે મને ગુંટણ મંડીએ પડીને શહેનશાહબાતું તરીકે માન આપેહ. હું ખરા દીલથી દુવા ગુજારું. કે અંગ્રેજો હીંદુસ્તાનને જલદી સ્વરાજ આપી ચાલી જાય, ને તું મારો બહાદુર ખેટો, એ કુફરોના હીચકારા દેશ પર ચઢ્ઢ લઇ જઇ, તારા માન પામેલા મુરખી નયાગાને બાબર ને હુમાયુની દીલ્લીની રાજગાદીનો પાછો કબજો લેય, ને આપરા મગોલોની પુરાણી જહોજલાલી ને દોરદમામ બ્યાદા કરે. જા ખેટા, એક બુઢી માદરના ખરાં દીલનાં આશીરવાદો તુંને ફેલો.”

બચો ઘણોજ ખુશાલીમાં આવી જઇ પોધારી ઉઠ્યો “માદર, માતા, માયજી, મમલી ડારલીંગ, ખુદા કરે ને એ તારી ભવીષ્યવાણી ખરી પડે, ને તારી એ પાક દુવા તારાં ફરજંદને ફેલે. જે એ મારી માનીતી મુરાદ પાર પડશે. તો હું તારા નામનો ગંગા નદીના કીનારા પર તાજ મહાલ જેવો બીજો સંગેમરમરનો “ઝરીના મહેલ” બંધાવી જવેદાન માટે તારું નામ અમર કરશ.”

એ હવે અમે હાથ જોડીને દુર ઉભા હતા ત્યાં આવ્યો “બોલો, મારા વકાદાર શુરવીરો ને જનીસારો, જે કોઇ એવો હીંગામ બરખા થાય કે સ્વરાજ મલ્યા પછી હીંદવાસીઓ અંદર અંદર કપઇ વરઇ મરે તો હીંદુસ્તાન

જીતવામાં તમે બહાદુરો અને મદદ કરશો કે નહીં. કારણ કે તમારી કીમતી મદદ વગર દીલ્લી જીતવાની મારી ઉમેદ ધ્રુવ છે.

ઉમેદ છે એક વખત હિંદુસ્તાનનો બાદશાહ હું થાઉં, દીલ્લીના તખ્ત પર બેસી પુલાવખુરીયાની ખાઉં.”

અરે મેજર બનાજી જે અને ફક્ત એના જે હજાર યુનંદ બહાદુર પારસી લોકનગીરોની મદદ આપે તો હિંદુસ્તાન શું, હું આખું યુરોપ જીતી લેઉં એટલો અને એ લોકોની હિંમતમાં વીસવાશ છે. જે મંચા, તારો લાગવગ લગાડીને અને એટલી મદદ અપાવે તો હું તુને આખો સંજન ને જાંહબોરડીનો મુલક ને અરબો બહારોડનો પ્રહાડ ભેટ આપશ.”

મેં દલગીરીથી કોકું નીચું નમાવ્યું “બેઅદબી માફ છે. મારા અનુદાન ને સરતાજ, તારા રાજમાં તારે ખાતર જાન વડીક શીલ કરવો, એ અમે એક મગફરીભર્યું માન સમજાયેય, પણ ખુદ નખાસ્તા તારા દહારાની ચાલે તુને કંઈ ઉંઘું સુજ પડે, ને તારું ધ્યાન હિંદુસ્તાન પર ચઢી લાઇ જવા તરફ દોડાવે તો તારી તરફનાં સધલાં માન ને તાબેદારી જીતાં અને કંઠવા દે, હિંદુ આતાના વફાદાર સંતાનો તરીકે, ભારત જુમીની છાયામાં વમેલા ને ભારત આતાનું દુધ પી ઉધરેલા એહશાનમંદ ફરજદો તરીકે, કે અમે પારસીઓ ભારતના અચાવ, હિંદના રક્ષણ માટે અમારું સર્વસ્વ સદકે કરી જાન આપી મરી શીલશું, ને ખુદ તારી વીરધ લડીને હિંદ કીધેલા પારસીઓ પરના હજાર વરસના એહસાનેનો, જાનના બલીદાન ને અમારા લોકોના પુવાશથી બદલો વાલી આપીશું. જાલે હમારાં કપાયલાં મસતકો રણભુમીમાં રખડે, ભલે હમારાં રૂવાનો સચકાયા વગર કોહીને સડી જાય પણ પારસીઓ એહમાન નહીજ ચશે નહીજ થશે.

વતીજ ભારત દેશ કાજ પારસીઓ સો આપશે જાન
ખારા હમારા ભાઇઓ છે હિંદુ મુસલમાન
અંત સમયે બહાદુરીથી શુરવીરતા અતલાવશું
અબીદાન આપી રાષ્ટ્રીય વાવરો ફફડાવશું

મુરતી મંદીરોના બચાવ કાજ હાડકાં અમારાં જાંબવડું
હીંદ કેરી કીરતીનો કંકો પરદેશમાં વજાવડું.”

આટલું બોલીને ઉશકેરાટનાં આવેશમાં મેં બેઠ્યાનપણે એક મુકદ્દે, મારાજ યોભરામાં બેસારી દીધો. બચાએ મારી મનની ઉશકેરાયલી હાલત જોઈ એ બેચદ્દમી ખરાં દીવડી માફ કીધી ને બોલ્યો “મંચા, મારાં મનની માનીતી મુરાદો પર તારા વફાદાર લક્ષ્મી, હીંદ તરફની તારા ખ્યારની ધગ-ધગતી આગથી પાણી ફરડું છે. પણ તારી વફાદારી ને માતરુમી તરફની તારા ખ્યારની વખાણ કીધા વગર મને ચાલતું નથી.”

બચો હવે એનાં માદરને પગે લાગ્યો. તેવણે બચાને નજર નહી લાગે કરીને એના કપાલ પર મેસનો મોટો ટીલો કીધો. ને સગન તરીકે બચાના મોંનામાં સાકરનો ટુકડો નાંખવા માંગ્યો પણ સાકર આજુબાજુ શોધતાં નહી મલવાથી મેં મારી પાસે ખાંડના પરવાલી (Sugar coated) કવીનીન ગોલીઓ હતી તે આપી જે એવણે બચાનાં મોંનામાં મુકી ને બચો તે મોતું કુમલાવીને ગરી ગીયો ને આખે રસ્તે થુ થુ કરવા કીધું. પોતાની વહાલી માદરના નેક આશીશો મેલવ્યા બાદ, બચો તે યુએર્ગ બાનુને વાંકો વધીને ત્રણ વખત પગે લાગ્યો, ને તેવણની ઝરરીન જુટીની ટેંચ પર માનથી એક બોસો લઈ તેવણની રજા ચાલી. એણે હવે શાહી સવારીને માટે રેશમી જાંબુરાં ગલજી પહેરી લીધાં, ને નાકની ટીચકી પર મોટરના બહુ ગોગલ્ઝ લટકાવી હાથમાં મુનાની મુકનો ચામુક લીધો, ને કોરોનેચનની કીયા માટે ખાસ નવો બંધાવેલો મહેલ “પરસ્તાને દીલપઝીરે કુસકુસ” તરફ જવા બહાર પડ્યો.

એ પ્રસંગને માટે રામપુરના નવાબે મથુરાપ્રસાદ નામનો એક ખાસ હાથી, કલાકની દસ ગીનીને નજીવે લીસાબે ભાડે મોકલી આપ્યોતો, કે જેને એવા શુભ મોકકાઓ માટે ભાડે ફેરવવા બચરાવી પીવરાંવીને તાજે રાખવામાં આબોતો. એણે અત્યાર આગમજ મલહારાવ હોલકર, મહાદાજી સંધ્યા અને અલાહદીન ખીલજીની તાજપોશીમાં, તેમજ નેપોલીયન બોનાપાર્ટ ને શીરદુસી

તુસીની પાયદસ્તની કીયામાં ભાગ લીધો'તો. જ્યાના હુકમથી મથુરાપ્રસાદને જ્યાના Royal Colours લાલ પીઝા ને નારંગી રંગથી રંગવામાં આવ્યો હતો. ને જ્યાએ લેજુ દોરાવી એની આમરી પર વચે વચે ખાલી જગાઓ રખાવી, તે પર મોટી રકમ લાઇ જેની વોકર વીરકી, લીપટનની ચાહે ને કમરદીનના હાથવાની જાહેરખબરો રંગાવી હતી. પછવાડેથી અંધારામાં મોટરો કે સાઇકલો આવી અઠડી પડે નહીં કરીને, પુછડી પર મોટી લાલ બની બાંધેલી હતી ને નંબરનું બોર્ડ લટકાવ્યું હતું. જ્યાએ પોતે બી હાથી પરથી ગબડી પડી કદાચ અકસમાત ચાપ તો લાગે નહીં કરીને ડગલા નીચે ગંડાના ચામડાનું કોમખીનેશન પહેરી લીધું હતું. હાથીને મહાવતે સવારથી બાલદી ભરીને સોજા ભાંગ પીવરાવેલી હોવાથી તે બી ધણો ઉલટ ને ખુશમીનજમાં હતો. ને ખુશાલીથી થોડે થોડે વખતે પુછડી હીલવી, પુછરીથી માહવતના કાનમાં ગીલી ઘાલી ખડખડ હી હી હી કરીને હસતો હતો. ભાંગથી એને મજામુત લુખ લાગી હતી કારણ કે એણે અરધા કલાકમાં ત્રણ ગારાં ભરીને શેરડી ખાઇને ખલાસ કીધો'તી, ને એની નજદીકમાંજ શેરડીનાં કુચાનો મોટો ડુંગર થઇ રહ્યો'તો.

જ્યાએ મહેલની બહાર પગ કહાડતાંજ, લીમજીએ બાગે ખુલ્લું અવાજે કાપુકી ભાષામાં “અસમખારા કસમરો, સનનનન સુઉકસ”નો મીલીટરી ઓરડર આપ્યો કે થોડેસ્વાર લશકરનાં સીપાહીઓની હજારો ચમકતી સમશીરો મ્યાનમાંથી બહાર નીકળી પડી સવારના સુરજની સુનેરી રોશનીમાં ચમકી રહી. એજ ઓરડર પર પાયદલ લશકરના સીપાહીઓ ભાલા ઉંધા કરીને ભોંય પર અકસ બેસી ગીયા, ને મોટે અવાજે “આલારે આલા; જાઉન દે, જાઉન દે” પુકારવા લાગ્યા. જ્યાના મુખારક દરશન સાથે ભેગાં મલેકાં લાખો લોકોએ “પીટ પીટ હુરયો, ઇનકેલાખ ઝીંદાબાદ, ફોનટ્રીયરના મહાવીર જ્યાજીની જય” વગેરેના ગંજાવર પોકારોથી આસમાન ધુમ્મસી મુક્યું. જેના જવાબમાં જ્યાએ હસીને પાલ્લરી ઉંચકીને શુક મોરનીંગ કીધું, ને પસ્તુ ભાષામાં “ચુચુમચુ ચુરેચ ચુન” યાને “તમારો બાપ મરે ને ખુદ તમારો બી ભલું કરો” કરીને એ લોકને વલતી દુવા આપી.

અચાને હાથી પર ચઢાવવા હવે એક મોટી નીસરણી લાવીને હાથીને અઢેલાવી. માહવને હવે મથુરાપ્રસાદને કહ્યું “બેટા, આદશાહ સલામતકુ સીકદા કરો. ઓર સર નમાકે બચક જાવ” પણ હાથીએ તો બેસી જવાને બદલે કીસી કરતો હોય તેમ ગરામાંથી “બુચ, બુચ” કરીને અવાજ કીધો, ને કંઈખી ચેતવણી આપ્યા વગર અચાની કમર આસપાસ સુંઠ લપેટીને તેને માથાં ઉપર ઉંચક્યો, ને ત્રણ વખત હવામાં ઉછારી ત્રણ વખત પાછો ઝીલી લઇને, છેલ્લે એની પીઠ પર ગોઠવેલી ચાંદીની અંબારીમાં આસ્તેથી ગોઠવીને બેસાડી દીધો.

અચો તો ધાસ્તીને મારે શીકાદય મારી જઈને બેસુદ્ધ જેવો ચઢ ગીયો, પણ મેં સમયસુચકતા વાપરી તરત ભેભટમાં કાંદો ભુંજવીને એ નામવરને સુંધારીને હુશીયાર કીધો. લીમજી પોતેખી આ ચોંકાવનારા બનાવથી એટલો ધાસ્તી ખાઈ ગીયો કે એણે Emergency માટે રાખેલા રેડકોસના ડેસીંગ બેગમાંથી બરાનડીનની પાછટ કઢારી અરધી કાચી પી ગીયો ત્યારેજ એના બી ધુજરીનાં લખલખાં બંધ પડ્યાં. મેં હાથી તરફ જોયું તો એ મને ડાખી તરફની આંખ મારીને મુછમાં હસવા લાગ્યો જાણે એમ કેહતો હોયની કે “કેમ કેવા બનાવ્યા.”

અચા નામવર અંબાડીમાં ગોઠવાયા પછી લીમજીએ બરાબર પછવાડે બેઠક લીધી, ને મુંબઈથી ખાસ મંગાવેલી એની વાણીયાઓના વરઘોડામાં ચરરાજ માટે વપડાતી બાવન સલયાની મોટી લાલ રેશમી છત્રી ખોલીને અચાના સર પર ધરી. છત્રી ઘણી મોટી ને ભારી હોવાથી તે હાથમાંથી પડી નહીં જાય કરીને લીમજીએ છત્રીનો દાંડો પોતાની કમરે પીછેરીથી મજબુત બાંધી લીધો. એમ છત્રી બાંધી લાંબેલાની મોહકાનમાં બે વખત છત્રીમાં મજબુત પવન ભરાતા લીમજી છત્રીની સાથે અંબાડીમાંથી સો શીટ ઉંચે હવામાં અધર ઉડી ગીયો, ને તરતનો કાપેલો બકરો તફરે તેમ ઉપર નીચે લુપીંગ ધી-લુપ કરીને તફરવા લાગ્યો; પણ સમયસુચકતા વાપરી છત્રીનો પેરેશુટ તરીકે ઉપયોગ કરીને, આકાશની પરીની માફક હળવ હળવે ઉડીને નીચે ઉતરીને પોતાની બેઠકમાં એણે પાછી જગ્યા લીધી.

અચાની પછવાડે ને લીમજીની જમણી ડાબી બાજુએ બે ખુબસુરત સરકેસીયન બાંદીઓ, મોરના પીંછાનાં પંખાએ અચાને પવન નાંખતી હમી રહી. દરદીને ભાવતું 'તું તેવું' વધદે ફરમાવ્યું. લીમજી જો કે સરકેસીયન ભાવાથી અંજલો હતો તો બી આંગવીની ધસારતથી, ને એસપેરેટો ભાખના ભાગાદુદા બોલોથી વાત કરીને એણે પાંચ મીનીટમાં બેઠ પોટીઓ સાથે વરસોની પીછાણ હોય તેવા ધારી દોસ્તી પાડી નાંખી. બધાંઓને હસાવવાની એનો સ્પેશીયાલીટી આ વખતે એને ઘણી કામ આવી. એણે છોકરીઓને જાન જાતના ટાહુકા દુયક્રથી એવી હસાવવા માંડી કે એ લોક કલવધને હસતાં અંબારીમાંથી બે ત્રણ વખત ઉઠલાઈને પડી જતાં જરામાં બચી ગયાં. એ પોતેબી એ બાવકા લોકો સાથની મસ્તી તોફાનમાં એટલો મશગુલ થઈ ગીયો, કે ઘણી વખત એણે છત્રીનો દાંડો અચાની ગરદન ને પેટમાં બેધ્યાનપણે ભોંકી દીધો, ને અચાએ છેદીને ધભો મારીને એના પાવડીના આંટા એના ગરામાં ઉતારી દીધા.

અચાના બોડીગાર્ડના વડા તરીકે હું મારા અરબી ઘોડા પર સવાર થઈ અચાના હાથની જમણી બાજુએ ચાલવા લાગ્યો. મારી પાછલ મારાજ ઘોડા પર એક ગુલામ બેઠોતો. અચાના માન ખાતર મારા સર પર છત્રી બોલાય નહીં તેથી ગુલામે મારા માથા પર મોઢું સુપર પકડીને મને છાંયડો ફાંધોતો. મેં સારા સગન તરીકે જમણાં હાથમાં લોખાત ધુપાવવાનું અફગાનીયું પકડ્યું 'તું, જેમાં થોડે થોડે વખતે મુઠે મુઠે હું અગર ને લોખાત બાલતોતો.

સવારીને મોખડે એક અગરામાં બાંધેલા ખાટકા પર, નવસારીથી ખાસ મંગાવેલું સરનઈ સાથતું ઢોલીઓનું ટકોરખાનું હતું, જેમાં લાલ ગામડી અમદાવાદી પાધરીઓ પહેડી બેઠેલો ઢોલીઓ આખે રસ્તે "કુસંબી, કુસંબી રંગ હો ગયો" તું દીલ કશકેરનાઈ લશકરી મ્યુઝીક વગાડતા હતા. દસ દસ મીનીટના ગાલા પછી એ લોક ગાયન બંધ કરી, પોતાની સાથે નવસારીથી લાવેલી તાડી, ઘડિયામાંથી છાઃ મારીને પીતાંતા,

જે નવઘ જેવો દેખાવ જોવા સેંકડો લોકો ખટારાની આસપાસ ફરી વલતા; ને સવારીની કુચમાં ખલલ નાંખતા.

નવસારીના ટકોરખાના પાછલ, નાગપોરનું નગારખાનું હતું. જેનાં નગારાં મરાઠા વગાડનારાઓ એટલા જોશથી ઠોકતા'તા કે અરધા કલાકમાં પાંચ ફાટી ગયલાં નગારાંઓ બદલવા પડ્યાં'તાં. નગારખાનાં પાછલ બચાએ આરમી નેવીના સેનમાંથી વેચાતી લીધેલી બાર જુની હોવીટઝર તોપોનું નવું ઉભું કીધેલું તોપખાનું હતું. તોપખાનાંના ઘોડાઓએ હજુ પુરતી તાલીમ મેલવી નહી હોવાથી એ બંધી બાર તોપો કાચુલ હાથસ્કુતના બોયસ્કાઉટો ધસરતા'તા. જે સીવાય બંધી તોપો કંઇબી ઉપયોગમાં આવી શકે તેવી હતી નહી. એટલે બચાની સવારી ઉપડતાં સત્તામી આપવા માટે ફેડવામાં આવેલી એક-ત્રીસ તોપમાં છજ ગોલા પાધરા પુટી શક્યા, બાકીના પચીસ તો સુરસુરયાં નીકળ્યાં.

બચાના હાથી પછવાડે એનાં હજાર બોડીગાર્ડો લોખંડના બખતર સાથના અસલી પોષાકમાં હાથમાં બાલાઓ સાથે સફ સમારી આવતા'તા. પહેલી વખતજ પહેડેલાં એ લોખંડી બખતરનો બાર ખમી નહી શકાયાથી એ હજારમાંના સાતસો આદમીઓ તો સવારી અરધે પુગે નહી તેટલાં પુટીસ મારી જઈ ઘેરે બખતર કાઢી નાંખી આખે દીલે તેલ માલીસ કરાવી મુઠ ગીયા'તા. જે ત્રણ સીપાહીઓના બખતરના સાંત્રાઓ જકડઈ જઈને ખોલી નહી શક્યાથી દીનકટરે ખોલીને એ લોકને છુટા કરવામાં આવ્યા.

પોતાના સરતાજને જોવાની રમયતમાં અજબ ઉલટ ફેલઈ હતી; ને હજારો આદમીઓ સીસતાન, મક્રાન, ખોરાસાન, આનડમાન ને જાનુશીસ્તાનના દુરદરાઝ મુલકોમાંથી આ માંગલીક પ્રસંગની ધામધુમ બને જોવા આવ્યા'તા. રસ્તાની એક બાજુના ધરોતી બારીઓ ઝરખાઓ ને છાપરાંઓ પર, તેમજ રસ્તા પરના ઝાડો, લામટનાં ચાંબલાઓ ને ટ્રામના તારો પર હજારો આદમીઓ સવારી જોવા ઉભા'તા. નાજુક નાઝનીતો રમાસો તુવાસો ને આદરો

ઉડારીને પોતાના નાનુક મીઠા સરોદે “બચા આબાદ બાદ, શુમારા બાબા બીચાર બાદ” ના પોકારો કરતીંતી. રસ્તે રસ્તે બાબટો પર બરફના ડંડા કીધેલાં શરબતનાં માટલાંઓ ને આબા ભુંજેલા બકરાં ને બદલે સીક પર ટાંગેલાં ગોદવી દીધાંતાં જેમાંથી તરસ્યાંઓ પોતાની તરસ છીમાવતાં ને ભુખ્યાઓ છરીએ ગેસ્તના દુકરાઓ કાપી ઉપર આંગલીએ રાષ ને ટામોટાનો સાસ લગાડી લહેર ઉડાવતા.

પણ આવા ખુશાલીની ખુશનુમાં હીગામમાંથી એક નાનો ખતરો પડ્યા તર રહ્યો નહી. કાપુલના ટાઉન હોલ આગળ સંચારી આવી પુગતાં માણ બમીર દુશમનોની તરફેણના થોડા આદમીઓ હાથમાં કાલા વાવડા ડીલવીને “બચા બાઝબેરવી, બચા ગો બેક, બચા ગો બેક” ના પોકારો કરી સવારીની શાંતીમાં ખલલ કીધી. કાપુલ શહેરના કોટવાલે યાને પોલીશ કમીશનરે એ લોકને વીખેરેછ જવાની ચેતવણી આપી પણ એ અભાગ્યાઓ જેમાં મોટો ભાગ સ્કુલના નાદાન છોકરાઓ હતા તેઓએ એ ચેતવણી પર ધ્યાન આપ્યું નહી ને પીલી પાધરી હાય હાય ની ખુમ પાડ્યા કીધી. કમીશનરને આખરે પોલીસો પાસ લાડી ચાજે કરાવી એ તોફાની ટોલાને વીખેરી નાખવાની ફરજ પડી જે પછી સરખમ લોકોના હુરરેના પોકારો વચે આગલ વધ્યું.

(૧૯)

જળ ઉસ બચા-ચે-સાકુકી સવારી નઝર આઇ
મથુરા પ્રસાદકી ચસ્ત્રોમે ખુમારી નઝર આઇ
હાથી મામાની બુલમ ગુઝરી નઝર આઇ
દાસીઓ બધી પુકારી ઉડી, અગોમાણ આઇ

સવારીનો દમ્ભામ અને રૂબાળ વધારવા ભાડેથી ખાસ મંગાવેલા હાથી મથુરાપ્રસાદને પગે મીઠર બાંધી, માછલે લીસ રૂપીયાને હીસાએ ભાડું નકશી કીધેલું હોવાથી, વધારે પહસા કમાવાની લાલચે હાથીના માલવત બેનીપ્રસાદે, આગલથી નક્કી કીધેલા પ્રોગ્રામના રસ્તાઓ પરથી સીધા જવાને બદલે,

મુંબઈના વીક્ટોરીયાવાલ્કાઓની માફક અમારી સખત મનાઈ છતાં લાંબો ચક્રાવો ખવરાવી મઝી ગુચ્છીઓમાંથી ફરવા માંડ્યું. લીમજીએ એની પાસે ખેસી હાથમાં નાગી તલવાર રાખી એના નાક કાન કાપી નાંખવાની ઘાટી કીધી ત્યારેજ એ મથુરાપ્રસાદને સીધા રસ્તા પર પાછો લાવ્યો.

લીમજી મહાવત પાસ દસ મીનીટ બેઠો તેટલાં તો એણે એની હમેશની ચાલાકીથી હાથીના બેઉ કચકરાંના બહારના મોટા ઘાંતો કાણુસથી કાપીને ગળવામાં ઠેસવી દીધા. એ હાથીઘાંતમાંથી બનાવેલી ખુરસી આજે બી લીમજીનાં ઘેરમાં મોજુદ છે ! નામદાર ગવર્નરે એ ખુરસી ગવર્નમેંટ હાઉસમાં સુકવા માટે લીમજીને મોટી રકમની કીધેલી માંગણી એણે ઉપકાર સાથે ના પાડી હતી.

ભેગા મહેલા લખ્ખો લોકોનાં “હુરરે ને પીટ પીટ હુરરો”ના કાનના બહેર ફાડી નાંખે એવા ગંજવર પોકારો વચ્ચે સવારી આગલ વધી. બચે થોડે થોડે વખતે અંબારીમાં ઉભો થઈ, બેઉ હાથનાં આંગણ કાનમાં ખોસી, વાંકો વક્ષીને પોતાની વક્ષદાર રમ્યત તરફનાં માનતો એ ઉભરો ભારે ખુશાલી સ્વરે સ્વીકારતો. લીમજી એના કાન પર પડીને એને ઉલટ આપતો “કે નામવર, હું ગેરંટી આપુજી ને ખાતરીથી કહુંજી, કે તમારી પાયદસ્ત ને જનાતો નીકલશે ત્યારે તમને એથી બી જયાદ માન મલશે. આજની આય ગંજવર મીજલસ ને લાખો લોકોની ધમાક જોઈને મને મારા મશહુર મોટા બાવા ફરામરોજ જંગની શાદીની ધામધુમ યાદ આવેજી. નામવર સુલતાન, એ મારા બહેસ્તનશીન મુરખ્ખીના લગનના સરવસમાં હજાર તો હાથી ને એ રજન લશકરી ખેંડે છતાં ને આશીરવાદ સારતી વખતે જોટલી ધમાક ને ગીરદી થયલી કે કમમાં કમ પાંચસોથી સાતસો લોક છુંદાને મરી ગયલું ને આશીરવાદ સારનારા મોખેદો તો ક્યાં શુભ થઈ ગીયા તેનો આજ મુધી પતોજ નથી.”

આ સીરેપહોરની લીમજીની તોપથી બચે અજળ થઈને જોઈયો કે

“બીસ્યાર અબળ મોટા બાવા અસ્ત. એવા મહાન મુરખી ધરાવવા માટે શુભારા મી મુખારક્યાદી દેહમ.”

મેં એ વાત સમજીને લીમજીના એ મોટા બાવા વીધે ખબર કાઢી તો માલમ પડ્યું કે લીમજીના એ મશહુર મોટા બાવાને, બહારવટીયાઓની ધાડપાડુ ટોળીને એખલે હાથે પકડવા માટે સરકારે છારતી જીલ્લાના સેકંડ ક્લાસ મેજિસ્ટ્રેટ બનાવ્યાંતા, ને એવણુ વડોદરાના મલાહરાવ હોલકર સાથે એકજ ક્લાસમાં રાજકુમાર કોલેજમાં શીખેલા.

મોહલ્લાઓમાંથી સવારી પસાર થતાં રસ્તાની એક બાજુનાં ઘરોની અગાસી પરથી લોકો ખુશાલીમાં આવી જઈ, પોતાના એ માનીતા સુલતાન પર, તાજા ફુલોનો વરસાદ વરસાવતાં. બ્યારે ફુલો ખરીદવાની યુગ્મસ નહી હોય એવા ગરીબ ને મુશ્કેલીસ લોકો, સસતી લીલી તરકારી જેવા કે મુરા, સાલીટ, બીટરૂટ ગાજર વગેરે ફેંકતાંતાં, જે લીમજી બાજુ પર એકઠી કરતો. એવી એકઠી થયલી તરકારીથી હમારું ખાસું પંદર દહાડાતું બજાર નીકળ્યું.

લીમજીની પહોલી પટાક મોટી ચલકતી પારસી પાઘડી ખેંચાયતું મોહું ટારગેટ થઈ પડીતી. બે ચાર રમુજ પકાણોએ, પોતાની પાસેવારાં બધરાંઓને હસાવવા, આબાદ નીસાન લઈ એની પાઘડી પર કોહેલાં ઈંડાં ફેંક્યાં, જે પાઘડી પર અથડીને ફાટી જઈને લીમજીને દાળ, સફેદી ને કોહેલા વાસથી ભરી નાંખ્યો, ને ગંધારો એટલો નીકલ્યો, કે બચ્ચાને અને એની સાથવાલી બાંદીઓને નાંખે રમાલ બાંધવો પડ્યો.

બચ્ચો કારણ જાણ્યા વગર લીમજી પર છેડાયો કે તુંને મેલાં મોજાં બદલતાં શું ચાગજ ? લીમજીએ સેતાન ડાળો કરવા એક અતરની શીશી લાંછીને આખી પોતાનાં દીલ પર રેડી, ત્યારેજ પેલી બાંદીઓ પાછી એની પાસે આવીને બેઠી. ફુલોના આ નીસાર દરમીયાન બે ત્રણ ધાવતાં બચ્ચાંઓની માથોએ ઉલટ ને ઉશકેરણીના આવેશમાં ફુલની સાથે હાથમાં પકડેલાં નાલ્લાં બચ્ચાંઓ બી બચ્ચા પર ભુલમાં ફેંકી દીધાં; પણ કંઈથી ગુરે બનાવ બને, ને તે નીરદોશ બ્રાજકો ભોંય પર પડી હાથનાં પગ નીચે છુટકાં જાય

તે પહેલાં, લીમછએ ઘણીજ ચપલતાથી તે બચ્ચાંઓ છત્રી લીધાં; ને સર-
કસના કસરતયાજ ખેલાડીની માફક અંબારીનાં કોરા પર ઉભો થઇ બાઉ
કરીને, ઘણીજ નાનુક અદાથી હસીને પોતાની વેર્કોંગ સ્ટ્રીકનાં વાંકાં મુંડાંમાં
તે બચ્ચાંની ચઢી ભેરણીને લાંબો હાથ કરીને “આય બચ્ચુ” તમારું છે કે,
માયછ” “આય બુવકુ તમારું છે કે,” કરીને તે બચ્ચાંઓને તે લોકની ધાસ્તીથી.
હુજતી માદરોને સપુરદ કરેનો, જેમ કરવા પહેલાં એ એની હમેશની હાથચાલા-
કીથી એ બચ્ચાંઓનાં હાથમાંની મુનાની બાંગરી સેરવી લેવાતું ચુકતો નહી.

આ પ્રમાણે છત્રી લીધેલું એક બચ્ચુ ભુલમાં એક કુમારી બાઇને
“બાનુ, આય રહયો તમારો બાબો” કરીને સોંપવા જતા તે બાઇના બાઇ-
ઓને હાથનો માર જમતાં એ જરામાં બચી ગયો. એના આવા છબરડા
પછી, મેં એક વડીલ મુરખી ભઈ તરીકે એને સલાહ આપી, કે હવેથી તું
મુંગો મુંગો જેખી પોરયાંઓ ઉપરથી પડે તે બધાં એક ખાલી કોથરામાં એકઠાં
કર્યા કર. તે લોકનાં માય આપ આવીને તે લોકને ઓરખીને પોલીસ ચોકી-
પરથી લઇ જશે, નહી તો ભલ્લ કરવા જતાં નહેમે દો જુતીયાં જેવું
ચઇ જશે.

અહીં કોઇ ચત્રીતરા છોકરાએ હાથીની પુછરી સાથે ફટાકડાની ઝુરી
ખાંધીને સલગાવી દીધી. પોતાના દક્ષીણ દીશાના છેડા પર અચમુચ મુરંગ
કુટવાના અવાજે સમજી, મથુરાપ્રસાદે ગભરબને દીવાના મીસાલ નાશવા માંડ્યું.
લીમછએ અંબારીમાં મુકેલો પીવાના પાણીનો કુંજો હાથીની પુછડી પર
ખાલી કીધો કે સવગેલા ફટાકડા યુજન બચ, પણ તેથી તો એ જનાવર
આગ ને રેલ બેઠ સાથે આવેલું સમજીને વધારે ભડકીને નાશવા માંડ્યું.
માહવને એને ઘણો સમજાવ્યો કે “એટા મથુરા, મત ડરો. એ નો ખાલી
આતશખાછ હય. તુમને તો મયલને જંગમે તોપોંકે ખોડનાક આવાઝ મુની
હય. આજ ઇતના ડરપોક કાહેકુ હોતા.” વગેરે કહીને એણે ઘણોખી પડાવ્યો,
પણ એ ભડકેલું જનાવર શાંત પડ્યું નહી. એની એવી નાશભાગથી બચા
ને લીમછવાલી અંબારી, દરીયામાં મોજ પર યુચ તરતો હોય તેમ ઉપર

નીચે હીચકા ખાતી હતી. મથુરાની મોહકાનમાં આખી સવારીની રહેઠાણ ખોરવણ ગઈ. નગારખાતું, ટકોરખાતું ને તોપખાતું 'મરુ' છુટું પડીને આરવાય ચર્મી ગીયું, ને ઢોલીઓ ને ટોપચીઓ પોતાનો જન બચાવવા નગારાં ને તોપો બગલમાં મારીને જે પહેલું ઘેર મથ્યું તેમાં ભરણ ગીયા, પણ પોતાની ફરજ નીમકહલાલીથી બચવવા લાંથી ખી નગારાં વગાડવાતું ને તોપો ફેડવાતું આશુ રાખ્યું.

અમરાંઓની ચીચયારી, બચ્યાંઓની ધાસ્તીની કીકયારી ને બહાદુર મરહોના ડચકાં ખાવાનાં હૃદયભેદક અવાજોથી, ગોયા દોજખખાતું ઉઘડ્યું હોય તેવો દેખાવ લાગતો'તો. સૌ બચાને તેની સરજત પર છોડી પોતાનો જન બચાવવા નાશવા લાગ્યાં. લીમજીએ માહવતને હાથીને ચમટા તોડવા કહ્યું કે જેથી એ ઉભો રહી જાય. માહવતને એ ભવામણ પસંદ નહી પડવાથી એણે લીમજીને હાથીનું પુછરું કડવા કહ્યું કે જેથી હાથી ગભરતને ચોભી જાય!

બચો ખીચારો ઉભો થઈ, અંબારીના બેઉ બાજુના કટેરા પકડી ઉમરે પુતી જેવો થઈ જઈ, ફરીયો લાગ્યો હોય તેમ ઉઘડી કરવા લાગ્યો, ને અમારી પર છેડાયો, કે કમગખતો તમે લોકોએ અંબારીમાં, એક બોઘડું યાને Life Belt રાખ્યો હોતે? હું તે પહેડીને બેધડક નીચે કુદી પડતે. મેં ત્રણ વખત જમીન પર ગોઠાં નખાવ્યાં, ને એને કુદી પડવાની ભલામણ કીધી પણ તે પહેલાં તો હાથી હમણે સેંકડો શીટ આગલ નીકડી જતો.

લીમજી ખી બધાની છેલ્લી ઘડી આવી પુગેલી સમજીને, બચાનો માન મરતબો ભુકી જઈને એની પાસથી છેલ્લા બે મહીનાનો ચઢી ગયેલો પગાર માંગવા લાગ્યો કે "મહેરખાન મુરખી સુઝતાન, કંઈ ગજવામાં રોકડું હોય તો બે મહીનાનો ચઢેલો પગાર ચુકવી આપો. મને અત્યાર સુધી કંઈ એની અધીરણ નહી હતી પણ હમણાનાં ચારીક મામલામાં તમે નામદારની મમઝ બપઢને કંઈ કશું થયું તો હું તદન બાપલા વગરનો થઈ જવશ."

બચાએ એને ધીરજ આપી, કે સૌ સાફજ થશે ને આપરાં મોંના હસ્તાં થશે; પણ એણે ઘણીજ અજીઘ કીધી ત્યારે બચાએ એને પાટલુનનાં ગજવામાંથી પોતાનો સુનાનો ઘડીયાળ છેડો કાઢી આપ્યો ને આંખમાં આંસુ સાથે કહ્યું કે “લે, આ મારી આખીરી નીશાન છે, તે તું પહેરજે ને એને રોજ સવારે આઠ વાગે ચાલી આપજે ને બનતાં મુઝી રટાનડડ ટાઇમજ રાખજે. તું કોઇ વખતે કબરસ્તાનમાં પીકનીક આવે તો મારી કબર પર બે ગમનાં આંસુ ખેરવજે, ને તે પર થોડીક અગરબતી બારીને બે અથાઉવેરીયા ભણજે.”

લીમજીએ એને સંધ્યારો આપ્યો કે, “મારા મુરખી માલેક, તું એ વિશે અંદેશો ના રાખ. હું રોજ તારી કબર પર એટલું રડસ, કે તું ને અંદર સુતેલાનેખી સરદી થઇ આવશે.”

આ બધી વાતચીત વખતે મથુરાપ્રસાદ તો આંખ વીચીને આડો અવલો દોડયાજ કરતો'તો. લીમજીની બાજુમાં ઉભેલી પેલી બે બાંડીઓ, તો દેહશતને મારે રડવા પડી કે “ઓ ઝાલીમ આસમાન, અમે બેચુનાહ નવંજવાન બોદનાક મોતે મારયાં જઇએછ. ઓ ! આ અમારી આખીરી ઘડી છે. હમુને બચાવ ને પછી તું જો કે અમે બેઉ તું ને તારી મહેનતનો બદલો કેમ આપ્યેછ !”

લીમજી એ બેડેને સંધ્યારો આપવા લાગ્યો. “ના ડરો, ના ડરો. હું તમારી બોરડુમાં ખડો છઉં, તો એવા સો ગાંઝા હાથીઓની મકદુર નહીં કે તમારા એક બાલને બી ઇજ પુગાડે. મે મુંબઇમાં મોટે ઘેરનાં પારસી ને મુરોપીયન બધરાંઓને એથી બી વધારે ખુરી આકતે ને હાંદેસાઓમાંથી બચાવેલાં છે. આ તો મારી હીમતની એક ઘણીજ નાચીઝ કસોટી છે. બાનુઓ, તમે ના ડરો.

દુખમાં ફસેલી બાળાઓને મદદ કરવી, મારી ફરજ છે.
તમે જરા ધીરજ ધરો એવી મારી અરજ છે.

મરદ બચ્ચાના સંધ્યાસાની તથુને, મોટી ગરજ છે.
પઈસા હું ખરચી છુટશ, જો કે માથે મોઢું કરજ છે.”

હાથીને મેં લાલ વાવટો ખતાવી અંટાવવાની ઘણી બી કોશેશ કરી.
રમકડાંતું મોઢું મોંતું પહેરીને એને બીચરાવી બી જોયો, એની સુંઢ એંચી
કહારી અંદર બે ગાંઠ બી માર્યા પશુ ગભરાટથી ઝુતતી બનેલું એ જનાવર
શાંત પડ્યું નહીં અને નડી માન્યું કે કમખખત બચાની તાજપોશીનો સુઆરક
હીંગામ મમખાર માહેનમ પોસીમાં બદલજ જશે, પણ તેટલાં બચાનાં નેક
આપદાદાઓના પુન આડે આવ્યાં, અને મસ્તી પર ચઢેલો હાથી રસ્તા પર
ખડેલી કેરાંની છાલપરથી સરી પડ્યો ને નીચી મુડીએ ટપકજ ગીયો. ને
બચાજી મહાવતના માથા પરથી ધુટખોલ મીસાલ ઉડી જઈને જમીન પર
ઘોસમોરડુ થઈ ગીયા. મેં ને લીમજીએ એવણને ટેકો આપી ઉઠાડ્યા, ને
અશે કપડાં સાફ કરી નાખ્યા. હાથીનો પગ ભાંગી ગયલો માત્રમ પડવાથી
હાથીને એમખ્યુલંસનાં આદમીઓ રટ્ટેચર પર નાંખીને હોસ્પીટલમાં લઈ ગીયા.

બચા નામવર એક ઘોડા પર સવાર થયા ને દરબારગઢ તરફ જવા
ઉપડ્યા. લોકોએ પોતાના સરતાજને આફતમાંથી બચી ગયલા જોઈ તરતજ
રસ્તા પર એક શુક્રચુખરીનું જશન કરીધું. જે કેરાંની છાલની બરફને નામવર
સુલતાન મોતના પંજમાંથી બચી ગીયાંતા તે છાલને સોનાની ફેમમાં જડી
શાહી દરબારમાં ટાંગવાનો નામવરે હોકમ કરીધો. કેરાંની છાલના આ બનાવથી
અને જાતજાતનાં વીચારો ઉપજ્યા કે ઇસાને મગરૂરી શા માટે કરવી
જોઈએ? જે કેરાંની છાલને આદમી તુચ્છકારથી ગટરમાં ફેંકી દેય છે તેજ
છાલ બાળે વખત મગરૂર ઇનસાનને ગટરમાં ફેંકી દે છે.

ન સમજ મગરૂર ઇનસાન-કેરાંની છાલને તું તુજ,
એજ છાલ પરથી ટપકતાં નીચી પડશે તારી મુજ.

એ શાહી સવારી પોતાની મંઝીલ પુરી કરીને દરબારે ખાસના મહેલ
પર આવી પુગી. અહીં દરબારમાં મુખ્ય દરવાજાના ઉંચર પર સમન તરીકે
લીમજીએ બોંબ ચઢાવેને બકરો કાપ્યો. એને માદસોરમાં મહારાજાની દસોરની

સવારી વખતે ભોગ તરીકે પાણનાં ડોશાં ઝટકાવવાની આદત હોવાથી અર્ધાંબી સોદોની તાંબુખી ને અન્નપત્રી વચે તકવારના એકજ ઝટકાથી બકરાનું ડોકું ઉઘાવી દીધું. એણે ઘણીજ મગદરીથી પાટલુનમાંથી ખમીય જલાર ખેંચી કઢાડીને સોદીથી ખરણપત્રી તકવાર નુજી નાંખી. ચોખ્ખાંરે હવે સુલતાનની નેકી પોકારી:

દયા રહે કીરતારકી, બરા રહે બંડાર.
તારા નામનો ડોકો વગાડે, કામુશ ને કંદકાર.
ચંદ્ર ટલે, સુરજ ટલે, ટલે પૃથ્વી આકાશ.
સીતારો તારો ખુશંદ રહેશે—
જંઘુધી હોશે લીમણ મંચું તારી પાસ.”

ખયાને આઠ મજામુત ગુલામો થોડા સુધાં કંચકીને તખતની પાસે લાઈ આવ્યા. ખયાએ થોડા પરથી ઉતરી તખતને એ વખત પગે લાગી ઉપર બેઠક લીધી. આખી દરબારમાં સરકસનાં તંબુની માફક ચોતરફ ચઢ કિતરતી પાટયાંની બેઠકો દીવાલની સાથે જડી લઈને તેના ત્રણ વરગ, ઓરકેસ્ટ્રા, ગેગેરી ને પીટ બનાવવામાં આવ્યાંતા ને તેની ત્રણ, દોઢ, ને રૂપીયાની શી ખાસોઆમ કોઈને માટે રાખવામાં આવી હતી. હવે તમામ મીજલસે અને અમીર ઉમરાવોએ પોતપોતાના દરબાન પ્રમાણે ગોઠવઈને દરબારમાં બેઠક લીધા પછી, એક કમનસીબ તકરાર પરથી એક નાખુશ મીનાકેસો કિબો થયો, ને દરબારની શાંતી ને ખુશી ખુશીમાં ગંબીર ખલલ કીધી.

દુરદરાજ હાંદુસ્થાન વેરથી લાખી મુસાફરી કરીને, પોતાના ભાઈબંધ રાજવંશી ખયાને પોતાની હાજરીથી જાતે માન આપવા પધારેલા એ રાજવંસી મહારાજાઓ એમાં ચઢતો કોણુ, કોણુનો દરબાને મોટો ને કોણુ આગલ એસે એ જાળદ પર તકરાર કરતાં મરજ પડ્યા. એ બેઉ રાજાઓને બ્રીટીશ સરકાર તરફથી સતર સતર તોપનું એક્સરખું માન હતું. પણ એકનું કેલવું એ હતું, કે એવણુને નામદાર શહેનશાહ તરફથી રાયબહાદુરનો ખેતાખ એનાયત થયેલો હોવાથી ને બીજાને ફક્ત રાયસાહેબજ હોવાથી એ

નામદારનો અધીકાર તે દરજ્જાને જરૂરી ગણાવો જોઈએ. બીજાની તકરાર એ હતી કે ખેતાબનો સવાલ બાબુએ મુકતાં, એ બેમાંથી એ નામવરને પોતાને એખલાને જીતત ગુજન મહારાણી વીક્ટોરીયા તરફથી રાતના સુતી વખતે છતરી ઓઢીને સુવાતું માન મહેલુ હોવાથી એને દરબારમાં બેમાં આગલ પડતી જગા મલવી જોઈએ. એ તકરાર વધી જતાં એ સરદારે પોતાનો શાહી દરજ્જાને ભુલી જઈ હાથોહાથ થઇ ગીયા. ને એકેકને છુટી ખુરસીઓ મારવા લાગ્યા. એ બેઉના રસાલાના નોકરો પોતપોતાના સરદાર તરફથી હીમાયતે નીકળી છુટા હાથે મરાવા લાગ્યા; ને જરાવારમાં ત્યાં નાહલું જેવું હુલડ થઇ રહ્યું. બંન્ને ખુમ પાડવા લાગ્યો કે મારા લાખો રૂપ્યા ખરચેલા પાણીમાં જયજ ને એ લોકોએ મારી તાજપોશીની માય મારી નાંખીજ. બંન્ને બેઉનો જાની દોસ્ત હોવાથી વચ્ચે પડીને સુલેહશાંતી ફેલાવા ગીયો; તે એના પરબી એક ખુરસી આવી પડી ને એની નસકોરી ફોડી નાંખી ને રીસ્ટવૉચ ભાંજી નાંખ્યું. ને ધકાધકામાં એની રેશમની ડગલીના કસ-ટુટી ગીયા એટલે એણે ડહાપણ વાપરીને તખત પર આવી જગા લીધી.

આખરે યુંબાના પાણીનો મારો ચઝારીને લડાઈ બંધ પાડવામાં આવી ને બંન્ને નામવરે કાયુની ખીનત્ર કોડની ચોપડીઓના પાના ઉઠાવી, દરબાર જેવી જાહેર જગામાં પોલીસનું લાઇસન્સ લીધા વગર ને Amusement Tax ભરવા વગર મારામારી કરી સુલેહનો ભંગ કરવા માટે એ બેક રાજ-વશીઓને ત્રીસ ત્રીસ રૂપ્યાનો દંડ કીધો ને બે વરસ સુલેહ જાળવવા સારી ચાલના જામીન લીધા. જે દંડની રકમ વસુલ થાય તે તેમાંથી ભાંગેલી ખુરસી દરસ્ત કરાવવા માટે પચીસ રૂપ્યા ખર્ચનથીને આપવા હુકમ કીધો. પણ એ બેઉએ દંડની રકમ તરતજ ભરી દીધાથી બેઉને દોઢ દોઢ રૂપીયો ટીસકાઉટ કાપી આપવામાં આવ્યું.

આ મારામારી બંધ પડનાં ચોપડાંરે બાંને ખુદદ અવાજે પુકાર કીધો "ચુપચાપ, ચુપચાપ; મનચાપ, પોઠાચાપ. મોઢું બંધ કરી કીયામત પર ધ્યાન આપો. ધાંધલ કરનારને પોલીસના હાથમાં આપવામાં આવશે."

દરબારમાં ચુપકીદી દેલાતાં હું હવે ઉઠીને ઉભો થયો ને ખંખાર મારીને ચલાયું. “મહેરબાન બાનુઓ ને ગ્રહસ્થો, (ધણા પગેણાઓના પોકારો મહેરબાની કરીને અમુને ગ્રહસ્થ કહીને ગોલાવો નહી) બહાદુર સરદારો, ખુઝારગી ધરાવનારા કાણુઓ અને મુદ્દાંઓ તેમજ ખાસો આમના કામેલ ખુશયોર મેખરો, તાજપોશીની ક્રિયાનું ગંભીર કામ શરૂ થાય તે આગમજ કોરોનેશન કારોબારી કમીટીના ઉપપ્રમુખ તરીકે હું દરબારત મુકુંછ, કે આજની આ દખલ્યા બરેલી મહેરીજ ને મીટીંગનું પ્રમુખસ્થાન લેફ્ટનન્ટ લીમશ કાવારાણા ઉદ્દે લીમ જાદીરાણાને આપવું, તેમજ આગલી મીટીંગોના કામ-કાજની મીનીટો મહેરબાન પ્રમુખ સાહેબે વાંચી સંભલાવવી. હું કમ્પુલ કરુંછ કે અહીં હાજર રહેલા ધણા અમીરો, સરદારો ને તાયફાના મત્રીકો ઉમરમાં લીમશ કરતાં જયાદ હશે પણ મરાઠી ભાષામાં ફારસી કેહવત છે કે:—

“ખુઝારગી બે અકલ અસ્ત, ને બે દહારી
તવંગીરી બે દેલ અસ્ત, ને બે પુટયાંદારી.”

યાને એક આદમીની લાયકાતનું માપ તેની અકલ પરથી આંકવામાં આવે છે, નહી કે દહારીની લાંબા પરથી કે ઉમર પરથી. હું એક ચીજ તમુને ખાસ ખાનગીમાં જણાવુંછ કે આ મીટીંગનું પ્રમુખસ્થાન એવણુનેજ આપવામાં આવે તો આજની કોરોનેશનની કીયાતો અરધો ખરચ એવણુ પોતાનાં ગજવામાંથી આપવાનું કમ્પુલ કરીવુંછ. (લીમશની જોસબંધ તાલીઓ ને “હીયર, હીયર વેલડન”ના પોકારો) જે એવણુને પ્રેસીડન્ટ નહીં બનાવવામાં આવશે તો અહી ભાષ્ટચારનો ભંગ થશે ને કોટલાં સેકવા ને કનોરાં રંગા-વાની ધાસ્તી રહેશે. (લીમશ એની તપકીરના રમાલથી ખંજરની ધાર સાફ કરેછ !)

આ સમજી અમારી વીરધ પારટીના એક હરીફ ઉમરાવ ઉસમાનબેગનું પાકી આવ્યું. “ગુસ્તાખી માફ હય મીં મંચેર મવાલી, મગર એ તુમ બાત કરતા હય, કે વાલ ચાવતા હય? કયા તુમારા પારસી લોકકા બાપકા ઇધર અફઘાનીસ્તાનમેં કુછ દાપા હય, કે હમારી કોમકા છતના બાપ પાક મોકકે

‘પરખી તુમ મળલીસકા પ્રમુખપણા’ એ તુમારા બુખરી બારકસ પારસી બાઈ-
અધેકુ દેના આહતા હય. તુમ દેનો મવાલી આદમીકું બંબધમે પીછાનતે કોન
હય? ખાલી ધિર કાબુધમે આકે શાહકી ખુશામદસે ઇતની બડી ઇઝત
પાઈ હય. મળલીસકે હાઝીરે સાહીબાનકી ખીદમતમે મય એ દરખાસ્ત પેશ
કરતા હું, કે ઈસ મેહરીલકા પ્રેસીડંટ વઝીર ઇમદાદખાનકું બનાયા જય.
તુમ ઇતના છોટા લઘુમની પારસી કોમકા ઇધર કુછ દાવા ચલ નહી શકતા.
તુમકો joint electorate કયુલ કરનાહી હોગા. તુમકો એ ખાત પસંદ
નહી હો ઓર તુમકો કુછ ફર્યાદ કરના હો તો મીં માણેકજી પટેલકો બોલો
નહી તો રાઉંડ ટેબલ કોનફરંસમાં જવ. (વઝીરની તરફેણવાલાઓ-વાહવા,
વાહવા, બાવો કયા ખુબ. એ પારસીકો ઠંડા કર દીયા.)

આ ગુસ્તાખી ભરયા સખુનોથી લીમજી છેડઈ પડયો ‘અરે તમે પહાણો
શું અમારા પારસીઓની કદર બુજતાંતાં! ધન છે સરદાર સુલેમાનને કે
એવણુ સ્વરાજ મેળવ્યા પછી હિંદુસ્તાનનું રાજપાટ ને રાજની લગામ પારસી-
ઓને સોંપી રીઝાયર ચઈ જવા માગેછ કે પારસીઓ રાજ કરે તો હું ખુશી
મારો ખુદા ખુશી. એ તે જીગર ને એ તે લાયકની લાયક કદર! (સામી
‘પારસીના અચાજો-તારે હિંદુસ્તાન જવ અહીં શું ધુળ મુકવા આયાછ?)
અહીં ગરબડ વધી પડતાં એક જણે બચાને Closure લાગુ પાડીને દર-
ખાસ્તની બાબદમાં Poll લેવા કહયું. બચાએ પોલ લેતાં લીમજી ને ઇમદાદ-
ખાનને સરખા વોટ મલેલાં હોવાથી બચાએ પોતાનું કાર્ટીંગ વોટ લીમજીની
તરફેણમાં આપ્યું ને લીમજી આ બખ્તાવર મીંજલસતો પ્રેસીડંટ બાને
માસ્તર ઓફ સેરીમનીઝ નીમાયો.

એણે જીલ બહાર કાઢીને ઇમદાદખાનની ખીજ પાડીને ટેનીસ મેચમાં
સ્કોરર બેસેછ તેવી હાંચી લાલ બનાટની પ્રમુખની ખુરસી પર બેઠક લઇ
પ્રમુખના ઘંટાનો ચાજ લીધો.

દરબાર શાંત ચતાં એણે ઘંટો વગાડી દરબારનું કામ શરૂ થયલું જાહેર
કીધું. એણે પ્રોગ્રામ વાંચીને જાહેર કીધું. કે આજની કીયા કામનો આઇટમ

નંબર વન નામવર અમીરના માથાં પર એના મરહુમ ને મશહુર નયાગાન બાબરનું તાજ મુકવાનું છે. જે તાજપોશીની દબદબાભરી કીયા અરવી કીમને કરવાનું બગદાદના વડા કાજીજી ફકરુદ્દીન નુરે એલાહીએ કોન્ટ્રેક્ટ લીધું છે. હવે એ મીનીટમાં નુરેમંદ આફતાખ ખાખગાહમાંથી બેઠાર થઇ પોતાના સોતેરી રથમાં આકાશમાં બહાર પડશે ને તરતજ કીયા કામ શરૂ થશે માટે તમો મહેરબાનોને અરજ કરું છું કે મોનના જેવી શાંતી ને કબરસ્તાન જેવી ચુપકીદી અખત્યાર કરજો.

એણે હવે બાંગ મારી વીજલીવાલા એનજીનીયરને હુકમ કીધો કે બચા નામવરના કોઠાં પર ભબુકદાર લાઇમ લાઇટ ફેંકે ને થોડી લાઇમ લાઇટ મારા પર બી આવવા દેજો કે હું બી જરા ચલકી નીકળું. મહેરબાન કાજી સાહેબ, હવે આપના મુખારફ દસ્તે તાજપોશીની કીયા શરૂ કરો. તરતજ તમામ હોલમાં વીજળીની રોશની ઝમકી રહી ને બચાના બદન પર ભબુકદાર તેજસ્વી અઢીસો હોર્સપાવરની લાઇમલાઇટ ફેંકવામાં આવી. કાજીજી જેવણ આટલો વખત નીખ્યાએ પોતાના બાલ હોરતા'તા તેવણ હવે પોતાની બેઠક પરથી ઉભા થયા, આખી મીજલસને એ હાથ જોરી ત્રણ વખત સેઝદો કીધો. ને અમોરાને ગાંઠ મારીને ડગલાના કોલરની અંદર ખોસી દીધો. એવણે લાંબુ ભાસણ કરવાનું હોવાથી ગલ્ત ખખરે નહી કરીને જેઠીમઠની લાકડીનો ટુકડો મોંનામાં ચુસવા નાંખ્યો ને બચાના તખતના પગથીયાં આગલ જઈ બચા સાંમે ગુંઠણ મંડીયે પડી બચાના પગ સ્લીપરમાંથી બહાર કાઢી તે પર હાથ ફેરવીને ચુંબન કીધું ને તખત નીચેની ખાક પોતાના માથાં પર ભભરાવી. એ હવે ઉભો થયો ને ઘણુંજ માન ને ઇજ્જતથી બચાના માથાં પરથી પાધરી ઉતારી એક ગુલામના હાથમાં પકડેલી ચાંદીની ત્રેમાં મુકી.

બચો એ પાધડી ખાસ મોઝાઓ પર વરસ છ મહીને પહેરતો હોવાથી મેં જોયું કે એ પડત પડેલા પાધડીમાં કચ્ચતરે માલો બી આંધ્યો'તો. કાજીએ હવે દરબારના ખાસ હન્ગમને બોલાવી બચા નામવરના માથા પરના બાલ ઝીરો નંબરની કંઝીયે હોરવાનો હુકમ કીધો. તરતજ બચાની ગરદન આસ-

પાસ હેરકટીંગ સેલુનની માફક એક મોટી અતરથી મગમગતી ચાદર લપેટી લેવામાં આવી. મેં ઘણીજ તળુમલથી સુતેરી ગીલીટતી એક મોટી આરમી બચાની સામે એ મોંનું જોઈ શકે તેમ ધરી ને એનાં He is a jolly good fellow ના સરોદો ધચે હજમે એક તદન નવીજ ક્લીષે એક રેશમી બાલ એના શાહી માથા પરથી છુટો ફીધો. એ બાલ બચાના હુકમથી ચાંદીની પેટીમાં મુકી તરતજ આગમાં દાટી દેવામાં આવ્યો ને તે પર તેજ દીવસે એક કપર ચણાવવામાં આવી. હજમે હવે એ નામવરનાં માથા પર હેરકુશ ને લાઇમજીંસ નાંખીને માથાની મજબુત ચંપી કરી બાલનો વચમાંથી સેટો પાડ્યો. કાંઈ સાહેબે હવે આપસના રેફરીન્ડરમાં મુકાવેલું શાહી તાજ રેફરીન્ડરમાંથી બહાર કાઢી તેને નળની નીચે સાત ચખત સનલાઇટ સોપે ધોયું ને પછી તુવાલે નુઝી સાફ કરી મેટલ પાલીશથી ચલકતું કરી તખતની સીડી પર ચઢી જમને ઘણીજ તાઝીમતવાળેથી બે હાથે તે બચાના માથા પર મુક્યું.

તાજ માથા પર ગોઠવ્યા પછીજ માલમ પડ્યું કે બચાના નક્કીયેર જેવા માથા કરતાં તાજ બે નંબર નાંતું હતું. અધુરામાં પુરું બે દહાડાં આપસમાંની પેટીમાં મુકી રાખેલું દોવાથી એ જરા સંકાચાઇને સાંકડું થઈ ગીયુંતું. બચો જરાબી હાલતાં તાજ એના માથા પર ઉંચે નીચે ડાલ્યા કરતુંતું. બચાએ ચીરડાંને તાજને ધુટણમાં ભેરવીને બે હાથે ખેંચીને પહોંતું કરવા માગ્યું પણ ફોકટ. લીમજીએ તરતજ ઉંઘાડે માથે સરદી લાગી આવે એ ધાસ્તીથી બચાના માથા પર ફલીંગરતું કોટલું પહેરાવી તરતજ પોતાના ઘડીપાલના છેડામાંથી સ્કુઝાઇવર કાઢી તાજના બેઉ તરફના બંને ઇસકોરા દીક્કા કરીને તાજ બરાબર માથા પર શીટ બેસાડી આપ્યું. એકસોએક તોપ તરતજ ફાડવામાં આવી ને આખી મીજલસે ઉભા થઇને એકે અવાજે ઝોરગત પર ઇસ્તુ ભાષામાં God Save The King નું રાજગીત ગાઈ સંબલાયું.

શાંતિ ફેલાતાં કાંઈ સાહેબે આંખ પર ચશમાં ચઢાવી બે હાથ જોડી કાળા આસમાન તરફ ઉંચકીને દુવા ગુજારી, “ઓ ગેબી ને મીનેઇ જોહાનના

કદીમ એના તાન્ને તખ્તને, તું કરજે આખાદ
રાખજે તે સાથ જોડાયલાં, ધનસાદ ને દાદ
ફરાખ કરજે તું જ્યાદા શાહતું ચક્રમાલ
હકત એકલીમમાં રાખજે એને ખુશાલ
ગમખારી દુખ દરદ કરજે સંધા દુર
રાખજે સર્વેને ખુશાલીથી સદા ભરપુર.

તેલ પુરજો કે અંદર માકર નહીં થાય. એ તાજ પહેરીને કલખમાં કે હોટખમાં ના જતો, નહીં તો એને બદનામી ને બેઝઅતીનો દાવ લાગશે. તારા સાહી દરજ્જા ને ખુલ્લું ઓધાની નીશાની તરીકે આ સુનાનો ચરખો અમારી તરફથી કબુલ રાખ કારણ કે ચરખાથીજ દેશની ને રહયતની ઉત્તંતી છે. એજ ચરખાએ ગુલામીતાં બંધનમાં કેદ પડેલી કોમોને આઝાદી અપાવી છે. તે ને તારી રહયતે "ચરખા ચલા ચલાકે લેયગે સ્વરાજ લેયગે" પ્રભાત ફેરીમાં ચાલુ ગાંધને દુશ્મનોને કાપુલમાંથી નસાડયાછ. દીન ધરમનો તું બચાવનાર ને નેગેહબાન થજો ને મોહલે મોહલે મસજીદો, મંદીરો ને અગીયારીઓ બંધાવજો. પણ બપાવા, એ બધું બંધાવે તો સાથે નીમાવ ફડનોખી બદોબસ્ત કરજો, નહીં તો હીંદુસ્તાનમાં એમ નીમાવ ફડ વગર બંધાવેલી ઘણી અગીયારીઓ ને મંદીરો પૈસા વગર સળડેછ.

સરફરાઝીભર્યા ખુલ્લું સીતારેતાં બાદશાહ, હકીકતેસ્વર જમીન પર તું પાદશાહી ભોગવજો. તારા સંઘલા દુશ્મનો ઉધા પડજો. ને તે લોકને પેટમાં પથરી ને ગળામાં કેનસર થજો. તું સદાકાલ અમન ચમનમાં ખુશાલ છુદ્ગી ગુન્જરજો. તું પાના રમવા બેસે તો તારા પાનામાં હમેશ જોકર આવજો. આપ નામવર માટે નીચલી પહેરામણીઓ જાહેર થઈછ.

(૧) તમારી ગરીબ રહયત તરફથી કોસમેટીકના ડગા નંગ ત્રણ ને ખીમો છુંદવાનું મસીન નંગ એક.

(૨) મુબ્બતની બજારગેટની જાણીતી કાવારાણા ને વાસનીવાની કંપની તરફથી ચીનઇ હોબરયાંનાં પંદર દાખડા ને સેલ્યુલોઇડના બાબા ડગન ચાલીસ.

(૩) દમણના વડા પાદરી તરફથી પાપટ નંગ બસો ને આફ્રોન્સો આપુસ નંગ ત્રણસો.

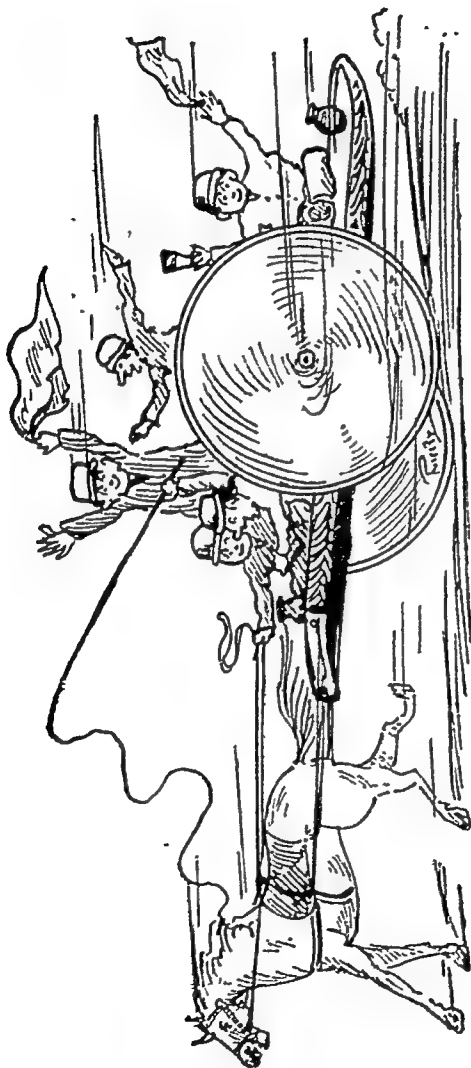
(૪) મુબ્બતમાં બંધ પડી ગયલી "હિંદ દેશી સમાજ નાટક કંપની" તરફથી સ્ટેજ પર વપરાતી પતરાની તલવારો, બાલાઓ ને ખંજરોની એક પેટી.

(૫) ધરાનના શાહ રેઝાખાન તરફથી જરદાલુના કાથરા છ ને નવઢ ગોખરની ગુણુ દશ.

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.

Ph: 42483.

Grant Rd., BOMBAY.

ધભરણ હમે જોવા લાગાં અધાં દોરા ફરી,
ઉલ્લી પુછીએ ઘોડા નાહો લાઇને હમારી ગારી.
પૈડાં અધાં યું યું બોલે કામચેન ખરખર હસે,
પ્રીકર હમેને ઝોટલીન હતી જૈરી રંડા જશે.

(જીવો પાનું ૬૧)

YOUR CHOICE · SELECTION!

Here it is

AMERICANS ALL.

Dodge Brothers

Distinguished Six.

Known the world over for their dependability, durability and Sound value.

Dodge Brothers Trucks.

The best that Dodge Brothers have ever built. Economy—Low Prices—Dependability as always.

$\frac{1}{2}$ ton, $\frac{3}{4}$ ton, $1\frac{1}{2}$ to 2 ton and 2 to 3 tons available.

Chrysler-Plymouth

SIX

A Car of new motoring thrill!

Big, roomy, fast and economical that Chrysler has ever built.

Chrysler Motor cars.

For performance and for value, the Chryslers are the distinctive motor cars of the season.

The Chrysler Six, the Chrysler Airflow Eight and the Chrysler Airflow Imperial Eight available.

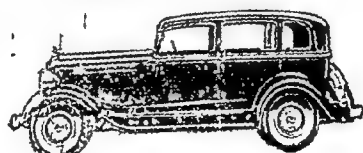
ALL-BRITISH TRIUMPH CARS.

A car of maximum pleasure at minimum cost.

MOTOR CYCLES.
INDIANS, the America's smartest and DOUGLAS, the British Super Motor-cycles.

Telegrams:

"Cyclosters."

Telephone:

40585.

Sole Agents:

Bombay Cycle & Motor Agency, Ltd.

534, Sandhurst Bridge, Bombay, 7.

Branches · LAHORE & AHMEDABAD.

કાજીજીએ હવે અયાનાં જમણાં હાથ પર એક લીધી ને અયાનાં માદર ઝરીનાં એગમે હવે ઉમા થઇ અયાને એક મોતીનો હાર પહેરાવી હાથમાં ગુલાબનાં ફૂલનો ગજરો આપી આવરણ લઇ કરાક દધને કટકા ફેડ્યા ને બોલ્યાં “એટા બયા, મારા લાડકવાયા સપુત, મારા તાજદાર શહેનશાહ, એસીયા ખંડમાં તારો સેતારો યુવંદ હોન્ને ને તારો વાવરો ચોગરદમ ફરકતો રેહજો. આ નોશીરવાન આદેલજી તરફથી ઉતરી આવેલું માનવંતું તાજ તારાં માથાં પર સદા કાયમ રેહજો. એટા, તારું માથું ખભાંથી દુર ચાલ તો ભણે પણ આ તાજને તારા સરથી છુટું પડવા દેતો ના. એક ઝંઝૂ માયની તુને ખરાં દીલની હવા છે કે

તપે તુજનું રાજ ને તાજ સદાકાજ
કરે નહી તુને હેરાન, તારા દહારાની ચાલ
દુરથી ચાલજો જો જોય રસ્તે ફેરાંની છાલ
રઘયતનો પછસો સમજજો તારા બાપનોજ માલ
આફતો વગર રેહવા માંગતો હોય તું ખુશાલ
બીછાવવા ના દેતો રંડાયલી બધરીને તારાપર જાલ”

અયો તરત તખત પરથી ઉતરી પડ્યો ને માનોઘઝતથી ઝરીના એગમને સલામ કરી બોલ્યો “માનવંત માદર, નામવર શહેનશાહબાનું મારી તાજપોશીની ક્રીયામાં કાપુતના લેડીઝ જીમખાનાના પ્રેમીડન્ટ તરીકે પહેલી મુબારકબાદી તમો બાનુ તરફથી મળેલી જોઇ હું ઘણોજ ખુશ ને અહેસાનમંદ છઉં. હું એટલીજ હવા ચાહું કે મારો બુઝોર્ગ બાપ યાને તમારો પ્યારો શોહર જે રમેટીઝમથી અકરી ગયલો હોવા છતાં આવી ગંબીર ક્રીયા વખતે બી છોઝરીઓને પાંસળામાં આગલાં બોંકીને હસાવે છે, તે હવે બહારનાં લકરાં છોડીને તમુનેજ સાચી મોહબત ને વફાદારીથી જીંદગી સુધી વલગી રહે.”

અયાનો બાપ સાકુ બીન કસ્ટુ એના કાન પર પડીને બોલવા લાગ્યો, “દીકરા બયા, આવી હરીખુસીની મીઝલસમાં તારી માયને દ્રઢાવી મુકી,

તું નકામો રંગમાં લંગ કરાવેછ. તું જાણેછ કે મેં બ્યારથી ઉરંગઉટાંગ વાંદરા મંગાવી પેલા રશીયન સરજન વોરોનોફ પાસે એપરેશન કરાવ્યુંછ ત્યારથી મને જવાન છોકરીઓ વચેજ ફરવા હરવાનું ઘણું ગમેછ, ને તારી ખુદી માયતો સ્વભાવ ને મોંહલુ ખી જોવા નથી ગમતું. હવે મારી તખીયત ઘણી મજેની લાગેછ, તેથી સર્વ ખુદી ખીખીઓને તલાટ આપી જાહેરખખર છપાવી હું નવો જનાનો ઉમો કરવા માંગુંછ. હું તો એ નવાં થોડાં ખુલ્લુઓને લઇને કોહોકાફના પહાડ પર નવું યુક્તીસ્તાન ઉભું કરવા માંગુંછ. થોડા વખતમાં તો બચાં છોકરાંથી ઘેર ભરછ જશે. પાંચ પંદર વરસ છવવો જોઇએ.”

બચાએ પપા ડીયરની આવી નફ્ટ વાત સમજીને કપાલ કુટ્યું ને જરીના બેગમે પોતાના ખાવીંદ પર ડોલા કકરાવ્યા કે “મુવા તું ઉમો રહે, તું ઘેરે આવ, જોની હું તુંને નાહવાનાં પાણીને વરે કેવી તવળાઉંછ તે?”

હવે સુલતાન સાહેબ બચાજી તખત પરથી નીચે ઉતર્યા, ને હાજર રહેલાંઓની ગરબડ શાંત પાડવા હતામાં બંદુકનાં ત્રણ બાર ફીધા. પાસેની ટેબલ પર પડેલા કુખમાંથી એક ગોટ બરફતું પાણી પી એવણે હવે ભાપણ શરૂ કર્યું. “અય મારા અઝીઝ અમીરો, સરદારો, જમાદારો, દફ્તારો ને મેમબરાને અંબુમને ઇસલામ ને સાહિબાને સલતનત, ખુદાતાલાની મેહરથી તેમજ તમો નામવરોની રઝામંદીના ટેકાથી હું આ પાક તાજ આખુશીયી સર પર ચઢાવું છું. અફઘાનીસ્તાનના રાજપાટ સાથની જવાબદારી, જોખ-મદારી, કરજદારી ને મારામારી તમારા હોકમ ને ઇચ્છાથી મેં સર પર ઉઠાવી લીધી છે; ને તેને હું દરેક રીતે લાયક નીવડતાની મારી બનતી કોશિષ કરશ. હું જોઇને ખુશી છું કે આ ખુશાલીની બઝમમાં મારા અઝીઝ દોસ્તો હાંદુસ્તાનના રાજાઓ ને નવાબો ઉપરાંત ચીંચપોગઝીના નામવર સુલતાન ને સાખરમતી જેલના વડા જેઘરે અહીં પધારી આ મેહરીબની રહિનક વધારી મને બેહદ માન આપ્યું છે. મારી આજની તાજપોશીની ખુશાલીમાં હું નીચલી નવાઝેસો મારી વફાદાર રહવત માટે જાહેર કરું છું.

(૧) મારાં રાજમાંથી હુંબાના ગોસ્ત ને સેકટાની સીંગ પરનો કર હું કાઢી નાંખું છું.

(૨) મારી રમ્યતમાં શાદી રામસનીતું બળર ઠંડુ થઇ ગયલું હોવાથી કાચુલમાં દરીયા કીનારે એક રેક્રેમેશન ઉભું કીધું ને ત્યાં દશ દશ કદમે બાંકો મુકાવ્યા હ ને બતીઓ ધીમી રાખવાનો ઓરડર આપ્યો. જુવાન છોકરા છોકરીઓમાં પ્યારનો જુસ્સો ઉશકેરાય તે માટે બાંક પર બેઠેલાં લોકો આગલ પ્રોફેસર ઇસકહાની રોમ્બો જુડીયટ ને શીરી ફરહાદના નામી કીસ્સાઓ પરશીયન ગઝલોમાં ગાઇ સમજાવશે.

(૩) સરકારી સુવાવડખાનાનો લાભ લેનારી બાઇઓને દરેક બચાં દીઠ એકેકી રેશમી સારી ભેટ આપવામાં આવશે. જોડ બચ્ચાંને જન્મ આપનારી બાઇને અઢાર કેરેટનું સુનાતું રીસ્ટ વોચ ભેટ મલશે.

(૪) હું રૂપ્યા પાંચસોનાં સરકારી બોંડ કાચુલની અંબુમનને એવી શરતે ભેટ આપું કે બ્યાજમાંથી દર આતવારે શહેરનાં આંધળાંઓને દોધીને હલવો મફત વહેંચવો. જો હલવા પર ભાવ વધી ગયલા હોય તો લેવરી વહેંચવી.

મીજલસના મહેરબાન સાહેબો, આ ખુશીની મીજલસમાં મારા અઝીઝ રસીકો કરનલ મંચેર ને લેફ્ટનન્ટ લીમજીએ મારી પર કીધેલાં અહેસાનોની જાહેરમાં ઉપકાર માનવાની મને તક મલે છે તે માટે હું ધણો ખુશી છું. અય મહેરબાન દોસ્તો, તમો બેડ મારી નજદીક આવો.”

એ શાહી ફરમાનને માથે ચઢાવી હું ને લીમજી શરમાતા બચા આગલ આવી ઉભા.

બચાએ હવે ખજાનચીને હોકમ કીધો કે આપણાં શાહી તોશાખાનામાંથી બે કીમતી ઝરીન સરપાવ લાવી-દરઆરમાં હાજર કરો. તરતજ બે ખુશસુરત બાંદીઓ પોતાના માથા ઉપર ચાંદીના ચોખા ચુંટવાના બે મોટા ખુમચાઓ લઇને હાજર થઈ જેની અંદર મોંઘાલટ કીમતી શાહી લેખાસો મુકેલા હતા.

એ હવે લાગણીથી ઉભય જતાં જીગરે ગદગદીત અવાજે બોલ્યો, “બહાદુર કયાની તોખમના, ફરેસ્તાઇ ખરલતના દયેર જરથોસ્તીઓ, મારા પર તમે લોકતું હદથી ઝીવાદ અહેસાન થયું છે. બે પારસી જવાનોએ આખી અફગાન કોમને પોતાના મરદખભર્યા ક્રમોથી જલેદાન તલક ઉપકારના બોળ નીચે દાખી નાંખીછ. તમારી મહેરબાની ને વફાદારીનો પુરેપુરો બદલો વાળવા સેવક ક્રમતાકાત છે લેકીન તમુને શાહી સરપાવ એનાયત. કશું તે નાચીઝ બખશેશ મારી તરફથી કયુલ રાખો.” એટલું બોલી એણે અમુને બેઉ જણને ઘણા પ્યારથી બગલગીરી કીધી.

આ તકનો લાભ લઇને લીમજી જેને સરકમ થયો‘તો ને રમાલ ધરે જીલી આયો‘તો તેણે બચાની રેશમી ડગલીએ સફ્ફથી નાક સાફ કરી લીધું. હવે હમે લોકોએ સીરપાવનો સ્વીકાર કીધોછ એ બતાવવા ખુમચાને વાંકા વક્ષી બાઈઝત હાથ લગાડી બાબુ સુકવા જતા‘તા તેટલાં વજર ધમાસુદાને કાનમાં ડુંક મારી કે કાબુલના શાહી તરીકા પ્રમાણે બાદશાહે ભેટ આપેશે લેખાશ દરબારમાંજ જીતાં કપડાં કઢીને નવાં પહેરી લેવાં જોઇએ, નહીં તો શાહતું અપમાન થયેલું સમજી જન જોખમમાં આવી પડશે.

અરરર ! આય શું રકાસ ! તરતજ વઝીરે તાલી ફેડી કે આર નવજીવાનો રેશમી ચાદરો સાથ હાજર થઇને ચાદરો બોલી તેના છેડાઓ હાથમાં પકડી લઈ તેના કામચલાઉ ઓરડો બનાવી અમારી આસપાસ ફરી વક્ષીને “ધનધન તે દાહારોરે આજનો”નું ગીત ગાવા લાગા. ને અમે એ ટેમપરરી તંખુની અંદર ભરખીને ભર કકડતી ઠંડીમાં બધાં જીતાં કપડાં આંગ પરથી કઢાડી નાંખી નવાં ઝરીન કપડાં પહેરી લીધા.

લીમજીનો રેશમી લેધો તંગ હોવાથી પગ પર ચરાવવા જતાં અડધો પાયજો એક બાબુનો ફાટી ગીયો ને એ બોલવા ખેડો કે હું હવે મરતાં આવા ફાટેલા લેધાં સાથે પરદાની બહાર નહીં નીકળશ પણ મેં એના લેધાને એ ચાર સેફ્ટી પીન મારીને દરસ્ત કીધો.

મને ભેટ મળેલા ઝરીન જોરાની અંદર કેડો વીધુ સંતાયકો તે મને

પગનાં અંગોદા પર કરડ્યો ને હું દરદથી તફડવા લાગ્યો પણ લીમછએ તરતજ અંગોદો ચુશી લઇને ઝેર હુકી નાંખ્યું.

પેલા ચાર નવજુવાનોએ પુછ્યું કે હવે પરદા હઠાવી લેવાની હમોને રજા છે? ને નવા ડ્રેસથી ખુશમીજાઝમાં આવી ગયલા લીમછએ ખાંગે ખુલ્લું અવાજે પોકાર્યું “હાં હાં ઝુરર હટાવ. ઇસ તમારોકા બાબ પહેલા ખતમ હુવા અબ બાબ દુસરા સીન પહેલા શુર હોતા હય.” તરતજ પડદા હઠાડી લેવામાં આવ્યા ને હમે લોકો દાખડાના ભુત મીસાલ બહાર નીકળી આવી શાહ નામવરને તેમજ આખી મીજલસને નમીને કુરનસ કીધી, ને ઓડીયંસે ખુશાલીની તાલીઓ પાડી એનકાર વનસમેર, “એક દફા ઓર હોને દો”ના પોકારો કીધા. લીમછ છેડછ પડ્યો કે “એ સત્યાનાસના ગેયલાઓ ઔર ઠંડીમાં એનકાર કરીને બે વખત કપરાં શાનાં બદલાવવા માંગેછ. ન્યુ-ઓનીયા થશે તો એ લોકોને કયો બાબ સારવાર કરવાનો છે?”

હવે વલતા નઝરાનાં તરીકે મેં મારી તરફથી Battle of Jutland માં મારા માસા એડમીરલ પેસતનજી કરકરીયાએ વાપરેલું દુરબીન બચાને નઝર કીધું જે એના ઇતીહાસીક બનાવને લીધે એણે ધણીજ ખુશી સાથ કબુલ કીધું. લીમછએ એને પોતા તરફથી નવું પુઠું ચરાવીને ઉપર ગીલીટના અક્ષરે બચાતું નામ પડાવી બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલવેનું ૧૮૭૭ નું રેલવે ટાઇમટેબલ બેટ કીધું કે બચો કોઇ વખત હીંદુસ્તાન આવે તો ટ્રેનોનાં ટાઇમ બેવા કામ લાગે.

તાજપોશીની કીયા કંઈમી બોંબ ફેંકવાના યા ગોલા છુટવાના કે બીજા કોઈમી અકસમાત વગર સહીસલામત પાર ઉતરેલી હોવાથી બચો ઘણોજ ખુશીમાં આવી ગીયો હતો. એણે વઝીરને હોકમ કીધો કે રાજને ખરચે શહેરના તમામ બડીયારખાનાઓ ને લંગરખાનાઓ ખુલ્લાં મુકી દેવાં, ને રકબતનાં તમામ ગરીબ ગુરખાં લાચારો ને ફકીરોને લાગટ આઠ દાહાડા, નાન, પુલાવ, બીરીયાની, કોફતા, ગુરદા, લેઝાં, ખરીયા જેબી માંગે તેની છુટે હાથે જ્યાદત આપવી, ને જમી રહીને દરેકને વેનીલાનો હલવો ને પસ્તાની કુલશી ખવરાવી ઉપરથી બમે બેલાબની ગોલી આપી દેવી.

લીમજી તો આ સમજીને હાથ ને પગ અક્ષાળવા લાગો કે એકું પહેલેથી ખબર હતે તો આપણાં ગરીબ સગાઓને તેમજ આપણાં કેડા દીનસી જમીનેથી બોલાવતે તો ખીચારાઓ ખાઈને આપુને દુવા દેને, ને આપણે નામ વધતે. અચો એટલાંથીજ ધરાયો નહી. એણે વળી બહેર કીધું કે મારી વફાદાર રધવાના નાવારસ ને ઠંડીમાં ઠંડતા મુઠ્ઠીસ લોકોને માટે મેં મુંબઈનાં બમ્બરગેટના બાણીતા વેપારીઓ વાસનીયાં એંડ કંપની મારફતે ખાસ બપાનથી ડબલ સુતરનાં વણેલાં એક લાખ ગરમ ડબલ બ્રેસ્ટેડ (double breasted) ગંજીકો ચદીઓ ને ધોતીયાંઓ મંગાવ્યાંછ. મારા પોતાના વરસોના એ માલ વાપરવાના અનુભવ પરથી કહુંછ કે, એ બાણીતી ને વખણાયલી પારસી કંપનીનાં ગંજીકો ને ચદી જેવી મળ્યુત ને ટકાઉ ચીજો મેં કંઈ જોઈ નથી. યસ wash wash and become wood થાય એવો એ માલ છે. એ બધો સામાન ગરીબ લોકમાં વહેંચવાનો હોવાથી વાસનીયા કંપનીના લાયકીવાલા ભાગ્યાઓએ મોટું દીક્ર દેખાડીને લખ્યુંછ કે, જાવ, એ માલ પર જે સંખીની ટીકીટો ને વાસનીયા કંપનીનો છાપ આવેછ તે મફત મારી મોકલીશું. તેનો કંઈખી Extra ચાર્જ લેશું નહી. એ લોકની દુકાનના પાટયાં પર Under the Patronage of His Highness Amir Bachhai Saku લખવાની મેં છુટ આપીછ.

અચાજી હજી ભાવણ પુરું કરે તેટલા મુંબઈમાં એ દીવસે કેટલા વરસાદ ધણો પડતો. હોવાથી ને અરેખીક સમુદરમાં તોફાન ધણું જોશમાં હોવાથી મુંબઈનું એક મોટું પાણીનું ભરેલું વાહનું પવનના મળ્યુત ઝપાટા સાથે કાચુલ પર ધસરઈ આવ્યું; ને વાયરલેસ સ્ટેશનના કિંચા ચાલકા સાથે જોરમાં અથડવાથી વાહનું ફાટી જઈને ધોધમાર વરસાદ પડવા લાગ્યો. કાચુલમાં વરસાદ કદાચજ પડતો હોવાથી ને દરબાર હોંઘતું છાપર ધણા વરસથી ચરાવેલું નહી હોવાથી, દરબારમાં પાણી ધોધમાર ગરવા લાગ્યું, ને બચા નામવર ભીંજવા લાગ્યા. તરતજ સીપઈઓએ તખત બાગ્યુ પર બસાડ્યું પણ પાણી બધેજ ગરતું હોવાથી વરસાદ બંધ પડ્યો ત્યાં સુધી મને બચાના માથા પર મોટી કચરોટ પકડીને ઉજી રહેલું પડ્યું. લીમજી આ તકનો લાભ

લગ્નને તરત કામુલના બજારમાં દોડી ગયો, ને બધી દુકાનોમાંથી પાંચસોએક જેટલી છત્રીઓ એક હાથ કીધી, ને એ બધી છત્રીઓ દરબારીઓ ને લશકરીઓને ભેટ આપી. ભર દરબારમાં છત્રી ખોલીને ખેડેલા ભીંખતા દરબારીઓને જોઈને ક્વોડરેંગુલર મેય વખતના મેદાનનાં વરસાદના દીવસો યાદ આવતાંતા.

(૧૮)

દીલ-મી રવહ કે દસતમ સાહેબ દીલાં ખુદારા
લીમજીએ એરોપ્તેનમાંથી અદ્દર કુડકા મારા
દરદાં કે રાઝે પીનહાં ખાહેદ શુદ આશકારા
આપણે સમજ્યા એના ભરાઇ સુકા દહારા

તાજપોશીની ક્રીયા પુર ગંભીરતા ને દમદમથી ખલાસ થયા બાદ મને બધાએ કાનમાં ડુંકે મારી કે “દીકરા મેંચેર, ક્રીયા તમામ ખલાસ થઈ. હવે મીજલસ બરખાસ્ત થશે પણ આ પરાણાઓ તો મારા વહાલાઓ સસરયા વસરયા વગર તુપ ચાપ એસી રહ્યાં છે તે એ લોકો એમજ સરી જવા માંગે છે શું ! તું જરા તારી ચાલાક જમાનથી ચાલે કરવા ને કંઈ નઝરાનું પગ આગળ ધરવા ઈશારો કર.”

મેં ઉઠીને મીજલસનું ધ્યાન ખેંચવા તાબડા ફોડયા કે ક્રીયા કામનો એક તબક્કો ખલાસ થયો છે ને બીજો તબક્કો શરૂ થાય છે, જે શુભ હીંગામ શાહ નામવરનાં પાક કદ્દમોમાં નઝરાનું પેશ કરવાનો છે. માટે પહેરામણી કરવાવાલા સાહેબો ઉઘટીને બહાર પડે ને તમારી લાયક ફરજ બજાવી તમારી વફાદારીનો દાવો પુરો કરી બતાવે. આ એવો મોકકો છે જે પર શાહ નામવરની રહ્યતનો અદના કે આલા, અમીર કે ફકીર, જુવાન કે યુઝેર્ગ રહસ પોતાની તાજ તરફની કુરઆની ને એહશાનમંદીનો ઉમરો ને જુરસો બહારમાં પ્રદર્શિત કરી શકે છે. શેઠયાઓ, જીંદગીમાં આપેલું લીધેલું કામ લાગશે. ઇસ હાથ લે, ઇસ હાથ દે, સવદા હય નકદ બલાઇક. દોલત, જોર, જવાની, ખુબસુરતી બધું અહીંનું અહીં રહી જશે તમારી સાથે જે ચીનવતપુલ પરથી બહેસ્તમાં આવશે તો ફક્ત નેકી ને ભલઈ !

‘મંદીરો શોભે મુરતીથી, આદમી શોભે ભલકથી,
રાત્રી શોભે ચંદ્રથી, ને ખાનુ શોભે મજલથી,

આય દુન્યામાં જે લોકો બાદશાહને નમરાણું ને મોખેદ ગ્રામણોને આશોદાદ ને દક્ષીણ આપે છે તેને પરવરદીગાર પેલી દુન્યામાં દસ ગણું પાછું આપે છે ને ઉપરથી છ ટકા વ્યાજખી આપે છે. માટે બહાર પડો, ને તમારો ખુશાલી ને વફાદારીનો ઉભરો બતાવો, ને આ ને પેલી જીંદગીનો ડબલ સવાબ હાંસલ કરો. મહેરબાની કરીને બધા ટોણું થઈને સામટા ના ધસી આવતા; પણ એક પછી એક અદબથી આવીને મુંઝસ મુંઝવ બાદ-શાહની ખીદમતમાં જે તમને મલે તે પેશ કરજો.”

મેં ધાધું કે મારા બોલવાની ઘણી અસર થશે ને મારી અપીલનો ધણો લાયક જવાબ મલશે પણ એકબી આદમી તેની જગા પરથી સસથું નહિ ને હું તદન ખસીયાણો પડી ગયો. ફક્ત બે ચાર જણે ઉઠીને કંસી-કુસીને, પાંચ પાંચ રૂપ્યાની જીની ફાટેલી નોટો નમરાણું તરીકે એનાં પમ આગળ મુકીને એને પગે લાગ્યા. જે નોટોખી બચાએ કદાચ એ લોકો પોતાનો વિચાર ફેરવીને પાછી ઉંચકી લેય ધારી જપાદામાં ધડી કરીને પર્સમાં મુકી દીધી. બચો બચરવા લાગ્યો “સત્યાનાસ જય એ મખીયુસોતું, તે એ લોકની પહેરામણીનાં પડીકાંઓને ભરોસે ધ્રુમ છુટે હાથે મેં નાણું ખરચ્યું કે ખરચ નીકલતાંથી બે દોઢીયાતું મોતું જોવશ તો આય તો આય લોકને જમારવાનો ખરચખી માથે પરવાનો! હું જોઉં છ બચ્ચાજીઓ, કે તમે બીજી વખત મારી કોરનેશનમાં કેમ લાભ લેવા આવોછ.”

લીમજીએ બધા આગલ ટોપી લઈ જઈને ફરીને ઉધરાણું કરવાનો વિચાર જાહેર કીધો, પણ બચાએ પોતાનો વધારે રકાશ ચાલ કરીને એ વાતને ઉતેજન નહી આપ્યું. એટલે લીમજીએ મોટું દીલ બતાવીને એને પોતાનો સહી કીધા વગરનો રૂપ્યા પચાસ હજારનો સેદૂલ બેંકનો એક આપીને ભર મીનલસમાં પોતાને તેમજ બચાને સારું લગાડ્યું.

હવે બધું કામ ખલાસ થતાં શાહની સવારી અસલ રસ્તેથી પાછી ફરવા ઉપડી. એમે લોકોએ ચોડાજ વખત પર મુંબઈમાં થયલા મોટે ખાંચ-

રેનાં પારસી લગનની સાઝવારીનો રસીલો હેવાલ પેપરોમાં વાંચ્યોતો કે પરણતાં જોડાં ઉપર ઉંચે એરોપ્લેનમાંથી હાર તોરા નાંખવામાં આવ્યા હતા. જે શુભ એરીસ્ટોકેટીક દાખલાની નકલ કરવાની લીમીટને ચુર થઇ આવી, એટલે મારી ઘણી સમજાવટ છતાં એણે એ અખતરો અજમાવવાની હઠ લીધી. કાચુલમાં બચાનાં છોકરાંઓને ઇસકોલમાં લાવ લઇજા કરવા માટે રાખેલાં એક એરોપ્લેનના પાઇલટ દીલાવરખાં જુનાદારને સમજાવી હાર તોરા નાલીયેર લઈને એ એની સાથે એરોપ્લેનમાં ઉડ્યો. શાહની સવારી જેવી કાચુલના મુખ્ય યોગાન “દાસીનો ડ માસીનો”માં આવી કે એણે પાઇલટને કહીને વીમાન ઘણું નીચે ઉતારાવ્યું, જેના મંતવર અવાજથી સવારીના બધા હાથી થોડા બડકવા લાગ્યા. એણે હવે એરોપ્લેનની એક પર ઉભા થઇ બાજુનો ફટરો પકડી, ડોકું બહાર કાઢી લાલ વાવટો હીલવી, બચાનું ને લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું કે હું હાર તોરા નાંખવાની રમ માંગું છ. બચાએ હસીને હાથ હીલવીને રમ આપી. લીમીટએ હવે મોહના આગળ મેગેફાન પકડી બ્રાહ્મણની માફક મોટે અવાજે નીચલા શલોક બોલવા માંડ્યા :

“પુન્યતમ પ્રભાતમ, લંબુશંકા વીસારમ
આરોગ્ય વરધમ, આનંદ ઉપાસક ચીશરમ
પુત્ર દાન, વીર્યા દાન, કર્ણેત્ર ત્રીપાથીઅમ
સકુનમ ગુરૂતા લક્ષમ, વીજ્યધ્વજ કરકાટમ.”

એણે હવે બંદગી રૂપે હાથ-ઉંચા કીધા ને “જય અંબે, જય ભવાની,”ના મંત્રવર પોકરો ફરી હાર તોરા બચા પર નાંખવાને બદલે ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં પોતેજ પહેરી લીધા ને સગન તરીકે બચા પર છ નરીયેસો ને ચોખાની ગુણુ ટપકાવી.

અરે ખુદા, કાચુલ છોડવા પહેલાં એ મારા જમરડા માસ્તર દોસ્ત અમારો બેઉનો કોઇ દલાડો ડખો ગુલ કરાવશે ! સારે નશીમે ચોખાની ગુણુ અરથે રસ્તેજ ફાટી ગેઇ ને લોકોને આટાથી રંગી નાંખ્યા. જમાંતા એ નરી-યેલ હાથીના દાંત પર પડી કરાકરી ખીસકોટ માફક એઉ દાંત તોડી નાંખ્યા ને એક નરીયેલ ખુદ બચા નામવરની કોલાહ પર પડી ત્યાંથી ગમરીને

બચાના ખોલામાં આવીને પડ્યું. આ અકસમાતથી જરામી ગમરાયા વગર બચાએ છરીએ આંધરૂં પાડી, પાણી પીને કોટલું હાથીને ખાવા આપ્યું. લીમજીએ આટલાંથી નહીં ધરાતાં લોકો પર છેલ્લી કાતીન અસર ઉપજાવવા એરોપ્લેનમાંથી બહાર નીકળી તેની પાંખ પર ચઢીને પેરેશુટ પછવાડે બાંધીને પાંખ પરથી ચુલાંટ ખાઇ ને નીચે કુદકો માર્યો. અરધે રસ્તે આવતાં એણે પેરેશુટની છતરી ખોલવા દોરી ઘણીખી જે ચી પણ તે ખુદી નહીં ને એ તો આસમાન પરથી ખરતા પુછરીયા તારાની માફક નીચે આવતોજ ગીયો.

મેં કમકમીને આંખ બંધ કરી લીધી કે “યા પરવર, છેલ્લી ધડીએ ગળે વરગીને મઢી લેવાની કે પ્યાર મોહબતની જે વાત કરી લેવાની આખેરી તકખી અમુને નહીં મઢી તે નહીજ મઢી ને એ બીયારો હજારો હોશને ભર્યો મીનીટ જે મીનીટમાં આટો લસન ને નરમ ચટણી થઇ જવાનો; પણ નહીં ખુરાઓ ને મગજના પોચાઓ પર ખુદાનો અણુદીઠ હાથ હોય છે, તેમ અહીંખી એ ધરાર કરતો મોટી હોવીટઝર તોપમાંથી છુટેલા ગંજવર ગોળા મીસાલ એક ગોસ્તવાલા ખાટકીની દુકાનનું છાપરૂં ભાંજી અંદર કાપીને મુકેલા બે સનાં ગોસ્તની લઠાંગરીઓ પર આવીને ચટોપાટ પડ્યો, તે તમે માનશો, એક બી હાડકું ભાંજવા વગર એ તરત ગોસ્ત ને લોહીનો ખરડાયેલો ઉડીને ઉભો થઇને અંકાર આવીને બચાના હાથીની પુછરી પકડી એક કુદકો મારી હાથીની પીઠ પર હાર તોરા સાથે બચાની બરાબર પછવાડે એની અસલ જગા પર પાછો ગોઠવાયો ને ખુમ પાડી “સરધસકુ આગે જાતે દો.”

બચાએ એને પેરેશુટ વગર લુપીંગ ધી લુપ કરવા માટે સુખારક્યાદી આપી. લીમજીનો આ રેકાર્ડ હાઇ જંપ હતો પણ એ Experiment પાછું નહીં કરવાની મેં એને સલાહ આપી.

*

*

*

*

ખાણાંનો જલસો.

કોરોનેશનની ખુશાલીમાં રાતના એક Royal Banquet યાને શાહી જીયાદત શાહી મહેલમાં આમવાની ગોઠવણ રાખવામાં આવીતી. લીમજીએ

અચાને સલાહ આપી કે એક સુધરેલા રાજવંરી તરીકે યુરોપના સુધરેલા મુલકોને પગે ચાલીને એ જીયાકત ટેઅલ ખુરસી પર છરી કાંટાના ઠાઠમાઠ સાથે આપવી. અચાનેખી એ ખ્યાલ ગમ્યો કે મારું રાજ સુધરેલા મુલકોની હરોલમાં આવશે ને હું કોઇ વખતે યુરોપની મુસાફરીએ જાઉં ને એમ પ્રેક્ટીસ પડેલી હોય તો લંડન કે પેરીસના State Banquet વખતે કંઇ બદ્દાત ને રકાશ નહી થાય, પણ મેં એને સમજ પાંડી કે કામુલની મવાલી એસોસીએશન ને પેશાવરની જોલડન ગેંગના ઓનરેબલ મેમબરોખી એ ખાણાંની મીજલસમાં પધારનાર હોવાથી એના ચાંદીના છરી કાંટામાંથી એકખી જોર ખાણાંની આખેરીએ રહેવા પામશે નહી, તેમજ તાયફાવાલાઓ પહેલ વહેલી વખત છરી કાંટા વાપરનાર હોવાથી અરધા અરધ આદમીઓ જીભમાં કે હોઠમાં છરી કાંટા ભોકી દઇને જખમી થઇ પડશે. એટલે એણેખી ડહાપણ વાપરી છરી કાંટાની ઇંગલીશ એટીકેટના અખારા કીધા ને ભોંય પર એકજ સુફરે ગાદી તકીયે ખાસો આમના મેમબરો સાથે જમવાનું કમુલ કીધું.

ખાણાંને લગતું કેટરીંગ તાજમહેલ હોટલના શેફ ઉર્ફે શાહ અખરચી મોંસ્યુર લીઓ પૉમ પૉમને સોંપવામાં આવ્યું તું. મી॰ પૉમ પૉમ છેલ્લી લડાઇ વખતે બલગેરીયન લશકરનો વડો જનરલ હતો, પણ જમાનાની ગીરદેશને તાણે થઇ હમણાં પકાવવાનો ધંધો અખત્યાર કીધોતો. એને મદદ કરવા ખાસ મુંબઇથી પારસી પાવરી પોતાના બસો અખરચીઓની ફાજ સાથે હાજર થયાંતા. મોગલઇ ખાણા ઉપરાંત થોડીક ડીશો ફ્રેંચ સ્ટાઇલ પર ખી બનાવેલી હોવાથી એ વાણીઓ ફ્રેંચ ભાષામાંજ લખવામાં આવીતી, કે જોનો મીનીંગ ઉઠાવી વાણીઓ શું છે તે પારખવા ભેળું કસવાથી જસ્તી લુખ લાગે. આ રહ્યું તે મીવું.

સુપ મેરીન્જો આલા અકબર અલી-ખરીયાનો રશ.

પોચાંસો ડી ગારસો—મુરાના પાતરાનાં ભજ્યાં.

શીલે સોખોરીયાં વોન ડીફ, ટોંગ—મસુરના કટલેસ.

ડીઝે રેખાસાં કાસકેરીયા—વેંગણાંની છાલતું પુડીંગ.

ધોન દુલ આલા ફારસી—મોળું ધાન દાળ.

કોરોનેશનની કીયા ને તેની સાથનાં લંબાણુ ભાણેશી વખત પહોં નીકલી ગયલો હોવાથી બાદશાહી ખાણુ ખાવાના છવ પર બે દહાડા અમલથી જોશાબ લઇને અપવાસ પાળેલા તાલકાવાલાઓ ને શહેરીઓ તદ્દન લુખાડાંસ થઇ જઇને ખાઉંકરડું જેવા બની જઇ, રાતના સાત વાગેથી બખરખી ખાનાના કોરોની બહાર સેંકડોતી સંખ્યામાં એકલા થઇ, અંદરથી નીકલવા સુમંધીદાર પકવાનોનાં વાસ એ બીયારાઓ નાકનાં શીશ્રાં ફફડાવી ઉડાં દમથી અંદર ખેંચતાંતા, ને ફેટલાક અંધીરા પડી ગયલાઓ તો લાંબા બાંયુને છેડે દોરીથી ખેંચોનેટ બાંધી રંધાતાં તપીલામાંથીજ લાંબો હાથ કરીને ગોસના ફારચાઓ, મામલેસરી પપેટાઓ ને આતશ પર લુંગતા કવાબો, ઉંચકી લઇને ત્યાં ઉભા ઉભાજ Alb Carte જમી જતાંતા. એવા દાખલાનો એપી રોગ આગલ ફેલાય ને લોકો કદાચ ધસારો કરીને ચુલા પરનાં તપીલાઓ ત્યાંજ સાફ કરી નાંખે, એવો મામલો આવી પુગેલો જોઇ પાવરીએ મને અરજન્ટ ટેલીફોન કીધો કે પહેલી પાંટ ખેસાડી દઇએ તો સાફ, નહીં તો હુસ્લડ થાય તે અમારાં સુપરાં સાફ થઇ જાય તેવો મામલો છે.

આ ગંભીર મામલાની બખર મેં મારતે ઘોડે જઇને બસાને આપી, ને આખા દહાડાની હેજગારી ને ચાકથી કંટાળીને અર્ધો ડાઝન પંજમી ચંપીવાલાઓ પાસ આગ પર બદામનું તેલ મસરાવી ચંપી કરાવતોતો. એવા હાથ પગના આંગલાનાં કટકા ધુટવાના અવાજો મશીનગનમાંથી છુટતી ગોલીઓ મીસાલ અવાજો કરતાંતા. એ માતેલા પાડા જેવા છ પંજમી મલો, ને રીતે બચાની સામટી ચંપી કરતાંતા, તેવી ચંપી જો આપણા મુબંધતી કોઇ પારસી કરાવવા જાય તો કલાકેકમાં તેનો સચકાર કરવો પડે. ને કોરોનેર અભીપ્રાય આપે કે કાણુલો ચંપીના એડાં કરાવવાં જતાં મરનારનું અકસ્માત મરણ નીપજયું.

બચાએ મને એની જગાએ કપડાં કહાડી ટેબલ પર સુવાની ને અમલદારી ચંપીની મગહ આખવાની ઓફર કીધી. પણ મેં મબરછને તરતજ એ ઓફર ઉપકાર સાથે ના પાડી કે મને હાંજીથી કંટાળીને મરવા અમરો ત્યારે હું બે તોલા અરીસુજ લખને આપધાત કરશ.

મેં હવે એને બખરચીખાનાં પરનાં લોકોનાં ટોળાનાં ધસારાની વાત કરી ને સલાહ આપી કે તમે નામવર હમણાં ચંપી ને ગુસલના અખાડા કરી જઈ, પહેલાં સુદરો ખીછાવવાનો હોકમ આપો તોજ ભુખથી પરેશાન થતી રહ્યતના પેટમાં ભાર ને જીગરમાં સંતોષ ફેલાશે.

બચાએ એ વાત કયુલ રાખી ને તરતજ ખાણું કહડાવવાનો હોકમ આપતાં મેં ધાસ્તીનો ઘંટ વગડાવી, પાંત ખીછાવવાની નામવર પાવરીને ફરમાસ કરાધી. ને એ બખરને ભુખથી આજેઝ થયલાં લોકોનાં ટોળાંએ “મીં પાવરી ઝીંદાબાશ, મીં પોમ પોમ ઉમર દરાઝ બાશ” વગેરેના પોકારોથી વંધાવી લીધી.

તરતજ શાહી અયવાનમાં જમીન પર કીંમતી ગાલીચાએ ખીછાવી દેવામાં આવ્યા. પોમ પોમ તપીલાંઓમાં કરછે મારીને દાળ ધુંટવા ને ખરીયાના સુપમાં પાણી નાખવા મંડી ગીયો. એ કમબખત દરેક તપીલાંમાંથી તરફારી કે ગોસ કે કટલેસ આંગલીએ બહાર કાઢી તોડીને આખી જોય ને પાવરીને કહે “મસ્થુ પાવલી, પોંઆસો ત્રે ઝોલી. સીઝોરે ડાં લાં ઝારડાં આવેક ઉબલીય” ને ખીચારો પાવરી મારા જોટલું પરપર ને ફરાફર ફેંચ જાણે તે વગર સમજવે ડોકું ધુણાવી ખર્નાં ચઢાવીને જવાબ આપે “વી, વી સીતોર, નો નો નેનેટ.”

હવે એવણે એક મોટી વીસલ વગાડી કે તરતજ સદરા લેંધા ને બદીયનના દુલ્લ ચુનીફોર્મમાં સજ થયલા બસો આદમીઓની ફોજ બોંહે ચઢાવીને પીરસવા બહાર પડી. પાવરીએ લશકરી ઢપે ઓરડર આપ્યો Soldiers of the 49th Parsi Babarchi Battalion એટેન્શન, રાઇટ હેડ સેલ્યુટ, એડવાન્સ, સ્ટેંડ ઇઝી! ને એ બધા હુકમો એ બખરચીઓ જાણે અફલાતુન હુકર્સ રેજીમેન્ટની ગોરી પત્રટણ હોય તેમ એક સાથે અમલમાં મુક્યા.

મેં હવે મીં પાવરીને પાસે બોલાવી ગંભીર ચેતવણી આપી કે આવો મોટો શાહી ખાણાનો મેળાવડો છે, માટે તમારે ખુબ ચાલાકી ને હુસ્યારીથી કામ લેવું. જો આજતું કામ સંતોષકારક પાર ઉતારસો તો બે મહીના પછી

‘ધટાલીના રાજની ત્રીજી છોકરી ચોરચુગલના રાજના’ બાણેજ સાથે પરણેલું તેલું ખાવાતું કોટ્ટેકટ લાગવગ લગારી તમુને અપાવીશ. માટે મારી ને તમારી આખર રહે ને નાક નહીં જમ્ય તેની ખુબ સાવચેતી રાખજો. કદાચ હમર બે હજાર આદમી ધારવા કરતાં વધીખી પડે તો બેઝાશક દાળમાં પાણી નાખજો ને બખરચીઓને ઉધે ચમચે પીરસવા કહેજો. ને કંઈ ઘટ્ટી પડે ને વધારાતું કંઈ જોધયે તો આબુઆબુના ધરાનીના હોટલોમાંથી ઇંડાં, મસુરની દાળ, જીભ, ખરીયા, જેખી જોધયે તે તરત મંગાવી લેવું ને આપણી આખર રાખવી, કે લોકો બખર નહીં કે બચાએ ટાંચું ખવરાવ્યું.

એવણે મને છાતીએ હાથ આપ્યો કે તમે શીકર ના કરો, મારા મુરખખી. આપ ખાણું શું ખીસાતમાં, એના કરતાં દસ ઘણાં લુખા ડાંસ પારસીઓને અલાહીબાગમાં ધંબારો ખવરાવેલા છે. મેં એકરદ્દા દુંબાઓ ને ચાવલની ગુણો ને તરવાની ચરખીના ડબ્બા રાખી મુક્યાછ. જરાખી કંઈ ઘટ્ટી પડે તેવું લાગ્યું કે તરતજ દુંબા જખેહ કરી દશ મીનીટમાં ગરમાંગરમ પુલાવ ખીરીયાની બનાવી નાંખશ. કદાચ મરઘી ઘટ્ટી પડશે એમ લાગેલ કારણ કે મોટો ભાગ બધી મુવેલી મરઘીઓ હોરાઓના હોટલમાં વપરધ ગેઈજ એટલે મારે ફાલે ઘણી થોડી આવીછ, તોખી મેં મારા એસીસ્ટન્ટ મંચુ મરઘીચોરને બે આદમીઓ સાથે મોહલ્લામાં ફરખે મરઘી ઉંચકી લાવવા મોકલ્યોછ, એટલે એ ખાલી હાથે તો આવશેજ નહીં. અત્યાર સુધીમાં એણે ચાર તુના ભરીને મરઘીઓ મોકલી આપીછ. મેં તમારે ને લીમજીને વરે ખાસ મરઘીની ક્ષેણઓ બદામ દરાખમાં તરાવીને તક્યાર રાખીછ તે જરા છાંટા પાણી સાથે રાંધણીમાં આવીને લઈ લેવ નહીં તો મારો બખરચી રમારી નાંખશે. ઘણી બહોંસા બહોંસ કરાવીને હું ને લીમજી પાવરીના ઝોરડામાં ગીયા ને ઝોંતી વાકરને ખુદા સલામત રાખે તે તેની બરકને વાતચીતમાં અમે ત્રણ જણ વચે બે વીસકાની બાટલી પુરી કાઢી ને ચાલીસ મરઘીની ક્ષેણ જરા ઉપર ઉપરજ ઉઠારી ગીયા. લીમજી કેટલો લોલો હોશે કે એણે એની જાંઘીમાં આજેજ પહેલી વખત જાણ્યું કે મરઘીનેખી ક્ષેણ આવેજ ને ખીજી જીવતી દશ મરઘીઓ કાપીને તે લોકની એને ક્ષેણ બતાવી તારેજ

એની ખાતરી થઈ. કાપેલી મરઘીઓનાં એકઠાં થયલાં પીઝાંનો હમ એણે પીઝાંના તકીયા બનાવવા ઘેરે મોકલી દીધો.

સખ હમારે લીધે જનઝીર લીધે શીરતે હંય
હમ સરે જુદ્દ ગીરેદ ગીર લીધે શીરતે હંય
બાપરે મુછ કે ધડીયાળકે કાંટે શીરતે હંય
કિતરસે દખખણ પૂરવસે પછઝમ લીધે શીરતે હંય

અમે ખેડ જણા હવે અટકાર ખાતા ને ધીનાં આંગણાં ચુસ્તાં પેટ પસવારતા બહાર પડ્યા. લીમજીને મરઘીની ક્ષેત્રનો સવાદ એટલો લાગ્યો કે એ બોલવા બેઠો કે જો આવ આછરીસ હોસ્પિટાલવાલી સોરતીનો પહેલો ઘોડો લાગે ને રૂપ્યા ત્રીસ લાખનું ઇનામ મલશે તો જરૂર દર આતવારે મરઘી કપાવીને ખાવશ ને મેં એની આશા અને ઉલટને ખરા દીલનું આમીન ઇચ્છ્યું.

એ એમ દર આતવારે સોરતી લાગ્યા પછી મરઘી કપાવે તો ત્રીસ લાખનો ફનાફટથો કરી નાંખશે! બેટી બાપ લાધતો છુટોજ ઘણો! ખરેખર ખાનાર પીનાર તેને સાહેબ આપનાર. આંદોનો ટકોરો પડતાંજ ગુંબજના મીનારા પરથી ખાણુંતો ઘંટ વાગ્યો. બચાનું રાજ Democratic હોવાથી ને રમ્યતનો હરેક ઇનસાન એકજ દરજ્જાનો ને ભાઈ ભાઈ મીસાલ ગણાતો હોવાથી નાત જાત કે કોમી ભેદભાવ કે પક્ષપાત કે દરજ્જાનો ખ્યાલ કીધા વગર એક સામાન્ય સુફરો બીજાવવામાં આવ્યોતો. પાવરીએ હાજર રહેલી મીજલસ આગલ જઈ “ખાણું તક્યાર, જમવાના હોય તે આલો સાહેબો”નો પોદાર કીધો ને હજુ તો વાક્ય આખું પ્રેરું નહીં થાય તેટલાં તો ભુખું ડાંસ ચયલું ટાળું પાવરી ને બજરચીઓને ઉડવાની નાંખી અંદર ધસી આવી સુફરા પર ગોઠવઈ ગીયું. જેમ કરતાં કેટલાઓની પાંદડી ઉડી ગઈ અને કેટલાઓના જોરા જતા રહ્યા! હવે બધા આદમીઓને દશ દશનાં ટોળાંમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા જે દરેક ટોળાંની વચ્ચે અકેદો જમણનો થાયો સુકવામાં આવ એવો બંદોબસ્ત રાખ્યોતો.

મેં ને લીમજીએ બજરચીખાનાની નજદીકનીજ બેઠક પર બીજા મોટા અમલદારો ને વડા વજીર સાથે જગા લીધી કે ગરમ ગરમ ને સોલું ખાણું.

પહેલું અમુને મલે ને વધેલાં ધટેલાં પર શુકરાના કરવા નહીં પડે. બચો આજે પોતાનો મોટો દીન હોવાથી કુલ મીઠાલસની સાંમે હંચા પાડવા પર એકલો બેઠોતો. અમારી ટોળીમાં તુરકસ્તાનનો રશીયન બોલશીવીકોને હાથે હાર ખાધને પદબ્રજ થયેલો માણ તાતારીખાન જંગીસખાનખી બેઠોતો. એ બીચારો ગાદી છોડીને નાશી આવીને અમાનુલ્લાના વખતથી કાપુલમાંજ ઠર પડ્યોતો ને બચાએ એને સીકા પાડવાના પોતાના કારખાનામાં વડા ઓવરસીયર તરીકે નીમ્યોતો. એના કારખાનામાં આવ્યા પછી એણે નોટો પાડવાનું ને ચેકો બનાવવાનું નવું ખાતું બોલીને એણે બચાની આવક વધારી આપીતી. બહારની મોભાદાર કંપનીમાં જમવાની એની રદાઈ વીસમી સદી કરતાં દશમી સદીને વધારે મક્કતી આવતીતી. બચારે ખાણનાં ગાલીચા પર બધા ઘુટ કઢાડી પગ ધોધને બેઠા ત્યારે બીજાઓ સાફ ઘુટ કઢાડીને બાજુ મુકવાને બદલે એ પોતે પહેરેલાં ઘુટેણ સુધીનાં ચામરાનાં ઘુટ સુધાંજ પથાકો મારીને બેસી ગીયો.

અમારી સાથે સુદરા પર જમવા બેસતાંજ એણે ડગલા ને કુરતાની બેઠ બોયો. ખભાં સુધી હંચે ચઢાવી દીધી. ને ઘુટમાંથી કાનસ કાઢીને પોતાનાં આંગણાના વધારી દીધેલા નખ ધસીને ધાર કઢાડીને તેજ બનાવ્યાં કે હાડકાં પરતું ગોસ્ત કાપવા ને ઝોખવવા કામ લાગે. એણે હવે બચરચી પાસે તસ મંગાવી શુલાળના ગરમ પાણી ને સાબુએ હાથ ધોયા ને પાણી મોનામાં લઈ ગરરર ગરર કરીને કોગરા કરીને તસમાં થુક્યો. સાબુથી ચીકણા થયેલા એના હાથમાંથી હીરાની ચાર વીંટીઓ સરીને તસમાં પડી ગેઠ જે લીમણએ એજ તસ અંદર હાથ ધોવાને મસે તસમાંથી કઢાડી લીધી ને સાહુકારીથી તરત આંગણીએ લટકાવી દીધી ને બચરચીના હાથમાં ફારીયું પકડાવી દીધું.

જંગીસખાને હવે ગજવામાંથી એક રેશમી કોચરી કઢાડીને દોરીએ બાંધેલું તેનું મોઢું છોડીને એના હકીમે ભુખ લાગવા માટે બનાવી આપેલી "ભુખ પ્રકાશક અજીરણ વીનાશક હીંગરાસન ચુરણ" એક ચમચો ભરીને ખાંધું ને અમુનેબી અકેકો ચમચો મધ સાથ મીક્કર કરીને ચટાડ્યો. બહેસ્ટ બીચારા તે હકીમને, ને તેનાં રૂઠ પર હજારો આફરીન હોળે. તે ચુરણ

ભુખની આપદમાં એટલું તો અકસીર માલમ પડ્યું કે પેટમાં તો ગોળા આતીશની ભડી સલગી હોય તેમ માલમ પડ્યું !

ભોંલું પીરસવાને હજુ પાંચ મીનીટનો વાર હતો તેટલાં તો અમુને એટલી જરૂરદસ્ત ભુખ લાગી આવી કે અમારાથી નહીં ચોમાતાં હું ડગલાતું અસતર કહાડીને ખાધ ગીયો ને લીમછ એક યુટનાં માંજમ કહારીને આવી ગીયો; જ્યારે જંગીસખાન તો પોતાનીજ દહારી પર મેદા ખાંડ ભમરાવીને તેજ મોનામાં લઇને ચુસવા લાગ્યો, ને ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં અરંધી આવી બી ગીયો. ભુખથી એ એટલો આજેઝ થઇ ગીયો તો કે એણે પોતાનાં પટામાંથી ખંજર કહાડીને તેની તેજ ધાર પર આંગળી ફેરવીને ફાટલા લાલ તસ તસ થતા ડોરાએ લીમછના ભરાવદાર ટેટાંજ જોયા કર્યો તો ને અવર નવર ને ઝલુનથી દાખીને મનમાંજ યજરતો, ‘ખયલી ખુખ. માલે દુલ દુલ અસ્ત.’

મેં લીમછને ચેતાવ્યો; “લીમછ દીકરા, એ મગોલથી ખસતો ખેસ. નહીં તો એ આજે હાથમાં ખંજર છે ને ભુખો ડાંસ છે તે કાંઈ નવું જુનું કરી નાંખશે. આપણે હમશાંજ પેપરોમાં વાંચ્યું કે આફ્રીકામાં જંગલી માણસખાઉ આદમીઓ જે ગોરાઓને કાપીને રાંધીને ખાધ ગીયાહ. હું એ વાત નહીં માનતો તો, પણ આ જંગીસખી આફ્રીકાનો આવેલો છે ને એ જંગલી જે તેનો કીસ્સો અહીં રજુ કરે ને તુંને રોસ્ટ બનાવીને જમી જાય તો હું અજબ નહીં થાઉં.”

લીમછ તો નેતરના ઝારની માફક એની પર તવઇ આવેલી સમજીને ધુજવા પડ્યો કે કંઈખી કરીને તું ભોંલું આવે તેટલાં એને વાતમાં નાંખીને કાંઈ હસાવ બોલાવ કે મારી પરથી એનો ડોરો દુર ખશે.

મેં સમયસુચકતા વાપરીને આભુઆજુ ફરતી બીલાડીને ઉંચકીને જંગીસખાનના હાથમાં મુકી દીધી ને એણે તેનું ગર ચીરીને ઉપર મોંતુ લગાવીને ઠંડો ખીર પીતો હોય તેમ ટેસ્ટ લઇને લોહી પી ગીયો ને પછી ધરઇને તટીયાને અદેલો મારીને એકો ને લીમછનો જરડો હતીને પસવારવા

લાગ્યો. લીમજી બબડ્યો ફરીથી તારો દીકરો હોય તે તારી સાથે જમવા બેસી. અમુને પાછળથી માલમ પડ્યું કે એ તાતાર સરદાર પાકકો Cannibal ઉર્ફે માસભુખાઉ હતો ને લડાઈમાં પકડાયતા કેદીઓને રોસ્ટ કરીને ખાવાની એને આદત હતી. એટલે લીમજી પરતું આજે વધત ખરેખર વીતી ગયું.

હવે ખાણું પીરસાયું. પેરાણાઓ મેંઘી વાણીઓ જરતી ખાય નહીં, કરીને પાવરીએ પહેલે બધાંને રોટલી કચુઅર ને અચાર મુકાબ્યાં ને બધાંને દશ દશ મીનીટ તે પછી બેસાડી રાખ્યા કે પાંચ મીનીટમાં તો બધાના પાતરાં સુકાં સટ !

લીમજી તો મારો વહાલો બાજ ધરયા ને Graco ભણ્યા વગર જમે નહીં. મેં એને સમજાવ્યો કે આજની આ બધી ધુંપછાવ ને ભુખરીબારકસ શરીર મેમબરોની કંપનીમાં બાજ ધરવાના અખારા કરી જા, પણ એ માને શાનો? એણે તો ડોળા બંધ કરીને કંઈ તાડસચા તાડસચા ચારમેતસી જત સચા જેવું કંઈ બખરીને ભણવા માંડ્યું પણ તેણે તો અમારી સાથના બધા ભુખાડાંસ મેમબરો રોટલી અચાર બધું પુરું કરી ગીયા ને જંગીસ-ખાને લીમજીની આંખ બંધ જોઈને એના ભોણામાંથી બધું ચપાડી જઈને પક્ષેટ સુકી કરી નાંખી. પાંચ મીનીટે આંખ ઉઘાડી લીમજી ખંખાર મારીને જોલ્યો, બનામે ઇજદ કરો સાહેબો, કરીને એણે એની પક્ષેટમાં હાથ નાંખ્યો પણ પક્ષેટ તદ્દન સુકી સટ જોઈને બખરચીને બોલાવીને દમ ભરાવ્યો કે બચાટ તું જાણી જોઈને મને સતાવવા મને પીરસવાના અખારા કરી ગીયોછ. પાવરીને કહીને આજતો તારો રોજ ખારો કરાઉંછ.

બખરચી ક્રોઠા લીમજીને મુંઝવેનો ઝોળખતો દેખું તે તદ્દન એના આંગ પર આવ્યો “અરે જરે, ખારો કરાવવાવાલા મફતનું ભોણું જમી, જઈને ઉપરથી દાડી કરેછ. બચાટ, મેં તું ને મુંજામાં આવડાયેસ બાગમાં લગતોમાં કેટલું વખત વગર તેડે ધાઈ મારવા માટે બહાર કહારેલો તે ભુજી ગીયો કે? તું ને તો મેં સાંભો ઉમજાન જાણીને હમણાં ડાલ ભોણું મુકેલું. જાં છે તાં તું ખાઈ ભલી ગીયોછ નહીં તો ભોણું કાઢને વેચી નાંખ્યુંછ.”

મેં વચે પડીને સમાધાની કરાવી ને લીમછને ધમકાવ્યો કે આપા પીવાની નીચ આખરમાં એવી દેખાતોછ વચ્ચી નખોછ છે. અખરચીને ખી મેં સમજાવી લીધો કે તું દાનાવ ને મુજોર્ગ આઠની થકને નાદાનને એમ કેમ મેંને લગાદેછ.

હવે ચાંડીના શંસ્થામાં ગરમ ગરમ મરઘીનો સુપ આપ્યો. મને ને વડા વછરને રાજવંશી ખાનાંઓમાં હાજરી આપવાની આદત હોવાથી અમે બાંધુની પોકડ સસી (Sassas) મંગાવીને વચ્ચી નાચુકથી સુપ પીધો. પરુ તાપદાવાદાઓ ને ખાસ કરીને લીમછ ને જંગીસખાને મોટેથી ટુક મારીને ટુકટુકટુક કરીને એટલા મોટા અવાજેથી સફા મારીને સુપ પીવા માંડ્યો કે નનદીકમાં વાગતો ખેંડતો અવાજખી તદ્દન દબાઈ ગીયો ને વાતચીતનો એક ખોલખી સમજાયો નહીં ને એ એકે જલુની આંતુમાં ખેંડેલાઓ અમે સોડો સુપના છાંટાથી તદ્દન ભીંજાઈ ગયા.

લીમછને સુપ એટલો ટેક લાગ્યો કે એણે બે વખત પાછો મંગાવીને પીધો ને છેલ્લે કાંસીયાતું તળીયુંખી આંગડીએ ઓખરીને આંગડું મેનામાં લઇને વચ્ચા ટેસ્ટથી ફેરવી ફેરવીને ચુસ્યું.

જંગીસખાનની સીકંદરી મુઝ એક છેલ્લી ખીજ છેડવેર ચાલીસ ઇંચ લાંબી હતી. આપણે થોડા દીવસ પરજ રોહટરનાં તારમાં વાંચ્યુંતું, કે નચ્ચીની ઇંગ્રેજ બાતુ વીમાની એમી જોનસન લંડનથી ટોટીયો લડીને જપાન ગઈ, સારે એને ટોટીયાના એરોડોમ પર ઉતરતાં, પહેલો આવકાર આપનાર જપાનીસ જનરલની મુઝ દુન્યાની કોઈમી મુઝ કરતાં રોકોઈ લાંબી ચાને વીસ ઇંચની લંબાઈની હતી. પરુ જંગીસખાનની મુઝ જોવા પછી મને એ રોકોઈ લંબાઈ માટે ચક્ર લાગવા માંડ્યો ને જંગીસખાનને વાનમાં નાંખી રૂલરે એની મુઝની લંબાઈ માપતાં, તે બરાબર ચાલીસ ઇંચ જણ્યું. એટલે હાલને કાલ તો જ્ઞાથી લાંબી મુઝ રાખવાનો દાવો જંગીસખાન જરાખી હરીફ વગર કરી શકે. ને તેના મારી પાસે ફોટો સાધના પુરાવા મેળવે છે. એમ તો મારે ઘેરના પંચગી મેરવાનસર મોરયાચાલીની મુઝ સાંક ઇંચ લાંબી હતી, ને નીચા કુવામાંથી એવણ ફેરડાં વગર મુઝે પાણીખી ક્કાડતાંતા;

પણ તેવણને બહેસ્ત પામ્યાને આજે પાંચ વરસ થયલાં હોવાથી, એવણની હરીફાઈથી જંગીસખાનને કંઈખી ખીલવાતું નથી.

જંગીસખાનને પોતાની મુછના બેઉ છેડા એકી વખત એવાને માટે, એનાં આંખનાં ડોરા નાટક કે સીનેમાના (Villain) ઝીગોમારની માફક ઉપર નીચે ફેરવવા પડતાંતા. એણે મુછના બેઉ છેડાને બારસોપ સાથુ લગાડીને વીટ આપીને અણી કહાડીતી, ને તે વીટ ખોરબ નહીં જાય, કરીને એ થોડે થોડે વખતે બેઉ છેડા પર ભોણામાંની ચરખી લગાડવા કરતોતો. હું ને લીમછ એના બેઉ હાથ પર બેડેલા હોવાથી, એની મુછના લાંબા આંકડાઓ એ જમતોતો સારે જરાજરા વારે અમારા કાનમાં ભોકાઈ જતા, ને તેની ગીલી લાગવાથી અમારાથી હસાઈ પડતુંતું. લીમછએ તો વારે ધડીએ ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢવાની જંજળમાંથી બચવા, પોતાનો રૂમાલ ઓરણની માફક એની બાજુની મુછના છેડા પર નાંખી મુક્યોતો, ને કામ પડતાં ત્યાંથી ઉંચકી લેતોતો.

એની કમરના પટામાં બે તલ્લવાર, ત્રણ મશીનગન, ચાર ખંજર, ને મે રીવોલ્વર ઉપરાંત ત્રણ મોટી બકરા કાપવાની છરીઓ ખી હતી. ગોલા છવલેન હથીઆરોતું. એ ચાલતું હાલતું એકઝીખીશન હતું.

લીમછ આ બધો કાપાકાપીનો સામાન જોઈને હસવા પડ્યો, કે સત્યાનાસનો ગયલો બે તોપોખી કમર પર બાંધી લાયો હોતે, તો એકઝીખીશન પુરૂ જ ગણાતે. મેં એને એવા ઝુતુની ને કલેઆમ આદમીનાં સંબંધમાં લુલે ચુકેખી હા મશકેરી નહીં કરવાની ગંભીર સલાહ આપી. એ ઝંઝકતી તેજ છરીએ ભોણાંમાંથી આખી ગોસ્તની લાંગરી ઉંચકીને રતલ બધે રતલનાં બોટાં કાપતો, ને તેની પર ચમચો ચમચો ચરાવેલી રાઈ નાંખતો ને તેના ચમચમાઈ ને ઝણઝણાટથી અમારી આંખમાંથી પાણીની ધાર ચાલે.

અરધા કલાકમાં તો એણે ત્રણ ત્રણ રતલના બે મોટા રાઈનાં દયા ખલાસ કરી નાંખ્યા. દર બધે ચચાર બુકે, એ પેટ દાખીને ‘બોઇયા’ કરીને રૂવે રૂવાં ઉમાં ચાચ તેવા ગંજવર અંટકારો બાચ, ને ખંજરની આણીએ દાંત

ચચેથી બોટાનાં દુકડાઓ કહાડે, ને તે ગલીયા પરજ સાફ કરે. એને આ પ્રમાણે દુકાળ્યા માફક ખાતો જોઈને અમુને વીચાર આવ્યો કે આ ખાણું પછી એનો એકવીસ દહાડાનો અપવાસ પાલવાનો વીચાર હોશે.

એણે દસ મીનીટમાં પાંચ મોટી પક્ષેટો સાફ કરી નાંખી, ને લીમજીના બોણાંમાંથી બીલારીનાં માથાં જેવા બે મોટા કવાઓ ખંજરે ઉઠાવી, મોહનામાં નાંખીને ચાવવાની મેહનત લીધા વગર જોલાળની ગોળી ગરતો હોય તેમ ખાણીના ગોટ સાથે ગલી ગીયો.

લીમજીતું આ પાક બેહધથી ઘણું કોહી ગીયું. તો ખી એનો ખુની ને લડાયક અવતાર જોઈ એણે નમનતાઈથી સમજાવ્યું “એસકયુઝ મી, કોમરેડ જંગીસખાન, પણ તમુને ટીકરીએ જરાજર ઝારતું હોય તેમ લાગતું નથી. ખાવાની બાબદમાં નીચઈ કરવી મને ગમતી નથી, પણ એક પ્રીનસીપલને ખાતર હું પ્રોટેસ્ટ કરૂં, કે તમે હમણાં મારી પ્લેટમાંથી મેં લીંચુ નીચવીને તંધયાર કીધેલા બે હરણનાં કવાઓ, તમારા ખાવાનો માલ હોય તેમ સાહુકારીથી ઉંચકીને દપાટી ગીયાછ. આય કંઈ સારા આદમીની રીત નહી. હું Nasty થવા માંગું તો હમણાં કાબુલી પીનકકોડની કલમ ૧૧૪ પેટા વીભાગ (બ) ની રૂએ તમુને ટ્રેસખાશ યાને પારકી જગામાં ઘુસવાના ને Breach of Promise ના ચાર્જ સર પોલીસને સ્વાધીન કરી શકું. પણ હું આ ખુશાલીની મીજલસમાં કંઈખી ખતરો કરવા માંગતો નથી. તમે આ શાર્ટ સાઈટનો કંઈ ઇલાજ કરાવો, નહી તો કેઠે લગન કે ગંબારમાં ઠોકઈ જશો. હવે મહેરબાની કરીને મને મારા કવાઓ પાછા ફેરવશો તો હું ગઈ ગુજરી ભુલી જઈ દોસ્તીનો તમારી તરફ હાથ લંબાવશ.”

જંગીસખાન તો સસેકા તીન પાઈ કરવા લાગ્યો. “કવાખ! કોણુસા કવાખ? કયસા કવાખ? હમ નવાખકુ કવાખશે કયા મતલબ. હમ લેંચગે એ કવાખકે ઇલઝામકા જવાખ. તું મારી પર એક જુહું બોહતાન જોડી કહાડેછ. શુમા દરગ મી શુઇ. જો મને તારાં મુરખી મોંચેરની શરમ નહી હોતે તો હું તારાં મોંઘ પર કેહતે કે તું જુહો ને લખાડ આદમી છે.

“અપમાન કરે છે એ મુજ, એક આવીશાન નવાળનું,
જુઠો ધંધામ લગાવેછ મારી પર, ચોરેલા કવાળનું,
જવું છે મને એક દીન, દાદગરની દરજ્જામાં,
જુઠા એ બોહતાનનો, જવાળ આપીશ હું નકારમાં.”

“ઓ કમીના અલીલ કુતા, એક સરકરાઝ ને જુઠેરંગી પામેઝા
hereditary નવાળનું તું આવી ગુસ્તાખીથી અપમાન કરવાની હીમત
કરેછ ? દાવતમાં તુંને મારી સાથે એક સુફરા પર બેસાડી ધઝઝત બખશી,
તેનો આવો નાજાયક બદલો ? જુઠનો કહેર ને શ્રાપ તારી પર ઉતરજે, ને
દંડન થયા વગરની તારી કંગાલ લાશ જંગલોમાં રખડજે ને રાહદારીઓની
ઠોકરો ખાઈ અલીલ થજે. તારી નીચ અજ્ઞાનથી મારા શાહી ફરજાને લાગેલો
અપમાનનો ડગ તો તારા લોહીથીજ ધોવાશે. હું કીનાના મેદાનમાં ધનતેકામ
યાને વેરનો ઘોડો ઉપડાવવા માંગુ.”

એટલું બોલીને એણે ચેલેજ તરીકે પગમાંથી જુટ કઢાડીને લીમજીનાં
મોઢાં પર છુટું મારયું. હવે લીમજીનું અમલી ધરાની, ને હમણાં પાણી
બેરાયલું કયાની લોહી ઉકળી આવ્યું. “બચા જંગીસખાન, તું
નવાળ હોય તો તારે ઘેરે રહયો. એ તું બધી તારી લાહેરી ને પતરાળથી
જનાનખાનામાં તારી બેગમોને બીવરાવ્યા કરજે. અહીં ઘણી ટેડું કાઢીછની
તો તલવારના એકજ અટકાથી તારે ડોકુ ડીચકામાંથી હડી જશે, ને તુંને
માથા વગર ઘેરે જવું પડશે. દીકરા, તું મારા અટી રતલ ગોસ્તના કવાળ
ખાઈ જમને ઉપરથી મનેજ હમદાદી કરેછ ? તું કીનાનાં મેદાનમાં વેરનો
ઘોડો ઉપડાવવા માંગેછ તો હું દાદાગીરીના મેદાનમાં બહાદુરીની મોટર દોડવી
એ તારા વેરના ઘોડા સાથે કોલીઝન કરવા માંગુ ? તું મને કાંઈ લુલેધરનો
વાણ્યો સમજીને તારે ગુંડાપણું બતાવીને બીવરાવવા માંગેતો હોય, તો લે
આ તારી ચેલેજનો જવાબ” કરીને એણે માથાપરથી બજરગેટમાં મંગેલી
પાંધડી કઢાડીને જંગીસખાનના મોઢાં પર મારી, કે “ચાલ છોકરી, હીમત
હોય તો ડુબાવ રમવા તક્યાર થઈ જા.”

હાય ! ક્યાય તારું ખાતું ખરાય ! કેટલી નજીવી આખદ પરથી શાહી રંગમાં ભંગ પડ્યો. ખાણુંની મીજલસમાં આ બોલાચાલી ને તડાતડીથી સનસનાટી ફેલાઈ રહી.

જંગીસખાનની મદદમાં દુર જમવા બેઠેલા એના અરધો ડઝન હુન્તુ-રીયાઓ, નાગી તત્તવાર સાથે અમો તરફ ધસી આવ્યા. અમારી ચઢતી બેઠે અદેખા પડેલા ઘણા અમીર ઉમરાવો જુમ પાડવા લાગ્યા “મારી નાંખો એ પારસીઓને, એ બદમાશો હમણાં હમણાં ઘણું માથું ઉંચકીને ફરેય, ને આપણી કોમના માન પામેલા મુરંખીઓ ને વડીલોતું અપમાન કરવાની શેખી કરેછ. મારો, કાપો, ઢુકરા કરો, બોટી કરો, ખીમો કરો, પેટીસ કરો.” વગેરેના દીલ ધુન્નવનારા પોકારો અમારી ચારો તરફ થઈ રહ્યા. મને વીચાર આવ્યો કે ખીચારા લડુભાઇએ તો વાતમાં ને વાતમાં ખાલી ભર્ય ખોણું”તું, પણ અહીં તો અમે લોહા ક્યાખની તકરાર ને બોલચાલમાં જન સુધાં ખોઈ દેશું એમ લાગેછ. પણ નહીં, ઇનસાફને ચાહનારા, Chivalry માં માનનારા થોડાક સ્પોર્ટ્સમેનોખી અહીં હાજર હતા. અમારા તરફથી કાપુતની યંગ લેડીઝ શીઝીફ કલચર એસોસીએશનના વડા ઇન્સ્ટ્રક્ટર તઈ-મુરઝ તરકારી ને અફઘાન વાનર સેનાના કેપ્ટન ગપ્પરદહલા અ્યાનમાંથી ભાલાંઓ કઢાડી ઉમા થઈ ગીયા “ખમરદાર, બેશુનાહોતું બેતકસીર લોહી રેડાતું અમો સાંખી શકશું નહીં. અહીં બે ગ્રહસ્થો તરફથી અરસપરસ આક્ષેપો ને હુમલાઓ થયા છે, ને સામસામી અકેકને એક્વેન્ આપછ સુકી છે, તો ઇનસાફને માટે બેકતર રસ્તો તો એજ છે, કે એ બેક શેડીયાઓ જેઓ સરકારી અમલદારો ખી છે તેઓએ મજલીસની હાજરીમાં ડ્યુઅલ રમીને એ ઝંઘડાની પટાવન કરવી.

બેક રીસપેક્ટબલ જેનટલમેનો બેઉ પ્યારા ખુદના લાલ છે, પટાવો ઝંઘડો તલવારથી—ગ્યાબરનો અહીં સવાલ છે.

“મસ્યુર લીમછ, તુંને આ સુઝનો પમંદ છે?” લીમછએ એની હાંફ-લુથી ઉંચકાતી છાતી પર હાથ મુક્યો “હા. કયુલ છે આપના બોલથી. આ મારી છોતેરમી ડ્યુઅલ છે, હું રીવોલવરે ડ્યુઅલ ખેલશ.”

મેં એને બાબુ પર લઈ જઈને સમજાવ્યો કે તું રીવોલવર શાનો લડવા નીકળ્યો. અમરી છોકરાને પાછું મલવું કે નહીં? તું કોણની સામે ગોળીમાછ કરવાનો છે તે તું ખબર છે કે? સમજ એ જંગીસખાન તો ઘણો સુનદો શોટ છે. મેં સમજવું કે અંદુસ ખાઈને ફરીયા ઉપર હવામાં ફેંકેલ ને તે ફરીયાઓ નીચે પડે તે આગમજ રીવોલવરની ગોલીથી તોડી નાખે. તું એમજ કહે કે હું પાસાથી ડ્યુઅલ ખેલશ. જેનાં આંકડાં જાસ્તી પરે તે જીતેલો ગણાય. તેં છેલ્લી રીવોલવર કનીન વીક્ટોરીયા સુજરી ગઇલી તે દહાડે ફોડેલી, ને ત્યાર પછી તું બીલકુલ પ્રેક્ટીસમાં નથી, માટે તું તાલતલાવટથી હડી જા.”

પણ એ એકતો બે થયો નહીં કે ‘જ્યાં આખરનો સવાલ હોય ત્યાં જાન શું બીસાદ છે.’

હવે જંગીસખાનનું મત પુછતાં એણેબી હામાં હા મેલવી. “ઘણો બરહક સુકાદો છે, ને મેંબી મજલીસનો હુકમ માથે ચઢાવ્યો, પણ મારાં આંગણને રમેટીઝમ થયલું હોવાથી હું કુસ્તી ખેલશ.”

હું સમજ્યો કે લીમજી એનું મારી ગોટલાંબાજ આંગ બેઠને ઘુજ પડીને કદાચ પાછો હડી જશે. પણ નહી. આણી બાબુ આફતની કસોટી પર ખડેલો પારસી બયો હતો. સુનાની કસોટી આગમાંજ થાયછ. હીરાને કાનસથી ઘસેય ત્યારેજ તેનું ખડું પાણી ને ઝલકાટ જણાયછ. બહેસ્તી તાલીબ લખી ગીઆછ.

ઉત્તમકી ઘટતી નહી, સખ્તીસે તાબ.

હીરા ચર્ખપે ચઢકે, બતલાતા હય આખ,

તેમ મારો ભોલો ભલો પણ બહાદુર લીમજીબી આફતને મુશીબતની આગમાંથી પસાર થઈ એક મરદ બયોજ પુરવાર થયો. એ જાંગ કોક્તો પોલી ઉઠ્યો “કપુલ છે, કુસ્તીબી મને કપુલ છે. મેં સીરાબજર આરીયાની લીમમાં વીસ વરસ ઝોરી ફેરવીને દંડ પીલીને અમથા નથી કહાડ્યાં. વરી રહેસ્તી રસ્તક ચકસ્ત જેવો મારો ઉસ્તાદ હતો કે જેણે કલકતાવાલા ગંગા-

રામ ચોખાને કુસ્તીમાં માહાત ડીધો હતો એટલે એા ધીના ચરખદાર ડખ્યા, હું તુંને પાંચ મીનીટમાં ધોમી પહાર આપીને બોંચ પર ચત્તોપાટ ટપકાડ નહીં તો માઈ નામ લીમછ બેહદીન લીમછ નહીં.”

અચાને ખી એ બદાહુર નવજવાનોની કુસ્તીનો વીચાર થણો પસંદ પડ્યો ને એણે એ કુસ્તીના અખાજ માટે ખાણાંની અવવચ્ચે દસ મીનીટનો વીસામો રાખ્યો. હાજર રહેલા લોકોનેખી વગર શીએ મદતનો તમાશો જોવાનો ચાન્સ મક્કતો હોવાથી બધાં થણાં ખુશીમાં આવી ગયાં.

(૨૧)

શહેરમાં ઘણી પીટાવીને તેમજ રેડીયોમાં બ્રોડકાસ્ટ કરાવી ખબર આપવામાં આવી કે શાહી મહેલમાં દંગલ થવાનું છે એટલે ત્યાં જમવા આવેલા પરોણાઓ ઉપરાંત હજારો શહેરીઓની ભેદની મળી. હોલમાંથી ગાલીચાઓ, ખાણાનાં ખુમચાઓ ને શરાબના શીશાઓ તરતજ ખસાડીને બાબુ કરી નાંખવામાં આવ્યા ને એક બાબુ કુસ્તી ખેલાતી હોય તેટલાં કોઈ બુલાચુકાઓ ચુકા પર મુકેલાં ખાણાંના તપેલાઓ સાફ નહીં કરી જાય એટલા માટે ખબરચીખાનાની ફરતે હાથીચારખંધ સીપાઈઓનો પાદરો મુકી દેવામાં આવ્યો ને તપેલાંઓ પર ઢાંકણો ઢાંકી તેને સરખરી સીસો લગાડવામાં આવ્યાં.

હોલની વચેના ભાગમાં કુસ્તી વખતે મારખલતી ફરસખંદો પરથી પગ સરી જાય કરીને મેં કાયુલતી નદીમાંથી સો ગણેફ બરીને રેતી મંગાવીને પાંથરી દીધી. એ જગાને ચારે ખુણે મજખુત ચવલી ખાંખુઓ ફોડી ચાર દોરડાં ખાંધી લેવામાં આવ્યા. રેફરીઓ તરીકે એક ખુણામાં પીતલનાં ઘંટ ને હથોડી સાથે હું પોતે અને ખીજ ખુણામાં નામવર અચા પોતે હાથમાં મોહું સુનાતું ટાઇમખીસ લઇને હિલા. હવે જેક હમનખરદો પસેટકોર્મ પર હાજર થયા ને જેક જણુ તુમાખથી મુછ પર તાવ દેવા લાગ્યા ને જંગીસખાને તો હશકેશયલી હાલતમાં એની મોટી જરી મુછને દોરડાંના જેવો વળ આપીને તેનાથી લીમછના મોંના પર ફટકો માર્યો જેનાં જવાબમાં લીમછએ એની હહારીનાં છેડા પર બારીક અણી કાઢી તે જંગીસખાનના ગાલમાં ભોટી લઇને લોહી કાઢ્યું.

ભેગાં-મથેલાં ઓડીયસે પોતાના રૂમાલો, નકીટો ને પાધડીના સાફાઓ ઉડારી “હુરરે, હાધપ હાધપ હુસહુસ, મરાસીડો ગોસીયાંઝો,” વગેરેના કાપુડી પોકારો કરી એ બેડ યોદ્ધાઓની ઝીંઘ્યાદ પોકરાવી. જેનો એ બેડ દેશેરોએ હસીને ત્રણ ત્રણ ડંધી ગલાંટો ખાંધને સ્વીકાર કીધો.

લીમચ ને જંગીસખાને હવે પોત પોતાના પ્રણામાં મુંઝેલી ખુરસીઓ પર બેસી જામને કપડાં કહાડવા માંડ્યાં, જે શરૂઆતની ક્રિયાઓ એકઠાં થયલાં લોકો ઇંતેજમરીથી જોતાં ઉભાં. લીમચએ આંગ પર ફક્ત એક આસમાની રંગની રખરની ચદ્દી રેહવા દીધી. જેના પાયજ પર મોંઘી રપેતીસ લેસ સીવી લીધી હતી ને નારાંને બદલે લેફામાં બહુ રીખન પોયસી હતી જેને છેરે ચાવીઓનો ઝુમખો લટકતો હતો ને એની દરેક હીજ્યાલો ખનનનનન ખનનનનન નો રૂપેરી અવાજ કહાડતો’તો. અને ચદ્દી પર ધરાસના મીઠાના અગર પર પાડેલી ધાડ વખતે પોતાને બહાદુરી બતાવવા મળેલા “અખતરે હીંદ”નો હુંનાનો આંદ, ને આખાં હીંદુસ્તાનની તીજેરી ફાડવાની હરીફાઈમાં ઉતરીને ચેમપીયન તરીકે મેલવેલો “ખુરશીદે ઝરનીગાર”નો કોપરખરાસનો આંદ એણે ચદ્દી પર ડાખી બાબુએ ટાંકી કીધા’તા. એવું રૂપાનાં પતરાં જેવું ગોરું આંગ કંઈખી ખાગી વગરનું હતું, સીવાય કે પેટ પર સુપ પીવાની પથેટ જેટલી મોટી એક લાલ લાંછન હતી જે એને એના બાવા ને બપાવા તરફથી એધે ઉતરી આવેલી હતી. એ લાંછન એટલી ઝંઝકાટ ભરેલી હતી કે રાતના બતી વગરખી એ લાંછનનાં ઉગસથી તુસપેપર વાંચી શકતો હતો.

વરસોની ચાલુ તાઝીમથી તેમજ છેલ્લાં ચાલીસ વરસની અંદર મુંબઈમાં થયેલાં હુલ્લડો ને તોફાનોમાં ભાગ લીધેલો હોવાથી તેમજ પીલાઉસની નાટકશાળાઓમાં પીટના દરવાજા પર ડોરડીપર તરીકે કામ કરી મવાલીઓ સાથે ચાલુ પંજો મેળવેલો હોવાથી એવું કસાયલું આંગ બાવળની ગાંઠે જેવું મજબુત ને જોટલાંખાજ હતું. જંગીસખાનેખી કપડાં કાઢી એના પહેરા લેંગાના પાધજળ જંગ સુધી ચઢાવી દીધા. એને આખે દીલે કાનકસુરા જેવા મોટા કાળા બાલ હોવાથી એના દેખાવ એક રીંછને વધારે સવનો આવતો હતો. છાતી પરનાં એના બાલ ખરા છે કે ખોટા બાલની ધીંગ છે તેની

ખાતરી કરવા મેં પંદર વીસ ગાલતો ઝુમખો જોરમાં ખેંચી જોયો તો એણે દુઃખની એક ગંજવર યુમ પાડીને મને પેટમાં લાત મારીને ઘુટખોલ માફક ઉઘારી દીધો, તે પરથી મારી ખાત્રી થઈ કે બાલ એના પોતાનાજ હતા. એણે હવે દોરડાંની બહાર ઉમા રહેલા એના હલ્લુરીઆઓને સુચના કીધી કે જો લીમછ કુસ્તી જીતી જતો માલમ પડે તો એનાશક લીમછની જગમાં ખંજર ભોંકી એને જીતતાં અટકાવવો. આ બદમાશીની વાત સમજીને મેંબી લીમછના હાથમાં મરચાંની લુટીનું પડીકું સેરચું કે દીકરા લીમ ચઢીની ઓટીમાં આ પડીકું ખોસી રાખ; જો જમાનો તુંને ચારી નહીં આપે ને જંગીસખાન તારી પર ફાવી જતો માલમ પડે તો આ મરચાંની લુટી એની આંખમાં છાંટજો. એની આંખ ચચરશે તો એમજ સમજશે કે તારી હુકના છાંટા ઉડ્યા હોશે. પણ લીમછએ ધણાંજ ધીકકારથી એ પડીકું મારા મોંના પર છુટું માર્યું. “તું શું એમ સમજેછ કે બખ્તરગેટનો એક ધરમચુસ્ત પારસી એવું કમીનાપણું બતાવશે? દગાઆજથી હરીફને માહાત કરશે? દીકરા મંચા, તું આદમી લુલ્યો. અરે હરીશ્વંરની મિસાલ ઇમાનદારી સાચવવા બધરી છોકરાંને વેચી નાંખવા પડે તો આ તારે નાચીઝ-પણ ઇમાનદાર સેવક તઈયાર છે !

“આફત પરે, તારા ખરે, રાજઆઇ ઠાવરતું ધડીયાલ બંધ પરે,
ધરમચુસ્ત પારસી ઇમાનદારીથી નહીં ફરે, તે નહીં ફરે !”

મેં એની ઇમાનદારી પર આફરીન કીધી પણ એની એવી નાદાની પર અફસોસ બી કીધો.

લીમછએ હવે યુટ કહાડી નાંખ્યાં ને મોજાને લીધે પગ સરી નહીં જાય કરીને મોજાનાં તલ્લીયાં પર પાવડર ચોપડ્યો. જંગીસખાને યુટ કહાડવા સામે વાંધો લીધો પણ બચાએ કાપુલની કુસ્તી એસોરીએશનના ૧૫૧ મા કાયદાની પેટા કલમો ટાંકીને બતાવી આપ્યું કે જર્યોસ્તી ધર્મમાં યુટ સાથની કુસ્તી રવા નથી. જમાસ્પીમાંબી લખ્યુંછ કે યુટ સાથની કુસ્તી રમનારને દોજખમાં બસો વરસ ઉંઘા ટાંગવામાં આવેછ.

લીમજીએ હવે આંખ પર સુનાની ફેમનો ચસમો લટકાવ્યો ને હાથમાં સફેદ ગ્લૉઝ-પહેડી લીધાં, અને એનાં બહુસતણ બપોળએ મોતનાં બીજના પર એને આપેલો પોતાના ફેટા સાથનો જીવ ગળાંમાં ઝોળવ્યો જે આપતી વખત મરનાર પોતાનાં છેલ્લાં દયકાં સાથ બોલ્યાંતાં કે. “દીકરા લીમુ; આ જીવ તારા આંખ પર હોશે તો તું ને બંદુકની ગોલી કે તોપનો ગોલો વીક કંઈ બી ઇજા કરી શકશે નહીં.”

કુસ્તીની શરૂઆત થઈ તે આગમજ લીમજી એક ખુલામાં જઈ એન બેઠાં છુટણનાં સાંધાઓ ચાલુ રમેટીઝમથી અફરી ગયલા હોવા છતાં ગુટણ મંડીયે પડીને બંદગી કરવા લાગ્યો કે “ઓ બેઠા જેહાનને પેદા કરનાર મુરબી આપ, આ કમીના બદા પર રેહમ કર ને જેમ રસ્તમ સોહરાબની કુસ્તીમાં તે રસ્તમની બંદગી કબુલ કરી તેને બુલદ કુવત બખસ્યું” તું તેમ તું મને બી દશ હાથીતું જેર ને તાકાત બક્ષ કે જેથી આ હેરેમંદની ઓલાદના તુરાનીતું સર બેઠજતીની ખાકમાં પટકું ને એતી આત્ર વગરની ઓપરી પર પછી તબલા વગાડું. તું તો બહેસોનો સાહેબ છે તો તારા બદા પર એટલો એનાયત કર કે કુસ્તી ચાલતી હોય ત્યારે જંગીસના આંતરડાંમાં અમરાવીને વળ આવે એવો બંદોબસ્ત કર. જો હું આ કુસ્તીમાં ફતેહમંદી ને શીરોઝગીરીથી બહાર આવશ તો હું આપના બોલે બંધાઈછ કે હું મુબાઇ જઇને દર આતવારે બધરાંઓનાં ગંબાર જમારશ; ને પરવરદેગાર; હું તુંનેબી નહીં બુલશ. તારી નબત્તે હું પાંચ પાંચ ફુટની કંબાઇના એકવીસ ટુકરાની હાથીદાંતની માંચી ચહાવશ.”

હું એની બાબુમાંજ ઉભો રહીને એની બંદગી સમજતો તો એટલે મેં લીમજીને સલાહ આપી કે “એ તું છેલ્લે પાટલે ખેસીને શું બધી કબુલ તો આપેછ. તું એ વચનો તારાથી પાકાં પાર ઉતરે એવી રીતે જરા હાથ માંચીને આપ. તું એકવીસ ટુકરાની હાથીદાંતની માંચીની ફીમત સમજેછ કે? પાંચથી દસ હજાર રૂપિયાની માંચી થવા જશે.”

લીમજીએ પોહલું પટક દાચું કરીને હસીને જવાબ આપ્યો. “દીકરા, બી દેશ ખાઇને દરવાજા આંધ પર બાંધ્યાછ. ખરા હાથીદાંતની માંચી

ચરાવેછ કોણ કે તેની વાત. એ તો જરા ખોદાયછને લાલચ બતાડેછ કે એવણ ખુશ થઈને આપરી ફેવરમાં રહે. એક વખત આપણે કામ પાર પરી ગીયું કે મારી દુકાનમાં બનાવટી હાથી ઘાંત છે તેની સોજી માચી બનાવીને ચરાવયું. આટલી બધી રોજ ઉઠવાડે માચી ચરેછ તે એવણ કાં તપાસવા બેસવાના હતા કે ખરી છે કે ખોટી. ચરે જરૂર પડે તો ખુદાયછને ખુશ રાખવા આપું મુનાતું આતશબેહરામ બંધાની આપવાની કપ્પડાત આપું એટલી મારામાં હીંમત ને નફ્ટછ છે.”

લીમછ બ્યારે બંદગી કરતો તો ત્યારે જંગીસખાન એનાં આદમીઓ પાસ ગોદરેજના કારખાનામાં ઘાણીમાં તરત પીલાવેલું ચોખું તણતું તેલ આપે આંગે મસલાવી ચંપી કરાવી હાથ પગનાં કટકા ફોડાવવા બેઠો. એ તેલ ચોપડવા ૧૯૨૭ માં સુધારવામાં આવેલો કુસ્તીનો કાયદો મંજૂરી આપે છે. એણે લીમછનેથી પોતાનાં આંગ પર ને પાંસરા પર ડોહડીવર ઓછલ, નહી તો ધી લગરાવવાની ભલામણ કીધી; પણ લીમછએ પોતાના હરીફ પર એવો ગેરલાભ લેવાની મોટાં દિલથી ના પાડી કારણ કે આંગ પર તેલ ચોપડાવેલું હોય તો હરીફની ચુંગાલમાંથી સરી જઈને છટકી જવાનું ઘણું આસાન બની શકેછ ચંપીમાંથી ખલાસ થઈને જંગીસખાને પાનનાં બીડાંની તણપ કીધી, ને હજુરીયાઓએ તરતજ ચાંડીનો મોટો પાનદાનનો ડબ્બો ખોલી મોટાં પતરેકનાં પાતરાં જેવાં બાર કાચુલી પાનતું એક બીડું બનાવ્યું ને તેમાં જંગીસખાનને કુસ્તી વખતે ખાસ તાકાત આપે કરીને અંદર ચમચો ચમચો કોકેન, અરીણુ, ચરસ, બાંગ, ગાંજો ને ઝેરી કચુરો નાંખ્યો ને એ ગંજવર પાનતું બીડું એ હજુરીયાઓએ લાકડી લાકડીએ એના મોનામાં ઘડેલું.

જંગીસખાનતું આંગ ને મોંડું કેટલું ગંજવર હોશે તેનો ખ્યાલ એટલા પરથીજ આવશે કે એ અકેટી પીયકારીએ આખી તસ ભરી નાંખતો તો. એ આદમી જો મુંબઈમાં પાન ખાઈને ફરવા નીકળે તો પચીસ પચાસ આદમીનાં કપડાં રોજનાં ખરડી નાંખે. હવે અરધી ભુખે ઉઠેલા લોકો

ટાઇમ નક્કમો જતો જોઈને ઘણું અધીરા થઈને ગરબડ કરવા લાગ્યાં કે કુસ્તી શરૂ કરો નહીં તો અધુરું રહેલું ખાણું પુરું કરી નાંખો.

ઘડીયાલમાં આડતો ટકોરો પડતાં ને ઓછરન ગેહ શરૂ થતાં મેં ઘટો વનડી Time નો પોકાર કીધો. એટલે લીમજી ને જંગીસખાન ઉઠીને ઉભા થઈ ગીયા ને પોતાની તાંબાં જેવી બાજુ ને જંગ હોકવા લાગ્યા, જેનો સામટા અવાજથી કોઈ ઘેર પડી જાય તેવું લાગતું. આંડીયસમાં હવે ભારે ઉલટ ને ઉસ્કેરણી ફેલાઈ ને સૌ પોતપોતાના ખ્યાલ ને fancy પ્રમાણે ખેટીંગ લેવા લાગ્યા. લીમજીના one to two ના ભાવ બોલાતાં તો, લીમજીના જોર ને આલાડીમાં મને ઘણો વિશ્વાસ નહીં હોવા છતાં એક પારસી તરીકે મેં એની તરફેણમાં પાંચસો રૂપ્યા લગાડ્યા. હવે બેઠ હરીફાઈ પ્લેટફોર્મની વચ્ચે આવ્યા ને એક એકના ગાલ પર કીસી લઈ સેકીન કરી અકેકના ગળામાં હાથ ભેરવી જાણે કેવાક ખ્યારા ભાઈ હોય તેમ એકેકની ગરદન ભચડી તોડી પાડવાની ચુકતી અજમાવવા લાગ્યા. ચોતરફથી એ એકના દોસ્તો ને વખાણુનારાઓ જાત જાતની ઉલટ આપનારી જુઓ પાડવા લાગ્યા.

“આંટી માર, ગળું દાગ, આંખમાં આંગણી લોક, નાક કરડી ખા, લગાડે ભાઈકે થોબરેમે,” વગેરે.

લીમજીને લડાઈમાં ઉલટ આપવા મેં એની આગલ ડા. ધનજીભાઈ પટેલે જોડેલો “જંગે વરીયાવ” નો પારસી ખાઈઓનો બંડાદુરીનો કીસો ગળામાં હાથનું હારમોનીયમ ભેરવી તે પર સંગીતના આકારમાં ગાઈ સભા લાગ્યો. જેની અમર તોડવા જંગીસખાનના લઈ કર્તીગરખાને એની આગલ રસ્તમ સોહરાયની જંગ મશહુર કુસ્તીનો કર્ણારસ ભાગ શાહનામામાંથી દાર્તાનના રૂપમાં તમલાના ઠોકા સાથે લલકારવા માંડ્યો. એ દાર્તાનથી ખુદ આંડીયસમાં ઝડપ ફેલાઈ રહ્યું ને પાંચ દશ ટોલકી એ સમજ્યા પછી હાથોહાથ થઈ ગઈ.

સ્તમ ન્યારે સોહરાખને જમીન પર પટકેછ તે ભાગ પર આવતાં કર્તીગરખાન પોતે ખુદ એટલો બધો ઉસ્કેરછ ગીયો કે એણે હાથમાંનો તપ્પો મારા માથામાં મારીને સાંજ નાંખ્યો ને શું બનેછ તે મને કંઈ સમજ પડે તે પહેલાં તો એણે મને આંદી આપીને તોડી પાડ્યો ને મારી છાતી પર ચઢી ખેસી 'પગમાંથી સ્ત્રીપર કાઢી મને જાણે ક્ષેત્રમાં ખંજર મોટી દેતો હોય તેવો દેખાવ કીધો. અસલ કુસ્તી પરથી લોકોનું ધ્યાન બહાર જતું બોધ બચાએ હમુને ખેડને દાસ્તાન ને સંગીત બંધ કરવા કહ્યું અને લીમછ ને જંગીસખાનને જલદી કામ આટોપી લઈ કુસ્તી ખતમ કરવા ફરમાવ્યું. લીમછએ જંગીસની બગલમાં ગીડી ઘાડીને એને પાડી નાંખવા માંડ્યો પણ જંગીસે એ મસકેરીથી છેડાડને પેટમાં માથું મારીને એને ગુલાંટ ખવરાવી દીધી, ને બોંય પર અબર પડી જવાથી એનાથી મુઠો ભરીને નીચે પાંચરેડી ધુર ખવડ ગઈ. હું મનમાંજ હુવા ગુજારવા લાગ્યો કે અથ પરવર, આ આરીફ મોક્કા પર પારસીને તુરાની પર ફતેહ આપી પારસી-ઓનું સર આ પરાયા મુલકમાં મગરૂરીથી ઉંચું રાખજો ને મેં એના પર લીધેલી શરતના પાંચસો રૂપ્યા સુધ નહીં જાય એવો બંદોબસ્ત કરજો, એ પરવર, તેં નોહાની કીસ્તી તુકાનમાંથી બચાવી'તી, તેં યુસફને મચ્છીના પેટમાંથી બચાવ્યો'તો, તેં દ્રોપદીની ભરી સભામાં લાજ બચાવી'તી, તેંજ શાપુરછ સકલાતવાલાને 'વેલાત આવવાની પાસપોર્ટ' અપાવી'તી; તો આજે ખ્યારી કોમની અબર સાંચવી તેની કીસ્તી વધારજો.

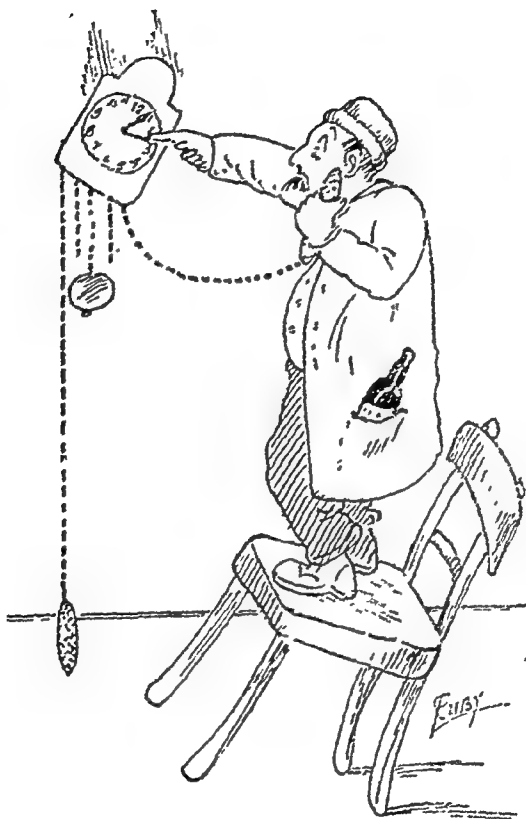
ગુલાંટ ખાઈ બોંય પર પડેલા લીમછને હવે ચટો કરવા જંગીસખાને એતું ગળું ભરવા માંડ્યું; પણ લીમછએ સીફતથી એની ચુંગાલથી સરી જઈને જંગીસનાં ટેકામાં મજબુત બાચકું બઝું. જંગીસ તો કુતરૂં ચીચવાય તેમ ચીચવાવા પડ્યો. એણે એમ કરડવા સામે સખત વાંધો લીધો પણ લીમછએ તદ્દન નિર્દોષતાથી ખુલાસો કીધો કે "હું તો અવાચી ખાઈને મોંતું બંધ કરવા જતો'તો તેટલાં એણે મારા દાંત વચ્ચે ટેકું મુકી દીધું ને તે મારાથી એકસીડંટથી ફરડાઈ ગીયું, ને એ ખીચારે L. B. W.

Leg before wicket થઈ ગીયો. બાકી ટેકું કરવાની તો હું પેને સખત વીરધ છેઉ.”

ભોંય પર પડેલાઓ એ બેઉ જણાં એક એકને વળગીને ચઢા પાડવાની પા કલાકની કોશિશથી એટલા થાકી ગયા કે આખરે બેઉ જણાં ભર ઉઘા પડ્યા ને ઘરોઘર ઘોરવા લાગ્યા. આખરે બેઉ જણનાં માથાં આગળ ચાલી વગાડી એ લોકોને ઉઠાડવા પડ્યા કે આવા આ તો લગાઈતું મેદાન છે. કંઈ તમારા ખંગસાનો બેડરમ નથી. એટલે એ લોકો ભડકીને ઉઠીને ઉમા થયા. જંગસખાને હવે લીમછને છેડયો કે “ક્યું બે તોપચી! તું માફ માગીને સો ઉઠમેસ કરશે તો હું તુને છાતો જવા દેવશ!”

બસ થઈ ચુક્યું. લીમછની આંખમાંથી આતશની ચીંગારીઓ નીકળવા માંડી, એની નસકોરીમાંથી ઉશકેરાટથી લોહીની ધારો છુટવા માંડી; ને એ છેડાયલા ગોધા મીસાલ એકદમ જંગીસના આગ પર ધસ્યો ને એના લેંવાના બેઉ ઉપર ચઢાવેલા પાયળ મુઠીમાં પકડીને તેને ઉપર ઉંચો ઉઠાવ્યો. લોકોએ આફરીનના પોક્કરો કીધા. પોતાની હાર થતી જોઈને જંગીસખાને વાંકો વચી લીમછની દુડીમાં અંગોઠો ખોલી દીધો. મેં foul, foul નો પોક્કર કીધો તેટલાં તો જંગીસના નખાં પોતાની દુડી ચીરવી જવાથી છેડાયલા લીમછએ એને ધોળીના ગાસરા માફક નીચે પટક્યો. જમીન પર પટકતા જંગીસખાનના લેંવાનું નાક દુડી ગીચું, ને એણે તરત બેઉ હાથે લેંથો પકરી લઇને ખુબ મારી કચુલ કીધું કે “મય હારા, ઓર ઉસનાક લીમછ તુમ છતા!” લીમછએ એની છાતી પર ચડી બેસી ગળવામાંથી માફક ઓરગન કાઢી તે પર કતેદની ખુશાલીમાં ‘સન્નન માર્થ’ વગાડી. અચાએ વીસલ મારી કુસ્તી લીમછની ફેવરમાં આવેલી જાહેર કીધી. લીમછએ જંગીસખાનને હાથ આપી ઉઠાડ્યો ને બેઉ હમનખરદોએ અકેકને પાલી કીધી ને મીજલસ પાછી અધુર ખાણું જમવા બેસી.

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

આવતો હતો જમશેદ અહિયાં ધડીઆળને ચાવી આપવા,
 ગયેલો નેલમાં ત્રણ ચાર વખત લોકોના મનવા કાપવા.
 રાખતો હતો મનવામાં હમ્મેશ ગામથી દાડની બાટલી,
 હવે જો આયોગ કામલ પાછો જામ થશે એની કાટલી.

(જુલો પાનું ૧૫)

આપણે અહીં એક મહાન દેશભક્ત, સક્ષતનતના સાચા સપુત્રના તાજ પાસના દીલ-ધુન્નવનારી પુરી થયેલી ક્રિયા માટે શુક્રશુક્રારી ખતાવના હાજર થયા છીએ. નામવર બચો એક એવો પતોતો પુત્ર છે જે આજે દેદેદારની નોકરીની નાની શરૂઆત પરથી પાયરી દર પાયરી આગલ વધીને સારાં કામુલનો સરદાર ને માથાંનો મુગટ બનવાના મહાન દરજ્જા પર પહોંચ્યો છે, જેને જો એનાં બુલંદ બખ્તે ને વફાદાર દોસ્તોએ બારીક મોઝા પર મદદ નહીં આપી હોતે તો અત્યાર આગમજનો ફાંસીને લાકડે ખીરાજતે. એ મહાન નર મોઝાંમાં રૂપાનો તો શું પણ એલ્યુમીનમનોથી ચમચો લીધા વગર જનમ્યા હતા. એવણના માય આપની કેટલી નાચાર હાલત હોશે તે એટલા પરથીજ માલમ પડશે કે એવણ જનમ્યા ત્યારે એવણના આંગ પર ઝલકું કે પાટ હુન તો શું પણ ફાટેલા કપડાંનો એક ટુકડોબી હતો નહી. ફક્ત એવણન આંખ પર તે વખતે સુનેરી ફેમનો એક ચસમો હતો, ને આજે તમે જોવાજ કે અહીં ભલા ભલા તાજદારો ને રાજવંશીઓ વટીક એવણની કદમ-બોસી કરવામાં મગરૂરી લેયજ.

‘તુમાખી તાજદારો ઝુકાવેજ સર એના કદમોમાં,
દરજ્જો એનો ઉચો છે, ભાયખલાની મડમોમાં.’

ખુદ વલમભાઇ પટેલ ને ગવરનરો વટીક એવણ પર ‘માઝ ડીયર બચાજ’ કરીને કાગલો લખવામાં માન સમજે છે. એ બધી મોટાઇ, સરક-રાઝી ને ઇઝઝત અફઝાઇ એવણને શાથી હાંસલ થઇ? મારા પ્યારા ભાઈઓ, મારા જ્વની મીત્રો ને હેતના કટકાઓ, એ બધો બુલંદ માન મરતબો એના શરૂઆતના મીસકીન પીતપાતના ધંધાને આચારી છે! એવણ કંઈ યુનીવર્સીટીના બી. એ. કે જી. જી. બી. સી. નથી પણ પોતાની કુદરતી વજણને પેચ પડતો ધંધો એવણે શોધી કઢાડ્યો ને ભઝાં ને પરહેજગાર માયઆપની ચાકુ મલાહ ને ઉલટ ઉતેજનથી ને નાનામાસાની તાલીમથી એવણે થોડાં વરસમાં અફઘાનીસ્તાનના સૈથી ચુનંદ ઝીગોમારના માનવતા એલકાખથી એલખાવા લાગ્યા. એવણ ખોટી શરમ ને હલકા ધંધાનો ખ્યાલ બાબુએ મુકી આજે આ બુલંદ મરતબે પહોંચ્યા.

હું કમેદ રાખું છું કે એવથુનાં આજ્ઞાહી દાખવાની નકલ હરી બીજાં માયખાપોખી પોતાનાં અચ્ચાંની હુદરતી વણથુ જોઈ તે શોધને બજોલા બીખારી ને એક એકાર રાકર વગીરો નહીં અનાવતાં હુદરતના, ખીચા કાતરવાના કે ખોટી તોડ અનાવવાના ધીકતા ને જોઈ દેખગારીવાલા ધંધાઓમાં નાંખી દમ પોતાનાં અચ્ચાંઓતું બંધિય મુઠારી તે શોધના બધાં આપીસ મેલવથે. હજુખી પીતપાતના ધંધામાં થણું સાઈ રીલ પડેલું છે તે અમાન મુખાનના આખર દેવા ને આશુ ચસમાવાલાની કુતેદમંદ કારગીરી પરથી માલમ પડશે. જો એ ધંધો આખરતર ખાનગની કીરેકરોની દેખરેખ હુદલ સરકારી ગેરંટી સાથે મોટાં રીઝવઈ દેશે ઉમાં હરી જો લીનીટોડ કંપની તરીકે ચલાવવામાં આવે તો હજુખી થણું સાઈ કીનીડંડ આપી શકે એમ હું છાતી થોડીને કહી શકું છું! એમ તો કેટલીક દેશી નીમા કંપનીઓ, એકા ને નીલોના શેરોનાં કામકાજ એજ ધોલે દિવસે શેરોલાકરોને હુદવાનાં ધંધા પરજ સાચા નકાથી ચલાવવામાં આવેછ; તે તમને અજાણ નહીં હોશે. જે પારસી માયખાપો પોતાનાં છોદરાંઓતું શું કરવું એ ખ્યાલથી મુઠાયછ, તે શોધના કિસાહી ઉધરતા છોદરાંઓને અલીયાયા ગાલીસ ચોર માફક ટોલીઓ થઈ હુદરતો ને ધાડ પાડવાનો ધંધો કરવાની હું સલાહ આપુંછ. લેવ સાદેમો, આજના નામાકીત પદોથા અથા સાકુની સલામતી! કાયલી સીક્ષતી સલામતી!! શાહી જનાનખાતું આખાદ રહે તેની સલામતી!!!”

(૨૨)

કતલે આગલ ટીસી માથુકલે કુલ દુર ન થા
વિસ્તી જાંડી માટે પીકીટીંગ જરૂર ન થા
દીલ ન થા કોઈ કે શીશોટી તરહે ચુર ન થા
ટખલા દારમોન્યમ તંથુરા જેસુર ન થા

તાજપોશીને ખુશાલીને લગનું ‘ખાસોઆમ માટેનું’ શાહી ‘ખાણું’ પુરું થયા બાદ ખીજે દીવસે અથા નામવરે અમારી સલાહ ને આગદને માન

આપીને એક Fancy Dress Ball યાને નાચતો એક જંગી મેલાવકો પોતાની શાહી મહેલમાં કરવાતું મુશ્કર કીધું જેને માટેના ઇનવીટેશનો કાબુલના એરીસ્ટોક્રેટિક ક્લાસના સોસાયટીના મોટે ખાંચરેનાં ધપધપીયાં ફેમીલીઓને મોકલવામાં આવ્યાંતાં.

આ શાહી ઇજનતું માન મેલંવવા છેલ્લી લગ્નનાં કંટ્રાક્ટમાં હાથ મારી નવાં ઉગી ને ઉભરી નીકલેલાં ઇચમજી દેરીયાવાલાઓમાં ઘણી તીક્ષ્ણ હરીફ થઇ રહી. અને લીમજીને Master of Ceremonies નેમનામાં આવેલો હોવાથી ને એ કાર્ડો મોકલવાતું એના હાથમાં હોવાથી એણે લાગતા વળગતાઓમાં અકેકો કાર્ડ સો સો રૂપીએ વેચી ઠીક કમાણી કુટી કહાડી'તી. એણે એ કમાયલા પદસામાંથી મને પચીસ ટકા ભાગ આપવા માંગ્યો પણ મેં એવાં હરામ કમઇનાં દેરીયાં લેવા તુમ્હકારથી ઇનકાર કીધો ને મને પચાસ ટકા ભાગ મલે નહીં ત્યાં સુધી એમાંની એક અરધીને ચીપીયાએખી અરકવા મેં ધસીને ના પાડી ને મારાં મત સાથે એ મલતો નહીં થવાથી એણે very sorry કરીને બધી રકમ ખીસામાં મેરવી દીધી.

એ કાર્ડો બહારથી વેચાતા લઇને કોઇ વોહરાજીઓ દરવાજા પર મોંઘા ભાવે વેચે નહીં તેની દેખરેખ રાખવા છુપી પોલીસના માલુસો મહેલની બહાર જમા પીછોરીના છુપા લેખાશમાં હાજર રહ્યા'તા. એ સાવચેતી ધણી કામ લાગી કારણ કે ગાન્સની રાતના બે પકાણો મહારાણી વીક્ટોરીયાના કોરોનેશન વખતના ને ત્રણ તાયફાવાળાઓ ગીએ વરસની આલખલેસ બાગના તેડાંની લગનની ચીડીઓ બતાવી અંદર ઘુસી જતા પકડાઈ જવાથી બીજાઓને નસીહત ને દાખલો બેસાડવા તે લોકોને તરતજ મહેલનાં ચોગાણમાં ફાંસીએ લટકાવી દેવામાં આવ્યા. બચો એ લોકોને ફક્ત દડ કરીને છોડી મુકવાની તરેણીમાં હતો પણ લીમજીએ એને સમજાવ્યો કે રઇયતને છ છ મહીના થયા ફાંસી જોવાની મલી નથી તેથી ઘણીજ છેડાયથ તેથી રઇયતને ખુશ રાખવા બચાને આપ ઉપાય ફરજ્યાત લેવો પડ્યો.

અમાનુદલાની રોમ બહુ થયા પછી ઘણે વરસે આ Ball યાને શાહી નાચતો જલસો થનાર હોવાથી કામુલના માલેજુબર વર્ગમાં તેમજ ત્યાંની યુરોપીયન વસ્તીમાં ઘણાં ઉલટ ને ઉત્સાહ ફેલાયાંતા ને બધાં યુરોપીયન એલચી ખાતાનાં એલચીઓ, તે લોકની મહોરદારો ને ધુલ સ્ટાફ સાથે હાજર થનાર હતા.

બચે પોતે ઘણો અચ્છો ડાનસર હતો કારણ કે નાની ઉમરે પેશાવરની આહતી દુકાનોમાં રાતના ઘરાકો આગલ મોડેથી એ જુના અફવાન ડાન્સો હાથમાં નાગી તલવારો સાથે કરી બતાવી થોડાં દોરીયાં કુટી કહારતો'તો ને કામુલનો કબજો લીધા પછી એણે મુંબઇથી ચુનંદી નાચનારીઓ બોલાવી પોતાનો એ જુનો શોખ પુરો પાડવા દેશી ને યુરોપીયન ડાન્સીંગ શીખી તે પર બેઠે કામુ મેલવ્યો'તો.

અમે બેઉ જણા બી કોરોનેશન ટાંકણે થનારા એવા ડાન્સની વધી રાખીને મઢીનાઓ આગમજથી વેલાત ને પેરીસથી ટપાલ મારફતે જાણીતી ડાન્સીંગ સ્કુલના Postal Courses મંગાવીને ઘેરમાં રાત ને દહારે 'One step, two steps, ten steps' રપેનીશ ટાંગો, પોરચુગીઝ પાંગે, ડેનીશ ડાંગો વગેરેની ઘણી પ્રેક્ટીસ પાડીને આઠ દશ જોરી ખુટના સોલો ધસી નાખ્યાંતા. મરદુમ રૂડેલ્ક વેલેનરીનો પછી જો કોઇખી આરટીસ્ટને મે ટેંજો તેની પુર ઝમક ને અસલીયાતમાં નાચતો જોયો હોય તો એ મારો લાડકો લીમજીજ છે. એને એજ એના હુનરને ખાતર પેરેમાંઉંટ, ફેક્સ, મેટરો ગોલડવીન જેવી ધરખમ શીલમ કંપનીઓએ લખોના કોંટ્રેક્ટે રાખવા માંગ્યો'તો પણ એણે એ બધી માંગણીઓ ઉપકાર સહીત ના પાડી'તી કે ખુદાએ બક્ષેલી એ ખુદા ને નાદર હુનરમાંથી એ કંઇખી કમાણી કરવા માંગતો નથી.

બચાએ આ ટાંકણાં માટે બે મોંઘાદાર ધનામો એક લેડી ને એક જોનટલમેન માટેતું સૌથી સરસ ડેન્સી ડ્રેસો માટે જાહેર કીધું'તું. મેં ને લીમજીએ એમાંથી બેઉ યા એકખી ધનામ કંઇ ઓરીજનલ ડ્રેસ માટે જીતી જવું એવા પાકકા ઠરાવ પર આવીને સુખડ લોખાન મુઢીને કસમ ખી ખાધા.

શાહી મહેલના ડાન્સીંગ હોલની ફ્લોરિંગ દીવસો આગમજથી કેરાંની છાંસે ધસી ધસીને લીસી ને સફ્રધદાર બનાવવામાં આવી'તી ને તેની દીવાલો પર કીમતી પીકચરો, મુનેરી ગીલીટના આરસાઓ, ટેપેસ્ટ્રીઓ તેમજ અધ્ધાન રાજ સાથ સંબંધ ધરાવતા બધા દેશોના વાવટાઓ લટકાવવામાં આવ્યા'તા. જેમાં અમે બેહદ મગરૂરી સાથ જોયું કે આપણાં માદર વતન મધર ઈંડીયાનો ભગવા રંગનો ને ચરખા સાથના છાંપવાલો સ્વદેશી રાષ્ટ્રીય ધ્વજ ઘણી આગેવાની ભરી જગા રોકતો'તો ને તેની નીચે આખો વખત ફીરમજ સાડીમાં સજ થયલી હીંદુસ્તાન સેવા દલની બે સેવીકાઓ ચાલુ લોખાન ને અગરબત્તી બાલ્યા કરતી'તી.

આ માંગલીક પ્રસંગ માટે કામુલની નદીમાં લંગર નાંખી પડેલા ઇરાની કાફલાની બે કૂચરો S. S. એએમેન્યુસ ને S. S. સ્પેથેમેન્યુ પરનાં બે નેવલ બેંડો ઇરાનની એડમીરલ લોહરસ્પ ખીન દોસ્તપની મહેરબાનીભરી પરવાનગીથી ડાન્સનું મ્યુઝીક પુરું પાડવા હાજર થયા'તા. જેને મદદ આપવા કામુલની વાનર સેનાનું બઝ બેંડ એના બેંડ માસ્તર શ્રીયુત શાહ્યુદીન ગોરીના સરદારી હેઠળ બહાર પડ્યું'તું ને કદાચ કોઈ નાયનારાંઓને હીંદી મ્યુઝીક ને હીંદી નાયનો શોખ ઘઈ આવે તે માટે મેં બેન્ડ વાપરીને એક વધારાનું નાનખટક બેંડ આઠ આદમીનું પાચકુની પરથી મંગાવેલું એના મ્યુઝીકલ ડીરેક્ટર નતુમીયાં કોકેનવાલાની સરદારી હેઠલ અમી પુરું'તું. એ લોક આઠ દહારા ફક્ત કામુલ રહ્યા તેટલા હુંક વખતમાં રસ્તે ચાલતા આદમીઓ ને છોકરાંઓ મોહલામાં “દીલદાર ચાર છપલાસે નયના લગાય બાયગે” ને “મઝા દેતે હય કયા ચાર તેરે બાલ શુંગરવાલે” ચાલુ ગાવા લાગ્યાં.

અમે લોકો પુર દરયાફત કીધા પછી એવા ઠરાવ પર આવ્યા કે મારે મરદના ને લીમજીએ લેડીના કોઈ ફ્રેન્સી ફ્રેસમાં ડાન્સમાં હાજરી આપવી. લીમજીએ આટલા વખતમાં રસીયન કોનસલ પર અવરનવર સેવ, પાપક, ઘરભ, તરેલા હમણા વગેરેના પારસી મુબમથી મંગાવીને ચાલુ મોકલ્યા કીધેલા હોવાથી એની સાથ ઘણી ઘાડી દોસ્તી માંડી'તી. એટલે એણે એને

પટાવી સમજાવી એ કોનસલની મહોરદાર મેડમ પોરોચીસ્કીનો ઇવનિંગ ડ્રેસ પુરો મેલવી લાગ્યો ને એક હેરકટીંગ સેલુનમાંથી બહારની સુનેરી બાલની શીટ થતી વીગ ભાડે લઈ આવ્યો. એનું પગલું કાલપુદ અદાર નંખરતું હોવાથી એની સાધઝના લેડીઝ શુઝ તો ખાસ મંડાવવાં પડ્યાં. મેં પોતે બાણીતી ને મશહૂર માદન લીમીટેડના ડીરેક્ટર મારા ફ્રેંડ ખાનબહાદુર અરદેસર ખીલીમોરયા પર લાંગવગ લગારી એ લોકની કંધનીના પ્રખ્યાત્ત “યઝદેઝદે” શહેરીયાર” ના ખેલ વખતે વપડાયલો શાહ યઝદેઝદેનો આખો શાહી લેખાસ વીગ તાજ તલવાર વગેરે સાથ પુરો મંગાવ્યો જે એવણે એક બોલે પાંચસો રૂપીયા ડીપોઝીટ લઈને મારી પર મોકલી આપ્યો ને લખ્યું કે ‘ખીરાદર, તારી હાથ ચાલાકીનો મને પુરતો અનુભવ છે તેથી તાજમાંનાં નાલામોટા બધા હીરા ગણી લીધેલા છે, પાછળથી કંઈખી વધવટ થવી નહીં જોઈયે.’

ડાન્સને માટે લીમજીએ સાંજથી મોટા પાયા પર તૈયારી ને ધધુખર કરવા માંડી. બે કલાક આગમજથી એ ડ્રેસીંગ રૂમમાં ભરાયો ને ઘણીજ તજુમજથી એણે દહારી મુઝ બોરવા માંડી. બે વખત અસતરાનો સીધો હાથ લીધો ને એટલાથી નહીં ધરાતાં દહારીપર સેન્ડ પેપર ધસરયું ને છેલ્લે કાનસખી ફેરવીને દાહરીની ચામરી સેડીન જેવી સુંવાસી ને મસકા જેવી નરમ બનાવી દીધી. એણે હવે આખે આંગે સુખડતું તેલ બે નોકરો પાસ માલીસ કરાવ્યું ને નાહવાના પાણીમાં બે બાટલી સેંટ નાંખીને તે મધમધતાં પાણીએ નાહ્યો ને ફરીથી આખા આંગ પર વીનોલીયા પાવડર છાંટ્યો. ને આંગલી આંગલીએ ગાલ ને હોઠ પર (Rouge) લાલી લગાડીને ખીલતા ગુલાબ જેવું મોતું બનાવી દીધું. ઘણી સંભાળથી એણે હવે રશીયન કોનસલની બહારીનો ભાડે લાવેલો ઇવનિંગ ગાઉન ને લેસનો ભરેલો પેડીક્રાટ પહેરી બંગ સુધી પુગે તેવાં બહારનાં મોંઘાં જાલીના રેશમી મોઝાં ને સાડીનના યુટ લટકાવી દીધાં ને વીગ પહેરવાનું છેલ્લી ઘડી પર રાખી પસીનાથી કપરાં ખરાળ નહીં થાય ફરીને ચંખા નીચે બેસીને આધસક્રીમ ને ફાલુદો ખાવા લાગ્યો મેં એને ચેતવ્યો

કે “પંખા નીચે બેસીને ખાવ્ય ને તદ્દન ઠંડોગાર થઈ જશે ને ન્યુમોનીયા થઈને ઓકસીજન પર રાખવો પડશે.”

પણ મારા જેવી મુરખી દોસ્તતું એ માનેછ કેદારે, એટલે એણે મારી બહેંસ પર પોલીસના ડીગોરા જેવી મોટી ખીજ છ કુલ્શી ખાધી.

મેંખી હવે કબૂતના કાચ સાંમે ઉભો રહીને યઝદેઝદ શહેરીયારનો ડ્રેસ પહેરી લીધો. તાજ દાદી સરકારીના માપતું હોવાથી મારાં માથા પર મુકતાંની સાથે તદ્દન નાખ પર ઉતરી પર્યું. લીમજી હસવા પડ્યો કે “તું તાજ પહેરવાના અખારા કર, તાજને નકાસું ખરાખ લગારશે. તું માથા પર આપ-સની કોથરી આંધીને નહી તો તરકારીની ટોપલી મુકીને જા, તે તારા મોંના પર વધારે શોભશે.”

પણ એના એવા પટપટારાની મેં જસ્તી કનવાર કીધી નહી. પણ તાજની અંદર રૂની નાલી ગોદરીઓ મુકીને તે રીટ બનાવીને પહેરી લીધું. કમરના પટામાં તલવાર ખોસીને હાથમાં ચાંદીનો ગાવીયાની શુરજ લીધો. મારી માસે સેંટ નહી હોવાથી મેં રૂમાલ પર બરધી પાછંટ સાળનપુરી રમ છાંટી લીધો જેના બેહકાટથી ચોરડામાંનાં મચ્છરોખી બધાં બહાર નાશી ગીયાં.

મને હવે તખ્યાર થયલો જોછ લીમજી ખી ઉઠ્યો ને માથાં પર પેલી બધરાંની વીગ પહેરી લીધી. પણ વીગ ઘણી ટાછટ હોવાથી એતું માથુ ધધની આથું ને હાટહુસ કરવા લાગ્યો. એણે ખભાં પર મોટી રેશમી કુલની ભરેલી રપેનીસ શાલ નાંખી, છાતી પર કુલનો તોરો પીન કરી લીધો ને હાથમાં શાહમુરગના બાવન પીછાં સાથેના ગંજવર પંખો લીધો ને આરસીમાં છેલ્લી નજર નાંખી પોતાની તસવીર જોછ હું દ્રષ્ટ હસી પરીને “Come on મંચા, everything is O. K. Quick March” કરીને મારી બગલમાં હાથ મુકીને ઘણી નાનુકાઈથી ડાન્સ હોત તરફ ચાલુ મુક્યું.

આટલી ઉમરેખી આ બધા ગેટઅપ ને મેકઅપથી એ તદ્દન નવજુવાન ને ભલા સાધુતું દીવ પીગલાવે તેવી નાનુક છોકરી જેવો લાગતો તે એટલે સુધી કે એક અંધારં ખુણું આવતાં મારાથીખી કુદરતી એને કીસ લેવાઈ

ગઈ ને એ વરી પોતાની નવી કેરેક્ટરને જેળ આપે તેમ અકર્યો કે “એક જુવાન કુમારી છોકરીના આંગ સાથે એવી નખોળ છુટ લેવા માટે તમારે શરમાવું જોઈએ. તમારા વીશવાશ પર તો મારા મમાએ મને તમારી સાથે ડાન્સમાં મોકલીય ને જ્યારે તમેજ એવી ગેરવરતણુંક ચલાવોય તો મારે કોણનો ભરોશો કરવો? યા ખુદા! મારી પાકદામનનો બચાવનાર તુંજ એકલો સાહેબ છે, તો મને આ મુશુના ઝાલીમ દસ્તમાંથી છોડવજે.” એ તો હજુ નાટકી સ્ટાઇલે જતસ્તી બોલવા જતો તો પણ મેં એને એક ઠોપરામાં મુકી દીધી ત્યારેજ એ ડપટ પડ્યો.

ચાંદરણી રાત હોવાથી દીલપઝીર રાત્રીની ઠંડકમાં અમે લોકો ગાંડીમાં નહી જતાં પગેજ મહેલ પર ચાલીને જવાનું પસંદ કરીધું. હું લીમજીનો હાથ મારી બગલમાં લઈને દમામદાર ગંભીર અદાથી વાત કરતો છાતી આગલ કાઢી ચાલુ ખરો, પણ તે કરતાંબી લીમજીનાં નખરાં ને નાઝો અદા ધણુંજ વખાણવા લાયક.

એક ઇરાની બાદશાહની બગલમાં એક ખુબસુરત યુરોપીયન નાઝનીને ચુરખા વગર ફરતી જોઈને લોકોની ઇતેઝારી વધી ગઈ. એ દેહકાનીઓ ફેન્સી ડ્રેસની ખુબી ને નોવેલ્ટી સમજતા નહી હોવાથી આપસઆપસમાં અમે સમજ્યે તેમ ઘુસઘુસ ને ટીકા કરવા લાગ્યા કે “એ ઇરાની નવાગ કોઈ મડમકી છોકરીકુ ભગા લે જતા હય. ખોત શરમકી ખાત હય કે એક સગીર વયકી બાલાકુ એ શેતાન ફસાતા હય. વગેરે વગેરે.”

મેં લીમજીને ગુપચુપ ચાલ્યા કરવા કહ્યું પણ એને તો વળી નવી એકટીંગ બતાવવાનો મોકો મલેલો હોવાથી એ ડપટ પડ્યો નહી પણ પોતાના પંખાથી નઝદીકના પહોણાના મોંના પર ફટકા મારવા માંડ્યા ને નાજુક મડમની માથ જેવોજ અવાજ કહાડીને બોલ્યો “બવ ચક્કા બવ. તુમ ખોત બેશરમ આદમી હય, કે અચ્છે શરીફ આદમીકુ સતાતા. એ તુમ લોકને કયા સરવસ નીકાલા. કયા તુમારા બાપકા શાદીમે જતા હય. એ હમારા શવહર હય ને

હમ દોનો નાંચમે જાના હય. ખચરદાર જો મુત્તા તુમ લોક હમારા પીઠારી પીઠારી આયા તો.”

આય નાચની વાત સમજીને કોઈ દોઢચતુરે ભમરડો શુભાળ્યો 'વલ્લા વલ્લા સચ હય. એ તો અપના કેપીટોલ સીનેમામે વેં નાચ કરનેવાલા નવા ઓરત આયા હય વો મીસ હીરા હોયગા. વલ્લાહ કયસી ખુબસુરત વો નાંડો અદાસે ભરી હુંહ હય, અમે કાસમ ઉસકી કમર તો દેખ કયસી નાનુક ઓર છોટી હય.”

મેં જોયું કે અહીં જે વખત જય તેમાં નાતું જેવું હુલડ થશે એટલે તરત એક પસાર થતી ટેક્સી બોલાવી લીમજીને અંદર આંચકા મારીને ફેંકી દીધો ને ટેક્સીને પુર ઝડપથી શાહી મહેલ પર હંકારી જવા હુકમ આપ્યો. મહેલનાં યોગાણુમાં પુગતાંજ અમે બેઉ જણા ઉસ્કેરાયલી હાલતમાં બેધ્યાન પણે ભાઈં ચુકવ્યા વગરજ સગેમરમરનાં દાદર પર ચઢવા માંડયું. પણ આણી આજુ વળી કાચુલી ચોંઈ હતો. એણે બંને ફાંડીયે કુદકા મારી દાદરની અધ-વચેજ મારો શાહી ડગલો ખેંચ્યો “કેમ એધ સકરગંદેરી, એમ ભાઈં ચુક-વવાનાબી અખારા કરેછ તે તારે આ બધો શાહી કાઠમાઠ ને દોરદમામ તદન પોકલ ને બનાવટીજ છે કે? ગજનામાં દોરીયાં નહી ઉતાં તો ટ્રાંમમાં કાંચ નહી આયો? તું મુવો રાજનો થતો, આય સને તું સાંમું ખરાબ લગારેછ.”

મેં જોયું કે આજુઆજુ ઉભેલા આરીસરો ને અમલદારોમાં અમારે નાક કપાયછ એટલે મેં બી મોટાં દીલે પણ મનમાં ગારબેર દધ ને મારાં આંગણાં પરતી મારી લગનતી વીટી કહારીને એનાં આંગ પર ફેંકી. જતાં જતાં એ મને દમ આપતો ગીયો કે “બચાજ, જો આ વીટીબી તારા બધા ફેસની માફક બનાવટી હોશે તો તુંને પાછા ફરતી વખતે આ મોહલાના નાક પર ઘેરીને ભાઈં નહી તો ભાઈ નામ મમદુ પોસાગીર નહીં.”

અમે હવે ડાન્સીંગ હોલની બહાર આવી પુગ્યા ને દરવાજા બહાર ઉભેલા ચોખદારે અમારી આમદ ખબેર કરવા અમારાં નામ માંગ્યાં તે અમે છપાવીને તથ્યાર રખાવેલા અમારા સુનેરી કાડોં એનાં હાથમાં મુક્યા તે પ્રમાણે

એણે અમારી માનવંતી પધરામણી જાહેર કરવા ચોખ્ખાદારનો દંડ જમીન પર ત્રણ વખત ઠોકરી અમારાં નામ બાગેચુકદ અવાજે પોકાર્યો કે 'નામવર મહામ ધુપછાંવુરડી ૩ લા મોરકો ને હીઝ લેટ હાઇનેસ યઝદેજદે શહેરીયાર ધી ફાર્થ ઓફ ગમ્બુલીસ્તાન પોતાનાં મુઆરક કદમોથી આ અયવાન પાવન કરે છે' અમે બેઉ જણ બડીંગદામ પેલેસમાં શાહી બોલ વખતે જેમ શહેન-શાહ ને શહેનશાહબાનુ દાખલ થાયય તેવા ટેક ને ઠસ્સાથી અંદર દાખલ થયાં.

અમારા આવ્યાથી હોલમાં ચાલી રહેલી વાતચીતનો ગણગણાટ જરા વાર બંધ પડી ગયો ને સેંકડો ઇંતેજર ચશમો અમારા ચહેરા પર વખાણ ને તાબુખીની નજરથી ઠડી રહી. અમુને અમારા આય નવા લીબાસ ને ગેટ-અપમાં કોઈ-પીછાણી શક્યું નહી. અમારા આવ્યાથી તે શાહી અયવાનમાં એક જાતનું સેનશેશન થઈ રહ્યું. ત્યાં હાજર રહેલાં બીજાં ખુખમુરત બધ-રાંઓની ગોયા હસ્તીજ ભુલધ ગઈ ને બધાંની આતુર ચશમો લીમજના ગુલાખી રૂખસાર ને સીતારા જેવી ચમકતી ચશમો પર ટીકઈ રહી. દરેક જણ પુછવા લાગ્યું કે આ કયા પરેસ્તાનની પરીમુરત નાઝતીન છે? પાંચ મીનીટમાં તો મને ચાર પાંચ જણા પુછી રહ્યા કે મીસટર, એવણુ જે કુંવારાં હોય તો એવણુનો ટપકો અમારી પર મોકલશે. રાસ આવશે તો તરત લગન કરી નાંખશું. અમે ધીમે કદમે ટટાર ચાલીને બધાંને સલામ ને નમન કરના બચાતી સામે આવી ઘણુંજ નમીને કમરમાંથી ઝુંકીને કુરનસ બગ લાવ્યા. બચો નામવર જે આ વખતે સરકામાં બીજવેલો એક મુરો ચાવતોતો તેણે અરથો કરડેલો મુરો બાબુ ફેંકી દીધો ને વેલાની કાની લીમજ તરફ બે મીનીટ ટગર ટગર બોલા કીધું. "ખુશ આમદી, મારાં અઝીઝ મેહમાનો, ખુશ આમદી. વલ્લાહ ગોયા આકાશ પરથી થોડા વખતને વાસ્તે નીચે ઉતરી ચાંદ ને સુરજ બેઉ મને માન આપવા અહીં હાજર થયા હોય એમ લાગેય. અય રોશન દીદારની ચેહરેનમુન બખ્તાવર બાનુ. ભણે પધારો. તું નાઝતીનની અહીં તશરીફઆવરીથી, તારી બ્યાન નહી થઈ શકે એવી દીલ ચાક કરનારી ખુખ-મુરતી ને હોસાનથી મારી મીજલસની રહિનકમાં ઓર ઝમક આવીછ. મારી નાચીઝ મહેશીલને તે બડી ઇઝઝત સરકરાગી બખ્શીછ."

લીમજી તો આ બધી તારીફથી શરમદગીયો હોય તેમ પંખાની પાછલ ડોકું નીચું નમાવી શરમદને નીચું જોતો હતો ને બંધાતો પોતાનો હાથ કીસ કરવા દેવા તેના આગળ લાંબો કીધો; જેણે તે નાજુક હાથ ખેંઠે હાથમાં લઈ વાંકો વળી તે પર ઘણાં માનથી કીસ કીધી ને પછી પેપરમીટ ચુસ્તો હોય તેમ દરેક છુટી છુટી આંગલીથી મોંનામાં લઈ તે ચુસી.

મેં લીમજીને આસ્તેથી કહ્યું “બચ્ચા, તારા હાથ પરના બાલ મેં સવારનાજ અસતરાએ ઓખવી ઓખવીને કાઢરયા તો હમણાં તારી આબર રહીછ ને તું નાજુકમાં ખપેછ, નહી તો તારો ભરમ તરત માલમ પડી આવતે ને તુંને અહોથી કપરાં મુકીને ઉભી પુછરીએ નહારવું પડતે.”

લીમજીએ હવે ઘણોજ નાજુક અવાજ કાઢી રૂપેરી ચંગ વાગતો હોય તેમ બોલવા માંડ્યું. “ગરીબ ગુરબાનાં બેટી ને નાચાર વીધવાઓના મુરખી સરતાજ, રકબતના દાદખાહ ને બહાદુર લશકરના બહાદુર ને ઝંતુની સપેહ-સાલાર, તું બુલંદ બખ્તનો આ કદીમ તાજેતખ્તનો માલીક ને આલીશાન રીયાસતનો જાહોજલાલીભર્યો શહેનશાહ એક ગરીબ ગુલામડીની આટલી બધી તારીફ ને કદર કરીને તેની ઇઝઝત બેહદ વધારી દેયછ તે માટે હું સરો-અબમથી તારો શુકરશુઝાર કશંચ ને ઉપકાર માનુંછ કે સુલોમન પાદશાહના જેવી આદાવતમાં તે એક કમીની પરદેશી નાચાનારીને તેડાં કે ઇજન વગર આવવા દેવાની ઇઝઝત બખસીછ.”

બચો તો લીમજીની આ શીરીન ઝમાનની ગુફતારથી પાણી પાણી ચમ ગીયો ને પુછ્યું “અય તુરે નઝર, ઇંગ્લીશ આસમાનના અય ઝસકતા સીતારા, તું કેઇ રીયાસતની પયદાશ છે ને વતનથી દુર હજારો માઇલ દુર તું એક નાજુક નાઝનીન શું સખબથી આવીય તે ખુલાસાથી જણાવ.”

લીમજીએ હવે પુર બહારમાં એની એકટીંગ કરવા માંડી. એણે ઢોંગથી રૂમાલે આંસુ તુછ્યાં ને એક ધીમો નીસાસો નાંખીને ગલગલતા સાદે બંધાને બનાવવાનું ચાલુ રાખ્યું “શાહતું બખ્ત બુલંદ થાવ કે તું એક મારા જેવી માગીય કનીઝમાં આટલો ઇતેઝારીભર્યો રસકસ લેય છે. અય ગરીબાના

નેજેહ્યાન, મારી કેરીયત ઘણીજ દુઃખમરી છે. નસીબનાં નખરાં ને તકદીરની તારાઝીથી હેરાન પરેશાન થયલી હું એક દુઃખી ને લાચાર કમનસીબ અળસા છેઉં. એક વખત હુંખી જાહોજલાલીની ટોંચ પર ખીરાજમાન થયલી હતી. બાદશાહ સલામત, હું રશીયાના મરહુમ ઝારના માસીના દીકરા આંડ ડ્યુકઃ ઓફ ખોરોઝસકીનું એકપુરું લાડકું ફરજંદ આઘવી, ડ્યેસ ઓફ ક્રોનસરડીના છેઉં. રશીયામા જાગેલા છેડલા બળવા પહેલાં મારો પ્યારો પેદર ઝારના સાઠખીરીયાના લશકરનો વડો જનરલ હતો જે લશકરમાં મારો નાનો ભાઈ રૂડોલ્ફખી એસીસ્ટન્ટ દેફેન્સ હતો. હું હઝારો લાડ ને પઠ્યાની ચહેલ મહેલ વગે ઘણી સંભાલ ને પ્યારથી ઉછરી'તી. પણ બલવો ફાટી નીકળતાં મારો અઝીઝ પેદર ને ભઈ એ બદમાસ બલવાખોરો સાંમે ઝાર તરફથી લડતાં કપધને કટક થઈ ગયા. અમારા કરોડોની જાગીરો છુટી લેવઈ. હું તદ્દન મુશ્કેલીસ હાલતમાં મારી એક છુટી વીથાસુ ઘસીની મદદ ને લાગવગથી છુપા વેશમાં પેરીસ નાસી છુટી. ને હાલમાં હું એક ઇંગ્લીશ મ્યુઝીકલ કોમેડી કંપની સાથે ઝાન્સર તરીકે પેશાવર આવીછ ને ત્યાંથી થોડા દિવસની રજા લઈ તુંજ નામવરની તાજપોશીમાં ભાગ લેવા આવીય. ઓ આલમ પરવર, આ મારી દુઃખી કેરીયત છે! અફસોસ કેવી નાચાર હાલત! નથી હવે મારે માટે એક પેદરનો પ્યાર કે ભાઈનો લાડ ને મોહબત કે નથી કોઈ દીલસોઝ દયાલુ પડોશીનો માયાલુ સંધ્યારો ને આશરો. વનનથી બેવતન તુટેલે દીલે મારી કમનસીબ ઝાંઘીના કંગાલ દીવસો ખતમ ફરંચ. ઓ હવે મારું શું થશે? દુન્યાની આફતો ને જાનસોથી મને કોણ બચાવશે?"

બચાએ એનો બાલતો ભરેલો હાથ એના જીગર પર મુઝીને ઘણા દીલસોજ અવાજે પુછ્યું “ઓ સૌભાગ્ય મુંદરી, ઓ મારા જાન, હું પ્યાર હાથનો ને બે માથાનો તારો પાલનદાર તારે માથે વાસે જીવનો બેઠેલો છેઉં છતાં તું પુછેછ કે મારું શું થશે ને હું કોણને આશરે જવશ? ઓ અભાગણી ઝારત, દુન્યાનાં દુઃખ દરદે ને ગમ તું હવે હમેશને માટે ભુલી જા. હવેથી તારે માટે સુખનો મુરજ જાવેદાન ઝલકતો રેહશે. તું હવે મારી આંખની ટીટામાં સમઘ સચવઠને રેહશે. મારાં જીગરમાં હમેશની પનાહ

ને શાંતી ભોગવશે. બસ ચુઝરી ગયો છે આફત ને હાડમારીનો ઝમાનો. હવેથી મારી પોસ્તોપનાહમાં તું રાજ કરતી રાણીની જાહેરલાલીથી લુપ્તી ઝીંદગી ચુલ્લરશે. હું તુને પેનરાન બાંધી આપશ ને મારી બેગમોને પીવાનો શીખવવા રાખશ. હવે તારી હાજરી વગર ઝીંદગી મને લુપ્તી ને અંધકાર લાગશે.” ને એણે ઉશકેરેઈ જઈને લીમજીના હાથમાંના ગંજવર પંખાના પરદાનો લાભ લઈ એને હાથ પર લીધી ને લીમજી શરમાલ અદાથી બચડ્યો “જેવો તું નામવરનો હોકમ. હું તારા ઉપકારમાં દબાયેલી એક અદના કનીઝ છેઉં. તારી ખુશીમાં હવેથી મારી ખુશી ને મોજ છે. મારો પીદર તો ચુઝર પામ્યોછ. પણ હવેથી હું તુંનેજ મારો બાપ સમજશ ને તુને પીદરનાજ વહાલ ને મોહબતથી નવાજસ.”

બચો આ વાત સમજી જરા ફફડી પડ્યો “નહી, નહી, પેદર ને દેદર શું બરધુંચ? હું શું કંઈ છેકજ મારીયા પર નાંખી દેવા જેવો બુદો છેઉં શું કે મને તારો શેકંડહેંડ બાપ બનાવવા માંગેચ. નહી નહી, મને તારો માનીતો સમજ. તારો ચાહનાર, તારા ખ્યારનો તક્ષમગાર દીવાનો મજતુન સમજ. મારી જીંદગીના કરમાયલા બાગને તારા હેતતું પાણી સીંચી તેને પાછી સજીવન ને લીલીતરીવાલો બનાવ. હું ફરહાદ તું શીરીન, હું રોમીયો તુ જુલિયટ બન. આપરાં બે જગરો હવે એક તરીકે ધપકવા દે.”

લીમજીએ આ સમજતાંજ નખરાં કરીને બચાની છાતી પર માથું નાંખીને બચડ્યો “કબુલ છે. મારા સરનાં તાજનો એકજ બોલ મારે માટે શાહી ફરમાન છે. હવેથી તારું ને મારું જગર સાથેજ તારા નામના ધપકારા લેશે. તારા પરીનાનાં એક દીપાં પર મારા તમામ બદનતું લોહી રેડાવવા હું તમ્બારે છેઉં. તારી દોસ્તીમાં, તારી મોહબતમાં મને ચુઝરેલી જીંદગીના દુઃખી ખ્યાલો લુલી જવા દે.

આધુંચ મેં તુંને જગર ને દીલ,
જનખી લઈ લે એ ખુની કાતીલ.

જયું, મારા લવ, દુન્યાની નઝરમાં તો તું પરાયો છે પણ મારી નઝરમાં ને ખુદ પાકની નઝરમાં તું મારો હવે કયુલાયકો શવહર છે તો મારા પાક પ્યારની એક અદના ઇલાની તરીકે આ અંગુડી કયુલ રાખ.” કરીને એને મેં બાંધતે માટે વાપરવા આપેલી મારી મોંઘીલાટ હીરાની વીંટી એણે આંગણી પરથી કહાડી બચાવે પેહરાવી દીધી. મેં એને ઇશારતથી લાલુબી ના કહયું કે કયા તારા બાવાની વીંટી કે એમ છુટે હાથે તું બખસેસ કરેછ પણ એકટીંગની ધુંધમાં આવેલો એ માને શાનો? લીમછ ઘણો કમાલ એમેચુર એક્ટર છે પણ કોઇ વખતે એ બેટીબાપ ઉલટમાં આવીને આજની માફક Operate કરી નાંખેય.

બચો લીમછના આ પ્યારની ગવાહીથી ઘણો ખુશ થઇ ગીયો એણે એ વીંટી પર સેંકડો કીસો લીધી. હું મનમાં વીચારવા લાગ્યો કે, “યા પરવર, લીમછની આ નવી મસ્તીની મોહકાણુનો શું અંજમ આવશે ને એણે અમુને આ મુકી દીધેલા કફેડા સંજોગોમાંથી ક્યારે છુટશે. લીમછએ હવે નજદીક ઉભેલા સીપાહીને જ્યુગલ વગડી ડાન્સ શરૂ કરવાનો ઓરડર આપ્યો.

(૨૩)

શાહી મહેલના આલીશાન બોલરૂમમાં નાચ હવે તેના પુર બહારમાં લલી રહ્યો. નાઝનીનોના દીલચક્ષુ દેખાવ ને ખુમારી ચઢાવનારી ખુબસુરતીથી મજ મરદાનગી ભરેલા દ્વેર મરદોના દમામદાર દેખાવથી ગોંધા બહેતતમાં ઝાઝ ઈંદ્રની દરબારનો અખાડો હોય તેવો દેખાવ લાગતો’તો. નઝદીક બસો ખેડાંઓ ડાન્સની મજાહ ચાખવા બહાર પડ્યાં, જેમાંનાં પોણા ઉપર ભાગને માપ જનમમાં ડાન્સ કરવાની આજે પહેલી તક મળી’તી. વળી ઉલટમાં આવેલા પહાણો ને તાયફાવાલાઓ ડાન્સીંગ શીખેલા નહી હોવાથીજ ડાન્સમાં ભાગ નહી લેય એવા તો શરમાલ હતાજ નહીં. ઇરાની દરીયાઇ કાફલાની મનવારો પરનાં બે મીલીટરી બેંડ ઉપરાંત મુંબઇથી બે ગામડી નાનખટઇ બેંડો ને બે પહાણી બેગ પાઇપ સાથનાં બેંડો હાજર રાખ્યા’તાં. એ બધાં

જુદાં. જુદાં બેડો હોલની ચારે દીવાલો તરફ ગોઠવણ જમને પોતપોતાની મરજી મુજબના જુદા જુદા રંગો એકી વખતે વગાડતા, એટલે ડાન્સિંગમાં ડીસીપલીન કે હારમની જેવું કંઈ રહ્યું નહીં; ને દરેક બેડ પીળા બેડો સાથે વધારે મોટો અવાજ કાઢવાની હરીફાઈમાં ઉતરેલું હોવાથી ગોયા મેડ-હાઉસમાં ડાન્સનો મેળાવડો હોય તેવો દેખાવ લાગતો. લોકોને પહોળા ગંજવર કાપુલી લેંઘાઓ ડાન્સ વખતે પવન ભરમને ફરફર ઉડતા રેહવાથી નદીમાં જાણે સઠ સાથની મોટા ફરતી હોય તેવો ભાસ આપતું. પી ધરમને તઈયાર થએલા એ મારા વહાલાઓ તો પોતીકાં બધરાં પાર્ટનરો સાથે જાણે કુસ્તી રમતા હોય તેમ તે લોકોને ગરદન ને કમરમાંથી આખાં ઉંચકી નાંખીતે ચક્રડી ખવારતા, જેમ કરતાં ડગ્ગનબંધ બધરાંઓ દરેકો લાગ્યો હોય તેમ ઉલટી કરવા પડ્યાં. દરેક ડાન્સ પછી એ કાપુલીઓ ને જાપુલીઓ ખુરસી પર બેસી જમને ગરદન પર બાંધેલાં દીલતુછનાં છોડીને ખમીસની અંદરથી ખુશાલ પસીનો તુછતા ને છુટ કહાડીને તેનાથીજ પગનાં તળાં સાફ કરતા. એ લોકમાંનો મોટો ભાગ પાનના દબ્બાસા મારીને આયા'તા ને બેધડક જરા પી શરમાયા કે અચકાયા વગર એ જેનટલમેનો થોડે થોડે વખતે ડાન્સિંગ ફ્લોર પર કે આજુબાજુ ઉભા રહેલા કે નાચનારાંઓના કપડાં પર બેધડક પાનની પીચકારી મારતા. એ લોકની એવી નીરદોષ રમુજ વીરૂધ કોઈ પ્રોટેસ્ટ કરવાની હાંમતખી કરી શકતું નહીં.

નામવર બચાએખી મહામ ધુપછાંવુસ્કી—યાને ૪૫ વરસના નાજુક લીમજી—પર કુરબાન થઈ જમને તેને વધારે આંછ નાંખવા પોતાનો ખાસ રચેલો કાપુલી કેકવોકનો ડાન્સ “પેશાવરી પેંગો” કાપુલી ઘોલકાં ને જાપુલી સારંગી સીતારના એકમ્પનીમેંટ સાથે બેઉ હાથમાં નાગી તલવાર સાથે ષટા ફેરવતા જમને પોતાના કાપુલી છુટનાં ધમધમાની નાખનાર અવાજથી ધરતી ધ્રુજવી નાંખી. હાજર રહેલા દરબારીઓ ને પરાણાઓએ આવો, વેલડન, મરહુખા, “બચા—તેં પી તાર નામ રાખ્યું.” વગેરે ખુશાલીના પોકારોથી એને વધાવી લીધો.

હવે ચારે તરફથી લીમજીને ઓજરખાહી ભરેલી ફરમાશ થઈ

કે રશીયાની એ જગમગદુર ડાન્સર જેણે યુરોપની શાહી દરબારોમાં નામના મેક્ષવીતી, તેણે પોતાનો અકંગ ડાન્સીંગનો હુનર બતાવી હાજર રહેલી મીનક્ષસને ખુશ કરવી.

મેં મનમાં ગાંઠ માર્યો કે લીમચ અહીં તરાપો હુગાડશે, પણ એણે તો પોતાની શૌર્ય ને પંખો મારા હાથમાં આપતાં કહ્યું, “દીકરા, તું જરા જોતો ખરો, હું કેવું સેનસેશન કરું છું તે!”

એણે હવે આગ્રુમાં એકલા પ્રેક્ટિસર દેવધરના હોંદી ઓરકેસ્ટ્રાને મક્કહાર રાગ વજાડવા કહ્યું ને પોતાની નાકની ડીયટી પર અકેકતી ઉપર એમ ત્રણ મોડાની આટલીઓ ગોઠવી ને સૌથી ઉપરની આટલી પર વેફરની પવેટ બેક્વેસ કીધી. એણે હવે એક હાથમાં સક્કગેલી મસાલ પકરી કમાલ બેક્વેસ રાખીને ધીમાં દીલ ઉચકેરનારાં મ્યુઝીક પર “મોરલી”નો ડાન્સ નાચવા માંડ્યો.

આખી મીનક્ષસ એની એવી ચાલાકી ને હુનરમંદી પર આશક પડી ગઈ ને “મેડમ ટ્રુપજાંવુસ્ટી કી જય”ના ગંજવર પોકારોથી મક્કન લમલમી રહ્યું. આ શાઆશીથી એનું કોહી વધારે ઉઠ્યું, ને એણે ઉચકમાં આવી જઈને મારી આસપાસ મસાલ ફેરવીને પગના અંગોહા પર અતરંગ નાચવા માંડ્યું; પણ બેક્વેસ જોહી દેવાથી એક સક્કગેલી મસાલ મારા મોંહા સાથ અડવાથી, મારી હુનરો લાડથી પાલેલી ને વરસોની મહેનતથી પાણી ને મોંધું ખાતર નાંખીને ઉગાડેલી દહારી લાસની માફક ચરચર કરતી સક્કગી ગઈ; પણ મેં તરતજ સમયસુચકતા વાપડી આગ સાંભે જવાવ તરીકે દીવાલ પર ઠંગેલી પાણીની આલદી મારા માથાં પર આખી ખાલી કીધી. મારો ક્રોમતી ઝરીન લેખાશ બીન્નહ ગયો; પણ દહારી ચરવી સક્કગેલી જુગલ ગઈ. લીમચ તો આ અકસમાતથી ગમરાઈને સફેદ પુણી જેવો થઈ ગયો; કારણ કે એ જાણતોતો કે હું, મારી લાડકી દહારીને પેટનાં જમ્યાં કરતાંખી વસ્તી ચાડતોતો, ને દહારીને કંઈખી અલવલ આપે તે પહેલાં મારો જન પટકી નાંખવાનું વધારે પસંદ કરું. એ દહારીની હીંદાહત ને પ્રસાની ખાતર

તો હું દર મહીને સેન્ટ, કોલનવાટર ને ફલીટ પાછલ પાંચસો રૂપાનો મોટો ખર્ચ કરતો હતો. પણ હું તો એની મોહનતામાં મરતે એવાહી ગીરફતાર થઇ ગયલો હોવાથી હું તો ગુસ્સે થવાને બદલે સાંભો હસવા પડ્યો કે “દહારી હમણાં હમણાં ઘણી વધી ગયલી હોવાથી ને મને ચાલતાંથી અવરનવર દહારીની આંટી આવતી હોવાથી હું સલુનમાં જઈને એને બોલ કરાવવાનોજ હતો, તેટલાં તેંજ મારી એ તકલીફ બચાવી લીધી. ફક્ત અફસોસ એટલોજ છે કે હું એ દહારીએ ઘેરમાં ચીમની સાફ કરતોતો, તે હવે બની શકશે નહીં. વળી એ દહારીથી તો હું બૈરાંઓના પગનાં તલીયાં પર ગીલી ઘાલી તે લોકને ધુમ હસાવતોતો. પણ તે વાતનો મને ગમ કે મુઝાકો નથી.

લીમજીના કમાલ ડાન્સીંગથી હું છક ને હેરત થઇ ગીયો, ને મેં જયારે એ વીધે અગ્નયખી બતાવી ત્યારે એણે મને કહ્યું કે પચીસ વરસની વાત ઉપર એના જીનતગુજીન પેદર સાથ એ યુરોપની મુસાફરીએ નીકળ્યો હતો ત્યારે રશીયાના પાયતખ્ત સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં એલેટ ડાન્સીંગના ઉસતાદ પ્રોફેસરોનાં હાથ હેઠલ મોટી શીઓ ખરચીને એને “બેલે” ડાન્સીંગ ને કલાસીકલ ડાન્સીંગનો પુખ્ત અભ્યાસ કરીધો’ તો. એનો વિચાર હવે મુંબઈ જઈને મોટે ખાંચરેનાં પારસી, ભાટીયા ને ખોજઓ માટે સાયટીશીક બોલરૂમ ડાન્સીંગની મોટી રકુલ યાને એકેડમી કાઢવાનો છે. જો હું પોતેથી થોડું ઘણું ડાન્સીંગ શીખી લેઉં તો એ એકેડમીમાં મને Sleeping Partner બનાવવાનો છાતીએ હાથ આપ્યો.

ચક્રતાંબી હાંફ ચઢી આવે એટલે કોઈ જુવાન ને નાદાન કુદકા ખુસકા મારતી મસ્તીખોર છોકરીને ડાન્સ માટે પકડવા કરતાં મારી ઉંમર ને મારા આંગને પેરા પડતી કોઈ અધોર ને આમુદા આંગની બાઇ મેં શોધવા માંડી; ને તેવી બાઈ મને કાચુકમાનાં જરમન કોનસલની મેડમ ફ્રે એમેલી ગુસ્તાઇયન જણાતાં મેં તેવણને ડાન્સની ઓફર કીધી, ને એ બાઇએ મારા ફ્રેસ પરથી મને કોઇ ધરાતી ઉમરાવ સમજી ઘણી ખુશીથી મારી સાથે Frog Dance કરવા કમ્પુલ કીધું. પણ અહીં મારા યજ્ઞદેઝ્દ શેહેરવારનો ફેન્ડી ફ્રેસ મને ઘણો ભારી પડ્યો. આખો વખત એક હાથ બાઇની કમર પર રાખવાનો હોવાથી ને બીજા હાથે મને ગુરજ સાચવવાનો હોવાથી મને ડાન્સમાં ઘણી ખલલ થવા માંડી. મારી કમરે બાંધેલી લાંબી લટકતી ને બોંય પર ઘસડાતી તલવાર આગુઆલુ ડાન્સ કરતાં જોડાંઓનાં પગમાં ભેરવઇ જતાં ઘણાં જણાં તે પરથી આંટી બાઇને ટપકઇ ગીયાં.

મેં મીસીસ કોનસલને ડાન્સ ચાલે તેટલો વખત મારે બદલે તલવાર ઉંચકીને ફરવા કહ્યું, પણ એવણુ તો છીટી પડ્યાં કે “તલવાર સચવાય નહીં તો શું ધુળ મુકવા પહેડી નીકળ્યાજ? પટામાં છરી ખોસીને આવવું હતું, તલવાર ઉઠાવવું મરદવું કામ છે, નહીં કે ઓરતવું.”

હું સીધી લાઈનમાં ડાન્સ કરતો હોઉં ત્યાં સુધી તો ગુરજ મને નડતો તો નહીં પણ જરાખી ફરવા જતાં કે બાગુએ ટર્ન લેવા જતાં એ લોખંડી ગુરજે ઘણા જણાંના કોડાં સેટી નાખ્યાં ને પછી તો મારી દશ કદમની અંદર કોઇ આવવાની હોંમત કરીજ શક્યું નહીં. મેં ગુરજ બાગુએ મુકી દઇને નાચવાનો વિચાર કીધો, પણ મેંચિત્રટ ચાંદીનો ગુરજ ને હમણાં ચાંદીના ભાવખી ઘણા વધી ગયલા, એટલે કોઇનીથી દયાનન બગડે ને રસારી જાય એ ધાસ્તીથી મેં અગવડ ને અડચણ ખમીનેથી ડાન્સ ચાલુ રાખ્યો.

એ વખત એ ગુરજે મારા પસીનાનાં બીણા હાથોસાથી સરી પડીને એમેલીના પગના અગોરા છુટી નાંખ્યા, ને મારા એવા કડંગા ડાન્સીંગથી તેણીની ખુબ કચવાવા લાગી. તેટલાં મારા કમનસીબે મારાં મીલીટરી ખુટ

૧ જડેલા Spurs યાને ધોડાને મારવાનો કાંટો, મેડમના કીમતી ડ્રેસમાં રવંછ જતાં તેના મોંઘાદાત ડ્રેસના ચીરયાં થઈ ગયાં, ને તે બીચારી પોતેબીભીન પર તુટી પડીને ઘસડાવા લાગી. મેં મહામુસીમતે તે ઘાઘરા મારા ડુઝમાંથી છુટો કાઢ્યો ને તેને હાથ આપીને ઉઠાડી.

આ કમનસીબ અકસમાત માટે મેં દલગીરી બતાવી બેહદ મારી ચાહી કે “બાતુ, હોનારતમાં કોઈ ડાહ્યું નથી, માટે ગઈગુજરીનો ગમ કરવામાં કંઈ સાર નથી, મઝામ.” પણ મઝામ તો તદ્દન ખેરી બદામ બની ગઈ ને પોતાનો મરતબો ભુલી જઈને વીછણુની માફક છેડાઈ પડી ને પોતાના હાથમાંનો પંખો મારા માથામાં મારીને બાંજી નાંખ્યો.

“મુવા ચોર, તારાં કરતાં તો વીકટોરીયા ગારડનનું રીંછળી વધારે સાફ ડાન્સ કરતું હોશે ! મુવો ડાન્સ કરવાને બદલે પીધેલાની કાની લપેરા ખાતો તો ! તું આવા શાહી નાયના મેળાવડા કરતાં પીઠામાં વધારે શોભે ! હવે કીયો તારો બાપ આ ઇવનીંગ ગાઉન ફાટ્યો તેની કીમત આપશે ? વેલાતથી મંગાવેલો ને સાચવી રાખેલો આજેજ રેફરીજરેટરમાંથી કઢાડ્યો મુવા જંગલી હરેન, હું મારા વરને કડીને જરમનીને ઉશકરીને ઇરાન પર લશકરી અઘાઇ મોકલું તોજ તમે ઇરાની હોટેલવાલાઓની શુધ ઠેકાણે આવશે !”

મેં માદર વતનને થયલું આ અપમાન લોકીતો ગોટ ગતી જઈને સાંખી લીધું. “બાતુ, હું દલગીર છેઉં કે એક ગ્રહસ્થ શરીર આદમી ને એક લશકરી ઓરીસરની તમે મારી સ્વીકારવાને બદલે એમ માછણુની માફક છેડાઈ પડોછ.” મેં એના આંગ પર હવે પચીસ રૂપીયાની નોટનું બંડલ ફેંક્યું કે આ પચીસ રૂપીયામાંથી તમે પહેડ્યાંછ તેવા સુતરાઉ બાર બાર રૂપીયાના બે ઘાઘરા આવશે, તમે સસતું સેકંડહેન્ડ કોહેલું કપડું પહેડ્યું નહીં હોતે તો મને આજે નાહેકની બદનામી મળતે નહીં.”

હવે જરમન કોનસલ જે છેલ્લાં બે કલાક થયા રીફરેશમેંટ બારમાં પડી રહ્યોતો તેને ખચર પડતાં ત્યાં લટરપટર ચતો આવી લાગ્યો. મારી નઝીક આવીને એણે ખુબ પાડી “કાં છે ! પેલો નાપાક ઇરન બચ્ચો ‘ઇસ્કે-મર્ફ

ભેદવાર !” એ નાપાકની મફદુર શું કે મારી બધરીનું દીક્ર ચીરી નાંખે ! હું તલવારના એકજ ઝડકાથી એના બદનના ચાર ચીરીયાં ફરી નાખશ !! ચોખવાર ! ખુટી પરસે મેરી સુનેરી તલવાર લાવ ?”

મેં એ ગરગરતે સમજાવ્યો કે બાવા, માઈ નામ યઝ્દેઝ્દ શેહેરીયાર છે, નહીં કે ‘ઈસ્કે-મર્ક’ ભેદવાર, ને મેં ઈંછ તમારી બૈરીનું દીક્ર ચીરવાની ગુસ્તાખી કીધીજ નથી; એ તો અકસમાતથી એવણનો લાંબો ગાઉન મારાં બ્રુટની એરીમાં બેરવધને ચીરઈ ગીયોછ.”

એ હવે એની બધરી પર છેરાયો “અરે તાઈં બચ્ચર યાવરે એમીલી ! મેં તુંને હઝાર વખત કહ્યું કે એ લાંબા લખરતા લાધરા મુકી દઈને હમણાંની Flappers ની માફક મજેની બંગ મુઢીનાં દુંકા સ્કર્ટ પહેડ કે કપરામાંથી એ દોરીયાંનો ફાવદો થાય પણ કમગખત હુજ્જતી તે નહીજ માનતી !”

હવે અમારી આસપાસ રશીયા, બલગેરીયા, ઝેકોસ્લાવીયા, નારગોલ, જહાંબોરડી વગેરેના કોનસલ જનરલોનું ટોલું ફરી વળ્યું, ને સમજાવ્યું કે નાહેકનો રાજ્ય રાજ્ય વચેનો ઝગડો જગાડવા કરતાં એ કેસની મુનાવણી ને ચુકાદો લીગ ઓફ નેશન્સ પર છોડવો; પણ મેં રશીયાના એલચીને એ ઝગડાની અહીંજ પટાવટ કરવા કહેવાથી, તેણે ગાઉનની ડેમેશ્સ તરીકે પચાસ રૂપ્યા મારી પાસથી લઈને બાઈના વરને આપ્યા, જેણે તે રકમ ‘થેંક્યુ મસ્ટુ’ કહીને ખીસામાં સેરવી દીધા. મેં રશીયન કોનસલના હાથમાં દસતી નોટ સેરવી કે તમે ઇન્ટરપ્રાઈટર તરીકે મેહનત લીધી તેના બદલામાં આ રાખો. જેથી એ બીચારો બી ખુશ ખુશ થઈ ગીયો, કે આજે ઘેરમાં દાળ ચોખા ભરાવવા કામ લાગશે. મેં હવે પૈસા ચુકાવ્યાથી ગાઉનની માલેકી મારી થઈ એમ જણાવી ગાઉન મને સપુરદ કરવાની માંગણી કીધી; પણ બધાઓએ મને પાછો સમજાવી લીધો, કે એવણુ ઘેર જઈને બદલીને મોકલી આપશે. હવે ફાટેલા લાધરા પર સ્ટીકીંગ પ્લાસ્ટર લગાવીને બાઈ ખીજ સાથ ડાન્સ કરવા પડ્યાં.

મેાડી રાત સુધી ડાન્સ ચાલતી પડી બધા ઠાકી જવાથી બચાએ ડાન્સિંગ બંધ કરાવ્યું, ને શાકી મહેલની પછવાડે આવેલા પોતાના ફુલકાદી ને તાડીનાં ઝાડોથી ભરેલા ‘બાગે બકાવતી’ તરફ રીફરેશમેંટ લેવા આવવાની બધાને અરજ કીધી. લાઇટ રીફરેશમેંટ તરીકે આઇસક્રીમ, વેફર, પોપ્પર, પનીર, ફ્રુટ, બજીયાં, ચટણી, ચેવડો, વગેરે નાની ટેમલો પર ગોઠવી દીધેલું હતું. તેમજ પડાણોના પખાલ જેવાં હોજરાંનો ખ્યાલ કરી, ખરચ બચાવતા બચાએ પોતાના બે સીક પડી ગયલા હાથીઓ કપાવી નાંખીને તેના ગોસ્તનાં સેંડવીચીઝ બનાવી કાંદાની કચુબરને સરકા સાથે સુતેરી રક્ષાખીમાં ગોઠવી દીધાંતા.

તાયફાવાલાઓનો પહેલો ધસારો એ સેંડવીચની ટેબલ પરજ હતો. હાથીના ગોસની સેંડવીચ તે કેવીક હોશે તેની ટ્રાયલ લેવા મેં એક સેંડવીચ મોંનામાં સુકીને ચાવી જોઇ, પણ મારા બે ત્રણ દાંત પડી જવા છતાં સેંડવીચ પર કંઇખી અસર થઇ નહી. એની સરખામણીમાં ડનકાપતું ટાપર તો માખણુ સમજી લેવું. પણ તાયફાવાલાઓ તો બંને સેંડવીચ ડબલ લઇને બચર બચર ચાલી જાય, ને આંગણાં ચુસીને બરાકા મારે કે ગોસ્ત તદ્દત મરઘીની માફક ચરી ગીયુંછ.

લીમજીએ હવે બાગુ જઇ બધાંની નજર ચુકાવી બ્રાહ્મિમાં સંનાડેલી ફ્લાસ્ક કહાડીને કાચોજ વીરકા ટાંસી લીધો, ને ભુખ લાગેલી હોવાથી સેંડવીચના હથેરીથી તુકરા કરી ચાવવા લાગો. સેંડવીચની એક પ્લેટમાં હાથીનો એક દાંતખી ભુલમાં રહી ગીયો હતો જેને લીમજીએ પીધેલાંની ઝુમમાં ગુર સમજીને ટેબલ પર દશ મીનીટ ઠોક્યા કીધો, ને ટેબલમાં મોટા ગોખા ને આંધરાં પાડ્યાં. મેં એને સમજાવ્યો કે એ સંગીત નક્કીમાંથી ગુર નીકળે તેમ નથી પણ એ સમજે શાંતો? એ તો મારી પર છેડછ પડ્યો “જા-જા, બાપલા તું થું ગુર ઠોકીને ચુસી જાણુતો’તો! એમાંથીજ ગુર નીકળશે ને હુરનો બાપખી નીકળશે; દીકરા ધીરજના ફલ મીકા છે!” ને છેલ્લે ટેબલ પર ગુર ઠોકવાથી એકડો થયયો વહેરનો ભુકો એ હોંશે હોંશે ગુર સમજીને ખાઈ ગીયો ત્યારેજ એ દપટ પડ્યો.

મારે માટે આજનો દહારોજ અવર હોશે કે શું તે મારે હાથે વધી નવું બદ્ધ થઈ ગીયું. અંગ્રેજીયાના એકઝી ને તેવણનાં બાતુ સાથે મને તરતનીજ ઓળખાણ થયતી હોવાથી હું ટેમલ પર ખેડેલાં એ જોડાં આગલ આઇસક્રીમ ખાતો ઉભો રહીને વાત કરતો'તો, તેટલાં કરક આઇસક્રીમને ચમચી ડાખીને તોડવા જતાં આઇસક્રીમ ઉછલીને એ અંગ્રેજીયન બાતુના વાંકા વચ્ચેલા ખલાં પરથી સરીને એવણના ધીત્રા ડ્રેસમાંથી પીક પર ઉતરી પડ્યું, ને એ બાઇથી એ ઠંડક નહી ખમાયાથી મેથેરીયાની બોખાર ચઢી હોય તેમ બેઅ-દાઝ ધ્રુજવા પડી. હું મારો રકાસ થતો જોઇને ભુલમાં ને ભુલમાં પછવાડેથી ડ્રેસમાં હાથ નાંખીને આઇસક્રીમ કાઢવા જતો'તો, તેટલાં એકઝીએ તલવાર કાઢી જીમ પાડી. “અચરહાર! જો એક પગલું બી આગલ વધ્યો'ય તો! બદમાશ, મને લાગેછ આ મશકેરી તેં મારી બાતુના બદનને હાથ લગાડીને અપમાન કરવાના વીચારથીજ કીધીછ!”

પણ મેં એને નવાં આઇસક્રીમની પ્લેટ લઇને એ હોનારત કેમ બની'તી તે પ્રત્યેક્ષ પુરાવાથી બતાવી આપ્યું એટલે એ બી હસી પડ્યો, ને તેટલાં તો બાઇએ કમરનો પટો ઢીલો કરવાથી તે અર્ધું પીગલેલું આઇસક્રીમ એવણના પગ આગલથી સરી પડ્યું. મેં તેજ વખતે કસમ ખાધા કે સખત આઇસ-ક્રીમ સાથે હવેથી આસનાઇ કરતી નહી.

હવે બચ્ચો ફરતો ફરતો અમારી કંપની નઝદીક આવી લાગ્યો ને લીમજીના કાન પર પડી હરસેથી કહ્યું, “અય નાઝનીન, મેહજબીન, તું જો મારી સાથ બાગની સફર કરવા આવશે તો અહીંના દાવર પરથી હું, તારા સેતારાઓ ને મંગલ ને શુક્રના ગ્રહો બતાવી તુંને નવીજ દુન્યામાં ફેરવી લાવશ, તુંને એ ગમશે કે?”

લીમજી હસી પડ્યો. “મારો મુરખ્ખી માલેક ને અનદાતા પોતે તકલીફ ઉઠાવી, જ્યારે મને આસમાનનો બેદજ બતાવવા માંગે તો હું શા માટે શાદ-માન નહી ચાઉં. Astronomy પર તો મને બચપણથી શોખ છે; પણ

મને પેલો હેલીનો ધુમકેતુ (Comet) બતાવશે તો વધારે ખુશી થવશ. મેં કોઈની તારાની હજી સુધી પુછડી નથી જોઈ.”

બચો ખુશ થઈ ગીયો. “બતાવશ, મારા બન-હેલીનો ધુમકેતુ ખી બતાવશ; પણ તે તો રાતના બે વાગ્યા પછીજ બહાર નીકલેછ, એટલે તેટલો વખત તુને ઠંડીમાં ઠંડતાં થોભવું પડશે.”

લીમજીએ નખરાં કીધાં “થોભશ, મારા દેવે, બે વાગ્યા સુધી થોભશ, તારી હુકાળી ગોઠમાં તો હું ક્યામત તલક થોભી શકું!” કરીને એણે બચાની બગલમાં હાથ મુકાને તેની સાથ ચાલવા માંડ્યું.

મેં એને ઇસારતથી કહ્યું કે દીકરા, હવે થઈ એકટનો છેલ્લો સીન બતાવીને આ કોમેડી ખેલ બંધ કરી નાખ, નહીં તો પકડાઇ જતાં એ કોમેડી ગંભીર ત્રેછડીમાં ફેરવઇ જઇને આપુને ડોકાં વગરનાં નહીં કરી નાંખે. કારણ કે બચો જો જાણે કે એની આ બધી બનાવટ ચાલેછ તો અમારી જીવતાં જીવત બદલ પરથી ચામડી ઉતરાવી નાંખે.

એણેખી મને ઇસારતથી જવાબ આપ્યો કે આજે એકટીંગના ફોર્મમાં છેલ્લે તો મને મારો પાર્ટ છુટથી બજવના દે. તુને કંઈ ધાસ્તી લાગે તો તરત રોપ સીન નાંખી દેજે. મેં જોયું કે એ ચડેલા સાથ માથું ફોડવું નકામું છે, એટલે હું ખી એ લોકોની પુડે પુડે જઇને એક ઓથામાં બરછ ગીયો.

બાગમાં યુવર ને ગુલામના ઝાડોની ગીચ ઝુમખા વચ્ચે આવેલા એક રૂપાંના બાજટ પર બેઠે જણે જંગા લીધી. લીમજીનો ઘટમદાર, ગોરો પણ ગોટલાંબાજ હાથ પોતાની આંખોમાં દાખી, જયાએ મોહબતના દાસ્તાનનું હવે દફતર ખોલ્યું. “અય અલાહની પસંદગી પામેલી પરેસ્તાનની હુર, મારા જનાનખાનામાં તારા પગની પુનઃથી નાંખી દેતાં ચારસોથી પાંચસો બેગમો ને નાઝનીનો છે; પણ તે બધો સ્વદેશી ને દેશી માલ છે. વીદેશી માલનો તેમાં એક કતરોખી આમેઝ નથી. અત્યાર સુધી હું એમજ ધારતોતો જે દેશી માલમાંજ બધી ખુબસુરતી છે; પણ વલ્લાહ! આજે હું શું જોઉં? વીદેશી માલમાં આટલી બધી ખુબસુરતી, આટલાં બધાં નાઝો નખરાંનો મસાલો,

આટલો બધો ખુબસુરતીનો દારૂગોળો ! બસ બસ, તુંને મારા જ્ઞાનપ્રાનાની સરદાર બનાવી દેમેશની મારી હુન્દ્રાલી ગોદમાં રાખવા હું તલબગાર ને ઇતેઝાર છેલ્લે બોલ, ઝો કોહેન્દ્રાની મુંદરી, કે તું “પસંદે કરદમ” બોલીને મને દુન્યાનો સાચી ભાગ્યશાળી ને સુખીમાં સુખી મરદ બનાવશે કે નહીં ? મારા પ્યારથી હંચકાતી આ છાતી જો ! મારી આંખમાંથી તાનસાના ઘોંઘની માફક વહી જતા મોહનતના જોશને જો ! બોલ-બોલ, ઝો બોલસેવીક કુલકુલ ઝો સોવીયેટ મુંદરી, તું મને ચાહી શકશે કે નહીં ? તું જો મને તો દેહશે તો હું એમજ સમજશ કે તારી છાતીમાં હજાર નથી પણ એક બન પાડું છે !”

લીમછએ હવે શરમઝને બચાવી છાતી પર માથું નાંખી દીધું. “બચા, બચુ ડારલીંગ, મને તારી છાતી પર માથું નાંખી આરામ કરવાની રગ છે ? અરે, એવું મન થાયજ કે આખી રાત એ મરદાનગી ભરેલી ને અતરથી મગમગતી છાતી પર આરામ કરી રાજતું સુખ ભોગવું !”

બચાને તો આ નાજુક નાઝનીનના આંવાં પ્યાર ભર્યા સખુનોથી ગીફી ગીફી લાગવા માંડી, ને એ તદ્દન પાણી પાણી થઈ ગયો, ને લીમછનાં કુલકુલ પ્યારથી પસવારી આંખમાં દાખ્યાં ને બોલ્યો, “મારી જન, આ દીકાંવર છાતી પર માથું નાંખી નાંખીને મેંકેહો છોકરીઓએ એ બાજુની પાંસરીઓ ઘસી નાંખીજ ! પણ તારાં કોળીયનાં દડા જેવાં નાજુક માથાંએ તો મારી છાતીની રકિનકમાં ઝોરખી વધારે કરીયોજ ! તારો એકજ હા નાનો જવાબ મને સુખના સાગર કે હુન્નનાં દરીયામાં દુબાડી દેશે !”

લીમછ હવે બચાના પેટમાં ઝસ્તી ધુર્યો, ને બચાના માથાનાં સફેદ બાલ શોધી શોધીને ઝટકો આપીને તોડવા માંડ્યા, ને બચો દરેક બાલ તુટવા સાથે “ઝો બાપરે” કરીને ખુમ પાડી ઉઠતો. પણ કદાચ યુરોપ તરફની લવ કરવાની એ નવી દેશન હોશે કરીને હોઠ કરડીને ચુપ બેઠો. લીમછએ દહારી પસવારતાં ચલાવ્યું “બચા ડારલીંગ, તુંને જોયા પછી તારી તરફના પ્યારથી મારેખી આંતરડું વલ ખાઈ ગીયુંજ; તો હવે તારી સુખ દુઃખની બીપની ભાગ્યશુ બનવાનું હું ખુશીથી કયુલ કરુંજ.

શીકારી છે, તમારાથી હૃદયની પાયમાલી છે
ચલાવો તીર નયનોના, હવે મયદાન ખાલી છે.

બચુ ડારલીંગ, મને શાદીનો વાંધો નથી, પણ મારી મમી ડારલીંગ
એકલી પડી જશે તો મારા વગર ઝુરધને મરી જશે.”

પણ એવાં બાકનાથી બચો અટકે શાનો? “લાવ, તારી સાથે એ તારી
મમી ડારલીંગ, એ બુએર્ગ માદરનેબી જનનખાનામાં સાથે લઈ આવ.
બેગમોનાં શાહી લીસ્ટમાં એનુંબી નામ ઉમેર્યું. બંબે વીરેશી નાનખટાઇઓથી
મારાં ઝનનખાનાની શેલા ને મોજો વધશે.

મેડમ ધુપછાવુસ્કીએ બચાની છેલ્લી કસોટી કીધી, “પણ જીગર, તારી
રમ્યતને એ આપરાં જાત પરજાતનાં “સીવીલ મેરેજ” ગમશે કે? તું
જાણેછતી કે મુંબઈમાં ખાલી એ નાટકની અંદર એ સવાલની ચરચા થઈ
તો ગરબડ સડબડ થઈ ગઈ. તારા લોકોની બા મને તો બીક લાગે છે
રખેને લગન વખતે કંઈ વાંધો કારે.”

બચાએ એને ગળે વલગાવીને સંધ્યાસે આપ્યો, “તું એ વીષે
એથીકર રહે. મારી રમ્યત જો એવા ઘેલાં એડાં કાઢે તો તોપને મોંઘડે ઉડાર.
‘ન્યાં ધણીધણીવાણી રાજી વહાં કયા કરે મોખેદ ને કાજી?’ સીવીલ મેરેજમાં
વાંધો લેવા જેવું શું છે? પેશા Byron કહેછ તેમ “Civil marriage
is like a motor garage” તમે એ ગેરેજમાં કોઇબી મેકરની કાર
લાવીને રાખી શકો. બસ આપરે કાલને કાલ કાજીને બોલાવી શાદીના પત્રીક
ગાંઠથી એક થશું, ને બચ્યાં છોકરાથી ઘેર ભરી નાંખશું. વડા છોકરાને
કાજીલની ગાદી આપશું; વચલાને એક મીલનું ડોળ્યું લઈ આપશું; નાદલાને
નાટકના ધંધામાં નાંખશું. છોકરી આવશે તો વેલાત બેરીસ્ટર થવા મોકલશું.”

લીમજી હવે બચાની ગોદમાંથી છુટો થયો ને બચાના માથા પર પેશો
ઓસ્ટ્રીય ફ્રેધરનો પંખો મારીને કુદીને ઉભો થયો. “ચાલ બચુ, આપરે
નાસો ઘેસો રમ્યે, મને પકડ જોડ.” કરીને ધાધરો હાંચકીને મોટી મોટી
ફલંગે ગોળ ગોળ દોરવા માંડ્યું.

અચાઓ બી વાઘની માફક છલાંગ મારીને એને કમરમાંથી પકડવા એની પાછલ પાછલ દોડવા માંડ્યું. હું, આ બંધી બનાવટ બાબતના ખુણામાંથી તપાસતો હતો, મને હવે મામલો ગંભીર થતો લાગવાથી, ત્યાં ઝગઝગી રહેલા ઇલેક્ટ્રીક લાઇટનો ક્યુઝ ઉડારી મુક્યો, ને એક સેકંડમાં બાગમાં સીધા અંધકાર ફેલાઈ રહ્યો. હું લીમજીનો હાથ પકડી તેને બાગની બહાર ધસડી ગીયો ને એનો કાન ચીમટ્યો, “અકલના ઓથમીર ને ઉજળખ ગધેડા, તું એને કેમ બનાવતો’તો. એક પાંચ મીનીટ વધુ થતે તો તારૂં ને મારૂં સર કોણ જાણે કયા ખુનામાં ગળડતું થતે! કંઈ સમજવાની બી અકકલ જીતી કે નહીં કે કેવા મગર ને ઝલુની રાજવંશી સાથ તું આવી બેઝબેઝ છુટ લેતો’તો. ચાલ, મહેલના ક્લોઝ રૂમમાં જઈ આપરી તંકમાંથી બીજો કેસ પહેરી લઇ, ડાહ્યા દોડરા થઇ પાછા આવ્યે!”

લીમજી બી હવે પોતાનું પોઝીશન ચેતી જઈ ગંભીર થઈ ગીયો, “હા મંચા, જરા કાચુ કપાયું ખરૂં, મેં બી હદ કીધી; પણ એક્ટ્રીગની ખુમારી મારા મગજ પર એટલી ચઢી ગયત્રી કે હું મને ખરેખર જાણૂં સમજવા લાગો’તો. સાહૂં થયું કે તેં વખતસર ક્યુઝ ઉડારી મદદ કીધી.”

હમો બંનેએ ક્લોઝ રૂમમાં જઈ કેસ બદલી નાંખી હમારા અસલી મીલીટરી કેસ પહેરી લીધા અને બાગમાં દોડ્યા. ત્યાં હજુ અંધારૂં જ હતું. ઇન્જનેરો ક્યુઝ ગોઠવવાની દોડાદોડીમાં હતા. અચો તો એવો દીલપઝીર શીકાર હાથમાંથી છટકી ગયલો જોઇ ખુની બની જઈ આસપાસ તલવારના પટા ફેરવતો’તો, ને ખુબ પાડતો’તો “કાંઈ ગેઇ, કાંઈ ગેઇ મારી વહાલી દીલદાર!” ને અંધારામાં દીવાનાની કાની જેબી મલે તેને પકડીને રડવા માંડ્યું-

“ઈસ્કનો વાયદો આપીને,	દીવરૂંઆ તું ગઈ ચાલી,
નિશાન તો મેં લીધી આબાદ	વાર મારો ગયો ખાલી,
બાગ બધો ઉજડ બન્યોજ,	ચાલી ગીયોજ માલી,
પોપટ મારો હડી ગીયોજ,	પીંજરૂં પડ્યુંજ ખાલી”

મેં ક્યુઝમેનને મદદ કીધી ને ઝટ વારમાં પાછી બધે દીવસનાં જોવી જીવંતીની રોશણી તોરણોમાં થઈ રહી. હું ને લીમજી કંઈ જાણતાજ નહી હોઈએ તેમ બચા આગલ રજુ થયા, “નામવર જહાંપનાહ, કંઈ હોઈમ, કંઈ ફરમાશ ?”

બચાએ એક ભુખો વાધ, જેના હાથમાથી ગાય છટકી હોય, તેવી અરાડ મારી “બઝમાશો, નાપેકારો, જફાકારો. દુર જવો ! બસ દુર દુર !! તમે લોક આટલો વખત કાં મરી ગયલા હતા ?” મેં એક હાથ જોડીને નમનતઈથી ચલાવ્યું નવાળ નામવર લીમજીના કુદ ને કુવા મસૂરીથી તું નામવરની તાજપોષીનો તમાશો જોવા આવવાનાં હતાં તે તેવજીને સ્ટેશન પર લેવા અમે લોકો ગીયાંતા, પણ એ લોક ડીકીટ વગર મુસાફરી કરતાં ઝીલાયાં તે પેશાવર પરજ ઉતારી પાડ્યાં.”

બચાએ અરાડ પાડી “નીમકહરામો ! તમે લોકને આટલો મોટા કાકરી જેવો પગાર આપુંછ તે શું એમ રખડવા માટે, કે રાત દીન મારી ખીદમતમાં રહેવા માટે ! જુઓ મારી ગોદમાંથી એક રશીયન માશુક દગાથી ઉંચકાઈ ગેઇછ ને એ દીલબર કોઈ કાવતરાનો ભોગ થઈ પડીછ; માટે માફ તમામ લશકર, પાયદલ, ઘોડેસવાર ને તોપખાતું, પોલીસખાતું, બંબાખાતું, બધું લઈને જાવ ને શહેરના ખુને ખુનામાં તલાશ કરો, પેપરોમાં મોટી જાહેર ખબરો આપો કે ‘શુમાઈ છે, શાહી મહેલ ને રેલવે સ્ટેશનની વચેના રસ્તા પર એક ખુબસુરત નાઝનીન. લાવી આપનારને મોટું ધનામ આપવામાં આવશે.’ જાવ કંગાતો ! તમારી કાળી સુરત મારી આગલથી દુર કરો ને તે નાઝનીનને છવતી લીધા વગર મારી હજુરમાં આવવાની હીમત ના કરતા !” એણે હવે “હાય દીલબર ! હાય ધુપજાંવુસ્કી ! હાય સોડા વીસ્કી !” કરીને હાય મારી ને ફેર આવવાથી નીચે તુટી પડ્યો ! !

(૨૪)

દુન્યા પર ફરી વળેલી બેઝારી ને વેપાર ધંધાની મંદીના મોજાની અસરને લીધે તેમજ તાવફાવાલાઓ સાથની આજુ લડાઈઓના સગમે બચાની તીબેરી

તદન ખાલી થવા આવી હતી. જો કે બચાને તો હજુ એવોજ ધખારો હતો કે એની પાસ કાઠનનો ખખનો મોજુદ હતો, પણ એની એ ખેખખરીની નીંદમાંથી એને ઘણું જલદીજ જાગવું પડ્યું.

જમશેદી નવરોઝના મુખ્યારક રોઝની એણે એક દબદબામરી દરબાર બરી હતી જેમાં દેશ પરદેશના હમ્મયાત તેમજ માણ રાજાઓ અને મુલકે મુલકના એકત્રીઓ ઉપરાંત, હીંદુસ્તાનના કોંગ્રેસના પ્રતીનીવી તરીકે માંડવી વોર્ડની કોંગ્રેસ કમીટીના છઠા ડીરેક્ટર સગુણ ગુનાથ પોતે શુધ ખાદીના રૂસમાં ખીરાજ્યા'તા. આવા મહાન પરાણાંઓને પોતાના દબદબાથી આંજનાંખવા એણે મહેલના યોગાણમાં આવેલો ગંજવર હોજ ખાત્રી કરાવી તેમાં મોંઘાઘાટ અત્તરો નંખાવી પોતાની ખાસોઆમ રચયતમાં તે અત્તર લુગવ્યું.

મેહરીલને સંગીત તેમજ નાચની મોજ ચખાડવા એણે દીલ્હી ને લખનો વેરથી પ્રખ્યાત ગાનારીઓ બોલાવી'તી. એ લોકનાં નાચ ગાણાંપર સારી મીજલસ કુર્યાન થઇ ગઇ ને બચાએ વાહવાહના પોકારો સાથે ખુમ પાડી. “ખખનચી, ઇન નાઝનીનોકુ તીજેરીમેસે મુઠા ભર ભરકે હીરા મોતી દે દો.” રાજ બોલ્યા ને દહારી હાલી. આ તરફ ખખનચી ખી પોતાની ફરજે બખવતાં તદન છવ પર આવી ગયેલો હોવાથી એણે હાથ જોડી નમન કરીધું. “નામવર સુલતાનની ઉમર દરાઝ થાવ, ને જાહોજસાલી ને અયશ-આરામમાં તરકકી થાવ; પણ આલા હઝુરને હવે એતવણી આપવાની મારી ફરજ છે કે મુઠે મુઠે હીરા મોતી વહેંચવાના દહારા હવે ભુલી જાવ. તીજેરી તદન સદાયથ થઇ ગેઇજ ને તમે નામવર ખીલકુલ તરીયાં ઝાટક થઇ ગીયાછ. હવે તો બાવરચીખાનામાં જોઇતો કરતો સામાનખી કોઇ ઉધાર આપતું નથી.”

* બચાતું તો આ સનાનના સમાચાર ભર દરબારમાં સમજ ને ટૂલસુંધતું ગયું ને એનું મોત થઇ ગયું. એણે ઝતુનચી પોતાની તલવાર બહાર ખેંચી કહાડી. “ખેઅદબ ગુલામ! કમીના કુત્તા! તું જુઠું બોલેછ. દશ દહાડાની પાત પર મેં ગારે હાથે ગંણીને દશ કરોડની નોટો તીજેરીમાં મુકી'તી તે કહાં છે?”

અખતચીને પોતાની નોકરી જવાની હોવાથી એ બી હવે છવ પર આવીને બોલ્યો. “તમે નામવર આપણા આલીસની કાની બધાને છુટે હાથે અપાવો, દાગીના લુટાવો, લશ્કરને બાદશાહી પગારો આપો, મેહરીઓ ભરો, જવાફતો આપો તે દશ કરોડ પુગ્યાજ કરે શું ? દશ કરોડમાંથી હવે તો ફક્ત પાંચ પાંચ રૂપ્યાની નોટના બે ટુકડાજ રહી ગીયાજ ને તેમાંથી એક નોટનો ઉંદરે નંખર કરડી ખાધોજ તે તે નોટ તો ચાલશેબી નહીં.”

હવેજ અચાને પોતાની ખરી હાલતનું જ્ઞાન આવ્યું. એણે ધણુંજ ગમખાર દીધે ને તુટેલે જીગરે તરતજ દરબાર ખરખારત કરવાની હુકમ આપ્યો. ને બાદશાહી ખાણની ખુશાલીમાં હોઠ મટમટાવતા આવેલા દરબારીઓ ને રાજવંશીઓ નાશીપાશ થઈને સઘળા વીખેરધ ગીયા, ને ઘરે જઇ ઈંડાની વ્યકુરી પર શુકરાના કીધા.

અચો તો મહેલમાં જઈને મમગીનીના ખીજાને પટકાવ્યો. અમુને બોલાવીને એ કહેવા લાગ્યો કે મારી ચાર દહાડાની રાજવંશી જાહોજલાલી ખસાસ થઇ. હવે મને આ શાહી મહેલો વેચી નાંખી કેડે આત્રી પર જાડે રેહવું પડશે, ને અસલ મારો આપીકો પેશો પાછો અખતીયાર કરવો પડશે. કારણ કે પગાર વગર લશ્કર બી બેદીલ ને બેવફા થઈ ફરી બેસશે ને મને દગો કરશે.

એને અમે ઘણી ધીરજ ને સારી શીખામણો આપવાથી એ જરા શાંત પડ્યો ને ઉઠીને મોરી પર જઈને મોંઢા પર પાણીના ફટકા મારીને જમવા બેઠો ને અરધો ડજન હાંસ ને મરધી ખાધી નહી ખાધી કરીને ચુંડીને ઉઠી ગીયો.

અમારી સખત ભલામણ પરથી એણે રાજના ખરચમાં ઘટાડો કરવાની સુચનાઓ કબુલ કરી. એને સલાહ આપવા માટે મુંબઈ વેરટ્ટી જાણીતા નાણાં શાસ્ત્રીઓ જમનાદાસ મેહતા, સામદસાની, અવરદસાની તેમજ જાણીતા ટાહેલા માસ્તર અને અર્થશાસ્ત્રી ક. ખ. ગ. ને મારતી મોટરે બોલાવી તે અનુભવી ઉસ્તાદોની એક રીપોર્ટ કમીટી બેસારી, જે લોકોએ રાજને લગતા

અધાં ખાતાઓની ખારીક વીગતો મેલવી રીપોર્ટ ઘડી કહાડી નીચલી સુચનાઓ નામવર બચા આગળ પેશ કીધી.

(૧) નામવર બચાના જનનખાનામાં અપ ઉપરાંત પુષ્કળ Extra ફાલતુ બેગમો હોવાથી પાંતરીસ વરસ ઉપરની બેગમોને ફરજિયાત પેનશનપર રીટાયર થવાની ફરજ પાડવી. ને પાંચ વગસ તલક, રાજની નાણાં સંબંધી હાલત સુધરે નહીં ત્યાં સુધી કોઈએથી નવી બેગમો પરણવી નહી તેમજ Birth control ને લગતું સાહિત્ય વાંચી તેનો અભ્યાસ કરી તે પર ગંભીર ધ્યાન આપી બચાનાં જનન પર પુરતો કાબુ રાખવો.

(૨) લશ્કરી સીપાઈઓની બ્રીચીસના ખસતકમાં હવેથી ડબલને બદલે સીંગલજ અસતર વાપડવું ને તે પર છ ને બદલે બેજ બટન ટાંકવા.

(૩) દરબારમાં રોજ પાનગુલાબ વહેંચવાના ને અત્તર છાંટવાના ખોટા કુબુલ ખરચોને બદલે દરબારીઓને ફક્ત ખોટાં કાગલના કુલો સુંધારવા ને અત્તરને બદલે સરકો છાંટવો.

(૪) લશ્કરની સંખ્યા અરધી ઘટાડી નાંખી તેની જગા ખોયસ્કાઉટો ને ગર્લ ગાઇડોથી ભરવી.

પગારમાં વાંધા.

દઈ દીલ કીસસે કહું કોઈખી ગમખ્વાર નહિ,
ત્રણ ચાર મહીના થયા મલે પસમગાર નહિ,
યા ખુદા તેરે સીવા કોઈ મદદગાર નહિ,
હજમખી કહે હું હવે દાદી બોહું ઉધાર નહિ.

આ ફાકાકુટીની મોહકાણમાં અમુને પોતાનેથી છેલ્લાં ત્રણ ચાર મહીનાના પગારના વાંધા પડ્યા'તા. દર મહીનાની પહેલી તારીખે અમે લોકો દરબારમાં એને સજામી ભરવા જઈએ ને દયામણું દાવું કરીને વાંકા વળીને ટપકી ઝાડ્યે. એની સાથની વાતચીતમાં અમથા અમથા ડગલા, પાટલુનના, ગજવાંખી ઉલટાવી નાંખ્યે કે એ જોય કે ખીચારા તદ્દન કડકા છે પણ એ

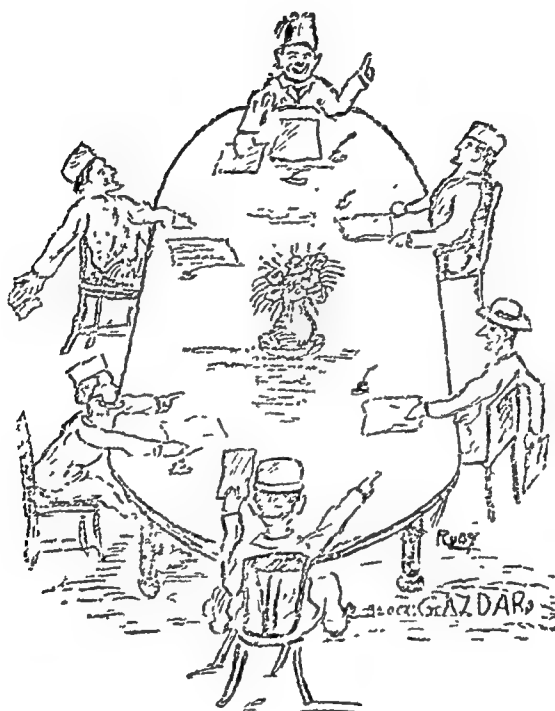
મારો વહાલો હસી હસીને તદ્દન સમેકા ત્રીન પાઉ કરી જાય ને અમે ખાલી હાથે ને ખાલી ગળવે પાછા ફરે.

અમારે બેઉને ઘેરથી હાથની ધરતીઓની પ્યાર પત્રીકાઓને બદલે હવે ખાઉ કરકું કાગલો આવવા લાગ્યા કે ત્રણ ત્રણ મહીના થયા પગાર મોકલવાનાં અમારા કરોજ તે ઘેરમાં અમે લોકો ને છોકરાંઓ શું તમારું કલેજું ખાધયે ! કાણ જાણે ત્યાં એખલા બેકા બેકા મગ મસ્તી કરીને નાચ મુજરા ને ખાણીપીણીમાં નાણાંને શું દારવાટલો ફરી નાંખતા હોશો ! તમારા એકલપેટા જીવસે મગ કાઢી એટલે તમને બળ દરકાર કે બધી છોકરાં મરેજ કે જીવેજ ?

મારા ગરીબ ને સાલેસ સાલાઓએ મને રજીસ્ટર કાગળમાં અલ્ટીમેટમ મોકલ્યો કે બચ્યાજી કાણના જીવ પર બધી પોરયાં રખડતા નાંખીને ગીયોજી એ લોકનો ટવલાટ અમારાથી નથી લેવાતો. જે આઠ દહાડામાં મનીઓડરથી દોઢીયાં નથી આયાં તો કાચુલ આવીને તારાં હાડકાં પાસરાં બાંજ નાંખશું ને એ તારી સાથવાલાઓને આખા ઉંચકી લઈ જઈને કપરમાં દાટી દેશું. જાં છે તાં તમે બેક જણાઓ વટતી જઈને તવું ઘેર કરી બેકલા લાગોજી."

આવા ચાકુ ધડકકુમરાથી કંટાળી જઈ અમે લોકોએ આવકનાં નવાં સાધનો શોધવા માંડ્યાં. લીમજીએ ઉપાય બતાવ્યો કે "મને ચાપટ, સાંધરા, પોપટજી, પતરેલ, વરધવરા વગેરે બનાવતાં આવડેજ તે વેચીને ગાડું ગબડાવ્યે. પણ એજ પાછો વમાસણમાં પડી ગીયો કે મંચા, પું એટલો ખાધરો છે કે એ બધું ચુલા પરથી ઉતરશે નહીં તેટલાં તો અરધું પુંજ ચગરી જશે એટલે નફાની મારજીન જેવું કંઈ રહેજેન નહીં."

K. WADIA
ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Ph: 42483. Grant Rd., BOMBAY.

જીવનની સેલીબ્રેશન કમીટી બેઠી પાસ કરાવ્યું બનેટ,
 હોશી ને તીજોરીમાં ગાયકું પડ્યું આપરે ફનેત.
 દરબારી ને રાજવંશીઓને હાજર રહેવાની કીધી અરજ,
 આવવાની તસદી લેવી નહિ હોય ને માથે મોઢુ કરજ.

(જીવો પાનું ૩૩૩)

સાધુ થઈ જઈને દેશપરદેશ ફરી હરીને દુધપાક માલપુરા ખાધને મગ્ન કરતે. અમે લોકોએ ભેળું કરીને કાંઈ નવી હીકમતથી નવાજ ધંધામાં પડવાનો વીચાર કીધો કે જે ધંધાની બરકતે લોકોના ખીસામાંનો ભાર હલકો થાય. ને તે અમારા ખીસામાં આવીને પડે.

*

*

*

*

ભુરીયા ખાવાડી જય

રામ નામકી છુટ લગી હય, છુટ શકે તો છુટ,
નજર ચુકાવી આતશખેહરામમાંથી તફાવજે બુટ,
અહલાહને બનાથી જોડી લીમજ બટક મંચો ઉંટ,
ભુરીયા ખાવાને ભેટવા પડે લોકોની ટુટાટુટ.

લાંબો વીચાર ને ગંભીર દર્યાફત પછી લોકોને પરીત્રાઈતો મારગ બતાવનારો ને કમીશનથી ખુદ સાથે મેલાપ કરાવી આપનારો સદગુરૂ યાને પારકે પછસે પરમાનંદ અને પરમહંસ થવાનો ધંધો અમુને ઓછી મેહનતનો ને આવકની દ્રષ્ટીએ કાયદાકારક લાગવાથી તેમજ તરત વેળા એ ધંધામાં ખીલકુલ હરીફાઈ થવાના ચાન્સ નહી હોવાથી અમે લોકોએ “ખુદા રસીદ” થવાનો એ ધીકતો ધંધો ચાલુ કરવાનો ઠરાવ કીધો.

મેં એને દાખલા દલીલ સાથે બતાવી આપ્યું કે પુજ્ય ગુરૂજી ને પરમબક્ત મહેરબાખા ને કરાચીવાલા પારસીઓના ઉસ્તાદ પીરાન પીર જેવા નામચીન હરીના ભકતોએ એ ધીકતો ધંધો બાહોશીથી ચલાવી થોડા વખતમાં એ ધંધાની પાધરી ને ગુડવીલ વેચી નાંખી તેને લીમીટેડ કંપનીમાં ફેરવી નાંખી લોકોનાં માન ઇજત વચે રીટાયર થઈ, આજે પેરીસ ને વેસાતમાં બંગલા લઈને આસાવસ લેતા પડ્યાછ. વળી એ ધંધામાં શરૂઆતમાં થાપ-ભુનુંખી કાંઈ કામ નહી. થોડા ભગવત ગીતાના શ્લોકો, વંદીદાદના ફરારો ને હરીશ્વર, ગોપીચંદ જેઓના કાશીઆઓ મોંને કીધા કે ગાડું ગમરતું થઈ જાય.”

પણ લીમજ અહોમી ધુજી ધપકી પડ્યો. “મંચા, તું એમ ધરમ સાથે ચેડાં ના કહાડ. પારકાં બઝરાં સાથે ચેડાં કહાડશે તે પરવડશે, પણ ધરમના

નામ સાથે છુટ લેતાં બાકી આવ. તું મહેરબાની નક્ક કરવા માગેછ પણ જો એમ હુચ્ચ ને હુપર્ણ કરતાં પકડાઇ ગીયા તો પકાણોને હાથે કટકા છુકલા થઇ જવાનો આનંસ છે.”

સદગુરો ધીક્રો ધધો લઇ એસવાના પક્કા ઠરાવ પર આવ્યા પછી અમારા એમાંથી ગુરૂજો ખેતાબ ને માન કોણે ધારણ કરવું તેની નખોલ તકરાર ચાલી. મારી ઇમાનદારી, યકીનદારી, દીનદારી ને સમજદારી જોતાં એ સવાલ પર તકરાર ઉઠીજ નહી જોઇતીતી. પણ લીમજીએ પોતાની ખુન્નેર્ગ ઉમર ને માથાનાં સફેદ બાલ પર મુસ્તાફ થઇને પોતાનો દાવો એ ગુરૂપદ માટે રજુ કરીયો. ને પોતાનો દાવો મજબુત કરવા એનાં માથજીના ખોલો ટાંકી બતાવ્યા કે “જીમરૂ મારો લીમ દીકરો જીવશે તો બીજો નેર-ચોસંગ ધવલ નહી તો કારડીનક વુલસી નીકળશે.” એણે વળી નાનપણમાં ગુજરાતી ચોથી ચોપડી શીખતી વખતે લખેલા રસાલા “રવાનોની ચીનવત પુલ પરની મુસાફરી ને ત્યાં વેરીંગ રૂમ વગર પડતી હલાકી” માટે એને મીઠ એરચશાહ ગોળવાળા તરફથી મળેલો રૂપાનો આંદખી મને બતાવ્યો.

પણ મેં એના દાવાને મચક આપી નહી કે “એ ધંધામાં તો ધણી કુતેહ હીમત હીકમત ને ફરેસ્તાઇ દેખાવ જોઇયે, જે દરેક ચીજની તારામાં કોટાઇ છે. વળી હું આતશબેહરામના ઓટલા પર વરસો મુઠ્ઠી મુખડ વેચવા એકેસો એટલે ધારમીક વાતાવરણમાં કિછર્યોજ એટલે એ માનને હુંજ વધારે લાયક છેઉં. જો તું ખું ગુરૂ થઇને એકોજ તો લોકો તારી પુજા કરવાને બદલે તુને ગંદેરી ને કોહેલાં ટાંખોટાં મારશે, ને આઠ દલાડામાં ધંધો બંધ કરવો પડશે.

લીમજીએ વળી નવો ઉપાય સુચવ્યો “તારે કાંય નહી કહ્યાતું મેંહું કાળું કરવા આપરે જેઠ જણાઓ સદગુરૂઓ બનીને “લીમ બાબા, મંચીબાબા એન્ડ કંપની લીમીટેડ, સદગુરૂઓ ને ટપકા જોનારાઓ” કરીને સાથે બેસી જાયે?”

એની વાહીયાત વાતો સમજીને મને એ નાદાનની અકલ પર હસવું બી આવ્યું પણ આખરે મેં એને સમજાવી લીયો. આખરે એમ નહી થયું કે

મારે સહયુક્તા એકકાળ સાથે મોંચીરચાળા તરીકે આ નામચીત ધંધાની શરૂઆત કરવી ને લીમજીએ મારા મુખ્ય ને માનીતા ચેલા ને એડવરટાઇઝિંગ એજન્ટ તરીકે કામ કરવું.

*

*

*

બાવા બનવાની તર્ધ્યારી

આસતા, વેચયા, બાસતા વેચયા, વેચયા બંગલા વારી
નોકર બન્યા, શેક બન્યા, બન્યા સરકારી દરબારી
દુન્યા ભરના ધંધા કીધા, છતાં જુખરી હાલત હમારી
ત્યારે સાધુ બાવા પ્રધર્સ નામે નવી કંપની કાઢરી

ધંધાનું કોન્ટ્રેક્ટ ને એગ્રીમેન્ટ નક્કી થયા પછી અમે બન્યા પાસે રીતુર ફરીને રજા માંગવા ગીયા કે અમારી તખીયત તદ્દન લથરી ગેઇજ ને બાધેલું બરાબર હજમ નહીં થતું હોવાને લીધે પીતવું જોર બહુ વધી જવાથી દરબારના વડા તખીય હકીમ ખચરસલાએ અમુને રીકારે જવાની ને આપો દીવસ હરણ પછવાડે દોડવાની સખત તાકીદ ફરમાવેલી હોવાથી અમુને બે મહીના ચાલુ પગારે જવાની રજા આપવી.

અમારાથી દુક વખત બી છુટા પડવાના ખ્યાલથી બન્યાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં તો બી હોઠ કરડીને મન અકકમ કરીને એ બોલ્યો “મારા ખચરખવાહ દોસ્તો, તમારી નાદરસ્ત તખીયતની મોહકાણુમાં તમારાથી થોડી મુદત બી છુટા પડવાનો મોકો આવેજ એ મારે ને મારી સંલતનતને માટે આક્રત સમાન છે. હું કેટલો વખત થયાં જોઉંજ કે મંચુ ચાલુ ઠાંસ ઠાંસ કર્યા કરેજ ને લોહીના ગચદરાં ફદારેજ ને લીમજીના બેઉ પગ પર સોજ ને મોઢાં પર થોથરો આવી ગીયોજ તો હકીમની સલાહ અનુસાર તમારે હવા ફેર કરવોજ જોઇએ. તમે ચાલુ પગારે રજા પર જવા માંગોજ પણ ચાલુ પગારે કે કપાતા પગારે જવ એ બધું મારે મન સરખુંજ છે, દારણ કે આજે જ છ મહીના થયા કોઇના પગાર ચુકયાજ નથી. પણ એમજ સમજો

ને ફતેહ કરીને શાહમાની ને પુર તંદોરસ્તી સાથ પાછા ફરજો.” બચ્ચો હવે હમારા બેઉના ગલામાં હાથ નાંખીને અમોને પેટના બચ્ચાં માફક પેટમાં દાખીને ગગલતા સાદે ગાવા લાગ્યો—

“જવો સીધારો મેરી જન, તુમપે ખુદાકી હો અમાન,
ખીછડે હવે મીલેંગે હમ, ખાલીકને ગર મીલા દીયા.”

અમે હવે બચ્ચાના હાથ પર માનથી બોસા લઇ એને સેઝદો કરી ડચકાં ખાતાં પાછલા પગે પાછા હડયા. જે ગંજવર ડચકાંઓનો શુંગલાતો ગંભીર અવાજ તે શાંત મહેલની ચુપકીદી ને ગંભીરતા વચ્ચે માઇલો તલક દુર દુર સમજતો હતો.

અમે લોકોએ હવે એ ઘોડે દીવસે લોકોની આંખમાં ધુલ નાંખવાનો ધંધો સરંજમ પાર ઉતારવા માટે તેને લગતો સામાન ને સીનસીનરી એકઠો કરવા માંડ્યો. દહાડી ને માથાના બાલ ઉગાડતાં તો ઘણો કીંમતી વખત નીકલી જાય એમ હોવાથી મારા માપની અધકચરી પેટ પર પંથરઇ જાય તેવી મોટી દહાડી ને મુંબઇમાં નાટકમાં રાજ્યો પહેરે તેવી માથાની લાંખી ફરચલીવાલા બાલની વીગ ખરીદી. લીમજીએ અહીં બી એસકી દેખાવાના વીચારથી ટુંમકી ફ્રેંચ સ્ટાઇલની ઇમ્પીરીયલ દહારી ને કસખી બોબ બાલની સ્ટાઇલની ટુંકી વીગ ખરીદી. બીજા પરચુટણ સામાનમાં એક ચાંદીતું અફ-રગનીયું, ફકીરો લઇને ફરેછ તેવો લાંબો લોખંડનો ડબ્બલ ચીપીયો. લોખંડના ચીતલો, સાધુની ભગવા રંગની ડગલીઓ ને ઝોલીઓ, પગમાં પહેરવાની લાકડાંની પાવરી ને એક મોટો તંબુ વગેરે ખરીદ કીધું. ભોંય પર પાથરવા હરણતું ચામરું જોઇતું તેને માટે લીમજીનો દોરો અમારા પડોશી શુલામ જીલાની સાહેબનાં પાલેલાં હરણમાં બોલાયો. મને એ વીચાર પસંદ પડ્યો નહી પણ લીમજી બોલવા લાગ્યો કે પડોશી ને માય બાપ બરાબર. અગવડ સગવડે અકેકની ચીજ વાપર્યે નહી તો પડોશી થયલા શું કામ લાગ્યા. એની એવી દલીલથી મારું બી દીલ પીગયું” ને રાતના જીલાની સાહેબ ગરમીને લીધે ફેમીલી સાથે છાપરાં પર જીઓ કરી ગીયા, તેનો લાભ લઇને હરણના મોઢાંમાં

દુઆ ખોસી તેને ઉંચકી લાવીને રાતોરાત વેતરી નાંખ્યું. ખીજે દહારે હરણ ચોરાયલુ જાણી જીલાનીએ અમુને પુછ્યું ને લીમજીએ નિર્દોષતાના દેખાવથી કહ્યું કે એ રાતના બાર વાગે બંદગી કરતો'તો ત્યારે એ હરણ કોઇ લાંબી દહારીવધા પડાણુ સાથે રમતું'તું ને પડાણુ તેને ચોકકેટ અવગવતો'તો ને માથું પસવારતો હતો; એટલે જીલાનીએ હરણના નામ પર પુરો મુક્યો.

વીસમી સદીના આ આગલ વધેલા જમાનામાં કોઇખી નવો ધંધો જમાવવા ને તેને ફતેહમંદ રીતે લોકોની નજરમાં નીભાવી રાખવા માટે ચાલુ જાહેર ખબર ધણુ બજવાન સાધણુ છે, એ ડોંગરેના બાલામૃત ને કમરદીન મીઠાઈવાલાના હલવાની ફતેહમંદ જાહેર ખબરોથી મુંબઈવાસીઓ સારી રીતે માહિતગાર છે. કાચુલ નગરીમાં થનારી એ નવા મહાત્માની પધ-રામણીની ખુશ ખબર દૈવતમાં જાહેર કરવા ને તેને માટે પુરતો ઉઘટ ને ઉમંગ ફેલાવવા કાચુલના જાણીતા પેપરોમાં રંગીલી રસીલી જાહેર ખબરો અમોએ પહેલા પુટના છ આના ને બાકીના દરેક પુટના અઢી આનાને હીસાએ ખુધવાર ને શનીવારના અંકોમાં મૃત્યુકની કોલમ નીચે છપાવવા માંડી. સાથે સાથે મારી ખુદા રસીદા મહાત્મા તરીકેની દહાડી ને વીગ સાથની સમાધીમાં પડેલાની સખીઓ સાથના દસ હજાર હેંડખીલો છપાવીને નાનખટછ બેંડ સાથે દરેક મોહલે મોહલે વહેંચવામાં આવ્યા. અમે લોકોએ ચાલુ ઉજગરા કરીને ઘણું લેણું ધસી નાંખીને એ જાહેર ખબર ધડી કાઢી'તી.

એક વધર્ષ, એક નવર્ષ.

“પધારે છે કાચુલમાં સદ્યુર, અલ્લા હતો પ્યા રો,
આપશે દુખીઓને રાહત, પા પીઓને સધ્યારો,
ફરમાન ખુદાનું બમ લાવી, ગયબ એ થઈ જશે,
હુખી પોલીસ પુડે પડશે, તોખી શોધેલો નહીં મલશે.

આવે છે, આવે છે ફક્ત દુકં મુદતને વાસ્તે સહેરે કાચુલમાં, અલ્લાહના ખ્યારા ને ફરેસતાઓના માનીતા, આસમાન ને જમીનનો ભેદ જાણનાર સદ્યુર ને મવલા પીર મહાત્મા મોંચીબાબા. દુન્યામાં બઢી, લુચર્ષ

અને બદમાશી ઘણી વધી જવાથી ગુમરાહ ઇનસાનેને ખુદાઇ રાહ પર પાછા ફેરવવા એવણુ હીમાલય પર્વત પરના બરફથી ઢંકાયેલા શુદ્ધમાંથી તપ છોડીને ખુદા પાકના ફરમાનથી અહીં આવે છે. વરસો વેર એવણુે રૂસી મુનીઓના પગ દાખીને તેઓની પ્રીત સંપાદન કરીને આત્મીક જ્ઞાન ને બસારતોલું બળ પ્રાપ્ત કીધું છે. મોંચીઆબા કાંઇ હીંદુસ્તાનની બમ્બરોમાં રખડતા 'એક પૈસા લેઉંગા ઓર સો ગાલી દેઉંગા' બોલીને બીબ મંગનારો મવાલી ફકીર કે સાધુ નથી પણ સતાણું ટચનો મહાત્માઓ વચ્ચે તાલીમ લઇ ઉધરેલો પરહેજગાર ને પત્રીત સદ્ગુરુ છે, જે એવણુને રૂસીમુનીઓ ને પયગમબરો તરફથી મલેલી સર્ટીફિકેટો વાંચવાથી માલમ પડશે. બહારગામથી સર્ટીફિકેટની કોપીઓ મંગાવનારાઓએ બે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ ખીડવી.

પોતાનાં મીનોઇ જ્ઞાનની બરકતથી મોંચીઆબા દર રાતના સમાધીમાં પડી સાતમાં હુવનમાં પહોંચી જઇ બેહરામ સરોસ પાસથી હળુ બી ઇલ્મે હકીકીની તાલીમ લેય છે. એવણુનો ફરેસ્તાઓમાં લાગવગ ઘણો બોહસો છે ને ખુદ ખુદાયજી સાથબી એવણુને ઘેરવટ જેવું છે.

પોતાના જેબી જ્ઞાનની બરકતથી એવણુ રેસની વીન ખેસની સધર ટીપો ને આંક ફરકની પાકી બબર આપશે. આવતી આફતોથી બચવા માટે, નવી નોકરી મેલવવા માટે અથવા નોકરીમાં પગાર વધરાવવા માટે, વગર બચાંવાલાઓને બચાંની પેદાયશ કરી આપવા, આશક માશુકને મેલવી આપવા માટે. ઘણી મહેનતથી બનાવેલાં તાવીજો રોકડે પૈસેથી વેચાતાં મલશે. એકો સ્વીકારવામાં આવશે નહી. બૈરાંઓને દસ ટકા ડીસકાઉંટ કાપી આપવામાં આવશે. દુશમનોને મુક મરાવી નાખુદ કરવાનો નુસખોબી અમારી પાસે મોજુદ છે.

મુવેલાં સગાંવહાલાંઓને મધ્યમ શી લઇ બહેસ્તમાં અંદેશો પુગાડવાનો બંદોબસ્ત કરી આપવામાં આવશે. એ બાબદસર અમારાં કામથી ખુશ થયેલા ઘરાકો તરફથી મલેલી સર્ટીફિકેટોમાંની નીચલી એકબ વાંચો—

“ચોરી હુદકાટ ખુન વગેરે કરપીણ કામો કરી ફ્રાંસી ચઢેલા ને દોજખના અઝાબમાં સબડતા મુરખી પીતાશ્રી જાબર દેવાને તમે લાગવમ લગાડી સીધો બહેસ્તમાં ટ્રાન્સફર કરાવી આપ્યો માટે તમારી મહેરબાનીનો આભાર માનવા મારી પાસ ઉપકારના પુરતા શબ્દો નથી. આ બીજો હજાર રૂપિયાનો મનીઓરડર મોકલ્યો છે તે સ્વીકારી અમારા દાદા દેવા ઉકરસીનેથી એમજ નરકના કારાવાસમાંથી સ્વર્ગમાં મોકલી અપાવવા કૃપા કરશે.”

લી૦ આપનો હિતેચ્છુ બાબર દેવાના ચીરંજીવી
ધરમસી બાબરના રામ રામ વાંચજો.”

મોંચીબાબાના દરશન માટે ધણી ધમાલ પડવાની વકકી છે માટે નભરવસ નહી રહેતાં પહેલાંથી ટીકીટ રીઝર્વ કરાવો. પ્લાન ખુલ્લો મુક્યો છે ને અત્યારથીજ બધુ પેનસીલના છેકા પડતા જાય છે માટે ઉતાવલ કરો, નહીં તો રહી જશે.

(૨૫)

ખુદ શાહી મહેલમાંથી બચ્ચાં વગર બેનસીબ રહી ગયલી બેગમો તરફથી પુછપરછ થવા માંડી કે ક્યારે આવશે, અમારી મુરાદો ને ઉમીદો પાર પાડનાર તે ખુદા રસીદ આલીમ ક્યારે પધારશે, ને અમારાં મોઢાં હસ્તાં કરશે? લીમજનો ગીચાર તો હજુ લોકોને ટીંગાવી રાખી જાતી તવલાવવાનો હતો પણ મેં ફાઇનેન્સ મીનીસ્ટર તરીકે આવક બવકતું બજેટ બતાવીને ખુલ્લું કહી દીધું કે નાણાં બજારની તંગીને લીધે હાથમાં કુલ્લે સીલક દહોઈ રૂપ્યો હતી, જે કે અમારી પચાસ પોણોસોની બીજાઓ પર ઉધરાણી નીકલતી હતી; પણ એ બધા સખીના લાલો પાસેથી હાલમાં અરધી બી છુટે તેમ નહી હોવાથી એ રકમ Bad debt તરીકે લખી નાંખવી, ને નાણાં-લીડ મટાડવા માટે નવી આવકતું નકકી કીધેલું સાધન ઉતાવળે અમત્રમાં મુકવું, નહીં તો અમારી કંપનીનું કાચુ દીવાલુ નીકલશે.

લીમજએ અહીં બી એની હમેશની નકરુદ ખતાવી “દીકરા, તું દીવાલાંનાં નામથી એટલો ભરકે છે શાનો? આજે તો સારા સારા ને ખાનદાની

આદમીઓ બી બધેથી હાથ મારેલું હંચુ નીચું કરી નાંખી લાહ લેયછ. ને તેમાં ચાલાકી સમજેછ. એમ તદ્દન આખરૂદર થવા જઈએ તો લુખે મરીએ. આજે મુંબઈમાં મોટરમાં ફરનારા અરધા અરધ વેપારી ને શેઠયાઓના નામ જુના નાદારોની ટીપમાંથી મક્કશે. માંગનારાઓને રૂકાવવા એ તો ઉમદા હુન્નર છે.”

અફઘાનીસ્તાનના શહેરે અવ્યવહાર કાયુલમાં શ્રીયુત મોંચીબાબા પ્રગટ થવાનો તે મહાન ઇતીહાસીક દીવસ આખરે આવી પુગ્યો. અમે લીમજીના બાવાની બત્રીસમી બાજનો બખ્તવાર દહારો નક્કી કીધો. એ દીવસે અમે સગનતું મોઈ ધાન, દાળ ને સેવ રંધાવીને છાંટાપાણી સાથે જમી લીધું. ને અમારી મુઆરક આમદની કંઈખી ચોકકસ નોટીસ આપ્યા વગર અંધારી રાતનો લાભ લઈ અમારા નવા ધંધાને લગતો સામન, જેવો કે તંબુ, પાવરા, કોદાળી, ખાટલા, પાટલા, હરીકેન બતી, માટલાં વગેરે ખટારામાં નાખી અમે પરવરતું નામ ઝબ્બાન પર લઇ, દાંડીની યાદગાર કુચ મીસાલની અમારી માર્ચ શરૂ કીધી. શહેરને પાદરે વહેતી કાયુલ નદીની નજદીકમાંથી પસાર થતા એ ધોરી રસ્તાના સંગમ પર આવેલાં આમલીનાં એક ગંજનવર દરખ્ત નીચે અમારો મુકામ નક્કી કીધો. આજુબાજુની તમામ જમીન પરતું ઘાસ ને કચરો કાઢી નાંખી, જમીનને પાણી સીધી રોલર ફેરવીને સપાટ બનાવી દીધી ને એ તકયાર થયલી જમીન પર ઝાડ નીચે અમારો તંબુ ઠોક્યો. તંબુથી થોડે દુર અમારી સાથે લાવેલા છાણાંનો ઢગ ગોઠવી તે પર પેટરોલ નાંખીને ફકીરની ધુણી સળગાવી, જેની નજદીક મને બેસવાને માટે મોટા પાટલો મુક્યો. ધુણીની સામી બાજુએ બાબાને મળવા આવનારા ભાવીક લકતો ને પુંજરીઓ માટે મુંબઈની અગ્યારીમાંથી પીટી લાવેલી એક મોટી શેતરંજ પાથરી. અમુને કોઈખી રીતની અગવડ ખમવી પડે નહી માટે સાવચેતી રાખીને ફરૂટ, ગોસ, તરકારી, બીર વગેરે ઠંડુ રાખવા એક સેકંડહેંડ રેફરીજરેટર બી તંબુમાં ગોઠવી દીધું.

ખુદ નખાસ્તા જો અમારી ચાલાકી પકડછ જેછ તો અંધરાત મધરાતે નાંસવું પડે કરીને મોત ચેતીને બે ‘સાઈકલોબી તંબુમાં છુપાવી રાખી. બંની

ગોઠવણ પુરી થતાં ભારે જોહમત ને મેહનતથી ઠાકીને અમે તંબુમાં સુઈ ગયા. લીમજીએ પાંચ વાગાનું એવારામ માંડ્યું તું તે યાદમસર વાગતાં એ ખભરીને ગુલાંટ ખાઈને ઉઠ્યો. હું તો જાહેસ્તમાં હુરો ને પરીઓ વચ્ચે અમનચમન કરું છું એવા સુખી સ્વપ્ના જેવા પડેલા તે મને તો એવારામ કંઈ સમજાયું નહીં. એટલે લીમજીએ લાયકી બતાવી પહેલાં એનું સ્વીપર ને પછી તકીયો ફેંક્યો. ને જ્યારે તેની બી અસર નહીં થઈ ત્યારે એણે કુંભમાંનું અરફ જેવું ઠંડુ પાણી મારા આંગ પર ખાલી ફીધું ને જુમ પાડી “મંચા ઉઠ, મંચી બાબા, મારો બાવો કરું, ઉડી જા. પાછળી રાતનો મરઘો બી વાસ્યો. ઉઠો બેટા, પેગમબરેને એમ મોડેવેર સુધ રહેવું છાજે નહીં. બાબા-જન, ભોલીજન, મંચી મારા જન, હવે ઉઠો નહીં તો ઘોલ્યો ઉથલાવી નાંખશ.”

મે કાર વારીને એને કહ્યું “નાદાન લીમ, નીરદોષ આદમીની મીડી ઉંઘમાં ખલસ કાંચ કરેછ ? એક ભર ઉંઘમાં પડેલાં આદમીને ચોંકાવીને જગાડવો એ નાદાનમાં બેઠેલા મોખેદનું નાદન માંગ્યા જોડેલો અજીમ ગુનાહ છે, ને બાબા ને કાકા શાનો કરી મરેછ ? હું કંઈ નાલેલો બાબો નથી કે તું એવું કોમીક કરેછ !”

લીમજીએ મારી કંગાલ યાદદસ્ત શક્તી પર કપાલ કુટ્યું “મંચા, તું ને થયું છ શું ? તું હીંદુસ્તાનનો પહેલો સીનીયર રેંગલર ને એક રાતમાંજ તું બાબા શું પાર્ટ કરવાનો છે તે ભુલી ગયોછ ! તું બાબા ને પીર નહીં થવાનો હોતે તો આવી કકડતી ઠંડીમાં અહીં શું ધુળ મુકવા ધકેલ્યા ખાતે !”

હવેજ મને બાબા શરૂ થનાર નવા નાટકમાં મારે હીરો થઈ ચીક પાર્ટ ભજવવાનો હતો તેનું ભાન આવ્યું. “ઓ એમ છે ? ત્યારે તો તારી ગુસ્તાખી ને બેઅદબી હું તું ને ખરાં દીલથી માફ કરું છું. હું તો ખુશ સ્વપ્ના-ઓની લહેરમાં એ બધી ઉપાડી લીધેલી જોખમદારીની વાત ભુલીજ ગયલો. ચાલ, હું જરા નદીમાં નાહી આવું તેટલાં તું તારા ખુશ મુરખી માટે આડે નાસ્તો તૈયાર કરી નાંખ” કરીને હું રાતનાં કપડાં પર ગાઉન પહેડી

લાઈ ખાંધ પર દીલનુજનું નાંખી વીસલ મારતો મારતો નદીપર ચાલી ગીયો, ને લોમજને કોમીસરીયેટ ડીપાર્ટમેંટ એટલે રાંધણીના ચાર્જમાં સોંપી ગીયો, ને એને ચેતવણી આપતો ગીયો કે અચાજ, એકલો પડેજ તેનો લાભ લઈને ખાંડના ફાંકા ને કાચા ધીના દ્યુસા ના મારતો. એમ ચોરી છુપીથી તેં મોઢું ખાઈ ખાઈને બેટી બાપે તારી મીઠી પીસાચ વધારી દીધીજ.”

નદી પર જઈ એક મોટા પથર પર કપડાં સુકી પાણીમાં હોમાવ્યું. પાણી તદન ઘરફ જેવું ઠંડું હતું ને મેં તરતજ બહાર નીકળી જવાનો વીચાર કીધો, પણ નાહવા ગયેલો પારસી ઠંડા પાણીથી ડરી પાછો આવે એવો હિચકારો તો હોયજ નહી, એટલે મેં દાંત પીસીને થોડીક અજાર પહાર ને હુસાહુસ કરી, ને ઠંડોગાર થઈને બહાર નીકળી પડ્યો, ને જોઈજ તો કોઈ ભલાં આદમીનું ફરજંદ મારા કપડાં લઈને ટુટીસ થઈ ગયલું. કપડાં વગર તો મારાથી તંબુ સુધી જઈ શકાય નહી, કારણ કે છુટાંછવાયાં આદમી-ઓની આવનજવન શરૂ થઈ ગઈતી, તેમજ નદીમાંથી કલાકો વેર પડી રહેવાનું પરવડે તેમ હતું નહીં, એટલે બેભૂં દોરાવી કીનારા પરના ઝાડ પરથી એ મોટી ડાંખલીઓ ભાંજી તે આગલ પાછા પકડીને તેની વચે ભરઈને ચાલવા માંડ્યું. તંબુ નજદીક આવતાં અંદર ભરઈ છુપઈને ધુસવા જતાં લીમજની મારી પર નજર પડી ને એણે મને આવા મારા બાલના ફેન્સી ટ્રેસમાં એલખી નહી શકવાથી ચોર ચોરની યુમ પાડીને ગોદરાં પખોડવાની લાકડીએ મને ઝુરવા માંડ્યું; ને મેં જ્યારે ડાંખલીઓ વચેથી ડોકું બહાર કહાડીને મને એલખાવ્યો ત્યારેજ એનું લડાયક ખમીર દપટ પડ્યું. ને મારો રક્તસ જોઈને એ પેટ પકડીને હસવા પડ્યો.

“કોણ! મચો! અરે તારો દહારો બરેરે! એ વળી શું નવો ઢોંગ લઈને આયો? બાપા થવાનો છે તે અત્યારથીજ કપડાં વગર ફરવાની પ્રેક્ટીસ કરેજ શું! મારા બાપ, હું તો હસતાં હસતાં હવે મરી જવશ. મારા મોટા બાવા દાદર પરથી પરી ગયા ને બીચારાના બેડ પગ ભાંગી ગયા તારેબી એટલું તો નહી હસેલો!”

હવે અમે એક જણાં બમન યસ્ત લણીને સુદરો ખીજાવીને નારતો કરવા બેઠા.

આજના મુખારક પ્રસંગની ખુશાલીમાં એણે ઘણી તળુમલથી સોજે રવો તમયાર કીધો'તો; પણ તંબુમાં બતીનાં ઝાંખા ઉઝાસમાં એની શોર્ટ-સાઇટની મોહકાણમાં એણે ધીને બદલે કોપરેસ વાપરી દીધેલું હોવાથી મેં અખરી-ફફરીને તે રવો પુરો કીધો. અમે નારતો કરતાં'તા તેટલાં અફવાન છુપી પોલીસના બે જમાદારો ત્યાં સાઇકલ પર આવી લાગ્યા, ને આ એકાંત જગામાં પહેલીજ વખત તંબુ ઉઠી થયેલો જોઇ અમે કોણ છઇયે ને સરકારી જમીનપર તંબુ કાંચ ઠોક્યો તે જણવા માંગ્યું. લીમજીએ ઉક-માઇથી મારી ઓલખ આપી કે દુઃખીઓનો દુઃખ નીવારણ કરનાર, નીરાશ ને ગમખાર જીવરમાં આશાના અંકુર ફેલાવનાર ને પાપીઓને પાપી રાહથી હટાવી પરેઝગારીના કુટપાથ પર ચલાવનાર, કામુલમાં જેની પધરામણી જહેર થઇ રહી'છ, તે પુજ્યમાન ખીતાજ ને બખતાવર બાવાજ, તેજ એવણુ પોતે. ખુશી થાવ કે આ પત્રીન ભુમી પર એ પરાક્રમી પુરુષનું પહેલ વહેલું દર્શન કરવાનું તમારું બુલંદ બખત છે."

પણ એ જમાદારોએ તો ખુશી થવાને બદલે ગજવામાંથી ડાયરી કાઢી અમારાં નામ અંદર લખી લીધાં. ને અમારા અજોઠાનો છાપ લઇ આગસ અમુને કેડે જેલની સજા થયેલી કે કેમ તે પુછવા માંગ્યું. તેમજ બાબા થઇ એસવા માટે સરકારી લાઇસન્સ કઢાવ્યું હોય તો તે જેવા માંગ્યું.

લીમજી તો હેરછ પડ્યો. "લાઇસન્સ! નોનસન્સ! એ શું એવણે કંઈ તાડીતું પીઠું ખોદ્યું'છ કે લાઇસન્સ માંગો'છ? હું આશાહઝુરની ખીદમતમાં એક પરહેઝગાર મરદની આવી બેઠઝતી કરવા માટે તમે વીરૂધ્ધ એક અરજ પેશ કરશ ને તમુને જમાદારની પદવી પરથી ડીઝેડ કરાવી હવાલદારની પંકતી પર ઉતારી પડાવશ. તમે ભોંસીયાઓને બાન નથી કે કેવા નામીયા નરો સાથ વાત કરવાની તમે ખુશનરીખી હાસેલ કરો'છ!"

પણ પેલાઓના પેટમાંતું પાણી ખી હીલ્યું નહી. તે બેમાંનો વડો નમનતાઇ સાથ બોલ્યો "તમે પીર મરદો હશે તે વાત પર હું શક નથી લઇ જતો;

પણ આ રાજ્યનો કાયદો દરેક ચીજને માટે લાઇસન્સ લેવાની સખત તાકીદ કરે છે. અમારાં અરજાનીસ્તાનમાં તો જનમવાને માટે ખી લાઇસન્સ ને મરવાને માટે ખી આગલથી લાઇસન્સ કઢાવવું પડેછ. પરણતી વખતનું ખી લાઇસન્સ ને છુટાછેડા લેવાનું ખી લાઇસન્સ. એ બાબદમા કાયદો એટલો સખત છે કે ખુદ ખુન કરવા માટે ખી સ્પેશીયલ લાઇસન્સની સખત ઝુરત છે. લાઇસન્સ વગરનું ખુન કાયદાસર ગણાતું નથી. આય આમ બાબદ છે તે છતાંખી જો તમે મળી સમજીને કામ લેશો તો અમે એ બાબદમાં છુટછાટ મુકશું.”

અમારી પાસે એ લાઇસન્સ પોલીસને ઝટવાનું રોકડ કશું નહી હોવાથી લીમજીએ હાય અફસોસ કરીને એનું રીસ્ટ વોચ એ લોકને આપ્યું જે લઇને એ અમુને સલામ કરીને સાઇકલ પર સવાર થઇ રસ્તે પડી ગયા.

પોતાના ગુરૂપદના ગંભીર ઓધાનો આજ્ઞા લેવા પહેલા મેં શરૂઆતમાં લીમજીને મારા પગ પાસે બેસાડી ઘણી માયા ને મમતાથી એનું જીયથી ભરેલું માથું પસવારનો જઇને એ નાદાનને મેં નીચલી શીખામણો દીધી. “ખેટા લીમજી, આપરી જીંદગીની કેતાબનું આજ્ઞા નવું પ્રકરણ થાને સફે શરૂ થાય છે. આજ્ઞાથી આપરે ખેડ જણા આ ક્ષણમંગુર દુન્યાની લોબ લાલચ, મોહ માયા છોડીને પવીત્રાઇ ને પાકીજગીની દુન્યાના ઉંચરમાં પગ મુકયેછ. હવેથી જાહેરમાં આપણો સંબંધ ખુજય ગુરૂજી ને તાબેદાર ચેલા તરીકેનો રેહશે, માટે આજ્ઞાથી તું મને તારો મુરખખી, ગુરૂ ને રાહબર ફરેસ્તો સમજીને માન ધઝત ને તાબેદારીથી મારી તરફ વરતતો રેહજો. યાદ રાખજો કે “ગુરૂ ખીન નહી આવે જ્ઞાન.” ગુરૂનો દરજ્જા ખીતા દરતાં ખી આજ્ઞા છે. કારણ કે બાપ જ્યારે બચ્ચાને પેલી દુન્યામાંથી આ દુન્યામાં લઇ આવે છે, ત્યારે ઉસ્તાદ ગુરૂ તો આદમીને જ્ઞાન ને ધલમ હાંસેલ કરાવી, ઉન્નતીની જલતી ઝગમગતી જોત પ્રગટાવી આ ખાકી દુન્યામાંથી મીનોઇની મોતેખર દુન્યાના ચઢતા તળકકા પર લઇ જાય છે. માટે મારી ખીદમત ને સેવામાં તારૂં માથું ને નન બદન નમનતાઇથી ઝુકાવેલું રાખજો. મારાં કોમળ હૃદયને કે મારા નાજુક દીલને તારી નાલાયક આલથી કોઇ ખી વખત દુખવતો કે રંજદા કરતો

ના. નહીં તો એ અજીમ ગુનાહના બદલા તરીકે ખોદાયજી તુંને પેલી દુન્યામાં પચાસ વરસ ઉધો ટાંગી રાખશે ને દેવો પાસ ચાખકાના માર મરાવશે. મારી સેવા ચાકરી ને પગ ચંપી કરીને મારાં મનને સંતુષ્ટ રાખજો. મને પહેલાં જમાડી ભોજન કરાવી મારાં વધેલા અજીમ ભોણાંમાંથી જમી લેજો. તથાસ્તુ. ઉમીદ છે કે એક વડીલ બાપ તરીકેની આ શીખામણ પર તું હંમેશ અમલ કરશે, તો મારી ભલી દુવાઓથી તુંને બહેરતનું સુખ હાંસલ થશે.”

લીમજીએ તો મારાં મોઢાંમાંથી ટપકતાં આ દાનાઈના દાણા ને અકલના ગવહરો અદબથી સમજવાને બદલે ઉપરથી મને ધમ્મો મારીને હસવા પડ્યો. “જોરે મંચા, એ તારી વાયજી, ને ઉબક આવે તેવો ઉપદેશ કોઈ ખીચારો પોણીયો હોય તેને સમજાવ્યા કરજો. એ તારા પીતુર મારી આગલ નહીં ચાલશે. ધંધાની ફતેહ ખાતર ચોક્કસ હદમાં રહીને લોકોને ઉડ્ડુ બનાવવા ખાતર જેટલું વાજખી હોશે તેટલુંજ તુંને માન આપશ. બાકી એ ચંપી ફંપી ને અજીમું ખવડાવવાની વાત તો સદંતર ભુલી જજો. ઘણી લાહેરી કરવા જશે તો ભર મીજલસમાં તારી બકરા જેવી બનાવટી દહારી ખેંચી કહાડીને તારો હુરીઓ ને લેવરી દાણાદોણુ કરશ.”

*

*

*

બાપ પહેલા—પરદા દુસરા

હવાએ શોકમે ઉડતા વરક અભીસે હય
છાતીમાં થાય ધડક ધડક અભીસે હય
સુકી દમદમટી કડક સડક અભીસે હય
તેજ મંદી અમેરીકન આંક ફરક અભીસે હય

હવે સવાર પડવા આવેલી હોવાથી લીમજીએ મને જલદીથી ફેસ પહેડીને તક્યાર થઈ જવા કહ્યું. મહાત્માઓ ને પવીત્ર પુરંધાનાં બદનમાંથી હંમેશાં ખુશબો નીકળવી જોઈએ એવી સાધારણ માન્યતા લોકોમાં હોવાથી એણે મને બાંક પર સુવડાવી પોતાને હાથે મારા આખા દીવે સુખડું તેજ ખુબ માલીસ કરીને ઘસડ્યું ને આખા આંગના કટકા ફેડ્યા. જેમ કરતાં

હૃદયી બ્યાદ ઉલટમાં આવી ઝટકા મારતાં એણે મારૂ જમણું ખસું ને ડાબો કોપો બે વખત ઉતારી પાડીને મને કઠોગાર કરી નાંખ્યો; પણ તરતજ એ બેઉ સાંધાઓ હુશ્યાર બીમ ને હાડવધની ચાલાકીથી પાછા એની જગા પર બેસારી બી દીધા.

મેં હવે મારા મધમધ ચતાં આંગ પર સાધુની પીળી કફણી, માલાઓ ને ઘોતીયું પહેરી લીધું, ને પગમાં લાકરાંની ખરાવ લટકાવી. લીમજીએ ઘણીજ સલાહથી મારા માથાં પર વીશ્વામીત્ર રૂપીના જેવી અધકચરા મોટા બાલની વીગ લટકાવી, જે વીગની ટોચ પર સોપારાના આકારનું બન પાઉં જેવું ઉંચું ગુથેલું પુછડું ખેંચી કહાડેલું હતું.

વળી એણે બહોંસ કરીને મારી એ સાધુની ડગલી પર મને એખીસી-નીયાની ને બીજી અધ્ધાન લડાઇ વખતે મલેલા લશકરી ચાંદો લટકાવી દીધા, ને ડાબી બોંચ પર સારજંટ જેઠરની પદવી બતાવનારી ત્રણ લાલ શીટા બી સીવી લીધી, કે સાદા માદા સાધુ ને પીરો તો ઘણા હોયજ પણ લશકરી ચાંદ ને પટીવાલા મહાત્માનો વટ ને રૂબાબ કંઇ ઓરજ રેહશે. એણે હવે તંબુની બહારની મારી બેસવાની જગા પર ચોક પુરયા ને બધે લોખાન ધુપાવ્યું.

મને પાકો સાધુ બનાવવા એણે મારા મોંના પર રાખ ધસરી ને એને નવજોત પર ભેટ મહેલવી પણ હાલમાં આંધરાંથી ભરખ ગયલી લાલ શેલ મને ઓઢાવીને મારા હાથમાં ગુલાબનો ગજરો આપ્યો ને મને જમણો પગ પહેલાં કઢાવી બહાર લઇ આવ્યો. મેં બી ચારે દીશાએ વારાફરતી નમસ્કાર કરી, પત્રાંડી વાલી, પાટલા પર બેઠક લીધી.

લીમજીએ મારા માંથા પર હાથ મુકી ભાશણ કરીધું. “દીકરા મંચા, આજે મારી સરજતનું સુકાન તારા હાથમાં મુકાયજ. તો તું નાખોદા બની આપણી કીસ્તી આ આફતના દરવામાંથી બહાર કાઢી એશઆરામના બંદરમાં સહીસલામત લંકારી લઇ જજે. હું જાણુંજ કે મેં ભર દરોએ ભેંસનું પુછડું પકર્યુંજ ને તારામાં અકકલની ઘણી કોટાહી છે તો બી હુશ્યારી રાખી આપશે તરત્તો દુબાડતો ના. ચાલ હવે, તારો પાઠ ચાલાકીથી ભજવજે ને આ

ચલતા પુરમ એટલે લોલી ફૂવાના લોલીયાં લોકોને આજ નાંખી, આપણે ભંડાર ભરવે.”

હું મનમાં બે યથાહુવેરીયા અને એક હમાયરસચે ભણી ગયો ને હાથમાં હારડી લઇ આંખ બંધ કરીને મૌન ધારણ કરીને બેઠો. મેં મોત ચેતીને પાટલા પર નરમ પીછાંને કુશન આગલથી મુકાવી રાખ્યો તો તો મારાંથી આરામથી બાર કલાક પાટલા પર બેસી શકાયું. બે કુશન વગર ખાંતી પાટલા પર બેસવાની મેં નાદાની કીધી હતે તો સાંજ સુધીમાં તો મારી નાણુક આમંડી ઓખવઇ જઇને તે પર જરૂરજ છાગરા પડી આવેને. મેં લીમછને સુચના કીધી કે બધો રટેજ ગોઠવઇ ચુકેછ, હવે ઓડીયંસ બેચવાની ગોઠવણ કરવાનું કામ તાર છે લીમછએ હીંદુસ્તાનથી આવી વસેલા નોકરી વગર રખરતા થોડાક શીખ, વાણ્યાઓ, ભાડીયાઓ ને બે પાંચ ભઠ્યાઓને આગલથી બેઆનું આપીને રોકી રાખેલા, તે લોકો હવે પ્લાન મુજબ બરાબર એજ ટાઇમે ઢોલ, તાસા, પેંપુરી, ડક, ચંગ, છમછમીયાં વગેરે લઇને આવી પુગ્યા, ને મારી સામે થોડે દુર ઉભા રહીને લીમછની સરહારી હેઠળ એ લોકોએ પોતાનું એ ઈંડીયન જાઝ બેંડ શરૂ કીધું. લીમછએ તખ્તવાની એક જોર પીછોરીમાં બાંધી ગળામાંથી લટકાવી પેટ પર બાંધીતી.

એ દોઢ ડજન જોટલા આપણા ભારતવાસી ભાઈઓ વાજીતો વગાડતા જઇ ગોલ ચક્રરૂડમાં નાચીને “જય ભવાની” “જય કાકી માતા”ના કાનના બહોર ફાટી નાખે તેવા અવાજે કરતાંતા, જેના જવાબમાં લીમછ તખ્તવાની ભારી હાપ સાથે “હર હર મહાદેવ, પારસી રીફોર્મ કમીટીડી જય, જામે જમ શેદ સેનેટરીડી જય” વગેરેના પોકાર કરતોતો. એને બી ધરમનું એટલું ઝડુન યડ્યુંતું કે એના આંખના ડોળા ખુની જેવા લલ થઇ ગીયાંતા ને ઉશકે રહેને હાપ મારતાં એણે એક કલાકમાં બે જોર તખ્તલા ફાટી નાંખ્યા. મને મારી સમાધીમાંથી બી જાગૃત થઇ એને ચેતાવવો પડ્યો કે “દીકરા લીમ, જરા તારા ધાર્મિક જોશ ને ઝડુન પર કાપુ રાખ, નહી તો આજની જરૂર તારા આવક થશે તે નવા તખ્તલા લેવામાંજ ધુસી જશે.”

પહેલા દીવસનો ચક્રો પાણી.

રોઝ અવ્વલ ચલાવી ચલવલ જોઇ જનમેત્રી ફાલ રમલ
ઓગણીસ રૂપ્યા છ આનાથી પાર ઉતારયું કાર્ય સફલ
નુરે વતનને પુરવનમાં મળ્યાં પાંચ પીતલજના બટન
દશનો ટુકડો બચયો one, બાદ કરતાં ખરચ ખુતન.

અમારા બેંડના આ નાય ગાણા સાથના ધુપછાંવ નાટકની તાલ્લાલીક
અસર થવા માંડી. ભોલા લોકોમાં વીજળી પેરે વાત ફેલાઇ ગેઇ કે. ખુદાનો
નવો અવતાર આગાહી ને અસારત થવા મીસાલ ગરૂડ પક્ષી પર સવાર થઇ
પેલી દુન્યામાંથી કાબુલમાં ઉતરી આયોછ, ને નદી કીનારે પડાવ નાંખ્યોછ.
શહેરમાં તુરત હડતાલ જાહેર થઇ ગઇ ને લોકો દુકાનો ને ધંધોધાપો અંધ
કરી, નાની નાની ટોલકીમાં સોજાં કપડાં પહેડી હમારા મુકામ પર પધારવા
માંડ્યાં. લીમજીએ હવે બેંડ કંડક્ટરની જોખમદારી બાબુએ મુકી મેજર
ડોમો બની જઇ લોકોને રીસીવ કરી, બાવાજીથી થોડે દુર બેસાડી ખામુશી
અખત્યાર કરવા સખત તાકીદ કીધી કે બાબાજી સમાધીમાં હોવાથી, ને ખુદ
ખુદ સાથે ખાનગી સંદેશ ચલાવતા હોવાથી એવણુના કાનો પર ધારમીક
ભજનો સીવાય કોઇથી દુન્યાઇ અવાજની ખલલ પડવી નહીં જોઇયે.

આગળથી ઝાડ પર બાંધી રાખેલી એક આરસીમાંથી સુરજનો પ્રકાશ
મારા મોંના પર પડતો હોવાથી મારું કપાલ ખુદાઈ તુરાનીથી ચમકી રહ્યું તું.
એક તો મારો મહેરો અસલથીજ સતાતું ટચના સુના જોવો ખુબસુરત ને
રૂપાઅદાર, ને નાનપણથીજ મને મારા વાલીદોએ ધરમ ને મીનોઈ જ્ઞાનની
બારીક તાલીમ આપીને ઉધારેલો, એટલે આજના મારા ધાર્મિક ડ્રેસ ને
જેટલપ સાથે તેમજ બાબુબાબુના જુસ્સાદાર દીની વાતાવરણને લીધે લોકો
પર મારી પવિત્રાઈ ને મહાત્માપણની ઘણી અસરકારક ને ગંભીર છાપ પડી,
ને એ ભોળા પહાણો, મોગલો ને તાયફાવાલાઓ મને જોતાંજ મારાં પવિત્ર
નુરથી અંજાઇ જઇ સેઝદામાં પોતાતું સર ચકીનથી નમાવી દેતા ને “ઝોરે

ચરદાદા હુજા શેગુરી આસમાધ" યાને "અલ્લાહના મોકલેલા એ ખાસ
 મેગમખર, અગાધ પગે પડતું હુને મુગારક યાવ" કરીને હોઠ ને હાતી પર
 દાય મુઝી ને પોતાને ક્યાલે લગાડના ને ઘણી નમતતાઈથી ઘુટણમંડીયે પડીને
 સામે બેસી જતા.

લોકોના વીખેરઇ જવા પછી અમે ઝાડ પર Not at Home નું પાટયું મારી તંબુની અંદર ભરાયા. ખુરદો ગણુતાં પહેલેજ દહારે ઓગણીસ રૂપ્યા છ આના ને પાંચ પીતલના બટનની આવક જાહેર થઇ. વોલન્ટીયરોનો આઠ આઠ આનાનો પગાર ગણુતાં બી અમે દસ રૂપ્યાનું બેલેંસ ગજવામાં સેરવ્યું.

લીમજીએ એ ફતેહની ખુશાલીમાં પેટીમાંથી શીશો કહાડયો ને અમે લોકોએ અમારી લીમીટેડ કંપની ને તેના ધીકતા ધંધાને ફતેહ ઇચ્છી. અમારા પગારદાર ભાડુતી એજન્ટોએ કાપુલ શહેર ને આજુબાજુના ગામોમાં જઇ આવાજની પરેજગારીની ને બાવાના ચમત્કારના જોયલા દાખલાની હદ બહારની તારીફ ને ફેકોલોજ કરીને શ્રીજી માટે લોકોના મન પર ઘણો સારો છાપ બેસાડી દીધો એટલે બેચાર દહારામાં અમારી ઘરાકી કુદકે ભુસકે વધવા માંડી.

લીમજીએ વધારે ભપકો કરવા પાસેના ઝાડ પર એક નવું રંગાવેલું મારે નામનું મોટું પાટયું લટકાવી દીધું “મોંચીઆયા H. P. M. (હીમાલય પર્વત પરના મહાત્મા) ને બનારસ યુનીવરસીટીનાં માજી વાઇસ ચેનસલર, કનસલટેશન ટાઇમ આઇથી દસ ને ત્રણથી પાંચ.” મારી તારીફ આજુબાજુ ફેલાતી ગઇ ને અમારા આશ્રમ પર સવાર સાંજ હવે લોકોની ભારે ગીરદી થવા લાગી. ને જાણે ચાલુ મેજો ભરાયો હોય તેવો દેખાવ લાગવા માંડયો. એ પુંજરીઓની ગીરદીને દરેક જાતનો સામન ને ખોરાકી પુરી પાડવા ડબ્બેક પુલ, નારીયેળ, ચાચ, સોડા ને નાન કવાજવાળાઓની દુકાનો ઠોકઇ ગઇ જે દરેક દુકાન દીઠ લીમજી દરરોજ આઠ આનાની લાઇસંસ શી ઉઘડાવતો.

દર સવારનો પ્રોગ્રામ નીચે મુજબ હતો. સવારના સાત વાગે લોકો એકઠાં થયા પછી એક પેનશન પર રીટારડ થયલો સુબેદાર ખુગલ પર લશકરી માર્ચ વગાડતો, જેના છેલ્લા ચવાજ પર તંબુના ફાલકાંઓ હડી જતાં ને હું ગંભીર દમામદાર પગલે ચાલીને હાજર રહેલી ખત્રકત રમૂર પધારી એક હાથ લોકો તરફ લંબાવી થોડા દુવાના કલામો પઢીને કે લીમજી તરતજ “Com-

pany, kneel down" નો ઓરડર આપતો કે હાજર રહેલાઓ બધાં ભક્તીભાવથી ગુંથેલું મંડીયે પડતાં.

હવે મારા માનીતા વડા એલા તરીકે લીમછ મારા ગલામાં હાર પહેરાવી એક મોટી કચરોટમાં દુધે મારા પગ ધોતો ને એ પગ ધોયેલા દુધનું એક કપ પોતે મોટી ઉત્તમથી પી ન્ખ બાકી વધેલું લોકોમાં વહેંચી આપતો, જે લેવા એટલી તુટાતુટ પડતી કે કોઈ વખતે આદમીઓ હાથોહાથ પી થઈ જતા. જે કે દુધ પીતાં લીમછને સુગ તો ઘણી લાગતી પણ લોકોમાં આસ્થા બેસાડવાની હોવાથી પાપી પેટને ખાતર એને એ પીતી વખતે હસ્તું મેંદું રાખવું પડતું. એ સુગ દુર કરવા એ દુધમાં વેનીલાના ટીપાં નાંખતો જેથી ટેસ્ટ ઘણો સુધરી જતો. જે કે એ પોતે કપ્પલ કરતો કે મારા પગ ધોયલું દુધ પીવા માંડ્યાથી એની વરસોની કમજબાત સદંતર દુર થઈ ગઈતી. આ ક્રીયા પછી લીમછએ ખાસ જોડેલું ભક્તીરસથી ભરપુર ભજન ઉર્ફે Hymn “મદીતેમે યુલા લે મવજા તું મુજે” લોકો ગુંથેલુ પર પડીને એકે અવાજે કોરસમાં ગાતા, જે વખતે લીમછ ઓરગન પર એકંપનીમેંટ આપતો.

નદી કીનારા ને જંગલથી શાંતીમાં આટલું ભક્તી રસથી ભરપુર ને અધ્યાયી ગવાતું એ ગાયન, અન્ય ગંભીરતા ને ધ્રુવની ફેલવાતું ને કોઈની બી આંખો આંસુથી ભીજ્યા વગર રહેતી નહી; જેમાં લીમછ તો એટલો બેઅખત્યાર રડતો કે એનાં ગળાંમાં હોઝલું બાંધવું પડતું.

એ શરૂઆતનું ભજન ગવણ રહ્યા પછી લીમછ પોતાના સુરીલા યુદ્ધ અવાજે એકલો મહાતમા ગાંધીજીનું માનીતું ગાયન “વહસનવ જણુ તો તેને કહીએ જે પીઝ પડાઇ બલેરે” તાત્ત સુરથી ગાઇ સમજાવતો. એ ભજનો ગવાઇ રહ્યા પછી હું સમાધીમાં બેસી જતો. હવે ભાવીક સેવકો ને પુનઃ-રીઓ મારા પગ આગલ ફુલ, મેવો, નાલીયેર, વગેરેનો ઢગ કરતાં. કોઈ કોઈ આદમી દોડડ રૂપા કે તોટો કે સુનાના દાગીના ભક્તીભાવથી જે નજરાણાં તરીકે મારી નજદીક મુકતું તો એ બધો મામલો હું ચુંચી નગરે બેઠને ઢાંઝ કરીને ઉઠાડ પડતો, “મુજે પદસેડી યુ ઓ બદ્યો આતી દય. નીકાલ

દો મેરે સામનેસે એ મનદુસ દવત. દમ સાધુ મન્યાસી ખુદાકે ખ્યારેકો દવત એર પયસેસે ક્યા ગરજ. લીમછ, ઉઠાકે કુંક દે! એ સોના ચાંદી મુન્ને અપવીતર કરેગા.”

લીમછ પુનરીઓ પર ઘેરાતો કે શું કરવા તમે એના પગ આગલ સોતું. ચાંદી પૈસા ધરી એને અપમાન કરેાછ. પંછી એ હાથે સફેદ મોનનં પહેરી એક ચીપ્યાએ એ અધું નાણું ને દાગીનાં ઉંચણી પેટીમાં નાંખતો, ને પેટી પર મોટા અક્ષરે “ધર્માદા” લખેલું હતું. લીમછ એ ખીચારા ક્ષધ ગયલા ગમારોને સમજ આપતો કે “આળાછને એ નાણાંમાંથી એક પાઇ ખી સેવી હરામ છે. એવણને તો એ વખત ગાયતું દુધ, મોસંખીનો રસ ને ઠડીયા વગરનો કારો ખજુર મધ્યો એટલે બસ. આ બધી એકડી થયલી રકમમાંથી ગકરક્ષા માટે મોટી પાંચરાપોલ ખોલીછ. એવણ બનારસમાં એક કન્યાશાળા તેમજ પંઢરપુરમાં એક વીધવા આશ્રમ ને એ પીઠાં તીર્થાલેછ. અસ્લાહના પાક નામ પર ખેરાત કરવી એજ એવણની છાંદગીનો સીધાંત છે.”

હું ખી પાકો હિસાબ રાખવા આંખ બંધ રાખી આસમાન પર હાથ ઉંચા કરી બંદગી કરતો હોઈ તેમજ લીમછને સમજાવવા બબરું “યા અસ્લાહ, તુંકી રડીમો ગજુર દય, તુંકી ચુનેદગારોકું ચુનાહોણી બક્ષીસ દેતા દય. મકુંને લીમ આને કુંશ કેટલો આયો.” ને લીમછ હીસાબ ગણી બાબુમાં હોકું રાખી જવાબ આપે કે પાંચર મીડિ કે સાતર બગર વગેરે.

લીમજી મારો માનીતો એલો એટલે મોટો ભાગ એ મારી પાસે બેસી મને પંખો નાખે ને પગ દાખે ને લોહાને આંખમાં ખાણી લારીને કહે કે એક વખત હું ઘણો પાપી ને ખુરો બદમાશ હતો. લોભ, દવસ ને પર્ઝા ખાતર હું જેલમાં બી જઈ આવ્યોતો ને મેં ખુનો બી કીધાંતા; પંણુ આવાછની સદસંગતમાં રેદવાથી ને એ ઇશ્વરી અવતારના શુભ વચનો ને શીખામણનો લાભ મલ્યાથી મુઘરી જઈ મારું પથ્થર જેવું અંતઃકરણ પીગલીને મોમ ચીસાલ થઈ ગયુંછ ને હું ખરા અંતઃકરણથી તોજેશ કરી હાથમાં ખુદાઈ ચાહ પર પાછો કર્યોછ.

(૨૬)

નવા લેખાસમાં જુનો ગ્રાહક.

કયા પુછતે હો જમશેદજી માનરાએ દીલ,
 ઊટ ખેસી પધારયા દે દીલ દે દીલ,
 કાંટાસા કુચ ખટકતા હય પહેલું મે જાએ દીલ,
 ચુકાય ખેટા જમસુ અગાઉનાં ખાકી ખીલ.

એક દિવસે સવારના ઉગતા સુરજના સુનેરી કીરણોના ચમકતા ચલકાટ ને અલકાટમાં પુર્વ દીશમાં દુરથી કંઈ આતશના ગોળા મીસાલ ચલકતી ચીજ અમારી કેમ્પ તરફ આવતી જણાઇ. એ અજાન્યબ જેવી મુરી ને રેશનમંદ ચીઝ થું હોશે તે વિષે છાવણીમાં સેંકડો જાતની તુરંગો અને અટકસો ચાલી રહી. નજદીક આવતાં કોઇ આદમી માથાં પરનાં ચમકતા તાજ સાથે, ઉંઠ પર સ્વારી કરીને આવતો નજરે પડ્યો, જે અધીરાઇથી જલદી આવી પુગવા ઉંઠને છુટે હાથે આપુકનો માર મારતો હતો.

છાવણી નજદીક તે શખ્સ આવી પુગતાં અમારી અજાન્યબીનો પાર રહ્યો નહી, કારણ કે એ જગમગદુર શખ્સ કોઇજ નહી પણ અમારો ખોરીખંદરનો જુનો, જાણીતો ને માનીતો દોસ્ત જમશેદજી પાઘડીવાલો હતો; ને જે આતશી ગોલો દુરથી અમુને અદેશા ને અચંખામાં નાખી રહ્યો'તો, તે તો એ નામવરની પાંચ પાયત્રી ચોખા માય તેવી લીસા કોરો જેવી તરતની પાલીસ કાઢેલી પાઘડી હતી, જેની પર મગરેખનો તલુ થતો ખોરશે પોતાનાં સુનેરી રેશન કીરણો ફેંકી તેની અંક ને ચમકમાં ઓરખી વધારો કરતો હતો. એ પાઘડી એણે એવી દાખીને પાલીસ કાઢી'તી, કે એ પાઘડી સુરજનાં તાપમાં એમ તેમ હીલવીને એની સપાટી પરથી આરસાની માફક Helio Messages એટલે બે લશકરો વચ્ચે દુર દુર સંદેશાઓ મોકલીને વાત કરી શકાય તેમ. વાંચનારાઓને યાદ હશે કે અમાનુદેશના અમલ દરમ્યાન અફઘાનીસ્તાનના સરકારી ઘડિયાલોને ચાવી આપવા મુંબઈવેરથી દર મહીને કાળુલ આવનાર એજ પારસી હતો. એવણુ મુરખીએજ હીરા પારખુ Export

તરીકે, અમાનુદલાને ખોટા ટેટના હીરા ખરા તરીકે વેચીને રાતોરાત મુંબઈનો રસ્તો પકડ્યો'તો. પાંચડી સાથે એણે કાળી બનાતનો ફેક કોટ ને લાલ વાસકુટ ને પહેાઈ પટાક ઓકસફડ સ્થાપલતું પાટલુન ને પંપ શુઝ પહેયાં હતાં.

એણે અમારી નઝદીક આવી પુગતાં, સીડી મુઝીને ઉંટ પરથી સગવડથી ઉતરવાને બદલે, મેલ ત્રેનના ગાર્ડની માફક ચાલતાં ઉંટેજ કુદકો માર્યો, જેમ કરતાં બેલંસ નહી સચવાવાથી ઓડીયંસમાં ઉભેલી એક ટોલકી પર તુટી પડીને, એના બારે વજનથી અરધોએક ડગન પકાણોને ઉઠાવાની નાંખ્યા. એની ધારેલી મુરાદો પાર પડે તે પહેલાં તો ઉશકેરાયલા પકાણોને હાથે એને ત્યાંને ત્યાંજ ખુરદો થઈ જતે; પણ એણે હડાપણ વાપરીને હાથ જોડી એ અકસમાતના ભોગ બનેલાઓ પાસ “મરા માફ કુની, હરગીઝ હાલા એકસીડંટ નમી કુનમ” કરીને આજેજ કીધાથી બધા ઠંડા થઈ ગયા.

અમારા નવા લેઆસ ને સાજમાં એ અમુને મુદત પીજાણી શક્યો નહી, જો કે એ તડકા તાપમાં રખડીને અગાઉ કરતાં ઘણા સામરો મારી ગયો'તો, ને એણે હાલના અપટુડેટ એસકી મોબેદગ્નમ્નો માફક હુમકી દલાડીયાં ઉગાડી'તી, પણ એની હમેશની છાતો કલાડીને દાદા મીસાલ ચાલવાની સ્થાપલ, ને એના ડગલા પર ટાંકેલા “નાઇટ ઓફ ધી ગાર્ડર” ને “ઓરડર ઓફ ધી ટરકીશ બાય”નાં એનાં ચાંદો પરથી અમે એને તરત ઓડળી કહાડ્યો.

લીમજીએ મને કુક મારી “મંચા સમાલજે હં, એ આપણો જુનો દોસ્ત જમમુ નવા લેઆશમાં હાજર થયોજ. વરી કોણુ જાણે શું ફીતુર ફાતુર કરતો આયોજ ? એ બ્યારેજી આપુને મલ્યોજ ત્યારે આપુને રમરી મુકાવી ગીયોજ, માટે બંધી ચીજ ગણી રાખીને તે પર ચાંપતી નજર રાખજે.”

જમશેદજીએ હવે તરત ગળામાં લશકરી સ્થાપલે ઓરવેલી પાણીની બાટલી કહાડી. મોઢાં પર પાણીનાં ફટકા મારયા, પાંચડી કહાડી પાણીએ માથું બીજવ્યું, બે ગોટ પાણી પી બી લીધું, ને તરત પાટલુનમાંથી ખમીસ બહાર કાઢી “ખસનોથરે હોરમજદાઉ” કરીને કસતી કરવા મંડી ગીયો.

કસની કરી, એણે કોઇ છુપાં પાપની તોજ્જશમાં ગાલ પર જોરમાં તમાચા મારી ગાલ બધા લાલ રંગી નાંખ્યા, ને પછી કંઈખી Warning આપ્યા વગર, દોડતો આવી હું આંખ બંધ કરીને બેઠો'તો, ત્યાં મારા પગ આગલ માથું નાંખી સચકાર કીધો હોય તેમ, લાંબો છર ચઢતે દમ લીધા વગર પડી રહ્યો.

મેં ચુંચી આંખે એ બધો કારસ જોઇ લઇને આંખ બંધ રાખીનેજ પુછ્યું. “કયું ખેટા, યહાં ઇતને દુર તક આનેકા કુછ સખખ ? કયું ઇતનાં સફરકા રંજોગમ ઉઠાયા. કહો, મક્સદ કહો, મુરાદ કહો, હાસીલે મતલબ કહો. અય રંજીદા જીગર જમસુ, સખ હાલ ખ્યાન કરો.”

જમસુએ હવે જરા માથું ઉંચકવાની હીમત કીધી. “બાવાજી, તમે સખ સામટા સવાલ પુછોજ તે હું ગમરમ્ ગીયોજ, કે પહેલે કયા સવાલનો જવાબ આપું. બાવાજી, બાત એમ છે કે મય તુમેરી તારીફકા બાંકા સુનકર છોક બંબલ વેરસે યહાં આયા હું. પણ મુરખીજી તુમને હમારા નામ કયસે જાણા ?”

મેં આકાશ પર આંગણી કીધી “ખુદતાલાકી મહેરસે મય સખ રાજ ક્રાઝસે વાકીફગાર હું. દુન્યાની સપાટી પર, પાતાલના બીતરમાં કે આકાશના ઉંડાણમાં એવી કોઈખી બાબત નથી કે હું તેનાથી બીનમાહીતગાર હોઉં. અય જમસુ, મય તેરે ચહેરેપરસે કહ શકતા હું કે તું બડા ફજજુ પારસી હય. તારો દોસ્ત મંસુ કાવારાણા સીક ઉતો ને તું તેને ધરપીટાલમાં મલવા જતો'તો, ત્યારે તે સીક આદમીની તું દરાખખી ચોરીને ખાઈ જતો'તો. પણ એ બધી જુની વાત જવા દે. બોલ તું મારી પાસથી શું ઉમેદ રાખેજ ?”

જમશેદજી તો બધો જુનો ભરમ ઝુટી ગયલો સમજી પાણી પાણી ચઢ ગયો. “બાવાજી, હું તમને મારો ટપકો દેખાવવા આટલે દુર વેરથી આયોજ. એમ તો મુંબઈમાં ગલી ગલીએ, બધા બામણ જોસીઓ પ્રેફેસરો ને પડીતો પાટયાં મારી આંઠ આને રૂપે ટપકા જોયજ, પણ બધાજ કેંકુદાસ ને તોપ-ચીઓ. તમે મુરખી તો ટપકા જોવામાં આકેલ ને ફાઝેલ ગણાઓજ, તો

ને લોકોનાં ટેળાએ ટપકો બળતો જોઇને ખુશાલીની તાલી પાડી કે “જમશેદજીનો ટપકો ખલાસ, જમશેદજીનો ટપકો ખલાસ.” ને જમશેદજી ખીચારે ત્યાંથી દુટલાં જીગરે “હાય નસીગ! હાય કીસમત” કરતો એ આદમીઓની ખાંધનો ટેકો લઇ લઇડતે પગલે, અને કંઇખી આસોદાદ આપ્યા વગર સીધો પાછો મુંબઇની ત્રેનમાં ચઢી બેઠો, ને જો હું ભુલતો નહીં હોઉં તો એ પારસી હજીખી બેરીબંદર ને બેલાડું પીયરની વચ્ચે દુટલાં જીગરે, એજ ચલકતી પાધડી પર, બગલમાં છતરી મારી, હાથમાં સુખડનાં પેરીયાં સાથે કુંવારી હાલતે રંગાયલા મીસાલ એખલો અટુલો દરયા કરેછા. એની સૌથી મોટી મોજ હવે આલખલેસ બાગની બહાર ઉભો રહી કટેરાની અંદરથી પરણતા જોડાંને દીકવાની છે, ને જાગે “લેવ સાહેબો પરણનાં જોરાંની સલામતી” કરીને યુમ પડેછ, તારે એનાં જીગરમાંથી એક ગમખાર ડચકું ને આંખમાંથી બે ગરમ આંસુઓ બેઝટકાવ નીકળી પડે છે. જો કે હજીખી કંઇક જાંખી આશામાં ને મન મનાવવા એ અવારનવાર શાદી રામશનીની કોલમમાં આટલો કવરો કરી નીચલી જાહેર ખખર આપેછ.

“જોઇએ છે” એક ગંભીર પ્રકૃતીના નરમ જીગરના, બાવન વરસની ઉમરના રાંડોડી જંવાનને કોઇ ઉદાસ, સામુચોખાના રંગની, વરને મારે નહીં તેવી પચીસ ત્રીસ વરસની, અધોર રંગયત્રી યા કુંવારી અધોરનાન અખન્ના. બચાકચાંને વાંધો નથી. છોકરો ઘેર જમઇ થઇને રેહવાનું વધુ પસંદ કરશે. ઉમેદવારોએ ગીરગામના પોસ્ટ માસ્ટરની કેરમાં લખવું. યા તો ઝઝકું થયા પછી બેંડસ્ટેડના દરયા બાજુના ત્રીજા કટેરા નજદીક મૂકવું. તાજે કલમ, ડાંગસોટા સાથે ભઇને લઇને આવનારાઓએ તસ્દી લેવી નહીં.”

લીમજીને હવે અમારી નોઝરીમાં બાહુતી રાખેલા ભછ્યાઓની દોસ્તીમાં ભાંગ પીવાનો ખુરો લખખી લાગ્ય પડી ચુક્યો. જરા ખી કામમાંથી દુરસદ મલતાં, એ હવે તપીલી ને સોટો લઇને ભાંગ પીસવા બેસી જતો, ને ભાંગ ઘુંટતાં ઘુંટતાં બહેરતી બાલીવાલાનું નક્ષેત્ર તરીકેનું “મેરે રંગમંગ કા લોટા” વાલું ગાયન ચાલુ ચલકારતો.

ધી ન્યુ વેરાઇટી કંપની

બેનસીયે અય મંચા ક્યું અપ્પસે રૉંતા હય
લીમજીકા ન્યુ વેરાઇટી કંપની ચાલુ હોતા હય
કાતરયું વોર્શીંગ કંપનીમે કીસમતકો ઘોતા હય
હાપ્રસ વોહી ખાતા હય ને કલમ ખોતા હય

એક દહાડો ભાંગની લહેરમાં એણે વાત છેડી. “દીકરા મંચા, આ બાવા બનીને ભોલ્યાઓને બનાવવાનો તમાસો તો દીક છે, પણ એમાં Tragedy ને ગંભીરપણાતું તત્વ જસ્ટી છે. મારા નાકેસ અભીપ્રાય મુજબ એમાં થોડુંક રમુજતું તત્વથી આમેજ થવું જોઈએ, કે હસમુખા ને ઠોક્કીયા લોકો બી એમાં છુટથી ભાંગ લઈ શકે. મારા વીચાર પ્રમાણે તું સમાધીમાં મુગો મંતર બેઠેલો હોય તે ટાંકણે, એકાદ બે કલાક થોડુંક કોનર્ટ તું પ્રોગ્રામ ચાને કંઈ પરચુટણ સુંટી કહાડેલું ચવચવ સાથે સાથે આમેજ કરીયે, તો હાલનાં ઓડીયંસમાં જસ્ટી વધારો થશે, ને મને કોમીક લાઇન અજમાવવાનો બી ચાન્સ મલશે. હું હાથચાલાકી ને જાહુના ખેલ કરશ ને કોન્ટ્રેટથી નાચનારીઓને ખોલાવી મુજરા કરશું”

એ બેઅકલી આદમીના આવા અધરમી ને નાસ્તીક વિચારોથી માફ પાકીઝગીથી ભરપુર મન ધીક્કારથી કમકમી ઉઠ્યું, ને ગુસ્સાના આતશથી માફ આપું દીલ ધમધમી નીકળ્યું. મેં મારે હાથે એના ગાલ પર તોજેશના તમાચા માર્યા.

“ધીક્કાર છે લીમજી, તારા આવા નાલાયક ખ્યાલો પર ! શીટકાર છે તારી આવી હલકી ને તોછડી વઘણ પર ! બેઅદમ્મ હુકતા, તારા સર પર સેતાન સવાર થયોજી, નહીં તો આવા નાલાયક લફજો તારી ગત્તીય ઝગાન પર લાવવા આગમજ, તુ પહેલાં તારી જીમ કરડી નાંખે ! આ અશોધથી ભરપુર એખાદતખાનામાં, ખુદ્દતાલાની બંદગીના પાક મુકામ પર, તું હલકા નાચગાનાં ને રંગરાગના ઢોંગસોંગ ને ફેસ્તાફજેતા લિમા કરવા માંગેજી તો જરૂર

ક્યામતના કહેરનો ડર કર! જવું છે તને એક દીન ખુદા પાસે! તું ખુદાના ખોદ્દનો ડર કર! અરે જરા ચલણી રૂપ્યાના ચાંચકાનો તો ડર કર!”

પણ એના નકટ સામગ્રી પર મારી નસીહતની અસર થઈ નહીં. ‘મંચા, હવે ધણો સતો ના થઈ મરની! તારી આખી જીંદગી કોહતાં ધાવતરાં ને બદમાશીમાં તે પુરી કીધીછ, ને હવે બે પાંચ દહાડા પાપી પેટને ખાતર પરજગારીનો બુકો સાહયો પહેરયોછ, તો હવે તદ્દન રોમેનટીક ને એક્સેનટીક ના થઈ મર! આજે તો લોકોને નાટક ફાટક ને ફીનેમાના ચેટક લાગાંછ, ને એજ ધંધામાં હજીં બે દોઢીયાં કમાવાનું સાંધન છે. બસ મેં તો મક્કમ કરાવ કીધોછ કે તારા સીરીયસ શો પછી રોજ સાંજના નવું નવું વેરાયટી પ્રોગ્રામ મુકવું. તું જુકો નાખે જીમ ના લગાડ. હમણાં આપણો સીતારો ખુલ્લું ને પાસો બખ્તાવર છે, તેટલાં બને એટલો હાથ મારી લઇયે. પછી મુંબઈ જઈને પેટ ભરીને પરજગારી ને યકીનદારીના ઢોંગ કર્યા કરજે, તું અપચુપ માઈ પ્રોગ્રામ મુકવ રાખ, નહીં તો હું બાડુતી આદમીઓ રાખી તારી બેઠક આગળ પીકેટીંગ કરાવશ તો તારો બધો દમદમાટ ને દમદમો ધુળમાં મલી જશે.”

મને એ નાદાનને ગસ્તી મોઢે લગાડવા ગમ્યો નહીં એટલે એને હવે તેમ કરવાની છુટ આપી. એ તરતજ શહેરમાં દોડ્યો ને મુંબઈ તાર કરી સરવંટ સપલાઈંગ એજન્સી મારફતે શ્રીલમ કંપનીઓમાંથી રીટાયર્ડ થયેલી બે ત્રણ છુટ્ટી નાચનારીઓને તરત કાપુલ બોલાવી મંગાવી, પોતાની કોમીક લાઇનને લગતા રમુજ રૂસો સીવરાવી લીધા. એણે એક નાલ્યો સરકસનો સેકંડહેન્ડ તંબુ બાડે લીધો, ને તેમાં ડચલ બાર, ત્રેપીઝ ને ટાઇટ તારનાં દોરડાં વગેરે સરંજામ મુકાવી દીધો. ને નીચલાં હેડમીલો શહેરમાં વહેંચાવી દીધા.

ખુશ ખખર.

“કાપુલની શોખીન તમાશખીન આલમને ખુશ ખખર ને વધઈ આપ-
ચામાં આવે છે, કે કાપુલની સરહદ પર પધારેલા મશહૂર મેનચેર બાખાના
હકયોગના પ્રયોગો ને સમાધીના અખતરા સાથે હવેથી રોજ સાંજના એવ-

છુના મુખ્ય એલા રઘુનીર ને દાનવીર લીમયુસની જાતી દેખરેખ ને આગે-
વાનીમર્યા હીરસા સાથે જાદુ, હાથ ચાલાકી ને કસરતના ખેલો ઉપરાંત
રશીયાની બેલેટ સ્કુલમાંથી તાલીમ લઇ પાસ થયલી, હિન્દુસ્તાનથી ખાસ
પધારનારી પ્રખ્યાત ડાન્સરો મીસ રામખ્યારી ને મીસ ગુલછરીના નાચ ગાનાના
હેરતભર્યા તમાશાઓ દરેક વર્ગને પોશાય તેવી નજીવી શીઝે ભજવી બતાવવામાં
આવશે. ખુદ લીમયુસ પોતે જામા પીછોડી ને પાઘડીના પુત્ર ડ્રેસ સાથે ડબલ
બાર પર હેરત કરનારી ને ક્લેજન ઇપકાવનારી કસરતો કરી બતાવશે તેમજ
ઝેર ને એસીડ પીવાના ને પથર ને ખીંઝા ખાઈ જવાના પ્રયોગો ભજવી
બતાવશે. આખરેદાર બાઇઓને ખેલમાં મફત દાખલ કરવામાં આવશે, તેમજ
ઉપરથી ખુદાબખસ રાસબેરી પાઇ અકેક પંખો ભેટ આપવામાં આવશે.”

ખરેખર લીમજીનું બોલવું બોલેબોલ ખરું પડ્યું. કાબુલમાં રમત
ગમતનાં સાધનો ને નાટક સીનેમા કે સરકસનું ખેંચાણ નહીં હોવાથી, આ
રંગીલી જાહેરખબરની ઘણી એજમતી અસર થઇ. ખીજે દીવસે સાંજે તો
મોજાકા કાબુલીઓનો દરોડો એટલો પડ્યો કે અમારા ભાડુની ડોરકીપરોથી
ધસારો રોકી નહીં શકવાથી, અમુને ટેલીફોન કરી ઘોડેસ્વાર પોલીસ મંગાવવી
પડી. એક કલાકમાં તો તંથુ ચીકાર થઇ જવાથી બહાર House Full
નું પાટયું લટકાવવું પડ્યું. ખેલની શરૂઆતમાં લીમજીએ જાહેર શીધું કે
ખુદાની સ્તુતિમાં એ પોતાની માદરજ્યાનમાં મોનાજત ગાઇ સમજાવશે. એમ
કહીને એણે કોમીક હાવભાવ સાથે “બચા લવજી લુચા લવજી અંતે જુનશે
મુજની ખાસ” વાલું ગીત હારમોનીયમ પર ગાઇ સમજાવ્યું, જે બધાઓએ
ખુદાની બંદગીનું સમજી ગુટજીમંડીયે પડીને ભક્તીભાવની લાગણી સાથે
સમજ્યું. પછી મુંબઇમાં પચીસ વરષ પર ચાલી ગયલો દુલ્હાહેડની. જુની
કોમીક શીલમ બતાવવામાં આવી.

જે ખીયારા પડાણો પહેલીજ વખત સીનેમાં જોતા હોવાથી ઝોહોહો,
ઝોહોહો કરીને હસીહસીને સીટ પરથી ઉઠલઇ પડ્યા. એ પછી લીમજીએ
લખનોરથી આવેલી બે ડાન્સરો મીસ મહતાબજન ને મીસ આફતાબજનને

રજી કરી, કે એ બાલુઓ હમણાંજ યુરોપ અમેરીકાની દુરો પુરી કરીને મુંબઈની લાંગવારી થીએટરમાં દેખાવ દેતાં'તાં, ત્યાંથી પંદરસો પંદરસોના મોટા પગારે કાચુલની શોખીન પ્રજા સનમુખ પેશ કરવામાં આવે છે. એ લોક પેરીસ ને લંડનની છેલ્લામાં છેલ્લી ડાનસીંગ સાયન્સ અનુસાર, કાંલીગરો ને ભીમપલાસી તાલસુરથી નાચી બતાવશે. એણે હવે એ બેઉ નાઝનીનોતે કહ્યું કે “અલો બેટીઓ, ઇન કંદરદાન શૌકીનોકો અપના હુન્નર બતાવ.”

તે બેઉ નાચનારીઓએ અરધા અરધા રતલના પાનના બીડાં મોંનામાં ભારી નાચ શરૂ કરી. એ બેઉની પછવાડે પછવાડે લીમજી એક ચાંદીની તસ લઇને ફર્યા કરી, ને એ લોકનાં મોઢાંમાંથી પડતી લાલ પીચકારીઓ એ આબાદ નીશાન લઇને જીલી લેતો. આ નાચનો આછટમ ઓડીયંસના જુવાન શોખીન વર્ગને ધણોજ પસંદ પડ્યો, ને આખો વખત વનસમોરની સીપરીઓ ને વાહ મેરી જન, માર ડાલા, વગેરેના ચાલુ પોકારો ચઢ રહ્યા. પણ સૌથી કોમીક ને કલેજ ઉઠાવનાર પ્રોગ્રામ, તો લીમજીનું જમો પીછોડી ને પાધડી સાથે ટાપટ તાર પર ચાલવાનું હતું, જેમાં બે છેડે ટાપટ-આધેલા તાર પર એ પાધડી પર મોટું ક્લીંગર મુકીને હાથમાં પાણીનાં ભરેલા હાંડા લઇને એક નાકેથી બીજે નાકે કમાલ બેલેંસ રાખીને ચાલી જતો. ને એનકાર વનસમોરના જવાબમાં એ એજ તાર પર અકરૂં એસી જઇ નવસારીના મોબેદોની નકલ કરી બતાવી, તાડીના ભરેલાં ઘડિયામાં પાતરૂં ખોસી ઉંચેથી ધાર પાડી ઘડિયું ખલાસ કરી નાંખતો; જે રમુજ દેખાવ પર ચારે બાજુથી ગંજનવર તાલીઓ પડતી. એ વખતનો એનો દેખાવ એટલો બધો કોમીક લાગતો કે સમાધીમાં બેઠેલો હોવા છતાં ખુદ મારાથીબી હસી પડાતું.

પણ અમારી નવી આવકની એ સુનેરી ચલ્લી લાંબો વખત નીબી શકી નહી. વેરાયટી પ્રોગ્રામ શરૂ કરવાને ચોથે દીવસે કાચુલના એક મશહુર દવલત-મંદ રમ્મશ, અમીર અફસરજંગનો જુવાન બેટો અજગરજંગ પોતાના કોસીયા દોસ્તો સાથે રીઝર્વ ઓફસમાં હાજર થયો. બખાના બહારમાં ને જુવાનીના જોશમાં, એણે લખનોરી કચુતરો માહતાબજન ને આફતાબજનના નાચ

દરમ્યાન તે લોકને ફલાઈંગ ક્રીસ ફેંકીને મસકેરી કરવા માંડી. લીમજીએ એને સમજાવ્યો, કે એક આખરૂદાર રમશ તરીકે એણે મીજલસનો તરીકો જાળવવો ને બાનુઓ તરફ અદ્યથી વરતવું, પણ અજગરખાન તો હસવા પડ્યો કે “મારા જેવો શરીર આદમી એ લોક સાથે દીલલગી નહીં કરે તો શું તારા જેવા દાહડી મુઠવાલા બકરા સાથે ખ્યાર કરે.” કરીને એણે એક કુમળાં દોધીમાં પોતાની હીરાની વીંટી ખોસી તે દોધી હસીને માહતાખખનને છુટું માર્યું, જેના લાગવાથી માહતાખખન ખેશુધ થઈને જમીન પર તુટી પડી.

લીમજી જે નાયનારીઓના નાય વખતે સારંગી વગાડી એકમ્પનીમેંટ આપતોતો તે હવે છેડાયો, “બચા નવાખજંગ, તું નવાખખદો હોય તો તારે ઘેરનો! અહીં મારી હદમાં આવીને જસ્તી ટેં દું કીધીજી તો સારંગી મારીને તારી રાસખેરી કહાડી નાંખશ,” કરીને એણે સારંગી નવાખના માથાં પર મારી તેના બે દુકરા કરી નાંખ્યા. આ એક તોફાનની સીગનજ હતી, ને સરકસનો તંબુ ગોચા લડધના મેદાનમાં ફેરવાઈ ગયો. હુલડમાં લાકડીઓ, કાકરીઓ, પાધડીઓ ને ખીરની ખાટલીઓનો છુટથી ઉપયોગ થયોતો.

પોલીસ કમીશનરનાં લાઈસંસ વગર જાહેર રસ્તા પર હુલડ મચાવવાના આરોપ માટે લીમજીને વીસ રૂપ્યા દંડ થયો. લડધની ઉશકેરણીમાં લીમજીએ નવાખનું નાખ કાપી નાંખેલું હોવાથી જે દંડની રકમ વસુલ થાય તો અડધી રકમ બદલા તરીકે નવાખને મલે એમ હતું, ને અમારો કોનેસર્ટનો અખતરો અહીંજ બંધ થઈ ગયો.

(૨૭)

વખતના વહેવા સાથે, અમારી નેકી ને બલી મનશનીનાં પ્રતાપથી અમારો સદ્યુરૂ યાને બહેસ્તના લોખીયા (Pilot) તરીકેનો ધંધો નખલાં મગજનાં ને ધારમીક લોકોની આસ્થા વધવાથી ધણો ધીકવા લાગ્યો. આખો દીવસ મારા જેવા ખુદા રસીદા પરેજગાર પુરૂષને પંખો નાંખવા માટે મારા પુજારીઓમાં મોટી હરીફાઈ થવા લાગી. ને આખો દીવસ જરા ખી આસા-

એશ વગર પાંચ પંદર લક આદમીઓ સુપરાં જેવા પંખાઓ ચાલુ નાંખતા રહેવાથી મને મજબુત સરદી થઇ, પણ મારાથી એ જખરદસ્તીનું માન ના પાડી શકાયું નહીં, પણ ન્યુમોનીયાની બીમારીમાંથી બચવા મેં હવે મારી કફતી નીચે ચામડાંનું બકીટ પહેરવા માંડ્યું. જૈરાંઓએ એવાં લલાઇનાં કામમાંથી પોતાને અલગ રાખવા માટે પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવ્યો, તે એ પંખો નાંખવાની હરીફાઇમાં નાબુદ ચોરતોએ બી જોડાવા માંડ્યું. એ લોકોએ પોતાના ઉંચા ટેસ્ટને અનુસરી મોરના પીઝાનાં પંખાઓ ખનાવ્યા ને તેની પર મેટા રેશમી બો ને પુલો સીધી લીધાં. પંખાના હાથા પર નાની રૂપેરી ધુંધરીઓ બાંધેલી હોવાથી એ નાબુદ નાઝતીનો બ્યારે પોતાના રૂપેરી હાથોએ પંખા હલાવતી ત્યારે એ ધુંધરીનો રૂપેરી ગાલુગણાટ મને મીડી ઉંઘમાં નાંખી દેતો. ને હું મને પોતાને જોખીઓની વચે આનંદ ભોગવતો કૃષ્ણ કનૈયોજ સમજતો.

મને આવી એશઆરામ ને સુખ સગવડની છાંદગી ગુજરતો જોઇ લીમજી અદેખાઇથી બધી મરવા લાગ્યો.

*

*

*

મોંચીબાવાની વાચેજ.

યા રખ હય તેરી જાનકો દોનો જહાપે બરતરી,
 જૈરાંઓ બધાં કરે મોંચીબાવાની પરવરી,
 જે માટે લીમજીની આંખોમાં અદેખાઇ ભરી,
 ડોળા ફાડી જોયાજ કરે ટગર ટગર કરી.

હુંબી તારો બાગ્યો છોડં તો હું જોડંછ કે એ સુખચેનમાં મને મારો હકદાર ફાલો કેમ નહીં મલે.”

મેં એને ધણો સમજાવ્યો કે “એ આખરમાં બુદ્ધી હુજત ના કર. મને એ બધું અનુપમ માન મલેજ તે મારાં બહોલાં ધર્મીક ને ખુદાઇ જ્ઞાનને ખાતર, મારી નેકી, મારી પરેજગારી, મારી અયોધને ખાતર મલેજ. માહર એહરા પર એવું કુદરતી ખુદઈ તુર છે કે મને જોતાંજ વાધ કે સીંહ જેવું

મુશું હેવાન ખી એઝદામાં સર ઝુકાવે. તારા જેવો એઝમ કે જ્ઞાનથી બાકાત રહેલો એક નાસ્તીક શુનેહગાર એ માન કેમ તલગ કરી શકે?”

પણ એણે હુજત કરીને એક દીવસ હીમત એકઠી કરીને એ પંખા નાંખતી પુઝરી બાઘઓને કહ્યું, “બાવાજી તરફની તમારી શીદગીરી તમને શોભા ને માન બરેલી છે. પણ તમારે સમજવું જોઈએ કે હુંખી બાવાજીનો જમણો હાથ ને આગેવાન માનીતો ચેલો જઈ, તો તમારા લોકોની એ શીદગીરીમાં મારોખી નાનો હીરસો હોવો જોઈએ. મેંખી છ છ વરસ બાહરોટના પહાર પર ભોંય પર ઉધે મસ્તક પડીને બાંધા પીધા વગર જપ તપ ને ગપ કીધીજી. મારાં કપાલ પર ખી બાબાજીના જેવું ખોરેહ ઝલકતુંતું, પણ ચાલુ સનવાઈટ સોપે મોતું ધોતાં એ ખોરેહ હમણાં મોવઘ ને તુજઘ ગયુંજી; માટે પુલ નહી તો પુલની પાંખડી મને ખી અપર્ણ થી જોઈએ. બાવાજીને કંઈ કશું થયું નો એવણનો ઓધો હુંજ ચલાવશ. માટે બાજથી થોડો વખત ફાજલ પાડી મનેખી પંખો નાંખશો તો તમને શોભા મલશે ને મોંચેર બાબાખી પ્રશન થશે.”

પેલી પકાણ બાઘઓ તો આ શોખચશમ વાત સમજીને છેડછને લાલ ભુંડ જેવી થઈ ગેછ. ને લીમજી પર પાંચ સાન જૈરાંઓએ સામટો ધસારો કરીને એને જમીન પર તોડી પાડી હાથમાંના પંખાના દાંડાએ એનો બરડો હલકો કરી નાંખ્યો, ને એક જણીએ એના મોઢાં પર ભુલમાં પગ મુકી દીધાથી એનું નાકખી તદન વાંકું થઈ ગયું.

એ લોકોએ લીમજીને પેટ ભરીને ગાલ દીધી કે “મુચા દોજખના દેવ, તુને બાવાજીના નામ પરથી સો વખત ઓવારી નાંખ્યો. તારી શું અવકાત ને લાયકાત કે તું આવી બેહુદી માંગણી કરી શકે. બાવાજીની જુટી સાફ કરવાની ખી તારી લાયકાત નથી.”

તુને પંખા ને ચંપીના લાડ કરાવવા હોય તો તારી જૈરીને કાંચ નહી બોલાવતો? ફરીથી જો બોલાવ્યોજી તો છરી લઈને તારું નાખજ કાપી નાંખશું.

બાવાજી તો શુક્રને સીતારો છે ને તું તો નાપાક ડરતી હુકર છે” કરીને એ બંધી બાધઓ મારી તરફ ધસારો લઈ આવી ને બંધીઓએ મારી દહાડી પસવારવા માંડી ને હું બર તપમાં પડેલો હોવા છતાં આ શીશગીરીની મોહ-બતથી મારાથી હસઘ હસઘ જવાયું, જે જોઈને લીમજી જખમો પર આધડીન લગાડતાં બોલ્યો “હસ, બચ્યા, હમણાં તો હસ, પણ ઘરે, જઈને તારી જૈરી આગળ આ બંધી તારી બદમાશી ને કોરગાપણાંની વાત કરશ તારે બી હસ્તું મોહું રાખશે કે?”

મેં હાથ ઉંચો કરીને બાધઓને દુર કીધી “શાંતી, શાંતી, અથ ભગીનીઓ ને મહીલાઓ, શાંત પડો, ને એ મારા નાદાન શુભરાહ દોસ્ત તરફ એટલાં સખત ન થાવ.”

લીમજીએ હવે બીજી બાબદોમાં મારી અદેખા કરવા માંડી. એ બખરવા બેઠો કે આપરો ધંધો ધીકતો બનાવવા હું આખો દહાડો અછરઘ પછરઘ જાઉં છ ને તું જરાબી એ ધંધામાં ઉઘટ લેતો નથી. તું આખો દહાડો પેલા મહા-તરેના એકઝીખીશનમાં મુકેલાં માટીનાં પુતળાંની માફક મુંગો મંતર ને ધનધુવર ચઢને બેસી રહેછ તે તું એમ સમજેછ કે લોકો આટલો પૈસો ખરચીને આ તારો સુધીયાણો ને સાયુસુકાલીયા જેવો એહરો કે આ તારી પક્ષીના માદા જેવી કંઠંગી દહાડી જેવા આવેછ. એ લોકો તારા જેવા તપેસરી તરફથી અવરનવર કંઠ ધરખમ વાયજો ને ધારમીક ઉપદેશોની આશા રાખેછ. એ લોક આપુને પૈસાની બક્ષેસ કરેછ કે તારા જેવા મહાતમાની સત સંગથી તેમજ ઉમદા સુનેરી સખકોથી આત્માની ઉન્નતી, મગજની કેવલણી ને બેકમેની ખીલવણી થાય.

હું આખો દહાડો મેહનન મજુરી કરીને પસીનેગાર થઈ જાઉં, જાઝ બેંડ વગાડી, ભજનો ગાઈને લોકોને અહીં ખેંચેલા રાખું. ને તું વાઈસરોય લાટ સાહેબની માફક મોટી છતરી ઝાઢીને ઉંઘણીની કાણી પડી રહે ને લોકો પાસ પંખા નખાવે, તો જરૂર આપણે ઝોડીયંસ થોડા વખતમાં તુટી જશે. નથી તું તારા મહાતમાના ઓધાને છાજતી ધારમીક વાયજો કરતો, કે નથી તુ પીર પેગમબરો માફક કંઠ અમતકાર કે મોજેજઓ કરી બતાવતો.

આજે તો ચમત્કારનેજ નમસકાર છે. તું જીસસ ક્રાઇસ્ટ માદક આંધરાંઓને દેખતાં કરતો હોય, હુલા લાંગડાંઓને ચાલતાં કરતો હોય, યા તો સાધુઆવાઓ માદક એકની ડબ્બ નોટો કરતો હોય તો લોકોનો ઉત્સાહ ને આસ્થા હજાર ધણો વધી જાય.”

મારા ખી ધ્યાનમાં આ તકરાર ઉતરી એટલે મેં વાયજી કરવાના વીચારથી બે ત્રણ ઉગ્ગરા કરી, શે. મ. દેશાઈની “હુખીને દીલાસા” ની ચોપડીઓ, કવી ખખરદારના કાવ્ય રત્નો, મી. સહાની અકબર ખીરખતની રમુજ વાર્તાઓ ને સ્વપ્નાની તાસીરની નોવેલોનો ખારીડીથી અભ્યાસ કર્યો ને ત્રીજે દીવસે લીમજીએ સાંજે છ વાગે ઓડીયંસ ચીકર થયા પછી એક રૂપેરી ઘંટ વગાડી લોકોને ખુશ ખખર આપી કે આટલા દીવસના મોંચીર ખાખાના તપના બળથી એવજીને ખુદતાલા તરફથી મહેલા ગુપ્ત આત્મજ્ઞાનનો લાહવો ને લાડવો લોકોને અખાડવા માટે ગંભીર ચુપકીદી વચ્ચે સરવેએ એ પરવર તરફનો સંદેશો સમજવો. વાયજી વચ્ચે વીસલ મારવી નહી, કે “વન્સમોર” કરવું નહી. ધાંધલ કરનારને પોલીસના હાથમાં આપવામાં આવશે.

આટલા દીખાયા પછી મેં આસ્તેથી મારી આખો ખોત્રી ને લોકો તરફ મારા એક હાથે લાંબા કરી આધિરવાદ દીધા. “મારાં બહાલાં બચ્ચાંઓ, ખાખી દુન્યાની લોખ લાલચમાં ફસેલા ગુમરાહ ગાંધીજી મુસાફરો, મારી તરફની તમારી મોહબત ને જનફેસાની, બહેસ્તના આનંદભુવનમાં ફરેસ્તાઓ વચ્ચે સહેલ કરતા મારા આત્માને અહીં ક્ષણબંધુર દુન્યામાં પાછો ખેંચી લાવી છે. તમે વચ્ચેના મારા ટુંક વસવાટમાં તમારાં બદી ને હવસમાં ફસેલાં જીગરોમાં નેકી ને ધારમીકપણાંની જોત જલતી થઇ, તે જોઇ હું નેહાયત ખુશી થયો છું. બંદગી મીનોઈ જેહાનતું સુખ મેલવી આપે છે. બંદગીજ બહેસ્તનો દરવાજો ખોલવાની એકલી ચાવી છે. એ સીવાય ખીજ કોઇખી હુપલીકેટ ચાવીથી એ દરવાજો ખોલાતો નથી.

“બંદગી કર, બંદગી કર, બંદગી કર તું બંદગી
બંદગી વગરની જીદગી, પહેંચાડે છે શરમીદગી.”

મારાં ખારાં બચ્યાંઓ, દુન્યા દોરંગી છે, કોહેલી નારંગી છે, એક દુટેલી સારંગી છે, તેની પર મુતલક ભરોસો રાખશો નહીં. માયા જુદી ને કાયા કાચી છે. ઝીંદગી તકલીદી ને નાપાયાદાર છે. મોત પગ તળે છે પણ પગમાં ખુટ હોવાથી આપુને દેખાતું નથી; માટે દુન્યાની માયા મોહખત ને પૈસા ટકામાંથી ધ્યાન કઢાડી હરીની બંદગીમાં દીલ લગાડો. દુન્યામાં માર્ તાર કંઈજ નથી. માર્ તેથી માર્ છે ને તમાર્ તેથી માર્ છે.

“આજ મેરા, કલ તુમેરા, પરસોં ઉસકા માલ હય
દુન્યાકે માલો મીલકીયતકા, બસ થેહી હાલ હય.”

ઓ ગુમરાહ ધનસાન, શું કરવા બે પાંચ દહારાની તકલીદી જીંદગીને ખાતર માર્ માર્ ને તાર્ તાર્ કરેછ. તમારી દુન્યઈ આંખો બંધ કરો ને જીગરની આંખો ખોલી તે પરવરને પીછાણતાં શીખો. પરવરના નામ પર તમે જે કંઈ ખેરાત કરવા માંગતા હોવ તે તમે મારા પગ આગલ ધરો, કારણ કે હું એવણનો કમીશન એન્ડ છેડં તે હું બધું કાવું એવણને પુગાડીશ. ખુદ પાકનાં નામ પર ખેરાત કીધેલા એક રૂઆના તમુને બહેસ્તમાં સો રૂપીયા મલશે ને તે રૂઆ તમારા નામનું ખાતું પાડી Fixed Deposit તરીકે રાખવામાં આવશે જેનું તમને સાડા ત્રણ ટકાનું વ્યાજ મલશે.

ભાઈઓ, હમેશાં મોખેદો, બાહમણો ને પેપરના અધીપતીઓને નમીને ચાલજો, નહીં તો તમારા ખીલા ઉપાર થઈ જશે. કોંગ્રેસથી, નાટક સીનેમાંથી, રંડાયલા ને બાળ ખાલવાલાં ભૈરાંઓથી માંહલો દુર રહેજો. પીકાં પર પીકેટીંગ ના કરતા ને થીલી પાલડી હાથ હાથની હરગીઝ ધુમ ના પાડતાં. મારાં અઝીઝ ભુતકાંઓ, તમારા બકતીબાવથી હું ઘણાજ પ્રસન્ન થયોછ. હમેશાં સમજુરના સખુનોતું પાલન કરતા રહેજો, હવે જલદી ઘેરે સીધારો. કારણ કે દસ વાગાનો કરકયુ ઓરડર છે, ને કાલે આવો ત્યારે ગુરજ માટે થોડો દોંધીનો પોચો હલવો ને બે ચાર ડજન તરવાનાં કરાં લઈ આવજો. કાલે ઉપવાસ ખોલવાનો મારો ધરાદો છે.”

મારી વાયજી પછી હાજર રહેલાં લોકો વાણાં માન ને બકતીબાવથી મને પગે લાગી આંખમાં આંસુ સાથે વીખેરાઈ ગયાં. મારા ઉપદેશની વાણી સારી અસર થયલી હોવી જોઈએ, કારણ કે લોકોના આવી જવા પછી મારી કેમ્પમાંથી સેંકડો લાંબી લોહીથી ખરડાયલી ખુન કરવાની છરીઓ, મોટી ડાંગા, ખોટી નોટો ને બનાવટી ચેકો મલી આવ્યાંતા, જે લોકોના બદલાયલા વીચારોની ગવાહી પુરતાંતા. છરીનો ઢગલો જોઈ લીમજીએ બરાબો કપોથો કે સુંબઘમાં હોતે તો છરીઓ દુલડમાં કેવી કામ લાગતે.

મારી પ્રખ્યાતી ને વાખવાખીનાં તારીફનાં બાંક કામુલના પેપરો માર-ફતે સુંબઘ.વેર ગીયાં હોસે, તે એક અકકલના ઓથમીર ખેતવાડીના પારસી બાઈ પોતાનાં એક સગા સાથે જે હજાર માઇલ વેર ગાડીબાડું ને અકકલ ખરચીને દશ દહાડા મુસાફરી કરતાં ચાકેલાં ને હેરાન પરેશાન થયલાં મારી છાવણી તરફ આવ્યાં. હું તો ચુંચી આંખે દુરથીજ સાડીવાઈ બધઈ ને કાન વેર દાખીને પહેરેલો ફેટો ને હાથમાં રૂપેરી મુઠની વોર્ફિંગ સ્ટીક સાથેનો પારસી જોઈને બડક્યો, ને લીમજીને ડ્રક મારી “જોતી દીકરા, આ સાંમેથી જે સેંપલો કોણ આવેજ. કોઈ બનામે ઇજદ જેવાં બાઈ ને સાટકા જેવો પારસી છે. મારી બૈરી કંઈ મારા સાળા સાથે મારી શોધખોળ કરવા અહીં કામુલ તો નથી દોડી આવી. એણે આપણી કામુલની મોજલી ને રંગીલી જીંદગીના હેવાલો સમજ્યા હશે ને આપણે વર્ષો થયાં ઘેર જવાનાં અખાડા કર્યેજ તે એ ધાસ્તી બાઈ ગેઠ હોશે કે રખેને હું ભુલકણો છોકડે, તે મને કુંવારો સમજીને કોઈ કામુલણ બાઈ સાથે પસદે કરફમ કરી લીધું હોય. જો એ મારી નુરે નઝર ને બીબીજનનજ હોય તો તો એને પગવી સમજાવી, બહારોબહારથીજ વીદાય કર. એ જો મને ઝોરખી ઝોરખી કહાડશે તો અહીં અધાં ઓડીયંસના દેખતાં મારો કાન પકડીને મને સમાધીમાંથી બહાર ખેંચી કહાડશે, તો મારા જેવા શરીફ આદમીનું ડુલમુલનું ને રેખુદેશન જશે, ને કેરેક્ટરને ઉદ્દેશન લાગશે- ને વરી રહેલો સહેલો મારો સાળો મારા પર હાથચાલાકી કરશે તે જુદો. એક તો એ ઉત્તર હિંદુસ્થાનનો હેવીવેઈટ એમ્પીયન બોક્સર છે એટલે એની સાથ તકશરમાં ઉતરવાનું મને પરવડે નહી.”

લીમછ થોડે દુર વેર જઇને જોઇ આવ્યો ને મને સધારો આખો કે, દીકરા, આ કંઇ તારી હાથની ધરતી ને Better half નથી, તારી જૈરી તો પરી જેવી છે ને આવ તો કોઇ તદ્દન ચીમરાયલી આંખોસી જેવું બધકું છે ને સાથે કોઈ પોણા આડ પારસી છે.” તેટલાં તો એજ નામચીન “તેરી મેરી જોડી મજેદાર” ત્યાં આવી પુગ્યાં.

બાઈએ અચારની બરણીતું કટકાએ મોંઢું બાંધે તેમ મોઢાં પર વેલ બાંધ્યોતો. એવણના હાથમાં ભોનાનો દાબરો હતો ને એવણના સાથીએ એક હાથે પાણીનો કુંજો ગરદનમાંથી પકડેલો હતો, ને બીજો હાથે સાંકળે બાંધેલો પાળેલો કુતરો ધસડતોતો. જરથોસ્તી નો ઠાકીને હુસ થઇ ગયલા હોવાથી આવતાંને વાર એક સોડાવાટરના ખાલી બાકસ પર ફસરઇ પડ્યા. પેત્રાં બાઈએ તો તાબરા ફેરી સીટરસીટ ફરી લીમછને નઝદીક ખોલાવ્યો ને પોતાનો વીઝીટીંગ કાર્ડ આપ્યો કે આ પોસ્ટકાર્ડ બાવાજીને આપ. લીમછએ મારી પાસે આવી મને કાર્ડ નીચે પ્રમાણે વાંચી સમજાવ્યો.

પીરોજબાઈ પેસતનજી પેપરમીટયુસુ

મેરવાનજી મદારીના મારીસાસુના વેહવાણ

ઉમર વરસ-પાર્તીરીસની આસપાસ.

ધંધો—ભોણાં મોકલવાનો ને સેંત્રજ બેંકમાં બાતુઓના ડીપાર્ટમેંટમાં લેજર કીપર.

હવે બાઈ પોતેજ પેરેસોલ હીલવતાં મારી નઝદીક આવી લાગ્યાં. “સાહેબજી મકુંજે બાવા, મોંચીરબાબા મને હમણાં મલી શકશે કે? મને એવણ સાથે કનસલટેશન કરવાતું છે.”

લીમછએ ઘણીજ ગંભીરતાથી મને સમાધીમાં બેઠેલો બતાવ્યો. “વેરી સોરી માયજી, પણ ગુરૂજી હમણાંજ સમાધી ચઢાવી તપમાં બેઠાછ તે બે કલાક પછી તપ પુરી થતાં, તમને મલી શકશે, તેટલાં તમે આ બાબુના તંબુમાં જરા ચાહે નાસ્તો લેવ.”

પણ બાઈ તો, છેરઈ પડ્યાં “અરે દશ દહારા, ને રાત ઉઝગરા કરીને,

અહીં ઘસરઈ આયાં ને જીવસટોસટની ને કલેઝાં કપધ જય તેવી માહેતમ-
પોશીની વાત છે ને તમે હંડે પેટે કહેવોછ કે એ કલાક થોભી જવ. તમે
જઈને બાબાજીને કેહવ કે મુંબઈ વેરથી બડા જાટલીમેન પારસી લેડી આયાછ
ને વાત ઘણી અરજાંટ ને કેનજરસ છે તે જરા ગાપયાં મારીને સમાધી
જલદી પુરી કરી નાંખે. એવણુની જે શી થાય તે લેશે, કંઈ મદત તો વાત
નથી કરવાના. નેહયે તો રૂપ્યા આઠ આના જાસ્તી લેય. ગુરજીને કેહવ કે
લક્ષમી આંદોસ કરવા આવેછ તારે મોંહડું ધોવા ના જવ.”

એ કારાંમાય ટાહેડું જલદી પતે એમ નહી લાગવાથી મેં આસ્તેથી
આંખ ખોલીને પુછ્યું “કયું માધ પીરોજબાઈ, તું ઇસ સાધુઓકે આત્રમમે,
કીસ લીયે આધ? કાણુસી મુરાદ તું જયસી દુરખલ અબલાકો યહા પર
ખીંચ લાધ હય?”

મને તપમાંથી ફારગ થયલો જોઈ પીરોજબાઈ, ને તેનો ભાધ મારી
નઝદીક આવી ગુંટણમડીયે પડયાં. મેં બાધના ખભાં પર હાથ મુકી, થોડી
રખ્યાથી બાધના કપાલ પર ટીક્કો કીધો ને આશીરવાદ આપ્યા.

“હક, માધ હક, તુ અયસે કાલ્ય કીયતમે ગીરી રહેગી, તો તુમકો
સરદી હોકર રમેટીઝમ હો જયગા, તો તુમ અકર જયગા, તો પીછે તુમ
લેડીઝ જીમખાનેમે ટેનીસ ક્યસે ખેલેંગી. બેટી તેરા કલ્યાણ હો. બોલ કયા
મુરાદ હય. કયા બચ્ચેટી હમેદ હય? યા અરીણકા આંક માંગની, કે એકકા
ડબલ નોટ કરાનેકું આહતી?”

પીરોજબાઈ હવે મારી સાંમે સેતરંજ પર બેસી ગીયાં ને બે હાથ
જોડીને ચલાવ્યું “જોવની બાવા મંચેરશા બાબા, મેરા ધણી મુવા દો બરસસે.
ગુમ હો ગયા હય. ઝોર મુજે ઝોર મેરે છોકરેકો રખડતી નાંખકે કાણુ જાણે
કાં ચત્રા ગીયાં હય, ઝોર હમ બોત છુખે મરતા ને આપદ બોગવતા હય.
તે બાબા પરથી બધી મરી જઈ તે તુમારા ઇલમસે દેખોતી કે એ મુવા
કાં જ કર છુપા હય. હમકુ કુછ અયસા તાવીજ દો કે એ મુવા બદમાસ
શીરસે હમારા હાથમે ઝોર કાપુમે આવે ઝોર બકરી જેસા નરમ ઘેંસ હો.

મને, ઝોર હમારા કહયા કરા કરે. તુમ હમારા ઇતિના કામ કરો ઝોર હમ તુમકોખી કોઇ અચ્છી લરકીસે શાદી કરાયગા.”

મેં એ માંગણી ઉદાર દીલથી ના પાડી ‘બાઇ, હમ સાધુ સંતકો ઝોરત બચ્ચેસે નફરત હય. દેખો પીરોજબાઇ, તમારા વરે તો આ તમારા કબંગા સ્વભાવથી કંટાલીને લાંબો વખત થયાં આપવાત કીધોઇ, ને હવે તૈ બહેસ્તમાં પરીઓ વચે સુખશાંતીથી અમન ચમનમાં રહેઇ. હમણું બી એ ઇઝીચેરમાં પડ્યો પડ્યો ગરમ ટોસ્ટ પર માખણુ લગાડીને ખાયઇ ને બે પરીઓ એના પગ દાખેઇ. એ દુવા માંગેઇ કે મારી બધરી અહીં જલદી ઘસડઇ નહીં આવે તો સારું.”

પીરોજબાઇ તો બખરવા પડ્યાં “એ મુલો મરી ગીયો તો બલા લેતી, પણ એ મુલાએ છેલ્લું પ્રીમીયમ નથી ભર્યું” તે મને હવે વીમો બી નહી મલશે. એ મરી ગીયો તેતું મને નથી લાગતું પણ મારાં મોના પર કારી સારી શોભતી નથી તેતું શું કરશ? ચાલો બાવા, હું હવે જાઉંછ. જલદી મુંબઇ જઇને બીજું ઘેર કરવાનો બંદોબસ્ત કરતો.” કરીને બાઇ મારા હાથમાં દોઢ રૂપીયો મુકી સીધાં રેશન પર ગીયાં.

મને આખો દહાડો સમાધીમાં હોવાના ઢોંગ કરીને આંખ વીચીને બેસી રહેવાતું ઘણું કંટાલા ને અગવડ ભરેલું લાગવા માંડયાથી, એવો દેખાવ ટકાવી રાખવા લીમજીની ભલામણ પરથી મેં થોડું થોડું અશીણુ લેવા માંડ્યું. રોજ સવારના પહોરમાં એ અશીણુની ગોલી હું દુધના ગોટ સાથ ગસી જતો, ને તેથી કુદરતી ઝુંફણુમા આખો દહાડો પડી રહેતો. લીમજીએ અરધો મણુ અશીણુ, બચાને ખાંસી માટે બાલાગોળીમાં વાપરવાતું છે કરીને, ખાસ લાઇ-સંસ કહડાવી માલવા ઇંડોરથી ઉંચામાં ઉંચું મંગાવ્યુંતું. અશીણુ તો મારે માટે આવ્યું, પણ એને એ એટલું સ્વાદ લાગી ગીયું, કે એ મારો વહાલો તો ઇંડાપાક ખાતો હોય તેમ ચાલતો ને હાલતો તેના લાડવા બનાવીને દહાડામાં ચાર પાંચ વખત ઉછરી જાય. પહેલા પંદર દહાડામાંજ એ પારસી સાતસો રૂપાતું અશીણુ ખાઇ ગયો. મારી તો હંમેશની નાનુક તખીયતને

લીધે સવારના લીધેલી એક ગોળાથી સાંજ સુધી આંખ નહિ ઉઘડતી. એક દીવસે લીમચ સાથે મને પુઝરીઓ તરફથી બેટ થતાં પકસા ને દાગીના વેંહચી સેવા સંબંધી વાંધો પડતાં, એણે મને ધમકી આપી “બચ્ચા, હું તારો ડપ્પો થોડા વખતમાં ગુજ નહી કું તો જાતનો ચુરીગર ધરાની નહી !”

ખીન્નેજ દહાડે એણે મને ઠાપ આપીને રોજના ક્ષરતાં ત્રણ ધણા મોટા દોઝવાળી ગોળા આપી, ને હું આખો દહાડો તદ્દન એશુધ પડી રહ્યો. જ્યારે રાતના ખી હું સુધીમાં નર્દીજ આવ્યો ત્યારે એ ધણો તરખાયો, ને રખેને હું ખરેખર છઠ્ઠો કરી જઈ કરીને એણે આંપતાં ઉપાયો કરવા માડ્યાં. મને ઉઘડી કરાવવા ગરમ પાણીમાં શેર શેર નીમક દોહડીને બે ત્રણ વખત પાછ જોયું. ને ચમચો ચમચો જમાલ ગોટા ખી પીવરાવ્યો, પણ મારા સખત દોઝ પર કંઈજ અસર થઈ નહીં. છેલ્લા ઉપાય તરીકે એણે અમારી દવાની પેટી ખોલી અંદરથી કેસર, કસ્તુરી, અંબર, સોનાભસમ વગેરે એકઠી કરી તેનો એની-માખી આપી જોયો. પણ મારી તખીયત વધારેજ ખગડતી ચાલી. એ હવે ખરાં દીલથી ગભરઈ ને પસ્તાઈને રડી પડ્યો ને મારાં આંગ પર માથું નાખીને પડ્યો “ઓ મંચા ! મારા મોગરા, મારા પોપટ, ઉકે મારો બાવો કું. જરા સાવધ થા. જરા આંખ ઉંઘાડીને તારા લીમચ—તારા લુલુ તરફ જો. જરા છેલ્લી બે ખ્યાર મોહબતની વાત તો કર. તારા વગર મારું છે દ્રોણ ? મંચા, મંચા, તું રીખ્યા તો કરતોતો ને ધણા દહાડા કહાડે તેમ તો હતું નહી, પણ આવ તો તેં નહી ધારેલો દગો દીધો. અરે, હજુ તો પીસતાલીમે વરસે તુંને સફરોખી પહેરાવવાનો હતો.” લીમચએ આખી રાત રડી તતડીને કહાડી. જો કે અચીણની અસરથી હું મેહોસીમાં હતો, ને હિલ્યા ચાલ્યા વગર પડી રહ્યોતો. પણ મારી આબુઆબુ ખનતી ચીજો હું સમજી શકતોતો. આખી સવાર ખી પુર એશુધીમાં પસાર થવા પછી મારી હાલત જોઈ ઊવણીમાં ખુમ ઉડી રડી કે “મોંચેર બાબા ગુઝર પામ્યાય.” “બાબા ખત્રાસ શુદ્ધ” વગેરે અદ્વાઓ શહેરમાં વીજલી વેગે પસરી રહી, ને મારા હઝારો શાગીરદો ને પુઝરીઓ રડે અહેરે છાતી કુટતાં ને બાલ પીખતાં ત્યાં હાજર થયાં. મારાં છેલ્લાં દર્શન

મટે ટુટાટુટ થવા લાગી. કોઈ મારો હાથ આંખમાં દાખે તો કોઈ પગનાં તેલીયાં પર ફીસો કરે, તો કોઈ મારાં બદન નીચેની ખાક માંથા પર લગાડે. થોડાક જણાઓએ આખેરી યાદગારી જાલની રાખના મારાં માથાનાં બાક કાપી લીધા, ને એજ મોહકાણુમાં મારી અરધી રહાડીબી કનરઈ ગઈ. એ ધમાલમાં બે ચાર મવાડીઓ મારાં ગજવાની ખખર લઈ અંદરતું ધડીયાલ ને નોટનાં બંડલ પસાર કરી ગીયા. હવે લોકોએ મને ધામધુમથી દફનાવવાની તક્યારી કીધી, ને છેલ્લું ગુસલ આપવા નાહવાતું ગરમ પાણી ખી ચુલા પર ચઢાવ્યું.

મારા આખેરી અંજમની આય તક્યારી જોઈ લીમજી રડી પડ્યો. “મંચા, તારા નસીબમાં દટાવાતું હોશે તારેજ તું કાચુલ આયો કેની. પણ દીકરા, તું નસીબવાલો તો ખરો. તું મુંબઈમાં મરતે તો તારી ચાલ પ્રમાણે તારું મુવે મોંતું જોવા પુરા કજન આદમી ખી નહી ફરકતે, ને અહીં તો હજારો આદમીઓ તુંને પીર બનાવી તારી કબરની પુંજ કરવા નીકળ્યાછ.”

અહીં અશીણુની અસર ઉતરી જતાં મેં આંખ ઉઘાડી, ને લીમજી તરફ જોઈને હસ્યો ને લીમજીએ હરખમાં આવી ખુમ પાડી “બાપા જીવેછ, બાપા જીવેછ. એના નસીબમાં હાડમારી બાકી હોશે તે એ પાછો ઉડ્યોછ!” ને ત્યા ભેગા મલેલાં હજારો લોકોએ મને ખાંધ પર ઉંચકી “મોંચેર બાપા ઝીંદ બાશ” ના પોકારો સાથે છાવણીમાં ફેરવ્યો. હજી ખી હું ખરેખર જીવતો છેઉં કે નહી તેની જાસ્તી ખાતરી કરવા કેટલાક લોકો મારી જંગમાં ટાંચણીઓ ને સુધવા ભોંકીને મને ખુમ પડાવતા.

(૨૯)

મોંચેર બાપાના નાટક પર છેવટનો ડ્રોપસીન નાંખી હમે ખેઉ જણા હતા તેવા સુકા ટાટ ને તરીયાં જાટક થઇને પાછા જાણુતા નહી હોઇયે તેમ બચ્ચાની નોકરીમાં હાજર થઇ ગીયા.

અમારાં જીના મકાન પર આટલા મહીનાના હાથની ધરતીઓના આવેલાં કાગલો એકઠાં થયાંતાં. એ કાગલોમાં ખ્યાર મોહબતનો એક ખી સખુન હતો.

નહી. બસ એકજ રોઢરો ને રૂઢન પાટલો તેમાં લખાયલો હતો કે પૈસા મોકલો, પૈસા મોકલો. પૈસા વગર જૈરી પોરયાં શું તમારી માય માસીનું ક્ષેત્તુ આય ? લીમજીને ઘેરથી તો લખમ આવેલું કે તમુને તો અહીં ખી પીલાહસના મીયાંઓ સાથ ઘણી દોસ્તી હતી ને આખો દહારો તે લોક સાથ આંટરોડના ખીલીયર્ડ સેલુનમાં પરીને જુગાર રમ્યા કરતાંતા તે મને તો લાગેજ કે તમે જરૂર વરલીને મુસલમાન થમ ગીયા હોશે ને કોમ કામુલણો સાથ નાતરું કરી બેઠા હોશે ? તાં વગર એમ જૈરી પોરીયાને જુલી નહી જાઓ.”

હવે પૈસા તુરતાતુરત કેમ ઉઠા કરવા તે વીશે વિચાર ચલાવવા અમારા બેહની તાકીદની Finance કમીટી બેઠી ને અમે સરવાનુમતે ઠરાવ પસાર કરીએ કે થોડા દિવસમાં બચાના ગાદી પર બેસવાના પાંચ વરસ પુરાં થાયય તે મુખારક હીગમતો કંઈખી લાલ લઈ થોડુંખી નાણું જમા કરવું કે બઠરી પોરયાંઓનું મોનું હસ્તું થાય.

બચાની ડારોનેશન થવાની પાંચની વરસીનો દિવસ નજદીક આવી લાગ્યો. તીજેરી તદન તરીયાંઝાટક થમ રહેલી હોવાથી કરકસરનો વિચાર ધ્યાનમાં રાખી બચાએ એ દીવસ કશી ખી લામધુમ વગર પસાર થવા દેવાનો ઠરાવ કરીધોતો. પણ આશી બાગુ લીમજી હતો. એણે બચાને સમજાવ્યો કે નામવર, કાલ કાણે જોમજ. હમણાં હમણાં કામુલમાં મસ્તીખોર પોરયાઓ પીસ્તોલબાજીની ને બોંબ કેંકવાની પ્રેક્ટીસ કરવા જાયજ ને ચાલુ પ્રેક્ટીસથી એ લોકની નીશાનખી ઘણી મુધરીજ ને એનાલીસીસ ઘણી સારી આવેજ. એ લોકોએ આ સાત દહાડામાં બે પોલીસ કમીશનરો ને એક કંસેક્ટરનાં ઢાંડીયા હિડારીયાંજ. ખુદા નખારતા એ લોકોએ હસવા મશકેરીમાં એકુ બોંબ તમારી પર કેંકશે તો તમે તદન નદારદ થમ જશે ને દાય પગ શોધેલા મલ્લશે નહી ને તમે તાજપોશીની છડી વરસી ક્ષાય જોવા નહીં ખી પામે, માટે મુજ ગરીબનું માનો તો એ પાંચ વરસની જરમન સીલવર જુખીલી હજવી નાંખો, એવું કાનું કામ કરવાની તક ઘડી ઘડી નથી આવતી.

“કલ કરે તો આજ કર—આજ કરે તો અખ
અવસર ખીતો જાત હય—રીર કરેગો કમ.”

દારખાતું બનાવવા માંગ્યું. મેં એને એવા વાંદરશહી યેલાં ચેરાં નહી કાઢવા
 ધણું સમજાવ્યું પણ એ તો મને ખામજ ગીયો કે આજે કંઈ બી નવા
 સ્વદેશી સાહસો કર્યા વગર આપરે હોંદુસ્તાનવાશીઓ એમજ સુધરેલી દુન્યાથી
 પછાત ને હીણુપસ્તી ભરેલી હાલતમાં રહી ગીયાછ ને દુન્યાભરનાં પરદેશી
 સામાનથી આપણાં બળરો ભરી નાંખી દેશનું ધન પરદેશ ઢકેલી આપ્યેછ.
 એણે રોમોસચંદર દતની ચોપડી “ફાધર ઇંડીયા”માંથી નીચસો ફકરો ટાંકી
 બતાવ્યો કે “અંગ્રેજરૂપી માઝીઓ ફટાકડારૂપી હોડીઓમાં બેસી હોંદુસ્તાન-
 રૂપી દરીયામાંથી ધન્યરૂપી માંછલાં હરણુ કરી ભય છે.”

એણે હવે ચોર બજારમાંથી સેકંડહેન્ડ ચોપડીઓની દુકાન. પરથી
 “આતશબાહ ને બોંબ બનાવવાની પકવાનપોથી” ખરીદી ને બજારમાંથી તેને
 લગતું બધું ધમશાન ને સામાન ઉંચકી લાવી બાણુ ને સુરસુરીયાં અંદરની
 ફારમીલી પ્રમાણે બનાવવા બેઠો. અંદર ઇનસ્ટ્રક્શન આપ પ્રમાણે હતાં.

અરધો શેર—પોટાસ ક્લોરસ.

બે ટીપરી—અંદુકમાં ભરવાનો દાર.

અરધું બાણુ—ચણાત્રો આટો.

છ આઉંસ—ગંધકનો પાવડર.

બે મોટાં હાંસનાં ઇંડાની દાર.

બે મુઠી—પીકરીક એસીડ.

પા શેર—રેવંચીનો સીરો ને પીપરીભરના ગાંડ.

પહેલાં રેવંચીનો સીરો ને દારગોલો ઇંડાની સફેદીમ

કરસીયા પાણી નાંખી કલમની તપેલીમાં મુઠી ઉપર ચપટ ઢાંકણુ ઢાકા વાસ
 મીનીટ ચુલા પર ધીમી આંચે ચરવા મુકો. અંદર કકરા પર ને બેશ આવે કે
 ચણાત્રો આટો ને રેવંચીનો સીરો ચોરો ચોરો નાંખતા જઈ અંદર ચમચ
 ફેરવ્યા કરો. બધું બરાબર મીક્ષ ને એકરસ થઈ ગીયા પછી વધારતો લાલ
 કાંદો નાંખી તપીલી બરફની વચે મુકો ને ઈંડુ પરતાં ઉપર પીકરીક એસીડ

ને પીપરમરનાં ગાંઠ બમરાવો ને આર કલાક પછી કુવરી મક્કરના ખોજાંમાં બરી ઉપર બીણા આગળે મોતું બંધ કરી લેવ. વાપરતી વખતે મક્કરગાનીને દૂર નહારી જવ.

એની એ સ્વદેશીની ઉવટની કુંઠમાં ઘેરમાં આતશબાહ બનાવનાં એણે એ વખત છાપરાં ઉગરી દીધાં ને ત્રણ વખત ઘેરમાં આગ લગાડી. એના એવાર અખતશઓ પછી ઘેરનો આગનો વીમો ઉતારવા કાઠથી કંપનીએ ના પાડી ને ઘેરવાલાએ અમુને ઘેર ખાલી કરી જવાની નોટીસ આપી. એનું એ આર વખત હાથ મોતું સઘળી ગીથું તારેજ એણે એ એક્સપેરીમેંટે બંધ કરીધાં ને આઠતી તૈયાર આતશબાહ મુબકનાં ચોર બઝારમાંથી મંગાવી.

લીમછએ બધા ખરચના આંકડાની રીપનો પચીસ હજારનો ટોટલ બનાવીને કમીટીની મંજુરી લઈને ખજાનચી પાસથી આંકડો ચુકરી બી લીધો. એણે કમિટી કીધું કે સરવાલો કરનાં વઢી ચુકરી જવાથી એણે ભુલમાં દશ હજારનું જાસ્તી ખીલ કરી દીધું તું પણ એનાજ કહેવા પ્રમાણે માણસ માત્ર ભુલને પાત્ર. એટલું એનું દીલ એ બાબદમાં સાફ હતું. એણે એ દશ હજારમાંથી મને માગ કાલા તરીકે ત્રણ હજાર આપવાની ઓફર કીધી પણ એવી નીચ માંગણી મેં તુંચકાર ને મોટા થીકકારથી સાફ ના પાડી ને પાંચ હજાર લેવાનીજ મેં બહેંસ કીધી.

પુરખાનો રીવાજ પાળનારાં બાનુઓથી ભુખીલીના જાહેર જલસામાં મરદોની હાજરીમાં ભાગ લઈ શકાય નેમ નહી હોવાથી ભુખીલીને આગલે દીવસે બચાએ કામુલની હાઠકલાસ એસાઈટીનાં ધપધપ્યાં બાનુઓનો “લયલોનેહાર લેડીઝ ઇમખાના” માં પેતાની તરફથી ઇવર્નોંગ પાર્ટીનો મેળાવડો કીયોતો જેમાં બધા ઉપરાંત મરદોમાં હું લીમછ ને બચાના એંસી વરસ ઉપરના વીસવાસુ મુલ અમલદારો ને સરદારો હતા. લીમછએ એ નાઝનીતેને આંછ નાંખવા માત્ર ને હોડ પર રૂઝની લાલી લગારી આંખમાં મોંઘા મોતી આંસીને તેનો સુરમો આંજ્યો. એ વળી માથા પર પેરીસથી મંગાવેલી મુનેરી ઝુલકાંની વીગ થી પહેરવા માંગતો હતો, પણ મેં એને તદ્દન આસીપકથે

થતો અટકાવ્યો. એણે આંગ પર એટલું અતર છાટયું કે એ નજીકથી પસાર થતો ત્યારે કોઈ અતરની ફેફટરી પાસથી પાસ થતાં હોય છે તેવો નાકનો દોડો ફારી નાંખે તેવો બેહકાટ નીકરતો તો. એ અતરની જલદ વાસથી એ પોતેજ બે વખત બેશુધ થઈ ગીયો ને અતરની એ જલદ અસર દુર કરવા અને એની પર પાંચે 'I'll hit' છાટયું પર્યું.

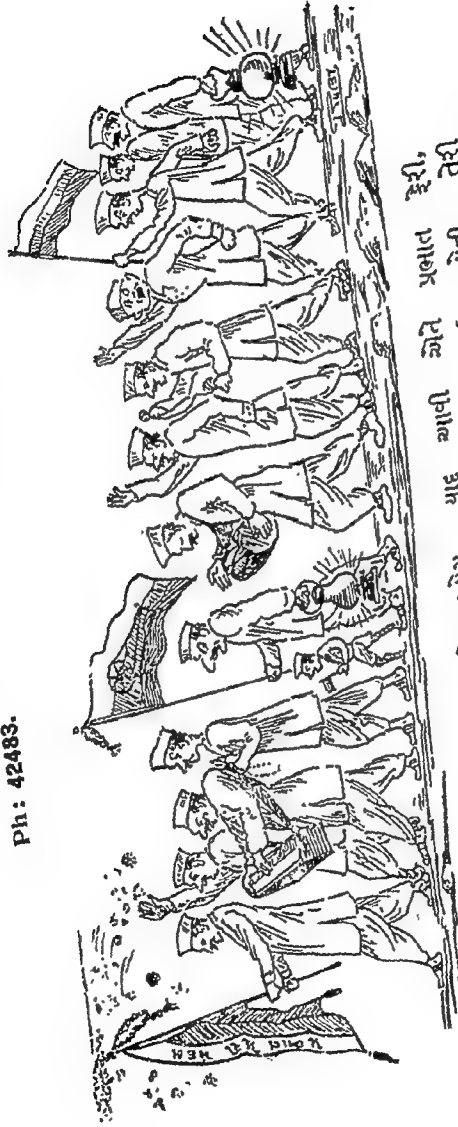
એણે હવે હાથનાં દરેક આંગલાં પર બંને ટેટના હીરાની ત્રીંટીઓ ને પગમાં ઉચી એ રીતનાં જુદા લટકાવ્યાં ને હાથમાં મોરનાં પીંછાંતો પંખો લીધો ને લટકમટક ચાલીને મારી સાથ પારડીમાં આવ્યો. અમારા આવવાથી હોલમાં ઉશકેરાતો ગણુગણુટ ફેલઈ રહ્યો કે લેહરી લીમછ ને દ્વેર મંચેર આવી લાગ્યા.

બચાએ બધી નાજનીનો સાથે અમુને ઇન્ડ્રોડયુસ કરાવ્યા. લીમછએ એના ગોરા ઘટમારા ને એસડી નામુક દેખાવથી નાદાન છોકરીઓમાં બહુજ ખેંચાણ કીધું ત્યારે મારા ગંભીર ને દ્વેષની નાંખનારા દમામદાર લશ્કરી ચેહરાએ ને ભરાવદાર કાકાવાડી મુછે ઉમરે પુણેલાં સમલુ બધરાંઓમાં બહુ આકરસણ કીધું કે આ તે મરદ બયો ! લેડીઝા સાથે ગોલખાણ થતાં જ્યારે હું લશ્કરી ઢપે કપાલ પર બે આંગલી લગારી મીલીટરી ટપકી ઝરતો ત્યારે લીમછ તો કમરમાંથી અરધો વાંદો વળી જઈને ફેંચ સ્ટાઇલે બાતુઓને સલામ કરતો, જે નવમ જેવા રીવાજથી બધરાંઓથી હસાઈ જવાતું.

મેં એને કહ્યું કે બચ્ચાછ, આ બેરાંઓના વંશ ને બાપ બાઈઓ અહીં જાતે હાજર નથી તેથી તું તારી આજ્ઞાકીમાં ફાળી જાયછ. તારી તો આ તારી પેરીસીયન સ્ટાઇલની મોહકાણમાં તુને એમખુસન્યમાં રહેયર પર મુઠને જવું પડને. પણ એણે મારી ચેતવણી ડોંટર કીધી ને નવી પીંછાણમાં છોકરીઓ સાથે હીડી કાઢી કરવા માંડ્યું. એ જરા જરામાં તે લોકને હાતીને પેલો મોરનાં પીંછાંતો પંખો મારતો, જેમ કરતાં એણે અરધાં અરધાં પીંછાં તોડી નાંખ્યાં ને જ્યારે પીંછાં ખસાસ થવા આવ્યાં ત્યારે એણે પાખાન ઝાંઝાના ફટકા લગાવવા માંડ્યા. બાકી રહેલાં થોડાં પીંછાંઓ એણે છોકરીઓને

ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND MERCHANT.
Grant Rd., BOMBAY.

Ph: 42483.

જેઠ ભારત વાસીઓનો દેશ, યાદ આવી એતે પ્રભાત ફેરી,
નખખોડ બચે મારી ધેરીવું, શુ કાંમ નથી હેતી તેરી
કાંઈ નેશનલ દેશગતે સલામ લોકી અધું ઉશદેશ ગાયું
ભાંન ભુલો અની જમ્ એ “સ્વાજી” ગીત ગાયું

Railway Hotel

CHARNI ROAD JUNCTION,

Tel. No. 42511.

BOMBAY.

UP-TO-DATE hotel well-known for
cleanliness and comfort at
very moderate rates.

Hot and cold water laid on.

Boarding & Lodging Rs. 4/- per day.

Only lodging Rs. 2/- per day.

Concession rate for long-staying passengers.

**Individual attention is the Keynote
of our service.**

MOST CENTRAL AND IDEAL POSITION

*Only 1 minute's walk from Central Station,
Tram, Bus Conveyances and all amusements.*

**UP-TO-DATE RESTAURANT
BAR AND
BILLIARD SALOON.**

સુવેનીર ચાને યાદગારી તરીકે વહેંચી આપ્યાં ને આ રીતે મારા દહોદ રૂપાના મોંઘા પંખાની એણે માથ મારી નાંખી.

ચુક્રીકની મજા આપ્યા પછી રીફ્રેશમેંટ પીરસવાની ધમાક આવી, જે પર જાતી દેખરેખ ને મેનેજમેન્ટ રાખવાનું લોમજીને બ્યાનું દરમાન થયું. એટલે એણે બેડ બગચોમાં સરખન, વાઇનો વગેરેની બંધે ચચાર બાટલીઓ મારી ટેબલોની આસપાસ ફરવા માંડ્યું. એ યુદ્ધાં બૈરાંઓને જરા કંડખથીજ પુછતો “મમઘ શું લેશો ? બપઘ, કંધ સોડા લેમન સરખત કંધ નામું કે?”

ખુબસુરત જુવાન છોકરીઓ આગલ એ એના પુર બહારમાં ખીલી નીકલતો ને તે લોકને હસી હસીને વાંકા ચુકા થઇને પૂછે “વોટ વીલ યુ હેવ ? હુ હેવ એ ડ્રોપ ઓફ વાઇન. જરા વેફર મુકું, નહી તો આ મુરખાની ચીર જરા ચુસશો.” વગેરે વગેરે.

રીફ્રેશમેંટ બકાસ થયા પછી લેડીઓએ અમુને કંધ ગીતો ગાઇ વખડી સમજાવી એ લોકને રીઝાવાની માંગણી કરી. મે તો મારા લશ્કરી ખમીર પ્રમાણે હાથમાં તલવાર પકડીને Charge of the Light Brigade ની પોએટ્રી ગાઇ સમજાવી જે ત્યાં હાજર રહેલાં યુદ્ધાં ને બહેરાં દરવારીઓએ ઘણી વખાણી.

લોમજીએ તો એના નાદાન ચુક્રચુક્રીયા સ્વભાવ પ્રમાણે બોટું બનાવડી નાક પહેરીને નાટકના કામીક ગાયનો ગાઇ સમજાવી બૈરાંઓને ધુમ હસાવ્યાં ને છેલ્લે એણે બૈરાંઓનું ગોલ્ડ ચકરકું કરાવી માથા પર સત્તમની સગડી રાખીને તાલીઓ સાથે બૈરાંઓને આનસનો ગરબો ગવાડ્યો.

પાર્ટીની આખેરીએ બ્યાએ મને હીરાજડીત તલવર પોતાના મુચારક હાથે બેટ કરી નેના પર કીસ કરી મેં તરત કમરે લટકાવી દીધી. લોમજીને બી તલવારની ભેટની ઓફર થતાં એણે એ માંગણી ઉપકાર સાથે ના પાડી કે હવે મારા લડકના દડાડા બકાસ થયાજ ને હું તો હવે રીટાયર થઇને જીમનેસીયમ બોક્સવાનો છેડે એટલે તલવાર લઇને કાં જઈ, પાછો મારો આકરો સ્વભાવ ને હમણાં મુબઈમાં હુલસો ચાલેજ તે

નકામો ઉશકેરેલે કોઈ પાર પડોસીઓને તલવાર ભોજી દેઈ, તેનાં કરતાં તમો નામવર કંઈ દરદારીનાનીજ બક્ષેશ કરો તો હું ખી વાપરું ને સરખવમરે ઘેરી-છોકરાંખી વાપરે. એની માંગણી બચાએ કચુલ રાખી ને તેની ફરમાશથી જનાનાના વડાં મનીતાં બેગમ ખોરશેદમને ચાલીસ કેરેટના અખરોટ જેવા હીરાની એક અમુદ્ય વીંટી પોતાના મુખારક હાથે એના જમણા પગનાં અંગુઠા પર પહેરાવી. કમલાગ્યે એને કેહો જમણા પગે ગાઉટ થયલો ને અંગોઠો બોકડા જેવો મુઠ્ઠા આવેલો ને તેજ અંગોઠા પર બેરથી વીંટી ચઢાવતાં એની આંખમાં પાણી આવી ગીયાં. ખોરશેદમન તો એ હરખનાં આંસુઓ સમજી, હસવા ને ખુશી થવા લાગ્યાં ને અંગોઠો બંસ્તી દાખ્યો.

(૨૯)

હમારા હાથમાં હવે આઠજ દહાડા બાકી રહી ગયલા હોવાથી હું ને લીમજી હવે જીખીલીનો પ્રસંગ ધામધુમથી પાર ઉતારવાની જંગલ ને ખટપટમાં રોકત ગયા, કારણ કે ખીજ દરબારીઓ કે અમલદારોએ એ બાબદમાં કંઈખી ઉલટ કે ઉત્સાહ બતાવ્યો નહી. એ લોકનો છ છ મહીનાનો પગાર ચુકવાયલો નહી હોવાથી એ બધાઓ શાહથી ધણા નારાજ રહેતાંતા.

બચાને ખી હિન્દુસ્તાનનો શેર સટાનો પવન લાગી ચુક્યો'તો ને એણે છેલ્લે ચાંદી, રૂ ને અલસીના સટામાં ધણા માર આધો'તો ને તીબેરીનું તલીયું તદન આવી રહ્યું'તું, તે એટલે સુધી કે પંદર દહાડા પરજ દરબારના હજમ ને ધોખીઓએ કાર્ટમાં ચઢેલા પગારની ફરયાદી માંડી, એ નામવરના મહેતના સામન તેમજ તખ્ત પર બેઝીફ્રા સાથે ટાંચ લાયા'તા, પણ અમે બેઉ જણુઓ એ પૈસાના બચા તરફથી જમીન રહેવાથી ટાંચ ઉઘાવી લેવામાં આવી'તી.

દરબારીઓની ચાવા ખુશીખુરમીના પ્રસંગ પરની બેદરકારી ને ઉત્સાહની ગેરહાજરી માટે મેં વડા વઝીર આગલ બ્યારે બતાવેા કીધો, ત્યારે એ દાના યુઝોર્ગ પુરૂષે ખુલાસો કીધો કે “મોચેરસા, અમારી એ કંડાઈ ને લાપરવાહી તદન વાજખી છે. અમુને એકનો એક બાદશાહ ગાદી

પર ચાલુ રહે તે ગમતું નથી. અમુને તો દર ત્રણ ચાર વરસે નવો રાજ-કરતા જોઈએ. બધા નામવરની એ મુક્ત પુરી થઈ ગયલી હોવાથી હવે અમુને અકરવકર થાયછ. અમારામાં કેહવત છે કે “દુગદુગે શરીર ઝોંખાયશ હલહન” યાને Variety is charming. એક ને એક રમકડાંથી તો બચ્યુંબી ડંઠાલી જાય. લોકો બધે દહારે કપરાં બદલે, છ છ મહીને પુટ બદલે, વરસે વરસે કેલેન્ડર બદલે, એટલે અમારા કાપુતીઓતો નીચમજ કે દર ચાર પાંચ વરસે રાજ બી નવોજ જોઈએ, બધો પોતે સમજી સૂઝીને રીઠાયર થઈ જાય તો સાહે.

મેં બીજાઓની મદદથી એ મહોત્સવ દબાદબામરી રીતે સરંજામ પાર ઉતરે તેમ ગોડવણો કરવા માંડી. હું દરેક જાતના પ્લાનો ઘડી કહાડતો ને તે બરાબર અમલમાં મુકાયછ કે નહી તે જોવા, ઘોડા પર રખડતો. લીમજી તો મળુરોની ગંજવર ટોળી સાથે બહારગામથી આવતા રાજવંશી પરાણાઓને કાપુતના સ્ટેશન પર રીસીવ કરવા ને તે લોકને તે લોકના સામન સાથે મુકામ પર પુગાડવાનું ગધા વહીતર કરતો, ને રાતના કાઢીને હુસ થઈ જઈને જમ્યા વગરજ સુઈ જતો. જે જોઈને મારો શુધ બસી જતો, ને માહેં મન મનાવવા સધ્યારા તરીકે એને ભાગતુંબી હુંજ જમી લેતો. લીમજીએ એ રાજવંશી પરાણાઓના સામન પુગાડવાનું કામ એટલી ચાલાકી ને ઇમાનદારીથી કર્યું, કે એ પરાણાઓના જવા બાદ પંદરેક દહાડામાં એણે કાપુતના એરીસ્ટોક્રેટીક વેપારી લત્તા પર પરચુરણ માલ વેચવાની ગંજવર દુકાન ખોલી.

અમારી ખરાં દીકરી મેહનત ને એ નામવર તરફની હદ બહારની વફાદારી ને જનફેસાની જોઈ બધાના મનપર ઘણી ઉંડી અસર થઈ. એણે અમુને ખાનગી ખાણાં પર બોલાવવાનું માન આપ્યું ને ખાણાંની અગવચે કહ્યું: “અઝીઝ દોસ્ત મંચુ, ખારા રરીઃ લીમજી, તમે મહેરબાન દોરતોની મોહબત ને વફાદારી, અને ગમગુસારીએ મારાં દીકર પર ઘણી ઉંડી ને નહી ભુલાય તેવી અસર કરીલી. ખુદ પાકની મહેરબાનીથી ને મારા ગંજવર

જનાતાની બરકતથી મને ઘણા ફરજંદોમાંથી ઘણા બેગાઓની કરમ બહેલ થઈ પશુ એ બધા બેગાઓ તદ્દન અધ્યાસી, આસીગાયલા, ડરપોક ને હોજગર નીકળ્યાછ, જેથી માઈ જીગર હમેશ જલતું ને બલતું રહેછ. મારી કઝા બાદ એ લોક જરૂર માંહોમાંહે કપલ વહેરત મરશે ને મારા રાજની ધુલધાણી કરશે. માટે મેં ઠરાવ કીધોછ કે મારી હમયાતી બાદ રાજના વારસ તમોને નેમવા. મારી ખાહીશ છે કે મારાં ખાલી પડેલાં તખ્ત પર બેસી તમો લોકોએ રાજવહીવટ ચલાવવો કે જેથી મારી ગાદીની રચનક ને ઇજ્જત વધે ને મારી ગરીબ રમયતની પાસગાની થાય," આ નવમ જેવી માંગણી સમજીને મેં ચુસવા માંડેલી અંધુરી ગુર પસેટમાં પાછી મુટ્ટી દીધી. "અય નામવર, તારો સીતારો હમેશ રોશન રહો, તારું જીવંદ બખ્ત હમેશ હસતું રહો. તેં નામવરે તારાં દીલની ભવઈ ને મોહટાઈથી અમો નાલાયકોની હદથી ઝીયાદ તારીફ કીધીછ તે માટે અમો તારા બેહદ આભારી છઈએ. પણ રાજતાજની એ તારી માયાતુ માંગણી અમો ઉપકાર સાથ પશુ મક્ક-મતાઈ ના પાડયેછ. અમારી પહેલી ફરજ એક હોંદી તરીકે અમારાં માદર વનન ગુજરાત તરફ છે. તારું રાજતાંજ તારાં પ્યારાં ફરજંદોને મુબારક હોજો. અમે પારસીઓ બી હવે રાજથી લાંબો વખત મોહતાંજ રહીયે તેમ નથી. કારણ કે હવે વરસ છ મહીનામાં હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ મહી જતાં અમો પારસીઓને બી નાદલું જેવું રાજ ગુજરાતમાં કેડે બી મહી જશે એવો સંધ્યારો અમુને કોંગ્રેસ તરફથી મલ્યોછ.

મારાં આ બાંપણથી લીમછ ફફરી પડ્યો. "પારસીઓને રાજ તો નહી પશુ મોટી જેવી થાણાંની ઝાફ મળશે! કેવું મજેતું વગર માંગ્યે નસીબ ખીલતું" ને અધ્યાનીરતાનની બાદશાહી મલતીતી તાં તેં વરી તારી શીલ-મુશીથી છગરડો કીધો. આપરે ગુજરાતમાં રાજ કીધું ને દહાડા પાકા! એ છતો રાજ આપવા નીકળ્યો તો તું સતો થઈને નાકે જીમ શાંતી લગારેછ? અહીં રાજની લગામ આપરા હાથમાં હોય તો કેવા બીચારા મુંબઈમાં મીલો ને ઝોરીસોમાંથી બેઠા બેકાર થયલા ને તાડગરી બેગવના પાંચ દશ હજાર પારસીઓ લાવને અહીં દેકાણે નહી પાડયે? ને પેલા એપોલો બંદર પર

રખડતા પરવારતા એક્ટી ને અકર પારસીના પોરયાઓને લાવીને અહીં ફરજયાત લસ્કરી નોકરીમાં નાંખ્યા હોય તો ખેરાંઓની મશકેરી ને સતમણી કરતા તો અટકે. હમણાં નવી નવી પારસી કોલોની કાઢવાનો પવન નીકર્યોછ તો કાંય નહી આપરે કાપુલ નદીના કીનારાપર પ્લોટો બનાવી એક ગંજવર પારસી કોલોની ઉભી કરયે. એ કમખખતો મુંબઈની બહાર નીકળશે તોજ એ લોકનો દહાડો ફરશે!”

મેં લીમજનો અકબકારો અંધ કરતા એકવાર ફરીથી બચ્ચાની માંગણી ઘણી ઓજરખવાહીથી ના પાડી જેથી એ ઘણો રંછા થઇ ગીયો.

બચ્ચાને જેવી ડિરેનેશન વખતે ઉલટ અને ખુશાલી હતી તેવી આ જરમન સીલવર જુખીલીનાં હીંગામ પર એની ઉલટ જણાતી હતી નહીં. બચ્ચાની તખીયત હવે લડડતી જણાવા લાગી. ખુદરતી બસારત હોય કે આસમાની ઇસારત હોય પણ એનો જીવ ઉઘસ ને નાસીપાસ લાગતો. “રશીકો, મને લાગેછ કે જુખીલીના બાદશાહી બેંકવેટ ચાને મીઝખાનીની મીજલસમાં મારાથી ઢાજર થવાય એમ લાગતું નથી. કશરતશાળામાં ભારી વજનનો શુરજ ફેરવતાં મને હરનીયા તો થયલો હતોજ, તેમાં હમણાં વળી હડહડતો ડાયાખીડીસખી લાગુ પડ્યોછ. હમણાંજ મને યુરીનનો રીપોર્ટ મલ્યોછ તેમાં રોજ દોઢ થી બે મન સુગર પાસ થતી જણાવેછ, ને જો રોજ એમજ ચાલુ રહેશે તો મારું આખું દીલ મીઠું મધ જેવું થઇ જશે, ને કીડી મટોડીથી ભરઇ જશે.” લીમજ ચોંટાને બોલી ઉઠ્યો “ખામુશ, નામવર ખામુશ. એ વાત કદીખી તમારા દરખારીઓમાં ફેલાતી નહી જોઇયે. નહી તો કાલનો દુકાળ આજે પડશે. તમો નામવર એટલી ખાંડ બનાવોછ એમ જાણતાંજ કાપુલનાં સ્વદેશી ખાંડના કારખાનાવાળાઓ છેરછ પડશે કે બાદશાહ નામવર અમારી સાથે હરીશાઇમાં ઉતરીને સસ્તી ખાંડ વેચશે. આય ઉમરે તમારાં દીલમાંથી મણુ દોઢ મણુ સુગર પસાર થાય એ કંઇ ઘણી નહી કેલવાય. એમ તો મંચાતા મોટા બાવાનેખી એ દરદ લાગુ પડેલું હતું ને તેવણનાં આંગ પર તો ખાંડના કોપરાપાકના જેવાં જરાં પડ થઇ

જતાંતાં તો ખી તેવણુ એકસો અગીયાર વરષ જીવેલા ને પાથરીની ફેરી ચુસતાં હાઈ ફેલ થયલું તે ગુજરી ગયલા.” આ વાત સમજીને બચાને ધણો સંધ્યારો આવ્યો ને એણે તરતજ બજારમાંથી ચાર શેર ભાવનગરી પેંડા મંગાવ્યા ને એક સામટા ઉછારી ગીયો.

*

*

*

શાહી સવારી

રાજા હું મેંય કાબુલકા બચા સાક્ર મેરા નામ
 ધન પાલખી કે ખીચમે દીલકો નહી આરામ
 નખોદ ગીયા મંચા લીમજી તું છે આ પેટંટ કામ
 ગણપતીની પાલખી કરતાં બેહતર ઇલેક્ટ્રીક ટ્રામ

બચાની નબળી તખીયતને લીધે જુખીલીની સવારીમાં હાથી ધોડા પર બેસીને ફરવાની જોહમત નહી ઉઠાવવા અમે એને સમજાવ્યો. “નામવર સરદાર, અમે બેહિ તારા ફરમાંબરદારો તું નામવરને પાલખીમાં બેસાડી અમારી ખાંધ પર ઉંચકીને આખાં સરઘસને રસ્તે ફેરવશું. અમારાં મુબબમાં એવીજ પાલખીમાં ગણપતીનાં સરઘસ નીકલેજ, ને અમે ખી તુંને તેજ માફક રૂપેરી પાલખીમાં પધરાવી ઉંચકી જઘશું”.

અમારા માદરવતન હીન્દુસ્તાનમાં તો રાજા મહારાજાઓ માંગલીક પ્રસંગે ખાસ ચાંદીની પાલખીમાં ફરવા નીકલે. તો તમે મુરખી ખી જુખીલીનો એ ઝલકતો હીંગામ પાલખીની સવારી કાઢી ઉઠવો. હીન્દુઓ પોતાના દેવ ગણપતીને પાલખીમાં બેસારીનેજ છેવટતું માન આપીને દુબારવા લઈ જાય, તો તમે મહેરબાન તો અમારે મનથી દેવ કરતાં ખી જસ્તી ઉરફે દેવસ્તાન છેવ.”

બચાએ પાલખીમાંથી ઉઠલધને પડી જવાય એની ધાસ્તી બતાવતાં લીમજીએ ટાપસી પુરી “ગરીબ પરવર, હમુને જીવતાં માણસો તો શું પણ મુવેલાં માણસોને ખી સહેજધથી માઇલો વેર ઉંચકી જવાનો પુરો અનુભવ છે. મુબબમાં છેલ્લા ઇન્દુલુએન્ઝાના ટાઇમમાં એકજ દહાડામાં એકસો ચઉદ રૂવાનને ખાંધ મારવાનો અમારો સારા હીન્દુસ્તાનનો રેકોર્ડ છે.”

આદશાહી સવારીમાં આ વેલા નામવર બચ્ચા હાથી કે ઉંટ ધોડાને બદલે પાલખીમાં બેસી નીકલવાના છે, એ ખચ્ચર પ્રજા ને અમલદારોમાં ફેલાતાંજ જાણે હોવાકાર મચી રહ્યો. બચ્ચાના દરબારીઓ ને તમામ પ્રધાન મંડળ એ શાહી સવારી હાથી પરજ કહાડવાની બહોંસ લઇ બેઠા, પણ અમે લોકોએ નવી નોવેલ્ટી તરીકે પાલખીની તરફદારી કરીધી, એટલે અમારોજ બોલ આખરે ઉપર રહ્યો ને સવારીના સાધન તરીકે પાલખીજ મુકરર રહી.

અમારા મોકલેલા ખ્વાન મુજબ તરતજ એક ચાંદીની દશ હોર્સ પાવરની પાલખી મુંબઇના ફોર્ડ મોટરના કારખાનામાંથી તૈયાર થઇ આવી. એની અંદર મખમલના ગોદરાં તકીયા જડી લેવામાં આવ્યા હતા. બેઠકની જમણી બાજુ પર એક હેન્ડબ્રેક હતી જેથી ખાંધ મારનારાની ઝડપ વધતી આછી કરી શકાતી'તી. સામે એક મોં જોવાની આરસી ને પાનની પીચકારી મારવા ચાંદીની થુકદાન ગોઠવી'તી.

હવે તે જુખીલીનો બખતાવર દીન બી નજદીક આવી લાગ્યો. બચ્ચાને પાલખીમાં બેસાડી અમારી ખાંધ પર ઉંચકવાનો હોવાથી લીમશુએ એને આગલી રાતના પટાવી સમજાવી બે પાછંટ એડયું પાછ દીધું. કે જુખીલીની ક્રીયા કામ અગાઉ એડયું તો પીવુંજ જોઇયે, જેથી પેટમાંના કચરો નીકલી જવા સાથે વરષોના પાપ બી ધોવઇ જાય. આખી એ રાત બચ્ચાએ લગભગ બાથ રમમાંજ પસાર કરીધી, ને સવાર પડતાં પચીસ ત્રીસ પેટ આવી ગયલાં હોવાથી એ તદ્દન લીલા બુમલા જેવો થઇ ગયો'તો ને વજન લેતાં આગલી રાત કરતાં એ પંદર રતલ ઓસરી ગયલો જણાયો, જે રીઝલ્ટ અમારી ફેવરમાં હતું. અમે એને સવારના પહોરમાં ગરમ કેસી પાછ બખડતાં પાણીએ નવરાવી ચંપી કરીને તદ્દન હુશ્યાર કરી નાંખ્યો. સવારીની તૈયારીનું બચુગલ પ્રકારતાં અમે બચ્ચાને તૈયાર કરી જમણો પગ પહેલો મહેલની બહાર કઢાવી પાલખીમાં તખત મુકાવી તે પર બેસાડ્યો. એના ગલામાં શુટલુ સુધી પુગે તેવા લાંબા સુગંધી પુલોના હાર હતા. એણે બોંબના અદસ્તતાતમાંથી બચવા

ફેક કોટ પર લોખંડી જાલીવાલું બખતર પહેડ્યું, ને બખતર ઉપર ચીતાનાં ચામડાંનો સાહુયો લટકાવ્યો. તેણે ખભાં પર તકીયો બાંધી તે પર ભારી લોખંડી ગુરજ ગોઠવ્યો. ને માથાં પર પહેલવાનો પહેડે તેવી કાલાહના ઢપની કલધ કરાવેલી પીતળની ઉંધી તપેલી પહેરી હતી. બચાએ બેઠક લીધા પછી એને બેઠ હાથે બાજુ પરના પાલખીના હાથા પકડવા કહી અમે હવે ચાલખી ઉઠાવી. પાલખીનાં બેઠ છેડેના થાંભલાઓ શાહના વાઘની આકૃતિ સાથના રેશમી ઝરીના વાવટાઓ ઉડતા હતા, ને એ બેઠ થાંભલાઓ વચ્ચે એક દોરડું બાંધીને તે પર લીમજીએ પોતાના ધોયલા સદરા લેંઘા સુકાવા નાંખ્યાંતા, જે લેંઘાના પાયજામાં પવન ભરાવાથી તે સઠની મીસાલના થઇ જઇ અમારા ખભાં પરનો ઘણો ભાર ઓછો કરતાંતા.

હવે સંગીતનાં સુંદર સરોદો વચ્ચે સરધસ દરબાર તરફ જવા ઉપડ્યું. બાદશાહી સવારીનો સહથી મુખે એક ડબ્બા સુંદર હીરા મોતીમાં સજ થયેલી કંચનીઓ પગમાં રૂપેરી ઝાંઝર ને ગુંગરી પહેરી રમઝુમ રમઝુમ અવાજ કહાડતી ચાલતીંતી, તેની પાછલ સ્કુલમાં અભ્યાસ કરતી નાણુક મધુર અવાજવાલી બસો છોકરીઓનું સરધસ હારમોનીયમ સારંગી દફ ને ચંગ સાથનું “અનબ ખુદરત કે હય કારખાને, ખુદાકી બાત ખુદાહી જાણે”નું ગીત એક સરખા મધુર સ્વરે ગાનું ધીમે ધીમે ચાલતું હતું. એની પાછલ એક હજાર પરદેશી ભધયાઓ સ્કાઉટ માસ્તરના યુનીફોર્મમાં ગાંજની ચીલમ કુક્તા ચાલતાંતા. એ ભધ્યાઓની પલટણ પછવાડે દશ હજાર કાપુલી લશ્કરના સીપાહીઓ તોપના ગોળા છલતા ચાલતાંતા. પાલખીની પાછલ ચાલીસ ઉંટો પર એવણના છેલ્લા પચાસમાં લગન વખતે મલેલો પદ્મો સામન લાધ્યોતો ને તેની પાછલ એનાં સો નાલ્લાં છોકરાંઓ વીંકટોરીયા ને બાબા ગાડીમાં આવતાં હતાં.

રસ્તે રસ્તે હજારો લોકોનાં ટોળાં લેખો સાથના વાવટાઓ સાથ ઉભાં હતાં, ને બચાની સવારી પસાર થતાં “બચા ઝીંદા બાશ, બચા નામવર ધણું જીવો ને હજુ બી વસ્તીવારી વધારતા રહો”ના કાન ફાડી નાંખે તેવા ગાંજવર પોકારો કરતાંતા. બચારે બચાની પછી એની ગાદી પર આવવા તકની રહેણા

એના ઉમરે પુગેલા છોકરાઓ, ને તે લોકના દોસ્તો ને તરફેણવાલાઓ જાવ, જાવ કરતા ને “અચા માયરો ખાલી કરો, હવે ખીજાઓને ગાદીનો ચાન્સ આપો”ના વલતા પોકારો કરતા’તા. એના વડા દીકરાએ છેરછને એની પર એક કાલો ઝતુની નાગળી ફેંક્યો ને એ છેરાયલું જનાવર બચાને કડવા જતું તું તેઠલાં લીમજીએ તરતજ પાલખી ઉતારી પાડી ગજવામાંખી મંડું કહાડી ઇંડુ પાઈ દધને એ ઝતુની જાનવરને શાંત પાડી દીધું ને પગાવી સમજાવીને પાલખીમાંના ગોદરાં નીચે ચારસો ઓઢાડીને સુવરાવી દીધું. પાછલથી તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે બચાને કરડાવવાને ખાતર જ એ નાગના દાંત પરી ગયલા હોવા છતાં એ પોરચાએ એને નવા દાંત ખી મુકાવ્યા’તા. બચો બખરવા લાગ્યો કે “પોરચાઓ હવે દાહરેવારેના થયા તે મને એક બે વરસ બી જખીને રાજ કરવા નહી દેય. એ છેરાયલા દુકતાઓ કોઇ દહાડો કંઈ નવું જીતું કરી બેસશે.”

*

*

*

“ભારતી મધયાં” ડાન્સ.”

હારે મર હસ્તા રમતા સધાવો ગમે ત્યાં બલે,
પણ મુવા તું ઘેરે આવ પછી તારી કર વલે,
સોનાની ખાણમાંથી તુંને મુવેલા ઊદર મલે,
હજારો ફાંફાં મારી મરે તોખી નહિ કંઈ વલે.

લોકોને બચાના દરશન કરવાનું ફાવે કરીને પાલખીનું છાપડં અમે પેહલેથી કહાડી નાંખ્યું તું. બૈરાંઓ બચાને ઝોવરણા લઇ એના પર મુનાં રૂપાનાં ટુકોનો વધાવો કરતાં’તાં, ને કોઇ ખુબસુરત બૈરાં પર ખાસ લટુ થઈ જતાં બચો પાલખી ઉભી રખાવી તેને નજદીક ઓઢાવી તેનાં નાજુક હાથ પર બલેવની લાકરી બાંધતો. લોકોના ઉત્સાહી આવદારના જવાબમાં બચો થોડે થોડે વખતે ઉભોથઇ કમરમાંથી વાંકો વધી છાતી પર હાથ મુકી તે પાછો કપાલ પર લગાડી નખીને તેનો જવાબ આપતો. જેમ કરતાં પાલખીના આંસ કાથી બે ત્રણ વખત ઉઠાઇ જમીન પર પડી જતાં બચી ગીયો. જે પછીથી

એને પાલખીના દાંડા સાથે બાંધી રાખવો પડ્યો. પાલખીનું છાપરું કહાડી નાંખવાનો એક ગેરફાયદો એ હતો કે ઉલટમાં આવી ગયલા વક્ષદાર રક્ષયતના વધારે ઉલટમંદ મેમ્બરો બચા પર અવારનવાર ખુશાલી બતલાવવા ક્વલાં નારીયલ બી ફેંકતાંતા, જેથી ડોકી નીચી કરી નીશાન ચુકાવતાં બચાના લોહીનું પાણી થઈ જતું. માથાં પર પહેરેલી તપેલી આ વખતે એને બચા-વની ઢાલ થઈ પડી. એકાદ નાલીયેર જો એની ટાલકી પર આપાદ પડતું તો લોકો હરખમાં આવી જમને “ગોલ, ગોલ (Goal)ના પોકાર કરતું. એ મોહકાણુને લીધે બચાએ બાકીના રસ્તાઓ પર સવાર દોડાવી દાંડી પીટાવી કે આલી જનાખને વધાવી લેતાં ટ્રાઇએ બી અખિરોટ કરતાં કંઈથી મોટું નંગ ફેંકવું નહી. નહી તો નાલીયર ફેંકનારા આદમીના ટાલકાં પર તેજ નાલીયર ફેડવામાં આવશે. પાલખીમાં એકકાં થયલાં નારીયેલનાં અમે લોકોએ મહીના વેર કાપરાંપાક બનાવીને ખાધા.

કાપુલની હીંદુ રક્ષયતે પોતાનાં ગોલ મંદીર આગલ સવારી ઉભી રખાવી આરતી ઉતારી એ નામવર તરફ પોતાની અખંડ વક્ષદારી દર્શાવનારું એક માનપત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં આપ્યું, જે માનપત્રનો પાછળથી તરજુમો કરાવતાં કવી કાલોદાસના પ્રસીધ્ધ નાટક “શકુન્તલા”નો બીજો અંક ખોલેખોલ ઉતારેલો ગાલમ પડ્યો.

(૩૦)

ગોલ મંદીર આગલથી હીંદુ મહાજન તરફનું માનપત્ર સ્વીકારી બચાની પાલખી સાચની શાહી સવારી હવે શહેરના સૌથી રોનકદાર મુખ્ય ધોરી રસ્તા “પ્લાઝા લા નાનખટાઇ” પર આવી પહોંચી. અહીં ગીરદી ઘણીજ અસાધારણ હતી ને લોકનાં ધસારાને અટકાવવા પોલીસને થોડે થોડે વખતે લાહી ચાર્જ કરવો પડતોતો. ભેગા થયલા લાખો લોકોના ખુશાલીના પોકારો કાનના બહેર ફાડી નાંખે તેવા હતા. એ ગંજવર પોકારોની મોહકાણુમાં મારા બેહ કાનમાં દાળીને ૩ ખોસેલો હોવા છતાં મારા જમણા કાનનો પડદો મોટા ફટ કરતા અવાજ સાથે ત્યાંને ત્યાં ફાટી ગીયો ને તેની

અસરથી મને લાગુ પડેલાં થોડાં બહેરાંપણાંથી હું હજી બી પીડાઉં છું.

લોકોનો આવો અસાધારણ ઉત્સાહ જોઈ લીમજી બી ઉશકેર્યને પાંચ પાંચ મીનીટે બચાને બતાવીને યુમ પાડતો “પાહેલાસ કાય ! એ ગણપતી બગીતલાસ કાય !”

લીમજી કાચુલની નાઝનીનોમાં કેટલો માનીતો અને પસોદઈ ગયલો હોશે તે એ પરથી માલમ પડશે કે લીમજીનો હસ્તો ચહેરો જોઈને ઐરાંઓ બચાને બી ભુલી જતાં ને પોતાના નાજુક રેશમી રૂમાલો ને યુરખાઓ ઉરાડી ખુશાલીની ચીચયારી પાડતાં “લીમ, લીમ. આપણો લીમ લાડકો આયો, લીમ દીકરા, તારી ખુદી માયનો તું એકપુરો રોશન ચેરાગ જીવતો રહે ! ખુદા તુને અમારે માયે બી કાયમ ને સલામત રાખે ! તું તો સર્વે દીક્રોનો આરામ ને આંખની ઠંડક છે !” ને લીમજી ઘણીજ નાહો અદાથી બાઉ કરી, આ આવકારનો જવાબ આપતો.

એ બધી લેહણુદેવીની વાત છે બા. મારા દમામદાર દેખાવ છતાં ઐરાંઓની બાબદમાં એ કમબખ્ત મને હમેશાં હેંડીકેપ આપીને મારી જાયછ. જ્યારે એની પર આટલાં બધાં ધરાંપરાં ચાલતાંતાં, ને નાજુક શુલ્બદનની ને શુલાબી રોખસારની નાઝનીતો એના પર મરી શીટતીતી, ત્યારે મારી તરફ તો કોઈ ખુદુ કે રંડાયકું જૈડં બી ઝાંખીને જેતુંતું નહી. એના પર ઐરાંઓ ભલે શીદા થતાં હોય, પણ મને બી એક સંધ્યારો છે કે હું મરદોમાં ઘણો માનીતો છેઉ.

કાચુલના ટાઉનહૉલ આગવથી પસાર થતાં ત્યાંનાં ભેગાં મળેલાં ચાર રેજીમેંટના લશકરી બેડોએ પોતાનું મીલીટરી મ્યુઝીક વગાડી બચાને સલામતી આપી. મ્યુઝીકના સરોદો કાન પર પડતાંજ, જેમ તોપખાનાનો ગુનો રીટાયર થયલો થોડો તોપ ફુટવાના અવાજો સમજતાં ટ્યાર ને તેજી થઈ જાયછ તેમ આ ડાન્સનું મ્યુઝીક સમજીને લીમજીનો પીતો ઉશકેરાઈ આયો, કારણ કે કાચુલ આવવા પહેલાં એણે મુંબઈમાં બાલારામ સ્ત્રીટમાં પારસી એરીસ્ટોક્રેટીક ક્લાસના ગુવાન છોકરા છોકરીઓ માટે એક ડાન્સીંગ એકેડમી

ખોલી'તી ને ઘણું ઉંચાં ખાનદાનનાં નખીરા નખીરીઓ એના ઉસ્તાદી હાથ હેઠળ તાલીમ લઇને બહાર પડ્યાંતા. લહેરે લહેરે પાવખી લઈ આવતા લીમજી પર આ ખેડના મીઠા સરોદોની ઘણી કાતીલ ને ઝતુની અસર થઇ. એતું દોહી ગરમ થઇ ગયું ને એના પગ હવે ડાન્સના Steps લેવા લાગ્યા. એ હવે ખાંધ પર મારેલી પાલખી સુધાંજ કેકવોકનો ડાન્સ કરતો ચાલવા લાગ્યો. મારી તો જીંદગી લડાઇના મેદાનોમાં ને કુસ્તીના અખાડામાં પસાર થયલી હોવાથી, અને ડાન્સીંગના કક્કા ખખાયા હું ખેનસીય ને ખીનમાહીતગાર હોવાથી, મેં તો સાદી રાહદારી સ્ટાઇલેજ ચાલવા માંડ્યું. અમારી ખેઉની મારચીંગ સ્ટાઇલેજ જુદી પડી જતાં પગલાંની Uniformity નીકળી ગઇ ને પાલખી તો ભરદરયામાં સુકાન વગર તોફાનમાં સપડાયલી કીસ્તીની મીસાલે ડગમગવા ને ઝોકા ખાવા લાગી. અત્યાર સુધી હસ્તો ચેહરો રાખીને આનંદમાં ખેડેલા ખયાને હવે મજબુત દરીયો લાગવા માંડ્યો. એણે તો ડોકું બહાર કહાડીને ગળું ખેંચીને ઉલટી કરવા માંડી. ઉઝટીથી નસોસ થઇને પાછો અંદર તકીયા પર પડ્યો ને લીમજીને તન્નવાર ભાંકીને પાછો અસલી સ્ટાઇલ પર ચાલવા ફરમાવ્યું. પણ લીમજીને તો ડાન્સીંગ ઝતુન મગજે ચહડેલું હોવાથી, ને લોકોએ એની આ ડાન્સીંગ સ્ટાઇલ પર શીઘ્રગીરી બતાવી ચાલુ "એનકોર" કીધેલું હોવાથી વધારે ઉલટથી એણે વૉલ્ટઝ, ફેક્સટ્રોટ ને ટ્રેન્ગો પર Steps લેવા માંડ્યાં.

ખીચારા ખયાનો અવતાર તો ઝેરીમાં હીંચ ખાતાં અચ્ચાં જેસો હતો. પાલખીના દરેક આંચાણ સાથે એ જમણી ડાખી બાબુએ ઉઠલઇ પડવાં લાગ્યો. એણે હવે અંદર મુકેલું હોર્ન વગારી લીમજીતું ધ્યાન ખેંચવા માંડ્યું.

*

*

*

*

ગંભીર અકસમાત.

ગમખાર હય કોઇ, ચોર કોઇ ગમચુસાર હય,
સીંગલ ચાહે પીવું તેખી ઉધાર મુધાર હય,
મરનેકો હમ હય, રેનેકો એડીટર નામદાર હય,
પપેટી પર રેસ આવી હવે ખેડ પાર હય.

પણ લીમશએ તો તેને ઉન્નતનું એનકોર સમજી વધારેનું ઉત્સાહ ને ઉત્કટથી નાચવા કુદવા માણ્યું. બચાએ બેલ્લા ઉપાય તરીકે ધાસ્તીની સીંગલ તરીકે અંદર જાહેરી “ઇમરજન્સી ચેમ્બર”ની ખેંચી જોઇ, પણ ફેક્ટ. લીમશ એક પગે પોતાનો શોની કપડોલો નવો હીંદુસ્તાની કમાલ ડાન્સ “આરતી મધ્યા” લહેરો કરીને નાચવા જતા અમારાં બધાંનાં કમનસીબે એનો પગ કાઢ અકસ્મતા ઓથમીરે રસ્તામાં નાંખેલી છાત્ર પરથી સરી જતાં એ આખી પાલખી લઇને “લુપીંગ ધી લુપ” કરીને છ વાર દુર જઈને તરતનાં ખોદેલા ઉંડા ખાડામાં જઈ પડ્યો.

બચાએ ધાસ્તીની એક ચીસ પાડી કે “વાલીટે મરદુમ, અહિંસ્તનશીન. પપા હીયર, હુંબી તમારી ગાદમાં બેહસ્તમાં આઉંછ”

મેંબી પાલખીનો ખીજે છેડો મજબુત પકડેલો હોવાથી, હુંબી હવામાં બે ગોલાંટ ખાઇને એની પાછલ ઘસડાયો. લીમશનું જોસો બંગાલી રતલનું ભારી ચરબદાર આંગ ખાડામાં પડતા ખાડો ભર્યો ગયો ને એની પર પાલખી મુઘાં ગયો પડ્યો ને એ બેઉની ઉપર મુઘમુઘ શુભ થયેલો જઈને હું પડ્યો.

પાલખીનું ઉપરનું ખોખું છુટું થઈને ગયાનાં ગળાંમાં કિતરી પડ્યું. તરતજ લાં દોડાદોડી થઈ રહી. ધાસ્તીનું ખુબગલ કુદાંચું ને S. O. S. સાથના અરજન્ટ તારો ને ટેલીફોનો છુટ્યા ને એમખુલસો આવી પુગી ને. ગયાને ખાડામાંથી દોરડાં નાંખીને ખેંચી દેડાયો. બચો એમખુલસો સાથે આવેલી ત્રણ નર્સમાંની સૌથી સોજી જોવી પોટી જોઈને તેની ખાંધ પર માથું નાંખીને બેસુધ થઈ ગીયો ને પા દલાઈ વેર આંપતા ઉપાયો છતાં અમથો બેસુધ પડીજ રહ્યો.

લીમશ બીજી સ્પેર નસનાં ખમાં પર માંથું નાખીને બેસુધ થવા ગીયો પણ નર્સ તેની ચાલાટી સમજી ગયલી હોવાથી તે હટી ગઈ ને લીમશ ખીચારો પથરની લાદી પર પડકઈ પડ્યો ને સચમુચ બેસુધ થઈ ગીયો, જે રક્તજ જોઈને બેસુધીમાં પડેલો બચોબી હસવા લાગ્યો.

લીમજીની બોખાર લેવા હવે એના મોંહડાંમાં થરમોમીટર મુકી, પણ એ બેસુધીમાં હોવાથી એ વખત બે થરમોમીટરો અંદરના પારા સુધાં ચાવીને ખાઠ ગીથો તેથી છેલ્લાં એની બગલમાં બેરોમીટર મુકીને બોખાર લેવી પડી. એના ગળાંમાં ત્રણ ચાર પેગ જોડેલો બ્રાંડી નાંખ્યો, સ્મેલિંગ સોલ્ટબી સુધાડ્યું, પણ એ તુસખાઓ તદ્દન કારગત લાગા નહીં ને એ તો ગુમ થઈ ગીથો હોય તેમ પડીજ રહેયો. છેલ્લે મેં પગમાં દહોઢ મહીનાનું ચાલુ પહેરેલું મેલું મોજીનું સુધાડ્યું ત્યારેજ એ તરત સુધીમાં ચાવીને ઉઠીને બેઠો. બેસુધ આદમી તો શું પણ રવાનને મારાં મેલાં મોજી સુધાડતાં તેથી લાદી પરથી ઉઠીને ઉભું થાય એવી એની બરકત છે. લીમજીએ સુધીમાં આવતાંની સાથે એક મોટી ઉલટી કીધી ને ઉલટીની સાથે પેટમાંથી તપકીરની દાખડી ને એક કુચીનો જીમખો નીકળી પડ્યો. જે ચાવીનો જીમખો હું આઠ દહારા થયાં બધે શોધ્યા કરતોંતો.

આ અકસમાત ને ગમરાટનો લાલ લછને કોઈ ચરીતરાએ આગની ખખર આપનારા કેસના કાંચ ભાંજી નાખીને બુંબાઓ ખી બોલાવ્યા. બુંબા આવ્યા પછી આગ જેવું નહીં માલમ પડ્યાથી નાસીપાસ થયલા બુંબાવાલાઓએ ફેરો સફલ કરવા લોકોનાં ટોળાં પર સુઢમાંથી પાણીનો મારો ચલાવી પોતાનો ગુસ્સો ને જીરુસો ખાલી કીધો. લીમજી તો નફતઈ ચલાવી કપડાં કઢાડવા જતોંતો કે આ બાધનો સાવરઆથં મલેછ તેનો લાલ લછ લેઉં. પણ મેં એને પગલીકમાં એવી નાદાની કરતાં અટકાવ્યો.

હવે પુર સુધીમાં આવતાં બંધો પોતાને થયલા એ અકસમાતની વાત ચાદ કરીને લીમજી પર ઘણોજ ખદા થઈ ગીથો ને બુમ પાડી કે “ગીરફતાર કરો એ ગુનેહગારને, ને એના હાથ પગમાં બેડી નાંખીને એને સેંટ હેલીનાના ટાપુમાં, નેપોલીયન બોનાપાર્ટને કેદ કીધેયો છે તેની પાસેની બોલીમાં એનેથી ગોથો ને એને “સી” કલાસના કેદી તરીકે ગણુજો. તે ઉપરાંત એને જાહેર રસ્તા પર પાલખી રસતાની બોટી બાજુએ બેઠકારીથી હાંકવા માટે રૂપ્યા પાંચસોનો દંડખી કરવામાં આવે છે. જે દંડની ગકમ વચુક થાય તો તે પાલખીની કીંમત તરીકે સરકારી તીજેરીમાં જમે કરવી.”

શાહનો હુકમ સમજી સીપાઇઓએ લીમજીને તરત કેદ કીધો ને કેટલાક હેતના કટકા દરબારીઓએ એને ત્યાંને ત્યાંજ કુંદીપાક જમાડવોખી શરૂ કીધો. પણ એ તો નફ્ટ જેવો હસવા પડ્યો કે “આજે ઘણે દેહાડે સોજી ચંપી ચાયછ તે ઘણું કરાર જેવું લાગેછ.” એ તો તદ્દન નફ્ટ હતો, પણ મને તો મારા જીંદગીભરનાં સાથીને એમ જંજીરોમાં ગીરફતાર જોઈને ઘણું લાગી આવ્યું, મેં જયાના પગ પર માથું ઝુકાવ્યું ને આંખમાંથી વહેતાં આંસુઓના ચરસાદ સાથે ગગલતા અવાજે લીમજી તરફથી એની તકસીર માટે માફી ચાહી કે, “નામવર શાહ, એની ઝેટડી એક ખતા તું મોટાં દીલથી માફ કર. તું દયાનો દરયાવ ને દીક્સોજીનો ભંડાર છે, તો રહુંમ દીલથી એના ગુનાહની એને માફી બક્ષ, એણે મુંબઈ ઇલાકાની ઘણી ખરી જોક્ષોનો અતુભવ મેલવ્યોછ ને એ બધી જગાઓમાંથી પોતાના વજનમાં વધારો કરીનેજ બહાર નીકળ્યો’તો, પણ એને સેંટ હેલીનાની હવા એના દમના મરજને લીધે માફક આવશે નહીં. તું જો એ સગ્ગ અમલમાં મુકશે તો મુંબઈના પારસીઓની દીલસોજી તું ખોધ બેસશે. જે બન્યું તે ખુશ બન્યુંછ, પણ તકદીરમાં લખેલું ને મુકરર કીધેલું લાખ-તદખીરથી બદલાતું નથી.

“હંજરો રંગ દૈરે આરમાં હરદમ બદલતા હય
નસીબોંકા લીખા લેકીન નહી ઝીનહાર ટલતા હય.”

બચાની પુરાણી ખોપરીમાં આ મારી દલીલો ઝટ છુસી ગઈ ને એણે લીમજીને તરતજ જંજીરોમાંથી રેહાઈ કરવાનો હુકમ આપ્યો, ને એને ગલે લગાડી એના કપાલ પર મોહબતથી ખોસા લીધા. આટલું કરવા છતાં મને તો એની તરફથી જશ પર જુલ્યા મલ્યા કે “તું મને હમેશ નડેછ ને મારું કંઈખી ભલું થતું હોય તે તું જોઈ શકતો નથી.”

અમે ત્રણે જણુને ઝાકટર તરફથી સત્તમપટા લગાડવામાં આવ્યા. હવે શાહી દરબારમાં કેમ પહોંચવું, ને પડી ભાંગેલી સવારીને પાછી કેવી રીતે જમાવવી, તેનો અમે લોક વિચાર કરવા પડ્યા. રાજવંશી પાત્રખીનાં તો હોજરાં આંતરંગ બહાર નીકળી આવેલાં હોવાથી હવે સવારીનો ખાસ શાહી

હાથી “ચેરાગે હિંદ” હાથીખાનામાંથી લાવવા માટે આદમીઓ દોડાવવામાં આવ્યાં, તેટલાં બચ્યા ને અમે દરબારીઓ ટાઉનહોલમાં ઓટલા પર સેતરંજીઓ નખાવી પાનની પટ્ટી ખાવા બેઠા.

એ હાથી ઘણા ગંજવર કદ ને દમામદાર દેખાવતો હોવાથી એને કોઈ મોટા પ્રસંગો ઉપરજ શાહની સવારી માટે બહાર કાઢવામાં આવતો હતો. જીંદગીનો મોટો ભાગ એણે અધપારસી બેસી રહી અમન ચમનમાં કહાડ્યોતો. એને રોજ લુસર્ન ઘાસ, ઉંચા સરખતો ને ભાવનગરી પેંડા પર રાખવામાં આવતો. એ “ચેરાગે હિંદ” ને એની માય જન્મ આપતાં સુવાવડમાં ગુજરી ગયલી હોવાથી એના બાપે એને ગ્લેક્સો પીવરાવી મોટા કીમીતો ને એને ઘરમાં બધા “ગ્લેક્સો બેખી” ના લાડકાં નામથી બોલાવતાં. એના ગંજવર કદ, છતાં એ હાથી સ્વભાવનો ઘણોજ નરમ હતો, ને ઇસ-કોલમાં એ હંમેશાં good conduct ની સૌથી ગરતી માફ મેળવતો હતો. પણ બચાએ પોતાના જીખીલીના સરઘસમાં એને બોયકોટ કરી પાઝખી વાપરેલી હોવાથી એ જનાવરના દીલમાં બચાની એવી બેપરવાઈથી ઘણો જખુન દાગ બેસી ગીયોતો. તેથી જવારે હવે એની બારીક મોકા પર જરૂર પડી, ત્યારે એ અકડી ગીયો ને પોતાના માવતની ઘણી સમજાવટ ને મીનતગરી છતાં એણે પોતાની પીઠ પર સુનેરી અંબારી લાઢવા દીધી નહીં ને એને પકડવા આવનાર આદમીઓને સુંઢના ફટકા મારી લાચાર બનાવી દીધાં.

હાથીની અડી બેસવાની હુજતની વાત સમજી લીમજી તરત ત્યાં દોડ્યો ને ગ્લેક્સો બેખીને બાબુ લઈ જઈ સમજાવ્યો કે તું માફ કહેતું કરશે તો હું તુંને અમારા મુંબઈમાં વીકટોરીયા ગારડનમાં એક ઘણીજ જીવાન ને ખુબસુરત હાથણ છે, તેની સાથે પરણાવી આપશ આ પટાવટની ઘણી સારી અસર થઈ ને ચેરાગે હિંદ પીઠ પર અંબારી લાઢવા દીધી. ને પછી લીમજી એની સુંઢ પકડીને ચણાનીને લઈ આવ્યો.

લીમજીને મારફીટમાંથી એ ચાર અગતની ચીજો લાવવાની હતી તે યાદ રાખવા એણે બેંચાનપણે રૂમાલ પર ગાંઠ મારવાને બદલે હાથીની સુંઢ પર

ચશ્માઓ પહેડવાથી ડરતા ના.

જરાક પણ તમારી આંખો ખેંચાય, ચા આંખું દેખાય
કે તુર્તજ અમારી મુક્ત સલાહ લેજો.

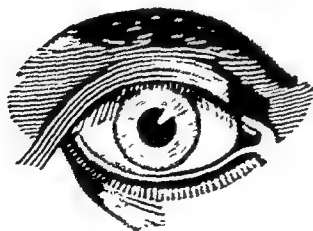
હિંદી રાજ માદારાજઓ તથા પ્રસિધ્ધ ચાદુરોની
પેરાનેજ હોયલ.

એસ. બેનસનની કું.

ઉંચા પ્રકારના ચશ્મા બનાવનારાઓ.

બાઈબલ સોસાયટી અને

સેસાનીયાની રેશમી કાપડની દુકાનની સાંમે,
હોર્નબી રોડ, કોટ, મુંબઈ.

હુમારા ઉંચા પ્રકારના ચશ્મા વાપરી તમારી આંખો બચાવો.

ત્રણ ગાંઠ મારી દીધા. બચા નામવર આગલ આવી પુગતાં લીમશુએ હાથીને હુકમ કીધો. “તુમારા ચચાકુ સલામ કરો, ખેટા.” ને હાથીએ હુકમને આધીન થઈ આગલા બે પગ પર ગુંટણમંડીયે પડી શાહને કુરનસ કીધી. બચાએ હવે જમીન પર બેઠેલા હાથીની સુંઢ પરથી ચઢીને અંગારીમાં બેઠક લીધી ને રસાલો કુચના ઓરડરમાં ગોઠવઈ જવા પછી આખી સવારી દરબારગઢ તરફ જવા ઉપડી. શાહી સવારી હવે રાજ મહેલ પર આવી લાગી.

હવે બચો હાથી પરથી ઉતરી દરબાર હોલમાં દાખલ થયો; ને મોટી ઇઝત ને ભારે દબદબા સાથે સરે ગવહરથી મહેલુ-હીરાજડીત તાજ પહેરી તખત પર બેઠો. શરૂઆતમાં કાચુતની છોકરીઓની સ્ફુલની બાલકીઓએ, એ પ્રસંગ માટે કરી રખીનદ્રનાથ ટાગોરે ખાસ બેઠેલી ગરખી ઓરગન પર મારા ને લીમશુના તંબુરાના એકમપનીમેંટ સાથે ગાઇ સમજાવી.

(૩૧)

ગરખી ગવઇ રહ્યા પછી વડા વજીર ગ્યાસુદીને પાંચ વરસના રાજ અમલનો, ને તેમાં ચયત્તા સુધારા વધારા સાથનો રીપોર્ટ જેને એણે “બચા સાકુની બાકી સાકી” યાને ગુઝરતે પાંચ સાલના ઇન્ટેખાબનું નામ આપ્યું”તું તે વાંચી સંભળાવ્યો. રીપોર્ટનું ભાષણ હઠથી બ્યાદા લાંબુ થવાથી, ઓડી-ચંસની ધીરજ ખુટી ગઇ. તે બચેથી ખુબ પડવા લાગી કે “ગ્યાસુદીન બેસી જાવ! ગ્યાસુદીન બેસી જાવ! આય કંઈ કાવસજી જહાંગીર હોલ નથી; માથું ભેજું ના ખાવ!” પછવાડે બેઠેલાઓએ ઘણી વખત દગલો બી બેચો પણ ઉલટમાં આવેલા ગ્યાસુદીને ટાહેલું ચાલુજ રાખ્યું, એટલે બચાની ઇસારતથી એની પછવાડે ઉભેલા પહેરેગીરે ગ્યાસુદીનના માથામાં બાંધ્યો. ફટકો મારી બેશુધ્ધ કરી એને ડપટ પાડ્યો. હું ઇચ્છું કે સુબંધના પારસી પ્લેગ્રેમો પેરખી એવી રીતનું ભેગું દુખણ કરનારાઓપર બી આય રામબાણ ઉપાય અજમાવવામાં આવે.

અચ્ચાએ હવે પોતાના વફાદાર નોકર અને ખીદમતગારોને તેઓના દરજ્જા મુજબ બક્ષીસથી નવાબ્યા. મારે ફાલે એ નામવર તરફથી એક ઉચો અરખી ઘોડો ને લીમજીને ફાલે એક બદશાખાદી લેંસ આવી, જે અસીલ લેંસે પાંચ મીનીટમાંજ એ વખત લીમજીને સીંગર મારીને ખુરસી પરથી ઉઠાવી નાંખ્યો, મેં ને લીમજીએ વક્તો નજરાણાં તરીકે મુખધથી અરખીની મુખ-વાલાને ત્યાંથી મંગાવેલાં ઉંચા મલબારી મુખડનાં પાટીયામાંથી ઘડાવેલું ને હીરા મોતી ને પોખરાજથી મઢી લીધેલું એક સુંદર full size નું કોરીન લેટ આપ્યું.

મીજલસીએને હવે પાન ગુલાબ વહેંચવામાં આવ્યાં, જેની સાથે કીટલી કીટલીએ ચાલીસ રૂપ્યે તોલાતું ઉંચું ઇસતમખોલી અતર વહેંચવામાં આવ્યું. લીમજીએ એ મોંઘા અતરનો લાલ લેવા પાધરીના ગાભામાં એક મોટું સ્પંજ મુકી રાખ્યું ને અતર વહેંચનારા આવતા ત્યારે કપરાં પર લગારવાને બદલે તેને પાધરીમાં અતરની ધાર નાખવા બહોંસ કરતો. એણે સ્પંજમાં એકઠું થયેલું એ બધું અતર નીચવીને બાટલીમાં ભરી લીધું. ને પોતાની એવી નીચધના બચાવમાં બોલ્યો કે મચ્યા, મને જનમ્મો ત્યારથીજ અતરનો ઘણોજ હદ બહારનો શોખ. હું નાદ્યો ઉતો ને ઝોરીમાં સુતોતો તારે ખી ઝોરી નીચેની તસમાં અતર નખાવી રાખનોતો ને તેની મધુરી લંપટમાં આશાય-સથી ઉંઘધ જતો. હું અતર રમાલ પર છાટું તો છાટું પણ પાઉતી કાતરીપર ખી લગારીને ખાંડ કે આખું ઘેર બહેક બહેકી રહે. ને આજુ-બાજુથી ભાઈતની ખુચીઓ ખી એની સુગંધથી ખેંચાધ આવે.

હવે એ બખતાવર મેહશીલમાં નાચ રંગ ને શરાખનો દોર જરી થયો. શાદી રામશની ને ઝલકાટભરી રોશનીથી તે પાદશાહી મીજલસ છન્નત યાને બહેસતનાં બાજાર સરખી બની રહી. તે મજલીશમાં રૂપાનાં બદનની સાકીઓ

For Concrete Garden Ornaments Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

ગોલાખી રંગના શરાખથી નામદારી બરેલા ખુઝોર્ગ ને દાનેશમંદ દરગારી ને મન્જલસીઓની યાકુત ને મોતી જડેલી જમો તર કરતી હતી. તથા ખુલ્લખુલી રાગની દીલકશ રામસગીરો દીલને ખુશ બનાવનારા મોહનતી ગાયનોના મસતાન પોકારો ઉઠાવતી હતી.

*

*

*

*

કચેરીમા કચરો.

એ નસીબે અય દીલ તું અખસ રોતા હય કયું,
કબી છત્તર પક્કંગ પર કબી કુટપાથ પર સોતા હય કયું,
ખ્યાએ ગદ્દલતસે તું એદાર નહિ હોતા હય કયું,
નાટકમાં દુરખીનથી બેરાંઓને જોતા હય કયું.

પહેલવાનો, લશકરીઓ અને અમલદારો લાલાશુખ શરાખથી તર થયલી જમો નોશ કરી મગજને કેદથી મસ્ત કરવા લાગ્યા. તે શરાખ નામનાર શાકીઓના ગોલાખ મીસાલના હસ્તા એદરાથી તથા તેમની લટકમટક ચાલથી મન્જલસીઓના દીલ એટલા તો જોંક ને જોશમાં આવી ગયાં કે શરાખની જમો તેમના હસ્તમાં ઠરી શકવી મુશ્કેલી થઈ પડી. પણ એ કરતાં વધારે કલેજ ઉઠાવનારી ને હાથ ધપકાવનારી નાઝનીનો તો ત્યાં નાચ રંગનો હુન્નર બતાવી રહેલી દીલખુશ પરીપયકર એદરાની રામશગરો હતી, જેમના ખુલખુલથી ઝીયાદા ખુલંદી ધરાવનારા રાગના શરોદો, તેમના લાજાના ચમન સરખા એદરા સાથે મલીને શરાખથી મસ્ત થયલાં દીલ તથા કેદથી અકચુર થયલાં મગજમાં મોહનત તથા લાગણીના જોસ્સાઓ ઉશ્કેરતા હતા.

શરાખનો દોર મીન્જલસમાં પુર છુટથી ઉડવા લાગ્યો. લીમચને વરસના ત્રણસો પાંસડ દાહડા ફક્ત ગામડી મોવરાં પરજ શુકરાના કરવા પડતા હોવાથી આજે જોદાખખસ મલતા આંડી, વીસડી ને ચંપીનનો એણે બેઅંદાઝ લાભ લીધો, ને ઘણોજ જલદીથી હોસદરામોશ ને ચીકાર થઈ ગીયો. મન્જલીસનો તરીકો ને મેહરીલીની અદમ્ય તેમજ ખુઝોર્ગો તરફની મુરવત ખુલી જઈ એ

મસ્તી પર ચઢ્યો ને બધાં સાથે ધણી બેઠાં લેવા લાગ્યો. બચ્ચાની આ શાહી દરબારમાં ખાસ ઇજાજતથી પધારેલા અરબસ્તાનના સુલતાનના માનવંત એલચી ગાઝી હાફી-અલ-રશીદની કોલાહ પર એણે ધણું ઝડપથી એક મપારો ઝરી તેની ઝરીન કોલાહ ફાડી નાંખી ને પોકાર માર્યો કે તું તે ઝાલીમ કોમની અવલાદનો છે જેણે મારા મશહૂર ને પવીત્ર યાદના કદીમ નયાગાન યઝદે-ઝદને નેહાવંદની લડાઇમાં શીકસ્ત આપી તખ્તો તાઝથી મોહતાઝ કરી નાંખી તેને ધાતકી બેરહમ મોતથી કાર કીધો, ને જહોજ-લાલી પામેલા મારા ખુલંદ ધરાની ટોલાની ને નેઓના પાક મઝહબની ખુવારી કીધી! નેહાવંદના જગની તે હીણપસ્તી ભરેલી હારતું વેર તે કદીમ ધરાની ટોલાનો એક નખીરો આજે તે આરબોની એક અવલાદ પર લઇ ને શીકસ્તની બેઇઝતી દુર કરશે!

મેં લીમછને સમજાવ્યો કે “યઝદેગર્દ શહેરચારના ફના થવાના ગમખાર બનાવને આરસો ઉપર વરસો થયા ને હમણાં રહી રહીને તેતું વેર શાંતું લેવા માંગેછ. એ બેખલત ભરેલી ગધચુઝરીની ગમખાર યાદ પર હવે તું હમેશનો ડ્રોપસીન નાંખ.

લીમછએ કપુલ કીધું કે આરસો વરસનો એ પુરાણો કીસ્સો હતો પણ નેહાવંદના જગની વીગતો એણે ગાઢ કાલેજ મનસુખના “ગંજે શાયરાન”માં વાંચીંતી ને તેથી એનો પીતો ઉશકેર્ય આપ્યોછ.

ખીચારો હાફી-અલ-રશીદ નો પોતા પર આવી પડેલી આ નહીં ધારેલી તવઇથી દબાજ ગીયો. એણે સેતાન કાપો કરવા લીમછને સમજાવ્યું કે એ ધણો પુરાણો કીસ્સો ને જુની કેરીયત છે. તે કમનસીબ બનાવ સાથે કે યઝદેઝદના દલગીરીમયોં મોત સાથે મને કંઇ બી સનાન સુનક નથી. હું

For Concrete Decorative Compound Walls Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

એ અકસ્માત માટે ખીલકુલ બેગુનાહ છેડું, તો શા માટે આપણે બેઉએ એ પારસી પંચાત માથે વોહરી લઇ આ ખુશીની ને શાદમાનીની મીજલસમાં વેરઝેરનો કતરો આમેજ કરવો જોઇયે, માટે ઓ ગુમરાહ ને ઉઠાછલા જવાન મારી સાથ સેકીન કરી દોસ્તી કરી નાંખ.

પણ છેરાયલો લીમજી સમજે શાનો ?

“શું ? દોસ્તી ને મોહન ને તેથી એક દુશમનનાં બચ્ચાં સાથે ? કદી નહીં ! ઓ મારા યઝદેઝદ પાદશાહના ખુની ! હું તુંને તારા લોહીની નદીમાં મગીની માફક તરતો જોવશ ! તારું ડોકું ઉડાવી તેનાથી Polo રમશ, ત્યારેજ મારી કીનાની આગ ખુજશે ! યઝદેઝદ આરમોને હાથ હારતે નહીં તો અમે પારસીઓ હીંદુસ્તાનમાં હારમાર ચલાને બદલે હજુ બી ધરાની બગીચાઓમાં ગુલામનાં ઝાડ નીચે બેસી દારમ ને અંગુર ખાતા જઇ ખુશખુશોના શીરીન ગાણું સમજતા હોતે. અમારા કમરમાંથી વધી ગયલા જુવાન એસકી પોરયાઓના હાથમાં હમણાં ટેનીસ ને ક્રીકેટના બેટોની જગાએ ગુરજ ને સમશીરો હોતે, ને અમારી બાખડ બાલવાલી ગાલ ક્લર કરતી છતરટચાક પોરીઓ પીકેટીંગ ને પરભાતફેરીમાં રખડવાને બદલે ગોર્દાફરીદની માફક દુશમનો સામે કીલ્લાનો બચાવ કરતી હોતે. ઓ કમતાલેના આરમ જવાન, એ આરા શાહતું ખુન ને તેની હારની બેઠઝતીતું વેર લઇ દુન્યાના લોકને બતાવવા માંગુજ કે એક પારસી બચ્ચો હજાર વરસ પછી બી પોતાને લાગેલી હીણપસ્તીતું વેર લેવા ચુકતો નથી..”

આ બંધી તાણાજાણીથી આટલો વખત ચુપ બેઠેલો હાઇનરશીદ હવે છેડાયો ને એણે સમશીર મ્યાનમાંથી બેંચી કહાડી ને પોકાર કીધો. “ઓ નાદાન બેઅદમ છોકરા ! તારું મોત તને આજે આ ખુશીની મીજલસમાં બેંચી લાવ્યુંજ. તને આરસો વરસ પર માર્યા ગયલા એ તારા યઝદેઝદ શાહતું એટલું બધું લાગેજ ને તને આરમો પર કીનાની કમરજ કસવીજ તો હવે સમશીર હાથમાં લઇ મેદાને પડ ને જો કે આ ફરતું આસમાન કોણને ચારી આપેજ ને ફતેહમંદીતું તાજ પહેરાવેજ !”

જુખીલીની ખુશાલીની મીઠવલસમાં આ મીસાઝ મીનાકેસીનો ખતરો પડતો જોઈ હું એ બંને હરીફા વચ્ચે ધસી ગયો. “શાંતી, શાંતી, ઓ નાદાન છોકરાઓ ! જુખીલીની સરકારની ભરેલી દરબારને શું તમે કુસતીનો અપાડો બનાવી તેની ઇજ્જત ઉતારી પાડવા માંગો છો ? દુન્યાની તમામ કોમો જ્યારે જુના ઝંઘડાઓ ને પુરાણા વેરો ભુલી જઈ એકમેક સાથે દોસ્તીનો હાથ લંબાવી રહીછ ત્યારે પારસી ને આરબ કોમના તમે એક સપુતો તમારી એ ઉછાછલી ચાલથી એ સુલેહને ચાલનારી કોમોમાં નવેસરથી લડાઈ ને અદાવત પાછી ચાલુ કરવા માંગો છો ? યાદ રાખજો કે જો એમ થયું તો એનાં છાંટા યુરોપ ને અમેરીકાનેથી ઉડશે ને દુન્યામાં નવેસરથી ખુનખાર જંગ ને રરતાખેઝ જારી થશે કારણ કે એક વખત પારસીઓનું અસલી લડાયક લોહી ઉરકેરાયું તો એ કોમનો એકએક નવજવાન વેપાર ધંધો નોફરી બધું છોડીને મયદાને જંગમાં ઝીપકાવશે. ને છોકરીઓ બધી એમબ્યુલેન્સમાં ને હોસ્પિટલ નર્સ તરીકે બહાર પડશે. મહાત્મા ગાંધીજીએ સુલેહનો સબ્બ આપી હમણાંજ બે મોટી કોમો વચ્ચે દોસ્તી કરાવીછ તો તમોખી વેરઝેર ભુલી જઈ ઇન્તેકામ ને કીનાની આગ પર સુલેહનું પાણી છાંટો, નહી તો જ્યાં સુધી તમે દોસ્તી કરશો નહી ત્યાં સુધી હું અપવાસ પાલીને એ સમાધાની ખાતર મારો જાનથી આપી દેવશ.” મારી કાફલુદીની ધારેલી અસર થઈ ને લીમજી ને હાફનરશીદ તકવારો ખુણામાં ફેંકી દઈ અકેકને બંગલગીરી કરી સાથે મગાલના હોટલમાં આ પીવા ગીયા.

(૩૨)

મીઠવલસ જ્યારે નાચ ગાયણ અને રંગરાગના પુર બહાર ને નેશમાં હતી ત્યારે અયવાને ખાસની બહાર ચોકી કરતો ચોખદાર દરબારમાં દાખલ

મલખારીજ સુખડની દુકાન.

કાવસજી જામાસજી અરજાણી

ઘોલીતળાવ, નવા આતશબેહેરામની પાસે.

થઈ લાલ વાવટો હીલ્લી બધાને મુગા રેહવાતી અરજ કરી કુરનસ બગ્ગની બોલ્યો, “અય ખુદાવદે રૂએ ઝમીન, આપણી દરગાહના દરવાજા પર એક ખુબસુરત એલચી આવી ઉભોછ ને દરબારમાં હાજર થવા ને તારી કદમ-ખોસી કરવાની ઉમેદમાં તારી ઇઝાઝતની રાહ જોતો ઉભોછ. જો રૂઝ હોય તો એને આલા હજુરની ખીદમતમાં પેશ કરું.”

બચો બોલી ઉઠ્યો “એલચી શું ને વાત શું ! મેં કોઈ એલચીને બોલાવ્યોજ નથી; છતાં જો એ એલચી સાથે કોઈ ખુરખાવાલું મધમધતું લવંગ હોશે તો જરા સોવધ જશે.”

લીમળાએ વચે ટાપસી પુરી. “એ એલચી બેલચી કોઈ નહિ હોશે. એ તો આ મેહરીલની રહનકમાં વધારો કરવા ને નાયગાણાંની રંગતમાં ઝમક લાવવા મેં તબલચી બોલાવ્યોછ તે હોશે. ચોખ્ખાર એના હાથમાં કંઈ તબલા બબલા છે કે ?”

ચોખ્ખારે ઝુટીને જવાબ આપ્યો “નહી સાહેબ, તબલચીબી નથી, ને બખરચીબી નથી. આય તો આપ નામવરના દુશમને જાન કાદીરબેગ તરફથી શાહી રૂકકો લઇને ખાસ એલચી આવ્યોછ.”

બચાએ ફરમાશ કીધી કે બા માનોઈઝઝત સીતાબીચી એને મોરું દહી ખવરાવી જમણો પગ પહેડો મુકાવી દરબારમાં દાખલ કરો. અહીં વડા વઝીર હમામુદીને ઉઠીને મુજરો કરીને કહ્યું “સાહેબ આવા ધરાધરી ને પકડાપકડીના વખતમાં કોઈબી બેગાના શખસને એમ દરબારમાં ધુસી આવવા દેવો લાઝીમ નથી. કાંય નહી એલચીના છુપા રૂસમાં એ કોઈ તમારા માંગનારા તરફથી વખત પર ટાંચ મારવા આવેલો બેલીફબી હોય. કાંય નહી એ C. I. D. નો ઇન્સપેક્ટર હોય. હમણાં તમે મહેલમાં બકેટ શોષ બોલીને રેસની બેટીંગ લેવોછ તે પોલીસ કમીશનરે એને સુધારા લેવા મોકલ્યો હોય.

બચાએ એ ધાસ્તીને હસી કહાડી કે મેં તો બે મહીના થયા નાદારીમાં નામ નોંધાવ્યુંછ તે મને માંગનારાઓથી બીહવાનું શું છે. ને બકેટ શોષમાં તો મોટાઓનો બી ભાગ છે એટલે ધાસ્તી જેવું કંઈ નથી.

પ્રીન્સેસ બેકરી

એન્ડ

કુલરી હાઉસ

ખાણુલાલ મેનશન,

ચોપાટી સી ફેઈસ

હાઈકલાસ રીફ્રેશમેન્ટ રૂમ.

હમારી બેકરીમાં બનાવેલી
પેસ્ટ્રી, પેટીસ,
બીસકીટસ, તેમજ તાજાં
દુધમાંથી બનાવેલી
અનેક જાતની કુલરીઓ
તેમજ ચાહ, કૉફી,
કોલ્ડ ડ્રીંકસ વિગેરે
મનપસંદ હંમેશાં
મલશે.

જોરડેર મલવેથી ઘેર બેઠાં
પહોંચાડીએ છીએ.

હેડ ઓફીસ :—

ધી પારસી ટેરી ક્લમ

તાજું દુધ, દહી, માખણ,
ખાંડ, મલગારી સુખડ,
ચાહ, તેમજ ફ્રેન્સી મીઠાઈ
વિગેરે ચોખ્ખો માલ કીશાયત
બાવે મલે છે.

એનજીનીયર બીલ્ડીંગ,

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

ટેલીફોન : ૨૩૬૩૪.

શાહના હુકમથી હવે એલચીને અંદર ખોલાવવામાં આવ્યો. એલચીની કદાવર બામુ, એના ઝલકતા દીદાર તથા એની માહતાથી પેશાની એને કોઈ ઉંચ પુન્યાદતો નખીરો હોવાની ગવાહી આપતા'તા. તોપખાનાની રેશમેટના ઓપીસરનો બલુ પાળનો એણે યુનીફોર્મ પહેર્યો'તો, ને લડાઈના તમામ જીવલેણ કથીયારોથી એ સજ થયો હતો તે એટલે સુધી કે કમરના પટામાં પાંડ કાપવાની મોટી છરી ને ખાટલી ખોલવાનું કામઘસકોઈથી લગાવ્યું હતું. એણે માથા પર બધરાંઓની ચાંદીના હાથાવાલી એક રેશમી છત્રી ઓઢી હતી. તે જવાંમરદે આવતાંને ચાર પોતાનું સરોવરના ઝાડ કરતાંખી સીધું બદન નમાવી શહેનશાહના તખ્તના પધયાને પોતાના ગુલશાલા જેવા લાલ લખોથી ખોસા લીધા. તખ્ત તરતનું રંગેકું હોવાથી ને ઉપર “તાન્ને રંગ” છે એવી નોટીસનું પાટયું લગાડતાં લુલ્લી ગયલા હોવાથી એનું મોઢું રંગે ભરઘ ગીયું જે થુંકી નાંખીને એ શીરીન ઝખાનથી બોલ્યો—

“રોશન તેરે દીમાગકા અયસા ચીરાગ હો,
ખુરશીદસેખી બહડકે તું રોશન દીમાગ હો,
કુન્ને તો શીકલ લાલાયે, દીલમેં ન દાગ હો,
બાગે જહાંમે સુરતે ગુલ બાગ બાગ હો.”

“નામવર બચા, ખુશાલી હોન્ને તારી પર હમેશ શીદા. દીલ તારું રેહન્ને હમેશ ગમ ખુસીબત ને કીરકવચથી સાદું.” એ કંઈ વધુ બોલે તે પહેલાં લીમજી ચીત્તા વાઘની મીસાલ જ્ઞાંગ મારીને ખુરસી પરથી કુદ્યો ને ખુમ પાડી “સાહેબ, એ એલચી હોય કે લવંગ હોય, કે કાથો ચુનો હોય, પણ એ લાંખી દુંકી વાત કરે તે પહેલાં એ બેઅદબ પાસ છતરી બંધ કરાવો. આપ નામવરને આપની ખુઝોરગી પામેલી આ માનવંત દરબારનું એ એક ખુલ્લુ અપમાન છે. આપ નામવરની સનમુખ છતરી ઓઢીને ઉભા રહેવાનો હક ફક્ત ત્રીજા વર્ગના ઠાકોરો, નવાખો ને બારડોલી ને દખણના સરદારોનેજ મલેલો છે.

શુસનાખી કરે કોઈ ને દરબારમાં ઓઢે છતરી
મુંગો હું બેસું નહી, ઘોષ નાખુ એની છતરી પતરી”

એલચી તો એક તરાહેત આદમીની આ મીસાલની દખલગીરીથી છેડાઈ પડ્યો. “બેસ બેસ, મોટો છતરી બંધ કરાવનાવલો આયોજ. તું ફજળું તો શું પણ તારો બાપ ને બપાવોખી આવીને સમજાવે તોખી આ મારા ઓધાની ગવાહી પુરતી છત્રી બંધ નહી કરું. મારા એલચીના ઓધાની રૂએ છતરી મારા યુનીફોર્મનો એક ભાગ છે. ૧૯૩૦ ની પેરીસમાં બેગી મલેલી Depressed Class World International Conference ડીપ્રેસ્ડ ક્લાસ વર્લ્ડ ઇન્ટરનેશનલ કોન્ફરન્સ—માં ચીનાઇ પ્રતીતીથી બે-કુ-હાખ-થુની દરબારત પરથી ને ઝેફરલાવીયાના એડવાઇઝર મીં “બસ કરો” ના ટેકાથી સરવાતું મતે કરાવ પાસ કર્યો’તો કે એક એલચી ખીજ રાજકર્તા સામે છત્રી ઓઢી ઉભો રહી શકે” ને પોતાના એ બોલવાના ટેકામાં એણે ગજવામાંથી ચોપડી કઢાડી કલમ છડી, ખડીયો સાતમો વાંચી સમજાવ્યો, પણ લીમજી બચો કંઈ એવી ભપકાથી ખાંડ્યો જય તેમ હતું નહીં. એ ખી કેટો ભાવનગર રાજ તરફથી કંઈ ડજનેક વખત લીગ ઓફ નેશન્સની મોટી મીટીંગમાં જન્મ આવેલો હોવાથી એણે ૧૯૩૨ ની લીગ ઓફ નેશન્સની છત્રીવાની બેઠકના ઠરાવોની ચોપડી કઢાડી કલમ અઢારમી પેટા વીલાગ “ખ” વાંચી બતાવી ખાતરી કરી આપી કે એવા સંજોગોમાં એલચીની ઓઢવાની છત્રી હાથીદાંતના હાથાની ને બાવન સહીયાવાલી હોવી જોઈયે. બ્યારે હાલના કેસમાં છત્રીનો હાથો ખાંચુનો હોવાથી ને સહીયા ફક્ત ઓગણચાલીસ હોવાથી લીમજીએ કાયદો પોતાની તરફેણમાં હોવાથી એલચીની છત્રી પર લાકડીના ફટકા મારી તે બંધ કરવાની એને ફરજ પાડી.

Concrete for Permanence
SIMPLEX CONCRETE WORKS
Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

તકરારમાં થયેલી હારનો ગમ બુઝાવવા એકબીજાએ ગજવામાંથી ચાંદીની કુદાડી એ કોકેનના પડીકાં ફાટી ગીયો ને ઉપરથી ચરથો રતલ અરીણુ બચર ચાવી ગીયો ને એ અડગરી ખાઈને તાઝીમ બજવી. “અય અખતના નામવર બચા, તારી હાજરીથી દુન્યાનો સેતારો હંમેશાં ખુશંદ ખતાવર હોજે. હું પાક દિલના પાદશાહ કાદીર બેગનો એકબી છેડ” ની તરફથી આ નામું તુને હાથોહાથ પુગાડવા વીરાટ લોકલમાં નખુલથી કાપુલ આયોજ. આ રહ્યો તે રકકો.” કરીને એણે લેંધાના નારાં બાધેલી એક રેશમી કાથરી બહાર ખેંચી કુદાડી ને ગાંઠ છોડીને ર કેળનાં પાતરાંમાં લપેટેલો રકકો બહાર કાઢ્યો ને તે સુનાના ચીપીયાએ ૧ શુંહુમંડીએ પડીને શાહના હાથમાં આપ્યો.

રકકા પર કાદર બેગના પંગના અંગોડાતું શાહી સીલ સીમેટે ચીરકાવેલું થી બચાના હુકમથી તે હથોડીએ તોડવામાં આવ્યું ને અંદરથી સાત ૧૧ બરીને ફારસીમાં ટાઇપ કીધેલું કાગળ નીકળી પડ્યું. કાગળ વાંચતાંજ તે મોત જેવો શીકકો પડી ગીયો. એણે કાગલ સીંધું પકડીને વાંચ્યું, પછી ૩ પકડીને પાછું વાંચ્યું, પછી આજ પકડીને વાંચ્યું ને વાંચ્યા પછી એના ૪તા હાથોમાંથી રકકો નીચે સરી પડ્યો ને બચાએ એક હાંડી હાથ મારી ટેથી ખુમ પાડી. “બસ અંધ કરો, આ નાચગાણાંની અયરો અસરત. અંધ કરો, એ ખુશાલીના નગારાનાં અવાજો. તેને બદલે માહેતમ કરી છાતી ટો. મહેલની ઝગમગતી રેશમની યુજવી નાંખી અંધકાર ફેલાવો, ને સાણીપીણીના ચુલા પર ચઢેલાં તપીલાં ઉંધા કરાવીને ગટરમાં ઢોળાવી નાંખો. ખુશાલીનો એક્ટ્રી અવાજ, શાદમાનીની એક્ટ્રી નીરાત અડીં મોગ્લુદ રહેવી ખેંછતી નથી. મારી કંગાલ શુંદગીની સૌથી નહેસ્ત લડી છે. અય વઝીર ક તદખીર, આ હુકમ પર સીતાખીથી અમલ કરો. આ શરાબનાં ચમકતાં મીલોરો સીસાઓ તોડી ફેડી નાંખો. પેલી પુલાવના અદખદની દેગોને ઉંડા ખાણ ખોદીને દાટી દેવ. આજે કોઈએખી અતપાણી હોહ પર મુકવું હરામ છે.” કરીને બચો ડગલો ફાડી નાંખવા ને માથાનાં બાલ પીખવા લાગ્યો. સારી

રખાર આ એકાએક આવી પડેલી આદતથી, આ બદલક ગયલાં વાતાવરણથી ઘણું ગમ્મતે આંખપાણી કરવા લાગી.

લીમજી પોતાના શાહની મુશકેલીમાં દીલસોજી બતાવવાને બદલે બખડવા બેઠો. “એ શું નરમ ધી જેવી વાત લાગ્યોછ. અહીં બધા શાહી ઝીઆદતને ભરોસે બળે દડાડા થયા જોલાબ લઈને અરધા થઈ ગીઆછ ને એ ઠંડે કલેજે તપીલાં ઉધા વારવાની શું ઇડીયટ જેવી વાત કરેછ. એ લુખે રેહવાની ને અપવાસ કરવાની આદત મહાત્માઓને શાભે. ભલા આદમી પહેલાં જરા પેટ ભરીને જમી લેવા દેય તો પછી રડવા બરવાનું વધારે જોર રહે.”

વડા વઝીરે બાદશાહને કોલનવોટર સુધાડી હુશ્યાર કીધો ને પટાવીને પુછ્યું “સરકરાઝ સરદાર, એ કંગાલ કાગળમાં એવી તે શું ખાનાખરાખીનાં નાહેસ્ત સમાચાર છે કે વાંચતાંની સાથેજતમારા બહેસ્તી બાવાના નામની પોક મુકોછ. શું તમને કોઈએ નનામું કાગળ લખીને ગાલ-ગલોચ કીધીછ કે ખોંખથી ઉડાડી દેવાની ધમકી આપીછ.”

લીમજીએ અક્કલ દોડાવી કે કદાચ ચલણી રૂપ્યા તરફતું કાગલ હોશે કે મને તાકીદે આવીને મલી જજો. તમારા રાજ સાંભે ઘણી ગંભીર ફરયાદો મારી પર આવીછ. તેની મારે જાતે તપાસ કરવીછ.”

બચાએ રૂકકો હવે લીમજીના હાથમાં આપ્યો. “લે દીકરા લીમજી, એ નહેસ્ત નામું તુંજ હાઝીરાને દરખાસ્તે વાંચી સંભલાવ કે એ લોકના બી સીના મારી માફક કીનાની આગમાં જલે.”

લીમજીએ એ નામું ધડકતી છાતીએ, લથરતી જીભે ને ધુનતા હાથે વાંચી સંભલાવ્યું. એ હીજુપસ્તી ભરયાં કાગલની કલમો વંચાતીતી સારે શાહી

For Concrete Buildings Consult
SIMPLEX CONCRETE WORKS
Manufacturers & Builders

અયવાનમાં મોતના જેવી ગંભીર સુપડીટી દેલાઇ રહીતી ને એક તીવ્રેરી. પડે તો તેનોખી અવાજ સમગ્ર એટલી હદ સુધી લાં શાંત ને સુપચાપ. હતું. કાગલનો સાર નીચે મુજબ હતો.

“અઝીઝ ખીરાદર ને પ્રીય વડીલ અંધુ બચાઇ, બાઅદ અઝ સલામ લખવાનું કે આ ફરતા દગાબાઝ રંગીન આસમાને હમેશાં કોઇને ખી એક સરખી હાલતમાં રાખ્યો નથી. દુન્યા દોરંગી છે, પછસો ટકા ને દોઢત ફાની. છે. સાથે કોઇ ચીઝ આવનાર નથી. પેસો રાજકવી ખીરાજ કહે તેમ—

“સઘળું અહીં જેમનું તેમ પડ્યું રહેવાનું છે
ન જાણ્યું જનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે.”

તારા તકદીરનો સીતારો પુર ઝલકથી ચમકી હવે હમેશને માટે અસ્ત થવાની અણી પર છે. તું ખીરાદર દાનાવ ને સમજી છે, એટલે તું જાણી શકશે કે જેમ એક મ્યાનમાં બે તલવાર રહે નહી, જેમ એક ગેઆનમાં બે રૂવાન સમાય નહી, જેમ આસમાનમાં બે સુરજ સામટા હોઇ શકે નહી, તેમ કાણુક જેવા શહેરમાં બે શહેનશાહ રાજ કરી શકે નહી, તું દાનાવ બાપનું દાનાવ ફરજંદ છે તો તું સહેજમાં સમજી શકશે કે તું રાજની કીસ્તી કેમ હંકારી શકે? એમાં વાંધાવીસ્તી પડ્યા વગર રહેજ નહી ને તું નહી ચેતે તો તારી હસ્તી ખી ધાસ્તીમાં આવી પડી નીસ્તીમાં ફેરવઇ જાય. માટે તારા બહુ આહનાર તરીકે હું દરખાસ્ત કરું કે તારા શાહી મહેલો ને તાજે તખ્ત મને સંપૂર્ણ કરી દેવાં. હું તારે માટે મગોલોની ધરમની ચાલીમાં રહેવાનો બદોબસ્ત કરી આપશ. મંદિરામાંનાં સામનમાંથી ફક્ત તને બાંધુની ટીપઇ, બાંગેલા આરણવાલી કાચની કચટ ને દુલાલ નાંખવાનો થોડો આપવામાં આવશે. શાહી ખજાનામાંથી તને મહીને ત્રીસ રૂપાનું પેનશન બાંધ આપવામાં આવશે.

મારી તાજખી દલીલો છતાં બી જો મારી અરજ કબુલ નહી થશે તો કામુલ પર ચઢી આવવાની ફરજ પડશે. પછી તો આનકમાન સીવાય તારો છુટકોજ નથી. હું જાણું છ કે તું તારા પેલા બે બાંધવાઓ ને પારસી પહેલવાનો મંચુ-લીમછ પર ઘણો કુંકાં કરેછ ને કુદશ મારેછ પણ એ બીચારા પુદાઓ “ઓકાસાની ગોલી ખાઇ ખાઇને કેટલો વખત બહાદુરી ને હોંમત રકાવી રાખેછ” તે જોવાતું છે. તું જો નાછતી કરી મારી તાબેદારી ને સુરખીગીરી કબુલ નહી રાખશે તો હું તુંને બેધઝત ને ખુવાર કરશ ને તારા બે પારસી પહેલવાનોની દહાડીએ મારાં ખુટ સાફ કરશ.

તા. ૦ ૬૦ દસગીર છેડે કે લાલ મરચાંની લુકી નાંખેલા કરી ચાવલ ખાઇને લખવા બેઠેલો હોવાથી કાગલ ધારવા કરતાં ધણું તીખું તમતમતુ લખાયુંછ.”

નામાના આખેરી ભાગની અપમાનભરી ભાષા ને બેચદબ લખાણથી ગુસ્સા ને કહેરની આગમાં જલતા લીમછની આંખમાંથી આતશની ચીંગારીઓ ચોતરફ ઉડવા માંડી ને નજદીક બેઠેલા બે ત્રણ દરખારીઓની ઝાડુ જેવી દાહડીઓ ચચરાવી મુકી, નામું વંચછ રહ્યા બાદ બચાએ તરાર દઇને કપાલ પર જોશમાં હાથ માર્યો ને છાતી કુટનો બોલવા લાગ્યો “હું ઇચ્છું છ કે આ ચકરડી મીસાલ ગોલ ફરતા નાપાયદાર આસમાન નીચે હું આ તખત પર બેસવાને બદલે નાટકનો તખતા પર નકવી રાગ બન્યો હોતો તો આજે મને તકદીર એમ પેટ ભરીને રડાવતો નહી. અફસોસ, સદ હઝર અફસોસ કે આ બેધઝતી, આ હીણુપત્તી જોવા હું જીવવા પામ્યોછ, હાય ! નસીબ !

“જીવ મારું ચાક થયું છ કઝાના તીર કમાનથી ફરયાદ ઉઠાવવી પડેછ મને હાંધી ચાલના આસમાનથી.”

For R. C. C. Works Consult
SIMPLEX CONCRETE WORKS
Manufacturers & Builders

એને સધ્યારો આપવા મેં ઉડીને અદ્વયથી ઝુકીને કહ્યું. “અય’ અન-
ગ્રુમનના અગ્રમર, લશ્કરના શુરાં સરદાર, અય કયાની પાદશાહોની યાદગારીના
રોશન ચેરાગ, લાઝીમ નથી તું જેવા સરદારાઝ શાહને કે આ મીસાલ તું
ગમ ને અદેસાથી તારાં શાહી દીવને પઝમુરદે કરે. દુન્યામાં રાહત ને રંજ
સરખે હીરસે ઇન્સાનને નીરમાન થયયું છે. જેમ મુઝ પછી દહાડી આવેછ,
જેમ નવરોઝ પછી પતેતી ને લગન પછી અઘરણી આવેછ, તેમ સુખ પછી
દુઃખ ને દુઃખ પછી સુખ આવ્યુંજ આવેછ. શાદમાની કોઝની ખી જવેદાની
રહી નથી. તુંજ દરયાફત કરની કે તારેજ હાથે ખીજઓતો શું કુતરાં
જેવા અવતાર થયો.

હરરોઝ એક વઝઅપે રંગે જેહાં નહી
વો કોનસા ચમન હય જસમે ખીઝાં નહી
રાહત હય એક વખત તો તકલીફ હય કભી
દુન્યા ઇસકા નામ હય યેહ બાગે ઝીના નહી.”

પણ બચાના મનતું સમાધાન મારી શીખામણના કાફયાથી થયું નહી.
એ તો હાય અફસોસ કરવા લાગ્યો “દીકરા મંચા, એ તારી દલીલ ને
સધીયારો ફેકટનો છે. એ બદમાશ કાગળે આ બંધી મોહકાણુ વારીછ.

એ કાગલની કંગાલ કેરીયતે મારો ચ્ચન કરાર, મારી અયશ ને રાહત
લુટી લીધીછ.

ગમગીનીએ હવે મારા દીલમાં ઘેર કીધુંછ,
નાસીપાસીએ માફ કાતરયું બારે લીધુંછ.

નામ ત્યારે તો એક મામુલી કાગળ પણ કેટલું સીતમગાર.

લ્યાનત એ કાગલની સફેદાઇ પર
લ્યાનત એ લખાણની બેહયાઇ પર
લ્યાનત એની કાલી શાફી પર
લ્યાનત લખનારની ગુમરાહી પર

પોણેસો વરસ ઉપરની

મલબારીજ સુખડની દુકાન

જરથોસ્તીઓની ફરજ

સુખડ ખરીદવામાં બેઠરકાર રહો તો ધર્મના નામ
હેઠળ ખરચેલા પૈસા કામનાજ શું ?

—માટે—

એવા ખાત્રીભર્યા ઠેકાણેથી ખરીદો કે તમારા
ખરચેલા પૈસા કારગત લાગે.

કાવસજી જમાસજી
અરબખાણી

ની ઘોખીતળાવ, નવા આતશબહેરામની પાસે,
શ્રી રામ બીલ્ડીંગમાં આવેલી દુકાન જ્યાં
આવવાની તકલીફ લેશો તો—

ખાત્રીપુર્વક મલબારીજ સુખડ
માંચી, પેરીયા, સલી, ગાંઠ, તાછો, લોખાન,
મહાવરધી અગર, નીલગીરીની ચાહ, કસ્તીઓ,
નારાં, નાની મોટી અવસ્તા, વિગેરે વિગેરે મળશે.

લ્યાનત એનાં ડુલપોર્ટ પર
લ્યાનત એની. સેમીકાલન પર.

એ ક્રમબદ્ધ કાદરબેગ છેડાયોછ તે જરૂર કંઈ નવું જુનું કરીને મારો દબ્બો ગુલ કરશે. પછી આવી ગુલઝાર ને દબ્બા ભરી દરબાર હું કહાં ભરશ? આવી ચેહલમેહલ ને જાહોજલાલી હું કહાં ભોગવશ? હવે હું ઘેરઘેર રોટીના એક ટુકડાને વરે રખડતો ચવશ. જે લોકો આજે મને નમીને કુરનસ કરેછ તેજ લોકો કાલે મને ધબ્બા મારી જશે. ઓ, હવે માફ શું થશે!

જનમથી રડુંછ, હંમેશ રડતો રહેવશ
વગર બાપનું બચ્ચું હું રખડતો ચવશ.”

કરીને એ ખીચારો તાજદાર શાહ પોક મુકીને એક બચ્ચાંની માફક રડવા બેઠો. લીમછ તરત એની પાસે દોડી ગીયો ને પાટલુનમાંથી ખમીસ એંચી કહાડીને એના આંખમાંના આંસુ તુછી નાખી એનો પ્યારથી બરડો પસવારી સંધ્યારો આપ્યો “ના રડ બચા, મારા પ્યારા શાહ, ના રડ, તારું ભલું આહનારાં, તારે ખાતર જન વટીકના ભોગની કુરખાની કરનારા અમે તારા વફાદાર સરદારો કેવા છીએ! તારા રાજમાં આટલી અમન ચમન કીધીછ, આટલી ઇઝઝત ને માન ભોગવ્યાંછ તે શું તારા ખુરા વખતમાં તુંને છોડી જવાની બેઈમાની કરશું?”

અચશકે ચાર તો હઝાર હો જાતે હય
દોસ્ત હય વોહ જે ખુરે વક્તહે કામ આતે હય.

તું શું કરવા ખીએછ? મને તું તારો ગમગોસાર, જાતીસાર દોસ્ત સમજ, પણ એમ હીંમત છેડીને ખુઝદેવ ખુઢીયા માફક વાત ના કર.”

ખચો આ દીલાસા ને દીવસોજના સખુનો સમજ ખુરા થઈ ગીયો “મરહુમા, આફરીન, હું તમારા લોકની સાચી હમ દરદીના શુકીયા અહ

કરું. તમારી સાચી મોહ્યતે મને મોટી ધીરજ આપી. બોલો, મારા ગમ ગુસારો, જાનીસારો, મારા રાજ્યના ચમકતા સીતારાઓ ને વફાદાર સરદારો, તમે શું આ ઝલીલ ને આપણી ઇઝત ને મરદાનગીને દાગ લગાડનારી શરત કયુલ કરવા તકવાર છેવ? મારા જનાનખાનાની પાક બેગમેને શું એ મુજને સપુરદ કરું એ ખ્યાલ શું તમે આસાનીથી સહન કરી શકો છો?”

વડો વછર બોલી ઉઠ્યો “બસ - સાહેબ બસ, તમારી પાક ઝ્યાનથી એવા નાકાયક સખુનો કહાડી અમુને શરમીદગીમાં ગરકાવ ના કરો.”

બચો બોલ્યો “ત્યારે શું એ નાપાક શરતોનો ઇનકાર?”

હવે હું ઉભો થયો ને તકવારની મુક પર હાથ નાંખીને પોકાર કીધો.

“હા સાહેબ ઇનકાર, હઝાર વાર ઇનકાર, ધુટકાર, શીટકાર ને ઉપરથી મોટો જોવો અટકાર! તમારી ને રકબતની છોકરીઓ શું રસ્તે પરીછ કે જોખી પહેલો મવાલી તે લોકના હાથની માંગણી કરે તેને આપી દ્યએ? એખી શું કાકડી ચીબડાં છે કે એમ અટ ને પટ વેચી નાંખીયે? આ બહાદુર પારસીઓએ તારી નોકરીમાં આ લશકરી ડ્રેસ પહેરયોછ તે અમથો સખી પડાવવા નથી પહેરયો, પણ તારી ને તારી રકબતના જાનમાલની ને તારી આબરૂની પાસ-ખાની કરવા પહેરયોછ. અમે બે જણુ છઇએ એમ ના સમજતો-અમારી કુમકે આખી પારસી કોમનું બલ ને જોર છે. ફક્ત એકજ સીપડી વગાડતાં હજારો જવાંમદ પારસીઓ બાલારામ સ્ટ્રીટ ને ધોધાના મોહલામાંથી તકવાર ભાલા તોપ ને વેર્કોંગ સ્ટ્રીક લઇને ટોડી આવશે. આવી બેઇઝત શરત કયુલ રાખવા પહેલાં મોત વધારે ખુશનશીય છે.

For Concrete Garden Ornaments Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone - 24640

જેના દીલમાં શરમ કે લાજ નથી તે ઇન્સાન નથી
જેને ઇઝઝત પ્યારી નથી-તેનું હૃદયમાં માન નથી.”

બચો મારી લંબાસ સમજને ખુશાલીથી ટટાર બેઠો “શાઆસ, રકબતની શરીફ વહુ બેટીઓની દામને અસમતની હીઝઝત ને પાસગાની કરવાવાલાં બોંસીયાઓ, શાઆસ. બાદશાહની ઇઝઝતને માટે મરવા તઇયાર થનારાઓ, શાઆસ. દલેર કોમના દલેર ફરઝદો શાઆસ, લીમજી, મને તારાં જોર દલેરી ને કુવત પર પુરતો બરોશો છે. પણ તું ધારેજ કે મારું લશકર હુશમનનાં લશકર સામે મુકાયલો કરી શકે તેવી હાલતમાં છે? એ મારા સીપાઇઓ તો ખાલી ખટારાવાલા કે વીક્ટોરીયાવાલાઓને સુઝી દારી કરી જાણેજ કે ઘણું થાય તો બપકાદાર યુનીફોર્મ પહેરીને મેદાનમાં સવારે બેંડ વગાડી જાણેજ. એ લોકને બરોશો જો હું લડજી જાહેર કરું તો ચોવીસ કલાકમાં મને મારી માંગીને સુલેહ કરવી પડશે.”

મને ક્યુલ ફેરવું પડ્યું “તું” નામવર કહેજી તેમાં રાસ્તીનો ભાગ છે. એ સત્યાનાશના ગયલાઓએ બપે વરસ થયાં ગનખાવાના કુવા પર બેસીને મક્તનો પગાર ખાધોજ પણ હવે હું રાત દીવસ એ લોકની મરીનલાઇન્સનાં મેદાનમાં પરેડ લઇને એ લોકનો દમહુચો કલાકશ ને અફઝાતુન લડવઝયાઓ બનાવી દેવશ.”

(૩૩)

મારા બહાદુર શખ્તોની ઉશ્કેરણીથી બચાને લડાઇને માટે તઇયાર થતો ને જાજી હાથમાંથી છટકતી જોઇ એકવીએ મને ને લીમજીને તાણો માર્યો. “અય પતરાજખોર પારસીઓ, તમે લોક બચા નામવરને લડાઇને માટે કમર કસવા ઉશકેરોજ, પણ ખુશ સંભાળજો આ તો જીંદગીથી દાથ ધોઇ નાંખી, માથે કદન બાંધીને લડાઇમાં ઝીપકાવનારા મરદ બચાઓનું જંગ છે. આ કંઈ તમારા મુંઝાઇમાં હુલ્લડ વખતે મહમડઅલી રોડ પર છડી મારીને ગલીમાં ભરાઇ જવાનું નથી. તમે કોણની સામે લડવા નીજ્યાજ તેની ખબર ખી

છે કે? અરે દોજખના દેવો ખી ધુળે એવો અમારા સરદારનો રૂપાળ છે. ગુસ્સાભરી હમેલદાર સીંહણના પેટમાંથી ખી બચ્યાં ટુટી પડે એવી એના નામની દેહશત છે. બચાના લશ્કરી સીપાહીઓને, કહો કે તમે લોકો લાકડાંના ઘોડા ને પતરાંની તલવારે ઘેરના આંગણામાં રમ્યા કરો.”

બચાએ આ તાણાબણીથી તપી જઈ પગમાંથી સ્ત્રીપર કાઢી એલચીને છુટું મારી ખુમ પાડી “ખામુશ! ઓ બેઅદમ, નહી તો તારી કંગાલ ઝ્યાનમાં ખીલા ઠોકા વશ! જ તારા સરદાર કાદરબેગને જઈ કેહજે, કે તારા જેવા તો મારે ત્યાં સેંકડો શોર્ટહેન્ડ ટાઇપીસ્ટો છે. એ શીફરેટ હોય તો એને ઘેરે રહયો. અને એને મારી સલામ સાથ કહે જે કે—

તું સીયાહ છે, તો હું સુન્ની છેઉં;

તું ખારા સાહેબ છે, તો હું મીસ સુન્ની છેઉં.

તું બારીસ કારલોફ છે, તો હું લૉન શૈની છેઉં;

તું કમાલપાશા છે, તો હું સીનેર સુસોલીની છેઉં

બસ હવે, સવાલો જવાબ બેકાર છે. બવ, કાચુલના રાજતાજના એ મગર દાવાદારને કહી દેવ, અને તારી માંગણીનો મન્કાર છે. જવાબમાં હવે મારી તલવાર છે.

એલચી-હુઝુર કીનાની આગને પંખો નાંખીને વધારે ના લડકાવો, ઝખાં પર ખામોશીતું તાલું લગાવો.

બચો—સુનાવો, સુનાવો, ફેજકો જંગલ હુકમ સુનાવો. મીટાવો. મીટાવો. દુન્યામાંથી દુશમનનું નામ નીશાન મીટાવો.

“મીરાદર મંચા, તુ એ બાબદમાં શું સલાહ આપેછ? તું મારી સુચનામાં શરીફ થાયછ કે નહી?” મેં ઘુટણમાંથી ઝુકોને જીગર પર હાથ ઝુકીને

For Concrete Decorative Compound Walls Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

કહ્યું. “I second the proposition, my lord, as my disposition is for participation of this contestation for our glorification and our honour's satisfaction.”

હવે લીમજી વચ્ચે પુરાયો. “હું બી પ્રેસીડન્ટ બચાની અસલ દરખાસ્તને ટેકો આપું છું પણ હું એમેડમેન્ટ મુકું છું કે એ કાગળ પર હાથ વધારે તકરાર નહીં કરતાં એ રફાની અનબુમનના દફતરે નોંધ રાખવી.

એલચી-શાહની શરતોનો શું આપોછ જવાબ, મુલતાન નામદાર ?

બચો-શરતો છે ના મંજુર હમુને, છે તેનાથી ઇનકાર,

એવી ગલીચ શરતો પર પરજને ખુદાનો માર.

એલચી-સાહેબ, સમાધાની કરી કશ્યાનું મોહું કાળું કરો. તમે આખી ઇનીંગ દાવ લીધોછ. હવે ઇનીંગ ડીક્લેર કરી અમુને દાવમાં મોકલો, નહીં તો તમારાં ડોકાં સ્લીપ પર જીલ્લ જશે. તમારા જનાનખાનાની બેગમો સાથે લગન કરવાને બરોડો એણે લગનનાં તેડાંની ચીકી બી છપાવીછ તે નેકા કરવા કાજ બી તકયાર રાખ્યોછ.

લીમજી બબડ્યો “એ તારો કાદરખાન લગનને વરે તુરબાગમાં જતો જતો અલધબાગના કચરસ્તાનમાં દટાવાનો. એ બીચારાના લગનનાં વરધવરાં એના માસીસા પર ચપટાં તરીકે વપરાવાનાં.”

મેંબી એ વાતને ટેકો આપ્યો. “બચાજી થોભ, શાદીના રંગરાગને બદલે તમારા લોકોને ત્યાં માહેનમનાં રફન ચાલશે. અય નામવર, તારી તરફથી એ રફનો હું જવાબ આપવાની રજા આહું છું. ચોખ્ખદાર, સીતાબ અવ ને એક બસો કેંડલ પાવરની સલગતી તે આગથી ભ્રમકતી એક સગડી લઇ આવ.” તરતજ સીપાઇઓ બહાર દોડી ગયા તે નઝદીકના લક્યારખાનામાંથી એક સગડી જેના પર એક આખો બલદ ભુજાતોતો તે ઉંચકી લાવ્યા. મેં ખુમ પાડી “કાંહ છે, કાંહ છે પેસો નહેસ્ત કમીનો રફકો, જેણે જગાડ્યો આ બધો શીતનો એને બારીને ખાખ કરીને એને નિસ્તો નાખુદ કરીયે.” હવે સગડીમાં બેસ લાવવા અંદર એક

આખી બાટલી ઉસદીતું કોલનવોટર નાંખવામાં આવ્યું તેમજ કીનાતી આગને વધારે ભડકાવવા બધા સરદારોએ માંથાના અરધા બાળનાં ગુચ્છા કાપીને અંદર નાંખ્યા. લીમણએ પોતાના દ્વાલા તરીકે એની બધરીએ બાળ બાલ કરાવેલા તે વખતનો બચાવીને સાચવી રાખેલો બાલનો અંગોડો અંદર નાંખ્યો, જે વખતે એ પીધેલો ચમને બધરી પર હાથ ઉચકતોતો તે સુખી દહાડાઓની યાદ આવનાં એની આંખમાંથી મોતી જેવાં એ કીંગતી આંસુઓ એની હુમ પર સરી પડ્યાં. સગડી હવે પુર જોરશોરથી સલગી આતશના શોલાઓ બહાર ફેંકવા લાગી ને લીમણએ યુમ પાડી, “બખરદાર, કોઇ સાડી કે ધાધરાંવાળું બધરું સગડી નજદીક નહી આવે, નહી તો સલગીને મરી જશે તો કોરોનર સાહેબ બધી સગડી ને રટવો ભંજની નાંખશે?”

આ બધી ધમાલ જોઇને એલચીએ વાંધો ઉઠાવ્યો. “અય શાહ, તુંને લાઝીમ નથી કે માતો ઇઝઝત ધરાવનારા એક શાહી રૂકાને તું બાળી નાંખે. એવી ચુસ્તાખી કરી તું દરબારી તાજમતવાગ્મઓની માથ મારી નાંખેછ.

“મરોગે ખુદહી જલજલકર, વોહી વકત આનેવાલા હય,
સમજલો તુમને જલતી આગમેં ધાસલેટ ડાલા હય.”

લીમણએ યુમ પાડી “જલાદો, જલાદો એ નહેસ્ટ રૂકાને જેહનમના દહકતી, આગમાં જલાવી દેવ. એ કાદરબેગના બજ્યાં તરી નાંખો.”

એલચીએ તલવાર ખેંચી “બચાશ, લોદડી પર લેવટો લુગ્મઇ બપ તેમ લુગ્મઇ જવા માગતો હોય તોજ રૂકો બાલવા બહાર પડજે.”

લીમણએ ખંજર બતાવ્યું “કંગાલ ચુપ રહે. નહી તો હમણા તારી એચ્છમ જલ કાપી કહાડી તેને રાઇને સરકો લગાડી એ પાડંતી કાતરી વચ્ચે

Concrete for Permanence

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

15-15, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640.

મુકીને સેંડવીય બનાવીને ખાઈ જવશ. તું તો ફક્ત કાગળ આપવા આવેલો પોસ્ટમેન છે; વધારે લાહેરી ના કર” મેં તે રૂકકો હવે બચા પાસથી લીધો. ને તેની પર થુકીને મેં તેને પગ નીચે બચડ્યો ને તે ઝલીલ કાગળ ટુકડે ટુકડા કરી સગડીમાં નાંખ્યું ને દાંત પીસીને હું બોલ્યો.

“સગડીમાં સલગેછ જેમ નહેસ્ત આ કાગલ,
તેમ બલીને ભસમ-થાવ તારો સરદાર પાગલ.
જેમ કરડીને ખાઈ જાયછ કુમરો મુરો,
હાકડાં તેમ એનાં ભાંજીને કરશ મુરો.
બેચ્ચદ્ય રૂકકોનો થયોછ વાજ”બી આ દેજ,
હવે તુંબી સરી જા, નડી તો થશે પરહેજ.

કાદરબેગ પર શોટકાર નાંખનારો મારો ગંભીર ને સંગીતની તાલીમથી મીઠો બનેલો અવાજ દરબારની શાંત હવામાં રૂપેરી ઘંટના અવાજ મીસાલ ગણુગણી રહ્યો. દરબારના વાતાવરણમાં નવી તેઝી ને ઉશકેરણી આવી ને મરદાનગીના જોશમાં ઉશકેરછત દરબારીઓએ હવે પોતાના માથા પરના સાકાઓ, ખમીસ, ઝાકીટ ને લેંઘાઓ બી સગડીમાં સલગાવવા નાંખ્યા. જેથી સગડીમાંથી આતશના શોલાઓ સીઝીંગ સુધી ઉચે જવા લાગ્યા ને ફેટલાકો સગડી આસપાસ ફરી વઝીને તાપણું કરવા બેઠા.

બહારથી ટોછ પરવારતાએ ધુમાડો નીકળતો જોઈ કેશીફાનથી ધુંબા-વાળાઓને આગની ખબર આપી ને ખાંચ મીનીટમાં ધમધમ કરતો ધુંબો ધસી આવ્યો ને આગ ક્યાં ને કેમ લાગીછ તેની ખબર કાઢવા વગર દરબારમાં મોટી સુંઢો લાવીને ચોતરફ પાણી ફેંકીને સગડીને ને દરબારીઓને ઉથલાવી નાંખ્યા ને બધાના જુસ્સા પર ઠંડુ પાણી નામ્યું. નફ્ટછની બી હદ હોયછ, પણ લીમજીએ તો બંધી હદ કુદાવીને ખમીસ કહાડી નાંખી દીલ પર પાણી જીલીને ચણાના આટાએ આંગ ચોરવા માંડ્યું કે આછતો સાવર બાથનો લાભ મનેછ તો જવા શું કરવા દેવો. જેમ તેમ પટાવીને ફાયરમેનોને બક્ષીસ આપીને બહાર કાઢ્યા, કે તમને પ્રેક્ટીસ આપવા અમથા બોલાવ્યાંતા. એલ-

“સેફ-ગાર્ડ”

“એક રાઈતર”

ચેકો, હુંડીઓ, રીસીતો,
ઓયર્ચાઓને બદમાશોના
હાથથી બચાવવા જરૂર
વાપરે.

વિગત માટે લખો યા મલો

સોહરાબ રૂ. બાંમણ એન્ડ સન્સ

ચાર્ક બીલ્ડીંગ, હોર્નબો રોડ, કોટ, મુંબઈ.

ચીએ પુછ્યું. “ત્યારે શાહ નામવર, આ તારો આખેરી જવામ છે.” બચા તરફથી મેં જવાબ આપ્યો, “નહી નહી, હજુ તો જવાબ આપવો બાકી છે. આય તો વેરની વસુલાતનું પહેલું પગલું છે. ખરો જવાબ તો મયદાને જંગમાં મલશે.

“ધસકા જવામ દેંગે અમ તીરો તફંગમે,

ધસકા જવાબ દેંગે અબ મયદાને જંગમે.”

એલચીએ નારીપાસીથી કંટાળીને એની હાથી દાંતના મુંડાની વોર્કીંગ સ્ટ્રીક હવે જમીન પરથી ઉઠાવી હાથમાં લીધી.

“નામવર, તું તદ્દન છેડા છોડવીને વાત કરેછ. ત્યારે શું તું પયગામે જંગ મોકલેછ ?”

બચાએ સ્ત્રીપરના તલીયાં પર ખજર ધસતાં કહ્યું. “હા, હા, પયગામે-જંગ, કારણ કે તારા સરદારને છે મોતનો ઉમંગ. ધણાં વરસ થયાં મોહરમના તેહવારો પર ધાંધલ ને હુલ્લડો નથી ફાંધાં તે હાથ ચવરયા કરેછ. તે જરા આથી ઉકેરેલું લોહી દપટ પડશે. હવે ઠીકરા, તું સીધાર ને તારા મુરખીને જઇને આ સનાનના સમાચાર કેહ.”

એલચીએ હવે આખેરી સલામમાં સીર ઝુકાવ્યું.

“સંભાલજો, તમે સીંહના મોહડાંમાં મારું મુકોછ, અઝદાહની પુછડી ખેંચોછ, ભુખા વાઘના પાંસરામાં છતરી ભોકોછ, કઝા ને મોત તમારા સીર પર સવાર થયાછ તે તમુ લોકને સાફ સૂઝતું નથી. સલામ, આખેરી સલામ.” ફરીને એલચી બચાને સેઝદો કરી પાસે ટેબલ પર પડેલું ચાંદીનું વાઝ ઉંચકીને પસાર થઇ ગીયો, ને દરબારીઓએ છુટકારોનો દમ ખેંચ્યો.

હવે બચો પોતાના ખ્યાલોમાંથી બીદાર થયો ને બોલ્યો કે શેક્યાઓ, આપણે આપણાં માથાં પર ઘણી ગંભીર જોખમદારી ઉઠાવી લીધીછ, જેનો આકેખત અંજમ શું આવશે તે કોઈ કહી શકનાર નથી. હું અઝમાયશ સેવા માંગુંછ કે મારી દરબારમાં વફાદારી પર જાનીસાર કરનારા કેટલા

બહારે ને માયના પુત પંડેલા છે. અય ખજનચી, તોશાખાનામાં જઈ એક રૂપેરી તાસકમાં સુનેરી પાનનું ખીકું. અંદર હીરા ભભરાવીને લઈ આવો. લીમછએ ખજનચીને સુચના કીધી કે જરા કાચો સુનો કમી નખાવજો. ને બને તો અંદર થોડી સેનસેનખી મુકજો.

ખજનચી તરત ખજનામાં જઈને બહારૂરી ને વફાદારીની નીશાન બતાવનાર 'એ' સુનેરી પાન ચાંદીની તબાકમાં રેશમી રૂમાલ પર મુકીને લાવ્યો. પાનના ખીડાંનો આતેનનો ભરમ સમજ્યા વગર લીમછ ને ખીકું તરત તબાકમાંથી ઉઠાવીને આંધ ગયો ને મોઢું મટમટાવીને ચોતરફ થુકવા લાગ્યો. પાનની અંદર મુકેલા હીરાઓથી એની છંમ કપાઈ ગઈ ને હીરા ગરમ ગયા. રખેને ગરમ ગયલા હીરાથી એનાં આંતરડા કપાઈ ગય તે ધારીથી મેં એને તરત અરધો ગેજન એડીયું પીવરાવી દીધું. હીરા, મેકવવાની લાલચથી એ ગાથમાં જતો ત્યાં ડગન બે ડગન આદમીઓ એની સાથેના સાથે જતા. દુન્યાખી કેટલી લાલચુ ને મતલખી છે. પોતાના સ્પેશીયલ પાનનાં ખીડાંનો આય ફેજ થય્યો જોઈ બચો લીમછ પર - ઘણો છેડાયો કે 'એવું' બાદશાહી ખીકું તો શાહની શીદગીરી બતાવનાર નીશાન હતું; નહીં કે ખાવાને માટે.

નવેસરથી ખીબું સુનેરી પાન આવી લાગતાં બચો તખત પરથી નીચે ઉતર્યો ને દર્દનાક ગમખાર અવાજે બોલ્યો. "અય મારા બહારૂર પહેરવાનો, નવજવાનો, અફસરો ને સેપાહો, આય તમારા જોર ને વફાની ઇમ્તેહાન ને યીનો વખત છે. માદર વતનની હીફાઝત ને પરવરીશ કરવાનો આ પાક કે આપુને હાંસેલ થયોછ. દુશમનોનાં નાપાક પાંચ શું તમે ખ્યાર વંતનની પાક મીટી પર ફરતા જોઈ શકશો? બચાના શાહી મહેલ ને કીલ્લાઓ પર દુશમનનો વાવટો ઉડતો જોવાનું તમે તામોશ કરી

મલખારીજ સુખડની દુકાન.

કાવસજી જામાસજી ચરજાણી
ઘોળીતળાવ, નવા આતશબેહેરામની પાસે.

શકશો ? હું જોવા માંગું છું કે મારો ક્યો સરદાર મારાં લશકરની સરદારી લઈ દુશ્મનોને પરાગંદે કરી મારાં ગણમાં ફનોલ ને શીરોઝીની વરમાલા પહેરાવેલ. જેને પોતાનાં જોર પર મુસ્તાફી હોય, હથીયાર ને લડાયક ખમીર પર ગરરી હોય, તે બહાર પડી ઉઠાવે આ ખીડું ને બતાવે બહાદુરી.”

બચાના આ સખુનો સમજીને કેવા બહાદુર ને ઝુનુની દુશ્મનો સામે કામ લેવાનું છે તેના ખ્યાલથી ડરી જઈને બધાંઓએ શરમથી ગરદન ઝુકાવી દીધી ને હાથ જોડીને મુંગે મોઢે ઉભા રહ્યા. પોતાના અફસરોની આ ખેળલતભરી ચુપકીદીથી બચાને ગુસ્સો ચઢ્યો.

“અફસોસ કે મારા હજારોના પગાર ખાનાર પહેલવાનો ને સપેહસાલારો માંના કોઇનું પેટનું પાણી ખી નથી હીલતું. મારી કાં કમબખ્તી લાગી કે એવા ફેાકટની બડધ મારનારા “રામભરોસે” પહેલવાનોના ભરોસા પર મેં આવાં મોટાં રાજની જંગલ ને ઝુંસરી ઉઠાવી. શું બધાજ લશકરીઓની તેજ તલવારમાંથી વીજલીની ચમક ઉડી ગેઇછ ? શું તે લોકનાં ખંજરો પર કાટ ચઢ્યોછ ? શું તે લોકની છરીઓ ને ફીરપાનો પોલીસે જપત કીધાંછ ? હું ઇચ્છું છું કે આ નામોશી ને ખેળલત જોવા હું જીવવા પામ્યો નહીં હોતે.”

હવે ઘણું અતેજ થતું જોઇ હું ઉઠ્યો ને બચાને એ વખત કુરનસ કરી પેલું સુનેરી પાન થાલીમાંથી ઉંચકી લઈ તે પર બોસો દઈ આંખમાં દાખીને રમાલમાં લપેટી મેં તે ઠાવું પાધરીના ખાંચામાં બોસી દીધું, ને તલવારની મુઠ પર હાથ નાંખીને બોલ્યો. “અય નામદારી ને બુઝોરગી ભરેલા શાહ, આવી રીતે અફસોસ કરવાનું ને ફરીયાદ ઉઠાવવાનું તું તાજદારને કંઈ કારણ નથી. સઝાવાર નથી તુંજ સરીખા બુલંદ મરતબાના શાહને, કે આવા દુકં ભડોલીયા કાદરબેગ સાથની લડાઇના ખ્યાલથી તું દેહસ્ત પામી નાસીયાસ થાય. તું શું હમો તારા મદદગારોને મરી ગયલા સમજે છે ? તું તારા બહાદર સીપાહો પર બુઝદીલપણાંને જુઠો ઇલજામ લગાવે છે. એ લોકોનો લડાયક જુસ્સો હમણાં બેરાંઓમાં બેંડસ્ટેંડ ને બગીચાઓમાં વધારે ફરવા માંડયાથી.

જરા મંદ પડી ગયોછ, પણ મરહમગીના એ આતશને રોશન કરવા એક ઝુકે ફક્ત બસ છે.

અમારી શમશીરામાં હજુ બી વીજળીનો ચમકારછે, દુશમનોનાં ખુન પીવા હજુબી તે તથ્યાર છે.

હું તાલીમ આપી આપી લશ્કરને થોડા રોજમાં તથ્યાર કરું છું પછી જંગમાં જીવવાનીને તારા હરોફા સામે દ્વેરીથી લડશું. ને દુશમનોની એવી ગાંભીર કતલ રાત દહાડો ચલાવશું કે આસમાન પરથી ફરેસ્તાઓબી ખુમ પાડશે “કે બાવા બસ કરો. ઘણી ખુનામરકી ચલાવી. હવે જરા હાથ મોહું” થોધને જમવા બેસો.” અમુને લડાઇતું રીયરસલ કરવા ને તાલીમ લેવા ફક્ત એક મહીનાની મુદત આપ. પછી જો કે તારી સામે આખા એશીયામાં કોઇ આંખ બી ઉઠાવેછ કે?”

બચો આ બધી ફેફાલોજી સમજીને ખુશખુશ થઇ ગયો. “આબસ, નેકી ને ઇમાનના પાસબાનો શાઆશ!”

જવ મારા નવજવાનો હાથોમાં લઇને ઝુંડ. નીશાન;

જવ જવ દુશમનના ગુલશનો કરો વયરાન.

તમારા હાથમાં છે મુલ્કના સરદારની ઇઝઝત,

તમારા હાથમાં છે આજ તલવારની ઇઝઝત.

તમારા હાથમાં છે શહેનશાહની આબર,

સમાલજો આબરમાં ના પડવા દેતા આબર

મેં હવે ઇશ્વારત કરી તમામ સીપાઇઓને તલવાર આનમાંથી કંઠવા ફાડી ને હમરો સીપાઇઓએ તલવારો ઉંચી કરી “શ્રી ચીઅર્સ ફોર હીઝ લેટ હાઇનેસ બચા”ના પોકારો કીધા.

*

*

*

*

For Concrete Buildings Consult
SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

કારસી બચત.

દીલ મીરવદ કે દસતમ-સાહેબ દેલાં ખુદાગ,
ઓ મારી માયરે-દી બગાઇ ગયા હમારા,
આ દોસ્તાં તઝન તુફ-યા હુશમનાં મુદારા,
લગાઇ હારીશું તો વેચશું મુંબઈમાં આલુ બોખારા.

લીમછ આ લગાઇ ને બહાદુરીની વાત સમજા એટલે કિશકેરામ ગયો કે એ હિંદીને ચોતરફ ચાલેામ ઝનુની અગથી તઝવાર ફેરવવા લાગ્યો કે “લાવ લાવ, હુશમનોનાં માથાં લાવ કે મારી તઝવારની નોક પર કિશકે” ! એને કહે કરવા ને એનો લગાયક જુરસો શાંત પાડવા અમે તરત એની આગળ એ ચાર બકરાં ધર્યાં ને તેનાં હોડાં એણે પોતાની તેજ શમવીરથી કિશવી દીધાં ને તેનાં ગરમ લોહીથી કપાલ પર ટીસો ટીસો ત્યારેજ એનું ઝનુન નરમ પડ્યું ને એ પાછો પોતાની જગા પર જઇને બેઠો. એ ચાર જાણુ ટીકા કરવા લાગ્યા કે એ કમજબત રીયરસલમાંજ રહ્યો ખીસેજ. ખરી એક્ટીંગ કરવાની આવશે ત્યાં એના ટાંટીયા થેરીયા લેવા માંડશે.

બચાએ હવે ખજનગીને ખજનનાના દરવાજા ખુલ્લા મુકીને લશકરના સીપાહીઓને જ મહીનાનો ચઢી ગયલો પગાર તેમજ જ મહીનાનો ખીજે પગાર આંગ પર ચુકવી આપવાનો હોકમ દીધો, જે માટે સીપાહીઓએ ખુશાલીના પોઝરોથી દેવાનખાતું ધુન્નવી મુશ્યું. બચાએ મને કુલ લશકરનો વડો બાને “સરદારે સાલેહુસે ફૈજે જંગ” વાહેર કરી મને મેજર જનરલનો ખેતાબ એનાયત દીધો. જે ખુશ વધાઈની ખજર મેં દરખાસ્તમાં બેઠા બેઠાએ રેડીયો મારફતે મુંબઈ મારી જઈને પુગાડી ને તાકીદ દીધી કે ખુશાલીમાં થેરે સેવ ને મોટું ધાનદાર ને તમેલી મહીના સગત કરવા ને દોઢ બે રૂપીયા સુધી આંધળાઓમાં અરથી વહેંચવી.

લીમછના આપલદાઓ અસલ દ્વારે કંપનીને તેમજ ખુંબાખાતાઓને થોડા પુરા પાડતાંતા એટલે એણે થોડેસ્વાર લશકર હેઠે આખા દેવેલરી ડીવીઝનની સરદારી માંગી લીધી, કારણ કે એ પોતાને ચુનંદા

ઘોડા પારખુ ને વેટરીનરી સરજનમાંથી ખંખાવતો હતો. એની એ ખવાહીસ બચાએ તરતજ પુરી પાડી ને એને તરતજ ૩૭) માં કાયુલી કેવેલરી ડીલીઝનનો વડો કરનલ જાહેર કરવામાં આવ્યો. કેવેલરીની બરાકમાં જઈ એણે તરત સરસામનનો હીસાજ તપાસી લીધો, તો બે હજાર ઘોડાના તોખરા ચોરાયલા જણાયા. C. I. D. ની બારીક તપાસ પરથી હજાર તોખરા લાહોર ને અમરતસર કેનટોનમેંટના હજમો પાસથી મલી આવ્યા, જે લોકને જુના કમાનડરે હજમના તોખરા તરીકે આઠઆઠ આને વેચી નાંખ્યા હતા.

બચાએ હવે અમારી કદરશનાશી કરવા અમુને એકસો સરકેસીયન નાચનારી સુંદરીઓ, એકસો ગુલામો ને સો સુંદર અરખી ઘોડાઓ આપ્યા. એ ઉપરાંત મોંઘાદાટ બસો ધરાની ગાલીચાઓ ને બસો કાનપુરની એલગીન મીલના તંબુઓથી આપ્યા. લડાઈ પુરી થાય ત્યાં સુધી એ ગુલામો ને નાચનારીઓને રાખવાનું ને હોજર લરવાનું બારી પડે તેમ હોવાથી અમે લોકોએ રાતોરાત એ બસો જણને પંદર પંદર રૂપિયે શોરતહેન્ડ તાઇ-પીસ્ટ તરીકે સરવંટ સપલાઇંગ કંપનીને સોંપી દઇ રોકડા રૂપિયા ઉમા કીધા. તંબુઓ બધા બંનાછ પર મોકલી આપ્યા કે ઉરતમાં તમે કોલોની આંટે લાકડાંના કોટેજસ બંધાવોજ તે તંબુયાર થાય તેટલાં ગરીબ લાયક જરથોસ્તીઓને આ તંબુઓ ઉરતના દરીયા કીનારા પર ઠોકી આપજો, કે ગરીબોની તમુને ને અમુને ખ્યાસ ખ્યાસ ટકા ભાગમાં દુવા લાગે.

એ ઉપરાંત બચાએ અમાનુદ્ધાનો હીરાજડીત વાવટો તેમજ દ્રમરોજ પહેલવાનનાં અંસલ હથીયારો જે કાયુલમાંથી દટાયલાં મલી આવ્યાં હતાં તે ઢાલ, તલવાર, શુરજ નેઝા ને કમન્દો અમુને બહેસ કીધી. એ બધી ભેટ આપતાં નામવર શાહે કહ્યું. “અય નામવર જંગી પહેલવાનો, અગર ખુદા પાક તમુને

For R. C. C. Works Consult
SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

ને મને સન્નામત રાખશે તો એવી ઘણી નાચીઝ નવાઝીશો કરવાની મારા દીલમાં મોટી ખવાહીશ છે.”

લીમછ આસ્તેથી વાંકું ડોકું રાખીને બોલ્યો. “હમણાં તો એની મતલબ છે તે બધું પારકાનું લીધેલું આપુને છુટે હાથે આપેછ, પણ રખેને ગરજ સરી જતાં બધું પાછું દમદમી કરીને માંગી લેય ને આપુને સદરાબરજ મુંબઈ ખદેરી કહાડે.”

મેં એ ભેટો કપુલ કરતાં ઘણુંજ ઝુકીને કહ્યું, “હજારો વરસ તુલ્લીક શુવળે એ મહેરબાન શરૂનશાહ! ત્યાં વેર અમારા જનમાં જન છે ત્યાં તલક આપની ખીદમતમાં આ વફાદાર ગુલામો હાઝીર છે. આસમાનમાં રેશન આદતાબનું ઝલકતું તુર છે તો આ જેહાનમાં તું અમારી કીટસન લાઇટ છે. અમે બેઉ જણુ જો આ પાક જંગમાં તારી તરફથી લડતાં મયદાને જંગમાં માર્યા જઈએ તો તું નામદાર શાહ અમારાં બધરાં છોકરાંઓને પેનશન બાંધી આપજે, તારે ખરચે અમારાં દોસલાં માંડજે ને અમારી હમસી આવે તે પહેલાં અમારી બેઉ વીધવાઓનાં, કોઇ લાયક ખાનદાની આદમીઓ જોઈ, ગોદરેજના સોપે માથાં ઘોષ નાંખજે, ને અમારાં નામ સાથનો એક લડાઇનો સ્થંભ મુંબઈ હુગરવાડી પર બંધાવજે કે ત્યાં ભણુવા આવનાર ભવિષની પારસી ઓલાદ તે જોઇને અમારાં રૂવાનો પર આફ્રીન ગુન્નરો.

અચ્ચાએ હવે લડાઇની તક્યારી કરવા દરબાર બરખાસ્ત કીધી ને મહેલમાં જઈ સાઇન ઓફ ધી ફોસની શીલમમાં જોયલી દાખલાની નકલ કરી, હોજ ખાલી કરાવી, અંદર સો ગથેડીનું દુધ નંખાવી નીરોની રાણીની માફક નાહવા પડ્યો.

(૩૪)

લડાઇ, નહેસ્ત લડાઇ! જંગ, ઝાલોમ નાતરસ જંગ! સારી દુન્યાના ટેલીગ્રાફ વાયરો આ હેખતનાક ખચરથી ગણુગણી ઉડ્યા. “War declared

between Kabul and Jabul. Massing of troops on the frontiers."

બસ થઇ ચુક્યું. મુઘરેલી દુન્યાએ અફસોસનો એક ઉંડો નીસાસો નાંખ્યો કે આ બે મોટાં રાજ્યો વચ્ચેની લડાઇ તો છેલ્લી ૧૯૧૪ ની ખુનખાર કાપાકાપીને લુલાપી દેશે. કારણ કે બચાના લશ્કરની સરદારી માર-શલ મંચેરશા કાવારાણાનાં હાથમાં હોવાથી તેની લડાયક Tactics મરહુમ નેપોલીયનની ગણત્રીઓને બાબુએ બેસાડશે એ તીથે કોઇને શક હતોજ નહી. આવો એક લડાયક છનીયસ મુઘઘના એકાંત ખુણામાં કેમ છુપાઇ રહ્યોતો તેજ યુરોપના મીલીટરી સ્ટાફોને સમજ પડતું નહીં. કારણ કે મારી લખા-યલી પ્રસીદ્ધ મીલીટરી કીતાબો "કોન્સેપ્શી ને ગ્રાન્ડબાઇ" તેમજ "મશીન-ગનો વીરૂધ તીરઅંદાઝી" જેવી કેતાબો દરેક લશ્કરી રકુસોમાં, ટેક્સ્ટબુકો તરીકે ફરજિયાત વપરાતીતી. આ નવાં મુઘઘમાંથી ઘણું શોખવાતું મક્કશે કરીને ઘણા મીલીટરી કમીશનો બચાના સ્ટાફ પર આવીને જોડાયા.

ખુદ કાબુલની સુલેહશાંતી અને શાંત વાતાવરણમાં કાદીરખાને ઉઘનધથી ફેંકેલી આ ચેલેન્જથી ઉચ્ચત્તાયલ થઇ રહી. દેશબરમાં લડાઇનું રણશૃંગિકું વાગી રહ્યું, અને દેશ એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી એક હથીયારબંધ છાવણીના રૂપમાં ફેરવાઇ ગયો. રખતના મોટા બાગે દેશ અને માતર-ભુમીના બચાવ માટે છેવટ સુધી મરણીયા થઇને લડનાનો દ્રઢ દરાવ કરીધો. બચારે ટેટલાકો સુલેહશાંતી છોડી દઇ લડવાના વિચારની વીરૂધ હતા.

શહેરના કેમ્યુનીસ્ટોએ રશીયન બોલસેવીકોના છુપા ટેકા સાથે લોકોને ઉશકેરી લડાઇ વીરૂધ પેકારો ઉઠાવવા જગેજગ ડેમનસ્ટ્રેશનો કરવા માંડ્યા અને પરબોલાં બૈરાં માટીડાઓનું એક ટોળું પેતાનાં બચ્ચાંઓ સાથે સીકંદર

For Concrete Garden Ornaments Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 2464C

સરકારતજંગની સરહારી હેઠળ ખચાના મહેલ પર “લડાઈ બંધ કરો!” “અમારાં ખચ્યાંઓને તોપોના શિકાર ના બનાવો!” ના પોકારો કરતું ધસી આવ્યું, પણ ટેલીફોનથી બોલાવી મંગાવેલા ખુંખાવાલાઓએ પાણીનો મારો ચકાવી એ લોકનો ઉશ્કેરાયકો જુસ્સો ઠંડો પાડી નાંખ્યો; ને ખુદ ખચાએ અગાસી પર આવી પોતાના ત્રણ મહીનાના દુધમત્ર બેઝને હાથમાં લઈ ગંભીરાઈથી સોગંદ ખાધા કે મારો રઈયતનાં ખચ્યાં તે મારાંજ ખચ્યાં છે. આ લડાઈ કંઈ બંદુક તોપથી નહીં પણ ફક્ત બોક્સીંગ ગ્લૉબ્સથી લડવામાં આવશે, ને નસકોરી કુટવા સીવાય કોઈને બી કંઈ ગંભીર ઇન થશે નહીં. એવા સંઘી-ચારાથી સતોષ પામી એ લોકો ખચા મહારાજની જય પોકારવા છુટા પડી ગયા.

આ અશાંત ક્ષણભંગુર દુન્યામાં પેલાં થયકી આ નવી લડાઈની ખમ-રથી સારી સુધરેલી દુન્યામાં હોહા થઈ રહી. આ નહેસ્ત લડાઈનાં છાંય ચુરોપ ને એરીયામાં ઉડી રહે એવો ભય હતો, કારણ કે ખચાને બેકોસ્લાવીયા, બલ્ગેરીયા ને નીકારાગુઆનો ટેકો હતો ત્યારે કાદરખાનને બોસ્નીયા ને દીબેટના લામાઓની ધરખમ મદદ મલકવાની આશા હતી. લડાઈ ચાલવાની અફવા ઉડી રહેતાં મુંબઈના શેરબજારમાં ગમરાટ ફેલાઈ રહ્યો. અલસી ને ચાંદીના ભાવ એકદમ ગગડી ગીયા, જ્યારે દારૂગોળો બનાવવામાં ૩ અને સરકો વપરાતો હોવાથી ૩ ને સરકો એક હાથ કરવા સટોરીયાઓ ઉતરી પડવાથી સેંકડો વરપતી નવસારીના સરકાની જુની પેઢીઓ સદંતર બંધ પડી ગઈ. મેં મારા ખાનગી રેડીયો મારફતે સીનોર મુસોક્લીનીનો બોમ્બો ચાંપી બેયો કે ઇટાલીને પેશાવર ને જલાલાબાદ આપી દેવામાં આવે તો એ પોતે ઇટાલીયન દરયાઈ કાફલો લઈને સીંધુ નદીને રસ્તે થઈને સફર બેરાજમાંથી જખુલ પર ચઢી આવશે કે? પણ એણે એ માંગણી ઉપકાર સાથે ના પાડી કે મને તો જરામાં દરયો લાગી જાયછે તે હું દરીયાની સફરે નીકળતો નથી. એટલે એ વાત પર મેં પુરોજ મુક્યો.

લીગ ઓફ નેશન્સે આ લડાઈની ધમચકરીની ખચર પડતાં એક તાકી-
દની મીટીંગ ખોલાવી બચા નામવર આગલ એક ડેપ્યુટેશન મોકલ્યું કે હમે
લોકોએ હજુ ચીન જાપાનની પટાવટ કીધી નથી તેટલાં તમે આવ શું
નવું રોખર જગાડો? મહેરમાની કરીને હમણાં લડાઈ મોકલુ રાખો, નહીં
તો હુન્યામાં અમારું પ્રવસુધણું જશે. પણ બચાએ સાકુ ના કહેવડાવ્યું કે
આ કંઈ મીલમજૂરોની હડતાલની તકરાર નથી. લડાઈ ને કાપાકાપી વગરની
જીંદગી અમારે મને દરામ છે. બચાની હઠીલાઈ જોઈ લીગવાલા નાચાર થઈ
ગીયા પણ લડાઈ ઇન્ટરનેશનલ પીનલ કોડના કાયદા પ્રમાણે ચાલે છે કે, તે
જોવા પોતા તરફથી જનરલ લેસુસકી ને મારશલ મોરીવાકીને રેફરી તરીકે
મોકલી આપ્યા, જે લોકને રોજના દશ રૂપીયા પગાર ઉપરાંત દોઢ રૂપીયા
ભથ્થું ને એક એક વીસકીની ખાટલી આપવાની ફરજ ખેડ બાબુ પર
નાંખવામાં આવી.

આખું અફઘાન લશકર તદ્દન નવેસરથી Reorganize કરવાનું
હોવાથી અમારી જાંજલો ને મુસીમતો ઘણીજ વધી ગઈ; કારણ કે લશકરને
માટે હથીયારો, દારૂગોળો કે યુનીફોર્મ કંઈ બી ચીજ તકરાર હતી નહીં.
ખોદાંબક્ષ કંઈબી ચીજો મલે તો ગમે ત્યાંથી મેલવવી એ મારી જીંદગીનો
નીયમ હોવાથી મેં અફઘાનીસ્તાનની સરકારના કમીશન એજન્ટ તરીકે ઓળ-
ખાવી યુરોપ ને અમેરીકાની લડાઈના હથીયારો ને સરંજામ બનાવનારી મોટી
પેઢીઓ પર અરજન્ટ તાર મોકલ્યા કે અમારી સરહદ પર મહીનાની અંદર
મોટી લડાઈ શરૂ થનાર હોવાથી અમારી પર સેમ્પલની જાંદો, તોપો ને
મશીનગનો વી. પી. થી મોકલી આપવું. જે અમારી અરજને માન આપીને
નીચલા સેંપલો ઉપતી પેઢી તરફથી અમુને સેંપલો તરીકે Approval પર
મલ્યા. છ તોપો-ચાર પછડાંવાળી, એ પછડાં વગરની. દોઢ ડગ્ગન મશીનગનો,

For Concrete Decorative Compound Walls Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

સો બંદુકો, બે ટેંકો ને બે એરોપ્લેનો. બે તોપો પર પોસ્ટની ડીઝીંગ પુરી લગાડેલી નહી હોવાથી પોસ્ટ માસ્તરે યુરોપ પાછી મોકલી દીધી. આટલા હથીયારથી કંઈ વીસમી સદીની અપટુડેટ લડાઈ લડાય તેમ નહી હોવાથી અમે અમારી જરૂરીયાતોનો પુરો ઓરડર મુંબઈની તીજેરી બનાવનારી ગોદરેજની કંપનીને આપી દીધો, ને આ સેંપત્રની એકઠી થયેલી તોપો ને મશીનગનો, મુંબઈ ઘેરે મોકલી દીધી કે કોઈ વખત પાશું હુલડ થાય તો કામ લાગે.

લીમછાએ કમીશન ખાઈને મુંબઈની નાટકશાળાઓમાંથી ને લુથે-શ્વરની ડ્રેસની દુકાનો પરથી સેકંડહેન્ડ જે ખી મળ્યા તે બધા લશ્કરી ડ્રેસો સાદા ને ઝીક કસબના મંગાવી લીધા, જે લશ્કરને પહેરાવ્યા પછી પરેડ ઓર્ડર ધણી ચમકી રહી, પણ તેમાં છમરડા ખી ઘણા થયાંતા. કારણ કે તોપખાનાની દુકડીના વડાએ ઓસ્ટ્રીયન નેવલ એડમીરલનો ડ્રેસ ને કામીસરીયટ ખાતાનાં અમલદારે મુક્તીદિનના વડાનો યુનીફોર્મ લટકાવી દીધો'તો.

લશ્કરમાં જોડાવા દેશદેશના ઉમેદવારો તરફથી જાનજાનની ખમર પુછવામાં આવતી. મુંબઈથી ચોરી લુટફાટના ધંધામાંથી પેનશન પર રીટાયર થયેલા જોનરેબલ મેમ્બરોએ અરજી કરી પુછાવું કે તમારાં લશ્કરમાં જોડા-ઈએ તો ચોરી લુટફાટ કરવાની છુટ રહેશે કે? ને અમારે હાથે ઘોસમોરદ થયેલાંઓનાં મુરદાં દીક શું કમીશન આપશે? તે મહેરબાની કરી વીગતવારે લખી જણાવજો કે અમારી ધાડપાકુઓની એક ટોળી કામુજ ઉપડી આવ્યો. પોતાની લાયકાતના ટેકામાં એ બધા બાઇઓએ પોલીસ કમીશનરની સરડીપીકેટા ને પોતાને આગત થયેલી સન્મઓની રીધનું લાંબુ લીસ્ટ મોકલી આપ્યું.

બચાએ એ બાબદમાં મારી સલાહ પુછતાં મેં સાફ ના પાડી કે એવાં સન્મતનાં ફરજંદો લશ્કરમાં જોડાશે તો નજર ચુકાતીને ટ્રેનીંગમાંથી તોપોનો દારૂગોળો ઉંચકી જઈને મારવારીને વેચી નાંખશે ને આપણે હાથ ધસતા રહી જશું. એ પત્યું નહીં, તેટલાં મુંબઈના અધવાન કોનસલની બકામથુ લઈને ચોર બજારમાં સેકંડહેન્ડ સામનની દુકાન રાખનારા બે વેલ્ડ-

રાજીઓ બંદેબલી ને કાસમબલી હાંકતાં હુંકતા પંખા મેલમાં કાપુલ વેર ઘસડાઇ આવ્યા કે દર મહીને પાંચ હજાર રૂપિયાનો ઉંચકો આપશું ને અમુને મરેલા લશકરીઓનાં આંગ પરનાં યુનીફોર્મ ને કપડાં ઉતારી લેવાનો હક બધો તો બચ્ચાંઓ તમારાં હકમાં દુવા ગુજારશે.

મેં ને લીમજીએ એ લોકને સમજાવ્યા કે મુલેલાનાં આંગ પરથી જે બી મળે તે પર તો લશકરના વડા જનરલ તરીકે અમારો એકસો હક રહે છે ને એમ બે દોઢીયાંનું મોતું જોવાય કરીને તો અમ આ લડાઈ ઉભી કીધી, તેમાં તમે કાં વચે નડવા નીકળ્યા? બ્યારે એ લોક ઘણાજ રડવા કકલવા લાગ્યા કે અમારાં અહીં વેરના ગાડી ભાડાનાં પછસા છુટી પડ્યા, ત્યારે મારા દીલમાં દયા છુટી ને અમાતુલ્લાની વખતની જુની મોટર લારીસો તબેલામાં ભાંગીતુટી પડી રહી હતી તે એ લોકને આપી દીધી, જેમાંના ઇનજનો ને ટાયરો કાઢી લઇ ખટારામાં નાંખી એ લોક પગ રસ્તે મુંબઇ ગયા.

બચાએ, કાદીરબેગની દરબારમાં એલચી મોકળી લશકરને લડાઇને માટે રીહરસલ કરવાતું ને તાલીમ લેવાતું બને તે માટે બે મહીનાની મુદત માંગી લીધી. કાદીરબેગે ખુશીથી લડાઇ બે મહીના મુલતવી રાખી; એ બે મહીના લશકર પાસે ડ્રીલ કરાવવામાં આવી ને પછાત સીપઇઓ માટે હીંદી લશકરના રીટાયર થયેલા મુબેદરોના હાથ હેડળ નાઇટ ક્લાસો બી ખોલવામાં આવ્યા. બ્યાં મેજીક લેનટર્નની સ્લાઇડો ને શીલ્ડમેની મદદથી દુશમનોના મોરચા પર હલ્લો કેમ કરવો, સુંરંગો કેમ ફેડવી, કીલ્લા પર ઘસારો કેમ લઇ જવો વગેરેની પ્રેક્ટીકલ તાલીમ આપવામાં આવતી. મેં ને લીમજીએ હવે અમુને મોટી લડાઇમાં ઉતરવું પડશે તેની ખુશ ખબર ઘણી રંગીલી એયારતમાં ઘેરે પુગાડી ને અમારી બધરીઓને ખુદા પર બરોસો રાખવા ને અમારે માટે રોજ બંદગી કરી તંદરોસ્તીમાં નામ લખવાની તાકીદ કીધી. અમે લોકોએ

Concrete for Permanence

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

આંખમાં આંસુ સાથે અમારી મુખદુખની એ અભાગણી ભાગ્યણીને લખી જણાવ્યું કે “અય પ્યારી મહેરેનમુન ખીખીઓ, ખીખી બચાનાં પ્યાર કરતાં ખી એક વધારે પરિત્ર ફરજ, તે અમારા મુરખખી આક્રા ને માલીક તરફની વફાદારી ને જનકેસાની અમુને ભયાનક ને ખોફનાક જંગના મયદાનમાં મોકલી આપે છે. આજથી ઓરતોના પ્યારને છેલ્લી સલામ કરી અમારી પ્યાસી તણવારોને અમારી માથુક ગણી અમારી હુંફાલી ગોદમાં લધયે છીયે. હવેથી જંગતું કાતીલ મેદાન આ શુરા પારસી સીપાહી બચ્ચાઓતું ઘેરપ્યાર છે, તોપના દેહશતનાક અવાજો અમારે મનથી જાઝ બેંડના મંદુરા મુરો છે. હુશમનોના લોહીને અમે દાડમતું શરયત સમજશું. અય વફાદાર પ્યારી પનોતી ઘણીયાણીઓ, તમારા દ્વેર શવહરોના તમુને હવે દુરથી સલામ ને રામરામ. પ્યારાં લુલકાંઓને અમારી તરફથી બગલગીરી કરી બોસા લેજો.

લા. દુખનાં દયકાંથી મુંગસાતી છાતી સાથનાં
તમારા લોલાભાક્ષા ભરથારો લીમજી ને મંચેર.”

આ કાગલ પોસ્ટ કીધા પછી અમારી છાતી પરથી ચીંતાનો એક મોટો પહાડ ઉંચકાઈ ગીયો. મુંબઈ ઘેરે કાગળો પુગતાં આફત ને સીતમથી કેરી હાય અફસોસ ને માહેતમ ચાલશે ને અમારી ઓરતોનાં નાગ્નુક દીક્ક ગમ ને સીતમથી કેવાં તુટી પુટી ભાંગીને લુકો થઈ જશે તેનો વીચાર કરવા લાગ્યા. ચોથે દહાડે એર મેક્કમાં કાગળનો જવાબ ફરી વળ્યો. ધડકતી છાતીએ કાગળ ખોલીને વાંચ્યું તો બેઉ કાગળોની મતલબ ને પ્યારનો મીઠો મધ સંદેશો આ પ્રમાણે હતો.

“અય બેકદર હધયાંપુટા ભરથારો, આખરે તમે લોકોએ તમારીજ બહોંશ પુરી પાડી ને છેલ્લે બકરાંની કાતી કપાવા ખી લડાઈમાં ચાલ્યા, તે તમારાં પથ્થર જેવાં કલેઝાંમાં બધરી બચ્ચાંઓનો ચમટો તુટયો કે નહીં, ને તે લોકને વરે કંઈ માયા ચાયા પેદા પરી કે નહીં? મોગસની સુઝે તમે મંગળદાસો હોખીનાં નારીયેલની કાતી બહાર પડ્યાછ તો ખરા, પણ પાછા આવો તો આખામાખા સલામત આવજો, નહી તો હાથપગ કપાવીને લુલા

લંગડા થઈને આપાછ તો પાંજરાપોળમાં નહીં તો આંધરા લુલાંતી ધરમ-શાલામાં નાંખશું. અમારાથી કંઈ એવા લાંગાતુટાઓની સારવાર થાય નહીં. તમુ લોકને કંઈ કશું થશે તો ભુંડાઓને નામતું પાંચ પંદર દહાડા રડી તતડીને રહીશું. એમ બી તો બે વરસ થયાં કાચુલ કહડાયાછ તે રંડાયલાં જેવાંજ છઠ્ઠે તે પુરાં ને પાકાં રંડાશું; પણ રોજનો ધડકુંજરો ને બીહવા ધુજવાતું તો નહીં રહેશે. ઘણું ખર્ચ તો છ માસ કે વરસી પહેલાંજ નાતરું કરી જશું. જે કંઈ કશું થયું ને ખલાસ થઈ જવ તો તારથી પાધરો દહાડો ને રોજ જણાવજો કે કીયાકામ આહરમ ઉઠમણું કરવાતું સુજ પડે. તમે લોકો તો લડાઇના મેદાનમાં હસી બોલીને મજા કરશો ને ઢોરની કાંતી ઉંઘાશો ને અમે અહીં બીહ ધુજીને મરી જઈશું. બનતાં સુધી દુશમનો સાથે હસી બોલીને કામ લેજો. નકામી દુશમની વધારતા ના. બને તો સાથે એક મોબેદ રાખજો કે તમારા ડોળા વીચાય તેવી ગેહ સારે નહી તો વરી ભુત થઈને નડવા આવશે.

લા० તમારા નામ પર પુરો મુદ્રાને બેઠેલી
તમારી ચાહતી ઘણીયાણીઓ.”

કેમ શું ધાર્યું, વહાલા વાંચનાર! રીરદોસી તુસી ખર્ચ કહી ગીયોછ કે ‘બધરી છે બેધારી તત્તવાર.’ બધરીતું સુખ બી છે તેમ દુઃખ બી છે. અમે પાકો ઠરાવ કીધો કે આવી બેકદર ને સખત હઠયાંતી ઓરતો આગળ પાછા જવા કરતાં બસ લડાઇનાં મેદાનમાં કપાઈને શહીદ થઈ જવું. એટલું બોલી અમારી બધરીના ફેટાઓ, જે અમે જીવની માફક પાઘડીના ઠાંઠાંમાં ખોસીને ચાલુ ફરતાંતા, તેને પુર ગંભીરતાથી છેલ્લી કીસી લઈ ફાડી નાંખી તેના ટુકડાઓ સુખડ સાથે ચુલામાં બાળી નાખ્યા.

For Concrete Buildings Consult
SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

અફઘાનીસ્તાનમાં ચાલનારી આ જે સરદારો વચ્ચેની લડાઈને યુરોપમાં ફેટલી અગત આપવામાં આવતી'તી કે લંડન ટાઇમ્સનો ખાસ War correspondent મીં મેકડુગલ અમારો એ લડાઈ સંબંધી ઇન્ટરવ્યુ લેવા કામુલ વેર આવ્યો. હું, લીમજી ને અચો, અમારી છાવણીમાં બંધ બારણે જામુલ પર ચક્રાઈ લઈ જવા સંબંધી પ્લાનો થડી કહાડી નકશાઓ બનાવતા'તા, ત્યાં મારા એ. ડી. સી. એ આનીને એનો કાર્ડ મારા હાથમાં મુક્યો. મેં અચાની રજા ચાહી મીં મેકડુગલને અંદર બોલાવ્યા, ને હસીને ચુડ મોરનીંગ કરીને એક ગોદર પાથરેલી ઇઝીચેર ઉપર બેઠક લેવા ઇચ્છારત કીધી, ને વેલાત વેરથી અહીં શાંતે માટે તકલીફ લીધી તે જાણવા માંગ્યું; ને સાથે સાથે એનાં બધરી છોકરાંની તખીયતની બી બખર પુકી. એણે જવાબ આપવા પહેલાં અચાના હાલહવાલ કેસ ને મોટી જેવી દહાડી તરફ રાકતી નજરથી જોયું. ને બોલ્યો, “ મારશલ મંચેરશાહ, હું કંઈ બી વાત શરૂ કરું તે પહેલાં મહેરબાની કરી આ તમારા સાથીને અહીંથી બહાર જવા કહેશો; કારણ કે જે બાબદસર હું તમને મલવા આવ્યો'છ તે ઘણીજ ગંભીર ને જીવ સંડોસટની છે.”

અરે તારો બાપ મરેરે, મેકડુગલ ! પહેલાજ મુરતમાં આ તું શું કાચું કાપે'છ ! સાઈ થયું કે આ વાતચીત ફેંચ બાપામાંજ ચાલતી'તી, નહીં તો મેકડુગલ કાકાના, એ સાથીના હાથે જરૂર કવાબ કડલેસ થઈ જતે. મેં એની ભુલ ભાંજ કે એવણ મુરખમી તો બંદેનવાઝ, ગરીબ પરવર આકા હનરત અચા મહારાજ, રાજના સરતાજ ખુદખખુદ પોતે છે, ને “અચા વીરધ કાદરમેગ” નો જે મારામારીનો કેસ ચાલનાર હતો તેના પ્રતીવાદી છે. અરો ખુલાશો જાણીને પોતે કેવું ગંભીર બદ્દાત ને ઘોંટાલામાં ગોસ કરતો'તો તે જાણતાં મેકડુગલના કપાલ ચર પસીનો ડુટી નીકળ્યો, ને એણે ઉડીને બે હાથ જોડીને હિંદુસ્તાની હબે કુરનસ કીધી, ને અચાને લડાઈમાં ફતેહ ઇચ્છી.

આ એની લાયકીથી અચો ઘણો ખુશ થઈ ગીયો, ને બોલ્યો કે બીચારો કોઈ ઘણોજ લાયકીવાળો ને રીસ્પેક્ટેબલ આદમી જણાય'છ. એને

આજે બહોંસ કરી જમવા રાખી પાડજો ને એને માટે જે ચરખદાર હુંબા જાસ્તી કપાવજો. હવે મેકકુગલે પાછી જગા લીધી.

મેં કહ્યું, “મીં કુગલ, અમારો વખત ઘણો કીંમતી છે, પણ તમારે માટે દશ મીનીટ ફાજલ પાડી શકશું, માટે તમને કંઈ બી પુછવું હોય તે બેલાશક પુછો.”

કુગલે હવે ખીસામાંથી ડાયરી કઢાડીને નોંધો ટપકાવવા પેનસીય થુંકે ભીંજીને પુછ્યું, “મહેરબાની કરીને પહેલે એ જણાવશો કે આ લડાઇ જગાડવામાં ને દુન્યામાં નવેસરથી તોફાન ઉછું કરવામાં બચાની શું મકસદ છે?”

અચ્ચો આ વાતચીત દરમ્યાન ટેબલ પર મથું નાંખીને ખુશાલ ઘોરવા પડ્યો તો એટલે તેની તરફથી મેં જવાબ આપ્યો: “અચ્ચા નામવરે પોતાનું રાજ વધારવાની, કે કોઇનું બી રાજ કે મુલક પચાવી પાડવાની દયાનંત રાખી નથી. આ લડાઈ પરમારથી વિચારોથી ઉત્તી થઈછ. એ કમખખત કાદરબેગના રાજ્યમાં રહ્યત પર કહેર ને જુલમની હદ નથી. જનમ, લગન ને મરણ સુધાં પર ત્યાં દેશ લાશ પડેછ. કોઈખી મરદને છ ઈંચથી લાંબી દહાડી રાખવાની મનાઈ છે. રાજ પોતે વ્યાજે નાણાં ધીરવાનો ધંધો કરતો હોવાથી એ સેંત્રલ બેંકમાંથી છ ટકે નાણાં કઢાવી ગરીબ બેકુતોને ફરજ્યાત પચીસ ટકે નાણાં ધીરે છે. બ્યારથી એને મેત્રો મોટર-કારની એજંસી મલી છે ત્યારથી જખરદસ્તીથી રહ્યતને ઘોડા કે ખચ્ચર વાપરવાની મનાઈ કીધી છે.

કુગલ—આ લડાઇ કેટલો વખત ચાલશે તે બાબે તમારું શું મન છે ?

મેં હસીને કહ્યું: “ભવિષનાં ભીતરમાં તો કોણ જુમકો મારી શકેછ; પણ હાલને કાજ તો અમે લોકોએ છ મહીનાનો પ્રોગ્રામ ગોઠવ્યોછ. પણ

For R. C. C. Works Consult
SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

જો અમુને પુરતાં લડાઈનાં હથીયારો ને દારૂગોળો સોંપીયેટ રશીયા તરફથી મળતાં રહેશે, તો વચે એક મહીનાનો ઇન્ટરવલ નાંખી વરષેક દહાડો લડાઈ ચલાવશું. તમે જાણો છો તેમ લડાઈની ક્તેહ આ વીસમી સદીમાં નાણાંની ધરખમ હાલત પર ધણો આધાર રાખેછ. એટલે અમે નોટો છાપવાનાં મશીનો રાત દહાડો ચાલુ રાખવાની ગણતરી રાખ્યેછ.”

ડુગલ—આ લડાઈ, મી. મંચેરશા, તમે યુરોપીયન સ્ટાઇલે છેલ્લામાં છેલ્લી સાયંસની શોધોના આધારે ચલાવશો કે તમારી અસલી જુની પુરાણી ઓરીયંટલ સ્ટાઇલે ?

આ સવાલ સંબંધી અમે લોકો કાંઈ ખી પાકા ઠરાવ પર આવેલા નહિ હોવાથી મેં બચાને ઉંઘમાંથી ઉઠાડીને પુછ્યું. પહેલાં તો એ અર્ધા ઉંઘમાં હોવાથી ને સવાલ પાછરો સમજી નહી શકવાથી એણે જવાબ આપ્યો “Not Guilty, my Lord. મને શકનો લાભ આપી છોડી મુકવો જોઈયે.” એટલે એના નામ પર પુરો મુકી મેં જવાબ આપ્યો કે “આ લડાઈ અમે પુર્વ ને પશ્ચિમની બેઉ સ્ટાઇલે લડવાનો વિચાર રાખ્યોછ. કારણ કે વીસમી સદીમાં જીવવા છતાં અમે લોકો જનમે ને વિચારે દેશી છઈયે. અમે પશ્ચિમની શોધોના લાભ લઈ તોપ, અંદુક, મશીનગનો વગેરે વાપડશું; પણ તેમ પુરાણી રીતભાતો ને હથીયારોને ખી વીસરી જશું નહી. નામવર બચાની સરદારી હેઠળ શુરજ, ભાલાં ને તીરકામકાંથી સજ થયતી ને એ હથીયારો વાપરી જાણનારી બે રેજીમેંટોને ઉભી કરી તેમને ખાસ તાલીમ આપવામા આવશે. તેમજ મોકો મલતાં.

શીર બહાર આઈ ચમતમે જખમે દીલ આલે હુવે,
દુશમનોને મોઢે ફેર લીવર મીલરકે તાલે હુવે.
ફરી એકવાર ફરીશું સાથે બગલમે હાથ ડાલે હુવે,
રંડાયલી રતાં, વીલુ વાંદરીખી હમારે આહનેવાલે હુવે.

અચાએ સાકુ સાથનો મારો રપેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

દુશમનો સાથ કુશ્તી ને બેકસીંગ તુરનામેન્ટો ખી ઉભાં રશું. ઝેરી ગેસનો ઉપયોગ કરવાની લીગ ઓફ નેશન્સ તરફથી ખાસ બંધી થયલી હોવાથી અમે મહીનાઓ સુધી જમીનમાં દાટીને કોહવા દીધેલાં ઇંડાંઓ ધસી આવતા દુશમનો પર બેધડક વાપરશું ને દુશમનોને પાછા હઠાવશું. પરસીપોલીસની યાદગાર લડાઈમાં હાર પર આવેલા ગ્રીકોએ આયજ મીસાલ કોહેલા ઇંડાં વાપરી ધરાની લશ્કરને પરાગંધ કરી હાર પર આવેલી બાલ જીતમાં ફેરવી નાંખી'તી. પાણીપતની પહેલી લડાઈમાં હનુમાનજીએ દુર્યોધનને એજ હથીયાર અજમાવી જોવાની ધણી બહોંશ કીધી'તી, પણ દુર્યોધન ચુપ્ત સનાતની હિંદુ હોવાથી એનો લાભ લેવાની ધસીને ના પાડી'તી.”

મી. કુગલ તો હજારો વરષ પરના ઇતીહાસના આ નહિં છપાયલા સદ્ગુણો મારે મોઢેથી પહેલવહેલા સમજી અજાયબીમાં ગરકાવ થઈ ગયો. હવે મને છેલ્લો સવાલ પુછ્યો: બેઅદમી માફ છે. મારસલ જોફરેના નાના ભાઈ મારસલ મોંચેર, પણ તમે પારસીઓ આ લડાઈમાં એટલી ઉલટ કાંચ લેવોછ? કાણુલી કાણુલીઓ ને પકાણુ પકાણુ અંદર અંદર મરાઈ મરે તેમાં તમે નહીં તનમાં, નહીં તેરમાં, નહીં છપનના મેરમાં, તેવા પારસીઓ કાંચ હોળીનાં નારીયેળ માફક વચ્ચે હોમાવોછ ને આગ લાકડાં લગાડોછ? યુરોપનાં ડીપલોમેટીક ને પોલીટીકલ સરકારોમાં તો ખુલ્લું બોલાયછ કે આ બે ધાંધલીઆ પારસીઓ નહીં હોતે તો બચે. લડાઈનું નામ ખી નહીં લેને ને પુછકું પમ વચે દાખીને સુસેહ કરી નાંખતે. મારા આ પરસનલ સવાલથી કંઈ મનમાં ઓછું ના લાવતા.”

મેં મગરૂરીથી હસીને મુછને તાવ દેતાં જવાબ આપ્યો કે “મી. કુગલ, પારસી બચે પોતાના માલેકનું ખાધેલું નીમક હલાલ કીધા વગર રહેતો નથી.

For Concrete Garden Ornaments Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

d, BOMBAY.

Telephone 24640

પછી જન જવાનો ખી ડર હોય તો શું થઈ ગીયું! અમો અહિં બચ્ચાની ખીદમત ને પોસ્તપનાહમાં હોવા છતાં તમે લોકો શું એક મીનીટ ખી ધારી શકો છો કે બચ્ચા નામવરને એવા ઝલીલ સુલેહ કપુલ કરવા દઈ એને હીણુપસ્તીના ખાડામાં બાણી જોધને ધકેલી દઈયે?

આસમાન ફરે, કુલ ખરે, રાજગાઘ ટાવરતું ધડીયાલ બંધ પરે,
પારસી બચ્ચો વચન ને વફાદારીથી કદી નહી ફરે!

“એ ઉપરાંત અમારી ખીજ મકસદ પારસી કોમના પરવારતા જવાનોને આ લડાઈમાં ઉતારી એ લોકનો લડાયક જીરુસો ને મરદાનગી પાછાં ખીલવવાનાં છે; કે કોઈ વખત માદરવતન ધરાન પર આકૃત આવી પડતાં, એ ખ્યાઈ વતન, એ શુલઝાર ભુમી, માદર વતનના એ અસલ ખેટાઓ તરફથી કંઈ ધરખમ મદદની આરજી રાખી શકે. આજેખી આવા હીયકારા વખતમાં ખી પારસી કોમમાંથી લડવાનો ને મારામારીનો જીરુસો નાખુદ નથી થયો, તે તમે મુંબઈની પોલીસ કોર્ટોના પારસી માંરામારીના કેસો પરથી જોઈ શકશો. અસલી ધરાની પહેલવાનોનું લડાયક ખમીર જમાનાના વેહવા સાથે ફેશનની શીસયારીમાં શાંત પડી રહ્યુંછ પણ નાખુદ તો નથીજ થયું!”
એ અસલી સુનેરી ઝમાનો યાદ આવતાં મેં કપાલ કુટીને વીલાપ કર્યો.
“ધરાન, માદર વતન ધરાન!”

શહેનશાહી ડંકો ક્યાં ગયો—માદર ધરાન તુજ નામનો !
તાજેનો, તખ્તનો, ફોજનો, જંગોનો, જંગ હીંગામનો !
પેશદાદી, ક્યાની, હખામની, સાસાની દોડ દમામનો !
ઢાલોનો, ગુર્જોનો, તેગનો, ખંજરનો, મરદીનો, હામનો !
થયો શુમ સીતારો ક્યાં અરે ! શહેનશાહી તારાં કામનો !
શાહીનો, ખુશીનો, બઝમનો; શાકીનો, શીશાનો, જામનો !”

મારાં એ રૂદનથી ત્યાં તંબુમાં ગમગીનીનો એક ગમખાર મોજો ફરી વળ્યો. મારાં, લીમજીતાં ને બચ્ચાનાં દુઃખી ડચકાંઓનાં અવાજનો પડવા ત્યાં એતરફ પડી રહ્યો. મેકકુગલ પોતેખી ગુજરાતીનો એક હરફ ખી નહી સમ-

જવા છતાં મારાં ગમખાર એકટીંગથી અકલ્પ જમ નોટબુક બાબુ ફેંકી દહ એક બચ્ચાંની માફક બેઅખ્યાર રડવા પડ્યો, ને બચાએ મને ને લીમજીને સંધ્યારો આપ્યો કે હું ધરાન પારસીઓને પાછું અપાવશ ત્યારેજ અમારા ગમ પર એક પડી.

(૩૫)

કાપુલના લોકોમાં લડાઇતું જોશો-ઝતુન ઉશકેરવાને મયદાને જંગમાં ઉલટથી ભાગ લેવાતું શુર છુટે, એ વીચારથી હું ને લીમજી કાપુલના શાહી બાગમાં રમ્યતના લોકોને એકઠાં કરી કંડા સોડા લેમન ને ગરમ બજીયાં ચટણીની ઝીયાફત આપતા ને પછી તે લોક આગળ રસ્તમ સોહરાબ વચ્ચે થયલાં દહેર જંગનો કીસ્સો શાહનામાંમાંથી હું મારા તાલીમ પામેલા મીઠા અવાજે વાંચી સમજાવતો, જે વખતે ત્યાં હાજર રહેલાંઓમાંના એકની બી આંખ આંસુ વગર સુકી રહેતી નહી. આ કીસ્સામાં બનતી ફેરીયતોની વધારે Realistic અસર ઉપજે તે માટે હું રસ્તમનો ને લીમજી સોહરાબનો પાટ ભજવી બતાવતા ને શાહનામાની ચુંટી કહાડેલી લામ્બી બોલતા. ફિરહોસીની હકીકત મુજબ સોહરાબ પહેલે રસ્તમને બે વખત કુસ્તીમાં પટકી તેને બેબલત આપી લશકરોની હજુરમાં શરમીદા બનાવે છે. છેલ્લે રસ્તમ આજેઝ થઇ ખુદાતાલાની બંદગી કરી પોતાનું અસલ જોર પાછું માંગી છેવટની ત્રીજી કુસ્તીમાં સોરાબને જમીન પર પટકી તેની છાતીમાં ખંજર ખોસી દેયછ. રસ્તમ સોહરાબની જંગના મેદાનમાં મુલાકાત ને તે લોક વચ્ચે ચતી લડાઇનો ટુંક સાર સમજાવવા અમે હેંડબીલ વહેંચવા માટે છપાવ્યા'તાં જેની વચ્ચે વચ્ચે લીમજીએ પોતાની રેશમી કાપડની દુકાનની, તેમજ રેલ્વે

For Concrete Decorative Compound Walls Consult

SIMPLEX CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

હોટલના માલિકના એના પર પડસા નીકળતા હોવાથી એણે રેલ્વે હોટલની ખી જાહેરખખર હેંડખીલમાં હેસવી દીધી હતી.

આઠતું રીફરેશમેંટ ને ખોદાખખસ ખેલ જોવો ખેલ જોવાનો મલતો હોવાથી આ વાંચણ વખતે પુપકળ લોક જમા થતું. મેં લીમછને પહેલાંથી સમજાવ્યું તું કે આય આપરે આ અચ્ચાનાં અમણ લોકોને ખ્યાલ આપવા ખાલી એકટીંગ કરીયેય. માટે ખુદ ખાતર તું ઉસ્કેરધ જાહેર સોરાખતું ઝતુની લગાયક એકટીંગ કરવાતુ અખારા કરજે, નહીં તો આપુને કેંડે અવર કવર લાગી જશે. પણ એને તો લાઇમલાઇટમાં આવવાનો આ આઠતો ચાન્સ મલેલો હોવાથી એ મારી શીખામણ સમજે શાંતો ! એ તો ખીટ કલાસના લોકોની તાળી ને સીટીઓના અવાજથી એટલો ઉદ્દનધ જતો કે ખાલુ ને જાંગ દોડીને પહેલી બેઠ કુસ્તી વખતે મને માંચાવેર ઉંચે ઉંચડીને પથરની સખત જમીન પર પટકતો ને મને ઘેર આવીને ગરમ પાણીએ આંગ. મેકીને કલાકેક વેર ચંપી કરવી પડતી ને એ મારો વહાલો તો શુ એક કીલ્લો છતી આથો હોય તેમ એંગો પેંગો થઇ લોકોને ખાઉ કરતો.

એવામા જો કોઇ યુગ પારતું ‘શાખાસ સોહરાખ, અચ્ચી ખજાઇ, એક દેકે ઝોર રસ્તમકુ ગીરાવ.’ તો એ વળી બીખાછ થઇને મને પાછો પટકવા આવતો ને હું સેતાન દામો કરવા ઉડીને નાસી જતો.

લોકો એની અહાહુરી ને જવાંમરદી પર શીદા થઇને કુલોના હાર દેંકતું. ન્યારે હારી ગયલા રસ્તમ પહેલવાન તરીકે મારો તો કોઇ જુલુપએ ખી ભાવ નહીં પુછતું. એવી વખતે તો એ પોણ્યો પોતાને કોઇ હોલીવુડનો મહાન સ્ટારજ સમજતો. પહેલા એ ત્રણ દગડા તો આ નામોશી ને હીણપસ્તી મેં મુગે મોઢે ખમી લીધી. કારણ કે હું જાણતોતો કે He laughs best who laughs last એમ રોકસપીયર એની માય મેરી પીકફુડને હંમેશ કહેતો. મેં એને જરા હદમાં રહીને સાદું એકટીંગ કરવા કાલાવાલા કીધા, કે ખરી લગાઈ થાય ત્યારે એવું જોશ ને ઝતુન અતાવજે. હમણાં તો આપણે ખાલી રીહરસલ કરીયેછ તેરલાં જેન્ટ-

લમેનની કાની સીધું સાફું પાર્ટ બજવ ને એકદમ પોશાગીર બનીને મારી પર ધણો હાથ ના ઉંચક.' પણ એનું તો લોકોની શીઘ્રગીરીથી મસ્તક તદ્દન ફરી ગયું'તું એટલે એણે તુચ્છકારથી મારી આજેઝીભરી માગણી સાફ ના પાડી.

“This is quite impossible, Mancha! My motto is all or nothing. એકટીંગ કરવું તો પુરૂં કરવું. જે પાર્ટ આપણે બજવતા હોઈએ તેના પુરેપુરા સ્પીરીટમાં ઉતરીને આપણે પોતેજ તે આદમી છોઈએ એમ સમજીને એકટીંગ કરયે તોજ તે એકટીંગનો ખરો હુન્નર કહેવાય. નહીં તો એવું ઘેલાંગાંડા જેવું એકટીંગ તો મુંબઈમાં ચોગરેજ, જોગરેજ ને નવરેજના ભાવવાલા એમેચ્યુરો ડગલે ને પગલે કરેછ. દીકરા, હું હજી સોરાખના પાર્ટમાં ખીસ્થો નથી. જરા પ્રેક્ટીસથી ફોર્મમાં આવશ તો રોજ તારાં એકાદ બે હાડકાં ભાંજશ. તુંને જરા તેથી અગવડ તો ખમવી પડશે, પણ તુંને સંતોષ તો મનશે કે એક કલાસીકલ એક્ટર સાથે તેં પાટ બજાવ્યો. જે મોડે વહેલે મને કોઈ હોલીવુડની ધરખમ કંપનીમાં જોડાવાની ઓફર મળે તો જરા ખી અજબ થતો ના.”

એના એવા ધખારાઓ પછી એની સાથ તકરારમાં વખત ખોવામાં મેં કંઈ સાર જોયો નહીં; પણ મોઢમમાં મેં એને એટલીજ ચેતવણી આપી કે તારી માફક હું ખી ઘણું ત્રેજીક એકટીંગ કરી શકુંજ તે હવે તું ખી જોશે. મારા ખી લોહીમાં એકટીંગતું ખમીર છે. કારણ કે મારા મોટાબાવા હારમસ્ટનના સરકસમાં વાધ ને સીંહને કસરત કરવાની તાલીમ આપતા'તા. ને કાવસજી ખટાકતો તો હું દુરનો સગો થાઉંજ ને ખરશેજી બાલીવાલા સાથ ખી મને સાહેબ સલામનો વહેવાર હતો.

Concrete for Permanence
SIMPLEX CONCRETE WORKS
Manufacturers & Builders

બીજે દહાડે જ્યારે શાહી બાગમાં હંમેશની માફક મહેરીલ મલી, ત્યારે મારા પાર્ટને માટે હું બી બંધી રીતે તકવાર થઈનેજ ગીયો. આગલા દિવસોની માફક જ્યારે રસ્તમ સોહરાય વચ્ચેની કુસ્તીનો ભાગ શાહનામાંના વાંચણમાં આવ્યો, ત્યારે હમે એઉ જણુ રસ્તમ સોહરાય તરીકે કપડાં કાઢી ચોલ્યાં ઉપર લોકોના હુરે ને ખુશાલીના પોકારો વચ્ચે કુસ્તી રમવા બહાર પડ્યા.

લીમણએ હવે જમીન પરથી બીણી મટોરી ઉંચકી આંગ પર ચોપડીને પોકાર માર્યો “અય ખુદા ધરાની પહેલવાન, હવે મને તારાં જોર ને તાકાતની તાસીર ખતાવ” કરીને મને ગરદનમાંથી પકડી મારા ટાંટીયામાં પોતાના ટાંટીયા ભેરવીને મને એ વખત અધર ઉંચકીને મારી ધસારત કે ચેતવણીઓની દરકાર કર્યા વગર જમીન પર ધોબીના ગાંસડાની કાણી પછાડ્યો. લોકોએ ંડીસલો મારી ખુશાલીના પોકારો કીધા કે ‘વાહ એટ સોરાય, અચ્છી બજાઈ, લગાદે ભાઈ કે ઠોબરે મે’. આય તારીફથી ઉશકેર્ય જઈ એણે પેટમાં મારવાનું નહી હોવા છતાં મારાં પેટમાં કફરાવીને એ લાત મારીને મારા આંગ પર થુક્યોબી.

લોકોએ એને ખાંધ પર ઉચકીને For he is jolly good fellow નું ગીત ગાતાં મેદાનમાં ફેરવ્યો. હવે ખેલનો ખરો ત્રેલક ભાગ આવ્યો. મેં હવે ત્રીજી કુસ્તીની સોહરાય પાસથી માંગણી કીધી, જે એણે કયુલ કીધી. મેં ખુદ પાસ ગુંટણ મંડીયે પડી દુવા ચાહી કે અય પરવર, માઈ આગલું જોર મને પાછું બખશ. શાહનામા પ્રમાણે આ કુસ્તીમાં માઈ બખત મને ચારી આપતું હતું. આ ત્રીજી કુસ્તીમાં મેં બી દાંત કચકચારી ડોળા લાલ કરીને ખુબ આપી “આવી જ દીકરા સોહરાય, આજે આપણે બધો હીસાય ચુકતે કરી લેવાનો છે-તું મને મુંબઈમાં જૈરાંઓની વચ્ચે ધલ્લા મારતો’તો, તેનુંબી વેર આજે સાથે સાથેજ લઈ નાંખું” કહીને મેં એને કુસ્તીમાં અધર ઉંચકી લઈ એના ટાંટીયા પકડીને એને હવામાં ગોલ ફેરવવા માંડ્યો, જેમ કરતાં એને ચક્કર આવીને ઉલટી થવા માંડી. એણે ગભરાઈને થુક

K. WADIA

**ART MFG. JEWELLER—
& DIAMOND, MERCHANT.**

Ph: 42483.

Grant Rd., BOMBAY.

બન્યા બાવાજી હવે જોશી લીધો હાથમાં ટપકો,
મારી લીમજીએ પુક કાનમાં મુકે ગજવાંપર ચપકો.
જુહું જુહું આંગણાં પર ગણી ધન, મકર, શની,
આયાંજ ગજવું ખાલી કરવા લોકો બોલાં બની.

(જુલો પાનું ૩૧૩)

HUXLEY'S

MUSKOLA WINE

Containig Musk, Kola, Diastin.
Soleble Iron, & Muira-puama.

Companion for Business
Ladies and Men. A Nerve
tonic. Strengthening the
entire nervous system.
Stimulating the appetite and
purifying the blood. Invalu-
able in convalescence after
malaria and most efficacious
heart and brain stimulant.

Ask for it at your chemists
or write to:

NOBLE HUXLEY & Co. LTD.

109, Parsee Bazar Street,
BOMBAY.

MUSKOLA WINE

MUSKOLA WINE

લીમજી ને હું એક દીવસ લડાઇના મુઠકના નકશાઓનો અભ્યાસ કરતા જઈ ભવિષ્યની લડાઇનો પ્લાન ઘડી કહાડતાંતા, તેટલાં લીમજીએ મને યાદ દેવરાવ્યું કે મંચા, તું લશ્કરને દરેક રીતે તાલીમ આપી તમ્યાર દરેક પશુ લડાઇમાં જખ્મી થયલા એ આપરા દ્વેર સીપઇઓની બરદારત કરવાની તેં કંઈખી ગોઠવણ રાખી નથી. બસ હું કાલને કાલ અહીં એક રેડ ક્રોસ સોસાયટી ઉભી કરુંછ તેમાં તુંખી મને મદદ આપજે. તું તો તારાં કામની જાનલોમાં રોકાયલો રહેય એટલે હુંજ બંધી ખટપટ કરશ. અહીંની સોસાયટીની જવાન છોકરીઓ ને બૈરાંઓ મારે first ઘાંત ને નરસીંગનો ક્લાસ ઓલી હું એ લોકને તાલીમ આપશ.

બચાની પરવાનગી મેલવી એણે લાગતા વલગતાઓમાં ફૂંડ ઉઠ્યું કીધું. બાતુ વોલંટીયરોને દેશદાઝ ખાતર એ ક્લાસમાં જોડાવા અપીલ કરવામાં આવી. રેડ ક્રોસના વડા તરીકે એ ક્લાસ રેવરંડ ફ્રાંચર લીમજી પોતે ચલાવવાનો છે એવું સરકારી ગેઝેટમાં જાહેર થતાંજ વફાદાર બૈરાંઓની એક મોટી સંખ્યા ફર્સ્ટ એડની તાલીમ લેવા બહાર પડી. એક રીતે લીમજી એ કામને માટે તદ્દન લાયક હતો કારણ કે એની રંગમેરંગી કારકીરદીમાં એણે મેડીકલ કોલેજમાં ત્રણ વરસ ગુજરી એનેટમી, બેમેત્રી, મીડીફરી, વગેરે સબજેક્ટોનો આરીક અભ્યાસ કીધો'તો. તે ઉપરાંત ધણું બેખી વીકોમાં એણે કારસાજીઅર્યો ભાગ લીધો'તો, ને છ મહીના કામા હોસ્પીતલમાં સમયરની રસી મુકવાનુંખી કામ કીધું'તું.

સરકારી મોટરો રાખવાનું ગેરાજ ખાલી કરાવી ત્યાં ક્લાસ ખોલવામાં આવ્યો. મુખ્યમંત્રી મેડીકલ કોલેજમાંથી થોડાં હાડપીંજરો એણે મંગાવ્યા ને એનેટમીની સાથે સાથે નરસીંગ ને બેનડેજીંગની તાલીમ શરૂ કીધી. કલેજનું ક્યાં આયું, હાઈના ધપકારા કેમ તપાસવા, તે જનાવરોના કલેજનાં હાઈ પર હાથ દાખી રાખી દેખાડો ને કેટલીક છોકરીઓ તો ઉત્તરમાં આવી એવા જોરથી હાથ દામતી કે જનાવરો હદ મુવા થઈ જતાં. કેટલાક ઝતુની લોકો આવા ક્લાસની ને ત્યાં અપાતી તાલીમની સખત પીરંધ હતા, પણ

શાહી ફરમાન બહાર પડેલું હોવાથી તેઓ કંઈખી વીરુધ લાગણી દેખાડતા અચકાતા.

એ લોકોને એ વાંધો કેટલો વાજબી હતો તે એ પરથીજ જણાશે કે પ્રેક્ટીકલ શીક્ષણ આપવાના ધખારા રાખીને બોખાર લેવાનું શીખવવા એ પોતાની બગલમાં બેરોમીટર મુકતો ને પછી બોખારનો પારો કેટલો ચઢ્યોછ તે બતાવતો. વધારે હીમત આવતાં એણે પોતાના રસથી ભરાયલા હાથ પગ ને ટેટાંપર બેનડેજસના પાટા ને Splints ની ટાકરીઓ કેમ બાંધવી તે બતાવવા માંડ્યું. રેડ ક્રોસનાં પ્રેસીડન્ટ તરીકે મેં એક દહાડો surprise visit લીધી તો જોઈછ તો લીમજી ખાટલા પર બેઠેલો ને આજુબાજુ આઠ દસ જણાંઓ બેઠેલોશ કેમ બાંધ્યાછ તે દુરખીને જોય. મેં જરા કરડે દેખાવ કરીને આ ફારસ થું ચાથી રહ્યોચ તેના ખુલાસો પુછ્યો તો એણે નકટ જવાબ દીધો કે “દીકરા, આજે ભાંગેલા હાડકા દુરસ્ત કેમ થાય તેનો ક્લાસ છે તે છોકરીઓ પ્રેક્ટીસ કરેછ.”

લીમજીના આ નરસીંગ ક્લાસો પર એટલો દરોરો પડવા માંડ્યો કે એને નાઇટ ક્લાસખી બોલવો પડ્યો. એની તાલીમની મોહકાણુમાં ઘણા પુદ્ધાં બેરાંઓને માટીડાઓએખી પોતાના બચ્ચાંઓનાં હાથ પગ ભાંગી જાય તે વખતે ઉપાય લેવાય કરીને તેઓનાં મસતકોખી એણે ફેરવી નાંખ્યાં. આખરે જ્યારે એ ફર્સ્ટ એડ ક્લાસનું ઘેલાપણું વધી ગયું. ત્યારે લીમજીના ઘેલાંચેરાં અટકાવવા વડા અમલદાર તરીકે મને એ ક્લાસ બંધ કરી નાંખવો પડ્યો.

અમારી હજારો ધાંધલ, ધમચકરી ને પ્રોપેગેન્ડા છતાં કાબુલની રમ્યતની આ લડાઇ તરફની ઠંડઇ ને સુસ્તી ને પોતાના માલીક ને તાજવર તરફની શીક્ષણીરીની કોટાહી જોતાં અમે જોઇ લીધું કે મામતો જો એમજ ચાલ્યો તો બચાનો ડબ્બો શુદ્ધ થના સાથે અમારો ખી તરાપો હુમવાનો ને સુપરાં સાફ થઇ જવાનો વખત આની પુગશે.

મેં ને લીમજીએ બચાને તેના બે ચાર વીશ્વાસુ અમલદારો સાથે ખીલીયર્ડ ટેબલની આસપાસ એક રાંકેડ ટેબલની કોનફરંસ ભરી ને બચાને ખરી વીગતોથી વાકેફ કીધો. બચો વાતની ગંભીરતા

સમજી જતાં મોત જેવો શીકકો થયો ને ગમતી એક ઉંડી હાથ મારીને માથા પરથી તાજ કઢાડીને જમીન પર મુકી દીધું ને ભુલમાં મારી પર પાનની પીચકારી મારી બેઠઝતીમાં ઓરખી વધારો કીધો ને બાલ પીખતાં બોલ્યો “મને હવે કોઇની હીંમત કે સહારો રહ્યો નથી. હવે હું કોણને આસરે જવશ? મારો સસરો આજે હૈયાત નથી, નહીં તો રાજતાજથી રીટાયર થઇ જઇ સસરાને ત્યાં જઇ તેના ઘેરજમાઇ તરીકે પડી રહી બાકીની નાસ્ના વખરની જીંદગી ખતમ કરતે. આ આશ્વત્તી શરૂઆતમાંજ મેં અમાનુદલાનો ચોખ્ખો આંખી, જોયો’તો પણ એણે તો તદ્દન સસેકા તીન પાઉં કીધા કે અહીં મારી આગલ આવવાથી તો મીડો ગારોજ મુકજે. હુંજ અહીં ફારસી ને ઉરદુના કલાસો કઢાડી ને સીલાજીત ને સાલમ મીસરી વેચીને જેમ તેમ પાઉંએ તપીધું નુછીને મારું ગાડું ગબરાઉંછ, ત્યાં તું આવીને શું તોપ ફાઇવાનો છે? હવે બેહતર એજ છે કે કાદરબેગને શરણે જઈ ને એ પેનશન આપે તે પર રીટાયર થઇ જીંદગીના બાકીના દીનો ખુદાની એબાદતમાં પુરા કરે.”

પણ અમે એને સધીયારો આપ્યો કે એમ પુઝદેલ બની જઇ હીંમત હારવાની જરૂર નથી. જનાં મુઘી હીંદુસ્તાનમાં પારસી જેવી લગાયક ને તાલીમબાજ કામ વસે છે ત્યાં મુઘી એને નાસીપાસ થવાતું કંઇજ કામ નથી. થોડાજ વખતમાં પારસી સીપાઇ બચ્ચાઓના મીઝીટરી પુટની નાલથી કાપુલની જમીન ધમધમી રેડશે ને એ જંગી પહલવાનોના મોઢેથી ગવાતાં લોસ્ટ ટોકીઝના અંગ્રેજી ગાયનો. “Whoopy” “I feel so happy” વગેરેના સુરીલા સરોદોથી કાપુલતું શાંત વાતાવરણ લશ્કરી ધુનનીઓથી ધુણ રેહશે.

બચો આ અમારા હીંમત આપનારા લક્ષ્મીથી ખુશાલીથી પુલી ફાટી ગીયો. “શાબાસ મારા શુરવીર સરદારો, તમારા આ સુનેરી સખુતેથી તમે મને આજે હૈયાત પાછ મારાં સુરદાં દીવને નવી જીંદગી બક્ષીજ. જવ, અને આ નહેરત લગાઇમાં મને ફતેહ શીરોઝી આપવા તમને જે બી પગલાં

લેવાં ઘટતાં લાગે તે લેવ. જાવ ને ફોટો કરો. તમે પારસીઓ તો મારા રાજ્યનાં સ્થંભ મીસાલ છેવ.

“દુરદશા યતાં મારી લાગતે આજ વાર શી
હોતે નહી હમો પાસ જે’ આ વક્ષદાર પારસી.”

અચાની રજા મહત્તાંજ અમે એક અરજંટ તાર અંજુમને હીકાઝતે પારસીયાનના ત્રસ્ટીઓ પર મોકલ્યો, જે તાર એ ત્રસ્ટીઓની તાકીદની અળેલી મીટીંગમાં વાંચી સમજાવવામાં આવ્યો કે પારસી વરપના હીંગામ બાદ અસહી પારસી ખમીરનો બહાદુરી બતાવવાનો પારસીઓ માટે આ અસાધારણ પ્રસંગ છે. પારસીઓની નોક ને ઇઝઝતનો આ સવાલ છે જેની પર રેઝાશાહની પારસીઓ તરફના બરીબની વલણનો આધાર છે.

અનજુમનના વાણીયા મહેતાજીના અપવાદ સીવાય સરવાતુમને ત્રસ્ટી-ઓએ હાથ પાસ કરીને કે હજારો વરપતું ચુસ્ત અને મંદ પહેલું પારસી લડાયક ખમીર ખીલવવા માટે આ સરહદ પરની લડાઈમાં ભાગ લેવા પારસી જવાનીયાઓને ખાસ પ્રલામણુ કરવી ને આ લડાઈમાં જનન શુભાવનારા પીરલાઓની યાદગારી કાયમની જાળવી રાખવા હયુજીસ રોડ પરના પારસી એમેરીયલ સ્થંભમાં બે મારગલની તખતીઓ જાસ્તી જડાવવી. જેનો ખરચ એ મુરખખીઓએ બહોળાં દીલથી અનજુમના ફંડમાંથી કરવાનું માથે લીધું.

ત્રસ્ટીઓ તરફથી પરવારતા પારસીઓને લશ્કરમાં ભરતી કરવાને માટે એક જોશદાર અપીલ જામે મારફતે બહાર પાડવામાં આવી, જે જાહેરખખર ધર્મનું કામ સમજીને એના બલા માલીકોએ દબલ ભાવમાં જાપી આપી.

“ખુશ ખખર પર ફેંકો ફેંકે નજર”

“જોષએ છે—અધવાનીસ્તાનમાં ફેંકે અરસામાં ચાલનારી ખુનખાર લડાઈમાં ભાગ લેવા માટે મજબુત આંધાના પારસી જવાનો. આંટરોડ ને પીલાઉસના નાકાં ઘેરી સવારસાંજ ઉભા રહીને નીંદા કરતા પરવારતા પારસી જવાનો માટે હોજરાં ભરવાની, આખરૂં દરકારથી જીંદગી શુજરવાની ને લડાયક ખમીર બતાવવાની આ એક ઉમદા તક છે. લડાયક હથીયારો ને

લશ્કરી યુનિફોર્મો મફત પુરા પાડવામાં આવશે. ચુંટી કહાડાયલા લશ્કરીઓએ એ જોર સીયાવ સાથે રાખવા પડશે. ઉમેદવારોની ચુંટણીની શારીરિક તપાસ માટે બાલારામ સ્પીટ, શાપુરજી શેકનો ચક્રો ને દાદર કોલોનીમાં રેક્રીટીંગ ઓફીસો ખોલવામાં આવશે. એપેલો બંદર પર જોરાંઓની મશકેરી કરી કાઢી છલેલાઓને વધારે પસંદગી આપવામાં આવશે. ઉમેદવારોએ અરજીની નકલ, પાસપોર્ટ ફોટો ને સૈયર મુકાબ્યાની સરટીફિકેટ સાથે હાજર થઇ સારજન્ટ મેજર દોરાજ સોમજીને મળવું.

તાજે કલમ—લડાઇ પર જોરી બચ્યાંઓને સાથે લઇ જવાની સખત મનાઇ છે.

એમબ્યુલન્સ બ્રીગેડમાં જોડાવા રીટાયર ખાંનીયાઓએ અરજી કરવી.”

ખોઈ ધી વાસી દીવેલમાંથી નહીં જાય તે કહેતી ખરી પડી. આવા Degenerate ને પારસી કીરતીના પડતા વખતમાં બી ખુલ્લું માલમ પડી આવ્યું કે પારસી લડાયક જુસ્સો તદ્દન ઉંઘઇ નહીં ગીયોતો પણ ખાલી જુલોતો. આઠ દીવસમાં રેક્રીટીંગ ઓફીસોમાં હજારો અરજીઓ આવી પડી. જો કે થોડા એકેપેઓએ ખુલ્લું કે અમુને લડાઇ પર સાંજના ફરવા જવા દેશો કે? ને નાસ્તા પર શું આપશો? આઠ દહાડે બી ધાનશાખ કચુબર આપશો કે તદ્દનજ અખાડા કરશો?

ઝકટરોની તપાસ પછી પાંચ હજાર જવાનોને લશ્કર માટે ચુંટી કહાડવામાં આવ્યા. એ તમામ યુનંદો ફોજને “ખોમ્બે પારસીઝ ફોરેન લીજયન” નું નામ આપવામાં આવ્યું ને તેની સરદારી છેલ્લી યુરોપની લડાઇમાં નામ કહાડનાર યુનંદા પારસી લશ્કરી યોદ્ધા દોરાજ સોમજીને આપવામાં આવ્યું. એ યોદ્ધા માટે “સંજાણુ માર્ય” ના ગણીતા જોડનારા મીઠ મેહલ્લી કાસીનાથે સખત હરીફાઇ કીધીતી, પણ જો લશ્કરને હાર મલે તો લશ્કરની સરદારી લઇ જંગના મેદાનમાંથી જલદીથી દોડવાનું ને નાહસવાનું એવણુથી બને તેમ નહીં હોવાથી એવણુની ઉમેદવારીને ઘણો ટેકો નહીં મલ્યોતો.

અચારનાન લશ્કર પર અરજત તાર.

ઇસ આ લોંગ લોંગ વે હુ ટીપરારી

ઇસ આ લોંગ લોંગ વે હુ ગો

ઇસ આ લોંગ પ્રભાત ફેરી

ઇસ આ લોંગ લોંગ ચરોડા જલેલ હુ ગો

લડાઇ માટે ઝડપી તૈયારીઓ થઇ રહી. તમામ લશ્કરને યુનીફોર્મમાં સજ કરવા માટે ટાઉન હોલમાં ડ્રનઅપ દરજીએ બેસાડી દેવામાં આવ્યા. બંદુકો ને રીવોલ્વરોને તેને માટેની કારતુસો અરધી અરધ તો ચોરખમરમાંથીજ મલી ગઇ. લશ્કરનું પારસીપણું જાળવવા માથાં પર પારસીજ ચીન્હ રાખવું એમ ઠરાવ થયો પણ પહેલીજ પરેડ વખતે બ્યારે કુલ યુનીફોર્મમાં બધા હાજર થયા ત્યારે કોઈના માથાં પર પાંચડી, કોઈનાં માથાં પર ફેંટા તો કોઇ એસક્રીઓ બેંગલોર ટોપી ને ગાંધી કેપમાં ઉતરી પડેલા જોઇ હાજર રહેલાંઓને ઘણી રસુજ પડી. જે પછી ઠરાવ થયો કે બધાઓએ માદર વતન તરફ શીદાગીરી ગતાવત્રા રેઝાશાહ કેપ જ પહેરવી.

નવાં પારસી ઉધરતાં લશ્કરને મદદ કરવાની અપીલો બહાર પડેલી હોવાથી પારસી મીલમાલેકોએ પોતાની મીલોમાંથી જથ્થાબંધ ખાકી શોર્ટ્સ, કોટો ને ધોતીયાંઓ મોકલી આપ્યા. ખાકી કપડાંની માંગણી એટલી વધી પડી કે તે માંગણીને પુગી વત્રવા બંધ પડેલી માણુકજી પીટીટ મીલો પાછી આણુ કરવી પડી. કરંજીઆ કંપનીએ રેશમી સાડીઓનો મોટો જથ્થો એ લશ્કરી જીવાનોને લડાઇના મેદાનમાં રાતના પેટમાં દાખીને સુવા માટે મોકલી આપ્યો, એવી શરતે કે લડાઇ પુરી થયા પછી બંધી સાડીઓ ધોવડાવીને પાછી મોકલવી.

પારસી પંચાયતે સરકારને અરજી કરવાથી એસ્પેક્ટેડનુ મેદાન આ નવા રેકરૂટોને ક્વાયદ કરાવવા માટે મફત આપ્યું, જ્યાં તેઓની ક્વાયદ જોવા લેડીઝ જીમખાનાના ને બધે મોટે ખાંચરેના બૈરાં માટીડાઓનો જંગી જમ્બેલો મલતોતો.

રેલવે હોટેલવાસી મીં કાવારાણાએ પરેડ પછી ચાકી ગયલા દરેક જવાનને એકકો જગ કંડો કીધેલો ખીર પાવા માંડ્યાથી પરેડ વખતે મંજૂર સંખ્યા હાજર રહેતીતી. રોકડાં નાણાંની ઘણી જરૂર છે એ વાત બહાર આવતાંજ મીં સોમજીની મજબુત બલામણુ પરથી સેંતલ બેંકના ડીરેક્ટરોએ એક હજાર પાત ચાંદીના ને પાંચસો પાટ સુનાતી, ગુણુપાટમાં લપેટીને પોતાની સલામ ને ભઠ્ઠી દુવાઓ સાથ મોકલી આપી.

બોમ્બે પારસી ફોરેન લીજીયનના સરળ વહેવારમાં એક નાનો કમનસીખ ખતરો પડ્યો. પાંચ હજારના એ ઉત્સાહી ને ઉમંગી લશ્કરમાં ખી ગીરણી કામદાર મંડળને લગતા થોડા મીલના પારસી કામદારો ખી દાખલ થઈ ચુક્યાંતા. એ ચાર પાંચ ધાંધલીયાઓએ અહીં ખી ખીજ નાદાન પારસી વોલન્ટીયરોને ઉશ્કેરી પોતાનું એક યુનીયન ઉમું કીધું ને લાલ વાવટા લઇને પરેડ પર આવવા માંડ્યું. એ લોકોના યુનીયનને નામે નીચલી માંગણીઓ ને હકો પોતાને બક્ષવા લશ્કરના સેનાધીપતી કરનલ દૌરાખ આગલ કમીટીના મેમ્બરો અરજી લઈ રજુ થયા.

શરત પહેલી—હાલનો પગાર ડબલ કરવો ને રોજ પાંચ કલાકથી વધારે કામ લેવું નહીં.

શરત બીજી—દરેક સીપાઇને પોતાની ખંડુક ને ખીજે સામન ઉંચકવા અકેકો નોકર આપવો.

શરત ત્રીજી—ખચાં છોકરાં ને ફેમીલીને મલવા જવા દેવા માટે શનવાર આતવારે લડાઇ બંધ રાખવી.

જો આ શરતો કબુલ નહી થાય તો આ નવાં ઉમાં થયલાં યુનીયને લશ્કરમાં હડતાલ પડાવવાની ધમકી આપી. પણ આની બાજુ સેંકડો

For Concrete Buildings Consult
SIMPLEX-CONCRETE WORKS

Manufacturers & Builders

73-75, Queens Road, BOMBAY.

Telephone 24640

લડાઈઓનો અનુભવ મેળવેલો ને સખન ડીસીપ્લીન માટે જાણીતો થયેલો કરનલ દૌરાબ હતો. એણે એકદમ એ યુનીયનના મેમ્બરોના હથીયાર ઉતારાની લઈ તે લોકોને કેદ કરાવી તરત કોર્ટ મારશીયલ ખેસાડી લશ્કરમાં બેઠીલી ફેલાવવાના ચાર્જ માટે ગુનેદગાર ઠેરવી એ આગેવાનોને રાતોરાત માહીમના જંગલમાં તોપને મોઢે ઉડાડી મુક્યા!

(૩૬)

ઝરથોસ્તી વિશેને વિદાયગીરીનું માન

હાય ડોકાં કેમ ભીડી જશે દીલ ધડકતાહી રહા
પસીને ગરકાવ થઈ રૂમાલ જહરકતાહી રહા
માંગનારા ખીચારા બધા હમારા લટકતાહી રહા
લડાઈને બહાને મુંબઈથી કામુલ સટકતાહી રહા

નવી ઉભી થયેલી “પારસી ફોરેન લીજીયન”નાં બહાદુર જવાન ચેલંદીયર સીપાઇઓ પુર જોરે શોર, ઉતસાહ ને ઉત્કંઠથી લશ્કરી તાલીમ અંગ્રેજ લશ્કરના રીટાયર થયેલા પંજાબી ને સીખ સુબેદારો પાસથી લઈ રહ્યાંતા. સારા મુંબઈમાં યુનીફોર્મ ને હથીયારથી સજ થયેલા કદાવર આંધાના ચહેરેનમુન પારસી યોદ્ધાઓ રસ્તે નજર પડતાંતા. યુનીફોર્મમાં હોય ત્યારે એ લોકોએ ત્રામમાં ટીકીટ લેવાના મોગદ્દજ આંધાંતા. કંડક્ટર ટીકીટ માટે પુછે તો એ લોક બેધરક કેહતા કે ગવર્નર સહાયક ટીકીટ લેનેદ્રા ઓરડર નહી હય.

સવાર સાંજની ફીલ ઉપરાંત અકવાડીયામાં બે વખત ટારગેટ પ્રેક્ટીસ ચાને ગોલીબારની તાલીમ આપવા એ લોકોને વાંદરે કસઇ ખાનામાં લઈ જવામાં આવતાંતા.

૧૯૧૪ ના બેફનાક જંગ વખતે જગમશદુર થયેલું લડાયક ગાયન “It is a long long way to Tipperary” ને નવુંજ સ્વરૂપ આપીને જોડેલું નવું લશ્કરી એનયમ ઘેર ઘેર ગવાતું હતું. હયરતની ફલદુપ કલપના શકિતનું એ એક નાદર પરીણામ હતું. જે ગાયન એ પેરડ

પુરી થયા પછી પારસી ફેરેન લીજીયન તરફથી માઉથ ઓરગન ને ફરુગના ઝોકમપ્નીમેન્ટ સાથે ગવાતાં જીગરના તારેતારમાં ઝલુઝણાટ ફેલાવી સાંમલ-નારનાં રૂવેરવાં ઉભાં કરતાં. લોકોની જાણ માટે એ ગાયન સદાબદ્ધ નીચે રજુ કરેલ પદ્ય ચેતવણી આપું છું કે એ ગાયનના છાપવા, છપાવવાના, ખેલ કે ટાંકીમાં વાપરવાના સર્વે હકો કરતા મીં હયરતને સ્વાધીન છે.

પારસી ફેરેન લીજીયનનું માર્ચિંગ સોંગ.

છટ છઝ એ લોંગ વે ટુ અફઘાનીસ્તાન

બચા આય તે શું જગારયું તોફાન

છટ છઝ એ લોંગ વે ટુ કાબુલીસ્તાન

પહાણોનો કહાડશું કચરધાણ.

ચુડ બાઇ ઘોલી તલાવ

ફેરવેલ ધાનસાખ પલાવ

ચુડ બાઇ પાયધોની

‘આ સ્વાર’ છાંટપાણી.

છટ છઝ એ લોંગ લોંગ વે ટુ કાબુલ

વેર વી વીલ ફાઇન્ડ સ્વીટ બુલબુલ

*

*

*

લડાઇના હોંગામ માટે આપવામાં આવેલો ઇન્ટરવલનો ટાઇમ પુરો થઇ લડાઇનો ટાઇમ નઝદીક આવતો હોવાથી હવે બચાની હોંમત ને ધીરજની ઝોટ થવા માંડી. એ હવે મુંબઇ તરફ નજર નાંખી કાંસકુસ ને તાસવીસમાં પડ્યો. એને સંધીયારો આવે એ ખ્યાલથી બચાના લશ્કરના વડા સપેહસાહાર ચાને કમાનડર-ઇન-ચીફ તરીકે અરજનું તાર તરત મોકલી આપ્યો કે એક અફવાડીયાંની મુદતમાં નવાં પારસી લશ્કરને બનતી તાકાદે કાબુલ ચઢાવી આપો. પછી લડાઇની સીઝન ખસાસ થઇ જશે ને વેકેસન પડશે તો બધો અરથ માથે પડશે.

આ મોંઝગોળાની ધારેલી અસર થઇ ને પારસી લશ્કરની “Overseas Expeditionary Force” મોકલી આપવાની તડકામાર તક્યારીએ થઈ રહી.

લશ્કરને માટે યુનીફોર્મ, ઘરગોળો, ખાદ્ય ખોરાક, હથિયારો ને સહથી. અગત્યનું છાંટાપાણીના સામાનનો તરતજ જાંદોગસ્ત કરવામાં આવ્યો. વચ્ચે કદમીઓની પપેતી આવી જતી હોવાથી ને લશ્કરમાં જોગ્યલા ઇરાની પોર-યાઓ મીઠા અરદેશર ઇરાની ની “દુખતરે લુર” યાને સીસ્ટર અંગુરની શોલમ જોવા ઘણાજ ઘણાજ ઇંતેજાર હોવાથી કદમી ખોરદાદસાલ પર લશ્કરની મુંબધથી ઉઠાંગરી કરવાનો દહાડો નક્કી થયો. પણ ભલાં કામમાં ઘણું વધતો પડેછ, તેમ અહીંખી ખન્યું.

જુની પુરાણી ચીજો ને Curios નો સંગ્રહ ધરાવનાર જાણીતા અરકીયોલોજીસ્ટ પેસ્તનજી ભમગરા પાસે બાદશાહ જમશેદના મુખ્યારક હાથે વપરાતી તલેસમાતીક “જામે-જમશેદ” ની જામ હતી જેમા ભવીશમાં ખનનારા ખનાવો પાક આદમીની દ્રષ્ટીએ સહેલાઈથી પડતાંતા.

એજ જામમાં જોઈને મીઠા ભમગરાએ છેલ્લાં હોંદુ મુસલીમ હુલડની ખબર હુલડ પછી છ મહેને તારીખવાર સુધાં બરાબર કહી આપીંતી. પારસી લશ્કરને કાયુત્રમાં કેવી જાતની કીરતી ને ફતેહ મલશે તે વીશે જામે જમશેદના ચીફ રીપોર્ટરે એવાણનો ઇન્ટરવ્યુ લઈ અભીપ્રાય માંગતાં એવાણે એ બાબતની સંપુરણ માહિતી આપવાનું વચન આપ્યું.

ખીજે દીવસે મીઠા ભમગરાએ નહાન નાહી, કર્સી કરી યજ્ઞાંતી એબાદત કરી ધોખીતલાવના આતશખેહરામના ઓટલાપર મીજલસ સનમુખ અકરૂં ખેસી જઈને એકાગ્રહ ચીતથી જામે-જમશેદના તળીયામાં ટીકીટીકીને જોયા કીધું ને પછી એક જુમ પાડી.

“આકત! સીતમ! ગઝબ! દગો! દગો!! પારસી લશ્કર સાથ દગો થાય છે!”

લોકોએ તરતજ એવણને કોલનવાટર પીવરાવી સુધ્ધીમાં લાવીને ઘણી ઇતેબરીથી પુછ્યું.

મુરખખી રાહતુમાય પેસતનજી-પેસીઆવા, એવી શું ભયંકર આફત ને સીતમ ગુજરનાર છે કે તમે જેવા કઠણ હાથિયાંનાં આદમીખી ગભરાઇ ગયાછ.”

એવણે દયાતા અવાજે ખાનાખરાખીની ખબર આપી કે આ લડાઇમાં આયદે અચાની હાર છે, ને તમામ પારસી લશ્કર ખમખર પાસમાં સુતેલું ધેરાઇ જઇને મોહમંદ ને હલમઝાઇ તાયફાવાલાઓને હાથે કતલ થઇ જશે. માટે પુછને ખાતર આ લડાઇમાં ભવીષની મોટી આશા આપનાર લશ્કર મોકલીને અંબુમનના પૈસા ને વખતની બરબાદી ના કરો.

પારસી અંબુમન આ કલેઆમની આફતકારક આગાહી સમજી ગભરાઇ ને તમામ લશ્કરને Disband કરીને વીખેરી નાંખવાના ઠરાવપર આવી. ખીજા આગેવાનોએ એ હીચકારી હીલચાલ નાપસંદ કરીને સલાહ આપી કે જ્યારે હજારો મેહનતે આઇતું લશ્કર ઉભું થયું છે ને કોઇનાં કોખમાં ફેડવા ને ડોકાં છટકાવવા લશ્કરીઓના હાથ ચવર ચવર થાયછ તો કાંઇ નહીં હમણાં મલખારમાં માપલાઓતું હુલડ ચાલેછ ત્યાં મોકલીને હોંદી સરકારને મદદ કરીએ ને લશ્કર બાડે ફેરવીએ. જામે જમશેદની બરકતથી ઉભા થયલા આ મોકાણની સમાચાર મને મલખાંજ મેં તરત તાર કીધો કે તમે લોકો એમ પેલાં શું કાઢોછ. બચો આ ખીચ ઓફ પ્રોમીસની વાત સમજશે તો સ્મેલ ડ્રાઇ કોરટમાં ડમેજ્જસની ફરયાદી માંડશે ને વરી પરખતતું ચડી વાગશે કે “પારસીકા બચ્યા, કદી નહીં બોલે સચ્યા.”

આખરે સારી સમજ ફાવી ને પારસી ફેરેન લીજીયનને ખોરદાદ સાક્ષને દાહાડે મુંબઇના બારામાંથી ઉપડી જવા માટે સ્ટીમર પર ચઢવાનો ઓરડર થયો. ને તાલીમ પામેલાં એ નવાં લશ્કરનો અકાબરોએ તે દીવસની સવારે “રાયલ રીયુ” લેવાનો ઠરાવ કીધો ને નેને માટેનો તમામ ઇન્ટેઝમ કરવાની G. O. C. દોરાય સોમજીને સુચના થઇ. દ્વરાએ રાતોરાત પોતાના હાથ નીચેના અમલદારો સાથે મેદાનમાં સાદડી ફાણસ પર બેસીને માર્ચ પાસ્ટનો

પુરો ગ્રોગામ ને ખ્વાન ઘડી કહાડ્યો ને તે માટે રીયરસક્ષો ને સખત તાલીમ બીજો દીવસથી શરૂ થયું.

આ બંધી લડાયક ધમચક્રી ને તાલીમો જોઈને પુરોપીયન જીમખાનામાં અનુભવી અંગ્રેજ લશ્કરી ઓફીસરો શકના ડોઝાં ધુણાવના કે જે આ પારસીના પોરયાઓને દાખલા નથી રાખ્યા ને આવું જ ઉત્તેજન મદદ કર્યો તો એ લોકો જરૂર કોઈ દહાડો હીંદુસ્તાનનું રાજ પચાવી પાડશે ને આપુને ગાંસડાં પોટલાં લઈને ઈંડીયાને ચુડ્યાઈ કરવી પડશે.

પારસીઓની પુરાણી ઝલકતી કીરતીની કલ્પગીરમાં એક હીરાજડીનું પીછું ઉમેરનારો ને નવો સફેદ ખોલનારો તે સોનેરી દીન હવે આવી પુગો. આઝાદ મેદાનમાં પારસી વીરજાઓની બનેલી એક બહાદુર ફોજને આખેરી માંન આપવા સવારના પહોરથી હજારોની સંખ્યામાં લોકોએ ધુલ નારીયેલ સાથે એકઠાં થવા માંડ્યું. પારસીઓ, ઉપરાત હીંદુઓ, મુસલમાનો, ચાહુદીઓ હરીજનો, નાઝીઓ, ખોલશીવીકો, ખુધીસ્ટો ને ફાસીસ્ટો હજારો હજારની સંખ્યામાં ભાઈચારાના ખ્યાલથી હાજર થયાંતાં. મેદાનના ઝાડની દાંખલીએ ને પાતરે પાતરે, તારના થાંભલાંઓ પર ને તંબુના ખુંટ પર લોકો ચઢી એઠાંતાં.

પાયદલ ઘોડેસવાર ને તોપખાતું મલીને કુલ્લે પાંચ હજાર બસતે-કુસ્તીઆનોતું દમામદાર લશ્કર જોઈ દરેક જરોસ્તીના જીગરમાંથી મગફરીની આહ નીકળી પડતીતી. અરધો ડઝન મેઈટરોને ચારે તરફ તેમજ ઉપર નીચેથી લોખંડના ને દીનનાં મજબુત પતરાં જડી લઈને આરમરકારો પાને બખતરવાલી ગાડીઓ બનાવવામાં આવીતી, જેની અંદરના આકોરાંમાંથી ચવીતરા લશ્કરી દુકતાઓ થોડે થોડે વખતે બાજુ ઉભેલાં લોકોને છતરી ભેંકીને, બાહુરે કરતાંતા. એમાંની એક આરમરકારની બાજુ પર કોઈએ જોરમાં દુરથી કવચું નાળીયેળ મારવાથી તેની આખી દીવાલ ધસી પડી ને લોકોમાં હસાહસ થઈ રહી.

ખાન બહાદુર સર હોરસમજી લીવંડીવાલાએ પોતાનાં એ ખાનગી એરોપ્લેનો પાઈલેટ સાથે ભેટ આપ્યાંતાં. રીઝુ દરમ્યાન એ બેઉ એરોપ્લો-

નોમાંથી લશ્કર પર કુલોતો નીસાર કરવામાં આવ્યો. પોલીસ કમીશનર પહેલાં તો પારસી લશ્કરની મેદાનમાં પ્રવેશ થતી અટકાવવા માંગી કે એ કમચખતો, જાસ્તી ઉશ્કેરાશે તો ભુવેશ્વર ને ઝવેરી બજાર આપું છુટી લેશે; પણ અંબુમને સર સેમ્યુઅલ હોર પર તાર ફરીને રંગ મંગાવી કે ઝનુન પર અદેલા પારસીઓને છેરી મુકીને તમારી યુરોપની મુશકેલીઓ વધારી ના મુકો.

ચીતાના જેવી ચપલતા ને અઝગહના જેવું કવુઊત ધરાવનાર એ દમામદાર લશ્કરનો સપેક્ષસાધાર દવરાળ પોતે લોહરાસ્થ નામના એક સ્વદેશી રૂપસ પર સવાર થઇને મેદાનમાં અહીંથી તહીં ઘોડો દપટાવી મેગેફોનમાંથી લશ્કરને આરડર આપતો હતો. નામના ઉઠાવનાર એ પહેલવાને વીસમી સદીના અપટુડેટ મીઝીટરી ફેસ પર નોશીરવાન આદીલનું ધરાની લોખંડી જાડીનું બખતર પહેરી લીધું તું. પોતે ચીતા જેવો ઝનુની છે તે બતાવવા એણે બખતર પર વાઘના ભરત કામવાયો રંગ આદ્યોતો. જે વાઘ જોઇને બેરોં ને બચાવેઓની દેહસ્તથી જુમ પાડતાંતં. ખાંધપર એણે ગાયનાં મોઢાંનો લોખંડી ચુરજ ઉઠાવ્યોતો. દુશમનો સાંમે એ ચુરજ એવણુ કેટલાં ઝનુનથી વાપરશે તેનો ખચકીકને ખ્યાલ આપવા દસ મીનીટના વીસામા પછી એવણુ સનમુખ એકકું બકરૂં લાવવામાં આવતું તું. જે દરેકનું માથું એવણુ ચુરજના એકજ દટકાથી બદામનાં કોટલાં મીસાલ કચડી નાંખી હાજર રહેલાં ટોલાં પાસથી આફરીન ને તાલીનું માન મેલવતાં !

આપું લશ્કર સફ સમારી ઉજું રહ્યા પછી મેદાનની અધવચે ડોકવામાં આવેલા એક આલીશાન શામીયાનામાં બસો મુખેદોએ જશન ને ફરેસ્તાની કીયા શરૂ કરી. આણીઆબુ પારસીના તોફાની પોરવાઓ હતા એટલે જશન પુરૂં થાય તે આગમજ એ દુકતાઓએ ચાસનીના જુમચા પર દરોરો પાડીને જુમચા તદ્દન સાફ ને સફાયટ કરી નાંખ્યા ને ધકાધકીમાં જે એક જણુ અફરગણ્યા પર જઈ પડવાથી ઘાઝીમી ગયા.

હિસાબ ગણતાં પાંચ સાત જુમચા જુમ થયેલા માલુમ પડ્યા. જશન પુરૂં થયા પછી ફસલી ને અસલી સાલમાં માનવાવાલા સુધરેલા પારસીઓ

મીજલસમાં વહેંચાયલાં છાપેલાં હેંડબીક્ષોમાંથી હમખંદગી એક અવાજે ને એકાગ્ર ચીતે વાંચી ગયા ને પછી અંગ્રેજોની સ્ટાઈલ પર પીઆના ને તબલા પર લડાઇમાં ફતેહ ઇચ્છવા Hymns યાને ધરમીક ભજનો ગાયાં. જે પુરં થતાં લોકોએ એનકોર કરતાં બેચાર પોરવાઓએ એડી કેનટોરનું Whoopy માંતું ગાયન “આઈ શીલ સો હેપી” ગાઈ સમજતી આ ત્રેચક ને ગંભીર હીંગામ કોમેડીમાં ફેરવી નાંખ્યો.

આવા અસાધરણ પ્રસંગ પર રીવ્યુ માટે વાવટા કાઢી આગવથી લશ્કર પસાર થઈ જાય ત્યારે સલામી કોણે લેવી તે એક વખત ગંભીર સવાલ થઈ પડ્યો’તો. આખરે બહુમતીએ એવું ઠણું કે એ માન ખાનબહાદુર મહેરનોસજી પાવરી જેવણુ જીવાનીયાઓના સ્પોર્ટ્સ ને તે લોકની શારીરિક ને આરથીક ઉત્તતીમાં હમેશાં આગવ પડતો ભાગ લેતા આવ્યા છે, તેવણુનેજ આપવું. એ ગોઠવણુ પારસી કોમ ઉપરાંત ખુદ તમામ લશ્કરને પણ ઘણીજ પસંદ આવી હતી. ખાનબહાદુર પાવરી એ ગોઠવણુને અનુસરીને વીક્ટોરીયા ગારડનમાંથી લાવવામાં આવેલો હાથીની અંબારીમાં મુકેલી ઇઝીચેરમાં ગોદરાં નખાવીને દમામથી બેઠા. એવણુનાં માથાંપર બાંધેલા સાથે બાંધેલી વાણ્યાઓના વરઘોડાની મોટી લાલ રેશમી છત્રી ઉડતી હતી. જમા પીછોડીના ટુલ લેઆસમાં એવણુ હાજર થયા’તા. આગવી લડાઇઓ ને સ્કુલ કાલેજમાં મેલવેલા ચાંદો એવણુની પહોળી છાતીપર સુરજની રોશનીમાં ચમકી રહ્યા’તા. ફેંટાની રીંગમાં ખોસેલાં શાહમુરગનાં પીંજાંઓ હવામાં ફર ફર ઉડી એવણુની પહોળી પેશાનીનો રોઓ-દાખ ઓર વધારતા’તા. લડાયક રીવ્યુનાં માનમાં એવણુ અગીયારીમાંથી લાવેલો ગાયના મોઢાંનો એક નાલેલો ગુરજ ડાખી ખાંધ પર મુકી રાખ્યો’તો. એવણુની પછવાડે પારસી કોમના બાણીતા શેઠયાઓ ઘોડા પર સવાર થયા’તા.

વાવટાકાઢી આગળ એ બધો રસાલો ગોઠવાતાં તોપોના આવાજો વચ્ચે લશ્કરની માર્ચ પાસ્ટ (March Past) શરૂ થઈ જે વખતે ચાર મારટ એડોએ લશ્કરી મ્યુઝીક શરૂ કરી મેદાન લડાયક વાતાવરણથી ધુન્નરી મુક્યું.

તો પથર પણ જોશો લોહીની ધાર.
 શેરોને મારી ખતું હું શેર
 લડખમાં દુશમનને કરું હું જેર
 ફક્ત ખાતું ને સુતું ખાયલાતું કામ
 નથી તેથી થતાં બુલંદ કંઈ નામ.

હવે પ્રેસીડેન્ટ પારસી લશકર માટે ત્રણ હુરેના પોકારો કરાવ્યા જે હાજર રહેલાં લોકોએ એટલી ઉલટથી ઉપાડી લીધા કે ડબ્બેક વીક્ટોરીયાના ઘોડાઓ ભડકીને વીક્ટોરીયા લઈને બોરીબંદરના પ્લેટફોર્મ પર ધસી ગયા.

રીવ્યુ પછી તમામ લશકર સગાંવહાલાં ને દોસ્તોને મળવા માટે વીખેરઇ ગીયું. ખીજી સવારે એ યુનંદી ફોજ છના કંપની તરફથી ચારટર થયેલી હાજી કાસમ કંપનીની સ્ટીમર “મધર ઇન્ડિયા” પર સવાર થઇ. લશકરને છેલ્લી વીદાયગીરીનું માન આપવા ખાસ સીમલાથી કમાન્ડર-ઇન-ચીફ મેજર જનરલ પેડરો ગોન સાલવીઝ પોતે પધારયાંતા.

ગામેગામની અંબુમનોએ લશકરને માનપતર વાંચી સંભલાવ્યાં ને પાંચસો પારસી ગાયનોએ સ્ટીમર આસપાસ ફરીને જંગે વરીયાવનો કીસ્સો હાથમાં લાકડાંની તલવારો સાથે ગાઇ સમજાવ્યો.

લશકરનાં સીપાઇઓને વળાવવા આવેલાં કુટુંબનાં બાતુઓએ દરેક જવાનની કમર પર તલવાર બાંધીને આંસુ ખેરવ્યા વગર હસીને દુવા દીધી કે અસલી નયાગાનોની આખરમાં ઉમેરો કરી કોમની કીરતીનો આફ-તાય ઝગમગાવી, યાતો જખમી થઇને યાતો ઘેઆન પર સુઇને પાછા ફરજો પણ દુશ્મનોને હરગીઝ પીઠ બતાવતા ના.

સ્ટીમર ઉપડવાનો ઘંટ વાગતાં અકાબરોએ લશકરને દુઆ ને આફ-રીનના સખુનો કહી તેઓને સફર સફળ ઇચ્છી. સ્ટીમર ઉપડતાં હજારો પારસીઓ સ્ટીમરની પછવાડે કીનારા પરથી ચાલીને ઉરત સુધી ગયા. પોતાના પ્યારાંઓથી છુટા પડવાના ખ્યાલથી બધરાંઓની આંખમાંથી આંસુની ધાર છુટવા લાગી ને લોકોને રડતાં જોઇને લશકરીઓનો ડીબો ભરઇ આપ્યો. આ

દેખાવ જોઈને બહાર એકઠાં મળેલાં હોંદુ મુસલમાનો તેમજ બંદોબસ્ત રાખવા એકઠાં મળેલાં પોલીસનાં માણસો ને યુરોપીયન કોનસ્ટેબલની આંખમાંથી નવધાર આંસુ વેહવા લાગ્યાં.

આ રડાપીટનો લાભ લઈને એ ચાર હોરાબુજોએ બધે દોરીએ સસ્તા રૂમાલો હળરોની સંખ્યામાં વેચીને હીક વકરો કીધો. સ્ટ્રીમરે હીંદી મહાસાગર વટાવીને નરમદા નદીમાં થઈને ભુમધ્ય સમુદ્રને મારગે કાબુલનો રસ્તો લીધો. સ્ટ્રીમર કરાંચીનાં બારામાં લંગર નહી કરવાની હતી પણ તે ટાઇમે કરાંચીમાં ચોંધ ગારીવાલાઓએ સખત હડતાલ પાડી તોફાન ને હુલડ મચાવી મુકયુંતું એટલે મ્યુનીસીપલ કમીશનરની અરજ પરથી હથારબંધ છોકરાઓ તોપો ને મશીનગનો સાથે ઉતરી શહેરનાં મહોલાઓમાંથી કુચ કરી જતાં બીજેજ દીવસે હડતાલ બંધ પડી ગઈ. એ સેવાઓની પીછાણમાં ખાસ પડાવેલો “ચોંધ ગાડીવાલા હડતાલ મેડલ” બધા સીપાઇઓને ભેટ આપવામાં આવ્યા.

હવે લશકરને કરાંચીથી પગ રસ્તે કુચ કરાવી જલદીથી કાબુલ લાવવાનો ને તરત જંગે મયદાનમાં ઝીપલાવવાનો મેં તાકીદનો પેગામ મેજર જનરલ દવરાબ પર મોકલ્યો, ને પારસી લશકરની એ ઇતીહાસીક માર્ચ શરૂ થઈ. નવાં ઉભાં થયેલાં ને ટુંક તાલીમ પામેલાં એ લશકરમાં હજુ ડીસીપ્લીનની ઘણી કોટાહી હતી. એ ચવીતરા દુકતાઓ કુચ કરતાં રસ્તા પર આવેલાં ખેતરોમાંથી શેરડી, કાકડી, ચીલડાં, પેર પીચીઝ જેબી હાથ લાગતું તે તોડીને ખાઈ જતા. ને કોઈ વધારે હીંમતવાલા તો ફુંટના પારસલના કંડીયા બનાવી નજદીકની પોસ્ટ ઓફીસમાંથી ઘેરે રવાના કરી દેતા.

ફેબ્રુઆરી સાથે પાંચ હજાર ઉંટો પર દારૂગોલો ને ખોરાકીનો સામાન આટો, ચોખ્ખા, દાલ, ખાંડ વગેરે લાઢવામાં આવ્યુંતું. તેમાં એક હજાર ઉંટો પર તો બીસકીટ, પેપરમીટ, ચોકલેટ ને વીસકી ને બીરના બાકસોજ હતા. રોજ રાતના દીવસની મંજલ પુરી થયા પછી તંબુ ઠોકવામાં આવતા, ને છાંટો પાણી લઈ, ભોણું જમીને પોરયાઓ હરીકેન લાઇટની આંખી રોશનીમાં પાના રમવા બેસી જતા.

ખુદ લશકરનો વડો દ્વરાખ પોતેખી પોતાના ઓધાની ગુમાની બાળુ સુકી રમતમાં સામેલ થતો, ને જોકર ચોરતાં પકડઈ જવા છતાંખી લશકરીઓ જાણતા નહી હોય તેમ એ હાથચાલાકી અખાડ કરી જતા. જ્યારે કોઈ ટોલકી પાના રમતી, કોઈ ગાન તાનમાં મશગુલ થતા, ત્યારે થોડા ઉમરે પુગેલા થીઓસોરીસ્ટ ને ખુધ ધર્મનો અભ્યાસ કરીને પ્રતીણ થયલા પારસીઓ સેતરંજ પાથરી, પલાઠો મારીને નાટનાં શીર્શાં આંગલાંથી બંધ કરીને યોગ ને સમાધીના પ્રયોગમાં બેસી જતા ને આ દુન્યાથી જાણે એવા ગુમ ને નાખુદ થઈ જતા કે લાછટસ આઉટનું બંધુગલ કુંક્રતા એ ગુમરાહીમાં ગરક ગયલાઓને, સંતરીઓ બેથોનેટ ભોંકીને ઉઠારતા ત્યારેજ તે લોકને આ ક્ષણભંચર દુન્યાતું ભાન આવતું.

*

*

*

*

શાહુના દરબારમાં તાઝીમ તલાઆ

હમ તો નાચીઝ હય તેરે નાઝ કે ઉઠાને વાલે
દરદમ કદમોમે સર અપના ખુદાને વાલે
હમારા જેવા કડાઓને તુ નામવર જો પાલે
તો નાદરીમાં નામ નોધાવું પડે નહિ કોઈ કાલે.

કાબુલની સરહદ પર પારસી લશકર ટુંક મુદતમાં કુચ કરતું આવી પુગશે એવી ખુશ ખબર મળતાં લોકોએ ઘેરો ને દુકાનો રંગાવી નાંખી વીજલીની લાછટોથી આરાસે કીધાં. બચાએ થોડા ચુનંદ લશકરને આ માનવંત પરોણાઓને એસનેક્યાલ રીરીમ ને માનો ઇઝઝતથી શહેરમાં પધરામણી કરાવવા આગત મોકલી આપ્યા.

શહેરના ઉંચા ટાવરપર એક ચોડીચાનને બેસાડામાં આવ્યો કે જે લશકરની આમદની આગવધી ખબર આપે. ઠેરવેલો વખત પસાર થઈ જવા છતાં લશકરની કંઈખી ઘનનસત નહોં જણાતાં લીમજી ને હું ચમરાટમા પડ્યા કે રખે દુશમનોએ એ બીનઅતુમવી લશકર પર ખઈખર પાસમાં છાપે માર્યો હોય યા દગાવી લશકર ઘેરમ ગાું હોય. પણ બે કલાક પછી ટેલીફનથી

મારી પર ખાનગી ખખર આવી કે રસ્તા પર આવેલા તાડીના પીકાંઓ પર પોરયાઓ બંધી તાડી પી જઈ છાકટા ધુન થઈ જઈને ઉલટી કરવા પડેલા હોવાથી લશકરને આવતાં બે ત્રણ કલાક લેટ થશે.

ઠાવરપરના પોહરેગીરે હવે થંટ વગાડી લશકરના આમદની ખુશ વધાઈ પોદારી. કામુલની સરહદ પરનાં પહાડોની કઢણમાંથી ધુલની એક ગેરદ ઉડતી દેખાઈ જેનાથી ગોવા આદતાબનો ચેકરોખી છુપઈ ગયો. તે ધુલના વટોથ્યામાંથી શરનઈ, નગારાં ને ઘાંટના અવાજો નીકળ્યા. ટોળાંને મોખરે કેટલાક પહેલવાનો દળદળા ભરેલા હતા. તે દર્કેરોમાં એક નવજવાન પહેલવાન નજરે આવ્યો જેની ગરદન અને આંખ કુસ્તીયાજ મલ મીસાલની ખીલેલી હતી. એ નવજવાન કાલા રંગના એક તેજ ઘોડાપર સુનેરી છત્ર પર સવાર થયેલો હતો. એણે બદન પર પોલાદનું બખતર પહેરેલું હતું, તથા બખતરપર ચીતાના આમડાંનો સાહયો પહેરેલો હતો. સર પર એક ઝરરીન કોલાદ હતી જેમાં કીમતી ગવડરો જડેલાં હતાં. ને પોતાની ખાંધ પરનો ભારી કોખડનો શુરજ તે થોડે થોડે વખતે ઉંચો હવામાં ઉછારી ઘોડો દપટાવી ઘણીજ સીફતથી પાછો છલી લેતો.

પ્રીય વાંચનાર, એ કલાવર નવજવાન બીજો કોઈજ નહી પણ પારસી કોરેન લીછયનનો આહોશ સપેદસાક્ષાર ને મુંબઈના અખાડાઓ ધુમવનાર ચુનંદો કુસ્તીયાજ દવરાખ પોતે હતો; જે બહાદુર નવજવાન ને તેનાં શુરાં લશકરની દયા પર બચાનું તખ્તોતાજ ને બચીશ લટકતું હતું.

દવરાખ ને તેનાં લશકરને આવકાર આપવા કામુલથી અરધા માઈલના છેડા પર મેં લીમછને મોકલી આપ્યો, કે તે લશકરના સરદારોને શાહી દરબારની તાજમ તવાજની સમજ આપે ને પોરયાઓને ઘેલાં ગાંડાં કલાડતાં અટકાવે. લીમછને દુરથી આવતો એતાંજ લશકરીઓ હરખથી દીવાના થઈ ગયા ને “લીમ આયો, લીમ લવંગીયોં આયો.” ફરી ખુશાલીના પોદારો કીધા; ને કોઈએ એને દખ્ખુ ને ગદેરીઓખી છુટી મારી. દવરાખ તરફથી “પ્રીઝન્ટ આર્મસ.”ની ખુમ પડતાં મેંકો શમશીરો મીયાનમાંથી બહાર પડી

સુરજની રોશનીમાં ચમકી રહી. લીમણએ લશકરી માનનો ફેસીસ્ટ સ્ટાઇલે જમણો હાથ ઉંચો કરીને સ્વીકાર કીધો.

લીમણએ હવે બારે હરખંથી દવરાખને બગલગીરી કરી તેના ગુલાબી રૂખસારોપર હેતથી ખોસા લીધા, ને લશકરની ને મુંબઈની બારીક ખજરો પુછી. લીમણએ હવે એને સલાહ આપી “દીકરા દવરાખ, આટલા દીવસોની ચાલુ ઠાકરી નાંખનારી ને કંટાલા ભરેલી મંજલની કુચ દરમ્યાન તમુ લોકને નાહવાનો ટાઇમ નહી મળ્યો હોય એ ખુદરતી છે; પણ માફ માને તો શાહ જો તુંને બગલગીર થવા માંગે તો પહેલાં આંગ ઉપર આખી કોલનવાટરની બાટલી ખાલી કરજે. તારા દિલમાંનો બેહકાટ નાકનો દાંડો ફાડી નાંખે તેવો જલદ છે.

હવે લશકર ખુદ શહેરના મોહલાઓમાંથી પસાર થવા માંડ્યું. લશકરનો દમામદાર દેખાવ ને તે લોકની મીલીટરી સ્ટાઇલ ને ઝમકે પહેલીજ નજરે કાપુલી રમયતતું દીલ જીતી લીધું, ને હઝારો ઝખ્ખાન પરથી “શાહબાશ પારસીયાન” “મરહુમા ખીરાદરીઆન”ના ગજવર પોકારો આસમાન તક ઉડી રહ્યા. ૧

કાપુલમાં દોસલાંનો વખત હોવા છતાં ઘેરેઘેરની અગાસી પરથી મોંઘાદાટ પુલોનો લશકરપંર નીસાર કરવામાં આવ્યો. દવરાખના હાકમથી એક ખુલી મોટર લારીસમાં માસીના હોસ્પીટલના લાભ માટે એક મોટી ધરમની પેટી મુકવામાં આવીતી, ને તે પર રેડક્રોસનો વાવટો ઉડતો કરવામાં આવ્યોતો. જે સખાવતની ભલી નેમો સમજી જઈ કાપુલી મરદો બહાર દોડી આવી મુઠે મુઠે રૂપાનાણું અંદર નાંખતાતા. છેલ્લે હીસાખ ગણતાં પેટી આગલ ચોકી કરવા બેઠેલાએ અંદરથી સારી રીતે હાથ મારેલો હોવા છતાં, રૂપા સાડા છ હજાર રોકડા ને અંઢી હજારની ઈંડીયન ગવરમેંટની છ ટકાની લોનો નીકલી જે રકમ ને લોનો એક મોટી કોથરીરીમાં મુકી તે પર પોતાની સીલો બારી મેજર જનરલ દવરાખે પારસી લશકરની ભલી દુવાઓ સાથે પપેટીની પ્રેઝંટ તરીકે હોસ્પીટલના લાગતા વલગતાઓ પર તેજ રાતના પંજાખ મેલમાં મોકલી આપી.

લીમણએ રસ્તામાંથી ટેલીગ્રાફ ઓશીસમાંથી એક તાર કાપુલ પુગ-

વાની ખબરનો તરતજ મોદલી આપ્યો કે “Ceremonial entry of Parsi Foreign Legion. Everybody arrived safe and sound. All quiet on the Western Front. Enemy not in sight yet. Day of Battle to be fixed tomorrow.”

કાબુલના ગંજવર “અનારકલી મયદાન”ની વચે નામવર શાહે પારસી લશકરને આવકાર આપવા એક ખાસ દરબાર ભરી હતી, જેમાં દરબારીઓ, અમીરો, અફસરો ને સરદારો ઉપરાંત સરહદ પરના તાલુકાવાલાઓના મલીકોની જીરગાળી મલી હતી. જનરલ સોમજ મુખ્ય ઓફીસરોની ટુકડી સાથે લશ્કરની આગલી હરોલમાં હવામાં ફરકતા રેશમી ગાનીયાની ઝુંડા સાથે આવી પુગતાં અફગાન બેગ પાઠપર્સોએ “Lo the conquering Hero Comes”નો ટ્યુન બેગ પાઠપો પર વગાડ્યો ને વાતાવરણમાં લશ્કરી બેશ ને ઉઘટ ઉશકેરી.

તખ્તની બાજુમાં ઉમેશા નડીએ હવે પધરામણીની બાગ પોકારી “પારસી લશ્કરકા કમાનડીંગ ઓફીસર જનરલ દવરાખ સાબકી સવારી પે નેગાહ રખ્યે, કુરનસ કીજીએ, ઓર ગજવે પર હાથ રખ્યે.”

એ શુરા સરદારની આમદ બહેર કરનારી એકાવન તોપો ફેડવામાં આવી. છેલ્લી તોપ ફુટવાનો ગણગણાટ સમી જતાં એ દરેર જવાને પગની એડ મારી ઘોડાને ચોક્કસ નિશાની કીધી ને તે સમજી જનાવર શુ મામલો છે તે સમજી જઇને આગલા પગો પેટ નીચે વાલી દઇને બચાતી હજુર નમન કરીને શુટી મડીયે પડીયો ને દવરાખ “લાહોલ-વલા કુવત” નો પોકાર કરી ઘોડાનાં માથાં પરથી શુલાંટ ખાઇને નીચે કુદકો મારીને ઉતરી પડ્યો ને શાહી સેઝદામાં પોતાનું મગર સર ઝુકાવ્યું.

મેં શાહ નામવર આગળ એની એળખાણ કરાવી “ચોર રાયલ હાઇનેસ, આ અમારા પારસી લશ્કરના સેનાધીપતી, “ધુમધરાકા” પેપરના એસીસન્ટ અધીપતી, શમશેર જંગ બહાદુર દવરાખ સોમજ લેટ ઓફ ઓનેડીયર ગાર્ડસ રેજમેન્ટ, કેપ્ટન ઓફ બોબે કસન્ટમ હોડી ટીમ.”

“જનરલ સામજી. આપ અમારા તેમજ તમારા અનદાતા ને સરના તાજ બચુમીયાં બદલાવ્યાદી, ખાનદાને મોરીયાવ્યાદી.”

બચાએ તખ્ત પરથી ઉડીને ઘણીજ ઇજાત ને મોહબતથી દ્વરાબને બગલગરી કીધી ને એની ચલકતી પેસાની ને શુલાખી રૂપસાર પર ઘણા હેતથી ખોસા લીધા, કે મેં હવે દ્વરાબને મારા હાથ મોઢાં આગલ લઈ જઈને તે પર કીસ કરી બતાવીને શાકના પગ પર

ધરનો ધણી હું ને બાહર નીકલ તું.

ન કોઈ બંદ રહા, ન કોઈ બંદ નવાજ
ચાલ બાઝી પર આવી ગયો દ્વરાબ દગાબાઝ
ભર દરીએ મંચા લીમજીતું કુબાડી જહાઝ
તમામ લશકરનો વડો બતું હું સરકરાઝ

ખોસો લેવાની ઇશારત કીધી, પણ દ્વરાબ દરબારી તાઝીમતવાજેથી નાવા-કેફગાર હોવાથી મારા કેહવાની સુચનામાં ઠાપ બાધ જઈને બચાનાં ટેટાં પર બાચકું ભર્યું; પણ બચાએ હસીને વાત ઉડાવી દીધી કે આપ પારસી કંઈ વેણટેરીયન લાગતો નથી. એણે દ્વરાબને પોતાના હાથ પર ખાલી પડેલી હાથી દાંતની ખુરસી પર બેઠક આપીને કહ્યું, “અય ખ્યારે દ્વરાબ, શહેરે મુંબઈના અય બહાદુર નવજવાન પારસી રીપાલીઓ, તમે તમારા હાલનાં માદર વતનની મોજમજાહ સુખચેન ને અયશોઅશરત છોડીને તમારા બોઝારગી પામેલા નયાગાનો ને પહેલવાનો ઝાલ ને રસ્તમ, સોહરાબ ને બરજોરના આ અસલના પવીત્ર માદર વતન જાચુલતી પાક લુમી પર તેના ને તેના વતનીઓના બચાવ માટે આજે કદમ ધરો છો એ અમે! કાચુલીઓનાં બુલંદ બખ્ત અને સૌભાગ્ય છે. જેવો તરાસ ને લગાયક જુસ્સો

જુની દેસાઈની કુંઠ

કપડાં રંગનારા તથા ડ્રાઇકલીન કરનારા
અનજુમનના આતસ બેહેરામની બાલુમાં
ઘોલીતગાવ મુંબઈ.

તેને તારા સાથીઓએ જરમનો સામે ક્રાંસની લેહીથી તર થયલી રણબુમી પર બતાવ્યોજ, તેવોજ રંગ ને ઝેરોઝેર અડી કરી બતાવશે તો ઈનશાલ્લા, અંદરોજમાં હુશમનો પુછડું પગ વચે દયાવીને જંગના મેદાનમાંથી નાસી જશે ને જલદીજ મારી ને સુલેહની તક્ત કરશે.”

“એ પછી એણે પારસી લશકરની ખેરઆરીયત, તેમજ સુંબઝ શહેરના પારસીઓ, તેઓના અદ્રાખરો ને શહરે સુંબઝની બારીક હકીકતો પુછી. સુંબઝમાં પારસીઓમાં ખેકારી ને ભુખમરો ઘણો વંધી ગીયોજ તે બાણીને તેમજ કરીમબઝ મીલો ખલાસ થઇ ગેઇ તે સમજીને એ ઘણો દક્ષગીર થઇ ગીયો કે “મને ખી કાંઇ સુંબઝનો વાણીયો દક્ષાજ એ મીલોની ઘણી તારીફ કરીને દસ લાખનાં શેર આંકે દક્ષાડ પરજ પેદરાવી ગીયોજ.”

નામવર શાહે હવે પારસી લશકર જે મેદાનમાં સફ સમારીને ઉભું હતું તેને નજરે લેવાની ને તે લોક સાથ એ ખોલ વાત કરવાની ઇચ્છા જાહેર કરતાં દવરાએ તરતજ બહાર નીકલી ઘોડા પર સવાર થઇ ચોતરફ ઘોડો દપડાવી પારસી ફોરેન લીજીયનને આ ખુશ વધમ્મથી વાકેફ કીધી ને પોરવાઓ તરત ગજવામાંથી નાની ચારસી નીખ્યો કહાડી બાલ હોંરવા પડ્યા ને લીમજીએ બધે ફરીને એ લોકને ચેતવણી આપી કે સત્યાનાસના ગયલાઓ, શાહ તમારી વચે ફરે ભારે શાહની હજુરમાં હુક હુક ના કરતા ને એકેકને ધપ્પા મારી કે અરઘાં બતકાંનાં અવાજ કહાડી કંઈ કોહેલું હસવાનું કરવા ના જતા, નહીં તો દીકરાઓ, તમે થેર જઈ રહ્યા. આય કંઈ કાવસજી જલ્દગીર હોલની મીટીંગ નથી કે તમે એમ બધરાંઓને હસાવો. આય તો મરદોનો મરદાનગીનો અખાડો છે.

બચો બંધી લશકરી દુકડીઓ વચેથી ફરી ગીયો. પારસી સીપાઇઓના સાડા પાંચ ફુટના કદાવર બાંધાઓ જોઇ એ અજાણ થઇને ડચ્છ ગીયો કે આવા લડાયક ને કદાવર વીરા ધીરા ને શુરા નવજવાનો ને સીપાહો પારસી કોમમાં હોવા છતાં પારસીઓએ હીંદુસ્તાન છતી લખને પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ નહીં સ્થાપ્યું એ ઘણી નવાઇ જેવી વાત છે. એણે પારસી ગાવીયાની ઝુંડને

લશકરી સલામી આપી તેની કોર આંખમાં દાખી, ઝુંડા આગત નારીએલ ફોડી તેની પર એક કુલનો હાર ચઢાવ્યો. ઇન્સપેક્શન પછી બચાએ શાહી બાગમાં એક ગંભીર મીનલસ સમારી એ નવા પરોણાઓને એક બાદશાહી જ્યાફત આપી ને લાંબી એ ચતીતરા પોરયાઓ જમવા અગાઉ બાગમાના બધાં કાચાંપાકાં પેર, પપાઉં, પપેનાસ, ચીકુ સર્વે તોડીને ખાધ ગીયાં, મોડી રાતનાં નાચ ગાણાં પછી લશકર આખા દીવસની રંજથી કાકી ગયલું હોવાથી માઝનદારનના મેદાનમાં નાંખવામાં આવેલી છાવણી તરફ આસાએસ લેવા કુચ કરી ગીયું. છાવણીમાં આવ્યા પછી અરધા અરધ સીપાઇઓ મફતનો દારૂ તાંસવાનો મજેલો હોવાથી પી ધરધને ઉલટી કરવા પડ્યા.

ખીજે દિવસથી સખત લશકરી તાલીમો ચરૂ થઇ. મેજર જનરલ દવરાએ કાબુલીઓ પર પહેલાંથીજ સરસ છાપ મારવાના વિચારથી સખત ડીસીપલીન જાળવવાની તજવીજ રાખીતી. આ કેળવણીનાં ને તાલીમ પામેલાં લશકરની ઢપ છપ ને સ્માર્ટ દેખાવ જોઇને કાબુલી બધરાં માટીડાઓ હરખથી તાઅજુમ થઈ જતાંતાં. ખભે બંદુક મારી રાતરીન પેટરોલ કરતાં પારસી જુવાનીઓના ગંભીર દમામદાર દેખાવ ને ખુશસુરત રોશન ચહેરા જોઇ તેઓ અજબ થઇ જઇ પોકારતાં: “ઇસ્તગદાર અલ્લાહ! શ્હે લોક ઔરત હયેં યા મર્દ? શુક અલાહી તેરી કરામત પર!”

પારસી લશકરી છાવણીની બહાર રોજ સાંજના જાણે મેજો ભરાતો હતો. તરેહવાર ધંધાદારીઓ, મદારીઓ, વાંદરના નાચ કરાવવાવાલાઓ ત્યાં પારસી લશકરને રીજવતા હસાવતા ને ખાંચ પૈસાતું મોડું જોતાં. કાબુલીની સરઝમીન એ પોરયાઓની બરકતે કુલથી મલાઇ ને સેવ ગાંડીયા બજાવાંવાલાની ખુમેથી ગાજી રહેતી.

કાબુલમાં ફર પડ્યા પછી ત્રીજે દિવસે જનરલ દવરાએ ખડ્યા પગ ગાલીયા મુઘી લાવવાની હાંમત કરીધી. એણે મને યાદગાં કંડો ખીર સીપ કરતાં સન્નેસ્ટ કરીધું “દીકરા મંચા, આટલા દલાડા તારી શરમને ખાતર હું ખામોશ રહ્યોતો, But it is a high time કે કાબુલ ડીરૂંડીકરના

શીલ્ડ મારશલ તરીકે તારી હાથ નીચેનાં તમામ ક્રાયુલી લશકરનો ચાજી મને સોંપી દેય, કે એકજ હાથે બંધુ ક્રમ સરળ પાર પડે. તું કંઈ મનમાં ઓછું ના લાવતો. હું તને મારા હાથ નીચે મારા પરસનલ એસીસ્ટન્ટ તરીકે સેકંડ-ઇન-કમાન્ડ બનાવશ.”

મેં એને રોકડું પરખાવ્યું. “જોવતી દોરાબજી બા, તમને મગજમાં કંઈ ધખારા હોય તો પહેલી તકે કહાડી નાંખજો. એટલું ખુબ્બ યાદ રાખજો કે ખુદ બચ્ચા નામવર તરફથી એના શાહી ફરમાનથી નીમાયલો તમામ અફગાનીસ્તાનના ખુસ્દી ને દરયાઇ લશકરો ને એરફોર્સનો હું એકલો સ્વતંત્ર સપેહસાક્ષર ને એડમીરલ-ઇન-ચીફ છઉં. એ સેકંડ-ઇન-કમાન્ડ ને ફર્સ્ટ-ઇન-ડીમાન્ડનીવાત લુલી જઈને અખાડાજ કરી જજો. જો આંચ તે બચ્ચા નામવરના પગનાં અગોઠાના છાપ ને વાઘના સીલ સાથનું આ શાહી ફરમાન. હું તુંને લશકરની ખાધખોરાકી પર દેખરેખ રાખવા કોમીસરીયટ ખાતામાં મેજરની રેંક સાથ નેમણુંક કરુંછ. ઘણી લાહેરી કરશે તો સારજન્ટ મેજરની પાયરી પર ઉતારી પાડશા!”

ક્રાયુલમાં બ્યારે જુનાં ને નવાં લશકરની તાલીમ સાથની બંધી તથયારીઓ ચાલી રહી હતી ત્યારે અમુને C. I. D. તરફથી મહેલી છુપી ખબરો મુજબ જાણમાં બી લડઇનું બજાર તેજ અને ગરમ હતું. અમુને મહેલી છેલ્લી ખબરો મુજબ સીનોર મુસોલીનીએ પોતાનું બારી હોનીટઝર તોપો સાથનું પહાડી તોપખાનું ચુનંદા ઇટાલીયન ઓપીસરોની સરદારી હેઠળ કાદીરબેગને મદદ કરવા મોકલી આપ્યુંતું; જેના બદલામાં કાદીરબેગે રાજગાદી મેળવ્યા પછી ઇટાલીયન પપેટા, સેવ ને મેકેરોની પોતાના રાજમાં જકાત નાખ્યા વગર મોકલવાની છુટ બક્ષવા ઓમીસ આપ્યુંતું.

દુશમનોની છાવણીમાં ચાલતી આ બંધી તથયારીથી લીમજી જેનામાં લડાયક ખમીરની પહેલેથીજ કોટાહી હતી તે ઘણો નરવસ બની ગીયો. એ મને કેહવા લાગ્યો કે મંચા આપરે ઘણી ધાંધલ કાઢી ને ઘણા ફરાકા માર્યા તે ઉલટા આપરા ટાંટીયા આપરા ગરામાંજ ભેરવઇ ગીયાછ. મારવું ને મરવું એ તો બચ્ચા

જેવા લુટારા ને એના પઠાણોનેા ધંધોજ છે પણ આપરા જેવાં સુલેહને ચાહનારા ને કાયદાને માન આપીને ચાલનારા રીસપેક્ટેબલ ફેમીલી મેનોને એવા દાદાગીરી ને મારફારના ધંધા છાજે નહી. જુઠું માન ખાટવા જતાં નકામા અત્યાર સુધી કમાયથી મુંડી ને ગરદન ખેડ ગુમાવી બેસવાના. તું ગમે એટલી નાકે જીભ લગાર પણ મને આય આપરાં ટીમતરાક પારસી લશકર પર જરા જેટલો ભરોસો આવતો નથી. એ લોકો એપોલો બંદર કે ખાણીપીણીની પારટીઓ કે રેલીનેમાઓમાંજ શોભે. બાકી મયદાને જંગમાં તો તંદન માથે પરવાના ને પહેલો ગોળો છુટતાંજ કે નાગી તલવાર સાથના ઝતુની પઠાણોનેા ધસારો જોતાંજ એમાંના અરધા બેસુધ થઇ જશે કે માથે હાથ દબને રરવા એસશે. તું કંઈ પહેલેથી આપરા કાચુલથી નાસવાનો પાકો બંદોબસ્ત કરી મુક.

મેં એને હોંમત આપી કે સૌ સારુંજ થશે. પરવરદેગાર જરયાસ્તી ઝુંડાને જરૂર ફતેહ ને ઇઝઝત બખસશે. મને આજે ત્રણ રાત થઇ સપનામાં ફરેદુન પાદશાહ તરફથી બસારત થાયજ કે ફતેહ આપણીજ છે. માટે એમ નસોસ ના થઇ જા. પ્રભાત ફેરીમાં તુંજ ગાતો'તોની. “ડોકો વાગ્યો રે શુરા બગજો રે બચુગલ વાગ્યું રે વીરા ભાગજો રે.” તોખી એને વધારે સંધીયારો આપવાના વીચારથી મેં બચા નામવરનો ટપકો એક સ્પેસીયલ મેસેનજર સાથે મુંબઇના બણીતા સીતારેશનાથ ને બવીસ બાખક નજીમી મી. જુનો પર વરસ ફલ કહારવા માટે મોકલી આપ્યો. એવણુ તરફથી ચોવીસ કલાકની ચાલુ ગણત્રી પરથી રીપોર્ટ મળ્યો કે બચાજીતું આય વરસ ઘણું ભારી છે. કોઈ દહારીવાલા ને માંજરી આંખવાલા આદમી તરફથી એવણુને ઘણું ખમવું પરશે. કદાચ ગરદન પર કંઈ તેજ હથીયારથી મજાસુત ત્યાંચકો લાગશે માટે ગરાં પર થોડોક વખત હંચા સ્ટીફ કોલર પહેરી ફરવું સલાહકારક છે. બનતાં સુધી લડાઇનાં મેદાન ને હથીયારમંધ આદમીઓથી દુરજ રહેવું. ભરેસપતી ગંગલના ઘેરમાં બેસી શુકરની બારીમાંથી શનીની અગાશી પર નજર નાંખેજ એટલો એ બધો જોગ ઘણો અશુભ છે પણ આહાણોને લારવા ખતારવાથી ને નાગને દુધ પીવરાવવાથી કદાચ એ વધન ને ચોધરીયું વીતી જશે. આ વરસે શેર ખમરમાં ધંધો કે દર દોસ્તારોમાં

લેવડદેવડ કરવી નુકસાનકારક છે. બધરાંઓ સાથનો એવણનો સંબંધ ઘણો લાભકારક છે પણ મરદો તરફથી હારમાર ને હેરાન થનાનો સંલોગ છે.

આ રીપોર્ટથી લીમછની ભવીસના પરીણામ માટેની ધાસ્તી ઘણી વધી પડી. એ મને કેહવા લાગ્યો “જો મંચા મારો વીચાર ને સલાહ એ છે કે આપરે જાને પોતેજ છુપા વેશમાં દુશમનોની છાવણીમાં જઈને ત્યાંની લશકરી હીલચાલ તેમજ કીલેઅંદી તેમજ મશીનગનો ને તોપોની જગાઓ સોધી કહારી તેના છુપા નકશાઓ બનાવી લાવીયે કે જ્યાં કરીને આપરે બચાવ કરવા કે દુશમનોના કીલ્લાઓ ને ટૂંચીસો પર છાપો મારવા દરેક રીતે તક્યારી કરી શકીયે.

મેં લીમછને એના આ બ્રાઇટ આઇડીયા માટે ખરાં દીલની મુબારકબાદી આપી પણ હજારો હથયારબંધ દુશમનના સીપાહીઓ વચેથી સરહદો પરના સખત ચોક્કી પહેરા વચેથી દુશમનની છાવણીમાં છુપા વેશમાં કેવી રીતે જઈ શકાશે તે માટે મેં શક બતાવ્યો. પણ લીમછએ મારી ધાસ્તીએને હસી કહારી. “મંચા મુંબઇમાં માટાહરીની જરમન બસુસ તરીકેની કેપીટાલમાં આલેલી શીઝમ મેં એ વખત જોઈને તેનો બારીક અભ્યાસ કીધોછ. જો સમજ આપરે ખેઉ જણા નાયનારી ને ગવઇયાના વેશમાં છુપાછુપ રાતના એરોપ્લેનમાં ઉડી જઈને દુશમનની છાવણીમાં ઉતરી ત્યાં નાય માયન ને નાંજો નખરાંથી દુશમનોનો પ્યાર ને દીલ છતી લઇ બધી છુપી હીલચાલોની બાતમી મેળવી પાછું નજર ચુકાવી ગુપચુપ અહીં ચાલી આવશું. Well what say you to this.”

મેં કમ્બુલ કીધું કે લીમછ તારો ખ્યાન ઘણોજ એક્સલન્ટ છે. તું કહેય તે મારા ધ્યાનમાં ઉતરેછ. દુશમનનાં લશકરની હીલચાલ ને છુપી બાતમીઓ મેલવ્યા વગર જો લડાઇમાં ઉતરશું તો આપરાં ને આપરા સાથે બચાનાં બી સુખરાં સાક્ર થઇ જશે. ને દુન્યામાં પારસી નામને કલંક લાગશે કે પારસી સપેહસાલારની સરદારી હેઠલ કામુબનું રાજ તારાજ થયું. તેના શાહનું તાજ ધુંળમાં રંગડોળાયું.

ને જનાતો હુંટઈ ગીયો ને ખજનો દુશમનોને હાથ ગીયો. ચાલ આપરે આ નવી તરખીબથી આલમખનાહ બચાને વાકેફ કરયે.

અમે સીધા અહીંથી બહાર નીકળી બચા નામવરની રજ પુછાવી બચાના શાહી તંબુમાં દાખલ થઇ બચાને કુરનસ બજાવી. એવણુ મુરખી એ વખતે એક લોખંડના સ્ટુલ પર એસી હાથમાં લાકરનો સોટો લઇ તપીલામાં ભાંગ હુંટતાંતા. અમુને આવતાં જોઈ તરત સોટો બાબુએ મુકી અમુને ગાલીચા પર બેસવા ફરમાવી અંકેકી બીલોરી જમમાં ભાંગ નોશ કરવા આપી ને પોતે બી કાચના કાંસીયામાંથી સફા મારી ને ભાંગ પીવા માંડી.

“બોલો રશીકા? આય ટાઇમે અચળુચ આવવાનો શું મોકકો છે. કંઈ લરઇને લગતો નવો ટુકકો છે?”

મેં સર નમાવી જવાબ દીધો, “નામવર તેવીજ એક અગતની બાબદસર વાત કરવા આયાછ. મેજર લીમજીએ એક ઘણોજ નાદર પ્કાન ધડી કહારયોછ ને તે પર તારી પસંદગીની મહોર મારવાની રજ માંગવા અહીં આયાછ.”

મેં Spies તરીકે દુશમનની છાવણીમાં દાખલ થઇ ત્યાંની બધી બાતમી મેલવવાને લગતો બધો પ્કાન બારીકાથી સમજાવ્યો, જે પુરી વીગતો પુરી થતાંજ બચો છલંગ મારીને ઉઠ્યો ને લીમજીને ગલે વરગીને એના બેડે ગુલાબી રૂપસારો પર મોહબતથી બોસાઓ લીધા ને લીમજીની ગરદન થુંકથી ખરડી નાંખી.

“મરહુમા, આફરીન. લીમજીસ કે તારાં બાહોસ આઝાક ભેજાંએ મારા મુંજ દુશમનોને ઝીલ્લત ને શીકસ્ત આપી તે લોકને તબાહ કરવાનો એક ઉમદા ઉપાય સૂચવ્યોછ. ચોખ્ખાર, લીમજીનું મોંતું કીંમતી હીરા મોતી ને અવહરોથી ભરી નાંખ.” ને તે હુકમ પર તરતજ અમલ થયો ને સુપની એક મોટી પક્ષેટમાંથી મુકેમુકા ભરીને હીરા મોતીથી લીમજીનું મોંતું ભરી નાંખવામાં આવ્યું ને એણે બી દમ બંધ થઇ જાય તેટલી દદ સુધી મોંતું પડેરાં પટાક કરીને અવેરાત મોંનામાં નખાવા દીધું. ને પછી તરતજ રમાડ પાથરીને

અધું તે બહાર કહારી તુંડીને રૂમાલમાં પોટલું આંધીને ગુપચુપ ગજવામાં શેરવી દીધું.

અચ્ચાને આ પ્લાન એટલી હદ સુધી ગમી ગીયો કે એ પોતેથી અમારી સાથે એ ધાસ્તી ભર્યા અખતરામાં જોડાવા તક્યાર થયો એટલુંજ નહી પણ લીમછને બદલે નાચનારી તરીકે બહાર પડવા તક્યાર થયો. પણ એ બાબતમાં મેં એની ઉત્તર દયાની દીધી કે “તું નામવર બલે અમારી સાથે જોડાય પણ એક ખુશસુરત નાચનારી તરીકે વેશ લેવાની બધી લાયકાતો આપણા ત્રણેમાંથી ફક્ત લીમછમાંજ છે. એ ખુશસુરત નાચુક દેખાવતો ને હમેસના હસ્તા ચહેરાનો છે. પાછું એણે મુંબઈના ચેરીટી એક્ષોમાં ચીફ લેડી કેરેક્ટરો ભજવી ઘણી શાઆશી મેળવેલી છે તે એટલે સુધી કે એક વખત એને સ્ટેજ પર પાર્ટ કરતાં જોઈ, કોઈ નવાખ એને ખુશસુરત અર્ધરૂં સમજી પોતાના રાજમાં ઉપારી જવાની તક્યારીમાં હતો. માટે હમેદ છે કે તમે નામવર એના સાથે હરીફાઈમાં ઉતરવાની હુજૂરત કરશો નહી.”

આખરે લાંબી તકરાર પછી એ નક્કી થયું કે લીમછએ પોતાને “માતાહરીજન”ના નામ સાથે એક પ્રખ્યાત ગાનારી તરીકે ને મારે ને અચ્ચાએ ઉસતાદ દડેખાન ને ઝંડેખાનના નામ હેઠળ એના સારંગીવાલા ને તબલચી તરીકે એના સાથે જવું.

હવે અમારા પોતપોતાના પાર્ટ ખરી ખુખીથી ભજવી લેવાય તે ચીચારથી લીમછએ ગાવા નાચવાની ને અમે બેઉએ સારંગી તબલા ચગારવાની મક્કમ પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી.

આ પ્લાનની વાત બહાર આવતાં પરેડ આંઉંડ પરની ડીસીપ્લીનને ઘોફકો પુગ્યો. આની બાજુ પારસીના ચવીત્રા દુકતાઓ હતાં. એટલે પરેડ વખતે મોંના પર તો નહી પણ અમારી પીઠ ફરતાંજ એ લોક ખુબ મારતા. “હાય પ્યારી હમીજન, એક ગાના તો સુનાવ, એક બોસા તો દીલાવ.” “ઉસ્તાદજી દડેખાન એક તાન તો લગાવ.”

પુરતી તાલીમ લીધા પછી અમારા જુદા જુદા ખાટોની આ બધી હીલચાલો પકરઈ નહી આવે કરીને દુશ્મનની ઢાવણી તરફ એરોપ્લેનમાં ઉડી જવા માટે કાલી ચક્રદસની અંધારી રાત નકકી કીધી. ઘણીજ સંભાલ ને બારીકમથી લીમજીએ દ્વારો પર અસતરાનો ડબ્બા હાથ મારી મોંના પર ખુબ પાવડર ને લાલી લગારી માથે વીગ ગોઠવી નાચનારીનો ડ્રેસ ને ઝવેરાત પહેરી લીધાં ને બેઉ પગે રૂપેરી ધુધરીગો બાંધી લીધી. મેં ને બચાએ બી અમારા તબલચીને સારંગીવાજાના ડ્રેસો ધગી તજોમકથી પહેરી લીધા ને એરોડ્રમવાલા મેદાન પર મોટરમાં આની પુગ્યા. મેદાનમાં જગતા રહેલા પારસી લશકરના થોડા સીપાઇઓ હરીફન ક્રાનસ સાથે અમુને સફલ સફર ઇચ્છવા હાજર થયાંતા. લીમજીનો બધરાંના લેઆસમાંનો નવો અવતાર જોઈ પોરયાઓને ઘણા કોરા કહારવાનું મુજ પરચું “એ લોકોએ અમારા મોભાની કે બચાની હાજરીની પરવાહ કીધા વગર એના ગાલ પસવારીને “ડારલીંગ, એક કીસ આપ; કલેજાં, લગનનો દહારો ક્યારે નકકી કરેય” વગેરે મસકેરી કરીને એનો નાકમાં દમ લાવી મુક્યો. લીમજી એરોપ્લેનના પ્રોપેલર આગળ ધણો નજદીક ઉભો રહેલો હોવાથી પ્રોપેલર જોરમાં ફરવા માંડતા ને પંખો ચાલુ થતાં એણે પહેરેલો ઘાઘરો અંદર પવન ભરાવાથી ઉડીને પ્રોપેલરમાં ભેરવઈ ગીયો ને ચીરયાં થઇ ગીયો ને અરધા ઘાઘરા સાથે અમે એને અંદર ખેંચઈને કટકા ખુકલા થઇ જતા બચાવી લીધો. તરત તંબુમાંથી બીજો ઘાઘરો મંગાવવામાં આવ્યો.

હવે અમે લોકોએ એરોપ્લેનમાં જગા લીધી ને અમારા લશકરીઓના મુડખાઇ, મુડલક, સેફ રીટર્ન વગેરેના ભલી દુવાઓના પોકારો વચ્ચે એરોપ્લેન ઉપડ્યું ને દુશ્મનની ઢાવણી તરફ ઉડવા માંડ્યું. પણ પાઇલટ શોર્ટ સાઇટ

જીની દેસાઈની હાંડ

કપડાં રંગનારા તથા ડ્રાઇકલીન કરનારા
અનજીમનના આતસ બેહરામની બાબુમાં
ધોલીતળાવ મુંબઈ.

સુવેચો હોવાથી ને ચસમો ઘેર ભુટ્ટી આવેચો હોવાથી તેમજ કમપાસ ખોટો માંડેચો હોવાથી અંધારામાં અરધો કલાક ઉડીને બનીઓ જણાતાં દુશ્મનની ઊવણી સમજી તે નીચે ઉતર્યો ને અમે બહાર ડોકું કહારીને જોધયેચ તો તેજ અમારાવાડું મેદાન ને તેજ પોરચાઓ એરોપ્લેનનો અવાજ સમજીને બધા સાથે બહાર દોડી આવેલા.

સાર્જન્ટ દવરામે ખુગલ વજરાવી સીપઇઓને “fall in” કરાવી અમારે માટે હુરે, હુરેના પોકારો કરાવ્યા કે આપરા બહાદુર સરદારો દુશ્મનોના ઊવણીના પ્લાનો લઈ ફતેહમંદીથી આવી પુગા. એની એવી અક્ષત પર ચીર તો એવી ચહડી કે હમણા હથીયારો ઉતરાવી લઇ એને કેદ કરાઉં કે ફરીથી એવું અંકાટ નહી કરે પણ હું ગમ ખાધ ગીયો. પાછાંરે આઠની દોરાની ઘેરથી એનો ચસમો મંગાવી લીધો ને અમે ઉત્સાહ ને આવકાર વગરનાં ઠંડા વાતાવરણ વચે પાછા ઉપડ્યા ને અંધારાનો લાભ લઇ દુશ્મનની સરહદના અંદર ગુપચુપ ઉતરી પડ્યા. ને પાછલટ અમારી તરફનો સલામત પુગવાનો સંદેસો લઇ પાછો ઉપડી ગીયો.

એક ખાલી પડેલા ટ્રેંચમાં ઉતરીને અમે અમારો ખોરમ ગયલો ફેસ સરખો ને હીકાક કરી લીધો. અચ્ચાએ નીખ્યાએ પોતાના દહારીના બાલ સાકુ કરી સરખા કીધા ને ગુંદર લગારી મુછના આંકરાને વલ આપી ઉભા કીધા.

લીમજીએ નખરાં કરીને ટાપટીપમાં અરધો કલાક કહારી નાંખ્યો. એરોપ્લેનમાં ખેસી રહેવાથી ઘાઘરાની ધરી બંધી ખોરમ ગયલી હોવાથી એણે ઘાઘરો કહારી નાંખી તેને અરાઅર અસતરી કરીને કકરો બનાવી નાંખ્યો. પંજી મારા હાથમાં આરસી પકરાવી સાંમે ઉભો રહીને ઇલેક્ટ્રીક ટોર્ચની મદદથી વીગનાં ઝુલફાંને વલ અપીને કંઈ કીધાં. ગાલ પર “પોમપીઆઇ-ડી-પોદર” લગાવીને સેરી-વાઇન જેવા ગુલાબી બનાવી દીધા; ને હોડો પર “ક્રીસમીકવીક એન્ડ ગો અવે” નામની નવી લીપરટીક લગાવી લોહી ઝઝરતા લાલમલાલ બનાવી દીધા.

હીક દાક થઇ રહીને અમે ટ્રેંચીસમાંથી બહાર નીકળ્યાં. પોતાનો પાર્ટ પુરે-પુરો બજવાની લીમજીની બહોંમને લીધે મને મારી સારંગી ઉપરાંત એ કમ-બખ્તના વપરાસ માટે સાથે લીધેલો પાનનો દાબડો તેમજ તસખી ઉંચકની પડીતી.

લીમજીના પગમાંના ઝાંઝરના છુમછુમ છુમછુમ નીકળતાં મીઠા ઝણકાર અને સરોહો સાથે અમે હવે ધુમ્મતે પગલે પણ કંઠણ કંચેજી કરીને ચાલુ મુક્યું.

લીમજીનો એક ખરી નાચનારી ઓરત તરીકેનો કણકો ને આંખના નેત્રના જોધ ધડીભર બચો “કવ એટ ફર્ટ સાઇટ” ચર્મ ગીથો ને બબરચો “યા અલ્લાહ એ મરદાનાને બક્ષે ઝનાના હોતે તો અદીથી એને જનાન-ખાનામાં મોકલી દેતે.”

થોડુંકે આલ્યા કે અમારા મોંનાપર ચારે તરફથી સર્ચલાઇટો ફેંકી ને અંધારામાંથી બે ત્રણ જગાએથી થોધારી સાદ સમજાયા “હોલ્ટ, હુ ગોઝ ધેર” હોલ્ટ ઓર આઇ ક્વાયર.

અમે એવા એલેન્ડ માટે તઇયારજી હતા. લીમજીએ બધરાં જેવો નાળુક સાદ કાઢી જવાબ આપ્યો “ફેડ. માતા હરીજન.” પાછો એલેન્ડ ફેંકાયો “હોલ્ટ, હરીજન ! હરીજનકા ધવર કયા કામ હય. હરીજન ને ડીપ્રેસ કલાસ હય તો હોંદુસ્તાન ગાંધીજીના આસરમહે” જવ. એક કદમ જી આગે વધસો તો બંદુકની ગોલીથી વીધી જસો.”

લીમજીએ ઘણાજ નાળુક અદાથી તે ક્કરધસ જેવા સીપઇ પારો જઈને તેને સમજાવી લીધો કે હમે તો દોસ્ત છઇયે ને તારા સરદારને લડાઈમાં કુતેહની મુખારકબાદ ઇચ્છવા ને ગાઇ બજાવી તેનું દીલ શાદમાન કરવા આવેશાં છઇયે.

સીપઇજી લીમજીનો નાળુક દેખાવ ને દસનું મેંનું જોધને પસરી ગીથો. “બહેત ખુબ. પણ આપ તારી સાથે બે મરદો છે તે કોન છે. તારા શવહરો છે કે?”

લીમજી દસી પડ્યો “નદીજી એ તો મારા સાઈંદ છે. એક તખતચી ને જીજી સારંગીવાલો છે.”

પેલાએ વીસલ મારી બે જીજી સીપઇએને જોડાળા ને ગમ્મને કહ્યું કે “તમે લોકો અહીંજ ખરા મહેજી. હું જઈને સરદાર સરદારને તમારા લોકો આમદ જાહેર કરેચ. જો ઇન્તઝત મલસં તો સરદારના હજીરમાં પેઢ કરશ નહી તો પછી બંદુકથી તમારા લોકોને ફેસલો થશે.”

આ જીવ મટોસટની ધડી વચે અમે ત્યાંજ ઉભા કે રખેને સરદાર મલવા ના કહે ને બંદુકથી વીંધી નાંખવાનો હુકમ આવે. બચો તો બેઉ હાથે હારડી ફેરવીને બંદગી કરવા લાગો. પાએક કલાક પછી પેલો સીપઈ હસતો હસતો આવી લાગો “અય પરીસુરત નાઝનીન, અમારા સરદાર સાહેબ ખુશ મીનઝમાં છે ને તમે લોકોને અંદર તસરીક લાવવા ફરમાવેય. કંઈ અચ્છું નાય ગાનું સુનાવસો તો અચ્છું ઇનામ મલશે ને જો નારાજ થશે તો તમારી ગરદનની ખચર નથી.”

અમે ધરકતા જીગરે સરદારના તંબુ તરફ કદમ લંબાવ્યાં. એક ગંજ-વર તંબુમા ગાલીયા પાંકરીને તે સરદાર હાથમાં હુક્કાની મોટી પાઇપ મોંઢામાં લઇને બેઠો’તો. હમે બધાએ ખુબ નમીને કુરનસ બગ્ગવી-તે બીહામણા સરદારે બે પાંચ મીનીટ સુધી તો હમો બધાને દોલા કકરાવીને શકની નજરથી જોયાં કીધું. લીમજીએ હસતે ચહેરે ને નાજુક અવાજે શરૂઆત કીધી, “અય નામવર દલેર સરદાર, આપ નામવરકો દેખકે બંદી નેહાયત ખુશ હય.” ને મેં બી હોંમતથી તાપસી પુરી “ઓર હમ ગરીબ બંદો બી આપકી હજુરમે કુરનસ બગ્ગ લાતે હય.”

સરદાર સાહેબે હુક્કાની નક્કી બહાર કહાડી ખોખરા ઘાંટ જેવા અવાજે પોકાર્યું “શુક્રીયા, પણ ખુબ ધ્યાન રાખજો કે અહીં બંધી લડઇની તઇયારી ચાલી રહીય તેમાં ગાના બાગ્ગના ને રંગરાગ કરવું નામુનાસેય છે. પણ ખખરદાર. જો કંઈબી દગા જેવું લાગું તો તમે ત્રણ જણને ગોલીથી નહી પણ તોપના ગોલાથી ઉડાવી મુકવામાં આવશે. આજે મહીનાઓ થયા જ્યાં એક બુઢી ઓરતને ખી જોવાની નવઇ હતી તાં આજે ખુદના ફઝલથી એક હુર જેવી ખુબસુરત પરીપયકર નાઝનીન મારી સાંમે ચાલી ચઢાવીને આવીય તો અય નાઝનીન મહેજખીન કંઈ નાય ગાના શુર કર, દીલને મશરર કર.”

લડાઇનું ગંભીર વાતાવરણ રંગરાગના મહેરીલમાં બદલઇ ગીયું. વીજળી વેગે આ વાત બહાર ફેલાતાં આખો તંબુ ઝનુની લડવઇયાઓથી ચીકાર થઇ ગીયો. મેં’ને બચાએ સારંગી ને તબલાનો સુર મેળવી લીધો ને લીમજીએ પાનનો ડબ્બો ઉઘાડી દોર બે રતલના વજનનું પાનનું બીડું મોંનામાં મુકી બકરાંની કાત્રી

બચરબચર ચાલી ગીયો ને ઇસારત કરી મારી પાસ તસ પકરાવી દુરથી નીસાન લઇ પાનની પીચકારી તસમાં મારવા લાગ્યો જેમ કરતાં એ વખત નીસાન ચુકી જવાથી મારા ડગલાના ત્રીઝાં બટન પર પીચકારી મારી મારો ડગલો લાલ રંગી નાખ્યો.

એણે હવે કાન પર હાથ મુકી હાંઆંઆંઆં ના તાણુ ખેંચી પગના ઠેકા સાથે “ગોરી જરા ધીરે ચલો, ગોરી જરા ધીરે ચલો” તું ખ્યારા સાહેબતું માનીતું ગાયન લલકારવા માંડયું, ને મજલસને ગાયનની મસ્તીમાં કુબારી દીધી. એના પગના એક એક ઠેકા પર ડગન દીલ જખમી થતાં, એની આંખના એકજ નેજરાથી ડગન જીગરો ધાયલ થતાં. એના નાઝો નખરાં પર રીણ થયલા સીપઈઓ એનો ઉડતો ધાવરો પકરીને આંખમાં દાખતા. એક પછી એક થુમરી, ભીમપલાસ, દુખીયા જોગીયા, આસાવરી, ગોદાવરી વગેરે રાગરાગણીઓ એણે ઉપરાસાવરી ગાઈને બધાંના દીલ ને દેમાગ ધુળવી મુક્યા. સરદારતું દીલ બી ડોલા ખાવા માંડયું ને એણે આફરીન આફરીનના પોકારો કીધા ને યુમ પાડી.

“વાહ ક્યા અચ્છા અચ્છા ગાના હય પરીગદ તેરા
કુરખાન તેરી ચાંદસી સુરતપે હય એ દીલ મેરા.”

પણ દરેક ચીજની હદ હોયચ. ચાલુ નાચ ગાનાથી લીમજીના પગ ત્રણ વાગા પછી લહડવા માંડ્યા ને સરદાર સાહેબે તાબડા ફેડી મોડીલ બરખાસ્ત કીધી. અમે એની સાથ એકલા પડતાં એ બોલ્યો “અય દીલરૂયા, આટલી મોડી રાતે હવે તું આ ટ્રેંચીસોની બુલબુલામરીમાંથી અંધારામાં બહાર જઈ સકશે નહી. માટે આજની રાત પુરી કરો. સવારે મારા સીપઈઓ સાથ તું ને સલામત તારા મકાન પર પુગાડવામાં આવશે. અમે તો આવી ટકનીઝ રાહ જોતાંતા એટલે જરા ખેંચતાણુ કરી એ વાત ક્યુલ કીધી. ને પાત્રેના તંબુમાં ત્રણ બીસતરા પર અમે ઠર પડ્યા.

એકલા પડતાં મેં ને લીમજીએ બહાર હવા ધોરવાને મસે બંધી કીલેબંદી તેમજ મશીનગતો ને તોપખાનાંની જગાઓ જોઇ લઇને તેના

છુપા નકસાઓ બનાવી લીધા ને લીમજીએ તે નકસા ધાધરાંની અંદર સીવી રાખેલાં છુપાં ગજવામાં સંતારી દીધા ને અમારી ફતેહમંદ કારસાજ પર ખુશ થતા મુખી સપના જ્ઞેતા ઉંઘછ ગીયા. સપનામાં મેં જ્ઞેયું કે બચાની મોટી ફતેહ થઈય. દુશમનો પરાગંદે થયાય. ને બચાએ એક મોટી શાહી દરબાર ભરી મને સમરકંદ ને લીમજીને બોખારાના હાકેમની સનંદ એનાયત કરીય. સમરકંદના શાહ તરીકે મારી નેમજુક પછી જાણે મેં એક મોટી પારસી કોલોની સમરકંદમાં મુંબઈથી આવેલા પારસીઓથી વસા-વીચ ને સમરકંદમાં ગંજનવર પાંચા પર કંદનો પાક ઉગારી બાકેલા લુંજેલા ને ચાસપાયલા સુરન ને કંદ બવરાવી પારસીઓનો બાંધો પહેલવાન જેવો બનાવી દીધોય.

પણ અફસોસ માણસ ધારેય શું ને ખુદા કરેય શું. તરસા હોઠો આગલ આવેલું સરખતનું ખ્યાલુ ધોલછ ગીયું. જીબ તલક આવેલું ચંપીનતું ગલાસ ઉઠાવ્ય ગીયું. ને અમારા સમરકંદ ને બોખારાના હાકેમને રાજ બનવાનું સપનું લેહજમાં ઉડી ગીયું. બચાનું નસીબજ એને અહીં દુસમનોના છાવણીમાં ધસડી લાયું હોશે. અમુને આજ તલક ખચર નહી હતી કે બચાને ઉંઘમાં ચાલવાની આદત હતી. સવારના પાંચ વાગે બચારે અમે આખી રાતના રંજથી ઠાકીને પુર નીંદમાં પડેલા હતા ત્યારે બચાએ એની હમેસની આદત મુજબ ઉઠીને ઉંઘમાંજ તંયુની બહાર ચાલવા માંડયું. અંધારામાં સંત્રીએ એને ચેલેંજ કીધો. “સખર. હું જોઝ ઘેર. કોન હય. ખરા રહો” ને બચાએ ઉંઘમાંજ પોતાની ખરી હાલત સમજ્યા વગર બહાર પાડી “એઅદબ, મય કોન હું ? તારી કમબખ્તી આવીય કે બચા નામવર સુલતાને કાયુલ સાથ તું ચુસતાખીથી વાત કરેછ. કમીના, તલવારના એકજ ઝટકાથી તારું સર ઉડી જશે.”

બસ થઇ ચુકું. સંત્રી ખરી હકીકત પામી ગીયો ને ધાસ્તીનું બચુગલ વંનડી સારી છાવણી જગાડી બચાને ગીરફતાર કરાવ્યો. બહાર શું ગરબર ચાલી રહીછ તે જોવા હું ઉઠ્યો ને બચાને તંયુમાં નહી જોધને ખરી હકીકત હું સમજી ગીયો. મેં લીમજીને ઉઠાર્યો. એ અરધી ઉંઘમાં બચર્યો “મંચા,

હમણાંથી નાસ્તાની શું દોરાદોર છે. તું નાસ્તો કરી લે. હું તો સવારના નવ વાગે ફક્ત કોશી ને બે હાફબોઇલ ઇંડા લેવશ. “મેં” એને તાંત્રીયો ઘસરીને ઉભો કીધો. “હવે દીકરા હાફબોઇલ ઇંડા આપરે ખાધાં.

બહાર બચો ઝીલધ ગીયોછ ને જે વખત જયછ તેમાં આપરે ત્રણે જણા જસુસ તરીકે સુલી પર લટકતા થઇ જશું. ચાલ અંધારાનો લાભ લઇને સરી જઇયે. કીસમત ચારી આપશે તો બધરી છોકરાંનું પાછું મોંનું જોવાનું મલશે. અમે અમારો બધો સર સામાન તંબુમાંજ નાંખીને ચોરની માફક બહાર નીકળી પડ્યા ને સીધા જ્યાં આગલ પહેલા આવીને એરોપ્લેનમાંથી આવીને ઉતર્યાંતા સાં પુગી ગયા.

શુકર ખુદના કે પહેલેથી કરેલી ગોઠવણ મુજબ એરોપ્લેન અમારા પાર્શ્વલટ સાથ પાછું ઉપડવા તક્યારજા ઉભું હતું. અમારી પછવાડે સંત્રીઓની દોરધામ ને શોરબકોર શરૂ થઇ ગયોતો. ખુદનું નામ લઇ અમે એરોપ્લેનમાં કુદી બેઠા ને પાછલટે તરન ક્રાયુલ તરફ હંકરી મુક્યું. અમારી પર દુશ્મનની ગોલીઓનો વરસાદ શરૂ થયો પણ હજી કંઈ કોમની ને દેશની સેવા કરવાનું બાકી હતે તે બચી ગીયા. નીચે નજર નાંખી તો હજારો લશ્કરીઓની વચ્ચે બચાને તોપ સાથ બાંધેલા હતો. અમે લોકોએ ડોકાં બહાર કાઢીને ઉપરથી એને શુડબાઈ કરવા ઘણાંની રમાલ ઉઠાર્યા પણ એ એના દુઃખમાં મરી રહેશે ને એનું ધ્યાન નહીં ખેંચાયું. અમારા એ મુરખગીથી આવી હાલતે છુટ્ટ પરતાં દુઃખનાં ડચકાં ખાઇ અમે બેઅખત્યાર રડી પડ્યા, કે એક રાજ તાજદારનો આ કેવો કરણ ને દ્રેષ્ટક અંનમ.

અમે એરોપ્લેનમાં બેઠા બેઠા પારસી લશ્કરના સરદાર દવરાખ પર વાયરલેસ મોકલ્યો કે તરત આખા લશ્કર સાથ ક્વીક માર્ચ કરી હિંમતથી મુંબઇ તરફ પાછલા પગે રીટાયર થાવ. દવરાખે પાછો વાયરલેસથીજ ખુદાસો પુછાવ્યો “રીટાયર થઇયેછ પણ આટલા મહીનાનાં ચહરેલા પગારનું શું ? છોકરાઓ પગાર માટે તોફાન કરેછ.”

મેં પાછલટને હવે ક્રાયુલ થેબ્યા વગર મુંબઇ તરફ હંકારવાનો ઓરડાં આપ્યો. ને અમે સારી રાતના ઉજાગરાથી થાકીને ભર હંધમાં પડ્યા

અચાએ સાકુ સાથેનો મારો સ્પેશીયલ ઇન્ટરવ્યુ.

અપોરે બે વાગે પાંચલટે અમુને જગાડ્યા કે આપરે ગુજરાતની હદમાં આવી પુગાછ પણ પેટરોલની ટાંકીમાં આંધરું પડ્યું છે ને પેટરોલ બધું ખલાસ થયું છે ને નીચે ઉતરવાની કોઇથી જગા નથી માટે પેરેશુટ લઇને નીચે કુદકો મારવો પરશે. એ એક આકૃત અધુરી હતી તે બી પુરી થઈ. અમે પેરેશુટ બાંધીને એક પછી એક કુદી પરયા ને આસ્તે આસ્તે ઉતરયા તો કેકા જાંહબોરડીના દરીએ કીનારે બધા લોકો નાહવા ઉતરેલા તેની વચે સલામત ઉતરયા. સેંકડો લોક અમુને જોવા એકઠું થઈ ગીયું ને ભીંજાયલા તરબોર થઇને બહાર નીકળ્યા તો યા ખુદા સાંભેજ રેતી પર લીમડનાં બધરી છોકરાં જાંબોરડી હવા ખાવા આવેલા તે બેઠેલાં. અમુને જોઇને એનાં મીસીસે તરારો મુકયો કેમ ત્રણ વરશે કાંથી એકાએક ડુટી નીકરયા. ને તમે જાત પર જઇને અહીં બધાં નાહવાં ઉતરેલાં તેથી ચાલતાં એરોપ્લેને છતરી ખોલીને ઉતરી પરયાં. તમારી આદત તમે લોકો નહી છોરતાની.

લીમજીએ કસ્તી પકરીને સોગંદ ખાધા “અરે અમે લોકો તો તમુને બધાંને ઉલટબર મલવા મુંબઈ ઉડી જતા’તા પણ રસ્તામાં એરોપ્લેનને પંકચર પરચું ને તમુ લોકને એકાએક મલી જવાંની સરજત હોસે તે અહીં સહીસલામત કીનારા પરજ સાંમા થઈ ગીયા,

“પણુ એની બધરીના ધ્યાનમાં કંઈ વાત ઉતરી નહી ને આજીઆજી અમારો તબલચી ને સારંગીવાલાના ફેસનો અવતાર ને ખમાં પર પેરેશુટ જોઇને લોકોતું ટોલું એકઠું થવા માંડયું એટલે એવણે તરારો કીધો. “આલો હવે મુંગા મુંગા હોટલમાં ગગરો ને આ લાણું મુસલમાનનાં કપરાં કહારી નાંખીને સાન સલુકના પારસી કપરાં પહેરી લેવ.” ને પ્રીય વાંચનાર તેજ રાતના અમે મુંબઈ બધાં પહોંચી ગીયા ને ત્રણ વરસે વહાલાંઓને ને આહતા દોસ્તોને મલ્યા.

શું કામુલ ઉપરયા ત્યારની ધધુખર ને માન યાન ને કયાં ચોરને અવતારે પાછા ફરવાની સરજત. પાંચ હજારનું ઉભું કીધેલું પારસી લશકર હારમાર થતું પગે ચાલીને અમુને સાલ પામરી ચોપરતું અકરાતું ઝીકાતું મુંબઈ પાછું ફરયું. તેમાંથી હજારેક પોરયાઓ રસ્તે આવતાં ગામો-

માંજ પરણી અદરકને ઘેર માંડીને કર પડી ગીયાંતા. ક્યાં હમારી કમળખતી લાગી, છોકરાઓ અદિયાંથી રસ્તા પર દમોને આવવા દે નહિ. તેઓ દમારી પછારી આવી અરેલા પગારની માંગણી કરે (દમારા પોતાના મનવામાં રીંગલ ગાદે પીવાના એ કોડીયાં નહિ ને કોડાળેથી દાદર બે બહુ' હોય તે ગાલીને બાકાએ) ને દમારી પોલીસ કામેથી પાંચડી ઉપર કાંઈ છુટું કાંઈ વ્યત વ્યતના નામથી દમોને ખોડાવી નાહ્યાં છોકરાંઓ ને બળદગીઓ પાસે દુરીઓ કરાવે. એ મોલેકુલાને લીધે દમો નોકરી ગાદરી વગર ઘેરેજ બરફ રહ્યા. પણ એ બી એ લોકની જાગૃતમાં આવવાથી વારે ચડીએ દમારે ઘેરે રાતના આવી બારી ઉપર પથરા દે'કે, હું બદાર આવી પાંચડી ઉતારી મારી માંજુ તેમ તેમ એ લોક વધારે કરે. અતિ હંદરને કરવું ગરમ પાણી એ લોકના દીકા પર નાંખ્યે ત્યારે દમોને અગોડા બતાવી મેળુ આજા કરી કહે કે તમે મળી ગુમીમાં મસો તમારો નોતોજ પીસશું. દમે પંચાયતને અરજી કરીથી કે આ છોકરાઓ દમોને બહુત સનાવેજ તેથી રસ્તામાં તોપ લકને ફરવાનું લાઇસન્સ આપો પણ દમારી અગજ નામંદુર કરી નંબર ૧૩ ની લાંબી જાડ લઇ ફરવાનું લાઇસન્સ આપવા કહ્યું જે પરવાનો અત્યાર સુધી કોઇ મેળવવાને આગ્યશાળી થયું નથી. ગામમાં અદરકને પરણી ગયેલા છોકરાઓ તરફથી દમોને બંદાસાં બહોરીયું તેડું આવેજ કે યોડા દિવસ અહિં આવી રહેવ ને બને તો દમારી સાથના જે છોકરાઓ મુંબઈ આવ્યાજ તે લોકને બી લેતા આવો. દમારા નાહ્યા બાબાઓ તમોને જોવાને વરે ધણા આતુર છે ને જોલાવ જોલાવ કરેજ.

૩૧, ૧૮૪

ગાલો, રૂા સાક્ર તેનું સેવક બી સાક્ર. પ્રીય વાંચનાર તારી ધીરજની ઘણી કસોટી કીધીય તે માટે મારી આભાર.

